Tijdschrift

voor

Indische

Taal-, Land- en Volkenkunde,

uitgegeven door het

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen;

onder redaktie der Heeren

Dr. P. Bleeker, J. Munnich en E. Netscher.

INDISCH GENOOTSCHAP

Deel III.

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL, LAND- EN VOLKENKUNDE

Batavia,
Lange & C°
1855.

Inhoud
van
Het Derde Deel.

	Blz
Berigten omtrent den zeeroof in den Indischen Archipel, over 1852 en 1853 ..	1.
Hindoe-oudheden aan de grens van Banten, door R. Friederich	32
Beknopt overzigt van den handel en de scheepvaart te Timor-Koepang, gedurende het jaar 1853	38
De vrijhaven van Rioew in 1833	48
Hindoe-bouwvallen in het landschap Padang-lawas (Binnenlanden van Sumatra), door H. van Rosenberg	58
Invallende gedachten, enz. door C. Chastelein.	63
Aanvulling der antwoorden op de vragen over de Indische tijdrekenkunde, door J. Hazeman Jzn	105
Considerationen over de Javaansche- en Preanger-regentschappen, onder Batavia sorteerende, en of daaruit meerder voordeelen dan thans, voor de Compagnie te behalen zijn, door Mr. S. N. Nederburgh	110. 195. 299
Ontcijfering der inscriptiën te Kawali, residentie Cheribon, door R. Friederich ...	149.

Over de inscriptie van Djambee,
door R. Friederich 105
De Secte der Padaries (Padries) in de
bovenlanden van Sumatra, door
H. A. Meijn Pavé 249
Tweede aanvulling op de vragen over
Indische Zijdeteelkunde, door J. Hageman. 275
Verslag van een onderzoek der Poggi-
eilanden, in 1852 op 's-Gouvernements last
bewerkstelligd door den luitenant ter zee
1e klasse, kommandant van Z. M. Stoomschip
Hekla, wijlen P. A. M. Hinlopen, en den
kontroleur der 1e klasse, destijds belast
met het gezag te Manna (Bencoelen),
P. Severijn 315
Verslag van een in 1854 bewerkstelligd
onderzoek op het eiland Engano, door
den luitenant ter zee 1e klasse, kommar-
dant van Z. M. schoenerbrik Sylph,
J. Van der Straaten, en den kontroleur der
1e klasse bij het binnenlands bestuur
ter Westkust van Sumatra, P. Severijn ... 330
Beschrijving van Engano en van deszelfs
bewoners, door H. van Rosenberg 370
Verslag van een reisje naar het landschap Palo en naar Tandjong
Datoe, door Dr. J. H. Croockewit 387
Geografische en ethnografische beschrijving van het district Singkel, de

Landen liggende langs de Siinpang-kanaan en de Banjak-eilanden, benevens eenige korte aanteekeningen nopens de Siinpang-kiri, door K. von Rosenberg 393
Over het grondbezit en de onderscheiding der gronden in de XII Kota's (Sumatra's westkust), verzameld en uit het Maleisch overgebragt door J. A. W. van Opbuysen, assistent-resident aldaar 477
Iets over den dood van George Muller, door J. Hageman jr. 487
Verslag eener reis in de Lampongsche Districten, door J. C. Köhler 495
Eerste Proeve eener kronijk van Mampawa en Pontianak, door J. J. Willer 516

Berigten

Blz.
Verspreiding der werken van het Bataviaasch-Genootschap van Kunsten en Wetenschappen I
Oudheden uit de residentie Bagelen. V.
Oudheden, opgedolven in Bantam .. VII
Oude kris uit de residentie Palembang. IX.

Oude Munten uit den N. I. Archipel X.
De titel Anom of Moeda
van Indische vorsten ..... XI.
Javaansche bijgeloof ..... XIII.
Oude munt uit Palembang .... "
Inscriptiën enz. uit midden-Java XIV.
Oudheden der Westkust van
Sumatra ..... XV.
Zeldzame muntstukken van
Nederlandsch-Indië ..... XIX.
Inscriptie op eene koperen plaat
uit Soerabaja ..... XX.
Munten der Chineezen in
Sambas ..... XXIV.

BERIGTEN

OMTRENT DEN

ZEEROOF

IN DEN

NEDERLANDSCH-INDISCHEN ARCHIPEL,

OVER 1852 EN 1853.

De volgende verklaringen, getrokken uit een rapport van Zijne Excellentie, den Vice-admiraal, Kommandant van Z. M. Zeemagt in O. I., en door het Gouvernement welwillend ter plaatsing in dit tijdschrift medegedeeld, werden in 1852 en 1853, bij verschillende gelegenheden, afgelegd door personen, die hetzij als gevangenen hetzij als medepligtigen met roovers in aanraking waren geweest en eenigen tijd onder hen hadden vertoefd. Hoewel de menigvuldige kruistogten der oorlogschepen in het laatste twaalftal jaren, en vooral die der stoomschepen, deze vreesselijke plaag van den inlandschen handel veel hebben verminderd en de zeeën thans, in vergelijking van vroeger, als veilig kunnen worden beschouwd, is toch de zeerooverij nog niet geheel uitgeroeid. Om die reden is iedere inlichting omtrent de wijze hóe te werk wordt gegaan, wáár hunne schuilhoeken, hunne verzamelingsplaatsen te vinden zijn, hoe hunne vaartuigen gebouwd, bemand en

uitgerust worden, in één woord, iedere bijzonderheid hen betreffende, als zeer belangrijk aan te merken, dewijl men eerst door de compilatie van menigvuldige opgaven kan komen tot de vereischte kennis, zoo onontbeerlijk om de roovers met goed gevolg op te zoeken en te vernielen, althans uit deze wateren te verjagen.

---

1. De inlander Kemies van Singapoera verklaarde, dat hij, ten handel varende tusschen genoemde plaats en Borneo, onder de kust van dat eiland ten anker lag, toen hij door vijf zeerooverspraauwen werd overvallen, die acht van zijne medeopvarenden doodden, hem en zijnen broeder Amiet gevangen namen en zijne praauw vernielden. Gedurende twee maanden was hij in de magt der roovers. Hunne praauwen waren allen padoewakans, ieder bemand met dertig man, meest Boegienezen en Magindanaoers. Iedere praauw was gewapend met twee groote stukken, twee lilla's (1), vijf geweren en eene menigte pieken, krissen en sabels. Zij schenen te Balangingie (2) te huis te behooren. Nadat hij twee maanden op die plaats vertoefd had, werd hij te Solok als slaaf verkocht. Hij geeft op, dat, als de rooverspraauwen elkander ontmoeten, zij als herkenningsteeken twee schoten lossen en eene roode en gele vlag hijschen.

2. De inlander Amiet, in de hoofdzaak hetzelfde verklarende, voegt daar nog bij, dat de namen van twee der rooversshoofden waren Asan en Blah, en dat zij op den terugtogt Solok hebben aangedaan. Aldaar vernam hij, dat de stranden van Solok en Balangingie door de roovers verlaten waren, die zich, ten gevolge van eenen aanval der Spanjaarden, naar het gebergte hadden begeven. Sulthan Polalo op Solok wordt door hem als opperhoofd der roovers opgegeven.

---

(1) Koperen stukjes van 1 of 2 ℔.

(2) Ten n. o. van Borneo.

3. De Makassaar Sanoedien geeft op door de roovers genomen te zijn onder den wal van Sumbawa, toen hij zich met zijne praauw, beladen met klappers, derwaarts van Makassar op reis bevond. Vroeg in den morgen was hij door de roovers overvallen; vijf der opvarenden verloren het leven; hij werd gevangen genomen en zijne praauw verbrand. Elke dier rooverspraauwen was bemand met dertig man en voerde een groot stuk geschut en twee lilla's; ze waren onder het bevel van eenen zekeren Kiang. De roovers waren meest Boegienezen en Magindanaoers en schenen hun verblijf te Balangingie te hebben. Ook door hem wordt sulthan Polalo van Solok als opperhoofd van alle roovers aangegeven.

4. Saponda, een tripangvisscher van Boeton, werd, volgens zijne opgave, genomen door roovers van Balangingie. Zij voerden geschut en herkenden elkander door het doen van twee schoten en het hijschen eener vlag. Zij stonden onder het gezag van sulthan Polalo van Solok.

5. Barso, mede een tripangvisscher van Boeton, werd bij het eiland Gamanono door vijf rooverspraauwen overvallen, die te Balangingie te huis behoorden. Volgens zijne mededeelingen, die vrij wel met de bovenstaande overeenkomen, waren hunne praauwen bemand met twee groote stukken geschut en een lilla. De roovers deden huiswaarts keerende de kust van Menado aan.

6. Saptoe, tripangvisscher van Boeton, kwam in de nabijheid van dit eiland in de handen der roovers. Zijn vaartuig werd door eene praauw gobong, bemand met veertig man en gewapend met twee stukken geschut en twee lilla's, onder bevel van den pangleima Tonggar, genomen. Huiswaarts keerende, deden zij Menado aan om hout en water in te nemen.

7. De Makassaar Pelo, visscher van beroep, werd op de kust van Maros door twee praauwen djoekong genomen. Volgens hem waren de praauwen bemand met dertig man, ge-

wapend met een stuk geschut en twee lilla's; zij hoorden te Balangingie te huis.

8. Djoemat, gewezen bediende van den resident van Bezoekie, keerde van Blambangan (1) langs de kust terug, werd door roovers overvallen en in de praauw gebragt. Deze hoorde te Balangingie te huis en stond onder het bevel van pangliema Oesoep. Hij verklaarde, dat de roovers meermalen de Spaansche bezitting van Samboeangan (2) aandoen en dat zij op Balangingie hunne wapens en geroofde goederen in het bosch verbergen.

Bovengenoemde acht personen zijn te Samboeangan te regt gekomen of derwaarts gevlugt. Zij waren in dienst van aldaar wonende Spanjaarden, tot dat Z. M. Schoenerbrik Saparoea, in het begin van 1852, aldaar aankwam en hen naar Batavia medenam.

9. De Mandarees Palatoan verklaarde, dat hij, van beroep een kleinhandelaar zijnde, op de hoogte van Tapoelang (Mandhar) met een klein praauwtje langs de kust voer, toen hij in handen der zeeroovers viel. Deze hadden bij zich eene groote bintak, eene praauw pentjala en twee sampans, gezamenlijk met zestig man; ongeveer hetzelfde aantal aan gevangenen hadden zij reeds gemaakt. De vaartuigen waren met lilla's gewapend en stonden onder het bevel van den pangliema La Batoe, zoon van een der hoofden van Balangingie, waar en op het eiland Batjo de roovers te huis behoorden. Na Batoe-roro, kaap Tapolong, kaap Mamadjoe (allen op de kust van Mandhar), Tanah Balanga en kaap Labosso te hebben aangedaan, hielden zij eenige dagen verblijf op het onbewoonde eiland Kapoposang, doch verlieten het in der haast op het berigt van naderende vaartuigen, Palatoan achterlatende, die op een stuk hout het eiland verliet en door eene visscherspraauw werd opgenomen.

(1) Oosthoek van Java.

(2) Op Magindanao.

10. Aliena Tjadoeka, medgezel van Palatoan, verklaart hetzelfde.

11. De Javaan Djoemat, gewezen petinggie van de dessa Tandjong Banon, residentie Bezoekie, is in handen der roovers gevallen, toen hij op de hoogte van Landangan te paard langs de kust huiswaarts wilde keeren. De roovers vielen hem aan met acht man en bragten hem in eene praauw, bemand met veertig koppen en met geschut gewapend. Behalve deze praauw waren nog drie soortgelijke bij hen, onder het bevel van Intjeh Oesook. De roovers behoorden te Balangingie te huis. Aldaar ontscheepten zij hunnen gevangene, die met eene sampan ontvlugtte.

12. De inlandsche vrouw Wonnie, van Saleijer, viel in de magt der roovers, toen deze eenen aanval deden op Laolo (Saleijer). Op eene praauw bintak, bemand met twintig personen, werd zij naar Kalatoea (1) overgevoerd, op reis Tanah Djampea (2) aandoende. Een der roovers nam haar tot vrouw, dien zij overhaalde om met haar en eenige anderen van Kalatoea te ontvlugten, hetgeen zij deden.

13. Manjoeng, handelaar van Saleijer, lag met eene praauw bij Kangeang (3) ten anker, toen hij door vijf rooverspraauwen werd overvallen. Deze waren praauwen bintak, bemand met twintig à vijfentwintig koppen, een stuk geschut en een lilla voerende, en onder het bevel van den pangliema Moe Oemboes. Na zijne gevangenneming zwierven de roovers bijna vier jaren onafgebroken tusschen de eilanden Kalatoea, die in de nabijheid van Timor en op de kust van Java. In het laatst van 1850 voegden zij zich bij andere zeeroovers, alzoo een getal van twintig praauwen uitmakende. Deze landden op Bawean, waar zij verscheidene kampongs verbrandden en tweehonderd menschen gevangen maakten. Na aldáár uit elkander te zijn gegaan, zette men met veertien praauwen koers naar Kangeang,

(1, 2) eilanden bezuiden Celebes.

(3) Ten oosten van Madura.

alwaar de roovers, op de nadering van een stoomschip (de Hekla) de groote praauwen verlieten, zich in kleine inscheepten en daarmede ontvlugtten. Terwijl de roovers op Kalatoea tijdelijk verblijf hielden, ontvlugtte hij van daar met eenige andere personen. Gedurende zijn verblijf onder hen maakten zij zich op de hoogte van Karimata (1) meester van eene praauw, met rijst beladen. Te Kalatoea ten anker liggende, werden zij door twee stoomschepen overvallen, waarop de roovers de praauwen ontruimden en naar den wal zwommen, zich aldaar in het bosch verschuilende. Een gedeelte der praauwen was verborgen achter een klein eiland, en zijn dus niet door de schepen ontdekt geworden; overigens geeft hij op, dat de Magindanaosche zeeroovers vriendschap houden met de Tabellorezen (2), doch in vijandschap leven met die van Balangingie.

14. Koema, handelaar van Saleijer, werd, ruim twintig jaren geleden, in straat Saleijer door de roovers genomen. Hunne praauwen waren bintak's, vijf in getal, ieder bemand met twintig à vijfentwintig koppen en gewapend met een stuk geschut. Zij behoorden te Magindanao te huis en stonden onder het bevel van Si Amabaso. Het eiland Noesa Sini bij Poelau laut (3) werd opgegeven als eene plaats, die zij dikwijls aandeden.

15. Lawoelie, gewezen zeeroover, geboren te Magindanao, verklaarde zich aan het geregeld bestuur te willen onderwerpen. Tot dit besluit was hij gekomen op aanraden van de vrouw Wannie, hierboven vermeld en met wie hij gehuwd is. Hij verklaarde, dat de meeste zeeroovers praauwen elk met meer dan twintig personen bemand en gewapend zijn met drie à vier lilla's. Het hoofd der praauw, waarop hij geweest is, heette Moe Oemboes en behoorde te Magindanao te huis.

Volgens zijne opgave voorzien de roovers zich meestal op

(1) Tusschen Borneo en Billiton.

(2) Van de oostkust van Halmahera.

(3) Aan de z. o. kust van Borneo.

Mangarai, Borneo, Tanah Djampea en Kalatoea van water. Te Reo (Mangarai) werden de praauwen meestal schoongemaakt; op hunne tehuisreizen deden zij veelal Dampelas (1) en Solok aan om levensmiddelen in te nemen. Met het begin van den noordewind gaan de roovers van Magindanao gemeenlijk naar de kusten van Celebes. Wanneer zij in hun land zijn, worden de praauwen op strand gehaald. Gewoonlijk vertrekken zij van daar met twintig praauwen regtstreeks naar Kalatoea, waar zij zich verdeelen, om naar verschillende kanten op roof uit te gaan. Die van Magindanao leven altijd in vijandschap met die van Balangingie en de Tabellorezen. Verder deelde hij mede, dat het bedrijf der zeeroovers zeer wordt bemoeijelijkt door de stoomschepen. Als hoofd van de te Kalatoea gevestigde Tabelloresche zeeroovers werd zekere Robodoi opgegeven, die aldaar ruim honderd personen bij zich had.

16. Si Barito, gewezen zeeroover, die te gelijk met Lawoelie gevlugt is en zich eveneens aan het gezag wilde onderwerpen, verklaarde hoofdzakelijk hetzelfde.

Gemelde personen voegden er bij, dat te Loloda, zuidwestelijk gedeelte van Kalatoea, zich menigmaal roovers ophouden, die gedurende dien tijd, hunne praauwen op den wal in het kreupelbosch verbergen, en dat, bij expeditiën van daar uit, tien à twintig personen achterblijven. Van Kalatoea gaan zij hunne levensmiddelen van Mangarai halen. Op eerstgenoemde plaats hebben zij niets anders dan djagon. Tijdens hun verblijf aldaar hebben zij steeds een uitkijk in zee en eenige in het gebergte, omdat zij voor stoomschepen zeer bevreesd zijn. De maanden December en Januarij zijn de gunstigste om de roovers te Kalatoea te overvallen, en de aanval dient des nachts of des morgens vroeg te geschieden.

17. De Makassaar Indee, was, volgens zijne verklaring, ne-

---

(1) Aan de n. w. kust van Celebes.

gen jaren geleden aan den wal door roovers gevangen genomen en gebragt aan boord van eene praauw toop, behoorende tot eene rooversflotille van zeven vaartuigen, bemand met dertig, veertig à vijftig man ieder. Hij gaf voor, dat elke praauw met twintig stukken gewapend was, hetgeen als zeer overdreven moet worden aangemerkt. De roovers behoorden te huis op een eiland, zuidoostelijk van Celebes gelegen, waarschijnlijk Kalatoea. Na de gevangenneming van den deposant zwierven de roovers twee jaren rond, altijd zuidoostelijk van Celebes blijvende; gedurende dien tijd roofden zij meer dan honderd menschen, die vervolgens als slaven verkocht werden. Ten laatste werd hij op de kust van Bonie aan wal gebragt en aldaar als slaaf verkocht.

18. Maroedjoe, zeevarende van Reo (Mangarai), werd bij Boeton door drie rooverspadoewakans, in de Molukkos te huis behoorende, aangevallen en gevangen genomen. Elke praauw was bemand met twintig personen en gewapend met een groot stuk en twee lilla's. Na eene maand op zee te hebben gezworven, kwamen zij te Kalatoea aan, waar zij zich met achttien rooversvaartuigen vereenigden. Op dit eiland voorzagen zij zich van water en werden ook de praauwen schoongemaakt. Gedurende dien tijd waren de stukken in het zand bedolven en hunne wapens aan wal in de huizen geborgen. Verder verklaarde hij, dat de roovers op Kalatoea zich aan de oostzijde ophielden in eene met reven en klippen bezaaide baai, hunne praauwen op strand haalden en in het kreupelbosch verborgen. Wanneer zij op eene expeditie uitgaan, laten zij niemand achter. Van Bonerate wordt veel handel met de roovers op Kalatoea gedreven. Toen de roovers op dit eiland door twee stoomschepen werden overvallen, vlugtten zij in het gebergte. Volgens hem kan men verzekerd zijn de roovers gedurende de westmoesson te Kalatoea aan te treffen.

19. Mataroe, handelaar van Boeton, viel in handen der roovers, toen hij van Boeton naar Saleijer overstak. Zij wa-

ren vier bintaks en vier pandjalangs sterk, elk bemand, naar gissing, met zestig à zeventig man en gewapend met vier karonaden en twee lilla's; zij behoorden te Balangingie te huis en stonden onder den vorst van dat land. De plaatsen, die zij aandeden, waren Kalangsoesoe (op Boeton), Woaronie, en Taboenkoe (op de oostkust van Celebes), Magindanao, Parigie, Goenong Sala (Gorontalo) en Kema (op het noorder-schiereiland van Celebes). Op hunnen togt ontmoetten zij veertig andere rooverspraauwen. Ieder der praauwen heesch als verkenning eene witte vlag. Op Poeloe Banka, bezuiden Kema, voorzagen zij zich van water en maakten de praauwen schoon. Tegen het einde van de westmoesson begeven zij zich naar straat Boeton, om aldaar de handelspraauwen van Makassar af te wachten.

20. Gadong, oud zestien jaren, geboren te Togian in de bogt van Tomini, van beroep tripangvisscher, was twee maanden vóór zijne ontvlugting, met zijnen broeder visschende, in handen der zeeroovers gevallen op Motton, nabij het eiland Togian. Deze magt bestond uit vijf praauwen bintang, bemand met zestig hoofden, waarvan een dertigtal eigenlijk gezegde roovers, gewapend met twee ijzeren kanons in eene borstwering van voren, benevens geweren, krissen, enz. Zij kruisten in die twee maanden langs Celebes tot Boeton en roofden hier en daar eenige menschen met hunne groote sampan. Eenmaal nam men water in op Poeloe Doea (kust van Balante), aan het strand onbewoond. Men hield Gadong steeds gebonden, zonder hem te laten werken, mishandelde hem als hij iets vroeg, gaf hem sago tot voedsel, doch niet toereikend, en zeewater om te drinken.

21. Volgens Dogan, broeder van Gadong, geboren te Makasser, tripangvisscher, ongeveer achttien jaren oud, had elke praauw één kanon en was de bemanning dertig roovers met veertig gevangenen. Even als zijn broeder meldt hij, dat de roovers, naar Bankoeloe zijnde teruggekeerd, hen aan wal zonden om klappers te plukken; dat zij toen wisten te ont-

vlugten, zich op het eiland schuil hielden en den volgenden dag door de kruispraauw van Banggaai (o. o. van Celebes) zijn opgenomen. De roovers hadden bij Sea Sea eene korra korra en, zoo ver hij gedurende zijne gevangenschap wist, vijf personen genomen.

22. Pongabieroe, geboren te Mandhar, handelaar op Soela (beoosten Celebes), veertig jaren oud, was drie jaren vóór zijne ontvlugting met veertien anderen, zijnde op eene padoewakan, die van Makasser kwam, geladen met lijnwaad, amfioen, kruid en honderd sp. matten, bij Selaparang (Lombok) door zeven rooverspraauwen na een lang gevecht gevangen genomen. Deze vaartuigen waren praauwen bintang, voerende vijftien tot dertig roovers en een stuk geschut voorop; zij kruisten toen geruimen tijd langs de eilanden en de kust van Floris, begaven zich in de westmoesson langs Borneo naar Solok, waar zij te huis behoorden. Dáár werd de declarant verkocht in de negorij Balangingie aan een panglima; zes maanden later is hij weder mede naar zee genomen met dertien praauwen, die bij den hoek van Bankoelang scheidden; zes waren naar Boeton, de overige naar Makasser bestemd. De vereenigingsplaats is Bingoenong, een eiland in de bogt van Gorontalo, waar zij ook hunne praauwen voorzien. Vroeger waren zij wel op Mangarai geweest; doch thans zijn de roovers van Balangingie en de Tabellorezen in vijandschap en zeer bevriend met de Magindanaoers. Hun kruid maken zij op Solok zelven. De negorij Balangingie, waar de sulthan van Solok gezag uitoefent, ligt in puin; de roovers gaan in Mei of Junij van daar naar zee; een- of tweeentwintig praauwen worden in het geheel van dáár uitgerust. Behalve dat hij hard moest roeijen, verklaart hij omtrent de behandeling hetzelfde als de voorgaanden. Ook hij was op Bankoeloe gevlugt; de roovers, na op Sea Sea geland te zijn en dáár vijf menschen te hebben geroofd, hadden hem met eenige slaven en roovers dáár aan wal gezonden om eten te zoeken.

23. Moemoe, geboren te Boeton, volgeling van den sulthan, vijf-en-veertig jaren oud, werd, volgens zijne opgaaf, zes weken vóór zijne ontvlugting, met nog vier slaven door dien vorst naar een eiland gezonden om water te halen, doch vóór hij het bereikte door eene sampan met roovers overvallen; hij bragt tien dagen bij hen aan boord door. Kort vóór en na dien tijd hadden zij nog wel een twintigtal Boetonnezen geroofd. s'Nachts vóór Bankoeloe ten anker liggende, heeft eene vrouw van Sea Sea zijne banden los gemaakt en is hij zwemmende ontvlugt.

24. Oesoeh of Oemoe, geboren te Tamalata bij Gorontalo, zoutmaker van beroep, was, vijf maanden vóór zijne ontvlugting, met nog twee anderen, terwijl zij van Tamalata naar Gorontalo zeilden, door de zeeroovers aangevallen, en, nadat een zijner makkers door hen was doodgeschoten, gevangen genomen. De magt der zeeroovers bestond uit twee groote en drie kleine praauwen, met klein geschut en geweren gewapend; het aantal opvarenden kon hij niet bepalen; zij behoorden te huis te Mondoengoe. Na tien dagen zeilens, gedurende welke hij zeer ruw behandeld werd, kwamen de roovers op Banka bij Likoepang (residentie Menado). Aldaar water en brandhout ingenomen en hunne praauwen schoongemaakt hebbende, zeilden zij naar Solok, waar hij aan zekeren landbezitter, Harmome genaamd, werd verkocht, bij wien hij rijst moest stampen, gras en water halen, doch van waar hij wist te ontsnappen. Geene andere bijzonderheden wist hij van de zeeroovers op te geven dan dat zij meest altijd op Banka water innemen en de wapens in hunne woning brengen, wanneer zij de praauwen op strand halen.

25. Simoelah, geboren te Boeton, sirieverkooper. Ook hij was door de roovers, in zee digt bij Kendarie, gevangen genomen en had ruim vier jaren in slavernij doorgebragt. Hij verklaarde, dat de rooverspraauwen destijds zeven in getal en van de grootste soort waren, ieder bemand met dertig tot

veertien koppen en te Balangingie te huis behoorden. Gedurende eene maand reis werd door de praauwen gezamenlijk op het eiland Moeton water ingenomen en werden op Banka, even als Oesoeh opgeeft, de praauwen schoongemaakt. Te Solok komende, werd hij aan denzelfden grondbezitter verkocht en moest dezelfde diensten verrigten als Oesoeh. Zijne vorige opgave komt op hetzelfde neder als hetgeen door dezen is gezegd.

26. Sitoeloh, geboren te Bonie, seromaker en visscher, werd, volgens zijne opgaaf, vier jaren geleden, digt bij Bonie in zee visschende, door de zeeroovers gevangen genomen. Hunne magt bestond uit vijf groote praauwen, ieder met dertig à veertig koppen bemand en gewapend met twee kanonnen en overigens geweren. Hij hoorde den gezaghebber van de praauw waarop hij gevangen zat, Sitauw noemen, bleef vijf maanden al kruisende aan boord, gedurende welken tijd de roovers overal poogden menschen te rooven, op het eiland Boekoe bij Makasser water innamen, op Banka hunne praauwen schoonmaakten en op de terugreis naar Solok, waar zij te huis behoorden, Boeton en Mankoka Kantjaij hadden aangedaan. Hij beklaagt zich over eene ruwe behandeling door de roovers; deze verkochten hem te Solok aan zekeren visscher Sidahan.

27. Lamatah, geboren te Bonie, seromaker en visscher, was, vier maanden vóór dat hij ontsnapte, in zee digt bij Bonie, door de zeeroovers gevangen genomen met nog drie zijner makkers. De rooversvaartuigen waren twee in getal, eene groote en eene kleine praauw, ieder met twintig à dertig koppen bemand en met een stuk geschut en geweren gewapend. Twee maanden bleef hij na zijne gevangenschap nog in zee kruisen. Hij beklaagt zich even als de voorgaanden over slechte behandeling, deed Banka aan, alwaar water werd ingenomen en de praauwen schoongemaakt. Te Solok, waar de roovers te huis behoorden, werd hij verkocht aan eenen vis

scher en wist 's nachts met nog vier anderen te ontsnappen.

28. Soerah, geboren te Boeton, visscher, was vier maanden te voren met nog drie mannen in eene praauw, op de hoogte van Babasanka onder Boeton, door de roovers gevangen genomen. Hunne magt bestond uit twee groote en eene kleine praauw, welke mede te Solok te huis behoorden. Zij waren met drie kanonnen en met geweren gewapend, deden op de terugreis Sea Sea bij Tomboekoe en Banka aan; op eerstgenoemd eiland werd water ingenomen, op het andere werden de praauwen schoongemaakt. Hij wist geene verdere bijzonderheden op te geven dan reeds hierboven zijn medegedeeld, maar bevestigde de gezegden van de overigen, dat de roovers hunne wapenen in de woningen bergen bij het op strand halen der praauwen, en dat hij, verkocht aan een visscher, 's nachts in eene praauw heeft weten te ontsnappen.

29. Lahimoe geeft op, dat hij met verscheidene personen, waaronder zijn vader en moeder, meer dan tien jaren geleden, aan wal bij Karoeara (Boeton) door de zeeroovers was gevangen genomen; hij was dáár geboren en bebouwde het land. De rooverspraauwen waren vijf in getal, pangera padoewakan genaamd, ieder met tien à vijftien personen bemand, met lilla's, geweren en pieken gewapend. Sieman was de naam van den gezaghebber, en de roovers behoorden te Magindanao en Solok te huis. Te Mangarai komende, werd hij door hen verkocht aan zekeren Tobellorees, Batoeroro genaamd, voor wien hij het land bebouwde; vervolgens is hij met dezen, zijnde bloedverwant van Robodoi, naar Banggaai vertrokken en met dien rooverhoofdman te Ternate aangekomen. Nadere opgaven omtrent de zeeroovers kan hij niet doen, doch zegt, dat de inwoners van Mangarai van zeeroof leven.

30. Patjol, geboren te Mandhar, vroeger kleinhandelaar van

beroep, gaf op, dat hij, ongeveer dertig jaren geleden, na een hevig gevecht, waarbij twee van de twaalf opvarenden, met wie hij zich in twee praauwen naar Selaparang bestemd in zee bevond, sneuvelden, op de hoogte van die kust door de zeeroovers werd gevangen genomen. Deze waren zes praauwen sterk, bintang genaamd, ieder met vijf-en-twintig à dertig man bemand, behoorden, even als Lahimoe opgeeft, te Magindanao en Solok te huis, en hebben hem te Mangarai aan denzelfden Tobellorees verkocht als Lahimoe, met wien hij de verdere lotgevallen heeft gedeeld.

31. Robodoi, een gewezen zeerooverhoofd, geboren te Tobello, oud naar aanzien zeven-en-zestig jaren, verklaarde reeds tijdens den oorlog der O. I. Compagnie met den sulthan Noekoe van Tidore, van 1795—1800, met zijnen vader Tatto in dienst van den sulthan Noekoe te zijn overgegaan. Na eenigen tijd te Labeta op Halmaheira vertoefd te hebben, vertrok hij met een aantal Tobellorezen naar de Papoesche eilanden. Na daar twee jaren gevestigd te zijn geweest, togen zij gezamenlijk naar het eiland Ceram. Hier zoowel als op eerstgenoemde eilanden werden zij herhaaldelijk aangevallen door de hongievloten van Ternate en Tidore, die hen poogden terug te voeren, doch waartegen zij zich verzetten. Eindelijk werd hij, na een gevecht met genoemde vloot, in gevangenschap naar Tidore gevoerd. Hier wist hij echter te ontsnappen en met eenige Alfoeren naar Missowal (Papoesche eilanden) terug te keeren. Dáár vele andere Alfoeren vindende, trokken zij gezamenlijk naar het landschap Bankoelang, onder Tomboekoe op Celebes, hetgeen met drie-honderd-vijftig personen in tien praauwen plaats had. Zij bleven dáár slechts één jaar en togen toen gezamenlijk naar Milala onder Saleijer, vervolgens naar Mangarai, waar zij een aantal onderdanen van Ternate en Tidore bijeenvonden. Van hier zwierven zij overal rond, volgden de Magindanaosche zeeroovers, die aldaar veelal tegen de kentering van de n. w. op de n. o.

moesson komen, of roofden zelven; zij voorzagen in hun onderhoud door roof.

De Tobelloresche kapitein Soeroean was een hunner voornaamste hoofden. Robodoi volgde hem, na het vernielen der rooversvaartuigen op Kalatoea door de stoomschepen, naar Setondo (Poelo komba). Hier namen zij gewapenderhand twee praauwen, waarvan de opvarenden gedeeltelijk sneuvelden, en de overgeblevenen aan de Magindanaoers verkocht werden. Kort daarop vestigden zij zich weder gezamenlijk te Kalatoea, waar zij echter onverwachts door een stoomschip (de Hekla) in 1850 werden aangevallen, dat al de praauwen vernielde en waarbij twee roovers sneuvelden. Hunne vrouwen en kinderen waren op het eerste gezigt van den rook van het stoomschip boschwaarts gevlugt.

De gezamenlijke rooversmagt bedroeg toen vier honderd zielen, allen van Tobello, Galela, Loloda enz., doch geen Magindanaoers. Hun geschut en wapenen, welke zij niet tijdig konden bergen, werden door het stoomschip medegenomen. Na weder veertien praauwen gekocht te hebben, gingen zij van Kalatoea naar Mangarai terug, waar echter kort na de plaats gehad hebbende vernieling en terwijl er reeds vier Magindanaosche praauwen waren aangekomen, op nieuw het stoomschip kwam opdagen en alles vernielde, waardoor zij geene middelen meer hadden om praauwen te koopen of te bouwen. De opvarenden van de vier Magindanaosche praauwen bouwden echter nieuwe vaartuigen, en daarna kwamen nog tien zulke praauwen, die daarop hunnen jaarlijkschen strooptogt vervolgden en, tegen de kentering der moesson terugkomende, op hun verzoek, hen naar de wateren van Ternate zouden overbrengen, om bij de sultans van Ternate en Tidore in onderwerping te komen. (1). Joppi, Pilatoe, La-

(1) Die onderwerping, welke later plaats heeft plaats gehad, is alleen het gevolg van het onherstelbaar verlies der Tobellorezen, door de Hekla toegebragt.

laba en Robodoi (allen roovershoofden) maakten van deze gelegenheid gebruik en gingen bij de Magindanaoers over; de overigen bleven bij gebrek aan praauwen achter. Zij vertrokken gezamenlijk met de Magindanaoers van Mangarai, namen te Kalatoea water in, deden Kabeijna onder Boetoe aan en staken van daar naar de kust van Celebes over, die zij volgden tot Bankoeloe. Hier namen de Magindanaoers gewapenderhand twee praauwen, waarvan de opvarenden, ten getale van acht, met uitzondering van eenen priester, werden gedood. Van Bankoeloe volgden zij verder de kust tot op Tole Lakka, waar zij weder zes handelspadoewakans, die door de opvarenden verlaten waren, wegroofden en aan Tobellorezen verkochten. Te Bankoeloe hadden zij hunnen ouden makker Laba (1) aangetroffen, die hun tot Togian tot loods diende en vertelde, dat hij zich reeds onderworpen en den eed van getrouwheid te Ternate had afgelegd, maar dat zulks niets uitmaakte; dat onderwerping gemakkelijk was en men daarna toch kon gaan rooven: gezegden, welke den roovers veel moed gaven.

Te Tolo Lakka verliet Laba de flotille en ging vooruit naar Salabangka, waarheen de gezamenlijke vloot hem volgde en twee dagen daarna aankwam. Laba had in dien tusschentijd de hoofden van Tomboekoe van hunne komst kennis gegeven, waarop twee hunner te Salabangka kwamen. Deze vroegen daarop aan de Tobellorezen of zij aan wal wilden komen, hetgeen zij deden, gevolgd door al de Magindanaoers. Nu werd er eene bijeenkomst belegd en over het plan van onderwerping beraadslaagd, waarin de beide van Tomboekoe afgevaardigde hoofden de Tobellorezen uitnoodigden naar Tomboekoe te komen, hetgeen de Magindanaoers weigerden. Daarop werd voorgesteld elkander van

---

(1) Laba is sedert weder in hechtenis genomen en tot vijftien jaren verbanning veroordeeld.

weêrszijden geen kwaad te doen, en dit verbond werd door de onderscheidene hoofden op den koran bezworen (1). Lalaba ging echter met de genoemde hoofden naar Tomboekoe terug en kwam daar met 6 praauwen in onderwerping. Kort na dit voorval kwam de oetoesan (2) van Tomboekoe met 14 korra korra's en 20 praauwtjes in persoon naar Salabangka en noodigde nogmaals de Tobellorezen uit aan wal te komen, waaraan werd voldaan. De oetoesan vroeg hun daarop of zij zich wilden onderwerpen; hiertegen verzetten zich de Magindanaoers, uit vrees dat hieruit een gevecht zou ontstaan. Ieder keerde dus naar zijne praauw terug, doch de Magindanaoers haastten zich 'snachts in stilte de vlugt te nemen. Zij stevenden nu naar Lalante met het doel die negorij uit te plunderen. Daar komende vonden zij echter den oetoesan kruis van Banggaai, den luitenant Abd'oel Rachman, met vier korra korra's, met wien zij een gelijk verbond als te Salabangka sloten, en dat ook op den koran bezworen werd (3). Genoemde negorij, waarvan zich de inwoners door de vlugt hadden gered, werd nu door de vereenigde magt van alle levensmiddelen beroofd. Na het vertrek van luitenant Abd'oel Rachman werd koers gesteld naar de verder noordwaarts gelegen negorij Toelong Batoe, waar een hevig gevecht werd geleverd en Robodoi zijn regter oog door eenen geweerkogel verloor. Vervolgens naar Togian stevenende, wilden de Magindanaoers dáár de door Boeginezen verdedigde benting overrompelen, doch werden met groot verlies afgeslagen. Dit had ten gevolge dat de Magindanaoers zich haastten naar hun land terug te keeren, de

---

(1) Robodoi geeft op, dat de Tomboekoesche hoofden uit vrees voor de Magindanaoers dit verbond gesloten hebben; beiden zijn ter verantwoording opgeroepen.

(2) Stedehouder van den sulthan van Ternate.

(3) Deze Abd'oel Rachman is ook ontzet van zijne waardigheid en tot verbanning veroordeeld.

Tobellorezen uit elkander gingen, en Robodoi naar Banggaai vertrok.

Daar komende vernam hij dat zijne bloedverwanten en volgelingen door het stoomschip Vesuvius naar Ternate waren overgevoerd, en ging hij daarop naar Taliabo (1), waar hij de bovengenoemde reeds in onderwerping gekomen hoofden vond, met wie hij vervolgens naar Ternate is vertrokken.

32. De verklaring van Pilatoe, geboren te Maba onder Tidore, oud naar aanzien 68 jaren, bevat geene andere bijzonderheden dan die welke door Robodoi zijn medegedeeld.

33. Hezelfde is het geval met de verklaring van Lalaba, geboren te Mangarai, oud naar aanzien 36 jaren, waaruit blijkt, dat de hoofden, uit vrees voor stoomschepen, den zeeroof vaarwel hebben gezegd en in onderwerping zijn gekomen; dat al deze uitgewekenen, bevreesd voor de stoomschepen, waartegen zij niets kunnen uitrigten, gaarne in onderwerping zouden willen komen, te meer daar zij, bij eene ernstige vervolging, in hunne schuilhoeken op Mangarai niet ver landwaarts in durven vlugten, uit vrees voor de woeste bergbewoners, die hen zouden ombrengen.

Men mag met grond hier van afleiden, dat het, zoo wel tot fnuiking van den zeeroof als tot het in onderwerping brengen van de nog op Mangarai zich bevindende Tobellorezen, Galelarezen, enz., waarbij de Magindanaoers zooveel steun vinden, zeer doeltreffend is, dat Z. M. stoomschepen jaarlijksch de oostkust van Celebes gaan bezoeken, zoo als door het gouvernement in October 1853 is vastgesteld, en bereids plaats heeft.

34. Laweda, geboren te Timor Koepang, uit handen der zeeroovers ontslagen met zijne vrouw Wahama, beide behoord hebbende tot het gevolg van het in onderwerping gekomen zeeroovershoofd Pilatoe, geeft, op ruim tien jaar geleden,

(1) Een der Soela eilanden.

met eene praauw toop van Batavia naar Selaparang (Lombok) stevenende, door zeven praauwen bintang, waarvan drie met Tobellorezen en vier met Magindanaoers bemand, aangevallen en met de overige opvarenden ten getale van 15, gevangen te zijn genomen; dat hij ten deel is gevallen aan den zoo even genoemden Pilatoe, bij wien hij dienst als matroos gedaan heeft; dat hij zich herinneren kan de roovervaartuigen met 30 à 40 man bemand, met lilla's, geweren en pieken gewapend waren, en de naam van hunnen gezaghebber Amaij Angus was, sedert te Tomboekoe overleden. Voorts geeft hij op, dat zij van roof en plundering leefden, dan eens te Mangarai, dan weder op de verschillende eilanden van Banggaai en Tomboekoe vertoefden; op onderscheidene plaatsen water innamen en te Mangarai hunne praauwen schoon maakten. Zijne vrouw Wahama weet geene andere bijzonderheden op te geven.

35. Lambela, eigenaar van eene verdachte praauw padjala, geboren te Boeton, zich, volgens zeggen, bezig houdende met schilpaddenvisscherij, naar gissing 35 jaar oud, verklaarde vier jaren geleden in de nabijheid van Boeton door zeeroovers van Molokko (1) gevangen te zijn genomen, en daarna met hen gemeene zaak gemaakt, steeds de kusten van Mangarai, Kalatoea, Tanah Djampea en Sumbawa, met 11 groote en 1 kleine praauw bekruist en van roof geleefd te hebben.

Hij zegt dat de groote praauwen, met 10 tot 20 personen bemand, door het zeerooversHoofd Moegantie gevoerd werden, terwijl onder het gezag van dezen de roovers hoofden Tobelo, Songassie, Sikobaijo, Sigending, Biroe, Reso en nog anderen stonden, waarvan hij de namen vergeten heeft; dat hij veronderstelt de roovers praauwen zich toen (December) te Rioeng of op Tado (Flores) zouden bevinden, waar

(1) Op Halmahera.

het zeeroovershoofd Biroe en vele andere roovers hunne vrouwen hebben, zijnde laatstgenoemd hoofd gehuwd met de dochter van den radja van Rioeng; dat de bevolking van beide deze plaatsen met de zeeroovers heult en daardoor niet beroofd wordt; dat deze bende reeds verscheiden rooverijen gepleegd heeft en, onder anderen, in de laatste maanden, 3 padoewakans nam, in de nabijheid van Rioeng en Bima, waarvan de bemanning gedeeltelijk werd vermoord; dat zij zich, 4 maanden geleden, in de nabijheid van Poeloe-majo en Poeloe Satando (Sumbawa) hebben opgehouden met vier praauwen en daarmede zijn slaags geweest met eene handelspraauw, die zij echter niet konden overmeesteren; dat beide laatstgenoemde eilanden geene geschikte schuilplaatsen voor hen opleveren en zij er daarom niet lang vertoeven, maar dat Rioeng en Tado de beste zijn, zoo wel door de menigte eilandjes en reven als door den sterken stroom die het voor groote vaartuigen bijna onmogelijk maakt die plaatsen te onderzoeken; dat hij met nog drie zijner makkers, eene maand geleden, de baai van Bima was binnengeloopen om zich van levensmiddelen te voorzien en vervolgens de roovers te ontvlugten, waarin hij echter door zijne gevangenneming verhinderd zoude zijn.

36. Laoema Daeng Manai, geboren te Bima, naar gissing 55 jaren oud, verklaarde, ruim een jaar geleden, met Lambela van Bonerate met 12 roovers praauwen gegaan, en ongeveer eene maand geleden, met Lambela en nog twee opvarenden naar de baai van Bima gestevend te zijn, om levenmiddelen te halen, met het doel daarmede bij de rooversvloot terug te keeren. Voor het overige komt zijne verklaring, zoo wel wat de namen der zeeroovershoofden aangaat als de door Lambela opgegeven schuilplaatsen, Tado (Flores) en Rioeng, met diens opgave overeen; hij voegt er nog bij, dat de praauwen van deze plaatsen afkomstig, tot teeken van verkenning, een kadjangmat aan den mast ophangen, en dat

de roovers gewoonlijk met de Hollandsche vlag varen.

37. La-ana, oud naar gissing 30 jaren, geboren te Kaiboela (Boeton), van beroep tripangvisscher, gaf op sedert een jaar in dienst bij Lambela geweest te zijn, wiens praauw door Daeng Mabela op Bonerate is uitgerust en ook van wapens voorzien; dat de vaartuigen van laatstgenoemde altijd de rooverspraauwen volgen en daarmede rooven; dat de verblijfplaatsen der zeeroovers Sala Molo, Sala Linta en Komado (Mangarai) zijn.

38. Baso, geboren te Groot Barrang (nabij Makassar), was, 16 dagen voor zijne ontvlugting, met drie personen, in de nabijheid van het eiland Bali, door de opvarenden van vier rooverspraauwen bintaks, vermoedelijk Magindanaosche zeeroovers, aangevallen en gevangen genomen; hij werd door hen gebonden doch wist, toen zij voor het eiland Sapandjang ten anker lagen en de roovers, die zich met dobbelen en schuiven onledig hadden gehouden, in diepen slaap lagen, met hunnesampan te ontvlugten en ging, op de hoogte van het eiland Tjakatja Kalang eene praauw ontmoetende, daarop over en kwam daarmede te Makassar. Hij wist echter geene verdere bijzonderheden op te geven.

Ten einde eenigzins te kunnen nagaan het belangrijk deel dat de togten van Z. M. schepen van oorlog hebben gehad in de zuivering der wateren van dezen Archipel, zij in het algemeen gezegd, dat geen togt wordt gedaan zonder den uitdrukkelijken last, om naar het aanwezen van roovers, op de meeste plaatsen, navraag te doen; maar buitendien hebben kruistogten plaats met het bepaalde doel om de roovers uit deze wateren te verjagen en zoo mogelijk te vernielen. Van die togten, in 1852 en 1853 gedaan, volgt hier eene korte opgave.

In het eerstgenoemde jaar hadden de volgende kruistogten plaats.

Door Z. M. schoenerbrik Dolfijn herhaaldelijk in de wateren van Riouw, zonder dat iets van roovers gehoord werd.

Op eenen togt van de Vesuvius van Soerabaja naar Makassar en van daar terug naar Batavia werden de in die vaarwaters gelegen plaatsen onderzocht, die bekend zijn als schuilhoeken der roovers, doch geene werden aangetroffen.

Door de stoomschepen Phoenix en Suriname op de zuid- en westkust van Borneo, zonder aldaar roovers te hebben aangetroffen. Bij het teruggaan van de Phoenix naar Batatavia ontmoette zij twee vaartuigen onder Linggasche vlag, die vredacht voorkwamen en naar Samarang zijn opgebragt.

Door het stoomschip Samarang en twee kruisbooten tot onderzoek naar roovers in de omstreken van Saleijer en Tanah Djampea; doch er werd geen spoor van roovers ontdekt.

Door de Hekla langs de kusten van Krawang, doch zonder de roovers te kunnen ontmoeten, die, volgens ingekomen berigten aldaar aanwezig waren geweest.

Door de schoener Aruba langs de kusten van Menado, maar zonder gewenscht gevolg.

Door de Ambon, Vesuvius en twee kruispraauwen naar Kalatoea en vaarwaters daaromtrent, zonder roovers te hebben aangetroffen.

Door de Van Speijk langs de eilanden beoosten Java tot aan Wetter, gedurende de togt naar Amboina.

Op verschillende tijdstippen door de Merapie langs de noordkust van Java en de eilanden daar beoosten; door de straat Flores naar Timor Koepang, vervolgens naar Banda en Amboina en van daar over Boeton, Kalatoea naar Makassar.

Nog door de Hekla langs de kust van Java, en in de Chinesche zee.

Door de Van Speijk en Vesuvius langs de west- en noordkust van Celebes.

Door de Saparoea in de wateren van Riouw.

Door de Banka is de wateren van Timor.

Door de Phoenix in de wateren van Biliton, Banka en Riouw.

Door de Dolfijn in de wateren van Kalatoea en Flores; bij het eiland Madoe werd eene verdachte praauw gezien, die genomen werd.

Door de Egmond in de golf van Tomini, ter opsporing van Magindanaosche zeeroovers.

Door de Ardjoeno en Suriname in de golf van Boni, op zeeroovers die zich bij Baai Konka hadden vertoond.

Door de Dolfijn en Suriname in de wateren van Saleijer.

Door de Phoenix in de Java zee.

Door de Merapi naar de eilanden beoosten Madura.

Door de Etna naar Kalatoea, en straat Boeton.

In 1853 werden de volgende togten tot onderzoek naar zeeroovers door Z. M. vaartuigen gedaan.

Het fregat Prins Hendrik der Nederlanden, uit de Molukkos afgelost zijnde en naar Java terugkeerende, bezocht op die reis het eiland Boeroe, zeilde dat om en verder naar Boeton, werkte door de straat van dien naam, onderzocht Kalatoea met zijne gewapende sloepen, en zeilde vervolgens langs Flores, Sumbawa, Lombok en Bali naar Soerabaja.

De korvet Sumatra, zich begevende naar de Molukkos, bekruiste naauwkeurig de eilanden beoosten Java en deed Larantoeka (Flores) en Wetter aan.

De brik de Haai, vergezeld van eene kruispraauw van het station in de wateren van Riouw, deed een onderzoek in het zuidelijk gedeelte van dat station.

De schoener Sylph, uit de Molukkos naar Java terugkeerende, zeilde digt langs de eilanden beoosten Java, ten einde, zoo mogelijk, eenig rooversvaartuig te ontmoeten of te ontdekken.

De schoenerbrik Banda onderzocht al de vaarwaters van de Kangean-eilanden, beoosten Madura, op het gerucht dat zich aldaar zeeroovers hadden vertoond.

De schoenerbrik Egmond onderzocht de Meeuwenbaai, de straat Sunda bij Prinsen- eiland en Java- hoek, alwaar verdacht vaartuigen werden gezegd zich te hebben vertoond. De bekomen inlichtingen bevestigden het vermoeden, dat die vaartuigen gewone Linggasche visschers waren, die zich ook in straat Banka, bij de Zutphen-eilanden in straat Sunda, en in de Java-zee aan kleine vergrijpen tegen praauwtjes hadden schuldig gemaakt.

De schoenerbrik Padang deed een kruistogt van uit Makassar naar Bonthain, Boelekomba, Saleijer, de Kendari-baai en Banggaai (oostkust van Celebes), en later naar de noordelijke Spermondes en bij kaap Mandhar, alwaar men wilde dat zeeroovers zouden zijn gezien.

De schoener Aruba deed een kruistogt van zes weken, die, van Batavia uitgaande, zich had uitgestrekt over de Duizend-eilanden, het bezoeken van Billiton en Muntok, en het aandoen der Stoltze-, Clements-en Macclesfieldstraten, en der eilanden nabij den zuidwesthoek van Borneo.

Het stoomschip Hekla deed kruistogten langs de noordkusten van Java en Madura, en naar de Kangeang en Sedoelang eilanden.

Heet stoomschip Gedeh liep, van Pasoeroean uit, benoorden de eilanden ten oosten van Madura gelegen, tot Kangean, stak tusschen dit en Urk weder naar het zuidelijke vaarwater over, koersde even als langs die eilanden ook digt langs Lombok, Sumbawa en Flores naar Koepang, vertrok van daar naar Ternate, liep over naar Kema, de oostkust van Celebes, de Soela-eilanden en door straat Boeton naar Kalatoea. Dit eiland werd, even als eenige andere, doorzocht, en op de terugreis naar Batavia werd de koers genomen over Selombo, Bawean, de Karimon-Java en Boompjes eilanden.

Het stoomschip Merapi onderzocht, gedurende verscheiden dagen, de Kangean en Raas-eilanden, alwaar men zeide

dat zich roovers hadden doen zien. Alle doortogten tusschen die eilanden werden doorgeloopen.

De Etna deed een scherp onderzoek op de Rendez-vous- en Tambelan-eilanden en in de baai van Sebangon, aan de zuid- en weskust van Borneo.

Later in de Molukkos gestationeerd zijnde maakte dit stoomschip eene belangrijke togt naar de oostkust van Celebes. Op de tijding dat zich zeeroovers op de kusten der residentie Menado hadden vertoond, werd dat vaartuig van Ternate derwaarts gezonden en begaf zich over Peling naar Gorontalo. Daar vernam men, dat tien dagen geleden eene rooversvloot van acht vaartuigen was voorbij gegaan en eene Boeginesche padoewakan had aangevallen, die de roovers echter krachtdadig had afgeslagen; van Gorontalo stevende de Etna naar Togian, is de bogt van Gorontalo, en na de kust tot aan Boeka Boekan en eene baai bij Tandjong Api te hebben onderzocht, stoomde men naar het eiland Oena Oena. Geene sporen van zeeroovers werden op deze togten ontdekt.

De reis langs kaap Talabo, het eiland Poeloe Doewa en van daar tusschen de vaste kust van Celebes en het eiland Peling vervolgende, kwam de Etna, den 21 Januarij 1854, voor de kampong Lanone, in het rijk van Tomboekoe.

Door tusschenkomst van den oetoesan of stedehouder van den sulthan van Ternate, slaagde men er in een zich te Lanone ophoudend voornaam zeerooverhoofdman, Labora geheeten, aan boord te krijgen.

Volgens mededeeling van den als loods dienenden voormaligen zeeroover Laba (dezelfde die vermeld is op bl. 16 hiervoren), bevonden zich te Lanone nog verscheidene Tobellorezen, die vroeger gezamenlijk met hem hadden geroofd

Aan Labora werd de toezegging gedaan, dat hij zijne vrouw en kinderen zou kunnen medevoeren, en onder deze voorwaarde stemde hij er in toe de behulpzame hand te

leenen aan de opvatting van zijne vroegere makkers.

Vroeg in den morgen van den 3 Januarij dezes jaars werden zij opgeligt; hunne verblijfplaats en eene menigte nieuw gebouwde vaartuigen werden in de asch gelegd. Het bleek toen, dat negen van de zeven en dertig opgeligte personen zeeroovers waren.

Van Lanone stoomde de Etna naar Banggaai, waar ook weder ruim zeventig Tobelloresche en Galelaresche zwervers aan boord werden genomen. Toen werd de reis voortgezet naar Lekietobie, waar nog vijf van die zwervers werden opgebragt. Op de terugreis naar Ternate bezocht de Etna nog de Sandara-baai op Soela-bessi.

De Suriname deed een togt naar de noordelijkste Spermondes, in straat Makassar, alwaar roovers waren gezien. Op die togt bezocht dat stoomschip het eiland Kape-Parang en vervolgens het onbewoonde eiland Dondonbali. Van dit laatste werden door de kruisboot No. 3, die van Makassar op sleep medegenomen was, en eene gewapende sloep, zes menschen aan boord gebragt, behoorende tot het Groot-Hertenbeesten eiland, nabij Makassar, die, volgens hunne opgave, door eene rooverspraauw bintak waren achtervolgd. Meer dan twintig dagen hadden deze lieden zich op het eiland opgehouden, zonder ander voedsel dan boombladeren en een weinig schelpvisschen. Deze togt vervolgende werden de Samtella eilanden aangedaan. Het bevestigde zich, dat eene groote en eene kleine bintakpraauw de opvarenden van eenige kleine visscherspraauwen hadden beroofd, maar waren vertrokken, zonder zich nabij de bewoonde eilanden te wagen.

Later bezocht nog de Suriname de Sedoelang- en Boompjeseilanden en Bawean, benoorden Java.

De Vesuvius bezocht twee malen Bawean en onderzocht de eilandjes Gilian, Sapoedi en Raas, op het gerucht dat eene magt van zeeroovers zich ten oosten van Bali zou ophouden en

voornemens was eene landing op Bawean te beproeven.

De Celebes, komende aan Sambas, onderzocht de Karimata- en Rendez-vous eilanden, alwaar zeeroovers zouden zijn gezien.

Ook de Borneo deed eene togt naar de laatstgenoemde eilanden.

Behalve de togten van de Suriname naar de Spermondes en van de Etna naar de oostkust van Celebes, hadden al de bovengenoemde kruissingen en togten tot opsporing van zeeroovers geen direct resultaat.

Al de inlichtingen, die met de meeste naauwgezetheid werden ingewonnen, bevestigden, dat de eilanden die vroeger herhaaldelijk het tooneel der plundering en roof van de zeeschuimers waren, in de twee laatste jaren niet door hen waren bezocht, en, bijkans immer, bevond men, bij nader onderzoek, dat de geruchten omtrent het aanwezen van zeeroovers valsch waren.

Hoezeer in de berigten nopens den zeeroof ontvangen, in de verklaringen van in onderwerping gekomen roovers en van personen uit hunne handen ontvlugt, een en ander voorkomt, dat aan de juistheid doet twijfelen, is echter het verblijdende verschijnsel onmiskenbaar, dat dit misdrijf in den Nederlandsch Indischen Archipel, in vergelijking met vroegere tijden, nog slechts op geringe schaal wordt uitgeoefend. Niet slechts de inhoud der bescheiden bewijst dit, maar ook het klein aantal ontvlugten, wier verhooren de bouwstoffen moesten leveren. Een groot deel der berigten in dit verslag opgenomen is verkregen op of ten gevolge der reis van een enkel oorlogschip, die van Z. M. stoomschip Vesuvius naar de oostkust van Celebes, de Soela- en Banggaai-eilanden, van November 1852 tot Februarij 1853.

Omtrent de herkomst der zeeschuimers, de inrigting hun-

ner togten en de bijzonderheden der uitoefening van het bedrijf is niets nieuws vernomen. Overtuigend bleek weder, dat de plaatsen benoorden onzen Archipel, vanwaar zij uitgaan, den sulthan van Soeloe als haren gebieder erkennen. Op roof van menschen schijnen zij het vooral gemunt te te hebben, om die aan hunne medepligtigen op de noordkust van Flores of, bij den terugkeer in hunne haardsteden, te verkoopen; en hunne hulpbronnen moeten aanzienlijk zijn, indien men de opgaaf gelooven mag, dat van Balangingi, terwijl het in puin lag, nog 21 à 22 praauwen werden uitgerust. Het buskruid wordt op Soeloe zelf gemaakt. Die van Magindanao en Balangingi, tusschen welken laatste en de Tobellorezen de vijandschap nog voorduurt, gaan tegen de kentering der n. o. op de n. w. moesson naar zee, soms met 50 tot 60 praauwen, bintaks, gobangs en djoekongs geheeten, die zich daarna tot kleinere flotilles vormen. De grootste soort bevatten 15 tot 30 roovers, voeren 1 à 2 kanons; de kleinere hebben 10 tot 15 personen als eigenlijk bemanning en soms geen eigenlijk kanon; alle zijn voorzien van lilla's, geweren, krissen en pieken.

Voor zooveel onze bezittingen betreft, is het eiland Celebes het voorname tooneel hunner bewegingen, en laten zij soms zelfs de kleine eilandjes in de nabijheid van deszelfs hoofdplaats niet ongemoeid. Het eilandje Binjoenong, in de golf van Gorontalo, is weder als een hunner pleister- en vereenigingsplaatsen aangewezen; ook het eiland Banka bij Likoepang (residentie Menado) is een der plaatsen waar zij water en brandhout innemen en hunne praauwen in orde brengen.

Na volbragten strooptogt kwamen zij, althans voormaals, tegen het einde der westmoesson, op de kusten van Flores bijeen. Door den zwaren slag hun in 1850 door het stoomschip Hekla op Kalatoea, een eertijds befaamd rooversnest, toegebragt, en de onophoudelijke bezoeken van andere stoom-

en zeilschepen voor goed van dat eiland verjaagd, hadden zij Rioeng en Tado, twee eilandjes ter noordkust van Flores, vrij wel beschermd door reven en sterke stroomen tegen de nadering van groote schepen, tot een nieuw verzamelingsoord gekozen. Daar maakten zij niet slechts hunne praauwen schoon, maar waren ook vele Magindanaoers met de bevolking vermaagschapt, en werd er een verkenningsmiddel overeengekomen, om, bij ontmoeting in zee, hare praauwen ongedeerd te laten.

Waarschijnlijk zouden zij ook daar eene voorraadschuur aanleggen, even als vroeger op Kalatoea, want de terugkeer naar Magindanao stelde hen in later tijd bloot aan de vervolging der Spaansche kruisers, en ook op de kusten van Borneo konden zij zich geenzins meer veilig achten. Van Mangarai of Flores begaf men zich met de oostmoesson naar de oostkust van Celebes en verder terug, nadat een gedeelte zich met Tobelloresche praauwen had vereenigd, anderen de van Makassar komende handelsvaartuigen bij Boeton hadden opgewacht, en weder anderen met van Bonerate uitgeruste praauwen gemeene zaak hadden gemaakt. Vele berigten van latere dagteekening spreken echter de bevolking van Bonerate vrij van hulp of zamenwerking aan zeeroovers verleend.

Doch sedert in 1851 de Hekla de zeeschuimers ook op Flores een onherstelbaar verlies heeft toegebragt en de kusten aldaar, ook in de volgende jaren, met onvermoeide activiteit, aanhoudend door de stoom- en zeilschepen van Z. M. eskader in Oost-Indie werden bekruist, terwijl de vrees van door de bergbewoners te worden omgebragt het landwaarts in vlugten belet, is de stand der zaak merkelijk gewijzigd. Alle verklaringen stemmen nu daarin overeen, dat zij, beangst voor de stoomschepen, zich nergers meer durven vestigen en tot een gejaagd rondzwerven van het eene punt naar het andere verpligt zijn, zoodat zij, van lieverlede,

onderwerping en terugkeer tot een rustig leven moeten gaan verkiezen boven een gevaarlijk en, nu vooral, onzeker bestaan.

Tot dus ver was de oostkust van Celebes in het bijzonder eene streek van toevlugt en misdrijf tevens voor de zeeroovers. Daar waren plaatsen in overvloed, waar de bevolking, welligt ook uit gemis aan weermiddelen, met hen heulde. Zelfs in landschappen aan het gebied van den sulthan van Ternate onderworpen was dit het geval; de vroeger genoemde reis der Vesuvius heeft dit weder aan het licht gebragt, en zijn daarna dan ook eenige hoofden door Z. H. afgezet en gestraft. Maar ook van hier zal de voorgeschrevene jaarlijksche bekruising de roovers spoedig verdrijven. Tijdens de aanwezigheid der Vesuvius in de landen aan den genoemden vorst cijnsbaar, was Robodoi, een voornaam roovershoofd, met zijnen aanhang op deze kust, na zijne vroegere vestiging op Flores voor goed te hebben verlaten en, zoo als hij zeide, op weg om zich aan den sulthan te onderwerpen. Moge nu het opvatten der vrouwen en kinderen van deze bende tot de opregtheid en de verwezenlijking van dat voornemen hebben bijgedragen, genoeg dat hij, onderhoofden, zijne medestanders en al hunne betrekkingen, vroeger op Flores genesteld, in het geheel 238 personen, achtervolgens te Ternate in onderwerping kwamen. In het verhoor gaf deze Robodoi op te gissen, dat zich op Flores nog een 200tal personen bevond, meest allen van Tobello, Galela, Maba en andere plaatsen van Halmaheira, die ook gaande weg wel in onderwerping zouden komen. Door het vertrek van Robodoi en de zijnen hebben de Magindanaosche en andere zeeroovers eenen belangrijken steun op Flores verloren, zoowel voor de rooftogten die zij van daar gezamelijk deden, als door de mindere gelegenheid om menschen, praauwen en wat verder was buit gemaakt, van de hand te zetten.

Bij slotsom kan men omtrent den ganschen Archipel zeg-

gen dat in 1852 en 1853 het euvel der zeerooverij weder veel verminderd is. Eene totale uitroeijing laat zich in de eerste tijden nog niet verwachten; doch wordt de bekruising van alle kusten en vaarwaters met kracht, ijver en oordeel voortgezet, dan zullen de strandbewoners meer en meer van alle verstandhouding met de zeeschuimers terug gehouden, en deze van punt tot punt verjaagd worden, zoodat hun geene keus zal overblijven tusschen in onderwerping te komen of onze wateren voor goed te verlaten.

HINDOE OUDHEDEN

AAN DE GRENS VAN

BANTEN.

DOOR

R. FRIEDERICH.

De heer J. Rigg, eigenaar van Djasinga (Djajasingha; vgl. Djakarta van Djajakarta) had reeds voor lang gehoord, dat in het district of demangschap Sadjira, onder-afdeeling Tji-Hanggasah, eene kampong van den naam Tjandi bestond, en was dikwijls in de nabijheid daarvan, aan de grens van zijn land, op jagtpartijen. Hij had echter nooit, niettegenstaande zijne herhaalde navragen, van oudheden op die plaats gehoord. Bij mijn aanwezen te Djasinga hoorden wij van den heer C. Holle, die soms in die streken gejaagd heeft, dat zich eenige beelden in die buurt bevonden, en, met hulp van een inlandschen jager, met naam Barolla, waren wij, op den 13den Junij jl., zoo gelukkig deze plaats van oude Hindoe-dienst te ontdekken. De naam Tjandi voor Hindoe-tempel is op Java bekend genoeg; ook op Bali heeft eene bijzondere pyramidale vorm van godsdienstige gebouwen den naam Tjandi; zie Voorl. verslag van het eiland Bali; Verh. B. G. XXII. p. 33.

De plaats is 6 à 7 palen in eene noordwestelijke directie van het huis van Djasinga. Een weinig buiten de lommerrijke kampong Tjandi, op een met gras begroeid plateau

vonden wij eenige struiken in een vierkant, geplant door Aki Boejoeng (Aki=Kaki, Soendaasch), dien wij als wachter der plaats (in de wijze van de mangkoe's van Bali) vonden. De planten waren kadongdong tjina, djarak pager, handjoeang bokor (d. i. panax fruticosa, iatropha curcas, en eene soort van dracena), de laatste plant vindt men ook dikwijls op de tegenwoordige grafplaatsen. Zij waren voor eene reeks van jaren door Aki Boejoeng geplant, op den tijd dat het omgevende bosch weggekapt was, en men het dienstig achtte die oude overblijfselen tegen het wild te beschermen. De omheining is omtrent 8 voet breed en 8 voet lang, en besluit acht steenen, waarvan drie duidelijk als tot de Hindoe-godsdienst behoorende, herkend worden. Deze drie zijn ter helft in den grond begraven, en wij wilden ons niet aan eene ontwijding in de oogen der inlanders schuldig maken, door hen uit de gewone positie te rukken. Het figuur in het midden van de groep is zeer ruw, en heeft door het weder, mogelijk ook door fanatieke priesters veel geleden; het kan echter niet vooröndersteld worden, dat het ooit eene Hindoe-physiognomie vertoonde. Van het hoofdtooisel is niets meer te herkennen, echter schijnt het haar onbedekt te zijn. Aan den linkerarm herkende ik de *bahoebandha* (armband) in den vorm, die op Java meest gebruikelijk is; de handen waren voor de borst gevouwen, echter zeer ruw bewerkt; de ooren zijn langgetrokken; andere attributen niet te ontdekken. Ik had het op het eerste gezigt voor een Boeddha willen verklaren, echter pleit de bahoebandha en de nabijheid van een Ganesa eerder voor een' vorm van Siwa (als Goeroe). De hoogte boven den grond is 12 duim; de breedte der schouders mede 12 duim. Hij is met het front naar het oosten gewend. Bedoelde Ganesa staat op de regterzijde schuins naar voren. De olifantssnuit en ooren zijn duidelijk, eveneens de *oepawita* (heilige bandelier), die van de linkerschouder over den rug naar den regterkant

loopt; om den hals konden wij eene keten van bolvormige voorwerpen herkennen, voorzeker eens schedels verbeeldende. Aan het uiteinde van de olifantsooren zijn insneden of splitsingen (voor oorringen). Het hoofd is 10 duimen boven den grond; breedte der schouders 7 duim.

Naar de linkerzijde, schuins tegenover het middenste figuur, is een steen, waarvan wij alleen nog kunnen herkennen, dat hij bewerkt was: eene vierkante uitdieping in het midden schijnt op eene Joni heen te duiden, echter kon hetgeen boven die uitdieping van den steen bestaat, ook wel eens een menschelijk hoofd hebben voorgesteld. Ik houd voor zeker dat die drie figuren in verband met elkander zijn te brengen, en wel dat zij eene soort van Siwaïtische trias daarstellen. Siwa als Goeroe is de eerste; de onduidelijke steen is of eene Pârvatî, of eene voorstelling der Joni, die ons dan den bijzonderen vorm der godsdienst te kennen geeft. De derde gestadige begeleider van Siwa is zijn zoon Ganesa. De overige steenen, die ook gedeeltelijk onder den grond begraven, gedeeltelijk alleen op den grond op eene kleine distantie liggen, hebben geene bewerking; zij waren echter zeker door de oude aanbidders, naar Javaansch gebruik, als volgelingen beschouwd.

Er blijft eindelijk een platte steen over te beschrijven; deze is op de regterzijde van het voornaamste beeld, op eene afstand van twee voet achter het beeld van Ganesa. Met uitzondering van het bovenste vlak van den steen, is hij onder den grond bedolven. Op dit vlak ziet men vrij duidelijk voren naar het westen gekeerd het figuur van een tijgershoofd; over den rug loopen twee evenwijdige strepen, en van deze af loopen naar den regterkant de bekende strepen van den koningstijger; links ontbreken die. Ook dit figuur wijst ons op den Siwadienst: de tijger is het vehikel van Pârvatî.

Aki Boejoeng,de oude man dien wij boven als wachter der plaats hebben bekend gesteld, noemt het middenste beeld *Ki*

Toemoenggoeng Banoe Raksa, alias *Aki Gedoeg Leng'oer*. De twee eerste woorden behoeven geene verklaring: Bhanoe is da *zon*, skt. en *raksa*, skt, bescherming, zoodat Bhanoeraksa de *zons*-*bescherming* of adjective, *door de zon beschermd*, is. Op Bali is Soerja, de zon, gelijkgesteld met Siwa. Wij mogen dan ook wel onze inlandsche traditie gebruiken tot staving van het gevoelen, dat wij eene plaats van Siwaïtische godsdienst voor ons hebben, en dat ook hier de dienst van Siwa en Soerja geidentifieerd was. Ganesa wordt door Aki Boejoeng *Nini Gedoeg Leng'oer* genoemd, en als echtgenoote van *Aki Gedoeg Leng'oer* beschouwd. Wij behoeven over deze vergissing niet uit te wijden. (*Nini*, grootmoeder, *Aki*, *kaki*, grootvader). Gedoeg en Leng'oer zijn in het gewoon Soendaasch niet gebruikelijk: *gedoeg* ᮌᮨᮃᮌ᮪ᮌ is echter volgens Gerickes' woordenboek, *ten einde toe, geheel en al, het uiterste, laatste;* en *gegedoeg, voornaamste, eerste in rang, hoofd, aanvoerder. Leng'oer* vindt men bij Gericke niet. De platte steen met de afbeelding van een tijger wordt door Aki Boejoeng, *dadampar* ᮓᮓᮙᮕᮛ, zetel, genoemd (zie Gericke s. v.) Op dezen steen gaan de menschen zitten, die eene bede en offering op die plaats brengen. Wij vonden eenige toestellen, waarop nog niet lang geleden offerhanden waren gebragt, genoemd hier, even als op het eigenlijke Java, *antjak* (ᮃᮔ᮪ᮒᮏᮊ᮪ een vierkant van bamboe gevlochten mandje; Gericke); het is plat, en eerder eene onderlaag dan een mandje; de vorm is mij bekend van Bali en zelfs van Batavia, waar de offerhanden voor de krokodillen (door de Boeginezen), en in de rijstvelden enz. op diergelijke toestellen geplaatst worden. Onze wachter des heiligdoms vertelde ons dan ook, hoewel eenigzins schuwend, dat men op deze plaats zijne gebeden brengt om geluk op de jagt te hebben; waarschijnlijk ook wel nog om andere dingen te erlangen.

In de nabijheid van deze plaats van idolatrie zijn de men-

schen de meest devote volgelingen van Mohammad. Nergens wordt op Java die godsdienst zoo stipt waargenomen, als in de aangrenzende distrikten van Banten, en op het land Djasinga zelf. Het volk is hier zoo goed Mohammedaansch, dat zij niet eens het Javaansche schrift bewaard hebben, dat door de overige Sundalanden verspreid is. Zij gebruiken altijd Arabisch schrift. Hoe was het mogelijk dat onze steenen beelden van de woede der vernieling gered werden, en dat zij zelfs nog, hoewel eenigzins ter sluik, eene vereering genieten? Ik denk, dat de Hindoe eeredienst, die, als men de buitensporigheden, sedert de overheering der Mohammedanen in Hindoestan en Dakhin, bij wijze van reactie ontstaan, afrekent, een milde en natuurlijke vorm van vereering der bovenmenschelijke krachten is, bij een goedaardig, vreedzaam en ligtgeloovig volk zoo diepe wortelen moest slaan, dat zij nooit weder uit te roeijen is.

De plaats was vroeger, in den tijd dat onze oude vriend een kind was, een ondoordringbaar bosch; mogelijk hebben wij het voortbestaan der oudheden aan die omstandigheid te danken. De steenen beelden zijn aan de menschen van de plaats bekend, zoover als hunne traditie gaat.

Aanmerking.

Tjandi vindt men in Wilsons woordenboek (1st edit.), en ook *Tjandikâ*, een vorm van *Doerga*, en eene van de vernielende magten, in vrouwelijke gedaante, af te leiden van *tjanda*, „passion, wrath." In B. Clough's dictionary of the English and Singhalese etc. languages, vol. II. Colombo 1830. 8. vindt men ook het woord *Tjandi* nagenoeg in dezelfde beduiding als *Tjandikâ*, te weten: „name of the god-

dess Durga, alluding especially to her incarnation for the purpose of destroying Mahesasur; a passionate, a furious or demonlike woman." Deze mededeeling heb ik even als de mogelijkheid om deze tot nu toe onbekende plaats te bezoeken aan de vriendelijkheid en de kunde van den heer J. Rigg te danken, aan dien de wetenschap reeds verpligt is, en wiens Soenda- woordenboek hem spoedig nog meer aanspraak op de dankbaarheid des publieks zal verzekeren.

BEKNOPT OVERZIGT

VAN DEN

HANDEL EN DE SCHEEPVAART

TE

TIMOR-KOEPANG

GEDURENDE HET JAAR 1853.

De geheele Invoer heeft bedragen:

Aan koopmanschappen.	*f*	125571.51.
Aan specie onder Ned. vlag van Samarang aangebragt.	»	3060.

De Invoer heeft bestaan in voortbrengselen van:

Europa, Amerika en Australie voor eene waarde van . . .	*f*	81039.17½.
Den O. Archipel voor eene waarde van	»	38462.33½.
De West van Indië en Bengalen voor eene waarde van	»	900. »
China, Manilla en Siam voor eene waarde van	»	5170. »
Totaal koopmanschappen. . .	*f*	125571.51.

De Invoer heeft plaats gehad van:

Amerika	voor eene waarde van	*f*	168. 30
Australië	id.	»	768. 60
Celebes	id.	»	33407.118
Europa	id.	»	28539. 19½
Java	id.	»	48843. 60
Den O. Archipel	id.	»	13844. 03½
Totaal als boven		*f*	125571.51.

De voortbrengselen van Europa, Amerika en Australië hebben bestaan in:

Aardewerk	2 serv. 78 doz. 1044 ps.	*f*	333. 60
Bier	491 fl. .	»	343.100
Blikwerk	4 doz. 2 stellen	»	250. »
Brandewijn	17 doz. .	»	306. »
Buskruid	5900 ℔ .	»	3025. »
Bijouterien	18 ps. .	»	480. »
Koralen	$6\frac{86}{100}$ pik. .	»	686. »
Fluwelen	586 stukk. .	»	4394. 115
Genever	60 kisten .	»	1008.
Geweren en vuurwp.	914 gew. 2 pr. pist.	»	8311. 30
Glaswerk	2 kist. 174 doz. 36 gross. 240 ps.	»	1118. 60
Instrument. (muziek)	. . .	»	205. »
Kleederen (gemaakte)	6 ps. 25½ doz.	»	840. »
Koper en koperwerk	45 ps. en 2 doz. 5 pakjes	»	144. »
Kramerijen	. . . .	»	1779. »
Lakens en Greinen	193 st. en 324 ell.	»	4048. 38
Lood	$23\frac{82}{100}$ pic	»	484. 48
Transporteeren.	. . .	*f*	28257. 91

Per Transport.				*f* 28257. 91
Lijnwaden	9091 ps. stukgoederen	*f* 31765	76½	
	652 doz. doek.	» 2911.		
	12 » kous.	» 66.		
	92 pak. en 13 doz. naaig.	» 209.		
	100 korgs. sar.	» 2659.	60	
	90 » tjindees	» 1856.		
	1 » slend.	» 36.		» 39503. 16½
Meel	11 vatn. 45 blikk.			
	1075 pond .	»		711. »
Meubelair	29 ps. 2½ doz.	»		898. »
Olieën	3 doz. olijf 7 keld. lijn .	»		204. »
Pleetwerk	13¾ doz. .	»		248. »
Provisien	. . .	»		1836. 60.
Renkwaren	83 1/12 doz. .	»		807. »
Schoeisel	172 paren. .	»		348. »
Schrijfbehoeften	. . .	»		746. »
Spermacetie kaarsen	250 pd. 3 kisten	»		325. »
Tabak	200 » .	»		100. »
Verw	10 vatjs. 443 pd.	»		281. »
Wijnen	2974 fl. .	»		2735. »
IJzer en IJzerw.	66 47/100 pic. 16 20/100 pic. spijk. 3 vat.			
	644½ doz. mess. 43 doz. slot. 883 bijl. 12 spaden			
	106 ps. div.	»		3503. »
Zeep	36 kist. 48 pd. 47 doz. .	»		289. »
Zijde	7 ps. 2 8/12 doz. 49 ell. .	»		237. »

Transporteeren. . . . . *f* 81030.17½.

Die van den O. Archipel hebben bestaan in:

	Per Transport.		*f* 81030. 17½
Aardewerk	1620 ps. . »	102. 60	
Arak	20/2 legg. 374 keld »	2870. »	
Blikwerk	13 corgs. 66 ps. »	771. »	
Eetwaren.	»	149. »	
Gambier	$6_{\frac{14}{100}}$ pic. . »	184. 24	
Houtwerk	251 ps . »	170. »	
Ivoorwerk	275 ps. armband. »	275. »	
Kapas	$184_{\frac{55}{100}}$ pic. . »	1107. 36	
Katjang	$68_{\frac{31}{100}}$ » . »	144. 87½	
Koffij	10 » . »	300. »	
Koper en koperw.	$11_{\frac{8}{100}}$ » koperdr. »	1133. »	
Kramerijen	»	582. 60	
Leder en d°. werk	10 vell. 25 zadels.		
	271 ps. schoenen »	947. 60	
Lijnwad.	$240_{\frac{9}{10}}$ corgs. sar. *f* 4980.30 11 » doeken » 149. » $4_{\frac{5}{10}}$ » slend. » 42. »	» *f* 5171. 30	
Olieën	10 fl. Mak. »	10. »	
Rottings en d° werk	320 bossen bindr. 2		
	matten »	120. »	
Rijst	$3509_{\frac{40}{100}}$ pic. »	17675. 84	
Suiker	$134_{\frac{60}{100}}$ » »	2559. »	
Specerijen	6½ » »	145. »	
Tabak en sigaren	4½ » tabak 20/2		
	kistj. 9000 ps.		
	Sigaren »	429. »	
Touwwerk	$5_{\frac{61}{100}}$ pic. »	113. »	
Verfhout	$1_{\frac{72}{100}}$ » »	10. 60	
IJzerwerk	7404 parangs. 247 »		
	patj. 10 bijl. »	2242. 72	
Zeildoek stroo	2500 ps. »	1250. »	
			f 38462. 33½
Transporteeren.			*f* 119492. 51

Die van de West van Indiën en Bengalen hebben bestaan in:

Per Transport. .			*f* 119492. 51
Opium	10 ballen	» 800. »	
Zijden tjindees	1 corgs.	» 100. »	
			» 900. »

Die van China, Manilla en Siam hebben bestaan in:

Aardewerk	13649 ps.	*f* 303. 60	
Koralen	2 pic.	» 120. »	
Eetwaren		» 20. »	
Kramerijen		» 209. 60	
Medicijnen	7_{100} pic.	» 111. »	
Offerpapier	592 pakk.	» 331. »	
Pajongs	40 ps.	» 11. »	
Schoeisel	300 pr.	» 311. »	
Schrijfbehoeften		» 167. 60	
Sigaren en tabak	3500 ps. 1/2 pic.	» 410.	
Stallen pannen	103 stellen	» 321. 60	
Thee	$6_{\frac{35}{100}}$ pic. en 30 kisten	» 1397. »	
Verf	9 pakj.	» 36. »	
Vuurwerk	$1\frac{1}{2}$ kist.	» 45. »	
Zijde	26 ps. $17\frac{1}{2}$ corg	» 850. »	
			» 5179. »
Totaal Koopmanschappen.			*f* 125571. 51

De Invoer heeft plaats gehad onder:

Nederlandsche vlag voor eene waarde van		*f* 93041.109½
Engelsche vlag	id.	» 32361. 31½
Amerikaansche vlag	id.	» 168. 30
Totaal als boven. .		*f* 125571. 51

Gedurende het jaar 1855 zijn te Koepang:

Aangekomen:	Vaartuigen.	Lasten.
Europeesch getuigde	32	3755½
Inlandsch id.	25	164
Totaal	57	3919½

Daarvan zijn aangekomen:

Onder Nederlandsche vlag . .	10	766
» Engelsche » . .	18	2550½
» Amerikaansche » . .	2	251½
» Fransche » . .	1	134
» Portugesche » . .	1	53
Inlandsche vaartuigen onder Nederl. vlag	25	164
Totaal	57	3919½

Daarvan zijn aangekomen:

Van Java onder Nederlandsche vlag	5	610
» den O. Archip. » »	5	156
» » Engelsche »	1	51
» Engeland » »	3	586
» Australië » »	12	1715½
» China » »	2	198
» » Fransche »	1	134½
» O. Archip. Portugesche »	1	53
» Walvischvangst Amerik. »	2	251½
Inl. vaart. van div. plaats. onder Ned. vlag	25	164
Totaal	57	3919½

De geheele Uitvoer heeft bedragen:

Aan koopmanschappen	*f*	89196. 18
Aan muntspecien onder Engelsche vlag naar Sidney uitgevoerd	»	7068. »

De Uitvoer heeft bestaan in voortbrengselen van:

Den O. Archip. voor een waarde van	*f*	79380. 78	
Europa id	»	9815. 62	
Totaal koopmanschappen . .	*f*		89196. 18

De uitvoer heeft plaats gehad naar:

Adelaide voor eene waarde van	*f*	46. »	
Celebes id.	»	33996. »	
China id.	»	21579. 60	
Java id.	»	11154. 30	
Madras id.	»	100. »	
Mauritius id.	»	5250. »	
Den O. Archipel id.	»	17070. 48	
Totaal als boven . .	*f*		89196. 18

De voortbrengselen van den O. Archipel zijn:

Djagong	23 pik.	*f*	46. »
Huiden (buffel)	40 »	»	32. »
Koffij	32 »	»	640. »
Olien (aard)	10 »	»	200. »
Paarden	220 ps.	»	5500. »
Sandelhout	$3730\frac{91}{100}$ pik.	»	32263. 78
Sapanhout	40 »	»	80. »
Schilpad	$^{16}/_{100}$ »	»	128. »
Was	$404\frac{69}{100}$ »	»	40469. »
Waskaarsen	$^{22}/_{100}$ »	»	22. »
Transporteeren		*f*	79380. 78

Per Transport.. . *f* 79380. 78

De voortbrengselen van Europa zijn:

Aardewerk	9 serv. en div.	»	480. »	
Brandewijn	96 fl.	»	144. »	
Buskruid	100 pond	»	100. »	
Bijouterien	2 doz.	»	480. »	
Blikwerk	2 »	»	120. »	
Fluweel	9 ps. 5 ell.	»	135. »	
Glaswerk	18 doz. 26 gros.	»	295.60	
Koper en d°. werk.	11 pik. 5 ps. 3 pak	»	415. »	
Kramerijen		»	592. »	
Laken en woll. gd.	10½ ps. 22¾ ell.	»	975.60	
Lijnwaden	260 ps. en 1 korg.	»	2668. »	
Meubelair	15 »	»	310. »	
Pleetwerken	1¾ doz.	»	200. »	
Provisien		»	249.60	
Reukwaren	14 doz.	»	126. »	
Schrijfbehoeften		»	375. »	
Schoeisel	93 pr.	»	186. »	
Spermacetie kaars.	7 kist	»	150. »	
Verfstof	6 vaten	»	48. »	
Vuurwapenen	4 pr. pistolen	»	150. »	
Wijnen	30 1/12 doz.	»	334. »	
IJzerwerk	36 doz. div. 20 pik. 16 v. spijk. 18/m naalden	»	968. »	
Zeep	16 doz.	»	64. »	
Zijde	3 ps.	»	150. »	*f* 9815. 60

Totaal als boven . *f* 89196. 18

De uitvoer heeft plaats gehad onder:

Nederl. vlag	voor eene waarde van	*f*	57380. 78
Engelsche id.	id.	»	31769. 60
Fransche id.	id.	»	46. »

Totaal als boven . *f* 89196. 18

Gedurende het jaar 1853 zijn van Koepang:

Vertrokken:	Vaartuigen.	Lasten.
Europeesch getuigde	30	3617.
Inlandsch id.	24	136.
Totaal .	54	3753.

Daarvan zijn vertrokken:

Onder Nederlandsche vlag	9	733½.
» Engelsche id.	17	2444½.
» Amerikaansche id.	2	251½.
» Fransche id.	1	134½.
» Portugeesche id.	1	53.
Inlandsche vaartuigen onder Nederlandsche vlag.	24	136.
Totaal als boven .	54	3753.

Daarvan zijn vertrokken:

Naar Java onder Nederlandsche vlag. .	1	34½.
» O. Archipel id . .	8	699.
» id. Engelsche vlag. .	2	226.
» Java id. . .	1	117.
» Australië id. . .	2	198.
» Bengalen id. . .	5	912.
» China id. . .	2	428.
Ter walvischvangst Eng. vlag. . .	1	192.
id. Amer. id. .	2	251½.
Naar Mauritius onder Engelsche id. .	4	370½.
» Australie Fransche id. .	1	134½.
» O. Archip. Portug. id. .	1	53.
Inl. vaartuigen onder Ned. id. naar div. plaatsen.	24	136.
Totaal als boven .	54	3753.

Gedurende 1853 *zijn te Koepang geheven:*

Aan	Inkomende regten . .	*f*	12490. 05
»	Uitgaande id. . .	»	15079. 15
»	Entrepot id. . .	»	1942. 10
»	Overscheep id. . .	»	——— »
»	Pakhuishuur . . .	»	——— »
»	Additionele opcenten . .	»	1378. 48
»	Interest op verleend crediet .	»	285.110
»	Territoriale belasting op de koffij	»	——— »
	Totaal . .	*f*	31175. 68
Van bovenstaande perceptie ad . . .		*f*	31175. 68
is gerestitueerd:			
Wegens Geconsigneerde regten. . .		»	128. 62
Zoodat werkelijk in 's Lands kas is verbleven.		*f*	31,047. 06.

DE VRIJHAVEN

VAN

RIOUW

in 1833 (1).

De vrije haven van Riouw is haar aanwezen verschuldigd aan de verwachting, welke men had, dat de groote voordeelen, die de naburige Engelsche vrije haven Singapoera van den handel inoogste, en de snel aangroeijende bloei van die bezitting, in nog ruimere mate, door Riouw zouden kunnen genoten worden, wanneer die plaats mede tot vrije haven werd gemaakt, en dat zulks zeer zoude bevorderen de belangen des handels, der nijverheid en scheepvaart van Nederland en Nederlandsch Indië, als zijnde Riouw, volgens het gevoelen van sommigen, voordeeliger gelegen dan Singapoera en als het ware door de natuur aangewezen om eene vrijhaven te zijn.

Het denkbeeld schijnt te zijn afkomstig van Zijne Excellentie den Kommissaris Generaal Du Bus, die, in Mei 1826, het gevoelen van den heer Kruseman daarover vroeg.

De voordeelen, die gemelde Directeur zich van die vrijstelling beloofde, bestonden hoofdzakelijk daarin, dat Riouw hierdoor de verzamelplaats zou worden van den Chinees,

---

(1) Dit stuk is aan de redactie afgestaan door het Gouvernement.

Siammer en, in één woord, van alle oostersche volken, die tot dat tijdstip Singapoera tot eene stapelplaats van den Archipel maakten, en dat daarin ruime bronnen van welvaart zouden gevonden worden voor den handel van Java en tevens de Nederlandsche nijverheid in de hand worden gewerkt, door de vaderlandsche lijnwaden, wollen goederen en andere fabrikaten, welke om hunne deugdelijkheid toen reeds de vreemde goederen begonnen te verdringen, onder de inlandsche volkeren meer te doen bekend worden en hun debiet te vergrooten, waardoor eene vermindering van prijs zoude ontstaan, die de gelegenheid zoude aanbieden om aan het vasteland van Hindoestan en China tegen de Engelschen te kunnen dingen, om zoo doende aan de verschillende bronnen van bestaan en welvaart des vaderlands den ruimsten en voordeeligsten werkkring te kunnen geven.

Dit veel belovend ontwerp schijnt door den Kommissaris Generaal te zijn medegedeeld aan het Ministerie van de koloniën, waarvan het gevolg dan ook is geweest, dat Riouw tot eene vrijhaven is verklaard bij 's Konings besluit van 10 April 1828 N°. 104.

De Generale Directie van financiën werd, bij de bekendmaking van dat besluit in Indië, tevens aangeschreven, om, na deswege de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij en andere voorname handelshuizen te hebben gehoord, eene voordragt in te dienen tot het nemen van zoodanige maatregelen, als strekken konden om aan het doel des Konings in den ruimsten zin des woords ten deze te beantwoorden, en uit de verklaring van Riouw tot eene vrije haven die voordeelen voor den handel te doen voortvloeijen, welke van dezen maatregel billijk verwacht mogten worden.

Deze last, door de Generale Directie aan haar medelid Kruseman overgedragen zijnde, heeft ten gevolge gehad eene

missieve van dien hoofdambtenaar, van den 29 October 1828, aan den Directeur Generaal gerigt en bevattende verscheidene voorstellen ter verzekering van het oogmerk. Deze voorstellen werden door de Generale Directie aan de Regering medegedeeld en ondersteund. De Regering stelde eenige wijzigingen daarin voor aan den Kommissaris Generaal, die weder de Generale Directie daarop hoorde. Dit een en ander had ten gevolge de besluiten van den Kommissaris Generaal dd. 22 December 1818 N°. 26 en 27 (staatsbladen N°. 89 en 90), waarbij aan de zaak haar beslag werd gegeven.

Sedert de daarstelling dezer algemeene bepalingen, zijn opzigtelijk de vrijhaven van Riouw de volgende stukken gewisseld.

Bij eene resolutie van 23 December 1828 werd de Resident van Riouw aangeschreven, om, na met de meeste aandacht de werking van de vrijverklaring aldaar te hebben nagegaan, te dienen van berigt, consideratiën en advies op eenige punten, betreffende de noodige plaatselijke voorzieningen te Riouw, in verband met die vrijverklaring.

Het daarop van dien Resident ontvangen rapport van Januarij 1830 werd om consideratiën en advies gesteld in handen der Generale Directie van financiën, die daaraan voldeed bij missieve dd. 22 Junij 1830.

Bij dit stuk werden de punten in het breede overwogen, welke den Resident noodzakelijk voorkwamen tot den bloei en de opkomst van de vrije haven van Riouw, hoofdzakelijk hierop nederkomende:

1°. dat den handelaren aldaar, door verschillen in de regten op de goederen, welke op andere Nederlandsche bezittingen van en naar Riouw en Singapoera worden in- en uitgevoerd, voorregten werden toegekend, welke die op Singapoera moeten missen;

2°. dat de Nederlandsche Handelmaatschappij mede werd genoodzaakt zich op Riouw te vestigen;

3°. dat ter zijner beschikking werd gesteld eene som van *f* 200,000 tot den opbouw van Chinesche woningen;

4°. dat vooral de vervoer van Chinesche goederen van Singapoera naar Java werd bezwaard, die van Riouw daarentegen bevoordeeld, en de jonken slechts te Batavia toegelaten.

De Generale Directie toonde bij hare gemelde missieve aan, dat deze voorstellen van den Resident niet wel uitvoerbaar waren, daar het schier ondoenlijk was, om aan Riouw voorregten te geven, zonder aan andere handelsbelangen, en vooral de koloniale kustvaart, merkelijk afbreuk te doen, en die voorregten zoodanig te regelen, dat de Nederlandsche handel daarvan het voordeel zou genieten, hetwelk toch het geval zou behooren te zijn, — wilde men eigene belangen niet voor die van vreemden opofferen en dezelven voor den altoos nog onzekeren bloei en welvaart van onze vrijhaven op Riouw uit het oog verliezen; terwijl de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij zich ongenegen bleef betoonen om op Riouw een agentschap aan te leggen, aldaar magazijnen te bouwen enz. en geen andere Nederlandsche kooplieden iets hadden ondernomen, zoodat de Generale Directie vermeende eenige der voorstellen van den Resident te moeten verwerpen en daarentegen eenige hulpmiddelen ter bevordering van den handel op Riouw te moeten aanbevelen.

Deze missieve werd haar door de Regering teruggezonden, om, na nopens de daarin voorkomende punten den sedert afgetreden Resident van Riouw te hebben gehoord, *nader* te dienen van consideratiën en advies. Bij de voldoening daaraan werd door de Generale Directie een bepaald advies uitgebragt nopens die maatregelen, welke in het bereik waren,

en, volgens haar gevoelen, zouden behooren bij de hand te worden genomen, om het oogmerk der vrijverklaring van de onderwerpelijke haven, zooveel mogelijk, te bevorderen, zonder aan andere belangen merkelijk afbreuk te doen.

Al die voorstellen bleven echter buiten dispositie, met uitzondering van slechts één, namelijk, met alteratie van art. 5 van het besluit van den Kommissaris Generaal dd. 22 December 1828 No. 26 (Staatsblad No. 89) te bepalen, dat goederen, in een der Nederlandsch-Indische bezittingen van Riouw ingevoerd wordende, zullen onderworpen zijn aan de betaling der inkomende regten voor Nederlandsche en vreemde schepen, van vreemde havens komende, respectievelijk vastgesteld, zijnde dienovereenkomstig besloten, bij resolutie der Hooge Regering dd. 29 Aug. 1832 No. 62, waardoor Riouw in dit opzigt gelijk is gesteld met Singapoera, dat vroeger door de wet van 1828, of liever door de moeijelijke toepassing van dezelve, was bevoorregt geworden.

Inmiddels had de Generale Directie, in Julij 1831, eene ampliatie voorgedragen op een dier voorstellen, om namelijk, bij eventuële bepaling, dat het aan Nederlandsch-Indische schepen en daarmede gelijkstaande vaartuigen zou zijn veroorloofd, om vice versa van Riouw op Grissee regtstreeks ten handel te varen, zonder verpligt te zijn in eene der drie hoofdhavens van Java alvorens uit- of in te klaren, welke beperking was voorgedragen als waarborg voor 's lands regten, deze vergunning in het belang van de vrije haven van Riouw en in dat van den gambierhandel op Java, ook uit te strekken tot de residentie Cheribon, aangezien die plaats met betrekking tot den handel in Riouwsche gambier wel met Grissee verdiende te worden gelijk gesteld, dewijl ook aldaar aanzienlijke aanvoeren van dat product plaats vonden, die bij eene handhaving van de voorgestelde bepalingen omtrent de vrije haven van Riouw,

geheel zouden moeten ophouden. Hieromtrent is mede door het Gouvernement geene beschikking genomen, en de regtstreeksche vaart tusschen Riouw en de kleine havens van Java bleef bij voortduring bestaan.

Na dit verhaal wegens het voorafgegane omtrent de vrijhaven van Riouw volgt het verslag van hetgeen de ondervinding betreffende de vrijhaven van Riouw geleerd heeft.

De Resident van Riouw toonde bij missieve van den 12 Julij 1833 in het breede aan, dat de vrijverklaring der haven aldaar, wel verre van aan de schoone vooruitzigten van vroegeren tijd te beantwoorden, tot dus ver niets hoegenaamd had bijgedragen tot de opkomst der plaats zelve, en zulks om de eenvoudige reden, dat er te Riouw handel noch handelaar bestonden, wordende van de haven hoofdzakelijk gebruik gemaakt door Amerikaansche schepen, om eenen voordeeligen handel te drijven (bij wijze van overscheping) met Singapoera, alwaar zij voor alsnog door eene waarschijnlijk verkeerde uitlegging der Engelsche wet niet ter reede mogten komen, welk beletsel echter ophoudende te bestaan, ook die schepen niet meer ter reede van Riouw zou doen komen, alwaar zij voor hunne ladingen, die hoofdzakelijk in provisiën bestonden, geene koopers zouden vinden en bovendien niet in de mogelijkheid zouden zijn voor de door hen medegebragte contanten of wissels eene retourlading te bekomen, voor welk een en ander Singapoera eene ruime gelegenheid aanbood, als zijnde eene stapelplaats van de door hen gezochte goederen, terwijl daarvan op Riouw niets aanwezig was, met uitzondering van deszelfs jaarlijksche opbrengst van 8 à 9000 pikols peper.

De Resident betoogde verder, dat het niet te verwachten was, dat deze staat van zaken voor Riouw eene gunstige wending zou nemen, dewijl, in geval Riouw eenige handelsvoordeelen aanbood, voorzeker zich aldaar bereids een Singapoersch handelshuis zoude hebben nedergezet, of in dien

aard iets beproefd geworden zijn, hetzij door de Engelsche negotiehuizen van Batavia, welke het niet ontbreekt aan onderneming of kennis van den handel, hetzij door de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij. Niets van dat alles was echter geschied, terwijl bovendien het eenigste (en dat wel een vreemd) handelshuis, dat vroeger eenigen tijd te Riouw was gevestigd, om den Riouwschen handel te beproeven, genoodzaakt was geworden met een aanzienlijk verlies van daar op te breken.

De Resident leidde uit het bovenstaande af, dat na de ondervinding, die daarvan reeds verkregen was, er van eenig aanbelang, noch *voor-* noch *nadeelen* van de vrije haven van Riouw te wachten waren, doch vermeende nogtans, dat het vooral voor het welzijn der plaats zelve (als zoo nabij de vrije haven van Singapoera gelegen) raadzaam was, dat zij vooreerst nog vrij bleve, maar dat alsdan de registratie der in- en uitgevoerd wordende koopmanschappen, ter betere verzekering der op Java te innen regten, tevens meer aan banden werd gelegd dan het geval was. Vóór het laten bestaan der vrije haven verklaarde de Resident zich te meer, omdat de te Riouw geheven wordende regten in 1828 slechts bedroegen *f* 450 's maands, welker heffing tevens nog een grooter getal beambten zoude noodzakelijk maken en denkelijk ten gevolge hebben, dat Riouw in het geheel niet meer door die weinige schepen, die nog kwamen, zoude bezocht worden.

Een overzigt van den in- en uitvoer te Riouw, gedurende de drie laatste jaren, dat dezelve geene vrije haven was, alsmede van een gelijk getal jaren onder de werking van het stelsel der vrije haven, gaf het volgende resultaat.

De geldswaarde der ingevoerde goederen te Riouw:

in de jaren 1826, 1827 en 1828 bedroeg	*f* 1,153,103
of gemiddeld jaarlijks	» 384,368
in de jaren 1830, 1831 en 1832 . . .	» 1,878,675

of gemiddeld jaarlijks . . . . . f 626,225

De uitgevoerde goederen waren in de jaren 1826, 1827 en 1828 gewaardeerd op . . . . . f 2,769,465

of gemiddeld jaarlijks . . . . . » 923,155

en in de jaren 1830, 1831 en 1832 op . » 1,781,121

of gemiddeld jaarlijks . . . . . » 593,707

zoodat oogenschijnlijk meer was ingevoerd en minder uitgevoerd onder de vrijstelling dan vroeger. Het laatste was echter alleen toe te schrijven aan den gedaalden prijs der gambier in de laatste tijden, en deze berekeningen zijn in het algemeen slechts calculatief.

In de jaren 1826—1828 waren aangekomen 2,132 schepen en vaartuigen, metende 31,045 lasten; in 1830—1832 1821, metende 44,319 lasten, dus in het voordeel van de vrije haven. De vertrokken schepen en vaartuigen in de 3 laatste jaren waren 1885, metende 43,445 last, hetgeen nagenoeg gelijk staat aan de aangekomene. Van de vertrokken schepen in 1826—1828 waren geene opgave voorhanden.

Van deze vergelijking wordt afgeleid, dat de vrijstelling geen meer handel naar Riouw heeft gelokt, bij gevolg tot de welvaart dier plaats niets heeft bijgedragen.

Men vermeent het er tevens voor te mogen houden, dat, al had men vaderlandsche kapitalen en nijverheid zich te Riouw zien vestigen, geene der gunstige voorspellingen van den Directeur Kruseman zich zouden bewaarheid hebben.

De inspekteur van financien De Linge verklaarde als zijn gevoelen, dat de vrije haven van Riouw, zoo lang er aldaar geene massa's goederen van Nederlandschen oorsprong geregeld in dépôt aanwezig zouden zijn, die tot dezelfde prijzen van de hand zouden kunnen worden gezet als de Engelsche goederen te Singapoera, — tot niets anders zou kunnen dienen dan om den handel en de vaart der overige Nederlandsche bezittingen te belemmeren en voor de sluikhande-

laren, om zich aldaar van eenen vrijbrief te voorzien, ten einde, in weêrwil der wetten, op Java goederen in te voeren, of tot een verminderd regt, of geheel ter sluik.

Dit was ook, in zekere mate, het gevoelen van den toenmaligen Directeur der middelen en domeinen J. du Puy, die reeds in 1831 had geschreven:

„Hoe meer men de zaak overweegt, hoe moeijelijker „wordt het tot eene beslissing te komen, waarin alle be„langen worden vereenigd, en men ziet zich bijna gedwon„gen tot de keuze tusschen twee uitersten, namelijk om af „te zien van de vrije haven van Riouw, of van de hooge „regten, elders geheven wordende, zoo bij invoer als uit„voer; doch moeten wij beiden behouden, dan is eene „kostbare recherche overal noodzakelijk.

„Wanneer men nagaat, dat te Singapoera alle goederen, „waarvan de invoer op Java, hetzij verboden, hetzij hoog „belast is, kunnen worden ingeruild tegen onze producten, „en uitgevoerd zonder eenige regten te betalen, of eenige „formaliteit te ondergaan, dat de overtogt van Singapoera „naar Riouw maar éénen dag vereischt, dat aldaar mede „geen onderzoek gedaan wordt bij in- of uitvoer of over„scheep, maar dat men met eene bloote mondelinge aan„gifte van de lading kan volstaan, dan kan men werke„lijk den aanbreng van goederen van Riouw voor hetzelf„de houden als den aanbreng van Singapoera, terwijl de „middelen van recherche in onze kleine havens onvoldoen„de zijn om zulks te bewaken en de sluikhandel in onze „hooge regten op opium, lijnwaden, enz. eene groote aan„moediging ondervindt."

Ten bewijze van deze stelling werd aangevoerd, dat van al de aanhalingen, in de laatste jaren voorgevallen op Java, waarvan eenige belangrijk waren, de meeste en belangrijkste gebeurd zijn met vaartuigen, die van Riouw regtstreeks, dan wel van Singapoera over Riouw waren aangekomen.

Zoo de oprigting van Singapoera als vrije haven ten doel had om den inlandschen handel van onze bezitttingen weg te trekken en cijnsbaar te maken aan de Britsche nijverheid, dan mag men twijfelen, of de vrijstelling van Riouw, na verloop van verscheidene jaren, waarin die handel zich reeds voor een groot gedeelte had verlegd, juist het geschiktste middel opleverde om dat oogmerk te verijdelen.

De bovengenoemde Directeur helde zelfs over tot het gevoelen, dat het openstellen van Riouw als vrije haven, door de geographische ligging van die plaats, in betrekking tot Singapoera en de Nederlandsche bezittingen, den handel van eerstgemelde veeleer had in de hand gewerkt.

Hoe dit ook zij, de ondervinding gedurende bijna vijf jaren had getoond, dat van die vrijstelling de Nederlandsche handel en nijverheid geen voordeel hoegenaamd behaald hadden.

De omstandigheden, welke medegewerkt hebben om van Singapoera het emporium van den Archipels-handel te maken, bestaan niet met betrekking tot Riouw. Deze omstandigheden zijn algemeen bekend; het eenigste punt van vergelijking tusschen deze twee inrigtingen bestaat in hare aardrijkskundige ligging, en deze is nog in het voordeel van Singapoera, op welks reede de schepen, naar China, Manilla en den vasten wal van Indië varende, kunnen ankeren, zonder tijd te verliezen of eenigen omweg te maken.

Wat het nadeel betreft, hetwelk voor den vervolge van de vrije haven van Riouw te wachten was, meende de Directeur, dat hetzelve zich bepaalde tot den sluikhandel tusschen onze overige bezittingen en Singapoera, die waarschijnlijk toch kon bestaan, al ware Riouw geene vrije haven, hoewel in dat geval minder gemakkelijk zijnde.

HINDOE-BOUWVALLEN

IN HET LANDSCHAP

PADANG-LAWAS (BINNENLANDEN VAN SUMATRA).

DOOR

H. VON ROSENBERG.

Ter linkerzijde van den voormaligen grooten weg van Pertibie naar Daloe Daloe, nagenoeg twee uren gaans van eerstgemelde plaats verwijderd, op de eenzame glaga-vlakte, die zich hier heinde en ver tot aan het groote moerassige bosch uitstrekt, waarmede Sumatra's oosterstrand als het ware is overdekt, en welke vlakte tot een geliefkoosd verblijf strekt voor talrijke kudden van olifanten, ontwaart het oog des reizigers, op geringen afstand van den weg, drie onderling in verband gestaan hebbende bouwvallen, wier bouworde en rondom de overblijfsels verspreid liggend beeldwerk genoegzaam hunnen Hindoeschen oorsprong aanduiden. Bij de zeldzaamheid van Boeddhistische oudheden op het ons bekend zijnde gedeelte van Sumatra, zijn zij nog al van wetenschappelijk belang en verdienen daarom ook eene meer gedetailleerde beschrijving, komende het door mij bewerkstelligd onderzoek op het navolgende neder.

De onderwerpelijke bouwvallen liggen in het vroeger tot 's Gouvernements bezittingen behoord hebbende landschap

Padang-lawas, in de nabijheid der rivieren Panei en Boeroemon, niet ver verwijderd van het punt alwaar zij zich vereenigen en nu de rivier van Biela vormen. De onderlinge afstand der gebouwen in regte lijn zal circa een uur gaans uitmaken. De het verst van Pertibie verwijderde ruïne (pl. 2) verheft zich aan den regteroever der Batang Boeroemon, weinige honderd passen daarvan verwijderd; de daarop volgende middelste (pl. 1), welke tevens de grootste en voornaamste schijnt geweest te zijn, staat op de tusschen genoemde rivieren liggende landtong, nabij de bifurcatie, en de uiterste links op den linkeroever der Batang Panei. Deze laatste is niet kunnen onderzocht worden, doch zou, volgens berigten, bij inlanders ingewonnen, in alle opzigten met de beide anderen overeenkomen. Te oordeelen naar den vorm en het beeldwerk, waren de gebouwen hoogstwaarschijnlijk tot godsdienstige doeleinden bestemd, mogelijk Boeddhatempels.

Zij rusten op kunstmatige heuvels van 12 à 14 voeten hoogte en zijn, zoo als de heuvels zelven, van zeer harde, fijnkorrelige baksteenen opgemetseld, die eene bruinroode kleur hebben. Het cement, waarmede die steenen zijn aaneengehecht, is door verloop van tijd zoodanig verhard, dat het onmogelijk is ze vaneen te scheiden, zullende zij eerder breken dan loslaten. Aan deze deugdzaamheid der gebezigde materialen mag men het dan ook met regt toeschrijven, dat op alle plaatsen, die van toevallige of opzettelijke vernieling bewaard bleven, het lijstwerk en de kanten nog zoo scherp uitkomen, als had des bouwmeesters hand pas onlangs het werk verlaten.

De vorm is die van een vierkant, bij den kleinsten tempel (pl. 2) van omtrent 12 voeten breedte op 18 voeten hoogte, en bij den grootsten (pl. 1) van circa 15 op 25 voeten. Beiden hebben tot dekking een insgelijks gemetseld, pyramidaal toeloopend dak, waar aan de binnenzijde iedere steen een duim of wat boven den onderliggenden uitsteekt, gelijk men dit

ook waarneemt aan het dakwerk van vele Hindoe-tempels op Java. Met uitzondering van eenen naar het oosten gekeerden ingang, waarvan de omtrek niet meer met juistheid kan worden bepaald, ziet men volstrekt geene andere opening; de wanden, eene dikte hebbende van circa anderhalf voeten, zijn van binnen geheel effen en zonder het minste versiersel. Alleen bij den grooten tempel vindt men eene kleine uitholling op halvermanshoogte aangebragt, regt tegenover den ingang. Aan de buitenzijde loopt een eenvoudig, maar geenszins van smaak ontbloot lijstwerk, langs den boven- en benedenkant rondom de gebouwen heen en draagt niet weinig tot hun bevallig voorkomen bij. De ingang zelf was gedekt door een meer uitspringend vierkant metselwerk, waarvan alleen nog maar de overblijfsels zigtbaar zijn. Om tot den grootsten der onderwerpelijke tempels te komen, moest men, gelijk dit zich zoo tegenwoordig laat aanzien, eene soort van opgang beklimmen, die ter wederzijde tusschen vierkante blokken schijnt besloten te zijn geweest. Wijders steekt nog ter regterzijde van dit laatste gebouw, op weinige ellen daarvan verwijderd, een puntig uitloopende steenhoop boven de glaga uit, terwijl zich ter linkerhand een nog vrij wel bewaard gebleven en insgelijks met lijstwerk versierd voetstuk van een ander gebouw vertoont, waarvan het bovendeel ten eenenmale vernield is. Het geheel was op eenen afstand van circa honderd ellen door een lagen muur omsloten, eveneens van gebakken steen opgetrokken, en waarvan de overblijfsels nog zigtbaar zijn. Van eene diergelijke omheining ontwaart men bij het kleinere tempelgebouw volstrekt niets; eenzaam verheft het zich uit de onafzienbare wildernis.

Rondom den voet der bouwvallen verspreid, liggen in het hoog opgeschoten gras menigvuldige beeldwerken en brokken van beeldwerken bedolven, waarvan velen keurig bewerkt zijn. Uit eenen trachytachtigen zandsteen gehouwen, die nog al

vrij week van korrel is, zijn ze voor een groot gedeelte nog in vrij goeden staat. Vooral munten hieronder uit voetstukken, sierlijk met arabesken en menschelijke figuren verfraaid, welke laatsten den niet te miskennen Hindoestempel dragen; verder eene soort van korte kolom (pl. 2 op den voorgrond), waarop door bloemguirlandes onderling verbonden olifantskoppen zijn uitgebeiteld, en verschillende afgodsbeelden (pl. 3, no. 1 en 3), die echter, ongelukkig, verminkt zijn. Ook een ander achtzijdig voetstuk (pl. 3 no. 2) vertoont nog de duidelijke sporen eener uitmuntende bewerking.

Het zou eene moeijelijke taak zijn om den ouderdom dezer gedenkteekens eener vroegere beschaving te willen bepalen; het Boeddhisme reeds sints eeuwen van Sumatra verdwenen zijnde en in aanmerking nemende de nog al krachtige vegetatie, die uit de veelvuldige scheuren en gaten in het muurwerk is gesproten, mag men, bij den onbetwijfelbaar Hindoeschen oorsprong, gerustelijk aan de onderhavige tempelruïnen een bestaan van verscheidene eeuwen toekennen. Ook zijn de bewoners der omliggende landstreek geheel en al onkundig nopens derzelver oorsprong en bestemming. Volgens mijn gevoelen mag men met zekerheid verwachten nog meer zulke overblijfsels te vinden, wanneer dit gedeelte van Sumatra voor Europesche wetenschap en kunde toegankelijker zal geworden zijn. De in de straat van Malakka zich stortende groote rivieren, zoo als de Biela, Rakan, Siak en Indragirie, boden toch aan Hindoesche landverhuizers eenen gemakkelijken weg aan om het land binnen te dringen tot op plaatsen alwaar de schaarsche, wijd en zijd verspreide, oorspronkelijke bevolking hun maar geringen tegenstand kon bieden, totdat zij op hunne beurt, na een korter of langer tijdsverloop, door eenen magtig geworden en door fanastisme opgewonden naburigen volkstam genoodzaakt werden, dit hun tweede vaderland weder

te verlaten, waarbij de overwinnaar aan de bij diergelijke gelegenheden meest altijd plaatsgrijpende vernielingswoede den vollen teugel vierde.

B. v. Rosenberg del. Lith. der Genie. Seguin Lith.

Tempelruïne
tusschen de rivieren Pang en Boeroemon (Sumatra's Westkust)

B. v Rosenberg. del. Lith. der Gene. Segum Lith.

Tempelruine

in Batang Bereemen (Sumatra's Westkust)

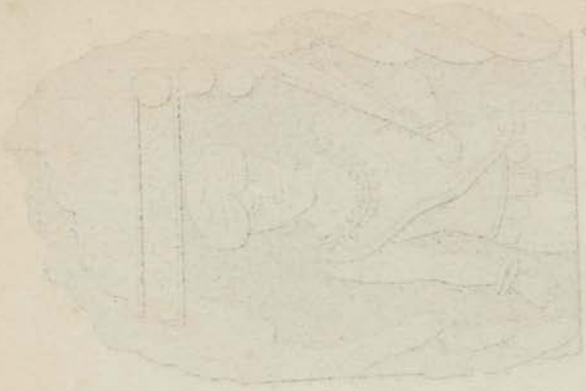

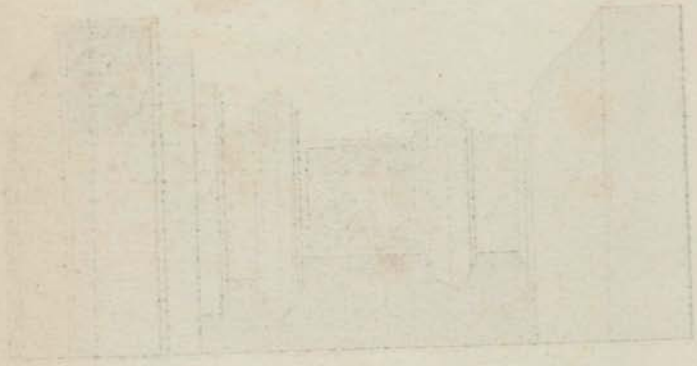

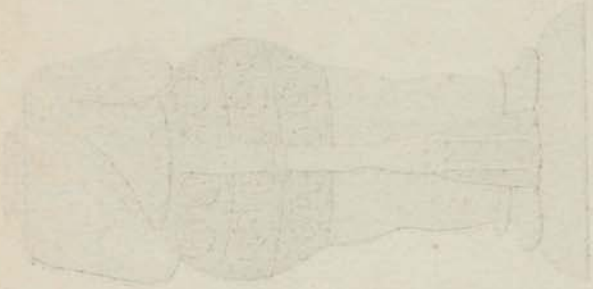

von Rosenberg del.

2.

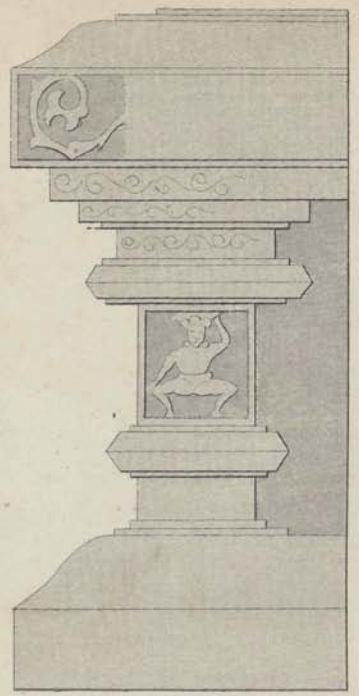

Lith. der Genie.

3.

INVALLENDE GEDAGTEN *ende aanmerkingen over colonien welkers noodzakelijkheijd tot verseekering van deese landen al in voortijden bij d' Heeren Seeventienen mitsgaders d' Heer generaal Maatsuijker, en de ord^r Raad Pieter van Hoorn Sal^r is begreepen en voorgesteld geworden,*

door C. Chastelein (1).

Wat men jegenwoordig tot bevoordering van deselve, vooreerst zouden kunnen aanvangen te doen.

— Het is een bekende saeke, dat de colonien ofte volkplantinge werden geboren, en opgroeijen moeten door de toevloeij van menschen, het welke de ziele daar is.

Waar omtrent men tot nog sulke grondregelen niet heeft gebruijkt, als daartoe vereijste, om deselve na ons te locken voornamentlijk in 't reguard van de Europiaanen, dewelke so noodsakelijk tot verseekering voor den staat dezer landen zijn blijkende genoegsaam klaar uijt den soberen aangroeij van de gem: neederlanders zeedert zo veel jaren.

Daarom is er wijnig verwagtinge van zo lange d' E. Comp. bij die maxime blijft, diesse tot nu toe gehouden heeft, dewelke met de eijgenschappen en prerogativen van een colonie niet overeen en stemmen, als zijnde meest gereguleerd tot een particuliere en eijgen commercie, ten minsten al-

---

(1) Cornelis Chastelein was van 1705 tot 1709 extraordinair, en van dat jaar tot 1714 ordinair Raad van Ind:ë.

waar eenig naamswaardig voordeel te behalen of te hopen is, werdende door begeerte en winsugt seer gestut, en terug gehouden daarom zijn generense magten ofte en staat daartoe bequame als cooplieden, die te seer op de presente profijten sien.

Een colonie heeft langen tijd van doen om de gewenste vrugten te geeven, en de coloniers moeten een gewenste vrijigheijd hebben, om haar gewassen of koopmanschappen te vervoeren, en te verkoopen waar sij willen, nog en mag ook niet beswaart worden.

En schoon d'eerste tijden, die voorbij sijn, doen het gemackelijk en ordentelijker, als nu hadde kunnen geschieden niet weer zijn te hervatten so is daarom hetselve evenwel niet t' eenemaal ondoenlijk; de conduictes en bestieringe moeten door industrie na de constitutie der landen en der tijden uitgevonden en gereguleerd werden, haar selve dan vervolgens wel wijsende, en seggen de Hr. 17e. dien aangaende seer wel in haare missive van 25 October 1686 onder de materie van Ceijlon, men moet het niet opgeeven schoon de beginselen swaar sijn.

Batavia als het inporstante en wel gelegenste soude men eerste mede moeten beginnen, hebbende neevens het Eijland van Java so veel bequame anlockende hoedanigtheeden tot een colonie als men qualijk op een plaats in de wereld, daar alles zo bij malkanderen is soude kunnen vinden, hetwelke al van outs d' Heeren Seeventhienen en alle verstandige menschlievende luijden ook sodanig begreepen hebben.

Dog een sake van sulken grooten gewigt heeft bijna een geheele Eeuw gefluctueerd, en is door de geene van een ander gevoelen, die dat vermogens geweest zijn zeer gestremt, en dikwils overdwarst geworden, waardoor de opinien over de colonien, in sulke verwarden en onzeekere stond zijn geraakt dat hetselve met er tijd door sommige

voor bijna een onmogelijke of ten minsten ondienstige zake is geoordeelt en aangesien geworden, om welke veroordeelen weg te nemen, en die verwarringe weder te ontknopen, en daar omtrend alles in een gereguleerde staat te brengen hebben reets veel wijser als ik, vrugteloos haar hoofd gebrooken, als zeeker zijnde, dat daar eensklaps geen vaste reegel toe voor te stellen ofte uijt te vinden is, en sal het daarmeede moeten koomen als met de menschen die eerst kruijpende, vervolgens gaan en staan leeren en daarna volkomen haar kragten beginnen te krijgen; over sulks so isser mijns geringen oordeels voor als nog niet anders te doen als door het reformeeren van dees en gene zaken die deselve hinderlijk zijn, en het vast stellen van andere daartoe dienstiger ordres een aanvang te maeken, dewelke (gelijk in den beginne is gesegt) uijt den toevloeij van menschen gebooren en voortkomen moet. Waartoe dan dienstig zoude weesen Eerstelijk een uijtbreijding over de landen van den menschen te doen die men reets omtrent d' stad te veel heeft, ende daar tot een last verstrecken, malkanderen overkrop op den hals zittende, dewelke tot groote schade en quellinge van 't gemeen meest bestaan van het debaucheren, aanhouden en vervoeren der slaven benevens andere guijte stucken meer, om welke schadelijke kale lediggangers van andere te onderscheiden en uijt te vinden so zoude men eenige van de welmeenenste en getrouwste persoonen kunnen aanstellen, en espres qualificeeren, om een scherp en naauwkeurig ondersoek en rekenschap te doen geeven waarvan een ider die bij de stad woont van leeft en door bestaat en die daar geen voldoende reeden van kunnen geeven laten noteeren.

Wanneer men sodanige onnutte ledighgangers soude moeten aanseggen, dat ze haar op sodanige landen daarse aan de eijgenaars kennis, ofte geneegentheijd toe hebben, en liefst onderwonen wilde zig zullen mogen ter neederzetten om

daar haar met den landbouw te erneeren ende aan haar die natuurlijke vreijigheid vooraf gedefereert hebbende degeene die niemant kunnen vinden, die haar op sijn landerijen hebben wil, ofte plaats geeven ken.

So soude men deselve Christenen bij Christenen en ider natie meeste bij een die men gist dat best zullen kunnen accordeeren gevoeglijkste wijse moogen sorteeren ende haar onder bequame hoofden, te landen waart in plaatsen geeven off aanwijzen alwaar ze (mits handen aan de ploeg slaande) leeven en aan kost koomen ofte bij onwilligheijd haar als quade onnutte ingeseetenen het Land uijt te bannen sonder met sodanige luije schoften eenig het minste mededoogen off verkeerde barmhertigheijd meede te hebben. Ik meen wel seeker als er maar met ruijge schoenen wierd doorgestapt, en sodanig een exempel off twee gesteld was, siende dat het ernst is, dat de meeste haar wel haast aan het werk soude begeeven en heel wel te vreeden zijn datse maar onder een goed hoofd in maniere voosz. geplaats waaren.

Ten tweeden is het nodig om meer volk tot ons te locken, geheel aff te schaffen alle de zogenaamde heeredienssten, als niet van eenigh belang voor d' E: Comp: importeerende, daar het kleen getal van Inlanders binnen 's lands hier in 't gebied van Batavia door haar officiers seer meede gequeld, en door afkeerigh gemaekt werden zonder dat d' E. Comp. voor betaling (gelijk se nu even wel doen) zoude manqueeren de benoodigde kleenigheiden, diese nu van de Javanen bekomen als de gemeene arme lieden (die den arbeijd moeten doen) dan daar ook het haare van kreegen 't welk tot nog toe niet geschied is, als voor een kleen gedeelte dat geen naam mag hebben, werdende alle de rest door de hoofden in de zak gestooken, ende om het overkomen van volk meerder te faciliteeren zo zoude het daar benevens goet weesen de Cheribonse vorsten, en de Prianse, en andere nabuurige Javaanse regenten die onder de protextie

en magt van de E. Comp. staan scherpelijk te insinueeren, datse alle de Javanen die geneegen zijn zig met haar vrouw en kinderen, vee, etc. etc. herwaerds aan na ons district te begeeven zullen moeten laeten gaan, en niet moogen ophouden, als strijdig teegen de gepretendeerde Javaanse en natuurlijke vrijheijd daarse andersints naauw genoeg omtrent geseeten seer glorieus op zijn, hebbende de gem: regenten ofte hoofden der districten en dorpen altijd hetselve belet, de mans maar alleen met haar lijff toelatende te vertrecken dewelke dan haar hier so lange in dienst aan de zuijkermolens, verder lantwerk of ook wel tot steelen begeeven, tot datse na haar doene wat bij malkanderen gekreegen hebben daarse terug weederom meede na haar land keeren ende dan een goet gedeelte daarvan moeten contribueeren aen voorgem: haare regenten off hoofden, daarse onder bescheijden zijn, tot betaaling van zeekere hoofdgeld voor hare en hare familie mitsgaders hare vrienden, die door onvermogen daarinne mogte gemanqueerd hebben, daar d' E. Comp. niets van profiteerd, nogte de gem. hoofden ook daar toe gequalificeerd heeft uijt hetwelke heel ligt de reeden is te beseffen, waarom dat zij de vrouwen en kinderen aanhouden als borgen voor de terugkomst van de mans dewelke alzoo het geld bij veele kleene partijtjes dagelijks van hier overvoeren en ons neevens de Chineesen en andere natien almeede helpen uijtputten mitsgaders door het maken van de gagas onnoemelijk schade aan de houtbosschen komen toe te brengen behalven nog zeekere bedekte nijdigheijd, en staatkunde, om haar niet te verswacken ende ons daar en teegen te doen floreeren alsmeede om haar aan ons noodsakelijk te maeken om ons gerijf om haar te moeten gaan soeken en halen daar andersints wij veel van dien accomodatien voornamentlijk de reijs en peper voor een groot gedeelte in ons eijgen land vinden en haar voor so verre soude missen kunnen, hetwelke de ware redenen en oorsaken sijn dat

de Bataviasche bovelanden in vergelijking van de volkrijkheijd onser gebuuren bij gebrek van vastblijvende ingeseetene so onbewoond en woest leggen, dat men door dit voorgestelde middel merkelijk soude kunnen verbeeteren en remedieren te meer als men de geene die tot ons willen koomen beleefd en reckelijk handelde sodanig als onse regeering en politie wel meede brengt, dog vrij slegt nagekomen en geopserveert werd.

Ten derden, aangaande de Justitie, deselve door 't collegie van heeren scheepenen alleen met een landdrost bij de stad resideerende te laeten bedienen gelijk tot nog toe in gebruijk is toond de ondervinding dat niet genoegsaem tegens de geene die haar geweld en ongelijk aandoen door geholpen of beschermt kunnen werden, dewijl gem. land-drost met gecommitteerde scheepenen in haar functie noijt te landewaart inkoomen, nogte ook de teijd daar toe soude hebben als op zijn best genoomen halff uur buijten de stad, en dat seer selden hetwelke in den beginne van haar instelling so de meningen niet geweest is, alwaar den Land-drost uijtdruckelijk werd aanbevoolen met bijgevoegde militairen magt so bij dag als bij nagt nadat de geleegendheijd het komt te vereijsschen de landen, velden en bosschen te doorkruijpen.

Vide Placcaat van de regeering op Batavia 9e Februarij 1651.

Komt er dan iemand uijt het land 10 á 12 mijlen en verder, door kreupelbosschen en quade onvijlige weegen aan de gem. Land-drost klaegen over een moord, die kreijgt gemeenelijk toe bescheijd, brengt het lijk af, om gevisiteerd te worden, daar 3 à 4: 5. daegen toe van noden zijn om het in een cano deese snellopende rivieren af en weder terug te brengen, op de plaatse van haar woning, en daar se het gaarne bij haar ouders, kinderen etc. begraaven hadden, en vervolgens zo belast haar gem. Land-drost nog: so je de moordenaar kend en weet te vinden, vat hem en brengt

hem beneeden, sonder daar meerder na om te zien, ofte inspectie en informatie te neemen, ter plaatse, daar de moord is voorgevallen waardoor nogtans veel malen onbekende moorden werden uijtgevonden, en de regters groote verligtingen in de sake door kunnen erlangen voornamentlijk alleen, daarse van de geleegendheijd en veel omstandigheeden der landen so weinig kennisse sijn hebbende geschiedende dan deese ondersoekingen op sijn best genomen niet anders, als door het afroepen van zodanige luijden, die van het voorval iets zoude moogen weeten, om verklaaringe van te geeven dewelke somwijlen een week off twee in de stad werden opgehouden, en schaloos moeten loopen sonder iets te hebben om van te bestaan, ondertusschen dat ze vrouw en kinderen op de discretie van de schelmen of haar aanhang, daarse teegen getuijgen moeten of dergelijke fielten in een woest land en sonder bescherming in een stroo hutje t' huijs latende op haar terugkomste dikwelk bestoolen, of mishandelt vinden hetwelke de menschen zeer ongeleegen komt en afschrikt, soo dat van 25 moorden niet een nog ook van d' meeste buffeldieverije geen meer rapport doen, dat de officiers ook zo maar ongemerkt laten doorsloeren, en om de minste moeijte, het ook zo liefd schijnen te willen hebben, als meede om niet bekend te staan, dat er veel moorden geschieden daar de daders niet van ontdekt werden uijt vreese of bedugting, dat haar van hooge hand wel scherper mogte werden aangemaant haar vlijt toe wenden, of dat men sig van andere in haar plaatse zoude kunnen bedienen, die daar beeter raad toe weeten; de meeste placcaten en ordres dienen maar alleen om de officieren van d' justitie rijk te maeken en voor de conniventie daarvan een gestadige impost te trecken want so lange als er geene straff is over het qualijk off niet Executeeren van goede ordres, zo zullen d' Executeurs alteijd haar eijgen en noijt het gemeene beste soeken.

Het buffelsteelen is seedert 10 á 12 jaaren so merkelijk toegenomen dat het van de uijtterste nootsakelijkeijd is indien men iets goeds van de colonie wil verhoopen, hetselve vooral wat ingetoomt, en so veel mogelijk geweerd werd, dog zal heel beswaarlijk na onse wetten en gewoontens kunnen geschieden, dewijle die met de constitutie van de landen en de natien niet wel over eenen koomen hetwelke de Inlanders maar al te veel gemerkt en ontdekt hebben, en sulx in haar voordeel sodanig weeten te appliceeren datse haar dieverije veijlig genoeg pleegen en selden van kunnen overtuijgd werden, waarbij nog komt den kleenen ijver van d' officiers tot weering van sulken grooten quaal voor de gemeente en arme lantbouwers die haar geheele welvaren dikwels maar in een buffel of twee bestaat, daarse met wijff en kinderen door moeten aan de kost koomen (omdat daar moeijte aanvast, en niets van te halen is); komt er dan een Javaan, arm lantman off inlander bij den landdrost klagen over buffeldieverije gewelt of andere overlast die krijgt op sijn verzoek Een kaffer mits Rd'. s' daags en kost besorgende, om dengeenen voor gem. officiers te brengen, die hem bestolen of beleedigt heeft, welke laatste nooijt manqueerd om met een gevijnsde onbeschaamde tronij te ontkennen (daar zij haar meesterl. op verstaan) ende tot versterking van zijn voorgewende onschult, eenige van zijn complicen meede te doen verklaaren, daarse malkanderen alteijd behulpsaam genoeg in zijn, alzoo die fielten den anderen dagelijks daartoe van nooden hebben, en so onder haar den eenen handt den anderen wast.

In welke gevallen het niet selden is gebeurt dat so het over een verlooren buffel of iets diergelijke is den Heere Drost, voor eerst deselve als tusschen parteijen in dispuijt staande, na sig neemt, ende daarenbooven beijde de parteijen in 't blok zet en ider in een boete condemneert deese fourneeren betalen moeten, willende daaruijt geraken, so snijt

zijn mes aan twee zijden. maar indien hij merkt, of vermoet, dat het volk is die wat fijnder zijn, en de daarover te veel gedruijs maeken, en doleeren souden, dat een gemeen Javaan of Inlander niet in sijn gedagten soude durven neemen, nog ook toe vermoogen is ,so schuijft hij haar na den regter om malkanderen te moogen laaten dagvaarden, daar staat Javaantje als een naakte wurm dan, en kijkt, schoon hij anders snoot genoeg is, want kennis om te procedeeren, nog geld, dat daartoe noodwendigh vereijscht en hebbende niet en niemant wil haar sonder hetselve en dat nog een gedeelte voor af op hand dienen en of den regter sulx al op sijn best Prodeo aan een Procureur ordonneert die doet dat niet als met weerbarstighijd, grauwen, en snauwen omdat hij gevoelen van in de beurs krijgt, en hout haar vervolgens sulken langen teijd in de stad op, dat de beleedigdens liever stilletjes misnoegt heenen gaan en het klagen menagieeren, ondervonden hebbende wat daar al aan vast is, en hoe onaangenaam datse gehoord werden, voornemende daar op sijn zelfs te regten, verradelijk den anderen waarneemt, en onder de voet steekt, waar toe de cituatie der landen en haar sobere huijzinge haar altijd geleegendheijd genoeg verschaft, zijnde dit d' reeden dat er so veel moorden dagelijx geschieden sonder dat de geene die den moordenaar wel weeten haar daar meede moeijen off tot nadeel getuijgen moeten door den grooten afschrik van 't Stadhuijs daar beneevens ook bij haar selven vast stellende, dat den gem. moordenaar eerst bestolen, of verongelijk is geworden, ende haar 's bedunkens daarom den anderen niet meer als zijn regte loon gekreegen heeft, en daar maar reventie van genomen is. Om dan te tragten het buffelsteelen meerder voor te komen was het heel goet dat men op hoge poene het oude gebruijk en de ordre weederom renoveerden van geen buffel te moogen kopen off verkopen als op de beeste markt

die daartoe expres van d' E. Comp. gemaakt is, alwaar een commissaris en een bijzitter soude gesteld kunnen worden, om deselve op de weeckelijke marktdagen telkens bij publique vendutie te verkoopen, daar aanteekening van te houden, en met sekere merken op d' hoorn te branden, waaraan men 't jaar maand en week soude kunnen sien wanneer die verkocht zijn mitsgaders daar benevens een ieder bekend maken, en door het heele land met biljetten in 't Javaans Chinees en maleijts affigeeren, en aanplacken, dat alwaar bij iemand een gestole off een vrije buffel die niet op d' markt in maniere voorz. verkogt is, bevonden werd, dat men deselve persoon, als een dief sonder eenige verschoninge zal straffen, dat maar om een ongeluckige 3 à 4 te doen soude weesen wanneer het wel haast stuijten souden voornamentlijk als men daarenboven 10 à 12 van de suspectste schelmen sonder figuure van proces maar aantaste en na d' Caab sond met bedreijging jegen haar officiers indien voor het toekomende daaromtrent geen beeter ordre quamen te houden, en maakten dat men de buffeldieven in handen kreeg men haar dan in plaats van 's gelijken een togtje na derwaerds soude laeten doen.

Over sulx soude op de voorgesegde wijze en andere nieuwe te maken ordres gescbikt na de geleegendheijt deeser boschachtigen wijnig bewoonden landen en aart der volkeren voor al in dienen voorsien te worden ende daar beneevens de officier van de justitie die het aangaet, met ernst recommandeeren wat vlijtiger daaromtrent haar pligt te betragten en de arme menschen met alle bedenkelijke middelen de hand te bieden, waar benevens het ook heel dienstig soude weezen dat de statuten van Batavia eens geheel exact wierde geresumeert ende vermeerdert met het geene dat men bevind, daaraan te manqueeren in plaats van deselve van teijd tot teijd met verscheijde resolutie te restringeeren ofte veranderen, waardoor diverse zaaken in ongebruijk,

en tot een andere gewoonte gebragt sijn sonder dat een goed gedeelte derselver de gemeente bij placcaten bekend gemaakt is, behalven een conneventie en interpretatie die daar nog somwijlen bijkomt.

De placcaten werden hier maar simpel afgekundigt, en bij biljetten aangeslaagen, maar dat is niet als voor die korte en wijnige tijd tot zo lange deselve afgescheurt en daarmeede vergeeten zijn, dewijle men de placcaat boeken beneevens de placcaaten die daar nog dagelijx bijgekomen zijn tot gerijff van de gemeente niet laat drucken en indien iemand die wilde laeten copieren dat zou veel kosten, en dan nog in twijffel weesen, of men sulx wel soude toestaan, dog die onweetendheijd komt niet qualijk te pas, men iemand daarmeede wil quellen en moeijlijkheeden aandoen, allegeerende en komende met oude wetten voor den dag, die weinig lieden en nog minder de gemeene man oijt bekend geweest sijn, ofte van gehoord hebben.

Hoe verre men omtrend de inlandse, mahomataanse natien hem sal reguleeren, na onse en daar benevens na haare wetten, dient immers vooral met distinctie beschreeven en vastgesteld ende een ider publicq bekend ja gedrukt te weesen; man en vrouw onder de gem. onchristen natien hebben selden gemeenschap van goederen ofte ten minsten zo pretendeeren sij hetselve als het in haar kraam te pas komt, sonder dat daar bevoorens op zijn tijd de behoorlijke inventarisatie van gedaan is off sulx wettelijk komt te blijken, gelijk ook so nootsakelijk vereijst wert, sodat hetselve genoegsaam na haar eijgen zeggen en opgeeven (en een eed diese wel om een quartje soude doen) so deur gaat een sake daar met wijnig morsserijen en bedrog meest tot nadeel van de bemiddelde Europianen en renteniers dagelijks voor komen voor te vallen. Met de huwelijken van de gem. inlanders onder een gaat het meede zeer onzeeker en duijster toe, sij scheijden wederom veeltijds van malkeren na haar

believen hebbende het meeste getal niet anders als haar slavinnen tot bijzitten die sommige inmiddens vrij geeven, evenwel werd die onzeekere voet dikwils tusschen de zogenaemde getrouwde en bijzitten voornamentlijk in 't stuk van de successive erffenisse en geldzaken (nadat men iemand wil voor off teegen weesen) vrij wat onderschijd gemaakt.

Ten vierden, de Religie dat weet een ieder verstandig mensch hoe noodsakelijk en dienstig dat die in een staat is om de menschen in behoorlijke devotie te houden, en aan sig te verbinden, dat in de heijdense landen vooral plaats heeft en nogtans hier soo wijnig behartigt word dat het sig selve schaemt, werdende wel hondert oostersche inlanders (Chinees en andere) dat de beste en werksaamste inlandsche natien voor de colonie zijn, mahometaans teegens een christen; welke laatsten bij ons (mardijkers genaamt) meer bestaan en afkomstig zijn uijt mallebaaren kust, bengaalders &cta. en in comparatie van de oosterlingen, Chineesen &cta. van sulken slegten sorteering datse heel wijnig, ik mag wel seggen gansch geen nut de colonie toebrengen, 't meeste gedeelt de gemeente maar tot een last verstreckende uijtgesondert in hoevaardije, snoot, en listigheijd daar se de anderen niet in behoeven toe te geeven, sij weeten haar ook wonder wel omtrend de Europianen, selfs van de vermogenste met vleijen, en uijtterlijke gedienstigheeden te infunieeren, van de welke off haar ouders, sommige in voortijden slaven &cta. geweest zijn waardoor het toekomt dat meest alle de capiteijne en hoofd officieren van gem. mardijkers off inlansche christenen van de canaljeuste soort van swarten zijn, daar de oosterlingen en chineesen niet sonder reeden een degout en veragting voor hebben en dat deselve seer teegen de borst stoot om christen wordende daar onder te moeten staan, mitsgaders den voortgang van 't christendom merkelijk doet stremmen, dierhalven soude het grootelijx tot bevordering

dienen en veel beeter schikken dat men alle de inlandsche christenen, bestaande wel in compagnien ofte koppen die wagt doen (die op de landen buijten de forten woonende en daarvan vrijzijn niet gereekend) ieder natie apart schifte en officieren van haar eijgen landaart daarover stelde, gelijk men omtrent de mahometanen met goed gevolg altijd geobserveert heeft, mitsgaders de gem. oostersche christennatie daar beneven haar maleijtse of landsdragt na haar believen liet behouden die haar veel aangenamer, en na 't klimaat deser landen eijgender is, minder kost, en ook reijnder staat als die van meergem. mardijkers, dewelke met een bespottelijke portugeesche verwaantheijd quamsuijs als wij op zijn Europiaans gekleet gaan dog meest zonder hembt, koussen, off schoenen, met een kale duurlugtige rok daar gemeenlijk de flenters bij hangen, en haar pickswart troonie en poten zo aardig op afsteeken, en parreeren als quaksalvers aap die met sijn beste pakje opgeschikt is, latende haar egter niet minder voorstaan als ons gelijke te weesen, 't is zeeker dat gem. toelating van haar gewoonlijke dragt en door hoofden van haar eijgen natie gecommandeert te werden, veele van de gem. oosterlingen soude animeeren, en ligter doen koomen te meer wanneer men met eenen de vraagboekjes, en cathechisatien waaruijt sij aangenoomen moeten werden sonder dat die onnozele menschen kunnen leesen off schrijven mitsgaders de beleijdenis wat geliefde te verkorten, ende niet anders als eenvoudig haar opleijde de Thiengeboden, het Vader ons, de 12 artic. des geloofs en verder niet als met weinigh woorden eenige van de gewigtigste grondregelen des Chr. geloofs, dewijl sijlieden het dog alles onmoogelijk onthouden kunnen, en in een jaar off twee 't een met andere vergeeten zijn ende voor de eerste maal de proef hebben uijtgestaan sig om hetselve wel te onthouden niet seer overbekommeren gelijk onder ons Europianen selfs meede geen ongehoorde zake is.

Bovendien heeft men zeedert eenige jaren hier nog ingevoert, als vader en moeder haar beleijdenisse gedaan hebben, en met haare kinderen sullen gedoopt worden dat men die onder de 7 jaaren afsondert en de doop daar aan wijgert tot er tijd zij zo oud geworden sijn dat se selfs haar beleijdenisse doen kunnen hetwelke groote twijffeling en mismoedigheijd in die nieuwe christenen veroorsaekt wanneer ondertusschen de gem. hare kinderen ongedoopt komen te sterven so als ik selfs ondervonden hebben, ik weet wel dat de apostelen, en eerste outvaders veel toegeventheijd in den beginne tot voorsetting van 't christendom hebben gebruijkt om geen ergernisse aan de joden en heijdenen te geeven, daar men nu groote swarigheijd over soude maaken, hoewel men het christendom bij deese inlanse natien so nieuw moet aanmerken ten opsigte van haar als voormaals ten tijde van de gem. apostelen deedt, en dog ik ben geen Theologanth nog bequaam om die sake na vereijst te extendeeren, waardoor ik mij zoude kunnen inbeelden, om haar te overreeden en van die ergerlijke gewoonte af te strecken en souden haar eerwaardens apparentelijk wel stoffe genoeg weeten te vinden hetselve te debatteeren, daarom zo zal ik deese sake berusten en sulx liever aan haar conscientien en goed overleg bevoolen laeten, ik ben nooijt vremt van dat gevoelen geweest dat men de religie met een goede conscientie en oogmerk ook wel wat op een politijcque leest schoeijen en sigh van bedienen mag, so als omtrent mijne voornaamste lijfeigenen hebben gepractiseerd met haar te animeeren en te lijden tot het Christendom, en door de onderwijsinge van leermeesteren op mijne part. kosten dat al een mooij stuijver bedraagt, haar daarin over te brengen, daar ik booven de pligt van een Christen nog bij profiteeren, dat sij en de mahomethanen die meest alle onse slaaven bederven en aan haar snoer houden nu een innerlijke bedekte afkeer en mistrouwen

van malkanderen hebben en voeden, dog de heerschende religie niet publicq in gem. mijn volk durvende offenseeren ik op deselve vrij wat beeter staat maken mag, en ook van gedient ben gelijk ieder een siet en bekennen moet. Tot hier toe gesprooken hebbende in 't generaal over de colonie bevolking der Bataviasche Landen, de justitie en de Religie so sal ik nu nader koomen tot de saak die van de meeste speculatie en 't grooste gewigt is, te weeten,

Hoedanig men met de landen ofte de menschen die selve bewoonen handelen en die regeeren sal.

Dit voornaamste Poinct is altijd oneijndige gevoelens en teegenwerpinge, na een ieder drifte ofte humeur onderhavig geweest van de geene die de gave van welspreekentheijd hebbende met alderhande raisonnementen gestadig gelijk als in een draij klok haar beweegen en Erron 't drijven sonder iets seeker te besluijten, ofte bij der hand te neemen dewelke het versje van d' Heer Generaal Camphuijse zal er dat ik voor mijn huijs op Siringsing geset hebbe, tot een leering recommandeeren.

Wie altijd leijt en peijnst, en nimmer durft beginnen,
Wie altijd overlegt, de swarigheijd van 't werk,
Wie altijd leijden maalt, en rammelt met de zinnen,
Bouwt nimmermeer een huijs, veel minder nog een Kerk,
Slaat handen aan de ploeg, en legt gints niet te wroeten
Te speelen met uw breijn maar grijpt de steenen aan,
En metselt met'er daat, de kunst sal uw ontmoeten
Hij heeft genoeg geweest, die 't slegts heeft onderstaan.

Het is kennelijk dat de menschen niet vredig in seekerheijd samen wonen kunnen sonder onderhaar te hebben, eenige presen te regering of bestiering (gelijk in ons vaderlandt en door de geheele wereld gepractiseerd werd,) tot de minste boere dorpjes in cluijs, onderworpen weesende

aan sodanige insettingen en regulen, die sij in haar beginselen, ofte van ouds door gewoonte te saamen hebben goed gekeurt, en vast gesteld ofte wel haar van een hoger overigheijd gegeven en voorgesz: zijn, dierhalven en kan de vooren verhaalde bevolking niet na behooren ondernomen werden ofte de geene die van de handt binnen s'lands woonen moeten van gelijken onder iemands gesag staan die daar altijd present is.

De ondervinding heeft ons reets geleerd en doen sien hoewijnig dat het opneemt, op die voet die men tog nog met de javaanse Luijtenants, Vaandrigs &cta. gehouden heeft, dewelke bij de stad in eenig campon om trent haar Capitain moetende huijshouden, daar de meeste niet anders leeven als van de extorsien dewelke sij op de luijden laten bedrijven die onder haar bescheijden in 't land woonen, 't vernielen, schenden en berooven van 's Comp: bosschadien, ende van het steelen daar sij eenige van de doortrapste fielten aldaar expres toe aanhouden dierhalven mag men wel seggen, sonder haar ongelijk te doen, dat de gem: Luijtenants, Vaandrigs. &ct: de grootste dieven, moordenaars, en oorsaken van al die schelm stucken sijn gelijk de regtbanken ook veel malen ondervonden en diversche daarover gestraft hebben.

Daarom so is 't voor eerst nootzakelijk dat alle de Bataviasche landen, in zeekere bepaalden districten met bekende namen verdeelt werden, dan alle buurten off dorpjes onder haar eijgen hoofden stelden, vervolgens tot een soort van hoger regenten op klimmende, in dezer voegen ider dorpje een hoofd te laten voorstellen van de beste en bequaamste uijt de geene die daar woonen ofte daar zij haar gewillig onder begeeven hebben met de inlandsche naam van . . . . . uijt thien ofte meer van zodanige dorpvoogden (na de geleegentheijd der landen off districten) zoude men een van de bequaamste kunnen nee-

men met de titul van . . . . . en stellen die weder over 9 andere, deselve hem als een Raad tot bijzitters toevoegende om zeekere ende vereijste dagen bij beckenslag publicq onder een open overdekte loots, na s'lands wijze in presentie van een ieder die daar komen wil ende bij geintresseerd is,alle klagten, en zaken die daar voorvallen aan te hooren en te examineeren om de sodanige die van geen groot belang aan haar gedefereert zijn , met haare tienen bij de meeste stemmen de facto af te doen, volgens seekere regel en ordres dien aangaande door ervaarene staat en landkundige te statueeren.

Tot het termineeren van swaarder en Lijffstraffelijke saken soude men uijt de gem. 't lands genaamt . . . . . (dewelke een groot getal zullen uijtmaken) weeder een hooge raad van 10 à 15 personen kunnen formeeren met de eernaam van . . . . . ieder van de gequalificeerste der voorsz. bepaalde districten als regten aan beveelende beneevens een tweede die in haar absentie haar plaatse so lang representeerd en waarneemt, deesen laatsten, en hoogsten inlandsche raad soude op seekeren teijden moeten vergaderen in 't district daar het delict komt voor te vallen om ten overstaan van een politicq commisaris en secretaris te oordeelen en vonnissen te vellen, over alle andere swaarder en hals zaken op appobatie van de hooge Regering of wel van het collegie van heemraden, en twee Landrosten, een van d' oost en een van de west, in sodanigen geval het gem. collegie van heemraden gevende de volkomen judicature over alle de Indiaanse Heijdense ingeseetenen, ten platten landen, tot ontlasting van het collegie van Heeren scheepenen in dier voegen, en met sodanigen magt, als bij deese laatste altijdt gebruijkt en in gewoonte geweest is.

Omtrent andere verschillen off processen die niet crimineel sijn na het belang der sake gereguleerd soude ik de gemeene Inlandse natien ook de vrijigheijd laten, om van

het gewijsde der tienmannen of hoofden over de districten indien iemand sig daarbij beswaard vond, en agt verongelijkt te weesen aan het meergem. collegie van Heeren Heemraden meede te moogen appeleeren, ende voor 't laatst haar ook de revisie voor den Agtb. Raad van justitie toestaan, waardoor met eenen het collegie van Heeren scheepenen daar het werke so seer accresseert, en toeneemt merkelijk door soude verligt worden, haare jurisdictie met die van heemraden verdeelende so als tegenswoordig tusschen die van den baillieuw en landdrost geobserveert word, maar iemand sal hier ligtelijk tegen inbrengen dat dit een nieuwigheijd van schadelijk gevolg omtrend de politie soude weesen aan de inlanders zo veel magt over te geeven, dog deselve gelieve eens aan te merken de roomsche heerschappije en verscheijde staaten in haar beginselen, indien deselve omtrent veele van hare voornaamst conquesten de menschen niet gekoesterd en gelaten hadden bij de wetten, en vrijigheeden die sijn gewoon waren, 't is niet apparent datse ooijt soo magtig zoude geworden zijn; siet ook het exempel van de onrustige Chineesen die door de tartaren met een geringe magt, in de comparatie van d' hare zijn en blijven gesubjungeerd, omdatse behoudens de godsdienst, s'lands wetten en gewoontens, even als bevoorens onder de Keijser van haar eijgen natien geregeert werden uitgesondert dat de gem. Tartaren de militie alleen van haar dependent houden sonder dat d' chineesen daar iets over te zeggen hebben, waarmeede tijdes noods deselve altijd dwingen kunnen.

T'is seeker indien dit groote Eijland Java dat so veel accomodatien heeft als er geen hier omtrent, ende ligt in de geheele wereld selfs geen bekend is dat meer als een millioen menschen d' kost geeft van den beginne door ons met Europeanen sterk bevolkt, en alzoo tot een magtige colonie aangequeekt was dat daar met er tijd een jong

Roomen uijt zoude gebooren en voorgekomen zijn, daar ons zo veel verscheijde gemeenen en kleene vorstendomme een ruijme weg en schoone geleegentheijd toe aanwijzen en voorstellen, waardoor wij overal dese oosterse asiaatse vorsten tot een stuk weegs om de Noord genoegsaam als onse tributarissen, volslage zoude gedommineerd hebben ende wij in deesen hoek zo magtig sijn, dat wij noijt geen Europianen zoude hoeven te vreesen, dat die ons daar eijndelijk nog eens uijt schoppen soude hetwelke ons in de tegenwoordige staat bij eenige teegenspoet eerder soude kunnen overkomen, als men sig in 't vaderland kan inbeelden, dog daar ik hoope dat God die ons zo lange bewaart heeft, vervolgens ons ook nog verder voor bewaaren sal,

Eijndelijk zo moeten wij nu ondersoeken de middelen, waar uijt de menschen ofte de colonie bestaan en nog dagelijx door verbeeterd, en versterkt sal kunnen worden.

De Reijsteeld is noodsakelijker als provitabel, alzo de planters, daar meede wijnig ofte het minste bij overwinnen, dog van natuuren zo zijn de Inlanders daar toe geneegen, en gewent dewijl sij daar van voorsien zijnde zig niet veel over d' rest van haar voetsel bekommeren, want haare toespijs so gering is datse die sonder ongemak ofte gebrek te lijden genoegsaam kunnen missen en haar slegts met wat groente diese in 't bosch of langs de weegen soeken behelpen kunnen sodat wij groote reeden hebben om het kleen voordeel dat op die swaren arbeijd sit de gem. rijsplanters soveel te benificeeren, ende haarlieden daartoe te animeeren als eenigsints mogelijk is. Colonien moeten in den eersten niet belast worden mesive van de Heeren 17 gedateert 16 7ber en 9 7ber 1748 ten minsten hoorden deselve geheel vrij van alle prestingen, en servituijten te weesen sowel als de losse Javaan en die bij d'chineesen zuijkermoolens dienst doen die haar altoos daarvan hebben

weeten te bevrijden): de generaale pressing na d'aardbeeving daaronder niet begreepen.

Batavia heeft wel schoone landen maar geen menschen om die te arbeijden, missive van d' Heeren 17e gedateerd April 1657: — het manqueert alhier aan geen vrugtbaare landen maar aen neerstigen bebouwers resolutie van d' Hooge regeering 4. Febr: 1678 zijnde onse landen alhier om reijs te planten so bequaam ja bequaamer als eenig gedeelte van Java, maar an volk en goede ordres, daarnevens noodsakelijk verijsschende heeft het tot nog toe meest gescheelt: aangaande het volk om dit te bekomen daar van is hier vorens gesprooken en de middelen daar toe aangeweesen: aan landen en manqueert het hier niet die nog deesert en woest leggen omdat men deselve aan geen Eijgenaars heeft willen geeven, maar quamsuijs voor D: E: Comp: houden sonder datse daar een stuijver bij profiteeren, ter contrarie daar bij schade lijden dog hetwelke te Extendeeren en de waare reedenen daarvan te ontvouwen sal ik liever ongeroert laten en vervolgens dien aangaande nog zeggen, dat indien D: E. Comp: alleen maar de lage en beneden landen die tusschen de revieren Crawang, en Baccassie leggen (dewelke moerassigh en onbewoont zijn en daar niet anders op staat, als het riet, en korte ruijgte) alle ordentelijk in perceelen van 100 á 150 roeden breet met een geproportioneerde diepte, daarse aan spruijtjes belenden bij publicque vendutie wilde verkoopen schoon deselve een penning off minder de roeden deeden, zo is 't zeeker dat in wijnig jaaren die landen, de schoonste sawaas, off reijsvelden zouden weesen, en zo uijtgestrekt dat deselve niet genoeg en zoude kunnen oversien werden sijnde door de meenigte van kleene spruijtjes tusschen Crawang en Baccassie die in deselve ter wederzijden uijtwateren zo keurlijk om dat te kunnen opstoppen, en het gebrek van water voor te komen als er een plaats op 't geheele Eijland van Java te vinden is, en dewelke in soda-

nigen geval zoveel rijs zoude kunnen uijtleeveren dat wij het oosterlijkste gedeelte van Java dat onder den soesoehoenang gehoort wel soude missen kunnen, alzoo deeze voorn. vlakte tusschen Crawang en Baccassie die Damak daar wij nu de meeste rijs van dan krijgen als gesegt is nog in situatie off uijtgestrektheijd behoeff te wijken, behalven dat de landen die aan de oostzijde van de gem: Crawanse revier leggen even eens en niet minder als de andere bequaam zijn om bij gebrek van plaats sig daar na altijd verderop te kunnen uijtbreijden hoedanige geleegenheeden ook aan de revier van Tangerang en in de bogt van daar tot Batavia meer te vinden zijn, als men die mogt van doen hebben, maar om de gedeelte de helft off wat minder van die landen, en de gewassen voor D: E: Comp: te behouden en te bedingen) hoedanige concepten mij verschijde malen wel van voorname Heeren zijn voorgekomen dat soude gantsch niet lucken. En alles doen agterweegen blijven, want die inlanders van sulke en diergelijke servituijten ten hoogsten schuuw zijn om de Extorsien en meer andere moeijlijkheeden die daaruijt voortkomen gelijk haar den ondervinding reets maar al te veel geleerd heeft behalven dat het ook niet veel soude beschieten als het daar zoo mee ging als de Javanen jegenwoordige gewent zijn van dewelke D: E: Comp: in plaats van d' Thiende van de geheele tiende en krijgt daar op wel te pas komt het geene d' Heeren 17e, in haare missiven gedatteerd 20 Julij 1680 onder de materie van Ceijlon seggen toebak planten off den landbou is een werk particulier maar niet D: E: Comp: passende.

Dog daar beneevens soude nootsakelijk ider koper van wat natie hij ook mag weesen d' vrijigheijd gegeven en toegestaan moeten werden daar te mogen wonen sonder de vexatien en afroepinge van eenige capiteijns off officieren onderworpen te zijn kunnende namaals gevolgelijk so ras als daar volk genoeg is in maniere voors; ordentelijke hoofden uijt

de hare genoemt, daarover gesteldt werden: de swarigheijd die men soude kunnen tegen werpen over de verschijdenheijd der natien is in zijn zelve van geen belang, en meer speculatief, als in der daat: de meeste van een soort voegen sig uijt eijgen beweeging gemeenlijk al bij malkanderen nogt, en het is ook zo streijdig niet teegen de eersten intentie ofte uijtsetting in zeekere wijken genaamt campons ieder natie apart te doen woonen, als het ligt sommige zal toeschijnen, deselve hebben haar eerste oorspronk ten deele gehad in den jare 1655 en 1656. gelijk te sien is bij de resolutien van de hooge regeering de dato 16 Maart 1655. 13. en 29. Julij 1656 specteerende ter principale maar alleen tot suijvering van de stad weegens onse swakhijd in de gevarelijke tijden en doe alle landen hier rontomme nog t' eenemaal woest en ons onbekend waren, als wanneer wij in 't geheel ook geen inlanders en mogten betrouwen en de Bantemmers onze vijanden de stoutheijd hadden ons hier in 't gesigt-te van de stad te lande met een leger te komen bestrijden zijnde het jegenwoordig ook qualijk langer mogelijk door de vermeerdering der menschen dat die in sodanige beslooten campons woonende op een behoorlijke wijze haar dierhalven wel elders daar buijten op de landen ter neerzetten om aan de kost te mogen komen: daar benevens en komt het die menschen ook gansch niet geleegen omdat ten minsten haar vrouw en kinderen in de gem: haar campons een vast domicilium te moeten laten houden, niet alleen om de dubbelde kosten maar ook omdat de vrouw onder deese Inlandsche oosterse natie naadvenant meer werk als de mans doen, hetwelke ook apparent de reeden sal weesen dat de regeering van tijd tot tijd daar omtrend so vel connetie gebruijkt, sien wij niet allerhande natie bijeen woonen in de twee aldergrooste wijken in de wandeling genaemt Mangadoea bij de groote zuijder heereweg en de pagerman aan de anderkant van d' stad buijten, de uijtregste poort geleegen welke

twee Exempelen mijn gevoelen versterken dat er in samen woning van verscheijde natien ondereen minder swaright. steekt, als men sig voor deesen wel heeft ingebeeld en waaromtrend de tijden het haare ook ten goede gedaan hebben.

De suijkerteeld hebben haar Hoogedels, de heeren 17e seedert haar schrijvens van 17: 8ber 1651 bij continuasie gestadig aangesien, ende gerecommandeert, als een bequaam middel tot bevordering van de Colonie, en voor een werk daarop voor D: E: Comp: en de gemeente een mooij stuijver te winnen is, ende waardoor veel volk aan de kost komen konnen, gelijk sulx nader in haar hoogEdls: eijsschen der retouren voor den jare 1703: 1705 en bij haar Eds. jongste schrijvens van 24 Julij gerenoveert hebben, omtrent welke goede zake de Hooge regeering op Batavia ook niet stil geseeten ofte nagelaaten heeft de luijden daartoe te animeeren en de hand te bieden daar benevens aangaande de prijs ook in agt neemende, datse wel bestaan en voor moeijten wat overhouden konden, gelijk bij haar Eds. resolutien van den 17 9ber 1637., 18 Junij 1639, 9 febr: 1642, 18 Julij 1657, 3 febr: en 18 maart 1653, 15 December 1654, 27 en 29 Maart 1660: en 16 maij 1662 &cta: omstandig komt te blijke, ja selve so verre dat gem: haar Ed. den 3: Jann: 1691 geresolveerd hebben om de suijkermaalders eenigermaten te gemoet te koomen alle haar suijker in s' Comp: pakhuijsen op te slaan. (dat wel een quantiteijt van 2 Jaaren verteer was) de helft haar voort en de rest haare betaalende: als men die versenden konde tegens 4 rds. 't picol dog in 't vervolg en heeft men daar so gunstig niet meede gehandelt en is men: (ligt om bij de heeren in 't vaderland voor die tijd dank te behaalen:) vrij wat van de letter en goede intentie van de favorabelen en billijken resolutie afgeweeken niet alleen met de prijsen 't elkens te verminderen, maar ook selve met nijtsluijting van veele zuijkermaalders die

gem: haren soeten egt niet direct aan D: E: Comp: kunnen leeveren haar suijker aan sodanige gunstelingen door gebrek van contante penningen voor een geringe prijs hebben moeten afstaan, dewelke deselve dan op haar Eijgen off somwijlen op de gem: molenaarsnaam voor vrij wat meer in s' Comp: pakhuijsen hebben weeten te krijgen, waaromtrent men moet considireeren en weeten dat D: E: Comp: van sulke groote waaren in grote quantiteijt, maar alleen Coopman is, en deselve kan versenden na die gewesten daarse met goede advance verkogt werd waar uijt volgt dat als men lieden daar meede wil laaten zitten met haar de suijker voor die tijd wel voor 1½ á 2 rds. 't picol soude konnen doen geven maar off dat dan wel, in s' Comp: intrest is, dat late ik aan alle menschen van een gesond oordeel gedefereert, men heeft de voorm: maxime wel met deese en geene voorwendsel bekleed dat menschen alle niet helpen, en ook sommige voorname Cooplieden niet voor 't hoofd stooten konde &cta. maar dat en is de saak niet geweest, waarover ik mij om reedenen, al meede niet klaarder Extendeeren sal dog zal alleen een exempeltje bij brengen om te doen sien hoe gunstig dat men de Neederlanders geweest is: Jan Lambertsz: de radder een wel verdiendt man Eertijds schipper en na dato veele Jaaren vise-preeces in het lastig Collegie van Scheepenen, en naderhand sijn weeduwe getrouwt met de maijor De Roij deselve was de eenigste neederlander bij mijn tijd die met zijn Eijgen slaven en op zijn kosten suijkermoolen beheerst, heeft hij zijn Wed^{w}. en nasaats dikwils zo veel nog te de helfte niet moogen leeveren, als de wijtgemouwde Sineesen dat veel wijnig overeenkomt met de ordre van de Heeren principalen daarse in haar Eds. misive van 10-ber 1650: de regeering op Batavia recommandeeren de Burgers aldaar voor alle vreemdelingen te prefereeren, maar van sulke oude ordres te spreeken is een taal die men somwijlen niet graag horen wil, off doof voor is, uijt welke voorenstaande

het niemand zal kunnen vreemd dunken, dat daar door eijndelijk verscheijde van die ongeluckige suijkermakers met de noorderzon (op zijn Hollands gesprooken) verhuijs zijn welker maniere van doen D: E: Heer Directeur generaal van Riebeek niet geheel onbekend weesende, en wel weetende hoe schadelijk het selve aan de suijkercolture is, zo heeft zijn Ed. al ten Eersten na het aanvaarden van de directie alle de suijkermoolens laten opneemen een rolle daarvan gemaak, ende bij ruuwe calculatie de quantiteijt die de E. Comp: van nooden hadde geproportineert, deselve onder haar alle verdeelt, en ider molenaar daarvan zijn portie laten leveren schoon dat sulx jegenwoordig niet meer van noden is, dewijle men daar meer schaarsheijd als overvloet van heeft, ende daarom men een ieder zonder afscheijt nu alles laat leeveren datse hebben, en zo veel als D. E. Comp: krijgen kan: hier bij komt nu nog het gebruik van Brandhout voor het meest gedeelte veroorsaakt door de conneventie sedert eenige jaren van het maken van Loges op s' Comp: Landen en daartoe is de swaare bosschen om te vellen te verbranden, en dan op de kale grond tusschen de afgebranden stompen der boomen wat padij of rijst te planten die op het honderste gedeelte so veel niet waardig is, als 't hout dat men daarom vernielt heeft, en dat de luije Javanen meest laaten leggen verrotten, waardoor aan de suijkerteeld, een groote schade is aangebragt, die seer beswaarlijk en op sijn best genomen niet als na langen tijd met het Bosch wederom te laten opgroeijen te herstellen is: dog dien aangaande soude bij sommige groote swarigheijd gemaaakt werden waar men dan de Javanen, die sig fraij op s' Comp: landen gevertueerd hebben laten zal, hier omtrent dient men eerst wel te weeten, en te ondersoeken hoe verre en off D: E: Comp: verpligt is, de Javanen meer andere natien van Landen te voorsien, de geene die sustineeren van ja die seggen, dat doe Batavia door ons is verovert, is den

naturelle Javanen off inwoond des Koningsrijx van Jaccatra met regt niet en kon of behoorde te depossideeren van de besettinge dier landen, daar sij reets op woonden, en van moeste leeven, nogte dat sulx van meeninge veel min ons intrest zoude geweest hebben welk gevoelen ons heel billijk zoude weesen indien hier nog sodanige oude Javaanse ingeseetenen te vinden waren maar die sijnder geen ja ligt niet een (hebbende uijt curieusheijt exakt daar meermalen onder de inlanders na vernomen) dewijl de Bantammers staande de beleegering van dit casteel Ao 1619 eerste Batavia den koning off pangarang van Jaccatra afhandigt gemaakt, en hem met zijn geheele geslagt verfoeijt en deese landen 't eenemaal ontvolkt hebben dewelke na dat wij kort daaraan Batavia wederom van de gem. Bantammers hebben vervoert nog lange jaaren ons geheel onbekent en woest gebleeven zijn, daar op sig niet anders onthoudende als eenig schuijm en samengerot volk zowel Bantammer als andere oosterse javanen die haar daar so stilswijgende bedektelijk ingedrongen en van tijd tot tijd in een kleen getal op ter needer geset hebben, waardoor deselve wederom een weinig zijn bevolkt geworden dog sonder ordre offte regeering tot na den Bantamsen oorlog wanneerd de vijand ons hier in 't gesigt van d' stad met een leeger te land dorste aantasten ende na de vreede dien Ao. 1659 met haar gesloten wierden doe waren wij hier nog maar eerst in staat om van langsamer hand deese gem. landen te beginnen ontdecken en wat te reguleeren dat tot den jare 1670 nog verre was gevordert, dog sedert na dato tot heeden hebben die eerst een ander oogen aanzien gekreegen sodanig dat het wel meriteerd om sijn gedagten nader daarover te laaten gaan, uit welke voorenstaande notor blijkt dat deese bewoonders tot prejuditie van de Heer haar ongequalificeerd de landen hebben angematigt, en beseeten, en dien volgende dat sij Javanen boven eenige andere inlandse natie, daaromtrent privatelijk geen voorregt

kunnen pretendeeren en welligt ook ooijt gepretendeert soude hebben was haar in den beginne dat niet ingevolgt doen deselve aan een ieder voor niet wierden uijtgegeven, also die bijna geen geld waardig waren so dat wij in geenderhande manieren gehouden zijn haar eenige Landen te geeven off in te ruijmen maar sij behooren de kost gelijk de andere ingeseetenen te moeten zoeken daar sij die best krijgen kunnen: daarom zo was het best dat men alle de resteerende Comp: Landen in territorium van Jaccatra, tot aan het gebergte toe verkost, off aan eijgenaars gaff, dewelke om haar proffijt te bevorderen voor de bosschen wel beeter sorg draagen, en die weederom anqueeken soude, als de gem: Javanen, dewelke deselve geheel ruineeren en soo veel van plucken als mogelijk is, vervolgens de bekende regel, dat gemeen goet meest verlooren gaat, zijnde het apparent, en buijten twijffel, dat D: E: Comp: van zodanige eijgenaars voor haar geld met hout, en bamboesen niet minder sal gereijst worden, als nu door de gem: Javanen, die dat van s'Comp: land cappen, en leeveren, die men daar Evenwel voor betaalen moet, waarenboven de meeste nog vrij zijn, en aan D: E: Comp: geen tiende geeven, soo dat Batavia op verre na niet vermoogen is om jegenwoordig so veel suijker uijt te leeveren als voor deesen dat heel qualijk komt, daar de Heeren 17e het selve met sulken nadruk recommandeeren, en Eijsschen, en die in het vaderland zowelgewilt is dat gem: haar Hoog Eds. verklaren datternaast balast in de scheepen na derwaarts kan gelaaden worden, men soekt het nu goed te maken met eenige suijkermoolens in de revier van Crawang aan te spruijt 't is sibeet, en aan de Baccasie te laten opregten, dog dat is verre van de hand, en zijne moeijelijke moerasige rivieren, daarse op d' eerst gem. met canoos wel 12 à 14 dagen tijd van doen hebben, om van Batavia heen en weer te varen, behalven dat het ook zijn bedenken heeft, ofte de

assurante brutale Chineesen, wel met de Javanen zullen kunnen accordeeren en daarom sal den tijd ons moeten leeren, hoe verre, en off dan wel lucken sal, Java dan het laatste plegtanker om jaarlijx de begeerde quantiteijt suijker te bekomen, maar men moet sig niet inbeelden dat men die altijd tot sulken civielen prijsen quantiteijt als in voortijden krijgen zal alzo het selve zig na het gebrek en dierte op Batavia ook reguleerd en als dan direct van daar na veel andere plaatsen de suijker vervoerd, en vertierd werd Eijndelijk zo zoude bijzonder vorderlijk, en dienstig voor de reijs en zuijkerteeld wesen een scherp verbod dat geen Buffel meer zullen moogen geslagt werden, het welke viermaal zo veel van die beesten jaarlijx verslind, als er door den landbouw afgewerkt, om hals geraken, weinig mahometaansche inlanders zijn zo arm die, er niet eens spendeeren, op een gaastmaal dat hij geeft, wanneer de man, vrouw, of kinderen heel siek geweest is, en weederom geluckig hersteld zijn, isser iemand gestorven den 4ste dag moeten er ook een, of veel meer.) na datse vermogen hebben van die propere beesjes aan voor de vrienden, op het doodmaal dat sij dan gewent sijn te geeven alsse haar kinderen laten besnijden is, het a . . . . . het selfde waarvan d' meeste Buffels gestoolen; en geleevert werden daarse ten Eersten den hals afgesneeden en voort aan een kant zijn het welke reets heeft veroorsaakt dat sedert 8 à 10 jaren deselve bijna een cent, in de prijs zijn opgeslagen en nog zo hoog zullen stijgeren, dat men ten laatsten 't evenwel sal verbieden moeten, dog ligtelijk als het te laat is, ende gelijk met het hout sal daar tijd van noden weesen, om dat wederom te herstellen en die op haar oude prijs te brengen: deese landbouw, en kan hier sonder die beesten niet geschieden, dewelke veel meer dienst doen als de paarden in 't vaderland, sonder datse een stuijver van voeden kosten en kunnen Enkelijk van gras off bij gebrek in de kreu-

pelbosschen van de vrugten en bladen der boomen staan en daar op werken. Peeper te planten op Batavia, eer ik daarvan ter dees sal kunnen spreeken is het nodig geweeten, verscheijde consideratien dat gewigtig poinct aangaande, meest daarop uijt lopende om ons in 't geheel van de gem: peeper meester te maken, dog de ondervinding heeft geleerd dat het selve wel moogelijk is en dat wij dien handel altijd met den anderen Europiaanse natien sullen moeten deelen, voornamentlijk met de Engelsche so wij daar rust meede hebben willen, de Peeper is een s'comp. courante Coopman zo als de Ed. Heeren 17e haar instructie voor de hooge regeering op Batavia gedateerd 26 April 1650 en de titul van de Westcust sulx ook verklaaren en vaststellen, hetwelk gem. heeren bewindhebbers altoos bewoogen heeft om haar zo veel mogelijk daarvan meester te maken en is genoegsaam 't eenigste oogmerk geweest waarom op Malabaar so veel kosten gedaan zijn en het selve nog aangehouden werd (maar de tijd heeft ons geleerd dat wij ons oogmerck daardoor niet onder ons geweld hebben kunnen krijgen, off de Engelse hebben booven dien deselve ook 't haaren genoegen weeten te bekomen): soo dat wij Eijndelijk na zo veel vrugteloose moeijten en kosten genoodsaakt sijn geworden, daar toe mercantile middelen te gebruijken, als voor deesen doen wij met malabaar nog niet belast waaren, alzo sulx door de contracten nog door dwang niet heeft kunnen geschieden, waar benevens wij ook niet hebben kunnen beletten dat de Peeper van Malabar te land in groote quantiteijt, na cormandel vervoerd word, die wij de Engelse daar nog in Bengalen niet kunnen onthouden ende om daarmeede op de indische comptoiren te kladen is een sake van gevolg die wel terdeeg sijn overleg verEijscht, en daar D: E: Comp: waarschijnelijk haar reek: niet bij vinden zoude.

Op de westcust weten de Engelse op Bankoeloe, Sille-

baar, Indarpora &cta: die ook genoeg te bekomen, gelijk meede op Banjermassing en andere plaatsen, op borneô meer van waarse deselve niet alleen na Europa maar ook neffens ons na veele quartieren door gantsch India vervoeren behalven nog de sluijkerijen Palembang en Jambij die wij ook in 't geheel noijt hebben kunnen beletten, invoegen de Heeren Meesters selfs eijndelijk moeten bekennen dat het ons onmogelijk is de prijs daar van in India te kunnen stellen, uijt welk voorenstaande dan komt te blijken de wijnig apparentie om ooijt in 't geheel meester van de peeper te worden, off ten minsten so hadden wij na de verovering van Bantam ten eersten de Engelse op de West-cust, en Banjermassing moeten voorkomen, dat in dertijd en op sigt van Banjer nog wel 6 à 8 jaaren daar niet ondoenlijk geweest is so dat wij nu inderdaat zien en ondervinden dat D: Ed: Heeren 17e. bij haare mesive van 14 October onder de materien van Bengalen, deese zake van over zo lange jaren niet qualijk begreepen hebben, alwaar gem: Haar Ed. seggen d' Engelse 't in koopen van Peeper niet te benijden als niet voor te koomen zijnde en die van 8ber 1658 in de materie van Batavia, de Engelse van de westcust te weeren is beswaarlijk te defendeeren dien volgende so is notoir, dat de Engelse de peeperhandel of Malabaar De westcust, ende daar zo veel van deselve weeten te krijgen dat sij dien aangaande Bantam wel missen kunnen welk voorenstaande ik hebbe bijgebragt en kan dienen om te toonen de verkeertheijd van het gevoelen dergeene die swarigheijd gemaak hebben om onse ingeseetene op Batavia het planten van Peeper toe te laeten dewelke ik weet niet op wat voor een ordre daar altoos van geviverteerd geworden zijn zonder dat het iemand ooijt publicq verboden geweest zijnde alle maar in dat gevoelen en die waan gehouden, dat men het niet doen mogte daar nogtans d'landen de schoonste geleegentheijd, en bequaamheden toe hebben die men, daartoe zoude kunnen wenschen.

Dat mij het meeste dien aangaande verwondt. is dat de Heeren meesters de Peeper culture op de westcust, Ceijlon, en Cheirbon, (op Java naast ons geleegen, ende agterlanden aan die van Batavia annet zijnde:) recommandeerende men daaruijt niet heeft kunnen besluijten dat het selve dan op Batavia ook wel mogte ondernomen worden, maar ligt zal ik de reedenen wel raaden die de Hooge regeering daar toe g'moveert heeft namentlijk dat door het aanplanten van Peeper die te veel accresseeren en de comp: daar meede verleegen raaken mogte mitsgaders dat men deselve juijst voor sodanige prijs niet soude kunnen na sijn believen taxeeren, en na sig neemen, zo als men veeltijds gelijk hier vooren is gesegt, met de suijker gedaan heeft, maar men zoude daar omtrent markgang moeten volgen om dat het een koopmanschap is, die door ingeseetene beeter als de zuijker buijten D: E: Comp: ook aan andere verkogt en vertierd kan worden, welke twee voorwendsels mij niet en kunnen voldoen nog suffisant genoeg schijnen om dat goede werk daarom te stremmen, alzoo in 't een of't ander seer wijnig off geen swarigheijd en steekt, ofte ten minste zo kunnen de voordeelen daar teegen het selve rijkelijk overhalen, vooreerst zo kunnen wij de groote aanplantinge elders niet beletten, alzo in geen Contracten het selve aan ons hebben gereserveert gehouden, zo dat wij met reeden eerder moogen vreesen daar aan meerder quantiteijt soude kunnen geobligeert raken als Europa en de geheele weerelt vertieren: wij met Contanten (gelijk jegenwoordig doen moeten) sullen betaalen kunnen, het welke wij omtrend die van Bantam en Palembang reets al beginnen te ervaren, ende haar in teijd en wijle, een voet zoude kunnen geeven in Cas wij die met alle aan en neemen, om te sustineeren, dat het haar dan ook vrij staat, om die aan anders te mogen overlaten, hoedanigen swarigheijd wij aangaande onze eijgen Bataviasche ingeseetenen niet zoude behoeve te dugten,

waar bij nog komt dat wij deselve met paijement en somwijlen met deese en geene goederen off provisien in trocqueering voor zoverre men de meer gem: Peeper culture met Europeanen ondernam soude kunnen betaalen welke penningen in de Colonie blijvende deselve daardoor merkelijk gestijft, en de negotie allenthalven dan toeneemen soude.

Ten tweeden wat belangd de prijs daar is ook wel aan goet facit op te vinden op Malabaar dat ons eijgen is, moeten wij even als voormelt de markt volgen waarom en soude wij dan ook sulx omtrent onse eijgen Ingeseetenen niet doen de Bantamse Peeper betalen, wij so wel (het heeren 17e. in haaren misiven van 16 October 1687 ook aan merken) dat zij deselve ons niet ligt ter sluijk ontvoeren zullen 't welke wij anders haar van Lampon alsoo min als Malabaar soude kunnen beletten, komende ons vrij meer als 6 rijxds hollands 't picol te staan als men het opgeld van de mexicaanse realen en de sware lasten van dat comptoir en guarnisoen daar bij reekent voor welke prijs ik oordeele Bataviasche ingeseetenen die ook soude kunnen geeven, en die dan Liever Courant een klops aan D: E: Comp: daar voor leeveren, als aan vreemde met moeijte uijt huijs Keren (1) voornamentlijk als men daar benefens, de Peeperplanters met goede woorden en eenige kleene voorregtjes wilde carresseeren en op zijn sluwst genomen d' Engelse, en chinees handelaars mogte hnar ter sluijk haar daarvan ook weeten te bedienen en dat geld hier aan onze ingeseetenen besteeden daar en soude D. E. Comp. geen bijzondere nadeel bij behoeven te lijden, eensdeels omdat sij die Elders tot haar contentement ook krijgen kunnen, ofte wij kunnen op den uijtvoer maar Een rd. toe bij verpagting op t' Picol stellen wanneerse de Cooplieden niet minder als 7 rd. sal kosten daarse gemeenlijk sedert eenige tijd bij D. E. Comp. meede voor te bekoomen geweest is, van dewelke

(1) ?

als daraaan te haaren reguarde niet verbonden wezende, sij deselve so als de ondervinding omtrent andere coopmanschappen ons dagelijx leerd, altoos eerder als van particuliere neemen sullen waarbij besluijt nog bijvoegen zal, dat, indien het de moeijte waardig was d' Chineesen geen middelen zoude manqueeren om die jegenwoordig evenwel elders te bemagtigen, en op Banjermassing en Succadana te gaan koopen maar daar en kunnen zij wederom haar goederen so wel niet als hier aan de man helpen ende om daar een Expresse equipage te doen die kosten zoude te hoog lopen, en dat geheele voordeel verslinden en rijkelijk op mogen.

De bequaamheijd dezer landen tot Peeper planten, en datze daar heel wel groeijen wil is soo bekend en klaar dat het nodig sal sijn hetselve nader aan te wijsen, die daar aan twijffelt kan het in mijn peeper tuijntjes op d'pok gaan sien dewelke uijt puure speculatie daar tot een preuve hebbe gemaak ende so schoon staat en sterk draagt dat sulx een plaisier is te aanschouwen.

'T Peeper planten is ook het beste van alle de groote landbouw, daar verEijsschen geen kosten nog heele bosschen brandhout toe gelijk tot de suijkerteeld, daar is niet anders als den Enkelen arbeijd toe van nooden en alsse vrugten draagt zo kunnen oude luijden en kinderen hetselve beheeren, hetwelke gemeenelijk is, twee of drie maanden na datze haar Padij gesneeden en geschuurt hebben, welke nodig oostindisch brood (in plaats van onze terw) daar ook gantsch geen, veragtering leijt.

De maniere op dewelke sulx geschied is veelderlij na de Constitutie der landen, en aart der volken dat veele reets omstandig beschreeven hebben, ende ik daarom soude overslaan ten waare men dagt het gemackelijxt voor de leezer zullen vallen hetselve in passant hier bij te voegen die daar op zijn best meede wil handelen, gelijk ik gedaan hebbe die laat perceeltje lands beploegen, en plant met het begin

van 't reegen saijsoen 6 voeten van een in 't vierkant daar op stocken off van Boomen dewelke ten eersten groeijen en wortel willen vatten, daar dedap, en candongang wel de bequaamste toe is, waarteegen men met het tweede jaar d' Peeper zet, even gelijk de wijngarden, in Europa, ende tot de hoogte van omtrend 18 voeten, laat opwassen deselve telkens met sijn meenigte looten van boven na beneeden lijdende om in de gront wederom wortel te vatten, waar door Eijndelijk de Boom geheel rontom met d' Peeper omvat en bewassen word daar 4 á 5 jaren toe van noden zijn wanneer hij volkomen begint te tragen, en de vrugten aan risten voortbrengen, als de aalbessen in t' vaderland dewelke in diervoegen volgens de berigten der inlander soose wel onderhouden werd 25 en langer jaren staan kan: andere die dat te veel moeijte is ende in de gebragte ruijmte van Bosschen hebben die kappen of knotten de boomen voor 't gedeelte of daarse dan in manieren als voren peper meede teegen aanplanten dog de geene die nog luijer zijn, off de Bosschen manqueeren, die plantense slegts in de grond hier en daar agter en teegen korte stompen van Boomen daarse uijt en inworteld met alderhande ruijgte die men gemeenlijk Cheribonse leggende BergPeeper off in 't maleijds Lada dodok noemt, daar is tusschen de regtvolwassene off rijpe en de ordinaire zwarte peeper, zo als de Europianen die kopen, en in de deugt, een groot onderscheijd werdend de kleene korte zo als de mijne is hier te lande onder de indianen voor de beste en kragste gehouden de volwassene alsse rijpjes is buijten om met een orangie rood, sagt, en soetagtig vleesje bekleed, hetwelke in een tobbe met water daar afgewreeven zijnde, zo wert deselve in de wind gedroogt en dan heeft men natuurlijke suijvere witte peeper die sig beter vertoond als men in de gem. tobbe met water, een hand vol asch of Kalk doet so als men ten opsigte van 't laatste met de nootenmusschaaten in Banda

handelt dog dit is te veel werk voor de luije maleijers en Javanen, die daarenboven dan ook voor 't gevoogelte daarop soude moeten passen, datse omtrent de andere onrijpe niet en behoeven te doen, deselve groen afgeplukt hebbende so latense maar simpel drogen hetwelke d'oorsaek van haar rompeligheijd is, en datse zo stoffig word: wanneer men nu een goede meenigte van peeper thuijnen met Europianen en Inlandsche christenen en hadde aangequeekt so meene ik dan men niet veel moeijte soude hebben om haar te gewinnen datse de peeper volkomen rijp lieten worden, en die dan sodanige als boven gesegt voor een wijnig meer aan D: E: Comp: leverde, mitsgaders om haar te gemoet te komen, de andere onrijpe afgevallene swarte, ook voor wat mindere aannam, Indien de Europianen in deese rijpe eens beeter smaak begonnen te krijgen, en bevonden datse veel aangenamer suijverder en sterker is, soo konde daar ligt uijt volgen dat een ieder van vermogen, deselve sal prefereeren, en hebben willen, waarvan wij in sodanigen gevallen genoegsaam alleen soude meester zijn sonder dat men soude behoeven te dugten, dat de Maleijers en Javanen ons het selve souden nadoen, alsooze als voorm: daar te luij en door niemand toe zouden tebrengen zijn, de Peeper draagt maar eens terdeeg in 't jaar hoewel tusschen beijde hier en daar nog wel eenige rijsjens voorkomen dat bij sommigen voor een tweede off nagewas genoomen werd dog dat is ije, en niet veel en agte deselve ook so goed en volkomen niet, aangaende de quantitijt hebbe ik bevonden dat 100 stux wel beplantene beloopene stocken off boomen omtrent agt jaren oud zijnde hebben voortgebragt (?) pd. rijpe suijvere peeper: ik sal eer ik van dat Emporte poinct ofscheijde hier nog bijvoegen hetgeene dat tot speculatie van de peepertuijnen in tijd en wijle ons zouden te pas komen en dienen: de Peepertuijnen kunnen heel ligt geruineerd, dog swaar wederom hersteld worden, zo als wij omtrend die

van de westkust, en Jambij ondervonden hebben dewijle die eens afgeschakt en verwoest zijnde men op die plaatse deselve niet wederom vernieuwen kan, sonder d' ouwe wortels daareerst uijt te halen, de grond braak te laaten leggen, en dan wederom te ploegen &cta. daar geen kleenen arbeijd aan vast zoude weesen, hetwelke de gemeene man, die t' eenemaal arm zijn en bevorens met vrouw en kinderen, in vreedigen tijden daar jaren aan gewormt hebben niet doen kunnen nogte inmiddens zo lange bestaan tot datse wederom vrugten van zoude trecken zo datse genoodsaakt sijn daarvan af te sien en iets anders te planten als, Padie, pisang, kladie &cta. om ten eersten van te kunnen leeven, behalven de geene die haar Elders heen begeeven, en verlopen daarse Inlandse natien niet veel werk van maken, dewijle sij maar slegts stroohutten bewoonen, haren geheele huijsraad onder den armen meede neemen, en haar zeer sober ja in het woeste bosch bijnoot behelpen kunnen hetwelke ook d'oorsake is datze soo luij en onbekommert leeven als haar de natuur in dat cas wijzer, en geluckiger als ons gemaakt heefd En sij weeten hoe wijnig dat sij maar van doen hebben, hoe ligt kan het nu gebeuren dat een van onse peeper contracten off bontgenooten 't eens komen te verknollen, gelijk die van Palembang met haar roverijen op onse vaartuijgen uijt de billitonse Eijlanden agter Bacca geleegen, dikwils genoeg gedaan, en wel reeden gegeven hebben ons refentinent daarover te toonen, indien het anders met ons intrest hadde overeen gekomen, en sulx om den Peeperhandel niet gelaten was, ook komen zij met den anderen in de warre rakende uijt haat en jalousije de Peepertuijnen ruineeren, voornamentlijk die van Lampon, Indrapora, Bancoeloe, Sillebaar, en Palembang dewelke eenige haare scheijdinge al heel na en alsse wilde malkanderen wel soude kunnen bij koomen dat wij in onze eijgelanden niet behoeven te vreesen off zoude het selve voorkomen en die beschermen kunnen.

Cattoen Planten en weeven dat is reets zo gemeen op Java geworden, dat wij ons niet moeten inbeelden, hetselve nooijt te kunnen beletten, daar sijn ook reedenen om te twijffelen of sulx aan S' E: Comp: kleederhandel wel so schadelijk is geweest als men sig inbeelt want het Javaanse geweef bestaat in korte grove slegte lijwaten, die D: E: Comp: daar nooijt in eenige naamswaardige quantiteijt vertiert heeft, van welke haar Javaans geweef zij een gedeelte van de fijnste soort op haare wijze schilderen genaamt Batex of 't Selindangs, die men voor 5 tot 8 à 10 Schellingen het stuk kan kopen daar benevens makense ook voor de Gemeene man haar kleeden, diese om 't onderlijff dragen welke een en het ander bij haar al Euwen in gebruijk geweest is, zijnde niet anders als de armoede de ware oorsaeke dat de vertierden fijnste kust, en Souratse kleeden, dagelijx declineert ende daarenteegen haar eijgen geweef door de vermenigvulding der arme menschen ook meer en meer is toegenomen; Java en heeft geen munt nog gout, of silvermijnen, die bekendt zijn en hebbe voor de komste van de Europianen haar simpel met trocqeeren, het een voor 't ander beholpen waar na in den beginne voor onse komsten indien de Spanjaarden en Portugeesen bij Javanen, om deese omleggende volkeren meest met Spaanse realen te mark quamen daar sij met, er tijd moije somme kontanten door vergader hebben, dog wij ter contrarie hebben na dato daar kostelijker kleeden, als hare Javaanse en veel amphioen na toe gebragt waar door haar geld geconsumeert, en ook verteerd is, en nog dagelijx komt te minderen tot het welk de oorlogen meede het haare gedaan hebben zoodat in 't noort ooster gedeelte van dit Eijland na de kant van Sourabaija quaalijk Spaanse matten meerder gesien werden, of te vinden zijn blijvende Evenwel de vertier van onse fijne kleeden amphioen, en Coopmanschappen, nog al meest op een voet, voor zo veel de hofsgroten, en vermo-

gende onder haar lieden die met waren en het wijnig contant (in comparatie van de voorgem: tijd der Spanjaarden, en Portugeesen:) recontreeren en betaalen konnen sonder dat gem: haar eijgen slegt geweef, waarvan de arme lieden en gemeente haar bedienen, daar veel deel of gemeenschap meede heeft dierhalven en steekt ook geen groote swarighijt in, zo bij voorsetting van de Collonie onse ingeseetene daar ook wat meerder werk van quamen te maken, als een sake zijnde dat wij haar sodanigen geleegendheijd met geen billijke reeden beletten kunnen voornamentlijk als hij door de armoede daartoe meede genootsaakt, en genoegsaam gedrongen werden: het is bekend dat de Javanen haar cattoen garen heel sterk en deugdsaam is En zij kunnen haar ook zo wel behelpen en zo goedkoop leeven, als de natien op de westerse indische comptoiren, oversulx zoo soude wij eerder mogen hopen, en het daar op kunnen toeleggen, om in 't vervolg indien sij meerder quantitijt grove Lijwaten aanmaken, als zij van doen hebben deselve onder de retouren na Europa met voordeel om te zetten ende haar dan ligtelijk wel kunnen Leeren en gewennen, tot het weeven van salemporis en Parkallen of sulke soort als daar gewilt zijn: d' Indigo Plant wil hier bijsonder wel groeijen en wort d' Tinctuur in een grote quantiteijt in cuijpen, off potten vergadert tot het verwen van voorgm: kleeden gebruikt en hout een zeer couleur, daar omtrent de souratse cormandelse niet wijkende maar die tot een harde consistentie te maken, gelijk op de voorgem: plaatsen geschiet daar en sijn de natien niet als door dwang, ofte teegen haar geneegentheijd toe te brengen om dat de bladeren hier zo veel verw niet uijt en geeven, en daar ook grooter moeijten voor luije menschen aan vast is, en soude daarom D: E: Comp: van de Javanen uijt eijgen sinnelijkhijd niet een pond krijgen indien sij daaromtrent door de ijver en 't ontsag van zijn Ed: de Heer Generaal

Van Hoorn niet gestadig angepord, en bewoogen wierden: tarw te planten is hier wel geprobeert, maar nog noijt wel gesuccedeert, omdat het zaat te ouwt en reets van de worm doorgeteekend was, soodatse half opgeschooten zijnde wederom is overgaan zonder vrugten voort te brengen dog als men zaat vers en goed in sijnen airen konde krijgen voornamentlijk uijt een warm klimaat, als Souratta, en Bengalen So meene ik dat deselve in de hoge Landen daar men een schoone vette grond, en een kouder lugt als bij de stranden heeft, wel groeijen en vrugten geeven zoude dat ik wel soude hebbe ondernomen, ingevalle goed zaat hadde kunnen krijgen en mijn ommeslag reets niet al te groot was geweest, om hetselve te kunnen beheeren.

Clappus-Olij te maken Touacq tijfferen arrac branden, kalk, steen, en pannebackerijen, het van groente moeskruijden &cta. daar kunnen veel lieden een stuijver meede winnen, en van bestaan, en soude met de vermeerdering van de menschen na proportie ook toeneemen gelijk meede alderhande ambagten die bijsonder nut in een Colonie sijn en dagelijx vermeerderen, voornamentlijk onder de inlanders (bij gebrek van genoegsaam getal van Europianen:) vermits zij door geen Gildens bepaald werden, en het selve een ieder eeven vrij staat om sig daarvan te moogen bedienen.

De visserijen ter zee is een seer voordeelig werk van groot belang, en soude van tijd tot tijd verder na deese en gene Eijlanden, alsoo de vis hier omtrent schaars begint te werden: (almeede uijtbreijden.

En Eijndelijk

De negotie en het varen ter Zee daarbij kunnen ook veel menschen haar werk vinden, waaromtrent de Heeren 17^{e} in voortijden veele consideratie gehad, en swarighijd gemaakt hebben, hoe verre men het selve de burgers en ingeseetenen toelaten zoude, ende met goed reeden hebben geoordeelt best te weesen, haar liever tot den landbouw, am-

bagten, en winkelneeringen te animeeren, gelijk in het generaale reglement van Ao. 1680 titul 12 omstandig komt te blijken, dog die groote leermeester de tijd en de ondervinding heeft jegenwoordig die twijffeling genoegsaam opgeheldert en dan sien dat men niet meer behoeft te dugten, dat de burgers en ingeseetene haar te veel de vaart attacheeren, en de E: Comp: te nadeelig weesen soude, dewijle sij niet teegen de Chineesen, Malijers, Javaanen, en andere deese natien (de coopmansz: hoe langer hoe meer selfs uit haar land ons toebrengende, bestaan kunnen, of ten minsten niet waardig is, zo zoude daar zo wijnig overschieten dat het de resico en de moeijte niet waardig is waardoor onse burgeren en ingeseetenen haart en Commercie ter Zee metter tijd zodanig is komen te declineeren, dat het daar meede niet veel meer om 't lijff heeft, haar wetende voordeliger te behelpen met de overschietende waaren van de gem: handelaars teegen haar vertrek aan te slaan, op dewelke na verkoop van eenige maanden een ruijmen Intrest kunnen overwinnen sonder datse haar geld over zee behoeven te waagen, ofte groote schade te vreesen hebben.

Waar Meede

Ik meene veele dienstige zaken tot bevordering van de Colonie te hebben aangeweesen, wanneer men hetselve met meerder' Ernst wilde bij den hand neemen als tot nog toe geschied is welkers nut en noodsakelijkheijd tot verseekering van deese landen D: Ed: Heeren 17e al van outs seer wel begreepen hebben in haar Ed: notabel discours over de Colonie deeser landen bij haare mesive van 21 Sept. 1644 seggende sonder dewelke den staat van D: E: Comp: bij onverwagte toevallen in korte soude kunnen veragteren ende tot irreparable ongemacken komen te vervallen, overeen stemmende met het gerequireerde advijs van die staatkundigen en wijsen generaal Maatsuijcker aan gem: Heeren 17e overgesonden de

dato 18 Januarij 1651 luijdende in sijn Ed: inleijding als volgt, Mijn Heeren voor deesen heb ik op negombo op het Eijland Ceijlon bij seekere brief aan UwEd: geschreeven op 26 januarij 1647 mijn gevoelen verklaart aangaande het stichten der nederlandse Colonien in deese landen zijnde namentlijk geweest, dat deselve mijns oordeels het bequaamste en eenigste middel sijn om s' Comp: staat in India te vesten, ende de lastige guarnisoenen die de selve te onderhouden heeft te besnoeijen, en dat UWEd: geen reeden of oorsaak hebben om over het formeeren van deselve al te swaarhoofdig te zijn, nadien zij Reede op Batavia als Elders redelijken wortel geset hebben, uijt welke van tijd tot tijd van selve sullen aangroeijen en toeneemen mits de overheijd daar de goede hant aanhoudende welke mijn gevoelen ik naderhand bij resumtie der generaele brieven sedert eenige jaren herwaart aan UwEd. gesz. gevonden heb, over een te stemmen met het laatste advijs van d' Heer Generaal Anthoni van diemen hoogloffelijker memorie opdat ik alhier niet aan en roere wat gevoelen de voorige heeren gent. doorgans hebben gehad, die sake aangande, uijt hare gehouden ordre in gouverno genoegsaam blijkende welke opinie ik mij dan ook liet voorstaan op sodanige goede en vrugtelijke insigten gesondert te weesen, dat ik noijt en hadde gedagt iemand gevonden soude werden, kennisse van 's Comp: (?) Maxime intentie, en oogwit hebbende die met Ernst het contrarie soude kunnen sustineeren.

Verders 6den Ten laatsten word gesegt dat wij ons moeten Spiegelen aan het Exempel der Portugeesen die door middel van haare Colonie 't ondergeraakt zijn, dat onder Correctie seer onwaaragtigh is, want die de Constitutie ende geleegentheit van der selver staat en de regeering in deese landen wel wil insien sal moeten bekennen dat de selve door geen ander middel tot nog toe staande zijn gebleeven als een door de meenigste der Coloniers die haar in plaatse van Soldaaten

strecken, en sonder dewelke zij na menschelijk oordeel al lang 't ondergebragt en vergeten waren sodat, dat Exempel 't eenemaal voor mijn gevoelen militeert het selve wonderlijke bevestigden, besluijtende gem: zijn Ed: dit advijs met dese Expresse zeeker ende gewis zijnde dat de nederlandsche Colonien geen grooter partije zijn hebbende als de gierighijt der hooge ministers bij de andere natien meer profijt ziende ende dat gem: Heeren 17e ten principalen gestadig bij haar gevoelen voor de Colonien zijn gebleeven voornamentlijk aangaande batª. blijkt bij haar Ed: missive van 3 8ber 1656 in de materie van Batavia en wat na agteren, ook in die van Taijoan Item missive van 6 October Ao. 1688 en nog verschijde andere jonger brieven, daar inne de Bataviaschen lantbouw, ernstig gerecommandeert werd, zijnde 't maar al te zeeker dat D: E: Comp: in deesen tegenwoordigen beswaarden staat, dat de lasten, de winste, zoo merkelijk beginnen te surmonteeren het op die voet onmoogelijk lange zal kunne gaande houden, maar noodsakelijk iets uijtdenken, en andere Mesures en middelen sullen moeten bij der hand neemen, om deese landen te verseekeren, dewelke andersints bij de minste quade toevallen in groot perijkel zoude kunnen raken, om ons eens onverwagt en schielijk door de een of de andere Europiaan (daaronder de Engelse wel het meeste te vreesen zijn afhandigt gemaakt te werden daar God ons voor bewaren wil, en hope de Heeren Meesters tijdig in voorsien zullen.

Bij een gebragt en opgesteldt in mijn stille Eensaamhijd op Siringsing ultº Junij Aº. 1705 (:onderstond:) was geteekendt

C. CHASTELEIN.

AANVULLING DER ANTWOORDEN

OP DE

VRAGEN OVER INDISCHE TIJDREKENKUNDE,

DOOR

J. HAGEMAN JCZ.

(Blz. 318, Deel II).

Mohammedaansche tijdrekening.

Bij de berekening van den Mohamm.-Arabischen cyclus van 30 jaren, in Hageman, Handleiding tot de kennis van Java, IIe Deel, Bl. 386 en 390, en Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, IIe Deel, Bl. 319, is het begin opzettelijk aangenomen van af het 2de jaar der Hedjra, en wel op grond van onderscheidene, daartoe vooraf geraadpleegde, aanwijzingen en bronnen van Arabischen oorsprong, die het deden voorkomen, dat het *eerste* jaar der Hedjra niet in die telling was begrepen geworden, om godsdienstige redenen. Nadere raadpleging van andere bronnen hebben evenwel de overtuiging opgeleverd, — als voor alsnog aan te nemen, — dat die cyclusrekening der Arabieren met het jaar één, (16 Julij 622) en niet met het jaar twee (5 Julij 623 Inl. stijl), begonnen zal zijn, — ten minste algemeen als

zoodanig is aangenomen. De stelling, dat het tweede jaar het begin van den eersten cyclus was, grondt zich op een der vele Mohammedaansche anekdoten, die den 30sten dag van de twaalfde maand, jaar 2, op het jaar 3 deed overbrengen. Die stellling heeft echter niet algemeen bijval gevonden, en dierhalve is het aannemelijker terug te komen van de berekening, die den cyclus doet aanvangen met het jaar *twee* der Hejdra, en die, met de meeste schrijvers buiten Arabische, te stellen op het jaar *een*.

Deze aanneming heeft ten gevolge de verandering der volgorde, aangegeven op Bl. 386 en 390 van het IIe Deel der Handleiding van Java van Hageman, alsmede op Bl. 319 en vervolg, IIde Deel, Tijds. voor Indische taal-, land- en volkenkunde; de cijfers in de kolom van de Mohamm. cyclusrekening worden veranderd van 1, 2, 3 enz. in 2, 3, 4, terwijl de 3de kolom dier rekening, (het getal der dagen), ook met éénen regel naar boven moet worden gesteld. De opgave van het begin van het Mohammedaansch jaar, volgens de Greg. stijl, is overigens juist (behoudens de in nota hier aangeduide drukfouten). Het verschil met Bl. 390, IIde Deel Handleiding is een gevolg der berekening van den aanvang des datums, des vooravonds of des volgenden dags. Deze verbetering zal ook in den Almanak voor 1855 plaats vinden (1).

Een terugzigt op de berekening, voorkomende in de Ned. Ind. almanakkken en in verscheidene geraadpleegde werken van Arabischen oorsprong, in vergelijking gebragt

---

(1) Misstellingen of drukfouten: niet aangegeven of aangeduid:

Deel II, Handleiding, bl. 385. onderste regel, voor laatste kolom, totaal 354.
bl. 386. reg. 5 van ond., 2e jaar voor 3e jaar te stellen.
Deel II Tijds., bl. 319. en 20 Moh. 42ste cirkel te stellen voor 41ste.
bl. 321. » 43 » » » 42e id. bl. 390 II dl. Handl.
bl. 322 » 44 » » » 43e.
bl. 321 14 Sept. 1855 is 13 Sept. — 26 Jan. 1877 is 16 Jan.
bl. 322. 16 Dec. 1878 is 26 Dec.

met andere, geeft het volgend resultaat. In vorige jaren meldde de Gouv. almanak niets van de Moh. telling; eerst in die van 1836 — 41 vindt men korte opgaven, doch sedert dien tijd steeds een klein opstel en een korte kalender, maar nimmer eenige melding van het cyclusjaar, dat alleen voorkomt in dien van 1836—1841. Dit jaar wordt dáár aangeduid als volgt:

Almanak van . . .	1836.	1838.	1841.
Jaar des Arab. cirkels	21	23	26.
Jaartal der Hedjra	1252	1254	1257.
Gesteld begin, op	16 Apr.	26 Mrt.	21 Febr.
Moet zijn op den	18 „	27 „	23 „
Aantal dagen, (Alm.)	355	354	355.

Alzoo volgens de berekening van het jaar 2 voor het begin van den cyclus, ofschoon het *begin* verkeerd gesteld is; (vergelijk den zeer juisten vergelijkenden staat van Baron Melvill van Carnbee in Tijds. voor N. I., Vden jaarg. IIde Dl. Bl. 664, om anderen niet te noemen). Dit verschil van het begin met het jaar 2, en niet met het jaar 1 der Hedjra deed nasporing geboren worden bij geleerde Arabieren, en men bevond nu in verscheidene Arab. werken omtrent de cyclusrekening de volgende opgaven: alle met het jaar 2 begin stellende:

De 43ste cyclus, durende van 1262—1291.
1248 het 17de jaar des 42sten cyclus.
1250 „ 19 „ „ „ „
1260 „ 29ste „ „ „ „
1270 „ 9de „ „ 43sten „

Deze uitkomsten, gesterkt door de aangevoerde historische oorzaak van het verschil, deed geboren worden den regel, aangevoerd op Bl. 386 en 390, Handleiding enz. IIde Deel, en de volgorde aangegeven op Bl. 319 en vervolg, IIde Deel, Tijds. voor Indische taal-, land- en volkenkunde, alsmede die volgorde, op Bl. 37, almanak voor 1854.

Bij nadere nasporing naar dat zonderling verschil, (dat sommigen zelfs stellen als aanvang nemende met het 32ste jaar der Hedjra, of den 1en cyclus na Mohammeds dood, alzoo met 12 Aug. Ao. 632 Jul. stijl), vond men echter, bij Europesche schrijvers, eenparig, (voor zoo verre geraadpleegd) het begin gesteld op het jaar 1, alzoo het begin van den 42en cirkel met het jaar 1231; 43ste met 1261; 44ste met 1291. Bij deze bestaande omstandigheden nu, zoude het halstarrig vasthouden op overtuiging omtrent twee beginselen, even sterk, minder gevoegelijk zijn, daar de Almanakken reeds, in de volgende jaren, verschillen opleveren, als:

A°. Hedjra	1263	1265	1266	1267	1268.
Getal dagen, Almanak,	354	355	354	355	354.
volgens Bl. 320 IIe Dl. Tijds.	355	354	355	354	355.

weshalve schrijver toetreedt tot het gevoelen, dat de cyclusrekening der Arabieren is begonnen met het jaar één, en dat het jaar 1271 is het 11e, en 1272 het 12e van den 42sten cirkel, sinds Anno 1 der Hedjra.

Chinesche tijdrekening.

Bij het bepalen van den aanvang der volgende jaren, heeft eene kleine misrekening plaats gehad, namelijk, die jaren beginnen als:

Jiet-bauw, Jet-maö,	Siotho, Golian	17 Febr.	1855.
Pia-sien	Sio-liong, Lak-lian	6 „	1856.
Ting-tjie	Sio-tjo-wa, Tjiet-lian	26 Jan.	1857.
Bo-ngo,	Sio-bi,	14 Feb.	1858.
Ki-bi	Sio-yoe,	3 „	1859.

Het begin der gewone jaren is op de Chinesche datums:

1	Januarij	1854	den 3den	Tjap-dji goë.
1	„	1855	„ 13	Tjap-iet goë.
1	„	1856	„ 24	Tjap-iet goë.
1	„	1857	„ 5	Tjap-dji goë.
1	„	1858	„ 17	Tjap-iet goë.

De dagen der Chinesche week heeten zeer prozaïsch, zonder eenig herinnerend beeld van voormalige grootheden (Hokiën tongval).

Maandag	Paï-iet	— eerste dag.
Dingsdag	Pai-dji	— tweede „
Woensdag	Pai-sa	— derde „
Donderdag	Pai-si	— vierde „
Vrijdag	Pai-go	— vijfde „
Zaturdag	Pai-lak	— zesde „
Zondag	Le-pai	— kerkdag.

De dag begint bij de Chinezen, even als bij de Europeanen, gewone telling, met na-middernacht.

Soerabaija, 20 Mei 1854.

CONSIDERATIEN

OVER DE

JACCATRASCHE EN PREANGERREGENTSCHAPPEN,

ONDER

BATAVIA SORTEERENDE EN OF DAARUIT MEERDER VOORDEELEN DAN THANS, VOOR DE COMPAGNIE TE BEHALEN ZIJN?

DOOR

S. N. NEDERBURGH.

Onder alle de territoriale bezittingen van de Compagnie in Indie is er geene welke seederd eenige jaaren aan haar weezentlijker, en in eevenreedigheid uitgestrekter voordeelen aanbrengd dan die Provintien op het Eijland Java, welke bekend zijn onder den naam van de Jaccatrasche en Preanger bovenlanden of Regentschappen.

Sommigen zijn egter van gevoelen, dat de Compagnie daar nog veel meer profijt uit zoude kunnen trekken het zij door de inkoopprijsen der producten welke de Regenten jaarlijksch aan de Compagnie leveren, speciaal de koffij, te verminderen, het zij door op eenige andere wijze van die Regenten contributien te heffen, het zij door in eene meerdere graad, dan zulks thans plaats heeft, tot haar voordeel te doen keeren de inkomsten geattacheerd aan de bediening van Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander, het zij eindelijk door eene of andere gedeeltens

der territoiren welke de voorschreeven Provintien uitmaken te verkopen aan particulieren.

Seederd mijne aankomst op Batavia heb ik dan ook geen moeite gespaard om eene zaak voor den Meester, welke ik diene van so veel aangelegenheid, te onderzoeken, en ook gedeeltelijk met dat oogmerk in de maand Mei 1794 eene uitstap gedaan naar het voornaamste dier Regentschappen Tjandjoer, maar de tijd, welke ik tot dit laaste heb kunnen besteeden, is te kort geweest, om persoonlijk alle die onderrigtingen te erlangen welke ik nodig had.

Ik had daarom wel gewenscht in de goede mousson van het jaar 1795 zulks te hebben kunnen hervatten, dog de omstandigheeden van tijden en zaaken hebben zulks onmogelijk gemaakt.

Om egter tot mijn oogmerk te komen heb ik dierhalven veel omslagtiger wegen moeten inslaan het welk mij des te moeijelijker is gevallen, naar mate de retroacta of schriftuuren van vorige tijden over deeze materie zeer weinig ligt verspreiden en ik ondervonden heb, dat hoe veele lieden veel van de Regentschappen spreeken egter maar zeer weinige in staat zijn om daar omtrend sodanige gegronde, en met voldoende bewijsen gestaafde informatien te geeven, waar op men in eene zaak van zo veel aangelegenheid en gevolgen met de nodige gerustheid kan aangaan.

Dit, gevoegd bij de hinderpaalen welke de voortgang van het werk der Hoge Commissie, in den loop van het gepasseerde jaar, en seederd, maar al te veel heeft ondervonden, zijn de oorzaken dat ik mij niet in staat hebbe bevonden om aan uw HoogEdelheedens vroeger aan te bieden mijne consideratien over de vraag: *of uit de Jaccatrasche en Preanger-Regentschappen, onder Batavia sorteerende voor de Compagnie meerdere voordeelen dan thans te behalen zijn?*

Alvorens egter tot de dadelijke verhandeling daarvan over te gaan, agte ik het nodig eene korte schets te laten voor-

afgaan van de staat van die landen, de gesteldheid van derzelver ingezeetenen, en de voornaamste produkten welke deselve opleveren, alzo mij dit een en ander onvermijdelijk is toegescheenen tot een goed verstand van deeze geheele materie, en het geen ik nader de vrijheid zal neemen daaromtrend voor te dragen.

De Jaccatrasche en Preanger Regentschappen onder Batavia sorteerende zijn:

Bandong en Batoelajang.

Praccamoetjang.

Sumadang.

Crauwang, Wanniassa en Adiarsa.

Tjassem, Pamanoekan en Pagadeen.

Tjanjoer en de Jampang.

Tangerang en Grinding.

De Preanger Landen onder Cheribon sorteerende zijn de volgende:

Limbangang, Sakapoera en het land van Galo, dat in de drie regentschappen verdeeld is namentlijk:

Imbangarra, Tjamies en Oetama.

Alle deese Regentschappen, so die onder Batavia, als die onder Cheribon sorteeren, grensen naar de kant van Batavia aan de particuliere landen, welke eigentlijk de bovenlanden genaamt worden, in het westen aan de rivier Tjidanie en de Bantamsche scheiding, in het zuiden strekken zij zig uit tot aan de zee; de grensscheiding naar het oosten of naar de kant van het Cheribonsche, heeft men mij met geene naauwkeurigheid hoenaamd kunnen opgeeven en in 't algemeen diend men, so dikwijls er met opzigt tot het eiland Java, althans het westelijk gedeelte, van oude grensscheidingen gesprooken word, in 't oog te houden, dat wegens de geringe kennis, welke men altijd gehad heeft van het inwendige gedeelte des lands, de limieten in die tijden door geene meetingen, maar alleen ten ruwe bepaald zijn,

en, om deselve so veel mogelijk kennelijk te maken, aangeweezen door rivieren, gebergtens, en Rauwas; het gebrekkige van deese methode heeft geen betoog nodig.

Uit zeekere Instructie van de Hoge Regeering voor Pangherang Aria Cheribon in dato 22e Maart 1706 gevoegd bij een brief van de Hoge Regeering aan den Gecommitteerde Gezaghebber op Cheribon Jan Coin blijkt, dat de Landen Bandong, Praccamoentjang, Sumadang, Tjassem, Pamanoekan en Pagadeen, meede onder Cheribon hebben gesorteerd; seederd hebben Sumadang en Praccamoentjang van den 12e Mei 1730 tot den 12e Meij 1758 onder Batavia gestaan, dog zijn toen wederom onder Cheribon gesteld: den 28e Mei 1765 zijn deselve aandermaal onder Batavia gekomen, en van toen af daar onder verbleeven. Omtrend de andere Regentschappen heb ik geene blijken kunnen vinden, wanneer, of om wat reedenen, dezelve onder Batavia zijn gesteld; nogthans vald daaromtrend op te merken dat het transport der produkten, niet alleen van Tjassem en Pamanoekan over zee, maar ook van de andere Regentschappen langs de Tjitarum direct naar Batavia veel gemakkelijker vald, dan naar Cheribon, terwijl daardoor tevens de afhaal van Cheribon word uitgewonnen, so dat men dierhalven onderstellen mag dat deese reedenen (so er al geene andere geweest zijn) tot motiven van deeze verandering zullen hebben gediend; althans dat deese faciliteit, van transport langs de Tjitarum al vroeg als een stuk van belang is beschouwd, kan genoegzaam uit de voorschreeven Instructie zelve worden afgeleid, alzo de zwavel, die van Bandong tot eene quantiteit van 400 picols aan de Compagnie geleeverd wierd, volgens dezelve aan de Veldschans Tanjonpoura moest werden gebragd, om langs de Rivier Tjitarum naar Batavia afgevoerd te worden, schoon dat regentschap onder Cheribon sorteerde.

Op wat wijze deese landen aanvankelijk onder de Heer-

schappij van de Compagnie gekomen zijn, heb ik nergens kunnen opspooren. De retroacta ter Secretarij van de Hoge Regeering geeven daar van geen berigt. Volgens het geene Valentijn en de Regenten daar van bij overleevering verhalen, so zouden hunne voorouderen in het begin der 15e Eeuw gestaan hebben onder Cheribon, dat onder Sjech Ibn Moelana, een Arabier, en eerste voortplanter van het Mahometaansch geloof op dit Eiland, door de Vorsten van Damak en Pandjang tot een keizerrijk wierd verheeven, dog na zijn dood in een koningrijk veranderde, en in latere tijd geraakt is onder de Heerschappij van Twee Sulthans en Een Pangherang, so als tot heeden daar 't bestier nog is.

De Preanger Landen waren toen, en misschien lang bevorens, wanneer dit eiland door verscheide vorsten wierd beheerd, die aan de Opperheerschappij van den Sousouhounang (welke titul het eerst in Anno 1615 aan de Vorsten van de Mataram gegeeven is) nog niet gesubmitteerd waren, bekend onder het vorstendom Galoh, verdeeld onder verscheide Princen, die, elk op zig zelve, over zeekere districten regeerden.

Deese Princen met die uit het vorstendom Padjadjarang (waarschijnlijk naderhand het koningrijk Jaccatra:) hebben onder voornoemde Sjech Ibn Moelana het Mahometaansche Geloof het eerst aangenomen, en zig aan hem eijnsbaar verklaard en bij de opgevolgde verdeeling van de Heerschappij van Cheribon onder twee Sulthans en Een Pangherang, schijnen de Preanger Landen, onder den Pangherang eijnsbaar geworden te zijn; ten minsten zoude men zulks voor waarschijnelijk kunnen houden, nadien de Preanger Landen, nadat deselve reeds aan de Compagnie gekomen waren, in Anno 1706 onder de Opperhoofdij van de Pangherang Aria Cheribon zijn gesteld, om een toeverzigt in naam van de Compagnie daar over te houden, en op den inzaam der producten te letten, waar toe zijn vorig oppergezag niet

onwaarschijnelijk aanleijding sal hebben gegeeven.

Want schoon men vind dat de Sousouhounang de gemelde Preangerlanden bij contract van den 19e en 20e October 1677 aan de Compagnie hem dat ter vergroting, so als daar bij uitgedrukt staat, van 's Compagnies Jurisdictie, of de limieten van het oud, en met den zwaarde geconquestreerde Jaccatra, die zig destijds bepaalden tusschen de Rivier Ontong Java aan de Westkant van Batavia, en die van Crauwang aan de Oostkant, so heb ik nergens eenige blijk kunnen ontdekken dat deese landen, so min als Cheribon, waar aan zij eijnsbaar schijnen te zijn geweest, immer zoude gestaan hebben onder de onmiddelijke oppermagt van den Sousouhounang of zijn voorzaten zodanig dat zij daar over als eijgen territoiren konden beschikken.

Deese Cessie beschouwe ik dierhalven meer politiek als weezentlijk: — de Sousouhounangs hebben zig al vroeg een soort van Opperheerschappij aangematigd over het geheele Eiland Java, ofschoon zij die in de daad niet bezaten, en het is dierhalven zeer praesumtief dat de Compagnie, ten hoogsten begeerig, om deese Preanger Landen aan zig te trekken, deese *quasi* Cessie, als ik so eens noemen mag, noodzakelijk sal hebben geoordeeld, om alle onwettige pretensien van den Sousouhounang, en verschillen die daar uit konden voortspruiten, voor altijd af te snijden; in welk denkbeeld ik te meer worde bevestigd, om dat ofschoon deese so genaamde Cessie reeds Anno 1677 heeft plaats gehad, egter de Preanger Landen eerst zeederd Anno 1684, en dus seeven jaaren daar na *onder de Compagnie gereekend zijn*, zo als dat bij de meermelde Instructie uijtdrukkelijk gevonden word.

Mossel (H. L. M.) aan wiens onvermoeide pogingen men de eerste schoon nog zeer onvolkome kennis, van de gesteldheid der Preanger Landen verschuldigd is, schijnt meede van begrip te zijn geweest dat deese Provintien geensints aan den Sousouhounang als eigen territoiren hebben toebe-

phoor. Althans men vind bij desselfs memorie over de Jaccatrasche en Preanger Landen de dato 1ste December 1751, ter plaatse alwaar over de Regentschappen, die onder 't koningrijk Jaccatra gezorteerd zouden hebben, gehandeld word het volgende aangeteekend: *men wil dat Jampang, Tjanjoer, Tjiblagong en Tjicalong ten tijde van Jaccatra's overmeestering door de onze, niet daar onder*, maar onder Cheribon als aparte Regentschappen, gehoorden.

Het geen de Regenten daarvan opgegeeven hebben is, dat hunne voorvaderen wegens onderdrukking van den Cheribonsche Pangherang zig hunne Cijnsbaarheid, of misschien wel desselfs Oppermagt onttrokken hebben, en zig begeeven onder de bescherming van de Compagnie.

Ofschoon dan de Preangerlanden nu reeds langer dan een Eeuw tijds onder de Oppermagt van de Compagnie, op wat wijze die ook eigentlijk zijn oorspronk moge hebben genomen, hebben gestaan, en de Hoge Regeering seederd het regt van aanstelling der Regenten ook dadelijk heeft uitgeoefend, zo heeft zij egter niet alleen daar in geobserveerd om deselve doorgaans in hnnne wettige Successien te laten behouden het souveraine en effective bestier over hunne Landen en onderdaanen, en de uitoeffening der Civile so wel als de Crimineele Jurisdictie, na hunne eige Landswetten en Costumen, gelijk dit een en ander breedvoerig te zien is bij de Instructie voor den Pangherang Aria Cheribon, hier boven vermeld, en bij de besluiten der Hoge Regeering van den 21e December 1708, en 8e April 1712; zelfs vind men bij het laatste besluit aangeteekend, dat de Hoge Regering den Regent van Bandong en Timbanganting gemaintineerd heeft tegens den Pangherang Aria Casoema van Cheribon, die met voorkennisse van den Resident aldaar Jongbloed, een doodslager die onder de Jurisdictie van den Regent van Bandong gedelinqueerd had, wilde te regt stellen met den Demang van Timbanganting tot Bandong aan

te schrijven, door den Pangherang Aria Casoema gerequireerden doodslager, niet naar Cheribon te laten overgaan, maar nevens zijne Oemboels, zelfs regt over denselven, na de Javaansche Wetten te oeffenen, eeniglijk van zijne verrigting advies geevende aan den Resident Jongbloed, en voornoemden Pangherang.

De regentschappen Tjianjoer, de Jampang, en onderhoorige districten aangaande, is het onbeslist gebleeven, of deselve onder het koningrijk van Jaccatra gesorteerd hebben, en dus begreepen zijn onder de Landen welke de Compagnie door den zwaarde geconquestreerd heeft, dan wel of deselve in gelijker voege als de overige Preangerlanden, onder de bescherming en beheering van de Compagnie zijn gekomen. Bij de oudste papieren en geschriften komt niets voor, hetwelk dit genoegzaam kan ophelderen. Bij het Contract met den Sousouhounang de Anno 1677 vind men deese Landen niet speciaal opgenoemd, dan men heeft niet te min dezelve beschouwd als onder die Cessie begrepen te zijn geweest, gelijk duidelijk te zien is bij het besluit van de Hoge Regeering van den 21e December 1780, alwaar gesprooken wordende van de Civiele en Crimineele Jurisdictie onder anderen gezegd word dat, ten belange van de landen welke de Sousouhounang bij het vorige, en het laatste Contract, successivelijk aan de Compagnie gecedeerd heeft, so wel Sumanap en Pamacassang mitsgaders Samarang, als die van Gabang, Cheribon, Sumadang, Indramaijo, Pamanoekan, Tjassem, Tanjongpoura, item de Landen van Priangan, verstaan is de Princen, Gouverneurs, Depattijs, Demangs, Tommongongs enz. neevens haare Oemboels, te laten behouden de Civile en Crimineele Judicature over haare onderhoorige Javanen, en andere vagabondeerende Inlanders, die in haar district komen te delinqueeren, sonder dat onze bedienders haar daar meede verder zullen bemoeijen dan met toe te zien dat alles naar behooren volgens de Javaansche Wet-

ten, ofte Costumen, naar den aart dier menschen geschikt zijnde, kome te geschieden, *des zullen de Javaansche Regenten tot Tjanjoer, Tjiblagong, Tjicalong, en Tjilingsie, welke de Sousouhounang al bij het Contract des jaars 1677 aan de Compagnie gecedeerd heeft*, van het voorgevallene in haare districten kennis moeten geeven aan den Heer Gouverneur Generaal of die zijn Edelheid daar toe zal gelieven te committeeren, onverminderd het geen reeds nopende het poinct der Justitie bij de Contracten met de Cheribonsche Princen begreepen staat.

Er blijkt dierhalven dat de Compagnie, op wat wijze en onder wat titel deese landstreeken dan ook aan haar onderhorig mogen zijn geworden, deselve van die eerste tijden af altijd meer bestuurd heeft naar de beginselen eener leenroerige Regeering, dan wel het gezag der oppermagt dadelijk daar in uitgeoefend en ofschoon in de laatste jaaren van haarent wegen verscheide bepalingen zijn gemaakt ter bevordering der Coffij cultuure, welke in zommige opzigten de volstrekte afhankelijkheid der Inlanders van hunne Regenten op eene ongevoelige wijze hebben beperkt, zo zijn nogthans de Regenten overigens gebleeven in het volkomen bestuur van haare Regentschappen; zij oeffenen als nog over haare onderhoorigen haare eige jurisdictie in den volstrekten zin uit, zij worden ook niet uit hun bestuur ontslagen, nogte ook hunne nakomelingen in de opvolging voorbijgegaan, dan uithoofde van ontrouw, volstrekte onbekwaamheid en daar aan natuurlijk verbonde verwaarloozing hunner Regentschappen of soortgelijke gewigtige redenen, welke ook in materie van leenen, regt geeven om den Leenman van zijn Leen te ontzetten, of andere maatregelen tot conservatie van dien en van het belang van Leenheer, in het werk te stellen.

Het territoir van Tangerang en de Grinding behoord oorspronkelijk onder de met den zwaarde geconquestreerde

Landen van Jaccatra: hoe het sederd daar meede gegaan is, sal ik hier na afzonderlijk aanwijzen: (1)

De opgezeetenen van de Preangerlanden zijn in twee geslagten verdeeld waar van het eene genaamd word Boemies en het andere Manoempangers, of bij verkorting Noempangers: de Boemies zijn afstammelingen van het Land, op deezen legt van alle oude tijden de verpligting om alle Landsdiensten voor de Regenten en mindere Hoofden te verrigten; zij zijn het oorspronkelijk die de Koffij en Peeper moeten planten, ook zijn zij gehouden het grootste gedeelte der Contingenten Indigo en Catoenegarens voor niet op te brengen, naar de stadt aftevoeren, en in 's Compagnies Pakhuisen te leveren. Hier uit is na te gaan dat zij over het algemeen zeer arm zijn, want bij aanhoudenheid aan hunnen verpligten arbeid gehouden wordende, hebben zij naauwlijks tijd over om voor zig de kost te winnen, van daar dan ook hunne geneigdheid om, wanneer zij al te zeer worden gekweld, van het eene Regentschap naar het andere over te loopen, ten einde zig daar door van de drukkende bezwaaren te ontslaan, waar tegens de Hoge Regeering al van de vroegste tijden af heeft moeten voorzien, gelijk onder anderen meede te zien is bij de hier voren aangehaalde Instructie voor den Pangherang van Cheribon, waar bij hem als eene zijner voornaamste zorgen is aanbevoolen, om de geschillen tusschen de Regenten, nopens de overgelope Landlieden, met alle naauwkeurigheid te onderzoeken, en de nodige orders te stellen dat ieder Regent de zijne terug bekwam volgens de Notitie, die van elk Landschap in den Jare 1686 was gehouden.

---

(1) Dit heeft speciaal relatie tot de vraag: of de Comp. ook nog zoude kunnen worden bevoordeeld door de verkoop van deese of geene stukken gronds, onder deese Regentschappen gehoorende, waarvan ik zeederd ben verpligt geweest de verhandeling tot een nadere gelegenheid uit te stellen: zie op het einde deser memorie.

De Noempangers zijn alle de andere Inlanders, die zig voor een zeekeren tijd in de Regentschappen met er woon nederzetten, daar onder ook Boemies die zig uithoofde van al te groote onderdrukking in het Regentschap, van 't welk zij afstammelingen zijn, in de nabuurige Regentschappen nederzetten, en alzo de anderzints aan den Javaan aangebooren zugt tot zijne geboorte plek verkragten, om dat hun aldaar het leven ondraaglijk word gemaakt.

In vorige tijden wierden de Noempangers door de Regenten vrij gelaten van alle Landdiensten en verpligte cultures, buiten hunne vrije en ongedwonge wil; hunne arbeid en handteering om aan de kost te komen bestond in het fokken van vee, het planten van Padij of kweeken van andere produkten naar hun goeddunken; van het eerste betaalden zij zeekere contingenten, en van het laatste de tienden aan de Regenten die dus, naar mate het getal der Noempangers, die zig in hunne Regentschappen ophielden hier van hunne voordeelen hadden; waar uit dan ook ligtelijk is na te gaan dat de Regenten voor deese lieden al vrij wat toegeevenheid hadden; want daar zij 't best behandeld wierden was de plaats hunner verkiezing, en hier van daan is het dan ook dat zij door een lang verblijf zig meestal bij na als Boemies of eijgen Lands afstammelingen hebben gevestigd.

Eerst zederd het Jaar 1785 wanneer de Coffijculture met ernst wierd voortgezet, en het getal der Boemies ontoereikende geoordeeld om de meerdere leverantien, welke men verlangde, te fourneeren, is de verpligting tot het aanplanten van koffij, ook op de Noempangers gelegd: elk huisgezin, sonder onderscheid of het Boemies, dan wel Noempangers zijn, is zeederd den tijd op een bepaald getal boomen aangeslagen, en verpligt om de vrugten daar van ten behoeve van de Compagnie te leeveren: in de Leverantie van Indigo en Catoene garens participeeren de Noempangers, in sommi-

ge Regentschappen daar het getal Boemies te gering is, meede voor een zeeker gedeelte, dog in verre na niet voor so veel als de laastgemelde, gelijk ik ter zijner plaatse omstandiger sal aanwijsen.

Met de Noempangers moet nog zeer voorzigtig omgegaan worden, want minder verkleefd aan de verblijfplaatsen, werwaards het lot hun heeft weggevoerd, dan de Boemies aan hunne voorouderlijke erven, stappen zij er ook gemakkelijker over heen om, bij de minste kwade behandeling van een Regent, of ook wel alleen om een betere gelegenheid te vinden tot het aanleggen van Sauwavelden, naar een ander Regentschap te verhuisen met verlating van Huis, Coffijtuijnen, ja dikwijls vrouw en kinderen wanneer deese hun niet volgen willen.

Deese onverschilligheid is egter eenigzints beteugeld, sedert de Ordres der Hoge Regeering bij Placaat van den 18e September 1739, tegens het overloopen der Inlanders uit het eene Regentschap na het andere, het welk zig alleen tot de Boemies bepaalde, op alle Inlanders, Boemies en Noempangers zonder onderscheid, van applicatie is gemaakt, immers in zo verre dat deese en geene overgelopene Noempangers zijn opgehaald, en na de door hun verlatene plaatsen te rug gebragd, mitsgaders aan alle de Regenten eene Generale ordre is gegeeven om geene overgelopene, het zij dan Noempangers of Boemies, op te houden, het welk wel stiptelijk in observantie mag blijven, om het verval van de koffij cultuure in sommige Regentschappen voor te komen, en dat zodanige districten, die tot het aanleggen van Sauwas ongeschikt zijn, niet somtijds ten eenemaal van volk werden ontbloot.

De verpligting tot het aanplanten van koffij werkt egter niet terstond bij de aankomst van een Noempanger in een Regentschap; in de Regentschappen Bandong en Tjianjoer, is hij daar van en van alle andere verpligte leverantien, ge-

duurende de Drie Eerste jaaren bevrijd, ten einde hem alzo de gelegenheid te geeven om zijn Huis op te zetten, en een Sauwaveld of Tipar aan te leggen, waar van hij geduurende dien tijd ook geen tienden aan den Regent opbrengd, om alzo iets over te kunnen leggen tot den inkoop van Buffelploeg, en andere gereedschappen: in de andere Regentschappen is die tijdsbepaaling meer willekeurig, en hangd al veel daar van af, of er eene groote aanplanting is van jonge boomen, en of de aankomeling vermogend is zig een Buffel en ploeg aan te schaffen, waar voornamentlijk op gelet moet worden; na dat deese tijd verstreeken is, word hij onder de opgezeetenen van het Regentschap opgeschreeven, en is verpligt zijne Koffijtuijn aan te leggen, en zig ten dienste van den Regent te laten emploijeeren, en het is thans daar meede op zulk een goede voet, dat ik meen te mogen vast stellen, dat wanneer de knevelarijen van de Regenten en mindere Hoofden op den duur worden tegengegaan, alle onderdrukking geweerd word, en de Inlander betaling erlangd, voor de producten die hij aan den Regent afleverd, de bevolking der Preanger landen meer zal toe- dan afneemen.

Omtrend de presente staat deeser bevolking refereere ik mij tot de Generale Aantoning, welke ik daar van neevens dit schriftuur overlegge, en die, so ik vertrouwe, teevens geschikt is om van de Constitutie der Regentschappen, voor so verre die tot de Leverantien der produkten betrekking heeft, een beknopt en klaar denkbeeld te geeven.

Wat den aart van den Inlander betreft, hij is luij en vadzig, tot generleij arbeid geschikt dan dien hij tot zijn onvermijdelijk onderhoud nodig oordeeld, waar toe hij voornamentlijk brengd het planten van Padij, het natuurlijk voedzel van dit Land, en teevens eene der gemakkelijkste Cultures, want, wanneer de Padij eens op het veld is, heeft hij alleen toe te zien of het zelve van genoegzaam water voor-

zien is, en anders het zelve uit een slokkan of waterloop daar over te laten lopen, mitsgaders wanneer de Padij begint te rijpen, op te passen dat het gevogelte de aaijren niet beroofd; dit zelfs word verrigt op eene wijze die na zijnen luijen aart zeer geschikt is: bij voorbeeld hij plaatst in 't midden van het Padijveld een kleijn overdekt huisje op vier Bamboese staken, daar hij ordentelijk in leggen kan, en zijn siriedoos en nog eenige geringe behoeftigheeden naast zig plaatsen: van dit gevaarte, (bij hen genaamd Rangong:) brengd hij over de uitgestrektheid der Padijvelden Rotting touwen, waar aan eenige verdorde Pisang of andere bladen vastgebonden zijn; deese touwen worden met de einden aan de uiterste hoeken der velden aan staken of aan boomen vast gemaakt, en van distantie tot distantie met diergelijke staken ondersteund en zig alle op de Rangong, als het middelpunt vereenigende, heeft hij dus niet anders te doen, als dit punct in beweeging te brengen, om het gevogelte te verschrikken en te verjagen, waar toe deese eenvoudige uitvinding des te meer van effect is wanneer aan de staken langs welke de rotting touwen zijn geleid, gehegd zijn eenige geluit en schrikverwekkende zaaken, die alzo tevens in beweeging worden gebragd. Dit geheele werktuig kan hij, leggende, met zijn voeten in beweeging brengen en Javanen die eenig handwerk geleerd hebben, als het maken van matjes, mandjes, of Inlandsche hoeden van stroo of rottingen, kunnen er dat, als zij niet te luij zijn, gemakkelijk bij waarneemen; zelfs brengen de meeste Inlanders, welker Padijvelden wat ver van huis leggen, geheele dagen en nagten door op deese Rangongs, zig alleenlijk voorziende van het geen zij tot hun levens onderhoud nodig hebben.

Dit bestaat alleenlijk in droge Rijst, zout, en Dinding, dat is gedroogd en gesouten vleesch van een Buffel, Paard, Hartebeest of Tijger, dat als het gegeeten word, een weinig op het vuur, word geschroeijd—de Javaan weet zeer behendig

en spoedig door de wrijving van twee bamboesen op elkander vuur te maken en dit riet vind hij overal in 't bosch—de Rijst word in een pisangblad gedaan, geschikt na de quantiteit die hij koken wil, en vervolgens gestoken in een groene Bamboes, die al meede tot de vereischte grootte is afgekapt, en aan het bovenste end met het blad word digt gestopt, so dat er geen waassem door kan: deese bamboes word vervolgens aan het vuur geplaatst tot dat de Rijst door het vogt van de Bamboes, dat door het vuur binnewaards word gedreeven, is gaar gekookt—de Rijst op deese manier gekookt, is vettig, en van een zeer goede smaak. Het water kooken zij op dezelfde wijze, wanneer zij het gebruiken willen.

Ondertusschen komen vrouw en kinderen de zulken die een geruimen tijd in het veld blijven bezoeken, en blijven ook nu en dan wel een nagtje over.

De Gaga of Tipar vereischt nog minder moeijte tot aankweeking: deeze Rijst word gecultiveerd in de tijden van het Jaar dat de meeste regens vallen, en vereischt, na dat zij gezaaijd is, geen andere sorg, dan die van het verjagen van het gevogelte, wanneer ze begind te rijpen — daar en tegen is deese culture, die geheel van de Regens dependeerd, aan veele misgewassen onderheevig en word ook meest geoeffend door de armste Classe der Inlanders, en bij gebrek aan Sauwas of sodanige velden die door het water der rivieren worden bevogtigd. Men wil dat de Padij Gaga of Tiepar veel vetter en voedzamer zij als de Padij Sauwa.

De inzaam van de Rijst in 't algemeen geeft geen moeite aan den Planter, wijl, tegen dat de Padij rijp is, vrouw en kinders in 't veld gaan om deselve te snijden en in te oogsten, waaromtrend de Inlanders elkanderen ongemeen behulpzaam zijn: ook gebeurd het dikwijls dat de zulke, die, of geen Padij hebben geplant, of welker gewas niet gereusseerd is, anderen helpen in het Padij snijden voor het genot van een vijfde gedeelte van het geen zij gesneeden

leveren, hetwelk zij terstond *in natura* ontvangen, en naar Huis meede neemen.

Het geen de Inlander tot zijn kleeding benodigd heeft bepaald zig tot een kleedje voor hem en zijn vrouw, een broek en een doek die zij om het hoofd binden — overigens gaan zij naakt, en de kinderen van beide Sexe loopen tot dat zij agt of tien jaaren oud zijn, geheel sonder kleederen — dit Lijwaat word in alle campongs door de vrouwen aangemaakt: zij planten de kapas zelve, bewerken die tot gaaren, en hunne weefmachines zijn zeer eenvoudig en gemakkelijk, dog alleen geschikt om Lijwaat van sodanige groote aantemaken, als zij dat tot hunne kleeding behoeven.

Het geen wij door Luxe verstaan is in de Regentschappen nog onbekend, ten ware men daar onder wilde reekenen het gebruik van de Amfioen, dog hier van bediend zig de gemeene man (want deftige Inlanders onthouden er zig geheel van) aldaar weinig, gelijk af te neemen is uit de geringheid der consumtie van dat heulsap, welke in alle de Regentschappen onder Batavia sorteerende slegts 35 à 45 kisten, eer minder dan meerder in 't jaar bedraagd.

De Inlandsche Speelen aldaar zijn mede van weinig omslag, en bestaan in geene andere, dan die ze zig zelven onder elkanderen verschaffen, sonder ongelden: dit moet men nogthans alleen van den bergjavaan verstaan, want de opgezeetenen der particuliere Landerijen zijn door de vrugtbaare uitvindingen van Chineesen en Europeanen sodanig tot vermaak, debauche en verkwisting vervoerd en bedorven, dat zij, geld gebrek hebbende, om aan hunne verregaande ge neijgdheid daar toe den ruimen teugel te vieren, geen zwarigheid maken in het beroven van hunnen eevenmensch, ja zelfs in het pleegen van moord en doodslag, om zig het zelve te verschaffen. Men houde daarom voor al in het oog dat de bergjavaan gehouden werde bij zijne eenvoudige levenswijze, en dat hem geen aanleijding werde gegeeven

tot verkwisting en debauche: Hier toe is vooral noodzakelijk met alle zorgvuldigheid te waaken dat geen Chinees, onder wat voorwendsel ook, eene vrije toegang krijge in de Landen der Regenten, want so dit eenmaal plaats vond, zouden die gezeegende oorden schielijk tot een prooij worden van hunne onverzadelijke woeker, en voor altijd onherstelbaar worden bedorven.

Hier meede vertrouwende genoeg gezegd te hebben van den aart van dezelve bewooneren, voor so veel zulks tot verstand der zaaken in dit schriftuur verhandeld noodzakelijk kan worden geoordeeld, schiet mij nog over te spreeken van de produkten welke aldaar vallen, bestaande voornamentlijk in Padij, Tabak, Koffij, Peeper, Catoene- garens, Indigo, Cardamon en Curcuma.

De Padij diend tot onderhoud van den Inlander, en word genoegzaam alleen gecultiveerd in die hoeveelheid welke tot vervulling van derzelve eige behoeften nodig is, zijnde de kosten van het transport te moeijelijk, om dat product met voordeel te kunnen afvoeren; de Tabak daar en tegen kan die onkosten veelen, en daar in word eene vrije uitgebreide handel gedreeven, na de beneede Landen en Batavia, dienende voorts meede voor de consumtie in de Preanger landen; de verdere produkten alle aan de Compagnie zelve geleeverd wordende, sal ik geleegenheid hebben daar van breedvoerig te spreeken bij de verhandeling der vraage welke het voornaame onderwerp deeser memorie uitmaakt: *of uit de Jaccatrasche en Preanger Regentschappen onder Batavia sorteerende, voor de Compagnie meerdere voordeelen, dan thans, te behalen zijn?* waar toe ik thans overga.

Bij eene aandagtige overweeging van alles hetwelk mij daaromtrend geduurende mijn bij na driejarig verblijf alhier is te voren gekomen, so door informatien van anderen, als mijne eige nasporingen, heb ik bevonden dat alle bespiegelingen daar omtrend zig moeten bepaalen tot deese

vier middelen, welke ik reeds in den aanvang deeses ter loop heb aangehaald, en buiten welke ik verklare niets te kunnen uitdenken dat in eenige consideratie zoude kunnen komen, namentlijk:

Het verminderen der prijzen tot welke de produkten geleeverd worden.

Het heffen van contributien van de Regenten.

Het besnoeijen der inkomsten van den Gecommitteerde tot en over de zaaken van den Inlander ten voordeele van de Compagnie, en

De verkoop van Landen welke de Compagnie in eijgendom toebehooren.

Vermits de Inkomsten, so wel van de Regenten, als van de Gecommitteerde, voor ver het aanzienlijkst gedeelte spruijten uit de leverantie der produkten, so volgt dan ook, dat de Drie eerste der gemelde middelen eene zeer nauwe betrekking tot elkanderen hebben; om daar over met grond te kunnen oordeelen heb ik mijne nasporingen, waar van ik thans de vrugten aan de Heeren mijne meede Amptgenoten aanbiede, bepaald tot de navolgende vijf poincten welke ik dierhalven ook thans afzonderlijk sal verhandelen, en daar bij teevens opgeevende nieuwe schikkingen voor welke ik meene dat enkelde zaaken nog ten voordeele van de Compagnie vatbaar zijn.

Voor eerst: op wat wijze de leverantie en betaling der produkten geschied in de onderscheide Regentschappen, en welke weezentlijke ongelden daar op loopen van het oogenblik af dat deselve door de gemeene man worden geleverd, tot dat deselve op Batavia in s'Compagnies Pakhuisen worden ontfangen.

Ten Tweeden: of op het koffij gewas door den Gecommitteerde, of door de Regenten, ook gelden worden voorgeschoten? op wat wijze dit geschied? of die vooruitverstrekking geschied in contante betaling of met negotie wharen? en in het laaste geval, waar in die negotie wharen bestaan?

Ten Derden: welke zuivere voordeelen de Regenten overhouden op de Leverantien der producten; en of zij ook van hunne onderdaanen eenige andere voordeelen, buiten die van de Leverantien genieten, het zij hoofdgeld, of andere contributien, het zij in producten, geld of goeden?

Ten Vierden: welke lasten of ongelden de Regenten hebben te maken als hoofden der Regentschappen, buiten die geene welke tot de Leverantie van produkten betrekking hebben? en

Ten Vijfden: — welke Inkomsten de Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander geniet buiten die op de Leverantie der Produkten?

Eerste Poinct.

Op wat wijze de Leverantie en betaling der producten geschied in de onderscheidene Regentschappen en welke weezentlijke ongelden daar op lopen van het oogenblik af dat deselve door den gemeene man worden geleverd, tot dat deselve op Batavia in s'Compagnies Pakhuisen worden ontfangen?

Onder de producten der Jaccatrasche en Preanger Regentschappen verdienen de koffijboonen de Eerste rang, so uit hoofde van de uitgestrektheid waar toe men de culture daar van seederd eenige jaaren heeft gebragd, als uit aanmerking van de importante voordeelen welke deselve jaarlijks in s'Compagnies schatkist storten; deese heester is door wijlen den Gouverneur Generaal Zwaardecroon in A°. 1697 en 1698 van de Mallabaarsche kust, alwaar zijn Ed. zig destijds als Commissaris bevond, naar Batavia overgebragd, en men heeft zig ook eerst onder zijne Regeering in 't jaar 1718, met ijver op de voortplanting daar van toegelegd.

De aanplanting daar van, so wel als de considerabele uitbreiding daar aan zeederd eenige jaaren gegeeven, geschied zijnde op de instantien en aansporingen van de Compagnie,

so accepteerd zij ook de geheele hoeveelheid die jaarlijks word ingezameld: er is wel volgens het besluit der Hoge Regeering van den 4e Februarij 1752 eene bepaling gemaakt, dat de Regenten bij elke 100 picols koffij 10 picols Peeper moesten leeveren, dog zulks heeft geen stand gehouden, en is volgens besluit van den 21e Mei 1756 weder ingetrokken, om de daar bij in 't breede aangehaalde reedenen.

De koffij en andere producten uit het Regentschap Tjanjoer en Buitenzorg het welk ik als het aanzienlijkste, alhier de Eerste plaats geeve, worden door de gemeene man in het Pakhuis op Buitenzorg geleverd en bij de leverantie direct aan hem door den Posthouder van 't Fort Philippina aldaar afbetaald, de koffij tegens Rds. 4. — het bovenlandsche Picol van 222 ponden, dat uitkomt op Rds. $2^2/_3$ van een Picol van 148 ponden, tot welk gewigt deselve naar 's Compagnies Pakhuisen word afgescheept, dog de Tuiniers van Pondokgedee, Tjiceroea en Tjipannas, genieten voor de koffij, welke zij inzamelen, en meede aan dat Pakhuis leveren met Pikols van 148 Ponden, Rds. $4^1/_2$ voor elk sodanig pikol; dan deese leverantien zijn niet naamwaardig, hebbende in A°. 1791 van alle Drie de voormelde Tuiniers slegts bedragen . . . . . 1224 picols.

in Anno	1792	2036 „
„ „	1793	2024 „
„ „	1794	1758 „
„ „	1795	1493 „

Te zamen . . . . 8535 pikols;

of in vijf jaaren door elkanderen gereekent niet meer dan 1707: — picols in 't jaar.

Het transport van de koffij, so na 't Pakhuis op Buitenzorg, als van Buitenzorg naar Batavia geschied in 't geheel voor reekening van de Regent, en de ongelden, daar op vallende, zijn de volgende:

Voor de zakken op ieder picol van 148 ponden, tot welke de bovenlandsche Picols bij den afscheep worden gereduceerd	Stuivers	6
De vragtlonen voor het transport per As naar Batavia of eijgentlijk tot de Campong Goenong, voor ieder picol	„	14
Voor de Mandadoors, schrijvers en werklieden in het Pakhuis op Buitenzorg en Campong Goenong mitsgaders Praauwlonen van 't Pakhuis in de Campong Goenong na 's Compagnies pakhuisen	„	4
Het douceur van den Commandant van Buitenzorg (waar in seederd het jaar 1793 de Opzienders van Tjanjoer voor de helft participeeren)	„	6
Het douceur van de Hoofden van de Tjoetaks	„	8
Voor den Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander	„	24
Te samen voor elk afscheep picol	Stuivers	62

makende met het geen bij de leverantie aan de Gemeene man betaald word Rds. 3:46.

De producten uit de Regentschappen Bandong en Batoelaijang worden door de gemeene man in het Pakhuis op Tjicauw afgeleverd; dit Pakhuis is geleegen aan de Tjitarum, 7 à 8 uuren boven de veldschans Tandjongpoura.

De Regent van Bandong ontfangt de koffij van de gemeene man met zijn eigen gewigt; tegens 270 Ponden de bovenlandsche picol, en betaald daar voor 4 Rds. of Rds. 2:10$^{2}/_{3}$ voor een Picol van 150 Ponden, so als hij deselve na s'Compagnies Pakhuisen afscheept.

De ongelden op het transport enz. beloopen:
voor praauwloonen van Tjicauw langs de Tjitarum

naar Batavia per picol van 150 ponden . . . Stuivers 24
Voor de hoofden van de Tjoetaks, Coffij Gecommitteerdens, Schrijvers, en mindere Dienaaren, zo meede de Coelies in 't Pakhuis op Tjicauw „ 8
Voor de zakken . . . . . „ 6
Aan den Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander . . . . . „ 24

Voor een afscheeps Pikol . . . . . Stuivers 62
Of met de betaling aan de Gemeene man . . Rds. 3.24$^{2}/_{3}$

De Regent van Batoelaijang ontfangt de koffij van de gemeene man tegens 225 ponden de bovenlandsche picol, en betaald daar voor Rds. 3$^{1}/_{2}$ of Rds. 2$^{1}/_{3}$ voor een afscheeps pikol van 150 ponden.

De ongelden zijn deselfde als hier voren omtrend Bandong is gezegd, te weeten Rds. 1: 14, so dat een picol koffij van Batoelaijang van 150 ponden te staan komt op Rds. 3$^{5}/_{8}$.

De koffij uit de Regentschappen Praccamoentjang en Sumadang word in 't Pakhuis op de Gintong meede aan de Tjitarum, 5 à 6 uuren boven Tandjongpoura gelegen, door de gemeene man afgeleverd.

De Regent van Praccamoentjang ontfangt deselve tegens 226 ponden de bergsche of bovenlandsche picol, en betaald daar voor Rds. 4. — of Rds. 2:31$^{1}/_{2}$ voor een picol van 150 ponden.

De ongelden hier op belopen tot na Batavia:

Voor praauwloonen van de Gintong voor elk Comp. pikol . . . . . Stuivers 18
Voor de hoofden van de Tjoetaks enz. . . „ 8
Voor de zakken . . . . . „ 6
Voor de Gecommitteerde . . . . . „ 24

Voor een afscheeps pikol . . . . . Stuivers 56
Of met de betaling aan den Inlander . . Rds. 3:39$^{1}/_{2}$

De Regent van Sumadang ontfangt de koffij van de gemeene man tegens 250 ponden het bovenlandsche pikol, en betaald daar voor Rds 4: — of Rijxdaalds. 2:20 voor een afscheep pikol van 150 pd.

De ongelden zijn dezelfde als die van Praccamoentjang Rds. 1: 8, makende dus met het betaalde aan den Inlander Rds. 3:28.

In de Regentschappen Crauwang en Wanniassa leeverd de gemeene man de koffij in het Pakhuis op Babakan in de hoofdnegorij, eeven booven Tandjongpoura tegens 150 ponden de picol, en ontfangt daar voor $2^1/_2$ Rds. van den Regent, die de Pikol tegens 147 ponden afleverd naar 's Compagnies pakhuisen.

De ongelden tot Batavia bedragen:

Voor prauwloonen	Stuivers 18
Voor zakken	„ 6
Voor de Gecommitteerde	„ 24
	Stuivers 48

So dat de afscheeps picol hem met de ongelden te staan komt op Rds. 3:22.

De koffij word in dit Regentschap in en uitgewogen met 's Compagnies gewigt.

De Regent van Adiarsa ontfangt zijne koffij van de gemeene man in de hoofdnegorij, eeven boven Crauwang, teegens 160 ponden de picol waar voor hij betaald Rds. $2^2/_3$ of Rds. $2^1/_2$ voor een Compagnies picol van 150 ponden, tot welke hij deselve reduceerd tot den afscheep naar Batavia, de ongelden zijn deselfde als die van Crauwang, en bedragen dus met de betaling aan den Inlander Rds. $3^1/_2$.

De Regent van Tjasjem ontfangt de koffij van de gemeene man in de Hoofdnegorij, tegens Rds. $2^1/_3$ de 180 ponden, of het picol van 150 ponden, tot welk gewigt hij

deselve naar 's Compagnies Pakhuisen afscheept, voor Rds. 2:4; de koffij uit de Regentschappen Pamanoekan en Pagadeen word op denselfden voet geleverd: Deese Regentschappen zijn 't verst afgelegen; het transport geschied met groote vaartuigen over zee, 't geen alles door den Regent bekostigd word en waar omtrend het mij niet mogelijk geweest is eene naauwkeurige bereekening te erlangen: voor 25 à 30 jaren wierden de produkten uit deese Regentschappen (:die egter van een groot aanbelang zijn:) met 's Compagnies vaartuigen afgehaald, en naar Batavia vervoerd.

De Regent van Tangerang betaald aan de gemeene man, die de koffij leverd in de Hoofdnegorij eeven boven Compagnies Post, tot 226 ponden elk pikol, Rds. 4: — makende voor een picol van 148 ponden, zo als hij die naar Batavia afscheept . . . . . Rds. 2: 30

Zijne ongelden bedragen voor het transport naar Batavia . . . . . „ — 3

Voor de zakken . . . . . „ — 6

„ „ Tjoetakshoofden . . . . . „ —12

„ „ Gecommitteerde . . . . . „ —24

———

So dat hem elk Bataviasche pikol bezwaard met de ongelden, kost . . . . . Rds. 3: 27

Al de koffij sonder onderscheid word bij de Compagnie ontfangen tot 146 pd. het picol, waar voor zij Rds. 6 betaald; het meerdere gewigt van de picols bij den afscheep diend tot goedmaking der spillagie die op het transport vald, en van het verschil dat daaromtrend plaats heeft van 147, 148 en 150 ponden, is geen andere reede te geeven, dan dat de koffij van sommige Regentschappen aan minder spillagie onderheevig is, om de nabijheid en meerdere gemakkelijkheid van het transport, en het gebruik van Goenijzakken, daar andere stroozakken emploijeeren: de armoede

van den Regent schijnt egter meede oorzaak geweest te zijn dat het afscheeps pikol voor het Regentschap Crauwang reeds van 't jaar 1777 af is bepaald geweest op maar 147 ponden: ook is deese leverantie van geen groot belang.

Voorts verdiend opmerking dat in de meeste Regentschappen de koffij bij de leverantie word ingewogen met balans en schalen van de Compagnie dog met het steene gewigt van den Regent, dat aan 's Compagnies gewigt is gelijk gemaakt: de ordres van de Hoge Regeering brengen wel meede om 's Compagnies gewigt ook daar toe te moeten gebruiken, dog het schijnt dat men tot nog toe niet heeft kunnen overwinnen het bijsonder attachement van de Regenten aan hun eigen gewigt, dat in alle de Regentschappen door het gantsche Land gebruikt word, en het publiek vertrouwen heeft — ook vinde ik voor mij daar in so veel zwarigheid niet, mits de opzienders zorgvuldig letten dat het steene gewigt nu en dan in het Pakhuis ten bijweesen van de gemeene man, teegens het metaale gewigt van de Compagnie geconfronteerd word, want opzettelijke bedriegerijen kunnen eeven so goed met 's Compagnies als met der Regenten gewigt worden gepleegd, waar van de voorbeelden niet ver te zoeken zouden zijn.

Het verschil tusschen de betaling van de koffij in de onderscheiden Regentschappen bij de leverantie aan den gemeenen man, is toe te schrijven aan de wijze van afbetaling, en de meerdere ongelden die op de koffij van de Oostersche Regentschappen vallen wegens derzelve verre afgelegenheid en de moeijelijkheid van het transport over een zwaar en uitgestrekt gebergte, dat somwijlen wel Twee maanden en langer duurd, ook is het transport der koffij langs de Tjitarum moeijelijk en gevaarlijk, en er gaat geen jaar voorbij, of er slaan praauwen op die rivier om; en daar de koffijpraauwen een gedeelte van de weg over zee moeten afleggen en zeer laag op het water leggen, zijn ze

zeer bloot gesteld aan de storting van de zee, waardoor de koffij terstond bedorven word, waarom dan ook de Administrateurs sodanige door zeewater geinfecteerde koffij met reede weijgeren voor de Compagnie te accepteeren.

De Regenten van Bandong, Praccamoentjang, Batoelaijang en Sumadang, ontfangen de koffij meest in de hoofdnegorijen, nadien hunne onderdaanen voor het grootste gedeelte onvermogend zijn tot het aanschaffen der draagbeesten die tot het transporteeren der koffij moeten dienen; er zijn in de Regentschappen zelve transporten die tot 40 dagen tot de reijse nodig hebben, sonder dat nogthans Een draagbeest of buffel veel meer als 100 ponden te gelijk vervoert, buiten de rijst die de voerder op de togt tot zijn onderhoud nodig heeft, waar uit dierhalven is na te gaan hoe bezwarend de omslag en kosten van het transport voor den gemeene man moeten vallen: ook kunnen de Regenten zig niet zo verre en so lang van Huis begeeven, als nodig zoude zijn om alle de leverantien op eene bepaalde plaats te ontfangen, daar deselve niet te gelijker tijd, maar in onderscheide keeren geschieden: zij houden daarom in hunne Negorijen eene menigte van draagbeesten die zij alleen daar toe aanfokken, waar meede zij de koffij voor hunne Reekening transporteeren naar de afscheepsplaatsen op de Gintong en Tjicauw, dog waar voor zij den gemeene man aan vragtloonen in reekening brengen, als:

Bandong voor een pikol koffij 270 ponden tot Tjicauw	Rds.	1: 36
Batoelaijang voor Een picol van 225 ponden tot Tjicauw	„	1: 20
Praccamoentjang voor een pikol koffij van 226 pd. tot de Gintong	„	1: 12
Sumadang voor een pikol koffij van 250 ponden tot de Gintong	„	1: 12

In den eersten opslag zoude men mogen denken dat deese inrigting, als zeer bezwarend voor den Gemeenen Inlander, verbeetering nodig had; dog bij naauwkeurige informatie ben ik onderrigt geworden dat zulks niet wel anders weezen kan, en dat men zelfs de koffij leverantie in die Regentschappen aan een merkelijk verval zoude exponeeren, wanneer men daar in verandering zoude willen maken.

De Peeper schijnt een produkt te zijn aan het Land eigen: voor het jaar 1747 is deselve betaald geworden met Rds. 5 het pikol van 125 ponden; vervolgens is bij besluit der Regeering van den 13e Maart 1739 eene premie gesteld van Rds. 100 voor die geene die 100 Pikols van particuliere Landen zouden leveren — in 't jaar 1752 is de prijs van de Peeper verhoogd tot Rds. 6 — vervolgens in Mei 1756 tot Rds. 7—en eijndelijk is deselve volgens besluit van den 4e December 1777 bepaald op Rds. 8 — dog geene pogingen zijn toereikende geweest om die culture te bevorderen, en deselve schijnt in de Regentschappen volstrekt niet te willen opneemen; de tegenswoordige Gecommitteerde tot en over de zaaken van den Inlander heeft binnenkort wederom een proef genomen met den aanleg van Vier Tuinen, inhoudende omtrend 450,000 boomen, en, om dit werk des te meer te animeeren, die er in werken, verschoont van het koffijplanten, en alle verdere Lands diensten, dog tot heeden toe is de quantiteit Peeper, die jaarlijks aan de Compagnie geleeverd word, niet noemenswaardig.

De Catoene-Garens en Indigo zijn verpligte leverantien, en ieder Regentschap is op een zeeker contingent gesteld waar aan egter zelden volkomen word voldaan.

De Indigo word betaald de Eerste soort met 30 St. het pond, de tweede soort met 24 St.: voor de derde en vierde soorten pleeg bevorens betaald te worden 13 en 14 Stuivers, maar sederd een geruimen tijd worden deese soorten, die in de daad weinig waarde hebben, als uitschot aan de Compagnie om niet geleverd.

Voor de Catoene Garens word betaald Lra. B. Rds. 35:— Lra. C. Rds. 24:— Lra. D. Rds. 18 en Lra. E. Rds. 10 de 125 ponden. Van het Catoene garen Jaccatrasch word geen Lra. A. gesorteerd, waar uit men egter niet moet opmaken dat zulks niet eeven goed als op Japara zoude kunnen geschieden. Volgens de prijs Couranten van den verkoop bij de kamer Hoorn van den 2e December 1793, en van den 5e Meij 1794 bij de kamer Amsterdam, is het Catoene garen Jaccatra's Lra. C. verkogt tot 51¾ à 52 Sts. het pond, en Lra. D tot 49 Sts. het pond, en bij die zelfde prijs Courant van 1793 is 't Catoene garen Japaras verkocht Lra. A. A. tot 57½ Sts. het pd. en Lra. A. tot 52 St. waar uit dierhalven blijkt dat er van de Jaccatrasche Catoene garens, so wel eene sorteering van Lra. A als op Japara zoude kunnen gemaakt worden, wat de deugdzaamheid en fijnheid aangaat; dan vermits zulks misschien aanleijding zoude kunnen geeven tot instantien van de Regenten tot verhoging van prijs, agte ik 't best zulks op den presenten voet te laten.

De contingenten deezer beide Artikelen zijn bepaald als volgt:

Van de Catoene Gaarens:

voor Bandong en Batoelaijang	Pikols	35
„ Praccamoentjang	„	35
„ Sumadang	„	25
„ Crauwang, Adiarsa en Wanniassa . . .	„	15
„ Tjassem	„	1
„ Pamanoekan en Pagadeen	„	2
Te samen	Picols	113

Van de Indigo:

voor Bandong en Batoelaijang	Pikols	10 —

voor Praccamoentjang	pikols	15 —
„ Sumadang	„	7 —
„ Tjassem	„	— 1/4
„ Pamanoekan en Pagadeen	„	— 1/2
Te samen	Pikols	32 3/4

De Regenten laten beide deese Artikelen door hunne onderdaanen voor niet leveren, met deese uijtzondering alleen dat de Regent van Crauwang aan den gemeenen man betaald Rds. 4. 8. en die van Tjassem en Pamanoekan Rds. 4 1/2, voor elk pikol garens, en Indigo van 125 ponden, so dat hetgeen de Compagnie daar voor betaald bij de twee laastgemelde grootendeels, en bij de overige Regenten in 't geheel word geprofiteerd.

In Anno 1794 (1) is aan de Compagnie geleeverd:

Door de Regent van Bandong 4 11/12 picols Indigo in soort, en 23 picols Catoene garens in soort, waar voor hij uit kas ontfangen heeft Rds. 624: 28.

Door de Regent van Praccamoentjang 13 11/12 picols Indigo in soort & 35 picols Catoene garens in soort; en hij heeft daar voor uit kas ontfangen Rds. 1158: 37.

Door de Regent van Batoelaijang 1 pikol Indigo in soort en 2 Picols Catoene garens in soort — die daar voor uit kas heeft ontfangen Rds. 88: 26.

Door de Regent van Sumadang 6 11/12 picols Indigo en 30 picols Catoene garens, waar voor aan hem uit kas is voldaan Rds. 723: 9.

---

(1) Reeds sederd de jaren 1794 en 1795 verzameld hebbende de Ingredienten tot het samen stellen van dit schriftuur, sal men op deese en andere plaatsen opgaven ontmoeten, die thans ook van een jaar later konnen worden gesuppediteerd; dan vermits zulks weinig ter zaake doet, heb ik gemeend het bij eerstgemelde te kunnen laten berusten.

Door de Regenten van Crauwang, Wanniassa, en Adiarssa $5\frac{\cdot\cdot\cdot}{\cdot\cdot\cdot}$ pikols Catoene garens, die aan hun betaald zijn met . . . . . Rds. 63: 34

Waar van afgetrokken het door hun aan de gemeene man betaalde à Rds. 4: 8 per pikol . „ 20: 40

Rest Rijxd. 42: 42

Door de Regent van Tjassem, voor de Contingenten van Tjassem en Pamanoekan 5 pikols Catoene garens waar voor hij uit kas ontfangen heeft . . . . . Rds. 53: 34

Waar van afgetrokken de door hem aan de gemeene man betaalde Rds. $4\frac{1}{2}$ pr. picol . „ 22: 24

Rest Rijksds. 31: 10

Na mate van de bevolking van elk Regentschap is op ieder Inwooner van 't Land gelegd de verpligting, de Boemies om $1\frac{1}{2}$ of 1 Catje garen en 1 of $\frac{3}{4}$ Catje Indigo, en de Noempanger om $\frac{1}{2}$ Catje garen, en $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{4}$ Catje Indigo tot het Contingent van den Regent op te brengen — de gemeene man heeft de vrijheid om dit in natura te leveren; dan vermits de culture in de meeste Regentschappen zeer moeijelijk valt, mitsgaders jaarlijks aan misgewassen onderheevig is, die de leverantie voor den armen bergjavaan nog bezwaarlijker maken, so præfereeren de meeste daar voor aan den Regent op te brengen — de Boemies voor 1 Catje Indigo Rds. 2, en voor het Catje Garen Rds. 1, wordende vervolgens, het geen nog aan de leverantie ontbreekt, naar proportie over de Noempangers verdeeld, en door hun opgebragd.

De Regenten kopen vervolgens de Indigo in de Cheribonsche Landen, alwaar ze in de districten langs 't Zuijder en Noorder strand voordeelig groeit, uit de tweede en derde hand, tegens de betaling van Een Ducaton het Catje, of 100 Ducatons het pikol, waardoor hun voorschreeven pro-

fijt op dit produkt, reeds op zig zelven niet zeer aanzienlijk, bij na geheel geabsorbeerd word.

Het Catoene garen word meest door de mindere hoofden van de districten in elk Regentschap gecultiveerd, en aan den Regent geleeverd voor hunne onderhorigen aan welken zij de prijs in reekening brengen, en van het geld, dat zij voor de Leverantie van koffij ontfangen, afhouden, dog als de quantiteit niet toereikende is, kopen zij het ontbreekende op in de Cheribonsche districten.

De Regenten van Tjianjoer en Buitenzorg leeveren nog Indigo nog Catoene garens aan de Compagnie. Buitenzorg is, als zijnde een partikulier Land, zeederd omtrend 50 jaaren met geene Contingenten meer belast geweest. Het Regentschap Tjanjoer heeft bevorens altijd moeten leeveren 35 pikols Indigo, en 15 picols Catoene garens, dan is, uit eene bijzondere Consideratie, ingevolge het besluit der Hoge Regering van den 13e October 1789 daar van ontheeven, en daar en tegen onder de verpligting gebragd om in 5 jaren tijds voor 5000 pikols koffij in de leverantie te moeten participeeren, boven de quantiteit waar op het zelve bereids getaxeerd was, nog bezwaard zijnde met de leverantie van Indigo en Catoene garens.

Het is er egter verre van daan dat deese nieuwe verpligting zoude konnen geagt worden eenigzints gelijk te staan met de drukkende last der leverantie van Indigo en Catoene garens, waar van dat Regentschap wierdt ontheeven: toen de Regent dat aanbod deed, was de aanplanting van de koffijboonen bereids tot die graad van extensie, dat de inzaam van dat produkt binnen weinige Jaaren de quantiteit van 30000 pikols, die de Commissaris Rolff in anno 1789 had opgegeeven dat Tjianjoer en Buitenzorg, na verloop van vijf Jaaren, tot de geheele massa der koffij leverantie zouden konnen contribueeren, moest overtreffen, gelijk zulks ook bij de uitkomst gebleeken is, want reeds

in dat zelfde jaar leverde Tjanjoer en Buitenzorg te samen 29960 pikols dus maar 40 picols minder dan waar op de Calculatie voor vijf jaren daar na genomen was — in het volgende jaar, of Anno 1790, 34188 pikols overzulks reeds 4188 pikols boven de bepaling, en in 1792, naauwlijks drie jaaren na dat de Regent aangenomen had 5000 Pikols boven de getaxeerde 30000 te zullen leveren, voldeed hij niet alleen daar aan, maar leverde met Buitenzorg te samen 45220 Pikols, of ruim 10000 Pikols meer, dan hij in het geheel had aangenomen; waar uit dierhalven voldoende blijkt, dat de voorschreeven meerdere leverantie van 5000 pikols geen het minste weezentlijk bezwaar voor den Regent inhield, en in de daad alleen gediend heeft tot een dekmantel van de gunst welke men hem wilde bewijsen, die des te grooter was daar de ontheffing der verpligte leverantien van Indigo en Catoene garens in 't geheel niet keerde tot soulaas van den gemeenen Inlander, die des niettegenstaande onder de verpligting is gebleeven om in Geld dat geene te contribueeren, het welk zij bevorens in die leverantien participeerden, namentlijk ½ Rds. pr. Huishouding; so dat nog niet lang geleeden de nadrukkelijkste aanschrijvingen aan den Regent van Tjanjoer nodig zijn geweest om deese belasting, die hoe zeer maar Rds. 3000 à 4000 — in 't Jaar opbrengende, egter voor den gemeenen Javaan eene drukkende last was, te doen ophouden.

Uit dit en soortgelijke staaltjes kan men dan ook genoeg opmaken, door welke kunstgreepen vorige Dienaaren, die in het bewind over de Regentschappen zijn geemploijeerd geweest, de op zig zelfs reeds zeer aanzienlijke Inkomsten hunner bedieningen, ter voldoening eener onverzadelijke geldzugt nog al hoger hebben weeten te doen steijgen: op dat deeze aanmerking egter de reputatie niet kwetse van lieden die uijt onbaatzugtiger en eerlijker beginselen zijn werkzaam geweest, moet ik hier ter plaatse doen opmerken dat de

Commissaris Guitard, ofschoon de voormelde schikkingen aan de Hoge Regeering hebbende voorgesteld op den 13e October 1789, of maar Elf dagen na zijne aanstelling tot die bediening, daar in alleen heeft opgevolgd de last door de Hoge Regeering reeds bij besluit van den 21e September bevorens, aan zijnen praedecesseur Rolff, op desselfs voordragt, gegeeven, waar bij ook de ontheffing der verpligte leverantien van Indigo en Catoene garens reeds dadelijk was vastgesteld; ook was alles reeds sodanig gereguleerd door den toenmaligen Commandant van Buitenzorg Stamkart, (die, ofschoon met het Regentschap Tjanjoer niets te doen hebbende, dit stuk met zeer veel aandrang had voorgestaan, en door Rolff tot het beramen der schikkingen was gequalificeerd geweest:) dat daar in niet ligt verandering te maken zoude zijn geweest, al ware het dat Guitard het weezentlijke der zaak had gepenetreerd, het welk niet te vermoeden is, daar hij, zo als voorzegd, nog maar weinige dagen de bediening van Commissaris bekleed had.

Thans dierhalven zoude alle verandering daaromtrend nog des te meer bezwaarlijk, ja geheel ongeraden zijn: dan vermits men in die tijd als het voorname doelwit van het meermelde gunstbewijs heeft opgegeeven, dat de gemeene man daar door mogte worden gesoulageerd, so is het dan ook ten uitersten billijk dat deese het hem daar van toegedagte effect geniete, waar voor dierhalven door een naauwkeurig toeverzigt aanhoudend moet worden gesorgd.

De inzaam van *Cardamon*, is volgens het aangeschreevene bij den eijsch van Rethouren voor 't jaar 1794, en het besluit der Hoge Regeering van den 19e December 1793 bepaald op 5000 à 6000 ponden in 't geheel — over Jaccatra, Samarang, en Cheribon; so dat dit produkt bijna geen noemenswaardige vertoning maakt onder de voortbrengselen der Regentschappen onder Batavia sorteerende; de prijs daar van heeft altijd gefluctueerd naar mate van het de-

biet in Europa, en men die culture wilde vermeerderd hebben: om deselve te animeeren, is in 't jaar 1787 een prijs uitgeloofd van Rds. 25 — de 100 ponden, of Rds. 31¼ voor het pikol; dog de Regenten hebben van dat faveur niet gejouisseerd voor het jaar 1789, zijnde tot die tijd toe altijd betaald geworden met Rds. 26: 2. het picol, waar van ik geene reede heb kunnen opspooren; — den 17e December 1793 is de prijs wederom verminderd op Rds. 16 — het pikol van 132 ponden, het welk de ondervinding sal moeten leeren, of met 's Compagnies belangen overeenkomt; dog in 't algemeen moet ik aanmerken, dat diergelijke willekeurige prijs verminderingen van produkten, tot welker Culture men den Inlander eerst door alle mogelijke middelen geanimeerd heeft, denzelven geen vertrouwen, veel min geneegenheid voor de Compagnie, kunnen inboesemen, en dat men insonderheid in dit geval die onaangenaame sensatie wel had kunnen spaaren, daar het geheele profijt, daar door geeffectueerd, nog geen 600 Rds. over de geheele leverantie sal bedragen, 't welk dus in de daad zeer gering is, en waar op de Regenten niets profiteerden, also de Cardamon aan de gemeene man tegens dezelfde prijs word betaald die de Compagnie daar voor uit kas verstrekt.

De *Curcuma*, een wortel zijnde, die in de wildernissen ingezameld word, so bepaald zich dan ook de jaarlijksche leverantie na de begeerde hoeveelheid; de grootste partij is 800 pikols, die door den Regent van Bandong word ingezameld: de Compagnie betaald Rds. 5 — voor elk picol van 150 ponden, het welk, bezwaard met de afscheeps ongelden enz. aan den Regent op circa Rds. 3 — te staan komt.

Tweede Poinct.

Of op het koffij gewas door den Gecommitteerde of

door de Regenten ook gelden voorgeschooten worden, op wat wijze dit geschied, het zij in contante betaling of met Negotie whaaren, en waar de Negotie wharen in bestaan?

De Regenten van de Oostersche Regentschappen, als Bandong, Batoelaijang, Praccamoentjang, Sumadang, Crauwang, Wanniassa, Adiarsa, Tjassem, Pamanoekan en Pagadeen, ontfangen voor uit, van den Gecommitteerde in de Maand Januarij, als zij naar het Regentschap vertrekken, een derde of de helft van het geld, dat zij voor de afbetaaling van het product voor dat jaar denken benodigd te zullen zijn; in hunne Regentschappen gekomen zijnde maken zij over alle districten een generalen overslag hoe veel koffij elk district, naar mate van het getal en de gesteldheid der boomen, leveren kan, en zenden als dan tegens de maand April hunne zendelingen naar Batavia, om het overige gedeelte van het geld, tot de afbetaling nodig, af te haalen: schieten zij daar meede niet rond, gelijk gebeurt wanneer de inzaam de bevorens gemaakte ruwe calculatie overtreft, doen de Regenten een naderen eisch tot welkers afhaal zij andermaal zendelingen afzenden, en gebeurt het in teegendeel dat zij te veel ontfangen hebben, so dat zij met hunne leverantie te kort schieten, word zulks met het uiteinde van de leverantie gevonden bij het doen van afreekening, dat jaarlijks geschied ten overstaan van expresse Gecommitteerdens, zijnde gewoonlijk de Groot kassier, de Suppoost van het Comptoir der Generale Directie, of Negotie Boekhouder, dan wel de groot Winkelier.

Die Regenten, dit geld in hunne Regentschappen ontfangen hebbende, ontbieden de Hoofden uit alle de districten bij zig, aan welke zij vervolgens de uitdeeling daar van doen ten overstaan van den Europeeschen opziender, een ieder naar mate van de opgave, die hij heeft gedaan, van

de koffij die hij aanneemd te leveren — deese hoofden deelen het aan den gemeene man, elk in zijn district, uit; en elke gemeene Javaan leeverd vervolgens in de oogsttijd aan zijn Hoofd de quantiteit koffij, waar voor hij geld ontfangen heeft, wordende deese koffij vervolgens, door de leverantiers zelve, of door het hoofd, na aftrek van zeeker vragtloon, naar het Pakhuis van de Regent gebragt, het zij in de Hoofdnegorij, of in dat waar uit de afscheep direct naar Batavia geschied.

Hoe het in vorige tijden met deese wijze van betaling gegaan zij, laat ik in het midden; dog het is mij gebleeken dat dit geld zeederd eenige jaaren door de Regenten tot hun genoegen ontfangen is, en ik heb geene de minste aanleijding gevonden om te onderstellen dat het niet tot den gemeene man zoude gekomen zijn. Om ook alle misbruiken daaromtrend des te beter tegen te gaan, en voor al ook te preveniceren dat deese gelden niet in Negotie besteed worden, heeft de presente Gecommitteerde zeederd het jaar 1792 ingevoerd om deselve in kisten, behoorlijk verzeegeld, af te pakken, en sodanig aan de Regenten af te zenden, terwijl de sleutels van de kisten aan de opzienders worden ter hand gesteld, of overgesonden: men mag ook niet twijffelen of de fraudes, die omtrend de afbetaling aan den gemeene man zouden kunnen gepleegd worden, zouden zig terstond ontdekken door de allernadeeligste gevolgen welke zulks niet zoude kunnen missen te hebben op de leverantie van het koffij produkt. Wel is waar dat de leverantien der Oostersche Regentschappen niet altijd den juisten staat van den jaarlijkschen inzaam vertonen, dewijl zij zig moeten regelen na de gelegenheid die er is tot het transport, so over het gebergte, als langs de Tjitarum; dog zulks kan egter geen groot verschil maken, wanneer men behoorlijk oplettend is dat de Regenten de gunstige geleegenheeden tot den afscheep niet laten voorbij gaan;

en bij aldien er dierhalven eene aanzienlijke vermindering op de Leverantie plaats vind, sonder dat sulks door een buitengewoon slegt gewas is veroorzaakt, kan men zeeker stellen, dat het aan de betaling heeft gemanqueerd.

Ook heb ik bij naauwkeurig onderzoek na de handelwijs van den presenten Gecommitteerde in deesen, bevonden dat hij die remises aan de Regenten altijd heeft overgemaakt in zuivere contante Specie, namentlijk Ducatons, Spaansche Realen, Paijement en Duijten, sonder zig hoegenaamd met Negotie in te laten, als alleen voor so verre hij nu en dan aan de Regenten Een kist Amfioen heeft overgedaan, dog dit is nimmer gemeleerd met de gelden die tot de koffij relatie hebben, maar geschied op aparte schuldbekentenissen. — Niet so stellig zoude ik kunnen verzeekeren dat de Regenten alle steeds omtrend dit stuk eeven scrupuleus zijn geweest: er zijn bij sommigen wel eens misbruijken ingeslopen, so dat zij hunne onderdaanen in steede van contante betaling, voor een gedeelte met Negotie-wharen hebben afbetaald, en ofschoon zulks zoveel nadeel niet doet als men zig mogelijk wel zoude verbeelden, vermits de Regenten zig ordinair van goederen voorzien die de middelstand hunner Ingezeetenen het meest nodig heeft, als Lijwaten, Porcelijnen, Yzerwerken enz. en welke zij anderzints in het Regentschap dog niet kunnen bekomen, dan tegens enorme prijsen, so zouden de Regenten so wel als de mindere hoofden die sodanige goederen van de Regenten in betaling aanneemen, nogthans daar van groot misbruik kunnen maken, weshalven een Gecommitteerde daar tegen steeds zorgvuldig behoord te waken; want het zoude altijd ten uitersten bezwaarlijk zijn sodanige misbruiken te weeren, ja zelfs te ontdekken, wanneer de zaak zelve eenmaal wierd toegestaan; het ontzag van den gemeenen Javaan voor zijn Regent is van dien aart, dat, wanneer de Regent hem in Negotie wharen had betaald, dog teevens aanbevolen om dit te moeten tegenspreeken als er navraag naar

geschiede, hij ook gewisselijk zulks niet zoude openbaaren en deese gemoedsgesteldheid van den gemeene Man sal ook altijd de reede blijven waarom veele knevelarijen der Regenten en mindere hoofden verhoolen blijven: de Javaan zoude eerder zijne verblijfplaats verlaten, als zijn Hoofd van wanbedrijf aanklagen; zijne onbepaalde onderwerping aan het zelve is bij hem een religieus poinct.

Behalven deese vooruitverstrekking op het gewas in de Oostersche Regentschappen neemen de Regenten nog doorgaans in 't begin van 't jaar bij den Gecommitteerden op, eene som van Rijxds. 60 — à 70000 Papieren geld tot hun onderhoud en den inkoop van benoodigdheeden; voorts word tegens de maand Junij een aanvang gemaakt met de afzending van contante specien aan den Commandant van Buitenzorg tot afbetaling der koffij die aldaar geleeverd word, doorgaans tot eene som van 25 à 30000 Rijxds. waar meede vervolgens, naar mate der benodigdheid, gecontinueerd word tot het einde der leverantie — het geheele montant daartoe in den tegenswoordigen staat der culture benodigd, bedraagd jaarlijks ruim een montant van Rijxds. 200000 — bij de verzendingen deeser Gelden worden dezelfde precautien gebruikt, waar van hier voren, betrekkelijk de Ooster Regentschappen, reeds is gewag gemaakt.

Eijndelijk doet de Gecommitteerde ook nog jaarlijks een uitschot ten behoeven van de Regenten van 15 à 20000 — Rijxdaalders in Contanten welke geduurende de 6 laatste maanden van het jaar bij kleine sommen werden uitbetaald voor ongelden van het transport der produkten.

De contanten, die vereischt worden tot de vooruitverstrekkingen op het gewas in de Ooster-Regentschappen, en tot de afbetaaling der koffij op Buitenzorg, worden in onderscheide termijnen, tegens verwisseling van Papier, op ordonnantien van den Directeur Generaal, uit 's Compagnies kas verstrekt aan den Gecommitteerde, die van de Regenten

voor deese capitalen zo wel als voor de verdere voorschotten, welke hij voor hun doet, geniet een interest van ¾ Pr. Ct. 's maands, bereekend over den tijd dat zij het genot daar van hebben gehad, ofte de remices tot de afbetaling zijn geschied — het welk ook redelijk is, schoon ook in dit stuk in vorige tijden grove misbruijken hebben plaats gehad.

(Wordt vervolgd).

ONTCIJFERING

DER

INSCRIPTIËN

TE

KAWALI, RESIDENTIE CHERIBON,

DOOR

R. FRIEDERICH,

Adj. Bibliothekaris van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Lid van het Duitsch Morgenlandsch Genootschap en Honorair lid van het Aziatisch Genootschap te Hongkong.

Voorwoord.

Bij de reis van Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal Duijmaer van Twist, in Julij 1853, werd de aandacht van dien Opperlandvoogd gevestigd op de te *Kawali*, regentschap Galoe, Residentie Cheribon, aanwezige steen-inscriptiën. Naar den wensch van Zijne Excellentie werden door den Regent van Galoe, onder aanwijzing van den heer E. Netscher, afdrukken op linnen van deze steenen gemaakt, en deze door bemiddeling van den heer Netscher aan mij ter ontcijfering gezonden. Door eene vergelijking dier afdruksels met de platen 82 en 83 in Raffles History of Java (2^{d} Ed.) was ik in staat, om een groot gedeelte van Inscr. I. te lezen. Echter bestonden vooral in het laatste gedeelte des linnen-afdruksels zoo vele onnaauwkeurigheden,

dat ik nieuwe kopijen afwachten moest, om met eenige zekerheid het geheel te kunnen vertalen. Zoodanige nieuwe kopijen werden dan door bemiddeling van den Controleur van Madja, den heer J. J. Meder, en later nog eens naar den wensch van den Regent van Galoe vervaardigd door onzen hooggeachten schilder, den in Europa met roem bekenden Raden Saleh en aan de redactie van dit tijdschrift gezonden. Nadat ik alzoo voor Inscr. I 5 kopijen en voor II, III en IV 3 kopijen ter vergelijking bekomen had, was het mij mogelijk om de gezamenlijke schriftteekens te bepalen, blijvende maar twee, in het randschrift van Inscr. I voorkomende, onduidelijk. Nadat ik mij dus van de lezing verzekerd had, vond ik echter verscheidene woorden, die uit het Javaansch, Kawi en Sanscrit niet te verklaren zijn. Het was natuurlijk, voor deze woorden, voorkomende in inscriptiën uit de Soenda-landen, ook de Soendasche taal te raadplegen, te meer, daar ik, bij mijne bewerking der manuscripten van Bandong, insgelijks een niet gering getal zuiver Soendasche woorden (in de verklarende gedeelten van de *Mani Batangan* en *Siksa sang Pandita*) waargenomen had. Daar nu echter het eenige hulpmiddel voor de Soenda-taal het *Nederduitsch-Maleisch-Soendaasch woordenboek* van *A. de Wilde* (Amsterdam 1841 bij Joh. Muller) uiterst onvolledig, men mogt wel zeggen onbruikbaar, is, moest ik naar andere bronnen omzien, en gelukkig vond ik bij mijnen geachten vriend, den in de litteratuur van Indie reeds bekenden heer J. Rigg, de gewenschte hulp. Door de opgaven van dien heer werd mij de beteekenis der woorden *noe*, *dajêh*, *aja-ma*, *padêri*, het gebruik van het pronomen *na* duidelijk, om niet van andere woorden te gewagen, wier gebruik in het Soendaasch door den heer Rigg gestaafd werd, en die men in het vervolg der analysis van de enkele inscriptiën zal genoemd vinden. Ik neem de gelegenheid waar om hier openlijk mijnen dank voor de bereidwillige hulp aan mij verleend aan den heer Rigg te betuigen.

Tot de geschiedenis van deze inscriptiën haal ik hier de opgaven van Raffles Hist. of Java. II. 61. 62. aan. De heer R. meent in de inscriptiën van Buitenzorg en Kawali eene tweede klasse van inscriptiën (de eerste klasse vormen die in Devanagari-schrift.) gevonden te hebben. Wij zijn het hierin niet eens met hem, in zoover hij van Sunda-karakters spreekt: beide steenen behooren tot de *oudere soort van Kawi-schrift*, tegenoverstaande aan het *kwadraat-Kawi*, dat van nieuwere dagteekening is, en b. v. op de inscriptiën van Soerabaja, als ook, hoewel een weinig afwijkende, in 9 Mss. van Bandong en enkele Mss. van den Merbaboe gevonden wordt. Ik zal eene andere keer over de verschillende soorten van Kawi-schrift handelen, zoodra ik mijne stellingen door bijgevoegde lithographiën der verschillende vormen van karakters zal kunnen staven. Hier zij slechts gezegd, dat de karakters der inscriptiën van *Buitenzorg* en *Kawali* te vergelijken zijn met de *oudere Kawi-inschriften* van Oostelijk Java, en dat deze inscriptiën van de Soenda-districten tot verklaring van die in Oostelijk Java kunnen worden gebruikt en vice versa. Het naast bij de twee thans verklaarde inscriptiën staat die van *Pakalongan* (Raffles pl. 84); Crawfurd, History of the Indian archipelago II. p. 215, rangschikt de inscriptie van Kawali onder die, welke „in a „barbarous form of Javanese" geschreven zijn; tot welke klasse echter die geleerde den steen van Buitenzorg telt, blijkt niet, waarschijnlijk dan tot de vierde klasse (z. pag. 217). Deze klasse moet ik echter als niet bestaande aanteekenen. Crawfurd zegt geheel onbepaald: „They cannot „be translated and are in fact in an unknown character". (De Bätoe toelies van Buitenzorg is echter met eenige zekerheid gelezen. Fr.) „They are all" (welke dan?) found in „the country of the Sundas, and no where else, from „whence there can be little doubt, but that they exhibit „a specimen of the national character of that people, be-

„fore it was superseded by that of the Javanese, so that „it adds one more to the numerous alphabets of the „Indian islands, and another argument in proof of the „facility of inventing alphabets." Geene enkele van deze stellingen kunnen wij beämen; reeds Raffles stelt de inscriptiën van Buitenzorg en Kawali zeer juist bij elkander (II. 61). De Soendanezen *hebben nooit een eigen alphabet* gehad; alle inscriptiën op Java en alle alphabetten van den Archipel, met uitzondering altijd van het Arab. schrift, worden op eene natuurlijke wijze van oudere vormen van Devanagari afgeleid, en wij behouden ons voor, om deze regelmatige afleiding, zoodra al het materieel vergaderd zal zijn, onder de oogen van het publiek te brengen. Vgl. ook over het schrift der Maleijers het Tijdsch. voor taal-, land- en volkenkunde I. jaarg. No. XII. p. 476. Aan de „facility of inventing alphabets" gelooven in nieuweren tijd weinige deskundigen, en het hier aangevoerde voorbeeld vervalt van zelf, daar dit zoogenoemde Soendasche alphabet van Javaanschen oorsprong is.

Wij moeten nu nog de woorden van Raffles over de inscriptiën van Buitenzorg en Kawali aanhalen en commenteren. Hij zegt II. p. 61. „Of the second class are the inscripti- „ons on the *Batu tulis*, or engraved stone, standing near the „ruins of the ancient capital of *Pajajaran*, and those found at „*Kwali*, in the province of *Cheribon*, to which place it is „related that some of the princes of *Pajajaran* fled on the over- „throw of that capital by the Mahomedans. The characters on „these inscriptions appear very nearly to resemble each other. „The stone at *Pajajaran*, as far as I could decypher it, „with the assistance of the *Panambahan* of *Sumenap*, ap- „pears to be a record in praise of a certain *Mahárája*, „whose name is not mentioned. One of these at *Kwali*, „a fac-simile of which is exhibited in the plate (82. 83), „we were enabled to translate as follows: „The *Pandita*

„is able to check the evil course of men, bij washing away „their evil inclinations, and he can show them the right „way, and prevent covetousness and slander by his good „advice. 1363."

Wij hebben het hier niet met Raffles, want die heeft van alle deze opgaven geene eene zelf gegeven, doch met den achtingwaardigen, korteling overledenen Sultan van Sumenap (in Raffles tijd nog Panembahan) te doen. Het is juist, dat de twee steenen dezelfde soort van karakters vertoonen; het is ook juist, dat het woord Maharadja op den steen van Buitenzorg voorkomt (zie mijne verklaring; Tijds. t. l. en v. 5de en 6de afl. reg. 5 van bl. 444 en bl. 454-55). Over de traditie, in de bovenstaande woorden opgegeven, van het vlugten van vorsten van Padjadjaran, zie beneden. Maar wat eene congeries van nonsense in die vertaling? Ex uno, eoque literarum Javae principe, nosce omnes. Men vergelijke mijne vertaling beneden, en men zal, hoop ik, de overtuiging krijgen, dat geen enkel woord van hetgeen de Sultan van Sumenap vertaald heeft, op onze steenen te vinden is; maar wij begrijpen wel, hoe de arme Panembahan tot zulk eene vertaling gekomen is: hij was als het ware op Buitenzorg opgesloten, om voor Raffles oudheden en literatuur van Java te verklaren. Bij het welbekende gedwee karakter van den Javaan, kon de gestadige „parentah toewan besar" (bevel van den Gouverneur-Generaal) en diens dringende eischen om opheldering, hem wel eens verleiden, tegen zijn beter inzien, willekeurig dingen te verklaren, die hij niet verstond. — Het jaargetal 1363 vindt zich niet in onze inscriptiën (evenmin als 1216 op den Batoe toelies).

Men heeft begonnen de geschiedenis van Java, door de jaargetallen, die zich bij Raffles vinden, te herstellen: ik maak nog eens daarop opmerkzaam, dat de getallen in de *Tjandra sangkala* uitgedrukt alleen na een goed kritisch onderzoek kunnen gebruikt worden, en dat de meeste op-

gaven van daten bij Raffles, tot nu toe, geen het minste geloof verdienen. Meer te vertrouwen zijn de jaargetallen bij Crawfurd, die grootendeels oorspronkelijk in cijfers uitgedrukt waren. Echter kan ik met dien geleerde, in zijne gevolgtrekkingen over den ouderdom der beschaving op Java, niet instemmen; hij konde dan ook nog niet alle bronnen voor de geschiedenis van Java kennen: *Prambanan* en *Boro Boedo* zijn veel ouder, dan de schrijver van de geschiedenis des Indischen Archipels vooronderstelt.

Wij hebben boven in Raffles opgave over Kawali, eene traditie gevonden, volgens welke vorsten van Padjadjaran naar Kawali zouden gevlugt zijn. De traditie in Priangan wijst echter op Galoe (Kawali) als den ouderen zetel van vorsten, en men leidt, in tegenoverstelling van de opgave bij Raffles, de vorsten van Padjadjaran van Galoe af. Wij willen gaarne toestaan, dat het mogelijk is, dat prinsen van Padjadjaran, zich de oude stamplaats herinnerende, bij de vernieling van Padjadjaran eene toevlugt in Galoe zochten en vonden. Raffles geeft verder nog op: „At „Kwali there are several other inscriptions" (wij hebben *vier*) „in the same character, but in common with the „whole of this class very rudely executed. Several of the „characters and signs were found, on strict examination, „to be on the same principle as the Javan". Deze opgaven zijn juist, alleen moet men in de plaats van „several characters and signs "stellen „all the characters enz." Wij maken hier voor zulken, die zich met de ontcijfering van Javaansche inscriptiën willen bezig houden, nog op de plaat bij Raffles No. 21 „Ancient forms of the Javan alphabet" opmerkzaam. Deze zijn volstrekt niet chronologisch gerangschikt; de oudste vormen zijn No. 6 en 7, daaraan sluiten zich 3 en 4; No's 8 en 9 stellen ons nagenoeg het cursijfalphabet der meeste handschriften van den Merbaboe voor; No. 1, 2 en 5 zijn nog nieuwere vormen. Bij deze alpha-

betten is het gebrek, dat de onmisbare overige leesteekens en de zoogenoemde groote letters niet opgegeven zijn; ook hebben wij eenig bedenken, of er wel niet letters van de eene reeks in de andere geslopen zijn et vice versa. Eindelijk vindt men nog verscheidene vormen van letters op Java, die in deze tabellen niet voorkomen. Over de localiteit der inscriptien van Kawali kan ik thans alleen opgeven, dat Kawali, door Raden Saleh zeker juist volgens de tegenwoordige uitspraak *sang jang Koewali* genoemd, in het regentschap Galoe ligt, en dat men tot nog toe geene overblijfselen van tempels of van eene stad ontdekt heeft: mogelijk zal de grond nog het een en ander bedolven houden. De naam, door Raden Saleh opgegeven, die volgens mijne meening „*den god van Kawali*" beteekent, zal thans voor den inlander wel slechts de beteekenis hebben, van *de heilige, door inscriptiën en traditiën eerwaardige plaats van Kawali.* Den naam *Kawali*, ben ik genegen voor Indisch te houden; *ka* is het pronomen interrogativum, dat in een zeer groot getal van woorden in het begin voorkomt (vgl. *Kuvêra*, wat voor een ligchaam? d. i. de misvormde god des rijkdoms; verder *Kinnara*, en *kimpurusha*, twee soorten van noordelijke Barbaren, eigenlijk: wat voor menschen?) De verklaring van *wali* is niet zoo zeker; wij durven het niet onvoorwaardelijk met *bali* (*bali*, held; *bali*, offer en ook naam van een daemon; vgl. Voorl. verslag van Bali pag. 1.) gelijk stellen, want hoe gebruikelijk ook de overgang van *w* tot *b* is, én in het Sanscrit, én op Java in het Kawi, zoo weinig schijnt toch over het algemeen de tegenovergestelde overgang van *b* tot *w* te kunnen gestaafd worden. *Wali* is *de aarde* (Wilson); *wala*, *bala* een leger, strijdkrachten (id). Eindelijk hebben wij nog *kawala*; een mondvol (id.), Mogelijk is dit laatste in overeenstemming te brengen met *koewali*, ꦏꦸꦮꦭꦶ een pan of pot (van gewelfden vorm), waaarin gekookt wordt. Ik moet echter

bekennen, dat noch die zamenstelling, noch de benaming onzer plaats van een' pot mijne goedkeuring wegdragen. Ook vertoont zich de overgang van *b* tot *w* in Javaansch ꦮꦺꦴꦤ꧀ꦢ *wonda*, Sct. *bandha*; en in ꦮꦤ꧀ꦢꦮ *wandawa*, Sct. *bandhawa*. Zie Gericke-Roorda's woordenboek. Men vergelijke nog den naam van een feest op Bali *pantjawalikrama*, Tijdsch. Ned. Indie VIII 3. 242.

Onze inscriptiën en ook die van Buitenzorg zijn niet op bevel van een vorst, maar openbaar door priesters gemaakt. In onze analysis hebben wij dit op een paar plaatsen kenbaar gemaakt. In de beide groote inscr. van Kawali en in die van Buitenzorg worden de godsdienstige pligten der koningen vermeld: hadden nu de koningen die inscriptiën vervaardigd, dan zouden wij die vermelding niet vinden, en eerder eenige heenduidingen op historische facta, op hunnen roem en zegepraal. — Voor de geschiedenis (de *historia profana*) vinden wij in deze inscriptiën niets buiten het nog onzekere jaargetal van den Batoe toelis.

Bij de analysis heb ik het overbodig geacht zoo uitvoerig te zijn, als bij den commentarius van den Batoe toelis. Die letters, die op den Batoe toelis met zekerheid gelezen zijn, heb ik als bekend voorondersteld; alleen nieuwe vormen zijn door citaten gestaafd. Meerdere uitbreiding, dan aan de verklaring van den uiterlijken vorm, heb ik aan de grammatische verklaring der inscriptiën gegeven, met vergelijking van dezelfde of verwante woorden en vormen uit de naastbij liggende talen.

Ter verbetering van de opgaven in het berigt over deze inscriptiën (Tijdsch. t. l. v. I. Afl. IX en X. p. VIII) merk ik op, dat *Bhagya parèboe* geen naam van eene godheid, maar die van den regerenden vorst (radja) in Kawali is.

De lithographie van de inscr. I laat nog vrij wat te wenschen over; de verkleining der letters heeft soms eenen nadeeligen invloed op de juistheid der enkele streepjes uit-

geoefend. Eveneens zouden wij ook bij de inscriptie van Buitenzorg meerdere naauwkeurigheid gewenscht hebben. Echter is het onderwerpelijk werk nieuw voor de lithographen hier te lande en wij hopen, dat wij in het vervolg ook met de technische uitvoering onzer inscriptiën beter zullen kunnen volstaan.

De afmetingen der steenen, die Raden Saleh opgegeven heeft, zijn de volgende:

Inscr. I. Breedte: (waarschijnlijk van het benedengedeelte des steens) 4 voet 4 duim.

Dikte: 5 duim.

Hoogte: niet opgegeven.

Raden Saleh merkt nog op, dat de regels *boven* en *beneden* den steen *dikker* geschreven (dieper ingehouwen?) zijn dan de overige.

Inscr. II. Hoogte: 4 voet. Verder niets opgegeven.

Inscr. III. Hoogte: 5 voet.

Inscr. IV. Lengte van het ruitenveld: $3^1/_2$ voet.

Nota Bene. Wij waarschuwen iedereen voor het aankoopen van Raffles History of Java, Second Ed. Wij weten niet wie de „blockhead" was, die zulk eene uitgaaf bezorgd heeft; want lady Raffles kan het niet zijn; zij wemelt van fouten, die in de eerste uitgaaf niet voorhanden zijn. Was het ook Montgomery Martin, dezelfde die Buchanans maken bedorven heeft?

Inscriptie No. I.

Deze inscriptie vindt men reeds in Raffles History of Java 2d ed, plates 82 and 83. Plaat 82 geeft dezelve niet compleet; er ontbreekt de laatste regel van de hoofd-inscriptie en de 4 aan den rand rondom dezelve geschreven regels. Pl. 83. is compleet, echter pas in de tweede uitgaaf van Raffles werk bijgevoegd. Wij hadden ter vergelijking hiermede een afdruksel, vervaardigd door den Regent van

Galoe, dat echter niet overal even naauwkeurig uitgevallen is, en twee kopijen, op verschillende tijden vervaardigd door de bekwame hand van Raden Saleh. Wij zijn daardoor in staat gesteld geworden deze *tweede Inscriptie uit de Soenda-districten* met grootere zekerheid te lezen, dan de in den vorm der karakters daarmede grootelijks overeenstemmende van Buitenzorg: inderdaad zijn maar twee teekens nog onzeker gebleven, hoewel de lezing van een derzelve vrij zeker schijnt; alleen ontbraken ons nog meerdere voorbeelden van het gebruik daarvan. Aangaande de beteekenis der inscriptie echter ontstaat daardoor maar een gering bedenken.

Analysis der Inscriptie.

Het teeken in het begin der inscriptie vertoont den vorm van een wiel, dat boven, beneden, regts en links van drie punten voorzien is. Wij zien daarin de *tjakra*, het wiel van Boeddha (vgl. *tjakravartî*), versierd met den *trisoela* van Siwa. Ter vergelijking zie Journal of the Royal Asiatic society of Gr. Britain and Ireland, vol. VI, plaat naast p. 454 „Bud-„dhist Emblems", behoorende tot het opstel van kolonel Sykes „Notes on the religious, moral and political state of ancient India". In de tweede reeks van die plaat hebben wij verscheidene vormen van het „prayingwheel" der Boeddhisten, en met name No. 6 is ook van eene soort van trisoelas voorzien. Op dezelfde plaat verschijnt ook de trisoela herhaaldelijk onder de Boeddhistische attributen, en wij zouden in onze inscriptie, niettegenstaande dat oorspronkelijk Sivaïtische teeken, het symbool voor Boeddhistisch mogen verklaren, al ware niet de ineensmelting van Sivaïsme en Boeddhisme reeds genoegzaam bekend. Vgl. b. v. Tijdsch. voor taal- land- en volkenkunde, deel I. p. 476, over de Kawi-handschriften van Bandong.

De eerste regel bevat 7 aksara's: *mhan tapa kata, dit* (is)

het verhaal van de boete. Nihan, dit, tegenoverstaande aan *nahan, dat,* is het gewone pronomen demonstrativum in het Kawi, beantwoordende aan Mal. *ini*, Jav. *iki.* De *i* wordt doorgaans gebruikt om het naastbijzijnde aan te duiden; eene kleine verwijdering wordt door *u* (oe) uitgedrukt; het meest verwijderde voorwerp wordt door *a* te kennen gegeven: zoo in 't Javaansch *iki, iku, ika*; in 't Maleisch alleen *ini* en *itu*, waarbij men echter het pronomen personale *ïja* voegen mag. *Nihan* wordt ook geschreven *nian*, en is dezelfde vorm, dien wij als pronomen suffixum als *nian* en *nia* in Kawi, Maleisch onjuist *nja*, Javaansch *ne* vinden. Soendaasch beantwoordt hieraan *na*, suffixum en demonstrativum. Het teeken achter de tweede *n* is de *paten.*

Tapa, boete, boetedoening, is hier voor *godsdienstige pligten* gebruikt.

Kata, Sct. *kathâ*, eigenlijk *vertelsel, verdichtsel*; in het Maleisch als werkwoord *vertellen*, zonder het begrip van verdichting; hier regtuit voor *verhaal*, en wel *authoritatief, bevelend verhaal* of *vertoog.* Onder de *Ka* vindt men dezelfde horizontale streep, die wij op de Batoe toelis van Buitenzorg IV. 9, en 17 enz. opgemerkt hebben.

Tweede regel, 9 aksara's: *mânoesiya moeng'i (of moeng'a) atapa (bha): (gewone) menschen moeten alleen zelfkastijdingen uitoefenen.* De laatste lettergreep, *bha*, zullen wij bij den volgenden regel behandelen. *Manoesiya*, juist zoo geschreven, hoewel eenigzins tegen de regelen der orthographie, als het nog thans in de Soenda-districten en te Batavia uitgesproken wordt; het is eigenlijk *mânoesya*, menschdom; ter gemakkelijkmaking der uitspraak wordt tusschen *s* en *y* een *i* gevoegd; deze *i* is hier zelfs in het schrift wedergegeven, hoewel het daardoor schijnen kon, dat wij *manoesyi* moesten lezen. De *ma* is op deze plaats wat verschillend van de andere voorbeelden dier letter in onze inscriptie, b. v. II. 4. IV. 1. Uit de platen bij Raffles en het afdruksel op

linnen was het moeijelijk de ware beteekenis van deze letter te herkennen, maar door de kopijen van Raden Saleh wordt hare waarde buiten twijfel gesteld; het teeken regts boven de letter is de *taroeng*, daarstellende lang *â* (1).

---

(1) In de Oesana Bali (Tijdschrift voor Ned. Indie jaarg. 9 deel 3 pag. 253) heb ik het volgende opgegeven:

„De lange *â* is tot nu toe in 't Javaansch-Balinesche schrift onopgemerkt gebleven; wij geloven haar echter in de Balinesche geschriften in een gekromden, aan den medeklinker gehechten neêrhaal te herkennen. Zeker schijnt die neêrhaal de *â* te beteekenen, waar hij in 't midden van een woord voorkomt, op het einde van woorden vindt men hetzelfde teeken ook tot aanduiding dat een woord geëindigd is. Hetzelfde teeken vormt met de den medeklinker voorafgaande *taling* (ᬾ—ᬵ) de *taling taroeng* of *tedoeng* (Balineesch), en het komt dus geheel met de Indische wijze om de *ô* en *â* te beteekenen overeen, wordende de *ô* in Indie [in de oudere vormen van het Devanâgari-schrift] even als hier, door bijvoeging van de perpendiculaire streep achter den medeklinker van *ê* gescheiden. Voorbeelden van die *â* zijn Mahârâdja, ᬫᬳᬭᬸᬫᬚ Bhâratavarsa, ᬧᬸᬤᬓ pâdoeka ᬅᬯᬸᬱ enz." Op deze opgaaf slaat eene aanteekening van Prof. T. Roorda, in de nieuwe uitgaave zijner Javaansche spraakkunst p. 45., die wij hier mededeelen, om het onderwerp duidelijker toetelichten: „In eenige in Besoeki geschrevene stukken vind ik den klinker *a*, wel niet geheel regelmatig, maar toch veelal, door een *taroeng* aangeduid, en b. v. ᬕᬭᬶᬚ *grija* (*woning*)" [wij merken op, dat dit *grija* het Sanskrit *griha* is, en zoo, met *kerret*, en *ha* geschreven in goede Kawi-handschriften verschijnt; in het woordenboek van de heeren Gericke en Roorda vindt men alleen *grija*, en ook *graha*, zonder opgaaf, dat die twee woorden identisch, en uit het Sanscrit zijn; *graha* is ontstaan door verwisseling der *kerret*, *ri* of *rè*, met *tjakra*, *ra: Fr.*]„ ᬲᬭᬲ *sapa* (*wie?*), ᬅᬧᬶᬦᬧ *poennapa* (*wat?*) en ᬲᬫᬶᬲᬫᬅᬧᬶᬦᬧ „*kantja kawoela* (*myn makkers*), geschreven: maar daarentegen bestendig ᬲᬤᬚ *s'daja* (*alle*) en niet ᬲᬤᬾᬚ Een dergelijk gebruik van de *taroeng* heeft de heer Friederich in het Balineesch opgemerkt (zie het *Tydschrift voor Neêrlands Indië*, 9de jaargang, 3 de deel, bl. 253); namelijk voor de lange *a*, zoo als ook in het Sanskritsche letterschrift de lange *a* op gelijke wijze, namelijk door het teeken, dat met de *taroeng* overeenkomt, beteekend wordt. Trouwens op Bali wordt de *a*, zooals de heer Friederich (bl. 252) getuigt nooit als *ó* uitgesproken. Zoo wordt b. v.

Over *siya*, eigenlijk volgens de regelen van het Indisch-Javaansch schrift *syi* te lezen, spraken wij al: nadat de werkman de *sya* voleindigd had, geloofde hij nog de *i*, die hij in de uitspraak hoorde, daarboven te moeten plaatsen; het-

---

Batâra Mahâdêwa geschreven, en ook „*Batâri*. In woorden die niet uit het Sanskritsch afkomstig zijn, vind ik in de „door den heer Friederich uitgegevenestukken die *taroeng* doorgaans alleen „maar aan het einde van een zinsnede, of waar ten minsten eenige pauze is; „b. v. *pira tâ wadwane ikâ*, hetgeen in gewoon „javaansch zou zijn 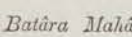 *pira ta wadyané ika?* (*hoe„veel zou het volk van hem zyn?*). En dan ook in twee achtereenvolgende „lettergrepen, zoo als in het Javaansche *mangkana* (*zoo*). „Doch ik vind ook voor het Javaansche *marmân„né* (*rede waarom, daarom*); ofschoon het woord (*oorzaak*) indien „het van Sanskritschen oorsprong is, wel niet anders dan het Sanskritsche „*marma* (*gewricht*, en *geheim*) met een korte *a*, zijn kan. Het gebruik „van die *taroeng* is dus nog niet duidelijk en zeker genoeg, en vereischt „nader onderzoek; maar dit is niet te betwijfelen, dat er zamenhang „bestaat tusschen dat gebruik van de *taroeng* op Bali en het gebruik „van dat zelfde teeken in Besoeki, de plaats waar het oude rijk van „Balambangan lag, waaruit de door de wapenen van het zegevierende Is„lamisme overwonnene Boedistische Javanen naar Bali gevlugt zijn."

Ik voldoe, voor zoover het de tijd toelaat, met genoegen aan den hier uitgesproken wensch van Professor T. Roorda ten aanzien eener nadere toelichting van het gebruik der *Taroeng*. Dit teeken heeft een nog uitgebreider spheer dan ik in de Oesana Bali opgegeven had.

Ten eerste *verbeeldt het in het begin en midden van Sanscritwoorden de lange â*. De heer Prof. T. Roorda haalt hiertegen het voorbeeld van aan; dit woord vindt zich inderdaad zoo gedrukt in de Oesana Bali bl. 282. reg. 4.; daartegen is het juist geschreven () ibid. bl. 278. reg. 13, en, om nog een voorbeeld onder velen optegeven, in de *Ardjoena-Wiwâha* XXIII deel der verhandelingen van het Bat. Genootschap bl. 3 reg. 21.— In de inleiding tot de Oesana Bali heb ik opgegeven (p. 245): „Zij (de „Oesana Bali) staat dan ook, ten aanzien van stijl, zamenstelling van het „materieel en *rigtige schryfwyze*, verre beneden de meeste Kawi-werken, die „mij tot nu toe bekend zijn geworden." Bij deze opgaaf maak ik verder daarop opmerkzaam, dat de Oesana Bali niet door mij konde gecorrigeerd

zelfde vertoont zich in *hyang* (eigenlijk volgens de letter *hjing*) in inscriptie III. *Moeng' a*, waarschijnlijk te lezen *moeng'i*. Voor den vorm der *ng'* vergelijk IV. 2. IX voorlaatste. Als wij *moeng'i* lezen, veronderstellen wij, dat de *oeloe* (*i*) met de

---

worden, zijnde ik, tijdens den druk van dat opstel, op Bali; dit gebrek heb ik in Deel XXII der verhandelingen, p. 27 van het stuk over de *Wrettasantjaja* opgegeven, waar ik betreurd heb, dat ik, wegens het ophouden van het tijdschrift voor Neêrlands Indië, geene gelegenheid had om de tallooze fouten, die in de Oesana Bali gebleven zijn, te verbeteren. (N. B. Ook mijne lijst van drukfouten en addenda tot het Voorloopig verslag van Bali is, hoewel gedrukt, toch niet in Deel XXIII opgenomen!)

Uit dit alles blijkt het wel, dat de Oesana Bali, wat juiste schrijving van Sanscritwoorden aangaat, tot de minste autoriteiten behoort. Daar ik thans geen manuscript van dezelve bezit, is het mij niet mogelijk den tekst na te gaan. Ik verwijs echter op de *Ardjoena-Wiwâha* en het *Bhômakawja*, waar zich (op enkele onnaauwkeurigheden, die in den tekst waren, na) mijne stelling aangaande de lange *â* gestaafd vindt.

Ten tweede *de taroeng verschijnt aan het einde van Sanscritwoorden en ook in Polyneesche woorden in verschillende gevallen.* *a*) Zij verschijnt zeer gewoonlijk aan het einde van woorden, en is als *â* te lezen, meestal door het metrum vereischt; vgl. *siddhâ*, Ardj. Wiw. 1. 7. *santoshâ* ibid. 2. 2. ibid. 2. 4. Sct. *oeshnîsha*, (*a turban, diadem*; Wilson) *kawatjâ*; 2. 10. Alle deze woorden schijnen derhalve *feminina* te zijn, echter is de *taroeng* hier alleen wegens het metrum bijgevoegd; en de bedoelde woorden zijn inderdaad deels *masculina* deels *neutra* (in het Sanscrit); van Polynesische woorden noem ik maar *jekâ* 2. 18. *b*) Zeldener verschijnt zij in het midden van woorden insgelijks om reden van het metrum; zie Ardj. Wiw. 12. 28. 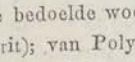 *dinâkara*, *de zon*, woordelijk *de dag-maker*i De *taroeng* hier verklaart zich wel best daardoor, dat men zich bewust was, dat dit woord uit tweeën te zamen gesteld is, en dat men de lange *â* aan het einde van het eerste gedeelte geloofde te kunnen plaatsen. *c*) *Taroeng* volgt op eene lettergreep, die van *pepet* (*è*) voorzien is. Hier hebben wij weder verschillende gevallen: ik noem het eerst op Ardj. Wiw. 2. 12. Of hier de *taroeng* alleen uit misverstand geplaatst is, durf ik niet te bepalen, daar ik bij het schrijven van deze aanmerking niet den tijd had om alle verschijnselen der *taroeng* opzettelijk te onderzoeken. In *djèng* dat W. v. Humboldt uit het Sanscrit *djanghâ*, *voet* (Wilson: the leg) af-

aksara *ng* in eene trek verbonden is. *Moeng'a* of *moeng'i* moeten verbaal-vormen zijn, de eerste een imperatief, of volgens T. Roorda een jussief, mij uit het Kawi toereikend bekend; de tweede een causatieve vorm. Bij Gericke s. v. *amoeng*

---

leidt, geloof ik echter de reden der plaatsing van de *taroeng* daarin te zien, dat dit woord, op het einde verminkt is. De volgende opgaven zullen dit misschien aanneembaar maken; wij hebben namelijk verscheidene woorden in het Kawi, die met *r* of *k* in de verwante dialecten sluiten, *waar echter onze manuscripten in plaats van die medeklinkers alleen de taroeng vertoonen.* De geheel zekere gevallen zijn voor de *r*, *rèngè*, *hooren*, waarnaast wij ook *d'ngè* hebben (Ardjoena Wiwâha bl. 15. reg. 21); dit is het Maleische *hooren*, Javaansch *verstaan, begrypen.* Een andere vorm van dit woord is Ardj. Wiw. 2. 24. *karèngoea*, verklaard in den Balineeschen comentarius door hiermede stemt het Javaansch *roengoe, hooren*, overeen. Voor de sluitende *k* haal ik aan *maparè, nabij komen*, b. v. Ardj. Wiwâha 6. 24. en 7. 3. (verklaard in den comentarius door uit te spreken *mapèdèk*, dat inderdaad hetzelfde woord is); Javaansch *parèk*. Een ander voorbeeld is *mak'dè* Ardj. Wiw. 13. 5. en Bhoma-Kawja 1. 10 Eindelijk is zij in den *Imperatief* of *Jussief*, b. v. A. W. 2. 22 en A. W. 2. 26.

Zoo als ik boven opgegeven heb, ontbreekt mij thans de tijd, om verdere voorbeelden op te sporen, echter zullen de gegevene toereikend zijn, om het gebuik dier zoo veelvuldig gebruikte *taroeng* aan te toonen. Overal is zij een teeken van prolongatie; na de *pépêt* verklaart men haar daardoor, dat die klinker alleen als eene Javaansche nuance van *a* te beschouwen is. — Een woord, dat in het Kawi zoo veel verschijnt *rat*, de *wereld*, wordt gewoonlijk, maar niet altijd, met *taroeng* geschreven: deze schrijfwijze leidt mij tot het denkbeeld, dat dit word met de Sanscrit-wortel *râdj* (vgl. het substantivum *râdj*, nominatief *rât*, *a king, a monarch or prince*, Wilson) te zamen te stellen is, beteekende *rât* dan het universele koningrijk, d. i. de wereld (vgl. ook *wirâdj* en *samrâdj*).

Aangaande de beteekenis van *marma* (thema *marman*), heb ik bij te voegen, dat het niet alleen *gewricht* en *geheim* beteekent, maar ook *geheime beduiding* (*secret meaning or purpose* W.) en dat het bepaald Sanscrit is. Buiten *arti* (uit Sct. *artha, beduiding*) vergelijke men nog het in dage-

of ꦩꦸ *moeng*, vindt men inderdaad een transitief verbum *ngamoengake* en *ngamoengaken*, gevormd van de partikel *moeng*, *slechts*, *alleen*, *enkel*, in de beduiding: *het er bij laten, niets er aan toe of afdoen;* deze zelfde beduiding mogen wij aan den vorm *moeng'i* hechten, bijaldien die ook thans niet meer mogt in gebruik zijn. Wij zouden ook minder bedenking er tegen hebben, om *moeng'i* in stede van *moeng'a* te lezen, indien niet in onze inscriptie *oeloe* overal van de letter, waartoe zij behoort, afgescheiden ware: echter in vele andere inscriptien, ook in die van Buitenzorg vindt zich de aanhechting der *oeloe* aan het ligchaam der letter dikwijls, en wij zijn genegen het ook hier te vooronderstellen. De zin blijft bij beide lezingen nagenoeg dezelfde.

Atapa, *boete doen*, *zich zelf kastijden*; dit is het werkwoord afgeleid van *tapa* (Sct. *tâpa*). De drie laatste woorden te zamen geven dus de pligten der menschen (des *genus humanum*) te kennen. Tegenovergesteld zijn de pligten van den vorst. De 6e letter des regels wordt door verscheidene voorbeelden als *a*, ꦒꦤ gestaafd.

---

ijk sch gebruik zijnde *sandenia*, ꦯꦤ꧀ꦝꦺꦤꦶꦪ (uit *sandhi*, *verbinding*, *zamenhang*, gevormd: *sandi-an-nia*), *de zamenhang*, *de beduiding er van.*

Daar ik in deze aanteekening veelvuldig de *Ardjoena Wiwâha* en *Bhoma Kawja* opgenoemd heb, zal het mogelijk niet ongepast zijn, om hier de opheldering van een in die werken gebruikt schrijfteeken te geven, dat in het Jav. niet bestaat; ik meen de *dentale s pasangan*. Deze wordt regelmatig in Kawiwerken van Bali gebruikt, in tegenoverstelling van ꦱ die altijd alleen de cerebrale *s'* (*sh of sj*) daarstelt. Men vindt die dentale *s* b. v. in Ardj. Wiw. 1. 3. ꦒꦤ꧀ꦝꦺꦩ꧀ꦧꦺꦏ꧀ꦱꦁ *âmbèk sang;* (in den tekst is *âmtèk* in *âmbèk* te veranderen even als in reg. 2. ꦲꦩ꧀ꦠꦺꦏ꧀ꦩꦲ in ꦲꦩ꧀ꦧꦺꦏ꧀ꦩꦲ) verder in ꦠꦤ꧀ꦱꦁꦏꦼꦁ *tan sangkeng* (reg. 5) Diegenen, die misschien de moeite genomen hebben, om de twee bedoelde werken in te zien, zullen er ook nog andere, maar ligt verklaarbare afwijkingen van de Javaansche schrijfwijze opgemerkt hebben: ik geef alleen nog op, dat alle deze afwijkingen in de beste manuscripten voorkomen, en dat daardoor de theorie van het Javaansch letterschrift gewijzigd wordt.

Derde regel, 9 aksaras: (*Bha*) *gya parèboe radja wastu; de koning Bhagyapraboe zekerlijk.* De *bha* staat nog in regel II. *gya* heeft de *pingkal* even als *manoes(i)ya.* Het woord *bhagya*, *geluk*, herhaalt zich veelvuldig in deze inscriptie. *Parèboe* is de wijze, hoe het bekende *prabhoe*, *vorst* (Sct. Jav.) in de Soendalanden nog thans uitgesproken wordt. In *bhagya* (Sct. *bhâgya*, *destiny*, *fortune*, *good or ill luck*) is de aksara g'de (volgens Cornets de Groot) gebruikt, die de *bh* in goede Mss. representeert: echter al in *parèboe* verwachtten wij dezelfde letter, doch vinden de gewone *b*, Eveneens hebben wij die laatste *b* in *boeana* in plaats van *bhoeana*, en daarentegen de *bh* in *bari* Insc. II. waar wij *b*, moesten vinden. De twee vormen der *b* (oorspronkelijk *b* en *bh*) waren dus wel bekend, echter had men het juiste gevoel van hare verschillende beteekenis reeds verloren. *Parèboe* in stede van *praboe* is ook daardoor te verklaren, dat in deze inscriptie alle letters beneden den regel, in het kort alle *pasangan's* met uitzondering van *pingkal* worden gemeden. *Bhagyaparèboe*, *geluks-vorst* is de naam des heerschers van Kawali. Waarschijnlijk was hij een van de vroeger bestaande vorsten van Galoe, met wie de tegenwoordige Regenten in Priangan (de Preanger Regentschappen) vermaagschapt zijn, en van wier geslacht de traditie in de Soendalanden ook de vroegere vorsten van Padjadjaran afleidt. In welken tijd hij leefde en hoe ver zijn gebied zich uitstrekte, daarover geeft ons de inscriptie geene directe opheldering; volgens den vorm der letters houden wij deze inscriptie voor jonger dan die van Buitenzorg, en zoo mede den vorst *Bhagyaprabhoe* voor later heerschende, dan de vorst van Padjadjaran, die op de inscriptie van die plaats bedoeld is. *Wastoe* is weder een voorbeeld van vermijding der ondergeschreven letters (*pasangan's*). Ook op den Batoe toelis van Buitenzorg worden dezelve vermeden, alleen hebben wij daar *wa pasangan* in *Pakoean* en *tja pasangan* in *pantja.*

Wastoe is adverbium en adjectivum *wezenlyk, waar;* (Sct. *thing, matter, substance; essential property, nature, essence*).

Volgens eenige kopijen was ik genegen *wasta*, Jav. *naam*, te lezen; echter vindt men de *soekoe* (oe) in de kopij pl. 83 bij Raffles, en ook in de eene kopij van Raden Saleh.

Vierde regel, 9 aksara's: *mangadèg di koeta Kawa* (*li*) *heerscht in de (bevestigde) stad Kawali.* De laatste lettergreep *li* is in het begin van regel 5. *Mangadèg* heeft de tweede *d* van het Javaansch alphabet; in het Javaansch wordt de eerste *d* (ꦢꦁꦒꦢꦺꦍ꦳) gebruikt. Hier is dus reeds het begin van de tegenwoordige schrijfwijze der Soendanezen, die maar eene *d* en eene *t* (ꦠ) onder hunne letters rangschikken, en daarom ook maar 18 medeklinkers instede van de 20 javaansche optellen. Deze *d* (ꦢ) alleen vindt zich in onze inscriptie, en schijnt ook op hare betrekkelijk latere vervaardiging heen te wijzen; op den steen van Buitenzorg zijn beide vormen. Wij hebben haar dadelijk wederom, *di*, *in. Koeta*, Jav. ꦏꦸꦛ꦳ met de tweede *t*, is hier met dezelfde letter geschreven als *tapa* en *kata*, dus is ook de tweede *t* bij het vervaardigen der inscriptie in die streken niet gebruikelijk geweest: Sct. is het *koeṭa, a fort, a stronghold*, met cerebrale *t* (vgl. *koeṭa, a house, a dwelling*, welke beteekenis ook *koeta* en *koeṭi* met kort *oe* heeft; verder *koṭi, excellence, eminence, the point of a sword*). *Kawali*; bij Raffles *Kewali* en *Kuali*, het laatste is de tegenwoordige uitspraak. *Mangadèg, staan, regeren*, staat gelijk met *djènèng, djoemènèng;* vgl. Oesana Bali. p. 283.

Vijfde regel, 11 aksaras: (*li*) *noe mahajoe na kadatoean; die versiert dat heiligdom.* De eerste lettergreep *li* hebben wij al tot regel IV getrokken. *Noe, die, welke, wat*, pronomen relativum in het Soendaasch, met welks bestaan mij de heer J. Rigg bekend heeft gemaakt. *Mahajoe;* de lithograaph heeft hier de *soekoe* achterwege gelaten; het is het werkwoord

van *hajoe*, *schoon*, *fraai*, *voortreffelyk;* een andere vorm wordt door den heer Cohen Stuart gegeven, ᬫᬗᬚᬲᬾ *mangajoe*, *in goeden staat brengen* (Bijvoegsel op het Jav. Nederduitsch woordenboek. Indisch Arch. D. IV. p. 391). In het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië 8 jaarg. 4de deel, p. 207, heb ik opgegeven dat de meeste werkwoorden op Bali door het voorzetsel ᬫ *ma*, en niet door *meng* of *mang* enz. gevormd worden. Dezelfde bemerking geldt ook grootendeels, hoewel niet uitsluitend, voor het Kawi.—*Na*, pronomen demonstrativum, Soend. Zie de verklaring van *nihan*. In de tegenwoordige taal is het gewoonlijker pronomen personale affixum; echter kan het in spreekwijzen als: „*djaja di „na boeana pantja tèngah*, geluk in deze wereld, de midden„ste van de vijf (bekende werelden"), die nog thans in den mond van het Soenda-volk zijn, en waarvan zich de eerste woorden ook aan het einde van onze inscriptie vinden, wel niet anders dan als demonstrativum worden beschouwd. *Kadatoean*, de *soekoe* (oe) ziet men op de platen bij Raffles niet, echter vindt men haar in de kopijen van Raden Saleh. Volgens de Indische en Javaansche euphonische wetten verwacht men ᬓᬤᬢᬸᬯᬂ ᬓᬤᬢᬸᬯᬂ of ᬓᬤᬢᬸᬦᬂ *kadatoewan*, *kadatwan*, of *kadaton;* deze wetten zijn in onze inscriptie niet in het oog gehouden: vgl. beneden *boeana* instede van *boewana*; mogelijk weder om de *pasangan* te vermijden, *Kadatoe-an*, eigenlijk de verblijfplaats van den vorst ᬤᬢᬸ *datoe* ᬭᬢᬸ *ratoe;* het eerste woord is in het Maleisch vooral op Sumatra, gebruikelijk, hoewel het een minder hoogen rang aanduidt; de verwisseling van ᬤ en ᬭ is in deze talen genoeg bekend; ook in de talen van Dakhin, als Tamil, Telugu enz. vindt zich dezelve, en wel wordt de cerebrale *d* geschreven, echter als *r* uitgesproken. Het is hier niet de plaats om over verdere verwantschappen der cerebrale letters met *r* en *l* uittewijden; *dèngèr* b. v. is in het Kawi ᬭᬾᬂᬕᬾ *rèngè*; Jav. *roengoe*. Uit het vervolg van de in-

scriptie blijkt het wel, dat hier niet het paleis van den vorst, maar de voorname tempel der hoofdplaats bedoeld is: zoo wordt ook *poera* voor *tempel* en *paleis* gebruikt; vgl. Oesana Bali. (Tdsch. Ned. Ind. IX. 354).

Zesde regel, 10 aksaras: *sara wisesa noe marigi sa (koelili dajèh)*, de laatste 5 lettergrepen staan in den 7den regel; *het merg der voortreffelijkheid; (hij is het) die steenen (goden) beelden vervaardigt rond om de hoofdplaats. Sara wisesa*, Sct. *sara wiçésja*; hier is de lange *á* niet aangeduid; eveneens zijn alle drie s-luiden (*ç*, *sj*, *s*) door hetzelfde teeken, dat oorspronkelijk aan de laatste, *dentale s* beantwoordt, wedergegeven. Reeds bij de verklaring van den Batoe toelis van Buitenzorg hebben wij op de mindere kunde, die zich in de Soenda-districten ten opzigte der oudere taal en schrift vertoont, opmerkzaam gemaakt. *Sâra*, is *de pit*, *het merg*, *het wezenlijke van eene zaak*. *Wiçesja*, *verschil*, *onderscheid van andere dingen*. Het komt nagenoeg op hetzelfde neder of wij die twee woorden als een Sanscrit-compositum, of als op Polynesische wijze achter elkander gevoegd beschouwen; zij zijn adjective tot het voorafgaande *kadatoean* te trekken. De *taling* *ꦿ* komt met die op den Batoe toelies overeen. *Noe*, *die*, *welke*, hebben wij in den voorafgaanden regel kennen geleerd. *Marigi*; dit woord vindt zich in Gericke's en T. Roorda's woordenboek: *beelden op een muur maken*. *Sakoelili (ng) dajèh;* in alle voorliggende kopijen is geene aanduiding van het bestaan der *tjetjak (ng)*; wij houden het voor waarschijnlijk, dat er ook een vorm *koelili* bestaan heeft, hoewel ook het puntje, dat de *tjetjak* in onze inscriptiën aanduidt (op inscriptie III *sang hjang lingga hjang*), ligtelijk onzigtbaar kan geworden zijn. In inscriptie I en II vindt zich geen enkel *tjetjak*; wij gelooven het ook in *pa(n)deri*, regel 8, te moeten suppleren. *Koeliling* is uit het Maleisch bekend, en bestaat ook in het Soendaasch; in het Javaansch schijnt het echter niet te bestaan, ten minste vindt

men het niet in het woordenboek. *Dajèh* (de *è* als *ö* in het Duitsch uit te spreken) is Soendaasch en wordt door den heer Rigg verklaard als *hoofdplaats* van een district; (gewone Soendanezen hebben het als gelijkstaande met *kampong* verklaard). De verklaring van den heer Rigg, waaraan ik over het algemeen genegen ben de voorkeur toe te kennen, wordt nog gestaafd door den naam van een district in Banjoemaas *Dajèh loehoer*, de hooge hoofdplaats. De *pèpèt* wordt hier even als op den Batoe-toelis van Buitenzorg door 3 streepjes boven den regel aangeduid; in Inscriptie II zijn die drie strepen tot eene figuur verbonden. De *wignjan (h finale)* wordt door twee horizontale strepen in den regel daargesteld; vgl. *rahhajoe*, regel 9. — Indien *marigi* alleen de beduiding heeft *beelden op een muur maken*, en niet over het algemeen *(goden) beelden vervaardigen*, moeten wij voorondersteller, dat de hoofdstad Kawali van een gemetselden muur omgeven was, dien de vorst met beeldhouwwerk versierde; hetzelfde vinden wij b. v. in Klongkong om het paleis van den Dewa agoeng. Ook de bewoording *koeta*, bevestigde stad, leidt tot dit denkbeeld.

Zevende regel, 11 aksaras: *(koelili dajèh) noe nadjoe' sakala (desa)*; de eerste 5 lettergrepen hebben wij reeds behandeld; *desa* staat in het begin van regel 8; *(hij) die huistempels maakt (?) (in) alle desa's. Noe* is reeds bekend. *Nadjoe'*: dit is een van die woorden, die het meeste hoofdbreken veroorzaakt hebben, en wij zullen gaarne toestaan, dat onze tegenwoordige verklaring, hoezeer tot het geheel gepast, mogelijk voor eene betere zal moeten wijken. Ter verklaring van *nadjoe'* met *taroeng* op het einde moeten wij doen opmerken, dat in het Kawi de letters *k* en *r*, in vele gevallen, aan het einde van woorden uitgelaten en door de *taroeng* gerepresenteerd worden, blijvende het metrum daardoor onveranderd. Voorbeelden: zie in de aanmerking No. 1. In het tegenwoordig Javaansch is een verwant verschijnsel,

wordende de *k* op het einde wel geschreven, maar niet volledig uitgesproken, naardien men alleen een onbepaald gutturaal geluid hoort. Wij stellen nu, dat ook in *nadjoe* eene *k* uitgevallen is; in het woordenboek dan vindt men ꦠꦢꦗꦺꦴꦒ꧀ *tadjoeg*, *een huistempel*, en wij durven beweren, dat er ook een vorm *tadjoek* bestaan heeft, wisselende de letters *k* en *g*, even als *t* en *d*, *p* en *b* aan het einde van een woord, in de oudere geschriften volgens de euphonische wetten, in het nieuwere Javaansch soms willekeurig, met elkander af. Het werkwoord *nadjoeg* (of *nadjoek*) beteekent dan *huistempels maken, van huistempels voorzien.* De vorst van Kawali heeft dus drie godsdienstige pligten te verrigten: 1) hij verfraait den hoofdtempel (kadatoean); 2) hij voorziet den omtrek der stad van godenbeelden, als dagelijksche en gereede voorwerpen der vereering der bewoners; 3) hij zorgt ook voor de instandhouding der godsdienst in de dorpen, door ze van *huistempels* (Bal. *kaboejoetan*) te voorzien. *Sakala*, de Sct. vorm, Maleisch *sègala*; in het Kawi wordt de *k* van Sct. woorden zelden tot *g* verzwakt. *Desa*, *dorpen*, *het platte land;* de *taling* (é) komt ook hier met die van den Batoe toelis van Buitenzorg vrij wel overeen.

Achtste regel: (*desa*) *aja-ma noe padèri pakena; hij is het ook, die eindelijk beveelt. Desa* hebben wij al tot den vorigen regel getrokken. *Aja*, *zijn*, het Soendasche verbum substantivum (vgl. *ana* Jav. en *ada* Mal.); *ma* is eene partikel in het Soendaasch, welker beduiding mij de heer Rigg opgeeft te zija *ook*, *zekerlijk;* als in ons voorbeeld *aja- ma*, *there is also*, *daar is ook*, *aja-ma bahe*, *certainly there are some*, *zekerlijk er zijn sommige. Noe* is bekend. *Padèri*; deze vorm is aan den heer Rigg niet bekend, maar wel *pandèri*, eene partikel, die *later*, *eindelijk*, *enfin* beteekent, (*afterwards*, *finally*, Mal. *di blakan kali*). Dat dit woord hier bedoeld is, kan niet twijfelachtig zijn. Het ontbreken der *n* kan op dubbele wijze worden verklaard: 1) er kan

een vorm zonder neusklinker bestaan hebben, en wel de oorspronkelijke geweest zijn; voorbeelden van latere invoeging van een nasaal vinden zich in het Polynesisch (1) even als in het Sanscrit; 2) de *n* voor *d* kon door *tjètjak* (anuswara) uitgedrukt en deze, een klein puntje boven den regel, op den steen onduidelijk geworden zijn; vgl. s. v. *koeliling* (reg. 6—7). *Pakena*, de jussief (vgl. T. Roorda, Javaansche spraakkunst 2e uitgaaf p. 306) van *pakên*. *Kôn* Ngoko, en *kên* Krâmâ heeten *gelasten; pakôn* en *pakên*, *last*, *bevel*; *papakôn* en *papakên* wederom *bevelen:* hier echter is ook het niet verdubbelde *pakên* als werkwoord gebruikt. De jussief schijnt hier minder gepast te zijn, dan de indicatief, tenzij men eene conditioneele verhouding veroorzaakt geloove door het voorafgaan van *ajama noe*, est etiam qui, waarop in het Latijn de conjunctief volgt. Achter *na* vindt zich in de kopijen van Raden Saleh op eene distantie nog een teeken op de *soekoe* gelijkende; bij Raffles is er geene aanduiding van, ook niet in de kopij van den Regent van Galoe. Wij zouden hier wel een *paten* verwachten; dit echter kan het volgens den vorm niet zijn, en wij gelooven dat dit teeken eene breuk in den steen daarstelt. *Pakena* vindt zich ook op gelijke wijze gebruikt in Inscr. II.

Negende regel: *Gawe rahhajoe pakèn hèbèng dja(ja)*; *zich te beijveren tot verkrijging der toezegging* (tot verzekering) *van geluk.* De laatste lettergeep, *ja*, is in regel X. *Gawe rahhajoe*, (eigenlijk *geluk maken*, *gelukkig of auspicate handelen*), wordt in de Soendalanden gebruikt in den zin van *using emulation*, *using exertions in working* (Rigg), *wedijver vertoonen*, *zijne krachten inspannen ter bereiking*. *Rahhajoe* alleen verklaart de heer Rigg door *current prosperity*, *algemeen*

---

(1) Vergelijke b. v. *toendjoek* en *toedjoek* تذجق en توجق Marsden, in het Maleisch; (bij Crawfurd *toeju* en *toenjuk*, welke woorden daar niet bij een gevoegd zijn). In het Javaansch komt *pandoeka* voor, instede van *pâdoeka* (ꦥꦢꦸꦏ) Zie Gericke-Roorda s. v.

geluk. Het woord *rahhajoe* is met twee *h* geschreven, bestaande uit *rah* en *hajoe* (eigenlijk *goed bloed*; *vgl. rah-adian, eerste, voornaamste bloed*; waaruit *Rahaden* en *Radèn* ontstaan zijn). De eerste *h* is door de *wignjan* (visarga) uitgedrukt. *Pakèn*, een andere vorm van *kèna* ꦏꦤ꧀ (hetzelfde *kèn* vormt ook causatieve werkwoorden); in het Soendaasch wordt nog thans *pikèn* in dezelfde beduiding gebruikt; vgl. Maleisch *akan* اكن. *Hèbèng*, in het woordenboek van Gericke en T. Roorda *hèbang* ꦲꦺꦧꦁ *belofte* (tot belooning), *toezegging*. Het gebruik der *è* instede van de *a* vertoont zich zeer dikwijls; wij gelooven zelfs, dat *hèbèng* de juistere vorm is, wordende de *è* zeer algemeen door een sluitenden neusklank veroorzaakt, vooral door *ng* en *m* (vgl. *sidèm*, Sct. *siddham* in het begin der meeste geschriften), ook *r* en *l* hebben de uitwerking van de *a* in *è* te veranderen. Dit verschijnsel vindt men niet alleen in de Polynesische talen, maar b. v. ook in het Grieksch, tegenover het Sanscrit; vgl. Pott Etymologische Forschungen Bd. I. De *ng* is niet door *tjètjak* uitgedrukt, maar de letter voluit uitgedrukt en van *paten* voorzien. Deze wijze van schrijven, instede van *lajar*, is in het Kawi gebruikelijk. Het verschil in vorm van de *ng* in regel II schijnt nog meer te bewijzen, dat op die plaats *(moe)ngi* te lezen is. *Djaja*, overwinning, *zege, geluk, voorspoed*. De *ja* in alle voorbeelden op onze inscriptie vertoont een eigenaardigen vorm, in zoover die letter in tweeën gespleten is, zijnde anders de deelen derzelve, ook op de inscriptie van Buitenzorg, vereenigd. De waarde der letter staat echter volkomen vast: (zie *mahajoe, dajèh, aja-ma, rah-hajoe*).

Tiende regel: *(ja) di na boeana; in deze wereld*. *Ja* is al tot den voorafgaanden regel getrokken. De heer Rigg meende, dat *na* alleen als pronomen suffixum gebruikt werd,

gelijk *nia*, *nja*, Kawi, Mal. (zie s. v. *nihan*, reg. I); echter is het in onze inscriptie duidelijk pronomen demonstrativum, én in het voorliggend geval én in *na kadatoeân* (reg. V) en ook wel in *na djèh* en *na djoeritan* in Inscr. II. Dat het ook thans nog als pronomen demonstrativum, *die*, *dat*, gebruikt wordt, blijkt uit de spreekwijze, die men volgens den heer Rigg nog dagelijks hoort, en die wij gedeeltelijk hier voor oogen hebben, te weten: *djaja di na boeana pantja tengah* (vgl. *na kadatoeân*, reg. V.)

Over *boeana* vgl. *kadatoeân* reg. V en *Bhagya* reg. I. II. Ook staat thans het gebruik van *di*, waaraan wij bij de Batoe toelis getwijfeld hadden, vast. Wij zijn hiermede aan het einde der voorname inscriptie, en voor dat wij de randschriften trachten te verklaren, zullen wij den tekst en de vertaling van het hiervoren gecommenteerde te zamen vatten.

1.	ᮀᮤᮃᮔᮧ ᮇᮔ ᮊᮔ	Dit is het vertoog over
	nihan tapa kata	de boete;
2.	ᮃᮔᮧᮏᮤᮢᮤ ᮋᮤ	Het menschdom heeft niets
	mânoesiya moengi	te verrigten dan kastijdin-
	ᮘᮔᮔ ᮞ	gen;
	atapa Bha-	
3.	ᮘᮜᮌ ᮄᮃᮔᮧ ᮄᮇ	De koning Bhagyapraboe
	gya parĕboe radja	heerscht
	ᮝᮔᮧᮔᮧ	
	wastoe	
4.	ᮃᮇᮀᮓᮌ ᮀᮤᮔᮧᮔ	wezenlijk in de veste stad
	mangadĕg di koeta	Kawali,
	ᮊᮔ	
	Kawa-	

5. ꦭꦶ ꦤꦺ ꦩꦲꦗꦺ ꦤ ꦏ
li noe mahajoe na ka-
ꦢꦠꦺꦴꦌꦤ꧀
datoean
6. ꦱꦫ ꦮꦶꦱꦺꦱ ꦤꦺ ꦩ
sara wisesa noe ma-
ꦫꦶꦒꦶ ꦱ
rigi sa-
7. ꦏꦸꦭꦶꦭꦶ ꦢꦗꦃ ꦤꦺ
koelili dajĕh noe
ꦤꦢꦗꦺꦴ ꦱꦏꦭ
nadjoe' sakala
8. ꦢꦱ ꦗꦲ ꦩ ꦤꦺ
desa aja-ma noe
ꦥꦢꦼꦫꦶ ꦥꦏꦤ
paděri pakena
9. ꦒꦮ ꦫꦲꦗꦺ ꦥꦏꦺꦤ꧀
gawe rahhajoe pakĕn
ꦲꦲꦼꦁ ꦢ
hĕbĕng dja-
10. ꦗ ꦢꦶ ꦤ ꦧꦺꦴꦌꦤ
ja di na boeana.

Randschrift van Inscriptie I.

De bovengemelde twee onduidelijke teekens vinden zich in dit randschift. Het verbeeldt een *Sloka*, waarvan de vier hemistichiën op de vier zijden verdeeld zijn. Het begin is ter regterhand, gaande de volgorde dan naar boven, daarop links en eindigende beneden de hoofdinscriptie. Een

der hemistichiën No. 3 heeft eene lettergreep te veel, indien wij niet eene contractie vooronderstellen, die in het Sanscrit mogelijk, hier echter naauwelijks te verwachten is. Die sloka is uit Polynesische woorden gevormd, iets waarvan ik al vroeger een voorbeeld uit de Oesana Bali bekend gemaakt heb. (Tdsch. Ned. Indië jaarg. 9, 3de deel, p. 285, cf 349). Wij lezen in de opgegeven volgorde:

1 *Hajoe adi rawoeh rawoeh* (of: *tjawoeh-tjawoeh?*).

2 *Hajoe adi paneh paneh* (of: *pranah pranah*).

3 *Bhagya nitja kabagya-rèpag.*

4 *Bhoeaneko bhagya ago* ? ? (*règa?*).

Eerste regel. Hajoe, goed, is bekend. *Adi, eerst, uitmuntend, voortreffelijk.* Het volgende is eene herhaling van hetzelfde woord: de eerste letter is niet zeker; hoewel niet veel verwijderd van het gewone teeken voor *ra*, gelooven wij in haar toch eene duidelijke afwijking daarvan te vinden. Wij vergelijken letter 4 van regel 3, waar wij dit teeken *tja* gelooven te kunnen lezen. In geene plaats van de hoofdinscriptie No. I. noch II. III. IV. verschijnt die letter meer en in de inscriptie van Buitenzorg is het teeken, dat wij ook zonder zekerheid daarvoor gehouden hebben, verschillend van het onze. Wij zijn dus hier tot conjectures gedwongen. *Tjawoeh* schijnt in het Soendaasch niet te bestaan, (zoo de heer Rigg); Javaansch is het ook niet: echter willen wij nadere inlichting daarover afwachten. *Rawoeh, komen*, geeft een zeer gepasten zin: *voortreffelijk goed geluk komt, komt*, te weten ten gevolge van de betrachting der godsdienstige pligten, in de hoofdinscriptie voorgeschreven.

Tweede regel. Met *Hajoe adi* begint ook deze regel; het volgende, insgelijks herhaalde woord, is door het teeken, dat zich naast de *pa* vindt, onduidelijk. Dit teeken gelijkt eenigzins op de *taling*, ◌ (vgl. *wisesa, desa, pakena, gawe*), echter is de buiging niet naar binnen, maar naar buiten;

eindelijk is *paneh* geen woord in eenige taal, die hier ter vergelijking in aanmerking komt. Ook als *tjakra* (*ra pasangan*) kan men het moeijelijk bschouwen, daar het zich in regel 4 onder ꦄ *a* vindt. Wij durven het dus noch hier noch in regel 4 te bepalen. *Pranah* kon als pluralis van *prâna* Sct., *levensgeesten*, *adem*, dus ook *ziel* verklaard worden. Wij moeten hier toestemmen dat wij dit woord, en het laatste in regel 4 niet kunnen verklaren. Bij de herhaling van het woord vindt zich hetzelfde teeken bij de *pa*, hoewel de eene streep niet doorgehaald is. De *na* en *wignjan* zijn beneden den regel geschreven, zeker wegens gebrek aan ruimte. Ook moet men hierbij nog in acht nemen, dat het randschrift minder naauwkeurig schijnt ingehouwen te zijn, en dat het waarschijnlijk meer aan verweêring blootgesteld was.

Derde regel. Bhagya nitya, *gering geluk*; wij gelooven, dat het vierde teeken de *tja* moet verbeelden; het komt eenigzins met 5 en 7 in regel 1 overeen. *Kabhagya rèpag*, (*gaat over*) *tot overvloedig geluk*. *Rèpag* houd ik voor gelijkbeduidend met ꦫꦺꦥꦩ꧀ꦥꦺꦒ꧀ *rèmpèg*, Ger. Roorda, *eenstemmig*; volgens Rigg in het Soendaasch *overvloedig* (*abundant*). Ook hier komen de bovengemaakte aanmerkingen over den nasaal, en over de verwisseling van *a* en *è* (in omgekeerde orde van *hèbèng*, Jav. *hèbang*, te pas. Ik heb al opgegeven, dat in dezen regel 9 lettergrepen instede van 8 verschijnen; volgens de euphonische wetten van het Sanscrit kan men dit verhelpen, wordende de sluitende klinker van *kabhagya*, (*a*) te zamengetrokken met de volgende *rè*, die Sanscrit *ri-vocalis* daarstelt (hoewel wij hier geen Sanscritwoord hebben) *a*+*ri* vormen *ar*, dus eene lettergreep, waardoor onze 9 lettergrepen tot 8 gereduceerd worden. Volgens de rest van deze inscriptie zoude ik zulk eene kunde bij den vervaardiger van onze inscriptie niet vooronderstellen. Echter kon *die sloka* wel een erfdeel uit

ouderen tijd zijn, en wel uit eenen tijd, waar het gevoel voor euphonie, volgens Indische wetten, nog levend was. Reeds de vorm van een' sloka duidt op oudere tijden.

Vierde regel. De eerste aksara is *bha* in alle kopijen; ik durf echter vooronderstellen, dat hier een *soekoe* (*oe*) onzigtbaar geworden is, en lees: *bhoeaneko*, *bhoeana ikoe*, *deze wereld*; echter hebben wij *ko* niet *koe*, hoewel de *taling taroeng* alleen hier en in het laatste, ook onzekere woord van dezen regel verschijnt. *Oe* en *o* worden in de uitspraak dikwijls verwisseld; kunnen wij het daaraan toeschrijven? vgl. Batoe toelies van Buitenzorg *mokata*, reg. V. Bestaat ook *iko* in het Soendaasch? Ik weet het niet. — Daarop volgt weder het bekende *bhagya*, *geluk*. Het laatste woord, dat met *a*, begint en met *go* eindigt, is mij ten eenenmale onleesbaar en onverklaarbaar. Het teeken naast (en half onder) de *a* is hetzelfde, dat in regel 2 naast *pa*, No. 5 en 7 verschijnt. — Nadat wij zoo alle struikelblokken in dit mogelijk ook verminkt, randschrift opgenoemd hebben, gelooven wij toch onze meening over den inhoud van hetzelve te mogen opgeven.

De hoofdinscriptie is met regel X volkomen afgesloten; hetgeen er nog bijgevoegd is, is openbaar eene zedelijke, misschien eeuwen oude spreuk; als zoodanig wordt zij ook door de versmaat, *de epische sloka*, gekenschetst. Wat wij eindelijk met zekerheid er van kunnen lezen, staaft dit gevoelen nog meer; wij zouden vertalen, doordien wij *mentaliter* bijvoegen: *doet dat* (wat de inscriptie u leert) *en het gevolg zal zijn, dat*:

Uitmuntend welzijn komt, komt,
Uitmuntend welzijn . . . .
Nederig geluk (gaat over) tot voleindigd geluk,
Deze aarde zal het geluks-(verblijf?) zijn.

Inscriptie II.

Regel 1 tot en met 3. *Aja-ma noe djèh si bhagya Kawali* (*bha-*). Hier veroorzaakt de lettergreep *djèh* moeijelijkheden; dezelfde, schijnt het, keert weder in reg VI. Daar dit juist het werkwoord is, waarvan de volzin afhangt, blijft onze verklaring, hoewel in de bijzonderheden vrij zeker, toch in haren zamenhang nog twijfelachtig. De *dja* is eenigzins verschillende van den gewonen vorm, zijnde de bovenste streep naar buiten (links), in stede van naar binnen gekeerd; verder is de streep regts van de letter noch beantwoordende aan *wignjan*, die in deze inscriptiën door twee evenwijdige streepen aangeduid wordt (vgl. *dajèh*, *rah-hajoe*), noch ook aan de *taroeng*, die regts boven de letter staat (vgl. *mánoesiya*, *nadjoe'*). Wij geven alleen als conjectuur op, dat men hier *manoedjoe'* (Mal. توجق en تنجق) of in een ouderen, of in een verbasterden vorm zoude kunnen vinden; dit heeft, volgens den heer Rigg, in het Soendaasch de beduiding *to stand proeminent, to show importance.* De zin zoude dus zijn: *er is vooraanstaande* (in uitmuntendheid) *si Bhagya van Kawali. Si Bhagya* schijnt dubbelzinnig gebruikt te zijn: *het geluk* (van Kawali) of *de geluksvorst* (Bhagyaparèboe). *Bhagya* meent den voorspoed van een land: hier dus de voorspoed van Kawali, of dan de gelukkige vorst (gelijk als zijn naam in inscr. I luidt), de repraesentant van het geluk des landes. Dat een persoon bedoeld is, daarop wijst het voorafgaande *si*: dat echter dit woordje voor den (vooronderstelden) naam van een vorst zich vindt, moet ons bevreemden, daar het tegen de regelen der hoffelijkheid schijnt te druischen. Mogelijk werd dit woordje echter in vroegere tijden anders gebruikt dan thans. — Zouden wij ook in dit woordje den hoogmoed der priesters, die de inscriptie vervaardigden, tegenover den vorst, *hunnen mindere*, mogen waarnemen?

Regel 4 en 5. (*bha*) *ri pakena kèrèta bènè'*. *Ba* (inderdaad geschreven *bha*, tegen den regel; vgl. Inscr. I s. v. *bhagya*, reg. 4) staat nog in regel 3; *bari* is in het Javaansch *en*, *met*; *door*, *aan*, *tegen*, *naar*; in het Soendaasch (Rigg): *terwijl*, *in den tijd dat*; *whilst*, *in the time that*); vgl. Mal. *sèmbari*, b. v. *kerdja sèmbari majin*, *werken terwijl men speelt* (zoo ten minst te Batavia); het *sèm* is openbaar het Sancr. *sam*, *met*; *bari* is echter niet uit die taal afteleiden, zoodat het compositum tot de hybride woorden behoort, waarvan zich meer voorbeelden laten bijbrengen. — Op dit voegwoord volgt wederom *pakena*, de jussief (zie Inscr. I reg. 8), hoewel de conditionele verhouding des volzins ook hier niet duidelijk is. *Kèrèta*, is, wat de spelling aangaat, met *parèboe* te vergelijken: ook hier heeft men de twee medeklinkers van elkander gescheiden, hoewel in ons laatste geval de *lajar* boven de letter voldoende geweest ware, maar ook dit teeken vindt men in deze inscriptiën niet: *kèrèta* is dan *kèrta*, *vrede*, *rust* (vgl. *Kèrtasoera*, *Soerakèrta*, *Ngajogyakèrta* enz.) Hoe dit woord, dat openbaar aan Sct. *krèta*, *gemaakt*, beantwoordt, aan zijne Javaansche beduiding gekomen is, blijft mij nog altijd onverklaarbaar. — *Bènè'*, wederom met *taroeng* aan het einde als plaatsvervanger eens uitgevallen medeklinkers; het is het Jav. ꦧꦺꦤꦽ *bènèr*, Mal. *bènar* بنر *regt*, *juist*, *waar*, *behoorlijk* enz. — De zin van de verklaarde woorden is: *terwijl hij eene behoorlijke* (volkomene) *rust* (of orde) *gelast*. —

Regel 6 *en* 7. *Pakèn na djè' na djoeritan*. Hier is weder de lettergreep *djè'*, welker lezing echter in dit geval aan geen twijfel onderworpen is. *Pakèn* is ons bekend uit inscr. I reg. 9; het twee keeren verschijnende woord *na* kennen wij als pronomen demonstrativum; *djoeritan*, komt van ꦏꦮꦶ Kawi, *oorlog*, *krijg*, alzoo: *toestand van oorlog*. *Djè'* kan ik ook hier niet verklaren. *Djah* ꦗꦃ Kawi, is *strijd*, *twist*; dit zoude tot het volgende *djoeritan*, *staat van oorlog*, goed passen: echter hebben wij de *taroeng* aan het einde van

djeh en niet de *wignjan;* mindere zwarigheid in de gelijkstelling van ons woord met *djah* (bij Gericke- Roorda) zoude de *pèpèt* (*è*) veroorzaken. — Voor de verklaring van het geheel is ook nog op het pronomen *na* voor *djë* en voor *djoerïtan* te letten: er wordt hier van *bepaalde* twisten en krijgstoestanden gesproken.

Als men nu boven *ma-noe-djë* door *manoedjoek*, en *djë* hier beneden door *djah* mag verklaren, zouden wij wel is waar een gepasten zin in de inscriptie vinden, te weten:

Er is uitmuntende (verheven) de geluksvorst van Kawali,
terwijl hij gebiedt volkomene rust (te houden),
ten aanzien van *dien* strijd en *dien* krijgstoestand.

Die strijd en *die* krijgstoestand kunnen slechts op veten in dien tijd op Java woedende betrekking hebben .De heerschende priesters in Kawali echter noodzaakten *hunnen* vorst, om vrede en rust te houden. —

Aan wien deze uitlegging niet bevalt, die geve eene betere!

Inscriptie III.

Deze is op een steen, die een *lingga* verbeeldt, hoewel de gedaante vrij ruw, en de steen openbaar in het geheel niet bewerkt is. Men kan met dezen steen een diergelijken bij den Batoe toelis te Buitenzorg vergelijken, dien ik dadelijk bij mijne eerste komst te Buitenzorg vermoedde eene ruwe daarstelling van den lingga te zijn, hoewel de goede man, die op die plaats de wacht houdt en de offerhanden met gebeden daarbrengt, hem voor den staf van dien heiligen man, dien hij daar begraven meent te zijn, verklaarde. Ook in Hindostan worden steenen uit de rivieren, die of op een *linggam*, of op een *menschelijk figuur* gelijken, door de *alles vereerende* Hindoes als goden gebezigd; men vergelijke daarbij de niet ver van den Batoe toelis onder een afdak vereenigde steenen, waarvan enkele een weinig van eene menschelijke figuur hebben, hoe-

wel zij ook nooit bewerkt waren. Dat nu op Kawali en dus zeer waarschijnlijk ook op Buitenzorg een lingga vereerd werd, zegt ons de inscriptie. Zij luidt:

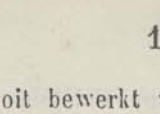

sang hyang lingga hyang.

Over *hyang* hebben wij al in Inscr. I. reg. 2. s. v. *manoesiya* gesproken; men heeft om de werkelijke uitspraak op te volgen, nog eene *i* (*oeloe*), hoewel op verkeerde wijze, boven *hyang* geplaatst. Overigens valt over de letters niets optemerken, buiten dat de *pingkal* hier meer bepaald en meer op het nieuwe Javaansch figuur gelijkende daargesteld is. *Hyang*, *god*, is herhaald; in den beginne hebben wij *sang hyang*, *de god*; en daarop achter *lingga* nog eens *hyang*, *lingga-god*. Dit compositum was dan wel zijn gebruikelijke naam: men vergelijke daarmede den nog vereerden *goeriang*, d. i. *goeroe-hyang*, *goeroe-god*, of *leeraargod*. Wij moeten dan vertalen: *de god lingga- hyang*.

Wij hebben reeds aangemerkt, dat in Inscr. I. en II. de *tjètjak* (*ng*) altijd vermeden is; in deze kleine Inscr. vinden wij de *tjètjak* vier keeren; — mogelijk duidt ook dit een later ontstaan dezer inscr. aan.

Inscriptie IV.

Deze bestaat alleen uit de 3 lettergrepen: *angkana*, *het merk daarvan* of *van hem* 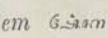 De *tjètjak* schijnt met het tweede gedeelte des teekens, dat *a* verbeeldt, vereenigd te zijn. Na de *ka* vindt zich de *taroeng*, bepaaldelijk om de lengte der *a* aantedniden, die veroorzaakt wordt door het bijvoegen van het pronomen affixum *na*. Over dit *na* zie Inscr. I. reg. 1 s. v. *nihan* en regel 5 *na kadatoean*. Dit woord vindt zich ter linkerzijde van een platten steen, die in ruiten verdeeld is (naar de wijze van Boeddha's voet), doch geene figuren of symbolen vertoont, buiten den in-

druk van twee voeten en eene hand, die buiten voor de ruiten der figuur zijn en openbaar aan den aanbiddende toegeschreven worden, die in zijne aandacht zijne twee voeten, en de linkerhand, waarop zijn ligchaam steunde, tot in den steen drukte. Een diergelijken indruk van voeten vindt men ook op het voetstuk voor den Batoe toelis van Buitenzorg; verder, hoewel minder compleet, op het bovengedeelte des liggenden steens van Djamboe. Bij dezen steen zoude ik in 't bijzonder gelooven, dat die indruk later gemaakt is dan de inscriptie, hoewel deze opmerking waarschijnlijk op al zulke impressiën toepasselijk is. In Kawali heeft men dan geloofd ook de verklaring van deze figuren te moeten geven; echter kan die ook wel alleen toegepast zijn op het veld met ruiten, dat ik zeer genegen ben voor een Boeddhistisch symbool te verklaren. Van Boeddha's voet ziet men b. v. eene afbeelding in *Asiatic Researches* deel XVI, op de plaat naast bl. 464, *Notice of three Tracts received from Nepal, by Horace Hayman Wilson.*

Aanteekening van de Redactie. Het gebrek aan letters met klankteekens is de oorzaak, dat men in dit stuk en het volgende, de verschillende klanken der letters, volgens de Javaansche uitspraak, niet zoo duidelijk heeft kunnen wedergeven als noodig is. Men gelieve dus in de Javaansche woorden, daar waar zulks met de taalregels overeenkomt, te lezen *ô* voor *o*. Voor de zachte e is gebruikt *è*. Alleen de grootere letters op bl. 173 en 174 zijn van de vereischte teekens voorzien.

Inscription de Kiwah (Cherribon)

Radhen Saleh del.

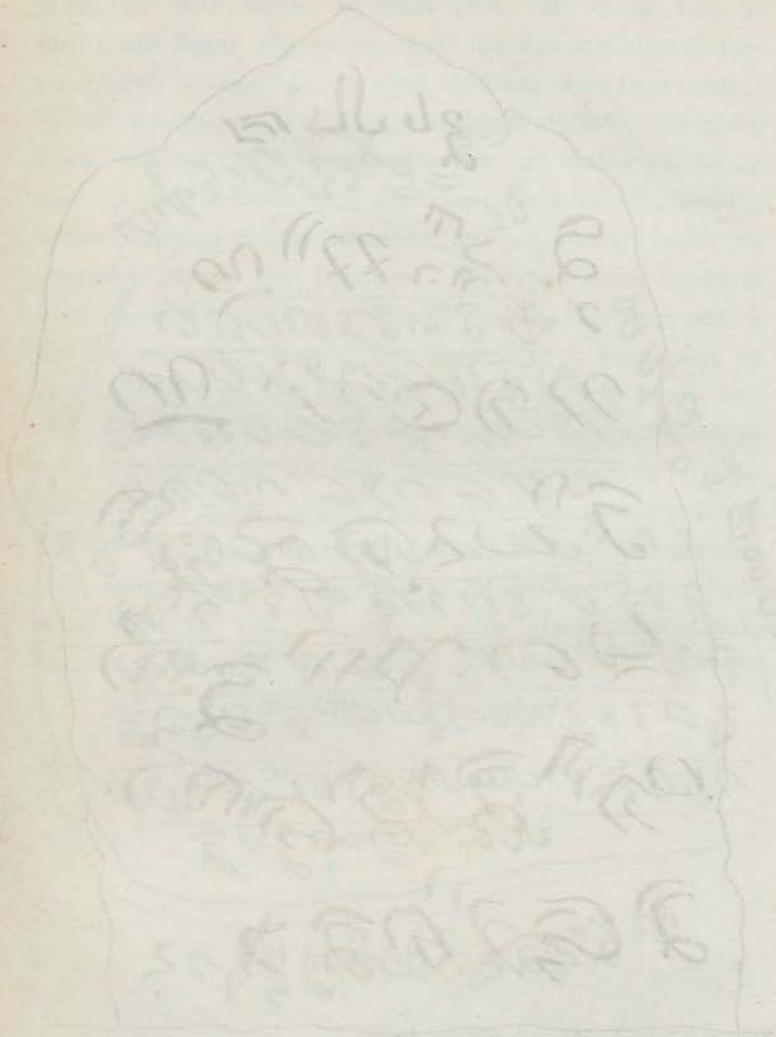

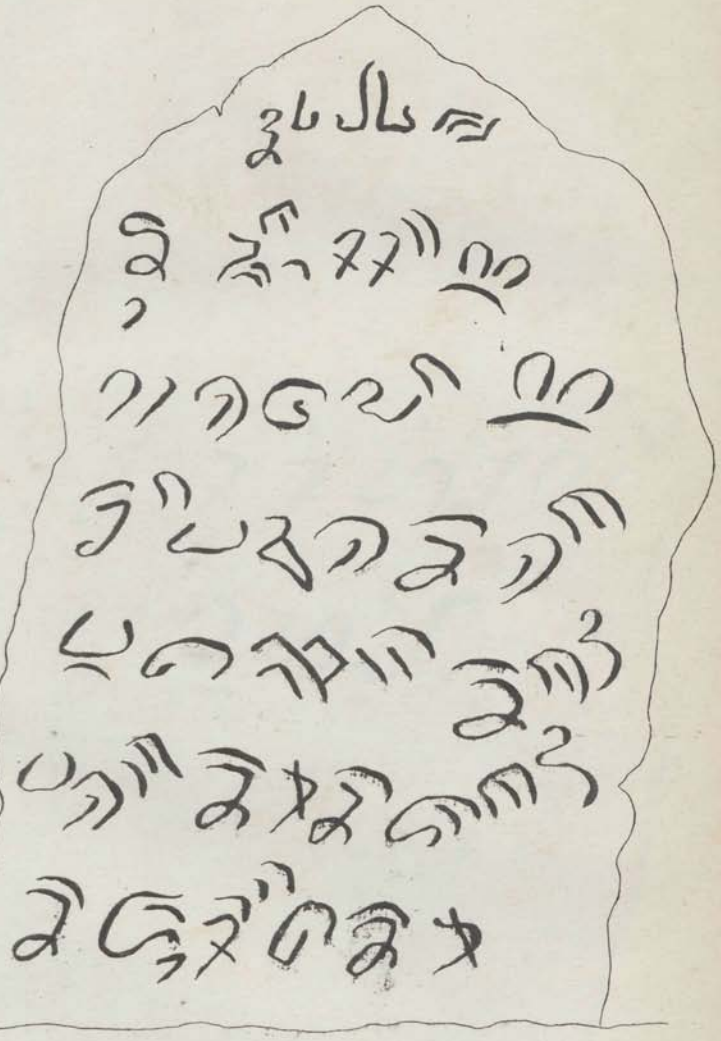

Inscriptie te Kwali (Cheribon)

Radhen Saleh del.

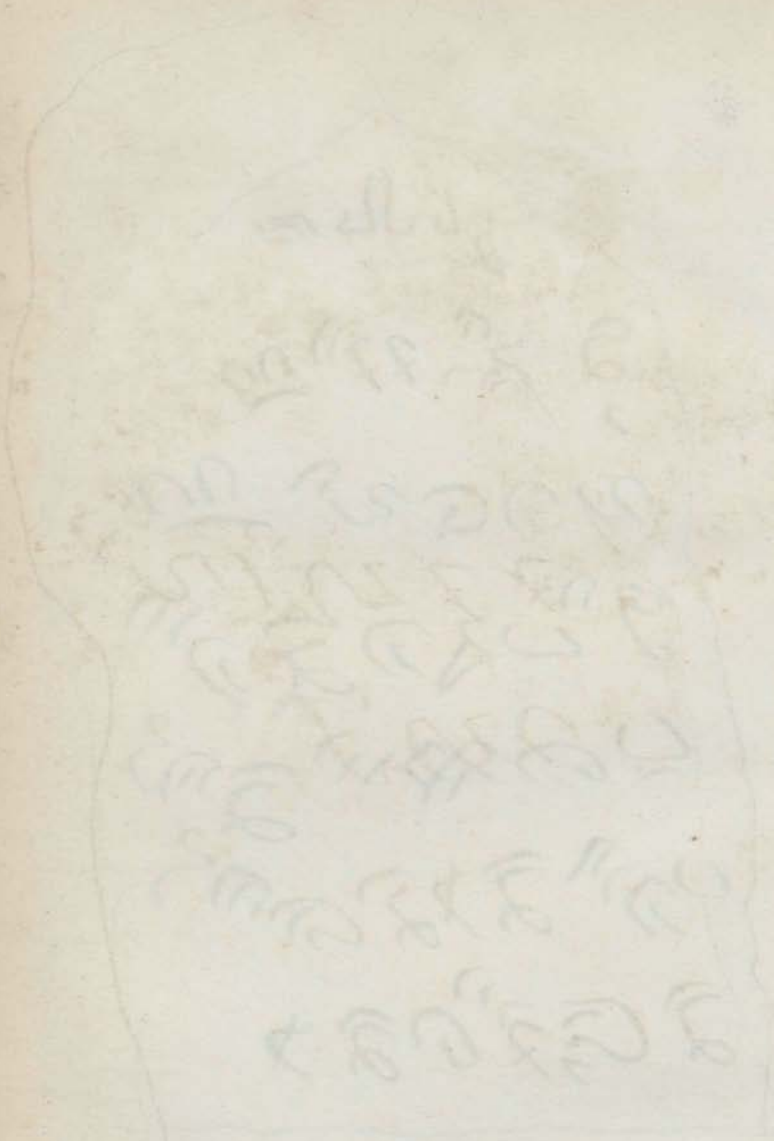

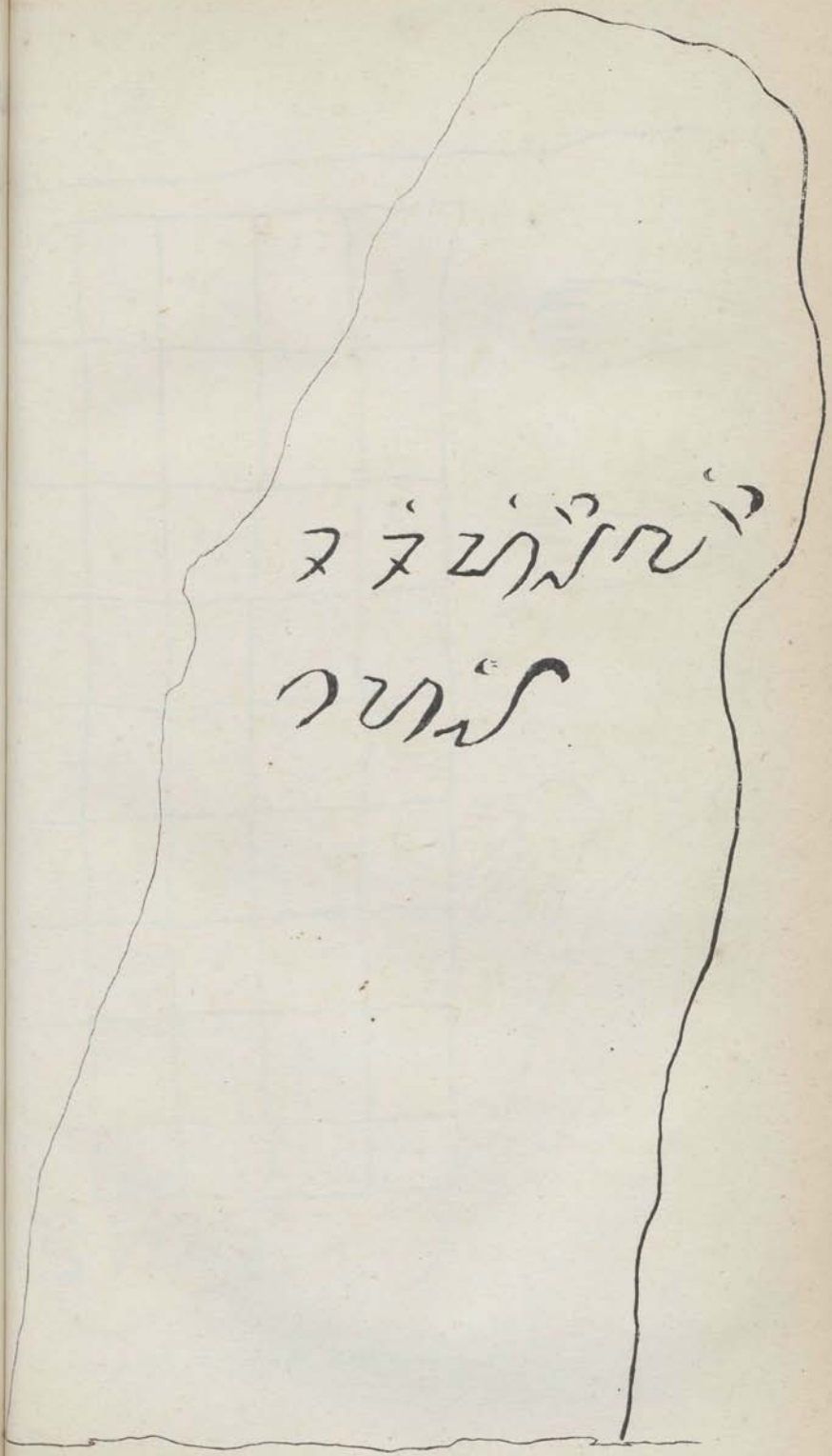

Inscriptie te Kwali (Cheribon)

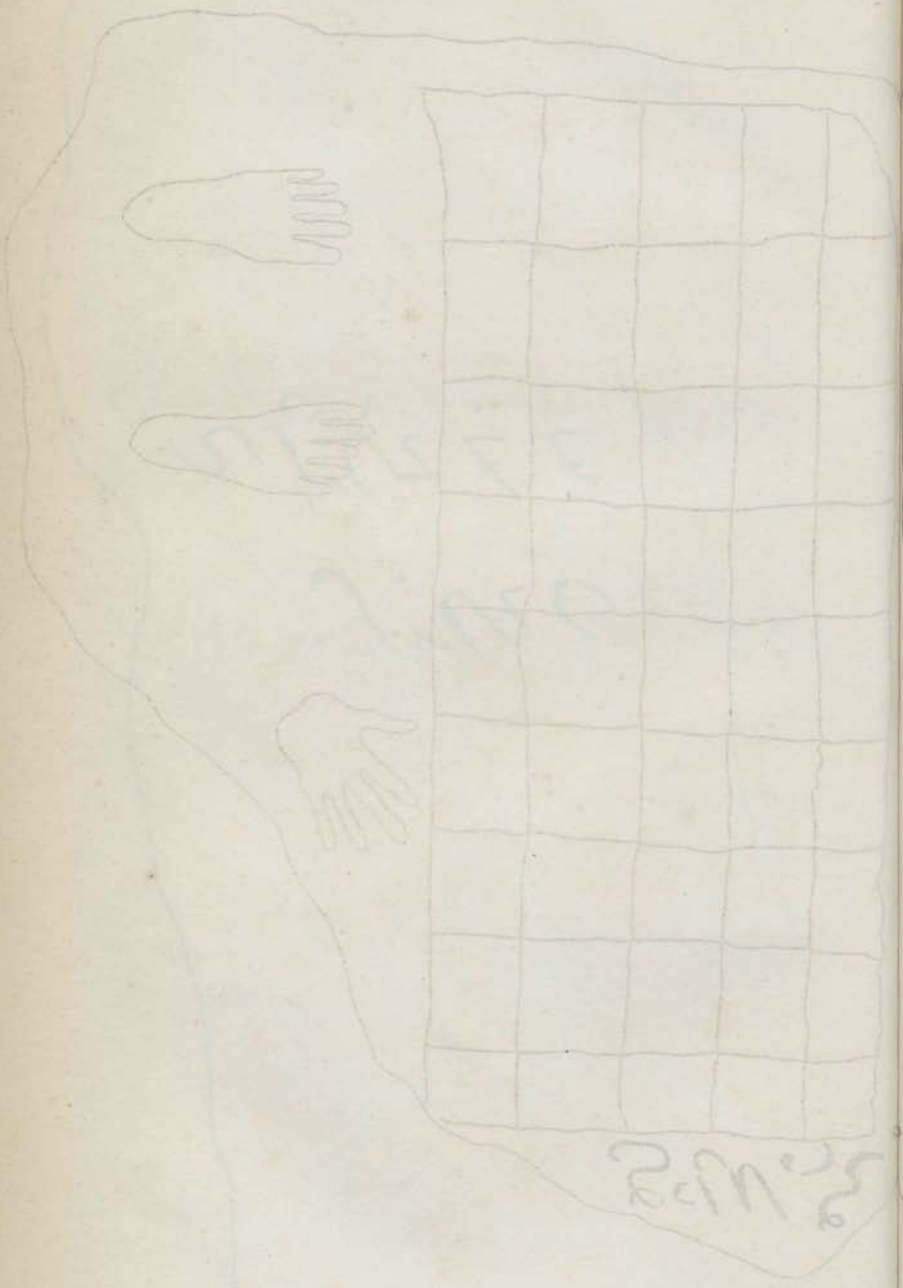

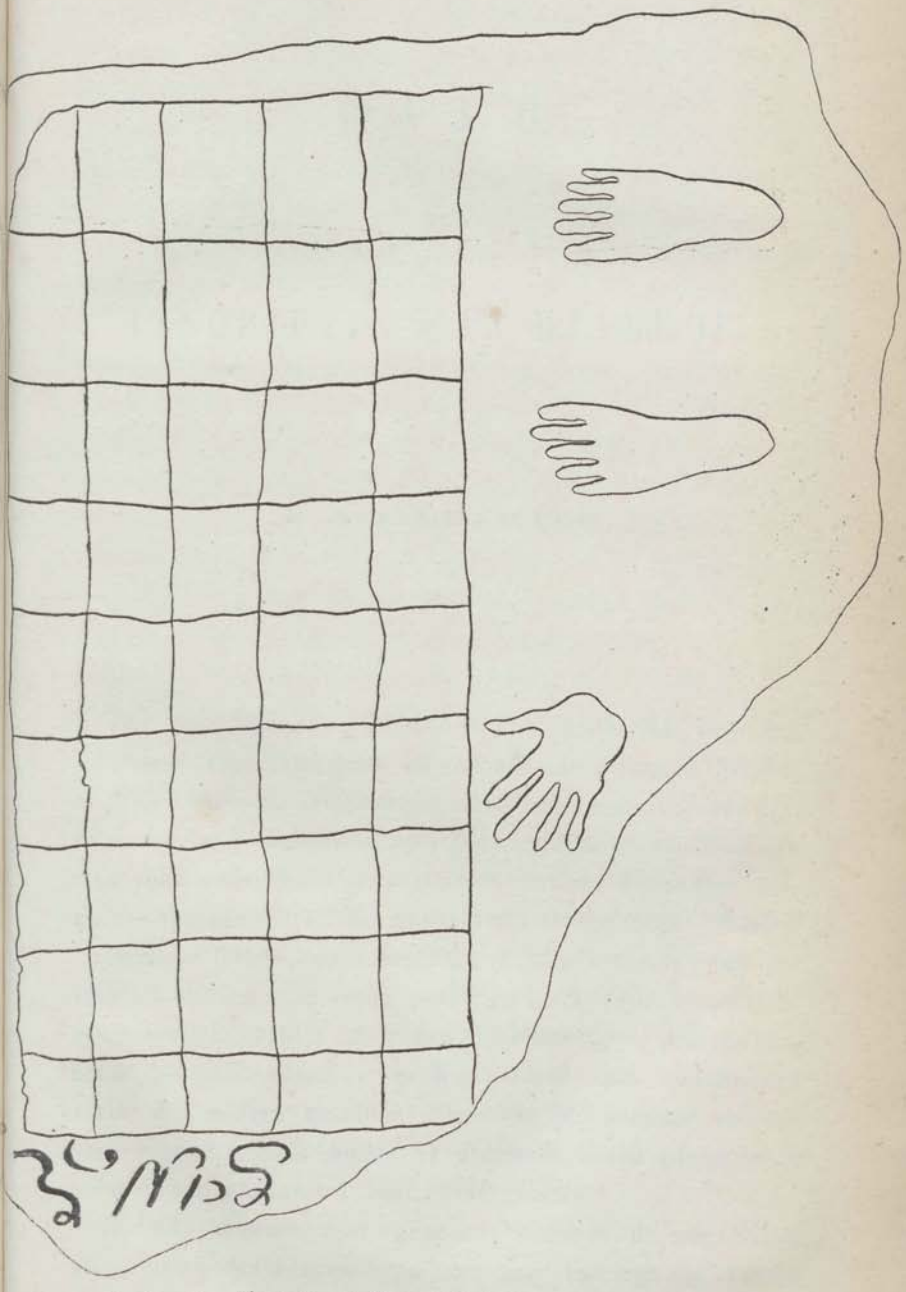

Inscriptie te Tiwati (Cheribon)

Radhen Saleh del.

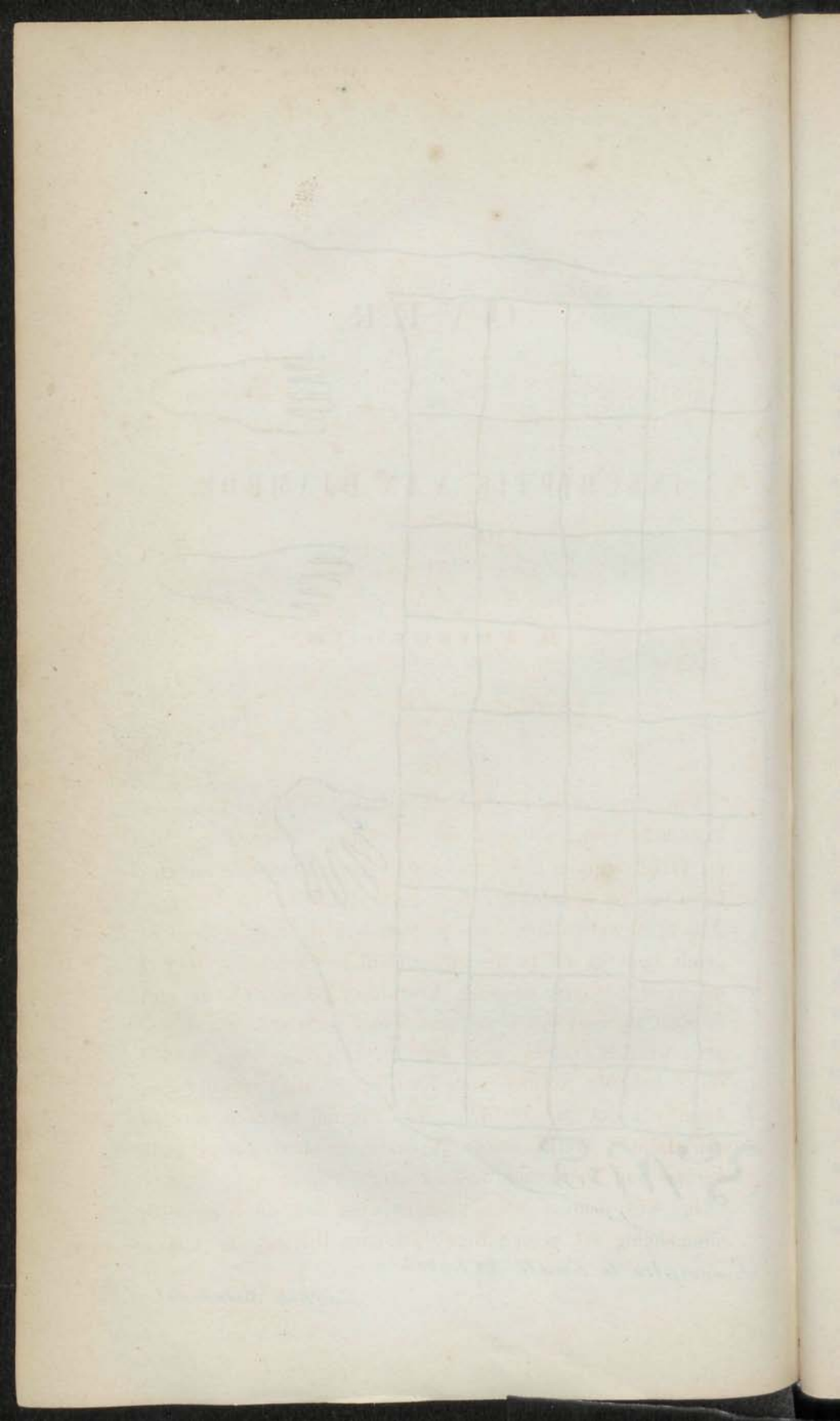

OVER

DE

INSCRIPTIE VAN DJAMBOE.

DOOR

R. FRIEDERICH.

Van deze inscriptie, bedoeld bij het berigt No. 1 in het Tijdschrift voor taal- land- en volkenkunde (Jaarg. I. No. VII en VIII.) verkreeg ik het eerste narigt tegen het einde van October van het verleden jaar, door den heer J. Rigg, van Djasinga. Aan zijne welwillende hulp is men ook de hierachter volgende opgaven dd. 12 November 1853 verschuldigd. Hoewel de weinige letters, door den heer Rigg gekopieerd, mij niet in staat stelden, om eenig woord met zekerheid te ontcijferen, werd ik echter door den eigenaardigen, van de mij reeds bekende vormen van Kawi-schrift sterk afwijkenden vorm der letters getroffen. Van aan mij bekende soorten van Indisch schrift konde ik daarmede alleen eenige oude vormen van *Dekhanisch Sanscrit* vergelijken.

Ik was daarom zeer genegen, om aan de vriendelijke uitnoodiging des heeren Rigg, om naar Djasinga te komen

te voldoen, doch werd daarin aanvankelijk door ziekte verhinderd. Den 12den van de maand Junij was ik eindelijk in de gelegenheid om met de heeren Rigg en Dr. Croockewit mij over Buitenzorg naar de plaats te begeven.

De localiteit is in het bijgaande berigt van den heer Rigg zoo naauwkeurig beschreven, dat ik daarover niets bijtevoegen heb. Zoodra wij, met behulp van eenige inlanders, waarvan maar een enkele de plaats kende, aan het afgelegen oord gekomen waren, vond ik eene der fraaiste en zeker ook der oudste inscriptiën, die tot nog toe op Java ontdekt zijn.

Mijne voorloopige gissing, dat ik oude Sanscrit-karakters zoude vinden, werd al dadelijk bevestigd, en ik was na een paar uren in staat, om het eerste gedeelte der inscriptie van den steen aftelezen. Dit vertoonde dan niets dan *Sanscrit woorden*, en ik vond eenige inflexiën volgens de *Sanscritische spraakkunst*, die vooral mij de overtuiging gaven, dat dit geene *Kawi*, maar eene zuivere *Sanscritsche* inscriptie moest zijn. Die woorden zijn: *om dharmma tarkana djnjâna rasi bhoemadye çri poera . . . . dhasya, mûrdhna om bhû , . . .* In het volgende las ik nog met zekerheid *nagare*. Mijne verklaring zal ik geven, zoodra mij eene goede kopij geworden is.

Ik begreep echter, dat ik, bij het ongunstige licht, dat op dien hellend liggenden steen viel, het grootste gedeelte der inscriptie niet met de vereischte accuratesse zou kunnen copiëren, en daar ik buitendien niets van de schoone kunst van het teekenen versta, mogt ik ook bij een nader onderzoek te huis op eene bevredigende ontcijfering mijner eigene kopij niet rekenen. Wij besloten dus, na een paar dagen, de plaats weder te bezoeken, en als het mogelijk ware, *was* mede te brengen om een afdruk te maken. Den 16den waren wij weder op de plaats, nadat wij den dag

te voren eenige interessante oudheden in het Bantènsche op de grens van Djasinga ontdekt hadden. (Over de laatste heb ik reeds van Djasinga eene beschrijving aan de Redactie van het Tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde gezonden). — Nadat wij een vierde gedeelte der inscriptie van drie kanten met een wal van kleiaarde omgeven hadden, goten wij het heete was er over; het bleek echter, dat, wegens de helling van den steen, eene enorme kwantiteit was (zeker een pikol) zoude vereischt worden, om een afdruk van het geheel te verkrijgen, want om het bovenste gedeelte der letters maar met eene laag ter dikte van 2 liniën te bedekken, werd voor het benedengedeelte langs onzen aardwal 3 duim dikte vereischt. Het gedeelte, dat wij konden afdrukken, versterkte mijn geloof aan de juistheid mijner eerste lezing, en als de uitgaaf voor een pikol was niet te groot ware, zoude ik voorstellen, om zulk een' afdruk van het geheel te maken, zijnde de letters vrij duidelijk ook al in *niet* gezuiverd was te herkennen.

Nadat deze onze poging niet voldoende was bevonden en wij den steen wederom gezuiverd hadden, begon ik op dezelfde wijze als bij de eerste aanwezigheid, letter voor letter met de nagels of met een potlood op den steen na te gaan. Daar echter, vooral 's middags, het licht zoo hinderlijk is, dat de oogen bijna niet tot hulp van de handen gebruikt kunnen worden, en enkele gedeelten, waar de diepte der letters door het verslijten van den steen verminderd is, letterlijk onzigtbaar werden, scheen ons geen raad over te schieten, dan te trachten een bekwamen teekenaar naar die plaats te dirigeren, die zijn werk, ware het mogelijk, onder toezigt van iemand, die met dat letterschrift bekend is, 's namiddags tusschen 4 en 6 uren, wanneer de verlichting het gunstigst is, zou moeten ondernemen. Voor eene bekwame hand zoude de tijd van 2 uren wel toereikende zijn, om het geheel te copiëren.

De heer Rigg en ik werden tusschen 3 en 4 uur p. m. door eene geweldige regenbui verdreven, en kwamen op Djasinga aan, nadat wij twee keeren doornat, en in den tusschentijd eens weder gedroogd waren.

Ik zou het hoogst wenschelijk vinden, dat in de middelen werd voorzien, om eene geheel juiste kopij of afdruk van deze inscriptie, de eenige in het Sanscrit geschrevene, die sedert 1816 bekend is geworden, te verkrijgen.

Hoe merkwaardig zij is, blijkt genoegzaam. In de Soendalanden had men, tot nu toe, maar twee vrij ruwe inscriptiën op de hoofdplaatsen Padjadjaran en Kawali gevonden, welker ontcijfering wel belangrijke resultaten opgeleverd heeft, maar echter van den staat van civilisatie in die streken geen bijzonder gunstig denkbeeld geeft. Geheel anders verschijnt dit land ons thans door het bekend worden eener fraaije Sanscrit-inscriptie, vooral als wij andere blijken eener oude Hindoe-beschaving hier bijvoegen, die mij, vooral sedert mijn verblijf op Djasinga en door de vriendelijke mondelinge mededeelingen van den heer Rigg bekend zijn geworden. De Hindoe-godenbeelden toch, die wij van Tjiringin ontvangen hebben, en die ik, bij gebrek aan narigten over derzelver afkomst, als op die plaats te huis behoorende in Dl. XXIII Verh. Bat. Gen. beschreven heb, zijn inderdaad van den berg Poelasari, ten zuiden van den G. Karang, naar Tjiringin overgebragt op last van den Assistent-Resident S . . .

Verder vinden zich in het gebergte tusschen Djamboe en den Poelasarie verscheidene bergen en rivieren, die Sanscritnamen dragen; op een der bergen vindt zich ook het Boeddhistisch-Sivaïtisch voetspoor, dat wij bij de steenen van Bogor, Kawali en ook op dien van Djamboe zien: bedoelde berg heet *Noerdjaja* (eene verandering van Skt. *Nri djaja*, dat te moeijelijk uittespreken was), *zege der mannen*. *Poelasari* zelf is *geopende bloem*; *poela*, Sct. *p'hoella*, *geopend*, *ontloken*. Verder hebben wij een berg genaamd *Man-*

dapa in de nabijheid van den *Goenong G'de Djasinga*. *Mandapa* Skt. is door misverstand in het Javaanssh tot *Pandopo* veranderd, houdende de Javanen de beginnende *ma* voor het karakteristieke van het werkwoord, en abstraherende zij daaruit het bestaan van een substantief *Pandopo*. Onze berg *Mandapa* heeft inderdaad van het Oosten en Noorden gezien de gedaante eener *Pandopo*. De *Goenoeng G'de Djasinga* heet in de Panton's van de omstreek *Mandala Giri*, Sct. *de (hoofd-) berg van het distrikt*; bij den gewonen inlander is die naam thans in vergetelheid geraakt. Nog is er een *Goenoeng Telaga*, Sct. ten W. van den *G. G'de Djasinga*. Van rivieren hebben de *Tji Sangkoe* naast den berg *Mandapa* ontspringende, de *Tji Poeraseda* (*pûrva siddha*), *Tji Parabakti*, *Tji Asmara*, en *Tji Sakati*, allen onmiddelijk of middelijk vallende in den *Tji Antèn* (die op den *G. Prang* in het *Kendang*-gebergte ontspringt) Sct. namen. Nog hebben wij zuidelijk van *Pasir madang*, dat tot Djasinga behoort, een berg *Sangga Boeana* (de zamenkomst der wereld), die door de inlanders als *het middelpunt der aarde* beschouwd wordt; volgens den heer Rigg beteekent *sangga, opligten, to lift up*, waaruit eene andere verklaring zoude voortvloeijen. Eindelijk wordt *St. Nikolaaspunt* en het aangrenzend distrikt *Bodjonegara* genaamd; *Bhodja-nagara*, *de stad van Bhodja*, een vermaarde Indische koning, of de *stad des voedsels*; *Bhodja* is ook een naam der bekende Indische steden *Patna* en *Bhagalpur*. Ook Java-hoofd is *Sang hyang Sirah* genaamd (*Sira* of *sirah* is *hoofd* in het Sanscrit).

Nog vinden zich de twee bekende boomsoorten *Rasamala* en *Pasjpa* alleen in het gebergte van westelijk Java op eene hoogte van ± 1000 voet, tierende dezelve niet aan de kust. Beiden hebben Sanscritnamen, en wijzen ons wederom aan, dat de Hindoes ook bezit van de hooge binnenlanden van West-Java hadden genomen. Oostelijker in Bandong vindt zich de rasamala niet meer.

Vatten wij de Sanscrit-inscriptie van Djamboe, de fraaije beelden van Tjiringin of liever van den *Poelasari*, de oudheden van Tjandi en al de pas opgenoemde Sanscritnamen in hetzelfde distrikt voorkomende te zamen, dan blijkt het wel, dat in het oude rijk van *Bantèn*, dat tot 1809 den *Tji Sedani* tot oostelijke grens had, een vrij groote en oude Hindoe-invloed heerschend is geweest, een invloed die zich in de *Preanger Regentschappen*, *Krawang* en ook in *Cheribon* in mindere mate vertoont, als wij alleen de nog zoo onbekende zuidkust afrekenen, waar vooral *Soekapoera* de zetel van een Hindoe-rijk moet geweest zijn, van waar wij zelfs door enkele sporen (herhalingen van dezelfde namen van het Zuiden in het Noorden) naar het Bantènsche heengeleid worden. In Bandong en Tji-andjoer is het getal van Sanscritnamen uiterst gering (misschien 20 op de duizend namen van desa's); de oudheden tot nu toe in die distrikten gevonden zijn van het zuidelijk gebergte.

In tegenoverstelling met de twee steen-inscriptiën van Bogor en Kawali, die een met Soendaasch gemengd Kawi bevatten, en ook door de bewerking de achterlijkheid hunner vervaardigers kenschetsen, hebben wij op Djamboe eene regelmatig bewerkte Sanscrit-inscriptie, in karakters, die den ouderdom derzelve op ± 1000 jaren voor den tegenwoordigen tijd terugleiden. Openbaar is deze inscriptie ouder dan het rijk van Padjadjaran.

Vele notitiën, tot opheldering van mijne denkbeelden over den Hindoe-invloed in deze streken vergaderd, b. v. over de beduiding van *Priangan* (*Parahyangan*), over *Sanghyang*, over den *Goeriang* of *sang Goeriang* (*sang Goeroe hyang*) de thans nog vereerde god dier landschappen, bij wien Allah, en Mohammad in den achtergrond terugwijken, zal ik in een stuk, voor het Tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde bestemd, te zamenvatten, om hier niet van het oorspronkelijke onderwerp van dit opstel te ver afgeleid te worden.

Er bestaat hoop, dat *Raden Saleh*, op wensch van Z. E. den Gouverneur-Generaal, zich naar Djamboe zal begeven, om eene goede kopij te nemen.

Aanmerking 1. Op 20 passen distantie vonden wij nog een anderen steen, die ook een begin van bewerking vertoonde. *Aanmerking 2.* De bijgaande opgaven van den heer J. Rigg over de localiteit van de steeninscriptie van Djamboe heb ik niet in het Hollandsch vertaald, naardien ik geloof, dat iedereen, die belang in oudheden stelt, ook met de Engelsche taal toereikend bekend is, en dat eene vertaling nooit het origineel kan teruggeven. De tweede bijlaag kan zonder eene lithographie niet opgenomen worden, en wij doen beter daarmede te wachten tot dat getrouwe kopijen het geheel der inscriptie verklaarbaar zullen maken.

Batu tulis on Jambu.

The appearance of the book comprising the 5th and 6th numbers of the 1 year of the „Tijdschrift voor Indische Taal-, Land en Volkenkunde" in October 1853, in which is contained an interpretation of the *Batu Tulis* near *Buitenzorg*, bij Mr. R. Friederich, and which had hitherto remained a mystery, induced me to communicate with that gentleman regarding an old inscription which I had seen some 15 or 16 years ago, on the Pasir Angin, at the South end of Gunung Saribu near the boundaries of the Estates Bolang and Jambu, also belonging to the Assistant-Residence of Buitenzorg, but about 21 Pauls to the west of the chief place so called.

By the kind assistance of Mr. ten Cate, the son in law of Mr. Motman, the owner of these Estates, I was enabled to visit the spot on Saturday the 22 October 1853.

*

My first object was to get hold of the mandor of Chikasungka to take me to the place. This worthy, however, did not prove to be at home; and failing him, I found at the village, Agus Lanchong who had formerly been mandor of the place, but who could give me no information regarding the stone. He, however, took me to a Pabuaran or hamlet belonging to the larger village of Chikasungka, from which it is distant about a Paul, but across, and thus to the south of the main road leading from Jasinga to Buitenzorg. As above mentioned Agus Lanchong had formerly been Mandor of Chikasungka, and had lived here for about 12 years, yet strange to say, he had never been at this stone, and thus never seen it, and appeared in total ignorance of its existence. At the Pabuaran, however we found *Pa Béran* and *Sariun*, who after some demur undertook to bring us to the spot, though they had not been there for some years, so that the stone evidently attracts little or no attention from the people in the neighbourhood. After a little trouble, groping about in the jungle, and passing over some ravines, we at last stumbled upon the object of our search.

The Batu Tulis is found a short way to the south of the present main road from Jasinga to Buitenzorg. It exists on a hill wich is on a level with the upland plateau called *Pasir Angin*. This abutts against the Southern end of the *Gunung Saribu* or *Gunung Séwu*, which rises abruptly, perhaps a thousand feet above the said plateau. The Batu Tulis is not on Bolang, but on the Jambu Estate, though only a short way from the boundary of Bolang, which is seen at a short distance and is here denoted by a clump of old trees, wich are not allowed to be cut down, and hence the hill or ridge on which they grow is called *Pasir Rarangan* or „Prohibition Hill". That part of the ridge on wich the Batu tulis is found, is called „*Pasir Kolèangkak*", which word denotes the *cry* of a bird of the Hawk

species, and overhangs the valley of the Chikaniki, which runs through Jambu immediately below, where is seen the village of *Pasir Gintung* hiding itself under a cluster of fruit trees. The village of Pasir Gintung is a little higher up the Chikaniki than Panjuwungan, near which the main road divides, one branch going up the hill towards Jasinga, whilst the road, which keeps in the valley, leads to Nanggung. The view from the Batu Tulis is very grand, and in the style of the general view from Pasir Angin, overlooking the Estates Jambu, Lui Liang and Champea, with Buitenzorg in the distance. The Gunung Salak bears E. 25° South, the Gunung Dahu or Lui Liang, above the house at Nanggung, East 65° South. Due south would hit the north ridge of Gunung Kendang, whilst due north would strike the Gunung Séwu or Thousand mountains, at that part known as Gunung Garu, which is close to Chikasungka.

Pasir Koléangkak is an isolated ridge, on one side the ground slopes away into the valley of the Chikaniki on the East, and on the West side, a deep ravine separates it from the Pasir Angin, near that part called Horéam and Pabuaran Chikasungka, and which ravine debouches on the north into the valley of the Chikaniki; on the south thePasir Koléangkak joins on to Pasir Angin, by a narrow and low neck of land.

The Batu Tulis itself is a large mass of trachyte stone, such as is the common rock of this part of the country. It is firmly fixed in the ground, and of a triangular shape, the apex of which stands 21 English inches above the ground. This apex is at the east end of the stone, which slopes gradually towards the west, and south-west, where it disappears into the ground. The inclined surface so exposed is very flat naturally, as it does not bear the marks of tools, as if it had been flattened or polished down, but being a bit of rock naturally fitted for the purpose, has

no doubt been selected for the inscription for this simple reason. The apex of the stone is broken and dissevered from the rest of the mass, apparently by the action of fire, perhaps in gaga burning. The detached bit still retains its place and is large enough, and firmly enough fixed in the ground, to preclude its being easily removed or kicked aside by animals.

The base of the triangle formed bij the stone is 8 feet 4 inches English, and measures 6 feet 6 inches from the middle of the base line to the apex of the stone. The Batu Tulis stands in a small Duku or grove of Mangga Chupu, Limus, Nangka, Jengkol, Saninten and Howhan, the two latter trees grow wild in the forests, and are already of some age, whereas the first are younger, are fruit trees with stems not more than 5 or 6 inches in diameter.

The inscription is in two lines towards the base of the stone, and thus near where it is broadest. The two lines are each 5 feet 2 inches long, and where the letters project most the *two lines* measure across them both 9½ inches, but the breadth, were there is no projection beyond the regular line of writing, is only 7⅝ inches, the general height of the letters being just 3 inches.

The inscription is just two full lines of equal length, so that from this circumstance we cannot glean any information as to what way the writing must be read, whether from left to right, or in the opposite direction from right to left.

Where the stone, at the apex, is broken off, are seen the marks of two human feet, side by side, with the heels towards the apex of the stone. The stone has broken off just at the heel of the right foot, and the fracture on the other foot has only left the toes and adjoining part, the rest of the foot being lost in the fracture. The perfect, or right foot, measures from the tip of the great toe to the extremity of the heel 11⅜ inches. The breadth

across the toes is just 2 inches. These toes stick out asunder like the toes of all natives who never wear any kind of shoe. The toes of the feet are 16 inches removed from the upperline of the inscription.

The position of the marks of feet on the stone, looks as if they were those of some Guru or god who had given a precept to be followed by men, which is inscribed in front of them, and that the god had then disappeared, leaving the mark of his feet, as a sign of his having issued it, some what after the fashion of the *Sri pada* or footmark of Buddha on Adam's Peak in Ceylon.

Jasinga 12 November 1853. JONATHAN RIGG.

CONSIDERATIEN

OVER DE

JACCATRASCHE EN PREANGERREGENTSCHAPPEN,

ONDER

BATAVIA SORTEERENDE EN OF DAARUIT MEERDER VOORDEELEN DAN THANS, VOOR DE COMPAGNIE TE BEHALEN ZIJN?

DOOR

S. N. NEDERBURGH.

Vervolg van bladz. 148, Deel II. Aflev. II.

Derde poinct.

Welke zuivere voordeelen de Regenten overhouden op de leverantien van de producten, en of zij ook van hunne onderdaanen eenige andere voordeelen, buiten die van de leverantien genieten, hetzij Hoofdgelden of andere contributien, hetzij in produkten, geld of goederen?

Elders heb ik reeds aangewezen, dat, behalven die van de koffij, de leverantien der overige produkten niet noemenswaardig zijn: ik zal mij dierhalven bij de verhandeling van het eerste Lit van dit poinct bepalen tot eene opgave omtrend elk Regentschap — voor hoeveel hetzelve in de leve-

rantie van den jare 1794, bedragen hebbende picols 67864½, geparticipeerd heeft — hoe veel de regenten daar voor in betaling ontfangen hebben — en welke uitgaven en andere ongelden zij verpligt zijn geweest op dat produkt te doen en te dragen, om aldus met een opslag van het oog te kunnen zien, hoe veel ieder Regent daar op zuiver heeft geprofiteerd.

Het Regentschap Tjandjoer en de Jampang, sorteerende onder den Adipattij Wiera Tanoe Datar, heeft met de Regent Aria van Buitenzorg Ranga Gede, in dat jaar geleverd 38150 picols koffijboonen van 148 ponden, en daar voor, tegens Rds. 6 — de picol, uit 's compagnies kas ontfangen . . . . . Rds. 228900

Daar van gaat af:

Voor 32548 picols koffij door de gemeene man uit het Regentschap Tjianjoer geleeverd, die afbetaald zijn tegens rijksd. 2⅔ de picol Rds. 86794.32

Voor 3843½ picols koffij, door de gemeene man uit het Regentschap Buitenzorg geleverd, als eeven afbetaald met . , . . Rds. 10249.16

Voor 1758½ picols koffij door de Tuiniers geleverd, die afbetaald zijn met Rds. 4½ de picol . . Rds. 7913.12

Voor interessen op diverse kapitalen die tot afbetaling van de koffij bij wege van verschot gediend hebben . . . . . Rds. 4597.—

Voor inkoop en ongelden van zakken tot den vervoer van de voorschreven 38150 pikols 6 St. pr. pikol . . . . . Rds. 4768.36

Transporteere Rds. 114323.— Rds. 228900

Per Transport Rds.	114323.—	Rds. 228900
Voor vragtlonen van het transport per As naar Batavia 14 stuivers per pikol . . . . Rds.	11127. 4	
Voor vragtloonen van de Prauwen voor het transport van de voorschreeve koffij uit het Pakhuis in de Campong Goenong na 's Comps. Pakhuis, 1 St. per Picol . . Rds.	794.38	
Voor werklonen van de Coelies in het Pakhuis op Buitenzorg à ½ St. per pikol . . . . Rds.	397.19	
Voor werkloonen in het Pakhuis in de Campong Goenong ½ St. per pikol . . . . Rds.	397.19	
Voor ongelden van de Mandadoors en schrijvers in het Pakhuis van de Regenten, so op Buitenzorg als in de Campong Goenong 4 St. per pikol . . . . . Rds.	3179. 8	
Voor het geen den Gecommitteerde van de voorschreeven quantiteit koffij ½ Rds. per pikol Competeerd. Rds.	19075.—	
Voor 't geen aan de Commandant of Posthouder van Buitenzorg voor de afbetaling van de koffij is toegelegd, 3 St. pr. pikol . . Rds.	2384.18	
Voor 't geen aan de opzienders van Tjianjoer van de leverantie 3 St. per Pikol is toegelegd . . Rds.	2384.18	
Voor het geen aan de Hoofden van de onderscheidene Tjoetaks of		
Transporteere Rds.	154062.28	Rds. 228900

Per Transport	Rds. 154062.28	Rds. 228900
Districten is toegelegd à 8 St. per pikol	Rds. 6358.16	
Voor twaalf maanden Salaris aan den opziender Smit van Tjianjoer.	Rds. 1000.—	
Voor Twaalf maanden Salaris aan den opziender Voogd van Tjanjoer.	Rds. 800.—	
Voor twaalf maanden Salaris aan den tuinier van Tjipannas .	Rds. 1000.—	
Voor twaalf maanden Salaris aan den tuinier op Tjiceroea . .	Rds. 750.—	
Voor twaalf maanden Salaris aan den tuinier van Pondok Gede	Rds. 750.—	
Voor het betaalde aan het Comptoir van de Generale Directie voor het bezorgen der koffij ordonnantien.	Rds. 210.—	
Voor het betaalde aan het comptoir van den eersten opperkoopman des kasteels, voor het opmaken der ordonnantien . . .	Rds. 120.—	
Voor ½ Pct. op Rds. 228900 aan den kassier voor het uit Cas ontfange koffij geld . , .	Rds. 1144.24	
Voor het onderhoud van de weg na de Campong Goenong, na Jaccatra, en Sontaar . . .	Rds. 600.—	
Voor Landhuur van Buitenzorg en Dermaga aan den Heer regeerende Gouverneur Generaal . .	Rds. 3500.—	
Teld .	Rds.	170295.20
Blijft ten voordeele van de Regenten van Tjianjoer en Buitenzorg Rds. . .		58604.28

De Regent van Bandong Adipattij Wiera Nata Casoema heeft geleeverd 10294½ pikols koffijboonen, en daar voor uit kas ontfangen à 6 Rds. de picol van 150 @ . Rds. 61767.—

Waarvan afgaat:

Voor 10294½ picols koffijboonen aan de gemeene man betaald tegens Rds. 2.10⅔ per pikol	Rds.	22876.32
Voor interessen op Rds. 32000.— die op de leverantie zijn voorgeschoten	Rds.	1899.34
Voor ongelden van de zakken à 6 St. per picol . . .	Rds.	1286.40
Voor Praauwloonen der voorm: koffij naar Batavia à 24 St. per picol	Rds.	5147.12
Voor de Hoofden van de Tjoetaks, koffij Gecommitteerdens enz. à 8 St. per pikol . . .	Rds.	1715.36
Voor hetgeen de Gecommitteerde geniet à 24 St. per pikol	Rds.	5147.12
Voor jaarlijks Salaris aan den opziender Reijnhard . .	Rds.	600.—
Voor 't betaalde aan het Comptoir van de Generale Directie	Rds.	140.—
Voor 't betaalde aan het Comptoir van den Eersten opperkoopman des kasteels	Rds.	90.—
Voor 't betaalde ½ Pct. aan den Groot kassier op Rds. 61767 — die uit Cas ontfangen zijn voor de leverantie	Rds.	308.41
Teld .	Rds.	39212.15
sodat de Regent heeft overgehouden .	Rds.	22554.33

De Regent Tomangong van Batoelaijang Ranga Adi Ca-

soema, heeft in de leverantie geparticipeerd voor 3685 pikols koffijboonen, en daar voor uit 's compagnies kas ontfangen à 6 Rds. de pikol . . . Rds. 22110.—

Waar van afgaat:

Voor het betaalde aan de gemeene man van 3685 pikols koffijboonen à Rds. 2⅓ per pikol .	Rds.	8598.16
Voor Interest op Rds. 10270 — die aan hem op de leverantie zijn voor-uitverstrekt	Rds.	681.26
Voor ongelden van de zakken à 6 St. per pikol . . .	Rds.	460.30
Voor Praauwloonen à 24 St. pr. pikol	Rds.	1842.24
Voor de Hoofden van de Tjoetaks en koffij Gecommitteerdens enz. à 8 St. per pikol . . .	Rds.	614. 8
Voor het geen de Gecommitteerde geniet van de leverantie van 3685 pikols à 24 St. per pikol .	Rds.	1842.42
Voor het Salaris van den opziender Rijnhard in een jaar . .	Rds.	600.—
Voor 't betaalde aan 't comptoir van de Generale Directie .	Rds.	50.—
Voor het betaalde aan 't Comptoir van den Eersten opperkoopman	Rds.	40.—
Voor 't betaalde ½ Pct. aan de Cassier op Rds 22110 — voor de lerantie uit kas betaald . .	Rds.	110.26
Teld .	Rds.	14840.10

Schiet over voor den Regent Rds. 7269.38

De Regent van Praccamoentjang Adipattij Soeria Nata Casoema heeft geleeverd 7064½ picols koffijboonen, die hem

tot Rijksdaalders 6 het picol, zijn uitbetaald met Rds. 42387.—

Waarvan afgaat:

Voor het afbetaalde aan de gemeene man voor 7064½ pikols koffijboonen à Rds. 2.31½ per pikol .	Rds.	18765.3¾
Voor interest op Rds. 27000.— die hem op de leverantie zijn vooruitverstrekt	Rds.	1866.36
Voor ongelden van de zakken à 6 St. per pikol . . .	Rds.	853. 3
Voor Praauwloonen à 18 St. per pikol	Rds.	2649. 9
Voor de Hoofden van de Tjoetaks, koffij Gecommitteerdens, enz. à 8 St. per picol	Rds.	1177.20
Voor 't geen de Gecommitteerde geniet à 24 St. per picol . .	Rds.	3532.12
Voor een jaar Salaris aan den opziender Keijer . . .	Rds.	600.—
Voor 't betaalde aan 't comptoir van de Generale Directie .	Rds.	90.—
Voor 't betaalde aan 't comptoir van den eersten opperkoopman des kasteels	Rds.	70.—
Van het betaalde ½ Pct. aan den Groot Kassier op Rds. 42387 — zijnde zo veel voor de geleverde koffij uit kassa betaald is . . .	Rds.	211.16
Teld .	Rds.	29795.33

So dat de Regent heeft overgehouden Rds. 12591.14¼

De Regent Tomongong van Sumadang Soera Nagara heeft in de meermelde leverantie geparticipeerd voor 5300 pikols koffijboonen, welke aan hem uit kas betaald zijn, à 6 Rijx-

daalders het pikol met . . . . Rds. 31800.—

Waarvan afgaat:

Voor 't afbetaalde aan de gemeene man voor 5300 pikols koffij à Rds. 2.20 het pikol . . .	Rds.	12808.16
Voor Intrest op Rds. 16000 — die op de leverantie zijn voorgeschoten	Rds.	987.—
Voor ongelden van de zakken à 6 St. per pikol . . .	Rds.	662.24
Voor Praauwloonen à 18 St. per pikol	Rds.	1987.24
Voor de Hoofden van de Tjoetaks enz. à 8 St. per pikol . .	Rds.	883.25
Voor hetgeen den Gecommitteerde competeerd over eene leverantie van 5300 pikols à 24 St. per pikol	Rds.	2650.—
Voor een jaar Salaris aan den opziender Keijer . . .	Rds.	600.—
Voor 't betaalde aan 't comptoir van de Generale Directie . .	Rds.	20.—
Voor 't betaalde aan het comptoir van den Eersten opperkoopman	Rds.	20.—
Voor 't betaalde ½ Pct. aan den kassier op Rds. 31800 — voor de geleverde koffij uit cas betaald	Rds.	159.—
Teld .	Rds.	20777.42
Blijft voor den Regent over . .	Rds.	11022. 6

Waar van hij tot zijn onderhoud genoten heeft rijxdaalders 3000. — De gemaakte ongelden gedurende zijn verblijf op Batavia hebben gesommeerd Rds. 1042.35 en het resteerende heeft gediend in mindering van zijn agterstal groot Rds. 76122.46, en in voldoening van een jaar Interest op dat kapitaal verscheenen.

De Regent Adipattij van Crauwang Singa Sari Penata Joeda, heeft so uit dat Regentschap, als uit dat van Wanniasja het welk teevens door hem geadministreerd is, geleverd 1727½ picols koffijboonen, en daar voor à 6 Rds. per pikol uit kas ontfangen . . . . Rds. 10365.—

Waarvan afgaat

voor 't betaalde aan de gemeene man voor 1727½ picols koffijboonen à Rds. 2½ de pikol . .	Rds.	4318.36
Voor interest op Rds. 5900 — op het koffij gewas vooruit verstrekt.	Rds.	399.—
Voor ongelden tot de zakken à 6 St. per pikol . . .	Rds.	215.45
Voor Praauwloonen à 18 St. per pikol	Rds.	647.39
Voor de Hoofden van de Tjoetaks, koffij gecommitteerde enz. à 8 St. per pikol	Rds.	287.40
Voor het geen den Gecommitteerde competeerd over 1727½ pikols à 24 St. per pikol . . .	Rds.	863.36
Voor het salaris van den opziender Snijder in een rond jaar.	Rds.	500.—
Voor het betaalde aan het comptoir van de Generale Directie.	Rds.	26.—
Voor het betaalde aan het comptoir van den eersten opperkoopman	Rds.	20.—
Voor het betaalde ½ Pct. aan den Groot Kassier op Rds. 10365 — voor de geleverde koffij uit kas betaald.	Rds.	51.40
Teld .	Rds.	7330.44
So dat de Regent heeft over behouden	Rds.	3034. 4

Waar bij deselve nog genoten heeft voor huur van zeeker Houtbosch Rds. 6600 — waarvan ik ter zijner plaatse nader sal spreeken. Hiervan heeft de Regent tot zijn onderhoud

genoten Rds. 2000; de door hem op Batavia gemaakte ongelden bedragen Rds. 410.31 en het resteerende heeft gediend in mindering van zijn agsterstal groot Rds. 32900 — en tot voldoening van een jaar interest op dat Capitaal.

De Regent van Adiarsa, Aria Soering Rana heeft geleverd 130 pikols koffijboonen, à Rds. 6 de pikol en daar voor ontfangen . . . . . Rds. 780.—

Waar van afgetrokken het volgende als:

Het betaalde aan de gemeene man voor 130 pikols à Rds. 2½ de pikol . . . . Rds.	325.—	
Interest op Rds. 547.44 aan hem op het gewas voorgeschooten. Rds.	30.26	
Ongelden van het transport naar Batavia à 18 St. de pikol . Rds.	48.36	
Voor de zakken à 6 St. de pikol . . . . Rds.	16.12	
Voor de Hoofden van de Tjoetaks, koffij Gecommitteerdens enz. à 8 St. de pikol . . Rds.	21.32	
Voor den Gecommitteerde à 24 St. de pikol over eene leverantie van 130 pikols . , . Rds.	65.—	
Voor 't betaalde aan 't comptoir van de Generale Directie . Rds.	5.—	
Voor het betaalde aan het comptoir van den eersten opperkoopman des kasteels . . . Rds.	5.—	
Aan den Groot kassier ½ Pct. op Rijxdaalders 780, zijnde het bedragen der voorschreven leverantie Rds.	3.44	
Teld . Rds.		521. 6
So blijkt dat de Regent heeft over behouden Rds.		258.42

Waar bij nog gevoegd moeten worden Rds. 478.24 die van de reekening van Crauwang aan Interest ter te gemoed koming van het agterstal van desen Regent overgeschreven zijn, volgens het besluit der Hoge Regering van den 17e December 1793.

Tot onderhoud van den Regent hebben gediend Rds. 130.19 in mindering van desselfs agterstal aan de Gecommitteerde groot Rds. 9156 17½ Rds. 194.45 en Rds. 412.2 voor verscheenen interest in een rond jaar op het gemelde kapitaal.

De Regent Aria van Tjassem Aria Carta Joeda heeft geleverd 376½ pikols koffij, welke hem à Rds. 6 de Pikol afbetaald zijn met . . . . . Rds. 2259.—

Waar van afgaat:

De afbetaaling aan de gemeene man van 376½ pikol koffij tot Rds. 2.4 de pikol. . . .	Rds.	784.18
Voor Interest op Rds. 850 — aan hem op de leverantie voorgeschoten.	Rds.	47.18
Voor ongelden van de zakken, Hoofden van de Tjoetaks, transport-ongelden enz. steld men bij Calculatie 36 St. per pikol maakt . . .	Rds.	282.18
Voor de Gecommitteerde à 24 St. voor de voorschreeven leverantie.	Rds.	188.12
Voor 't jaarlijks salaris van de opziender Schnijder . .	Rds.	200.—
Voor 't betaalde aan het comptoir van de Generale Directie .	Rds.	25.—
Voor 't betaalde aan het comptoir van den Eersten opperkoopman.	Rds.	15.—
Het ½ Pct. aan den Groot Kassier		
Transporteere . . .	Rds.	1543.18 Rds. 2259.—

Per Transport Rds.	1543.18	Rds. 2259.—
op Rds. 2259 — zijnde het bedragen der voorschreeven leverantie. Rds.	11. 5	
Teld . Rds.		1554.23
So dat de Regent daar op geprofiteerd heeft Rds.		704.15

De evengemelde Regent Aria Carta Joeda, als Administreerende de Regentschappen Pamanoekan en Pagadeen heeft geleeverd 511 pikols coffijboonen en daar voor uit kas ontfangen à Rds. 6 de pikol . . Rds. 3066.—

Waar van detraheere:

Het betaalde aan de gemeene man voor de evengem. quantiteit van 511 pikols à Rds. 2.4 de pikol. Rds.	1064.28	
Voor interest op Rds. 1500.— aan hem op de leverantie vooruit verstrekt . . . . Rds.	103.22	
Voor ongelden van de zakken, het transport naar Batavia, de Hoofden van de Tjoetaks enz. à 36 St. de pikol . . . . . Rds.	383.12	
Voor de Gecommitteerde à 24 St. de pikol over de voorschreeven leverantie . . . . Rds.	255.24	
Voor 't betaalde aan het comptoir van de Generale Directie . Rds.	10.—	
Voor 't betaalde aan het comptoir van den Eersten opperkoopman des kasteels . . . . Rds.	5.—	
Voor 't Salaris van den opziender Schnijder over een rond jaar. Rds.	100.—	
Het ½ Pct. aan de groot Kassier op Rds. 3065;—zijnde het uit kas		
Transporteere . . . Rds.	1921.38	Rds. 3066.—

Per Transport Rds. 1921.38 Rds. 3066.—
betaalde voor de gemelde leverantie
Rds. 15.—
Teld . Rds. 1936.38
So dat voor den Regent is overgeschoten . Rds. 1129.10

Waar van gediend hebben Rds. 360 — tot onderhoud van den op Batavia geplaatsten afgezette Regent Rijxdaalders 290.33 in mindering van zijn agterstal, groot Rds. 10626.15 aan den Commissaris *in Officio*, en Rijxdaalders 478.9 voor een jaar renten op het voormelde kapitaal.

De Regent van Tangerang en Grinding, Aria Soeta de Laga, heeft in de meermelde leverantie geparticipeerd voor 551½ pikols koffijboonen, en daar voor à 6 Rds. het pikol uit kas ontfangen . . , . Rds. 3309.—

Waarvan moet worden afgetrokken:

Het afbetaalde aan de gemeene man voor 551½ pikols koffijboonen à Rds. 2.30 de pikol . . Rds. 1447.33

Voor interest op Rds. 1000 — aan hem op de leverantie vooruit verstrekt . . . . Rds. 24.12

Voor de ongelden van de zakken, en het transport van de koffij naar Batavia à 9 St. per pikol . Rds. 103.19½

Voor de Hoofden van de Tjoetaks enz. à 8 St. per pikol . Rds. 91.44

Voor het geen de Gecommitteerde van de geleverde 551½ pikols koffij geniet à 24 St. de pikol . Rds. 275.36

Voor het jaarlijks Salaris van den opziender van Galen . . Rds. 500.—

Voor het betaalde aan het comptoir van de Generale Directie Rds. 20.—

Transporteere Rds. 2463.0½ Rds. 3309.—

Per Transport Rds.	2436.0½	R. 3309.—	
Voor het betaalde aan het comptoir van den Eersten opperkoopman . . . . . Rds.	15.—		
Voor 't betaalde ½ Pct. op Rds. 3309 of het ontfangene uit kas voor de gem. leverantie . . Rds.	16.26		
Teld Rds.		2494.26½	
Sodat de Regent heeft overgehouden . Rds.			814.21½

Wat nu aangaat de verdere voordeelen, welke de Regenten, buiten de so eeven verhandelde van het koffij produkt genieten, heb ik hier boven reeds aangehaald, dat de Regent van Tjandjoer, niettegenstaande hij bij resolutie der Hoge Regeering van den 13 October 1789 ontheven is van de verpligte leverantien van Indigo en Catoene garens, nogthans lang daar na is blijven genieten de belasting van ½ Rds. per huishouding, welke uit dien hoofde door de ingezeetenen aldaar pleegde te worden opgebragt; behalven dit voordeel, hetwelk, indien het nog niet mogt weezen gecesseerd, dadelijk behoord te worden afgeschaft, kan hij gereekend worden nog een inkomen te hebben, van Rijxdaalders 3 à 400 — aan geregtigheid weegens het merken van Buffels in zijn regentschap à 2 duiten per buffel, meer als Twee Ducatons waardig, en nog Rds. 3 à 400 — voor de overvaart van de Tjitarum bij Biabang, voor het verleenen van passen aan zijne onderdaanen, die zig buiten het Regentschap begeeven — en voor huur van de woningen die de Oostersche Negotianten in de Hoofdnegorij betrekken. — Voorts heeft deese Regent op de koffij tusschen den ontfangst van den gemeene man en den afscheept naar Batavia, ordinair eenige overwigten, uit eene ruime inweeging spruitende.

Het voordeel daar op gevallen heeft in A°. 1794 bedragen Rds. 1912—dog hier van profiteerd hij niets, maar verdeeld hetzelve jaarlijks onder de Opzienders, Schrijvers Mandadoors, werklieden enz. volgens eene vrijwillige schikking, die daaromtrent gemaakt word;—in A. 1794 is de verdeeling daar van geschied op de volgende wijze, te weten.

Aan den opziender van Tjandjoer Smith	Rds.	150.—
„ „ „ aldaar de Voogd	„	100.—
„ „ tuinier Weeber	„	300.—
„ „ „ Matz.	„	250.—
„ den opziender van Buitenzorg Gradehand	„	500.—
„ gewezen tuinier van Tjipannas Joost Geijbe	„	120.—
„ schrijver van den posthouder Roode	„	400.—
In 't pakhuis verdeeld onder de werklieden	„	92.—
Teld als boven	Rds.	1912.—

Met Negotieeren houd deeze Regent zig niet op; of Amfioen, welke hij gewoonlijk jaarlijks tot een bedragen van 6 of 8 kisten inkoopt van den Gecommitteerde, deeld hij aan deesen en geenen uit om daarmeede hun voordeel te doen, zig vergenoegende met er schadeloos af te komen.

De Regent van Bandong drijft meede geen Negotie dan in het Artikel van Amfioen, en daar de geheele consumtie in dat Regentschap maar 5 à 6 kisten in een geheel jaar bedraagd, kan men ligtelijk nagaan dat de voordeelen daar op niet groot kunnen zijn;—in 't algemeen diend men te weeten dat alle handel van bovenlandsche benodigdheeden in de Regentschappen geschied door de hoofden van de onderscheide districten, de Priesters, en de Oosterlingen, die door het geheele land verspreid zijn.

Op de contributie, welke de gemeene man opbrengd voor de leverantie van Indigo en Catoene garens, sal hij jaarlijks na aftrek van 't geen hem die produkten inkoops kosten, omtrend Rds. 6 à 700 kunnen overhouden.

Eijndelijk verhuurd hij nog de huisen van het Tjicauws district, voor so verre die van zijn departement zijn, voor Rds. 500 in 't jaar; sodat men ruim reekend, wanneer men zijne inkomsten buiten die van het koffij produkt, calculeerd op Rds. 4000 in 't jaar.

De Regent van Batoelaijang, bemoeid zig met geene negotie hoegenaamd; hetgeen hij op de contributie van den gemeene man tot de leverantie van Indigo en Catoene garens profiteerd, zal jaarlijks tusschen de 2 à 300 Rds. bedragen; voorts geniet hij weegens Huishuur van Tjicauw voor het gedeelte dat hij in dat district participeerd in alles omtrend Rds. 100 —; sodat alle deese voordeelen te samen, buiten eenige niet naamwaardige geschenken van deese of geene subalterne hoofden, bestaande in koebeesten, hoenders, javasche kleedjes enz. Ca. à 500 Rds. zullen bedragen.

De Regenten van Praccamoentjang en Sumadang hebben hoegenaamd geene voordeelen, nog op de Negotie, nog aan Huishuuren, nog op contributien in gelde tot de leverantie van Indigo en Catoene garens: zij laten den gemeenen man hunne contingenten van deese artikelen om niet opbrengen; so dat hunne inkomsten, buiten die van de koffij, alleen bestaan in hetgeen zij voor de Indigo en Catoene garens uit kas ontfangen; de Warong in de Campong Tjipilles van het Regentschap Sumadang, is wel verhuurd voor Rds. 300 in 't jaar, dan dit profijt word genoten door den Boekhouder en opziender van de koffij plantagien in dit Regentschap.

De Regent van Crauwang heeft geen ander inkomen als de huur van zijn houtbosch en Visserij, waar voor hij 's jaars Rds. 7500 — van den huurder ontfangt, waar van egter wederom moet worden afgetrokken eene som van Rds. 900 — welke hij voor de Visserij aan Heemraden betaald als een jaarlijksch verpligting; so dat het zuiver

voordeel op die verhuuring jaarlijks bedraagd Rds. 6600 — de overvaard over de Tjitarum bij Biabang — het branden van buffels om de drie jaaren — de huur van zeekere Rauwa bij Tjipragi — en die voor de afvoer van Bamboesen — dit alles zal jaarlijks eene niets beduijende som van ruim 200 Rds. tot inkomsten van deesen Regent toebrengen; met de Negotie laat hij zig niet in. Het inkomen van zeekere in 't Regentschap opgezette vier warongs die Rds. 160 — aan huur opbrengen, geeft hij tot een extra douceur aan de opziender van de koffij plantagien, en het overschot op de leverantie van 4 $\frac{100}{125}$ pikols Catoene gaaren wil weinig of niets zeggen, sodat men de voormelde inkomsten in alles nog op geen 7000 Rds. schatten kan, welke dienen in afbetaaling van zijne schuld waar van hier voren reeds gesprooken is.

De Regentschappen Adiarsa, Tjassem, Pamanoekan en Pagadeen, kunnen ten deesen in geene aanmerking komen, zijnde de Regenten zeer arm, en naauwlijks in staat om het als Regenten gaande te kunnen houden, en met hunne familien aan de kost te komen, zij hebben wel, met alle de overige Regenten, de tiende van het Padij produkt, dog hier van moeten zij wederom een gedeelte aan de Hoofden van de mindere districten, tot derselver onderhoud afstaan, so dat er weinig overschiet. — Tjandjoer is een uitgestrekt Regentschap, dog het aandeel dat de Regent ontfangt van den inzaam der Padij in het geheele Regentschap, bedraagd geen 400 bovenlandsche Tjaings van 50 Bossen, dat omtrend 100 Heemraden Tjaings uitmaakt.

De Aria van Tangerang en de Grinding heeft jaarlijks aan inkomsten so van Padij als het verhuuren van gronden voor Catjangtuinen enz. als:

Van Tangerang.	Rds.	1702.—
De Grinding	»	1545.—
te samen	Rds.	3247.—

	Per transport Rds.	3247.—
Dog waarvan afgetrokken moeten worden de volgende lasten; als:		
aan de Compagnie voor de huur van het land Tangerang . . Rds.	800.—	
Aan den Commandant van Tangerang insteede van de door hem verpligte leverantie van 22 man daags, ingevolge het besluit der Hoge Regeering in dato 30 December 1791 Rds.	330.—	
Aan de Mandadoors enz. die de directie hebben over de voormelde Landen . . . . . Rds.	550.—	
Teld . Rds.		1680.—
So dat voor den Aria overschiet . Rds.		1567.—
Waarbij gevoegd zijn inkomen van de Passer van Tangerang buiten de winst op de verhuuring van de Huisen op die Passer, die niet wel te calculeeren is . . . . . Rds.		1350.—
So monteeren de voorschreeven Inkomsten te samen . . . . . Rds.		2917.—

De Aria drijft veele negotie in allerhande artikelen zo uit de stad als Bovenlanden, dan hoeveel hij daar meede profiteerd, is moeijelijk na te gaan, als afhangende van zijne eige Industrie, en ook geene directe relatie hebbende tot hem als Regent, dewijl hij daarin gelijk staat met alle andere partikulieren, daar die handel aldaar aan een ijder gepermitteerd is.

Dat nu de Regenten buiten de voorschreeven nog eenige inkomsten of voordeelen zouden hebben, daar van heb ik niets hoegenaamd kunnen ontdekken, en ofschoon het mogelijk is dat het een en ander daar omtrend kan ontslipt zijn

aan de nasporingen, welke ik onder mijn oog met de meest mogelijke naauwkeurigheid daarna heb laten doen, zoo zoude ik egter wel durven verzeekeren dat zulks van geen belang kan zijn.

Vierde Poinct.

Welke lasten of ongelden de Regenten hebben te maken als hoofden der Regentschappen, buiten diegeene welke tot de leverantie van produkten betrekking hebben?

Voor so verre tot mijne kennisse gekomen zijn, bestaan deselve in de volgende, als:

Van de Regent vn Tjiandjoer:

Aan den Aria of Tweede van het Regentschap jaarlijksch zuiver aan contante specie .	Rds.	5000.—
Aan inkoop van 78 paarden ten dienste der mindere Hoofden so in het Regentschap als in de Tjoetaks, die ten dienste van de koffij plantagien gebruikt worden, à 14 Rds. ijder .	Rds.	1072.—
Aan kleeding etc. voor 78 Hoofden als even à Rds. 7 ieder	Rds.	546.—
Aan inkoop van diverse gereedschappen die so bij het weegen van de koffij, als bij het verwerken nodig zijn	Rds.	150.—
Aan ongelden tot onderhoud der weegen voor het transport van de koffij, en onderhoud van de groote Brug tusschen Pondok Gede en Tjiceroea, die gewoonlijk om de 3 à 4 jaren vernieuwd word, zo zij niet binnen die tijd wegspoeld.	Rds.	400.—
Aan reparatie en onderhoud van de koffij Pakhuisen, so op Buitenzorg, als in de Campong Goenong	Rds.	500.—
Transporteere	Rds.	7668.—

Per Transport.	Rds.	7668.—
Aan ongelden voor de jaarlijksche opkomst naar Batavia met zijne Famille en Suite, daar onder een geschenk voor den Gecommitteerde van 4 à 5000 — Rds., in ongelden aan 't comptoir, tot een bedragen van Rds. 600 — op zijn minst gereekend	Rds.	8000.—
Aan renten op Rds. 24000 — die hij met den Aria van Buitenzorg in solidum aan de Compagnie schuldig is tegens 6 Pct. 's jaars makende Rds. 1440 — waarin hij voor ¾ participeerd.	Rds.	1080.—
Aan Renten op een kapitaal van 20000 Rds. zijnde de waarde van drie Pakhuijsen op Buitenzorg, twee Pakhuisen in de Campong Goenong, het inkoops kostende van drie middelbaare Comp. schaalen met derselver metaale gewigten, en eenige gebouwen van hout opgezet, die voor rustplaatsen dienen à 6 Pct. 's jaars .	Rds.	1200.—
Aan Extra douceurs voor de beide opzienders	Rds.	1800.—
Aan jaarlijks onderhoud van den na Ceijlon gerelegeerde Aria, of tweede van het Regentschap	Rds.	305. 2
Te samen	Rds.	20053. 2

Van de Regent van Bandong

Aan den tweede van het Regentschap en zijne mindere hoofden, in alles . . .	Rds.	400.—
Tot een Extra douceur aan den opziender Reijnhardt	Rds.	1000.—
Aan ongelden bij zijne opkomst naar Batavia, en geschenk aan den Gecommitteerde .	Rds.	1600.—
Aan ongelden voor het Comptoir van den gecommitteerde	Rds.	350.—
Transporteere	Rds.	3350.—

Per Transport. Rds.	3350.—
Aan toevallige verliesen op de vooruitverstrekking van koffijgelden, minwigten op de koffij in het Pakhuis op Tjicauw (alzo dezelve niet met een overwigt, gelijk op Buitenzorg word ingeslagen:) bederf van die koffij bij transport naar Batavia en verlies op zee en langs de Tjitarum Rds.	1700.—
N.B. In A°. 1794 zijn op de Tjitarum tot 506 pikols koffij van dit Regentschap verloren.	
Aan inkoop van diverse gereedschappen die tot het verwerken van de koffij in de Pakhuisen verbruijkt worden . . . . . Rds.	80.—
Te samen Rds.	5130.—

Van de Regent van Batoelaijang:

Aan den tweede van 't Regentschap, en zijne mindere hoofden . . . . . Rds.	100.—
Aan ongelden bij zijne opkomst naar Batavia Rds.	600.—
Aan ongelden voor het Comptoir van den gecommitteerde . . . . . Rds.	200.—
Aan toevallig verliesen op de vooruitverstrekking van koffij gelden, minwigten op de koffij in 't Pakhuis, mitsgaders 't bederf van deselve bij transport naar Batavia, en verliesen op zee en langs de Tjitarum . . . . . Rds.	500.—
Aan inkoop van diverse benoodigdheeden tot het verwerken van de koffij in de Pakhuisen Rds.	60.—
Te samen Rds.	1460.—

Van de Regent van Praccamoentjang:

Aan den Pipatij of tweede van het Regentschap benevens den Pipatij Jero, en 6 Tjoetaks Hoofden tot den aankoop van Paarden, onder-

houd van kleederen enz. . . . . Rds. 350.—

Aan vijf koffij gecommitteerdens, voor aankoop van Paarden, onderhoud van kleederen enz. Rds. 250.—

Aan den Adipattij van Sumadang die op Batavia verbannen is, zijn onderhoud, als zijnde uit de famille van doesen Regent . . . Rds. 300.—

Aan ongelden voor het comptoir van het commissariaat . . . . . Rds. 350.—

Aan ongelden bij zijne opkomst naar Batavia Rds. 400.—

Aan toevallige verliesen op de koffij, zo door de vooruitverstrekking van koffij gelden, als het minwigt in de Pakhuisen, en de schaden en verliesen op zee en langs de Tjitarum bij het transport . . . . . Rds. 800.—

Aan inkoop van diverse gereedschappen voor 't Pakhuijs . . . . . Rds. 90.—

Te samen Rds. 2540.—

Van de Regent van Sumadang:

Aan den tweede, of Pipattij van 't Regentschap . . . . . Rds. 50.—

Aan onderhoud van Paarden, kleederen enz. voor 14 Tjoetaks Hoofden . . . . Rds. 210.—

Aan onderhoud van den afgezetten Adipattij, die zijn verblijf heeft in de Mangadoea . Rds. 300.—

Aan Gagie en onderhoud van Extra koffij gecommitteerdens . . . . . Rds. 128.—

Aan ongelden voor 't Comptoir van 't Commissariaat . . . . . Rds. 350.—

Aan toevallige verliesen op de vooruitverstrekking van het koffijgeld, de minwigten op de koffij vallende so in 't Pakhuis als tusschen den ontfangst

Transporteere Rds. 1038.—

Per Transport Rds.		1038.—
en afscheep, mitsgaders de verliesen op zee en langs de Tjitarum door het omslaan van Praauwen	Rds.	600.—
Aan inkoop van benodigdheeden in 't Pakhuijs enz.	Rds.	70.—
Te samen Rds.		1708.—

Van de Regent van Crauwang.

Aan het douceur van den tweeden van 't Regentschap of den Radeen Pattij . .	Rds.	60.—
Aan vijf koffij gecommitteerdens, waarvan 4 à Rds. 20 en een à Rds. 25 's jaar's .	Rds.	105.—
Aan 10 priaijs of zendelingen à Rds. 5 's jaars	Rds.	50.—
Aan inkoop van 15 paarden voor de koffij gecommitteerden en priaijs à Rds. 10— ieder.	Rds.	150.—
Aan ongelden bij de jaarlijksche opkomst naar Batavia, waaronder wagenhuur enz. .	Rds.	350.—
Aan ongelden voor het comptoir van het Commissariaat	Rds.	200.—
Aan inkoop van diverse gereedschappen tot gebruik in de koffij Pakhuijsen . .	Rds.	40.—
Aan toevallige verliesen op de koffij so op de vooruitverstrekkingen van gelden, als minwigten tusschen den afscheep en ontfangst en schadens bij het transport naar Batavia . .	Rds.	120.—
Te samen Rds.		1075.—

De Regent van Tjassem, die des tijds tevens de Administratie had van de Regentschappen van Pamanoekan en Pagadeen, beneevens die van Adiarsa, hebben eenige niets beduidende uitgaven die in geen aanmerking komen, waarom ik ver-

trouwe mij te mogen onthouden daar van alhier de bekendstelling te doen.

Van den Aria van Tangerang.

Aan onderhoud van weegen en bruggen op de Landen die hij bestierd	Rds.	200.—
Aan onderhoud van tien rijpaarden voor de Bantamsche Landposten, met het onderhoud en de mondkost voor de Bantamsche oppassers, die de depeches overbrengen, en ten laste van den Regent zijn, als meede tot inkoop van Paarden en zadels	Rds.	388.—
Aan leverantie van 396 kannen olie, aan de inlandsche wagten op Batavia . .	Rds.	54.—
Aan onderhoud van een Praauw en manschappen tot gebruik en dienst van de Comp. Post.	Rds.	120.—
Aan ongelden voor het Comptoir van 't commissariaat	Rds.	50.—
Aan diverse toevallige ongelden bij alle commissien van Heemraden enz., die na de kant van het Tangerangsche District gedecerneerd worden, namentlijk mondkost voor de bedienden en slaven, Padij voor de Paarden enz. . . .	Rds.	250.—
Te samen	Rds.	1062.—

Behalven deese moeten de Regenten nu en dan nog onderscheide extra ongelden dragen; so is bij voorbeeld in Ao. 1793 de verbetering van de Rivier Troussang, zijnde eene doorgraving uit de Rivier Tjitarum naar de Baccassij tot faciliteering van het transport van de koffij door Heemraden aanbesteed voor Rds. 573.40 — waarin geparticeerd hebben

De Regent van Bandong	voor	Rds.	150.—
» » » Batoelaijang	»	»	100.—
» » » Praccamoentjang	»	»	150.—
» » » Sumadang	»	»	73.40
» » » Crauwang	»	»	100.—

makende te samen de voormelde somma van Rds. 573.40

In dat zelfde jaar is den Regent van Tangerang opgelegd om Rds. 1064—te contribueeren tot het werk te Paccadjangang; in Ao. 1795 is de oostersche Regenten wederom opgelegd om 70 stuks Paarden aan de Compagnie te leveren; en het zoude niet moeijelijk vallen meer diergelijke lastposten aantehaalen, welke, ofschoon elk op zig zelfs gering, egter te samen genomen, niet nalaten voor de Regenten bezwarend te zijn.

Vijfde poinct.

Welke inkomsten de Gecommitteerde tot en over de zaaken van den inlander geniet, buiten die op de leverantie der Producten?

Vermits niet lang geleden geoordeeld is dat dit poinct moest gemaakt worden tot een onderwerp van nader ondersoek, zo zoude het niet gevoegelijk zijn dat ik mij thans alhier daar over in 't breede uitliet, ofte mijne gedagten opgaf over de finale schikkingen, welke ik zoude denken dat omtrend de inkomsten deeser bediening behooren te worden gemaakt. Daar ik egter tot nog toe geene de allerminste reedenen hebbe om te twijfelen aan de deugdzaamheid van de opgave derzelve inkomsten door den presenten Gecommitteerde, ter voldoening aan de Publicatie van den 6e September 1794 gedaan, en hetgeen hij dienaangaande verder heeft opgegeeven bij zijn Addres aan Heeren Commissarissen Generaal de dato 28ste Julij laatsleeden,

so meen ik mij provisioneel ten deesen opzigte aan den inhoud der gemelde stukken te mogen refereeren.

Alleenlijk sal ik nog op dit respect aanmerken, dat alle inkomsten, welke de gecommitteerde zoude mogen geacht worden te genieten, of wel eer te hebben genoten, buiten en behalven die bij de voorschreeven stukken zijn bekend gesteld, in niets anders zouden kunnen bestaan dan in slegte practijken, en ongeoorloofde knevelarijen, welke, indien tegens mijne billijke verwagting bevonden wierd dat deselve als nog plaats greepen, onmiddelijk zouden behoren te worden beteugeld en afgeschaft, als verderfelijk voor 's Compagnies en de algemeene belangen; dog het zoude zo wel tegens alle beginselen, als tegens de ware belangen van de Compagnie aandruijsschen, in zulke vuijle bronnen nieuwe sources van inkomsten en voordeelen voor haar te willen zoeken; ook zoude alles wat men daaromtrend zoude mogen uitdenken, noodwendig moeten strekken tot praejudicie van de inkomsten der Regenten, so als ik die hier voren heb opgegeven, waardoor wederom zouden vervallen de daarop gebouwde voorslagen welke ik hier na ten voordeele van de Compagnie sal doen; so dat, hoe men de zaak ook mag beschouwen, de uitslag van het voormelde onderzoek in deesen nimmer van eenen naamwaardigen invloed sal kunnen zijn.

Thans dierhalven alles wat betrekking heeft tot de cultures der producten in de Jaccatrasche en Preanger-Regentschappen onder Batavia sorteerende, derselver leverantien, afbetalingen, transporten, mitsgaders de inkomsten welke de Regenten so daar van als in andere opzigten genieten en de ongelden welke zij daar en tegen verpligt zijn te doen en te dragen, so ik vertrouwe, met eenige naauwkeurigheid hebbende opengelegd, en daar bij mijne gedagten over de inkomsten van den Gecommitteerde, voor so veel tot het voornaame oogmerk deeser verhandeling nodig is,

hebbende opgegeeven, so ga ik als nu over om de belangrijke vraag: *of uit die Landschappen meerdere voordeelen, dan thans, voor de Compagnie te behalen zijn?* meer van nabij te beschouwen.

Uijt het tot dus verre verhandelde blijkt dat de culture van het koffijprodukt genoegzaam de eenige bron van Welvaard is van deese Regentschappen; daardoor verkrijgt de gemeene man de gelegenheid om, hoeweel door zuuren arbeid en voor eene sobere beloning, nog een stuijvertje contant te kunnen verdienen, en in handen te krijgen. De inkomsten der Regenten, so wel als die van den Gecommitteerde, vloeijen daar uit genoegzaam alleen voort, en er zijn dierhalven gene nieuwe middelen van finantie voor de Compagnie in die Provintien uit te denken of zij moeten neerkomen op eene vermindering van de prijs welke zij voor de koffij betaald, het zij zulks directelijk geschied hetzij door zijdelingsche middelen en weegen, wanneer de Compagnie een gedeelte van hetgeen zij jaarlijks voor de leverantie uit kas betaald wederom in deselve doet terugkeeren, gelijk reeds plaats heeft door het jaarlijks Ambtgeld van den Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander.

De prijs der koffij die uit deese Regentschappen aan de Compagnie geleeverd word, is niet altijd dezelfde geweest, Volgens het besluit der Hoge Regeering van den 14 April 1711 was dezelve bepaald op 10 Ligte of 8 zwaare stuivers het pond, en bij den eisch van retouren voor A°. 1716 verleenden de Heeren Meesters qualificatie tot eene prijs verhoging, dog deselve nam geen gevolg. — Bij besluit van den 18 Januarij 1726 wierd integendeel de prijs door de Hoge Regeering tot op de helft verminderd, en gesteld op 4 St., dat is voor de picol van 125 ponden ruim tien Rijxdaalders; waar over egter de Gouverneur Zwaardecroon doleerde, op wiens verzoek ook die reflexie is geslagen,

dat de koffij van desselfs Landgoederen tegens de oude prijs van 8 swaare stuivers wierd geaccepteerd.

Den 24ste Januarij 1730 is de prijs, weegens het meerder accressement van die culture, dan door de Compagnie begeerd wierd, verminderd: de koffij uit de Regentschappen tot op Rds. 6 de Picol, en die van particulieren tot op Rds. 7; dan zulks niet voldoende bevonden wordende tot tegengang van uitbreiding, so wierden de koffijplantagien so in de Regentschappen die onder Batavia, als die onder Cheribon sorteerde, tot op de helft gereduceerd, en de prijs voor de koffij van de particuliere Landen gelijk gesteld met die der Regentschappen, op Rds. 6 de pikol; zelfs ging de Hoge Regeering eenige jaaren later so ver, dat zij bij besluit van den 10 Januarij 1736 goedvond de prijs van de koffij met nog $^1/_2$ Rds. te verminderen, stellende het picol op Rds. $5^1/_2$; voorts wierd den 8 Januarij 1740 de leverantie van de koffij bepaald op 20000 picols over gantsch Jaccatra, en den 21 Februarij 1747 op 24000 picols.

Ondertusschen scheen de culture van de koffij, wegens de onzeekerheid der prijs en andere willekeurige schikkingen, welke men daaromtrend seederd eenige jaren had gemaakt, zulk een schok ondergaan te hebben, dat, ofschoon met allen ernst op eene vermeerdering van de leverantie, die men toen tegens de betaling van Rds. $5^1/_2$ de picol vorderde, aangedrongen wierd, egter geen naamwaardig effect daar van wierd ondervonden; hetwelk den toenmaligen kommissaris J. W. Trijer verpligte op den 21 Mei 1756 een Addres bij de Hoge Regeering in te dienen, waar bij hij te kennen gaf: »dat, ofschoon seederd » eenige jaren herwaarts de leverantie der bovenlandsche pro» dukten, als Koffij, Peeper, Indigo, en Catoene garens, door » de geduurige waakzaamheid en aanhoudende arbeid, so in » quantiteit als in deugd merkelijk waren vermeerderd en ver-

» beterd, excepto de misgewassen, die somwijlen beiden wel » een minderen oogst of inzaam hadden vermaakt, men eg- » ter, onaangezien alle aangewende moeite en vlijt, tot nog » niet volkomen aan de heilzaame oogmerken van de Regee- » ring had kunnen voldoen, waar toe ogenschijnelijk niet » weinig contribueerde dat de Peeper in deese bovenlanden, » niet tegenstaande alle moeite, niet te bestig scheen te aarden » en de daaromme thans gedaan wordende mindere betaling » voor de koffij hen grootelijks benadeelde, aangezien hem » Gecommitteerde niet eens, maar diverse maalen was te » voren gekomen, dat de respective Regenten, dien aangaan- » de, haar nood hadden geklaagd, onder betuiging hoe zij » de weinige winsten, die zij voor als nog op de koffij had- » den gehad, genoodzaakt waren van jaar tot jaar bij de » Indigo, Garens, en Peeper, als onvermijdelijke lastposten » zijnde, in te schieten — verzoekende hij Gecommitteerde » dierhalven, dat, om den armen Javaan so veel mogelijk » op te beuren, en tot den Landbouw hoe langs so meer » te encourageeren, ten einde daar door de gezamentlijke » produkten ten meesten nutte van de Compagnie, wat schielij- » ker mogten accresseeren, en derselver leverantie tot vol- » komenheid worden gebragt, dat de koffij voor als nog te- » gen de oude prijs van Rds. 6 — mogt worden geaccepteerd, » en de Peeper, in steede van Rds. 6 — met Rds. 6 $^1/_2$ be- » taald, ten minsten zo lang, tot dat men van het een en » ander eene aanzienlijke quantiteit in voorraad zoude heb- » ben opgeslagen, niet twijffelende of de Inlander zoude door » dat middel tot den Landbouw worden geanimeerd, en hij » Gecommitteerde haarlieden dan ook onophoudelijk met so » veel te meer ernst daartoe zoude kunnen aanzetten."

Op dat vertoog vond de Regeering, bij besluit van dien zelfden datum, goed de poenaliteiten bij Placcaat van den 6e April 1752 en 13e December 1754, rakende de leveran- tie van Peeper na rato van de koffij, dadelijk in te trekken

en afteschaffen, en de prijs van de koffij, even als bevorens, sonder vermindering, te laten blijven op Rds. 6 — de pikol van 125 ponden, welke egter met het overwigt geworden zijn picols van 146 tot 150 ponden, gelijk ik ter zijner plaatse heb aangehaald, als meede dat van de voornoemde Rds. 6 — per picol een halve Rds. of 24 St. word gekort tot een middel van bestaan voor den Gecommitteerde.

In 't jaar 1777 deed de Gouverneur Generaal de Klerk bij eene aparte memorie, gedateerd den 4 December van dat jaar, een voorstel om de prijs van de koffijboonen wederom te verminderen, en te stellen op Rds. $5^1/_2$ het pikol, dog de Hoge Regeering begreep contrarie van dien, bij haar besluit van dien zelfden datum, dat deselve op Rds. 6 — behoorde te worden gelaten, (:uitgesonderd die van Sumadang en Praccamoentjang waarvan ik aanstonds afzonderlijk zal spreeken:) geevende de Leeden, de meerderheid hebbende uitgemaakt, voor reedenen van dit hun gevoelen, dat »nademaal men de hand zogt te leenen aan de opbeu»ring van de Bataviasche Colonie en de Jaccatrasche bove»landen, en dit door geene andere dan soulageerende mid»delen te bereiken was, het thans, terwijl men zig over»reed hield *van den ongelukken staat van den Inlander* door »het bezwaar met zulke drukkende schulden, die successive »al gereesen waren tot eene enorme som van Rds. 450000 »en waar van de Interessen geschat wierden op ruim 50000 »Rds., waaromtrend teregt was aangemerkt *dat de Regen»ten die Interessen nimmer konden opbrengen, en hunne schulden »dagelijks zouden vermeerderen, in zo verre dat zij NB. bui»ten staat waren den gemeenen man* (:op wien het hier »voornamentlijk aankwam:) *zijne producten te betalen*, waar »van het gevolg moest zijn of worden eene ontvolking der »Landen, en verval der Culture, het de tijd niet was, en »ook de voorzigtigheid niet aanraadde, om op eene prijs »verminderíng te denken, of middelen in 't werk te stellen

» die regtstreeks tegens het bedoelde oogmerk zouden aan-
» lopen, en zelfs den Regent zo wel als den gemeenen
» man in nog erger situatie brengen, als zij destijds waren,
» enz."

De Regenten van Sumadang en Praccamoentjang, die bevorens hunne koffij te Cheribon hebben afgeleverd, hebben ingevolge het besluit der Regeering van den 29 Julij 1729 genoten Rds. 4½ voor het picol; den 24 Januarij 1750 is de prijs verhoogd tot Rds. 5, dog den 21ste Julij 1766 wederom gesteld op 4½ Rds.; vervolgens is aan deese Regenten, bij besluit van den 4 Julij 177', de keuse gelaten, om hunne koffij teegens deeze betaling naar Cheribon of naar Batavia te leveren, hetwelk zij verkozen te doen op Batavia. — Den 27 Augustus 1771 is de prijs verhoogd tot Rds. 5½ picol, en de Regenten toegestaan teegens deese prijs de leverantie naar Cheribon te doen, hetwelk hun den 8e Augustus 1774 nog nader is vergunt, dog zij hebben daarvan geen gebruik gemaakt. Eijndelijk hebben de Heeren Majores bij Missive van den 11 Meij 1790 § 14 goedgevonden op de door de Hoge Regeering gedaane voordragt, en daartoe bijgebragte reedenen, de koffij uit deese Regentschappen gelijk in prijs te stellen met die van alle de andere onder Batavia sorteerende, namentlijk tot Rds. 6 het picol.

De nadeelige gevolgen wel eer van eene onberade prijs vermindering ondervonden, en de omzigtigheid waar meede men een so teeder poinct seedert heeft behandelt, zouden dierhalven reeds op zig zelfs vorderen, dat men thans, nu de koffij culture in deese Regentschappen een der voornaame plegt ankers is geworden van het bestaan van de Compagnie, niet ligtvaardig tot besluiten overga, die ofschoon op eene zeer gemakkelijke bereekening gebouwd, van een nieuw en nog grooter profijt, nogthans ten uitersten gevaarlijk zouden zijn in de uitvoering, en waardoor men zig zoude blootstel-

len om, een onmagtige winst najagende, de solide voordeelen, welke men thans geniet, te verliesen.

Dog de details, in welke ik bij het vorige gedeelte van deese consideratien getreeden ben, vertrouw ik dat genoegzaam gronden opleeveren, om zulks meer dan immer te voren noodzakelijk te doen agten, terwijl zij teevens tot een rigtsnoer kunnen strekken, om op solide gronden te kunnen beoordeelen tot hoe verre men in deesen *mag* en *kan* gaan, sonder de regels der regtvaardigheid te kwetsen ofte de importante belangen van de Compagnie in gevaar te brengen.

Het zij men aanneemd, gelijk zulks mij waarschijnlijk voorkomt, dat deese Regentschappen zig in aanvang uijt vrije en ongedwonge wil van derselver bestuurderen, de voorzaten der tegenswoordige Regenten, hebben begeeven onder de bescherming van de Compagnie, hetzij men gronds genoeg meene te hebben om in den volsten zin te kunnen doen gelden de Cessie deeser Landen aan de Compagnie door den Sousouhoenang bij contract van den 19 en 20ste October 1777 gedaan, so kan de Compagnie, in geene van beide gevallen, een sodanig willekeurig gezag extendeeren over derselver Ingezeetenen, dat zij deese, eeven als slaven zoude kunnen dwingen om de aarde in het sweet van hun aanschijn, alleen ten haren nutte en profijt, te bearbeiden en te bebouwen, en om de voortbrengselen daarvan aan haar te moeten leveren tot sodanige spotprijsen, als zij naarmate dat zulks telkens met haar belang overeenkomt, goedvind daarvoor te besteeden. — Is zij alleen der Regenten en Ingezeetenen schuts en bescherm Heer, zo is zij in tegendeel verpligt hun voor onderdrukking te bewaren en te beveiligen; is zij derselver wettige opperheer en souverain in de strieste zin van het woord, dan moet zij hun bestuuren naar die eeuwige regels van billijkheid, welke op die wederkeerige pligten en betrekkingen van on-

verheeden en onderdanen gegrond, niet dulden dat de laatste door de eerste met eenen ijzeren scepter werden vergruisd en verpletterd.

Maar zij is niet alleen verpligt zulks te doen — Haar eige belang noopt' er haar toe — van den aanvang af heeft zij wijsselijk begreepen dat deese Landschappen, op wat wijse die dan ook onder haare magt zijn gekoomen, niet geschikt waaren om door haar zelve te worden bestuurd en geregeerd, maar dat dezelve onder haar op-en toeverzigt moesten blijven onder de beheering van oorspronkelijke hoofden des volks naar hunne voorvaderlijke wetten en gewoontens, zig vergenoegende met het genot der handelvoordeelen welke de voortbrengselen des Lands, tot billijke prijzen aan Haar geleverd wordende, in haaren schatkist konden storten — dit moet ook haar systema blijven, wil zij niet die gezeegende oorden, eeven gelijk het meerder gedeelte der Landen van de buiten posten tot het gebergte gelegen, een toneel zien worden van wanorde, roof en moord — maar dan ook moet eene ijverige en hartelijke meedewerking van de Regenten en mindere Hoofden, en eenen noesten arbeid van den gemeene Inlander plaats hebben, om haar die voortbrengselen te doen genieten, en hoe kan men zig dit immer op den duur beloven, wanneer daar voor niet eene reedelijke prijs word betaald, waar bij een iegelijk hunner zijn voordeel vind, maar vooral de Regenten en verdere hoofden als die een vermogen hebben op hunne onderdanen, eeven so onbepaald als de eerbied en onderwerping welke deese wederom toedragen aan hunne oorspronkelijke bestuurderen.

De gemeene Javaan heeft gewisselijk maar een wenk nodig van zijnen Regent, om zijne koffijtuin geheel te laten varen en te verwaarlosen — de culture daar van is zelfs tegenwoordig, dat hij eene reedelijke betaling geniet, voor hem eenen zuuren arbeid; bij zulk eene geaartheid en le-

venswijze als ik hier voren heb beschreeven, vind hij gemakkelijk alles wat tot zijne behoefte diend, en hem, voor weinig arbeid, door de natuur geschonken word; van genietingen, welke hij boven dien, voor geld zoude kunnen koopen, heeft hij geen denkbeeld, en ook geen lust om door arbeidgeld, te verdienen — Het kan dus niemand verwonderen dat de verpligte cultures de lastigste en moeijelijkste verpligtingen zijn die hem kunnen worden opgelegd; hetgeen daarbij moet worden in agt genomen, vald hem so buiten gewoone zwaar, dat hij moedeloos word als hij er slegts om denkt, terwijl aan de andere kant de aanmoediging alleen bestaat in eene betaling die waarlijk zeer sober is, Ja dikwijls niet toereikende om de transport kosten goed te maken — ja, bij aldien de Regenten, Europeesche opzienders, en mindere hoofden niet nu en dan de ernstigste en nadrukkelijkste middelen in 't werk stelden, om den Javaan tot het planten te verpligten, zoude de Compagnie nu reeds weinig koffij inzaamelen, waarom men ook nimmer bedugt zal behoeven te zijn voor eene te groote leverantie, wanneer men die niet begeerd, gelijk zulks onder anderen bij het Jaarlijks Rapport van den Gecommitteerde d' A°. 1794 omstandig is aangeweesen.

Het zijn dierhalven voornamentlijk de Regenten en mindere hoofden, welker belangen men in deesen aan die van de Compagnie moet verbinden, door het genot van voordeelen, die eenigzints kunnen opweegen het gemis van veele genoegens, welke zij, 't is waar bij eene meer eenvoudige en min opulente, maar ook tevens gelukkiger, en met hunne geaartheid meer overeenkomstige levenswijze, gewoon waaren te smaaken — met de uitbreiding der Cultures hebben zij hunne liefhebberijen en vermakelijkheeden van veefokken, visschen, jagen, enz. moeten vaarwel zeggen: de heerschappij, die zij over het gemeen oeffenden, hebben zij grootendeels zien vervallen, door dien elk In-

gezeetenen thans aan een verpligten arbeid gebonden is, en gevolgelijk niet meer in staat om aan hunne Regenten, so als bevorens, tot wil en dienst te staan: deese opofferingen hebben zij zig egter getroost, en met den loffelijksten iever tot de 's Compagnies wegen met so veel nadruk verlangde uitbreiding der culture meede gewerkt, aangespoort door het vooruitzigt der voordeelen, welke daar uit ook voor hun zouden afvloeijen, en het zoude dierhalven eene behandeling zijn so hard als onstaatkundig, wanneer men, hun door dat lok-aas eerst gebragd hebbende daar men ze hebben wilde, nu die voordeelen al te zeer zoude willen besnoeijen, en dat alleen om nog grotere winsten te behalen op een Artikel dat nu reeds so sober betaald word, en zulke immense profijten in s' Compagnies schatkist stort — voor waar zo eenige, zoude deese handelwijse geschikt zijn, om de Compagnie voor het oog van de geheele Waereld veragtelijk en bij den Inlander voor altoos gehaat te maken.

Uit het geen ik opzettelijk omtrend de Inkomsten der Regenten, en speciaal de voordeelen, welke zij zuiver overbehouden op het koffij produkt, ter zijner plaatse verhandeld heb, blijkt dat dezelve in verre na so enorm niet zijn als men zig oppervlakkig zoude verbeelden, en dat buiten de Regenten van Tjiandjoer en Buitenzorg, mitsgaders die van Bandong, de overige niet eens gezegd kunnen worden een overvloedig bestaan te genieten; zelfs het profijt op de koffij, bereekend over elk pikol, bedraagd niet meer dan:

Voor de Regenten van Tjianjoer en Buitenzorg		Rds.	1.36.—
» » Regent	» Bandong . .	»	2. 8.—
» » »	» Praccamoentjang .	»	1.36.—
» » »	» Batoelaijang .	»	2.—.—
» » »	» Sumadang . .	»	2. 4.—
» » »	» Crauwang . .	»	1.36.—
» » »	» Tjassem . .	»	1.41.—
» dezelfde, als administreerende de Regentschappen Pamanoekan en Pagadeen . .		»	2.15.—

Voor de Regent van Adiarsa . . Rds. 2.—. —
» » » » Tangerang . . » 1.21.—

Aan de andere kant egter is het eene waarheid dat de staat der Inkomsten van de Regenten zig veel voordeeliger bevind, dan voor eenige Jaaren, wanneer zij met den last van zwaare schulden gedrukt waren, en minder produkten leverden, en deese omstandigheid meen ik dat men zig op gronden van billijkheid kan en behoord ten nutte te maken om eene voordeelige schikking voor 's Compagnies Interest te effectueeren.

Het middel van recognitien of Ambtgelden agte ik daar toe ongeschikt te zijn; in den aanvang van dit schriftuur heb ik aangeweezen, welke authoriteit de Regenten gehouden hebben, en in welke regten zij bij latere besluiten van de Hoge Regeering bevestigd en gemaintineerd zijn, waar uit ik meen dat onwederspreekelijk volgt, dat de Regenten geenzints gelijkstandig kunnen beschouwd worden met Dienaaren of ambtenaaren van de Compagnie, maar als effective opperbestuurders van hunne Landen en onderdaanen, en ik zoude dierhalven de nadeeligste gevolgen en grootste onheijlen moeten apprehendeeren wanneer men hun diergelijke impositiën zoude willen opleggen. — Niet alleen dat sodanig bezwaar op zig zelven reeds voor hun zeer hatelijk zoude zijn, maar zij zouden niet minder aangedaan worden door het denkbeeld van eene behandeling te ondergaan so ver afwijkende van den voet waar op hunne voorvaderen door de Compagnie altijd zijn beschouwd geworden — Eene behandeling die hun voor het oog van nabuurige Inlandsche vorsten, ja van hunne eige onderdaanen, so zigtbaar zoude vernederen, en ik behoef niet te doen opmerken van welke fatale gevolgen diergelijke gewaarwordingen zouden kunnen zijn, voor al in een tijd dat 's Compagnies onvermogen niet langer als voor den Inlander verborgen kan worden aangemerkt, en men elk ogenblik een magtige Vijand op deese

kusten kan zien verschijnen — Om nu niet eens te spreeken van de nadeelige gevolgen welke er voor de culture der produkten uit zouden voortvloeijen, wanneer de Regenten door sodanige ongepaste en onstaatkundige maatregelen wierden geindisponeerd — Want ik houde het daar voor, dat er geene middelen zijn uittedenken om de culture in stand te houden en te bevorderen, en sonder de welwillenheid en meede werking der Regenten, en dat van het ogenblik dat de Compagnie zig verpligt zoude mogen agten om in die afgeleege en uitgestrekte oorden, in weerwil van hun middelen van dwang en geweld in 't werk te stellen, de aanzienlijke voordeelen welke zij thans daar uit trekt verloren zouden zijn.

De grond tot eene nieuwe schikking ter betragting van een meerder voordeel voor de Compagnie kan, na mijne gedagten, alleen gesogd worden in het besluit der Hoge Regeering van den 4 December 1777 — De toestand der Regenten was te dier tijd door wandirectie en knevelarijen van allerleij aart allerellendigst, ja bijna hopeloos geworden; in A°. 1763, bij den overneem van den commissaris van Tets beliepen derselver schulden Rds. 140000 — dog op speciale ordre van den Heer Gouverneur Generaal van de Parra wierden deselve in Anno 1769 aan den Gecommitteerde Smith overgegeeven tot Rds. 80000 — Seedert accresseerden deese schulden egter wederom sodanig, dat deselve bij het overlijden van den Commissaris van Helsdingen beliepen Rds. 358907:19 — en in het gemelde jaar 1777 verklaarde de Gouverneur Generaal de Klerk »dat deese schulden »al tot Rds. 450000 waren aangegroeid; volgens algemeene »opgave, terwijl de zeekerheid in deesen niet ligt te beko»men was, en meest diende afgeleid te worden uit de al vrij »na afbetaalde Interessen, wijl deese al vrij na waren ge»gist op *ruim Rds. 50000 s' jaars*, dat nimmer bij de Re»genten kon worden opgebragt, so dat hunne schulden »dagelijks vermeerderden, in so verre dat zij den gemeene

» man zijne produkten, niet so 't behoord, konden betalen,
» en men dus gevaar liep om in weinige Jaren de kostbare
» bovelanden genoegzaaam ontvolkt te zien, indien men niet
» ten spoedigsten daarin voorzag."

De Hoge Regeering nam daar op een besluit waarbij » om zorge te dragen" (gelijk daar bij gesegd word:) » dat » de Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlan- » der niet ligtvaardig benadeeld, nog den Inlander gedrukt » wierd, aan den eerstgemelden toegelegd wierd 9 Prct. inte- » rest 's jaars van het geld dat hij in de bovelanden onder » de Inlanders had uitstaan, en Vier en Twintig Stuivers van » ieder picol koffij, Peeper enz. dat geleverd wierd, dog » hem teevens voor altoos verboden zig buiten des met de » finantien van den inlander te bemoeijen hetzij onder den » naam van Interest op nooijt geleende koffijgelden, werk- » volk, Nieuwejaarsoptogt, Rijst, Hoender, Paardengras » Gelden enz. op pœne van arbitrale correctie,—Wijders » dat daarvan aan de Regenten kennisse, en hun tevens » gecommuniceerd zoude worden, *dat de overwigten der pro-* » *dukten ten hunnen faveure bleeven*, en zij de koffij, sonder » de revue van den Gecommitteerde tot en over de zaken » van den Inlander te passeeren, volgens usantie, direct in » s' Compagnies Pakhuisen moesten leeveren, en het geld » na het invoegen der produkten, voortaan aan hun zelfs » uit s' Compagnies kas zoude worden voldaan, sonder dat » de Gecommitteerde tot en over de zaaken van den Inlan- » der 't minst daar meede te doen zoude mogen hebben, » onder deesen verstande nogthans, dat de ordonnantien » tot den ontvangst alvorens voor *gezien* zouden moeten » worden geteekend door Twee Leeden van de Hoge Re- » geering als Commissarissen, ten einde een gedeelte der » penningen, naar mate dat de toestand van zaaken het per- » mitteerde, konde worden ingehouden tot betaling der In- » teressen, en vermindering der schulden"—zijnde deese

» Commissie vervolgens opgedragen aan de Raden Extra or-
» dinair Craan en Radermacher, die onder anderen ook bij
» die gelegenheid verzogd wierden om de reeds so hoog
» geklomme schulden der respective Regenten, dat zij, den
» interest naauwlijks meer kunnende opbrengen, genoodzaakt
» wierden hun debet dagelijks nog meer te doen aangroei-
» jen, so spoedig mogelijk te doen afneemen tot Rds. 100000
à 120000 met interdictie aan den Gecommiteerde tot en over
» de zaaken van den Inlander, om de schulden op die somma
» gebragt zijnde, meerder geld in de bovenlanden uit te
» zetten enz."

Sonder te treeden in een onderzoek van welk nut deese Commissie geweest zij, als niet tot mijn tegenswoordig bestek gehoorende; merke ik alleen aan, dat seederd verscheide Regenten hunne schulden, en de daar op verscheene Interessen, geheel hebben afgelegd, en de overige deselve hebben verminderd so dat het geheel bedragen daarvan onder ultimo December 1795 nog maar beliep Rds. 139242:46, namentlijk;

De Regent van Tjanjoer aan de Compagnie Rds. 24000.—
» » » Sumadang
aan de Compagnie Rds. 14000.—
» den Gecommitteerde » 56820.— » 70820.—
» Regent van Crauwang aan den Gecommitteerde . . . » 25449.46
» » » Adiarsa aan den Gecommitteerde . . . . » 8736.—
» » » Pamanoekan aan den Gecommitteerde . . . » 10237.—
Tellende als voren Rds. 139242.46

Het debet van den Regent van Tjianjoer kan egter bijna daar onder niet worden gereekend, nadien deese Regent zig in staat bevind, en reeds voor lang geweest is, om die

schuld, wanneer zulk begeerd wierd, af te leggen, dan men heeft tot nog toe gemeend deselve, om politieke reedenen, te moeten laten voortlopen.

Vermits nu de Regent van Tjianjoer, benevens die, welke hunne schulden geheel hebben afgelegd, hunne redding uit de bijna hopeloose Situatie, waar in zij zig A°.1777 bevonden, grotendeels te danken hebben aan de bepaling door de Hoge Regeering bij het voormelde besluit gemaakt, *dat de overwigten der produkten ten hunnen faveure zouden blijven*, so meen ik dat thans, opzigtelijk die overwigten, met billijkheid eenige nadere schikking zoude kunnen worden gemaakt ten voordeele van de Compagnie, en volgens de informatien, die ik heb ingenomen, vinde ik vrijheid om dien aangaande als eene zaak die, zonder merkelijke bedugting van nadeelige gevolgen, practicabel is, te proponeeren: dat het gewigt tot welk de Regenten gehouden zijn de koffij naar s' Compagnies Pakhuisen af te scheepen, gelijk ik zulks ter zijner plaatse omstandig heb opengelegd, ten aanzien van den Regent van Tjianjoer, en de verdere Regenten, die hunne agterstallen reeds hebben voldaan, verhoogt werde tot 160 ponden het Picol; en dat die zelfde verhoging ook tot de overige Regenten werde uijtgestrekt, naarmate zij uit hunne schulden zullen geraken.

Wanneer men vervolgens de Administrateurs daar bij verpligt, om de koffij, die zij dan tot het voormelde gewigt zullen ontfangen, wederom te verantwoorden tot 140 ponden het picol, in steede van 126 ponden gelijk thans geschied, so zal de Compagnie daardoor op eene leverantie van 100'000 jegenswoordige picols van 126 ponden; waar op de inzaam volgens het begrip van Heeren Commissarissen Generaal kan, en so ras de omstandigheeden zulks toelaten, moet worden gebragd, profiteeren een important be-

dragen van Rds. 64800—, terwijl dit profijt alleen gereekend over Tianjoer en die Regentschappen, welke hunne schulden reeds hebben afgelegd: (waartoe zig deese schikking, gelijk ik gezegd hebbe, voor eerst behoord te bepalen:) ongeveer belopen zoude Rds. 56000.

Deeze zaak zoude egter met voorzigtigheid dienen te worden geintroduceerd niet alleen om de onaangenaame sensatie, welke deselve dog altijd min of meer bij de Regenten zal verwekken so veel mogelijk voor te komen, maar ook om te beletten dat de voorschreeven verhoging van gewigt gebragd werde tot bezwaar van den Inlander; zelfs zoude ik in Consideratie brengen: of men niet zoude tragten van deese geleegenheid gebruik te maken om de afbetaling aan den gemeene man, en het gewigt tot het welke deese de koffij aan den Regent leverd, in alle de Oostersche Regentschappen te brengen op een eenparigen voet, bij voorbeeld op Rds. 4—het bergsche pikol van 260, dan wel 270 ponden, met ernstige aanbeveeling om de koffij te doen in en uijtweegen met de Hollandsche schaal, en zulks zo wel in de Hoofdnegoreijen, als op de afleverings plaatsen Tjicauw en de Gintong—Alle welke maatregelen kunnen strekken om de fraudes en knevelareijen des te beter te kunnen ontdekken en tegengaan welke ik reeden heb om te geloven dat in die Regentschappen meer dan in overige nu en dan plaats hebben.

Daar al verder de speculatie kan vallen of in de ongelden die de Regenten verpligt zijn op het koffij produkt te dragen, en die ik voor elk Regentschap distindelijk heb opgegeeven, niet wel eenige reductie zoude te maken zijn waar van de Compagnie het voordeel zoude kunnen trekken, heb ik gemeend ook dit stuk speciaal te moeten onderzoeken.

De zakken voor de koffij van Tjianjoer en Buitenzorg worden door den Posthouder geleeverd: in de meeste an-

dere Regentschappen leveren de Regenten die zelve, dog de leverantien zijn aldaar te gering, dan dat daar op iets naamwaardigs zoude kunnen overschieten, ofte het wel der moeite waard kan zijn om de zakken met de vereischte op lettendheid gaade te slaan om ze voor meer dan eene leverantie te kunnen gebruijken hetwelk eigentlijk het voordeel moet aanbrengen. — Goenijzakken zijn de duurzaamste, dog die zijn niet altijd te bekomen, en in verre na niet tot die quantiteit, welke tot de jaarlijksche leverantie nodig is; zo dat men zig meest moet behelpen met stroozakken, die doorgaans zeer slegt zijn.

De Commandant van Buitenzorg geniet daar voor 6 St. per pikol, zijnde het geen daar voor in alle de andere Regentschappen meede word opgebragd: hij koopt de 100 Goenijzakken in tot 20 à 25 Rds. so dat hem de zak op 10 tot 12 stuivers te staan komt — voor ieder pikol zijn Twee zakken nodig, en het voordeel moet dus, gelijk ik zo even gezegd heb, voortkomen uit het langduurige gebruik derzelve.

De vorige Commandant Stamkart heeft bij zijne reekeningen voor de leverantie van zakken tot de afgescheepte koffij, per pikol maar 4 St. opgebragd, dog bij onderzoek is mij gebleeken dat hij niet te min bijna 7 St. daar voor genoten heeft, want daarbij heeft hij in reekening gebragd, voor de schrijvers en mandadoors in 't Pakhuis op Buitenzorg enz. per pikol 6 St., makende dus met het zakkengeld 10 St., hetwelk in het jaar 1792 over eene leverantie van 45220 pikols bedragen heeft . . Rds. 9420.10

Waarvan de Commandant Stamkart heeft afgegeeven als:

Voor coelie geld tot het verwerken van 45220 pikols koffij in t' Pakhuis op Buitenzorg à 2 duiten per pikol Rds. 470.20

Voor coelie geld tot het verwerken

van dezelfde hoeveelheid in het Pakhuis in de Campong Goenong à 2 duiten per pikol . . Rds. 470.20

Voor vragt, Praauwloonen van 't transport van voormelde quantiteit koffij naar s' compagnies pakhuis à 1 St. per pikol . . . . Rds. 940.40

Voor ongelden van schrijvers mandadoors, en andere bedienders in 't pakhuis op Buitenzorg in zeeven maanden à Rds. 55 s' maands . Rds. 385.—

Voor ongelden als even in 't Pakhuis van de Campong Goenong voor 7 maanden à Rds. 100 s' maands Rds. 700.—

Teld Rds. 2966.32

Dus door gemelde Commandant onverandwoord gebleeven, en welke somma hij alleen voor de leverantie van zakken heeft ingehouden Rds. 6453.26

Het blijkt uit de correspondentie van Wijlen den Commissaris Guitard, dat deese behandeling hem in 't oog gelopen is, en dat hij ook getragt heeft daar in eene gepaste verandering te maken, dog het schijnt dat hij daar in te veel zwarigheeden heeft ontmoet; althans men vind bij een brief door hem aan voornoemde Stamkart geschreeven in dato 24 Meij 1791 het volgende gemeld.

» Over de zakken historie heb ik al dikwijlen gedagt » en herdagt, dog na alle overdenkingen komt het mij best » voor dat zulks maar op den ouden voet blijft, wijl er dog » anders altoos veele hacquetterien, te leur stelling, en an- » dere inconvenienten, daaruit staan geboren te worden" enz.

Deeze zaak is dan op dien voet gebleeven tot dat de meermelde Stamkart uit zijne voormelde bediening wierd ontslagen, en door den jegenswoordigen Posthouder Roode opgevolgd, als wanneer de voormelde zeer vitieuse wijze van

bereekening is afgeschaft, en tot een vaste prijs voor de zakken aan den Posthouder toegelegd 6 st. per pikol, zijnde daar en tegen het bevorens opgebragte voor de schrijvers, mandadoors, enz. in 't pakhuis op Buitenzorg tot 6 st. verminderd op 4 st. per pikol, hetwelk die reductie konde veelen, gelijk uit de volgende aantooning blijkt.

In Ao. 1794 heeft dit $^1/_8$ per pikol op de leverantie van 38150 pikols koffij bedragen . . . Rds. 4768.36

Het geen verandwoord is op de volgende wijze:

Aan den posthouder van Buitenzorg tot supplétie op het zakken geld 2 st. of	Rds.	1588.44
Aan de coelies in het pakhuis op Buitenzorg à ½ st. . . .	»	397.11
Aan de coelies in 't pakhuis op Campong Goenong à ½ . .	»	397.11
Aan de Praauwvoerders voor het transport uit de Campong Goenong na dat van de Compagnie à 1 st. .	»	794.22
Aan onderhoud van Mandadoors, schrijvers enz. in de Pakhuisen op Buitenzorg	»	1000.—
Aan den Regent, Adipattij van Tjianjoer afgegeeven voor het geen op deese reekening is overgehouden .	»	590.40
Teld als boven .	Rds.	4768.32

Egter zoude in deesen wel eene schikking te practiseeren zijn tot voordeel van de Compagnie, wanneer dezelve namentlijk goenijzakken uit Bengalen liet komen, en dezelve van harentwegen aan de Regenten verstrekken tegen 6. st. per pikol op de gantsche leverantie.

Het eerste Jaar zoude men daar toe 40000 pees kleine Goenij zakken nodig hebben, waarin zouden moeten participeeren:

Tjianjoer en Buitenzorg voor . . . Ps. 20000.—

Bandong	Ps.	6000.—
Praccamoentjang	»	4500.—
Sumadang	»	3400.—
Batoelaijang	»	2500.—
Crauwang	»	1000.—
Tjassem, Pamanoekan en Pagadeen . .	»	2000.—
Adiarsa	»	200.—
Tangerang	»	400.—
Als boven Pees		40000.—

Het tweede en volgende jaren zoude men kunnen volstaan met eene Jaarlijksche toezet tot suppletie van de versleetene, gestole, en te zoek geraakte, van 20000 pees, die verdeeld zouden kunnen worden als volgt:

Tjianjoer en Buitenzorg	Ps.	8500.—
Bandong	»	5400.—
Praccamoentjang	»	3250.—
Sumadang	»	2400.—
Crawang	»	900.—
Tjassem, Pamanoekan en Pagadeen . .	»	1000.—
Adiarsa	»	200.—
Tangerang	»	350.—
Teld als boven .	»	20000.—

Wanneer men nu steld dat de Compagnie de Goenijzakken alhier kosten Rds. 15 het Cento, zo zoude zij in het eerste Jaar eene uitgave hebben van 600 Rds. en het tweede en de volgende jaaren 300 Rds. Jaarlijks; de 6 st. per pikol die haar door de Regenten zouden worden te goed gedaan, bedragen na den tegenwoordigen inzaam, gereekend op Rds. 80000 pikols, Rds. 10000; gevolgelijk sal de Compagnie zig door dit middel in het eerste jaar met Rds. 4000 en vervolgens jaarlijks met 7000 Rds. kunnen bevoordeeld zien; welk profijt zoude klimmen tot Rds. 12500.— wanneer de culture tot de door Heeren Commissarissen Generaal gecalculeerde hoogte sal zijn geëxtendeerd.

Het transportgeld van elk pikol tegens 14 st. naar Batavia is niet vatbaar voor vermindering: dit word betaald aan elke kar of voerman die geneegen is koffij af te brengen, en was het niet dat de Regent van Buitenzorg van zig zelfs en het Landvolk aldaar, waar over hij disponeeren kan, tegens behoorlijke betaling, een aanzienlijk getal karren konde besorgen, zoude het met den afvoer der produkten zeer gebrekkig toegaan.

De meeste benedenlandsche karren zijn te laag van wielen om de moeijelijke weegen van Buitenzorg naar Batavia te te passeeren; ook zijn de buffels te zwak om Zulk eene quantiteit koffij te vervoeren dat er eenig voordeel op zit: de vragten met ordinaire produkten van Buitenzorg zijn Rds. 2½, wil de voerman op de vervoer van koffij iets winnen, moet hij 10 pikols vervoeren, en daar van is de vragt Rds. 2.44. Hetgeen in deesen nog tot eenige aanmoediging strekt is dat de Regent op de vragtlonen van de koffij eenige maanden vooraf geld vooruitschiet, sonder welk vooruitschot ofschoon hetzelve nu en dan wel met eenige verliezen gepaard gaat, de afvoer der koffij, nog meer dan thans, aan inconvenienten zoude onderheevig zijn.

Van de Vragt of Praauwloonen van de koffij uit de Oostersche Regentschappen kan niets afgenomen worden, zijnde het na de presente voet van betaling reeds zeer bezwaarlijk om de nodige praauwen te bekomen.

Het douceur van 6 st. per pikol, dat door den vorigen Commandant Stamkart alleen is getrokken, word thans verdeeld tusschen den Posthouder en de beide Opzienders. Uit de opgaven der Inkomsten deeser Dienaaren kan 't best gezien worden, of zij daarvan iets kunnen missen; in 't algemeen moet ik egter daaromtrend aanmerken dat hunne diensten werkzaam zijn en dikwijls met onaangenaamheeden verzeld, zo dat dezelve niet bekrompen behoren te worden beloond; hetwelk des te noodzakelijker is, om dat men dan

ook regt heeft te vorderen dat zij hunnen pligt getrouwelijk volbrengen, en zig niet ophouden met slinksche weegen en knevelarijen; waar toe zij des te meer gelegenheid hebben, om dat zij verder van de hand, en aan een onmiddelijk opzigt genoegzaam onttrokken zijn.

Voor de hoofden van de Tjoetaks is wel eer maar 4 st. per pikol opgebragt, dog deese bereekening is gemaakt in een tijd dat de leverantie van Tjianjoer en Buitenzorg maar 12 à 13000 Pikols bedroeg. Het accressement daar van tot ruim 50000 pikols heeft intusschen het aanstellen van meerder Hoofden niet alleen noodzakelijk gemaakt, maar ook dat de uitdeelingen aan haar ruimer moeten geschieden dan voor heen: dienvolgens hebben de Regenten al zeederd een geruimen tijd eene uitkeering gedaan van $^1/_6$ insteede van $^1/_{12}$ Rds. per pikol, so als 't in s' Compagnies Pakhuis geleeverd word, of wel $^1/_4$ Rds. per bergsche pikol dat $1^1/_2$ Bataviasche pikol uitmaakt, het welk op de volgende wijse verdeeld word:

Voor de Hoofden van elk district per bergsche pikol	St. 5.—
Voor de Tjamat of tweede opziender . .	» 1.—
» » Panloekoes of zendelingen . . .	» 2.—
» » Schrijvers	» $1^1/_2$
» » Mandadoors van de Campongs . ,	» 2.—
Teld st. .	$11^1/_2$

De resterende $^1/_2$ st. word verdeeld onder de vijf gecommitteerdens die over elk district in 't Regentschap verdeeld zijn, en dagelijks de plantagien dienen op te neemen.

De andere Regenten brengen ook 8 St. per picol op voor de Tjoetaks hoofden enz, dog die worden wederom op eene gantsch andere wijze verdeeld, naarmate de verschillende constitutie der landschappen zulks meede brengd — en in waarheid deese lieden hebben dat gering genot wel nodig wanneer men in agt neemd met welke oplettendheid zij

de plantagien moeten gade slaan, en welke moeijte zij moeten aanwenden om den Javaan bij zijnen arbeid te houden so dat aan eene vermindering hier van almeede niet kan worden gedagt.

Eindelijk het douceur van 24 St. per pikol is aan den Gecommitteerden wettiglijk toegelegd, en onder zijne inkomsten begreepen, waarover ik mij ter zijner plaatse heb geexpliceerd."

Laatstelijk zoude de Compagnie op eene leverantie van 90000 picols van 140 ponden, waar op de inzaam voor het toekomende gecalculeerd word, nog een aanzienlijk kapitaal van ruim 21000—Rds. kunnen profiteeren wanneer zij de gewoone vooruitverstrekkingen deed directelijk uit haare kassa, tot den Interest van ¾ Pct. s' maands, welke thans door den Gecommitteerden word genoten.

Zij zoude zig zeekerlijk daar voor belasten met de risico der vooruitgeschoten penningen, dog deselve is niet noemenswaard vermits de produkten, die de Regenten successivelijk in het pakhuis brengen daar voor tot eene genoegsaame securiteit dienen.

Omtrend de differente termijnen, waar op de vooruitverstrekkingen zouden moeten gevolg neemen, refereer ik mij tot de daar van geformeerde omstandige aanwijsing, waar bij ik vertrouwe dat alles te vinden is wat men dienaangaande zoude kunnen verlangen te weeten, en laate alleenlijk nog volgen deese en geene zaaken welke bij aldien mijn voorstel word aangenoomen zouden dienen te worden geobserveerd.

Deeze gelden moeten door den Gecommitterde. bij een schriftelijke Adres, met aantooning waartoe deselve moeten dienen en aan wien de uitdeeling daarvan sal geschieden van de Hoge Regeering verzogt, en uit kas ontfangen zijnde aan de Regenten ofte hunne zendelingen worden afgegeeven, ten overstaan van de expresse Gecommitteerdens, die

de gewoone jaarlijksche afreekening bijwoonen, indien zulks geschied aan de zendelingen, moeten de gelden aan de Regenten en opzienders der Regentschappen worden geconsigneerd, door welke eerstgemelde vervolgens de verbandschriften aan den Commissaris kunnen afgezonden worden, aan de kant door de Opzienders geteekend, om voorts in de groote geldkamer te worden gedeponeerd. Present zijnde kunnen de Regenten die verbandschriften dadelijk passeeren en overhandigen, om gedeponeerd te worden als voren.

De gelden, tot afbetaling der koffij op Buitenzorg, kunnen, op voordragd als voren, op ordonnantien telkens van Rds. 30'000 — worden afgegeeven aan den Gecommitteerde tegens behoorlijk bewijs, hetwelk tegens eene quitantie van den posthouder op Buitenzorg kan worden verwisseld, so ras het geld door denzelven is ontfangen; en, om alle misbruiken voor te komen, was het niet kwaad tot een regel te houden om geen tweede verstrekking uit kas te doen alvorens de quitantie der voorgaande remise is ontfangen.

Overigens dienen deese gelden, eeven gelijk thans geschied, dog voortaan s' Compagnies weegen, op het traject naar Buitenzorg geconvoijeerd te worden door een Commando gewapende Inlanders uit de Campongs, die elk een halve Ropij genieten, hetwelk dan ook door de Compagnie zoude moeten bekostigd worden, terwijl men tot meerdere zeekerheid nog kan bepalen dat elke verzending niet meer sal mogen bedragen dan Rds. 10'000: — en bij contrarie de risico gelaten voor den Gecommitteerde, aan wien de directie hier over diend te worden opgedragen.

Wat de Ooster regentschappen aangaat, dienen de Europeesche Opzienders bij de afgave der vooruitverstrekte gelden meede presente te zijn, omdat de distributie van dit geld in het Regentschap, door de Hoofden van elk district, insgelijks ten bijweesen van den opziender, diend te ge-

schieden, die naauwkeurig agt moet geeven, dat niet alleen de volle som aan de mindere hoofden word afgegeeven, maar ook dat dit montant wederom aan den gemeene man behoorlijk worde uijtgedeeld — voorts dienen deese penningen, in zelver voege als thans geschied, in kisten te worden afgepakt, de kisten gesloten en verzeegeld aan de Regenten of hunne zendelingen afgegeeven, en de sleutels aan de opzienders ter hand gesteld, met verbod om de kisten anders dan in derzelver bijzijn te openen; ten einde also voor te komen dat deese gelden niet somtijds in negotie, of tot andere eijndens, worden besteed.

Na deese inrigtingen kan het verleenen telkens van kasordonnantien aan den Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander, voor de successivelijk geleverde koffij, worden geëxcuseerd; kunnende de leverantien van de koffij in de Administratien geschieden op schriftelijke qualificatien van de opperkooplieden des kasteels, en bij het aflopen van het jaar eene generaale ordonnantie van het geleverde geduurende het geheele Jaar worden verleend — om egter alle verwarring in de negotie boeken, en die der Administrateurs, voor te komen, zouden de Gecommitteerdens maandelijks van berigt moeten dienen, hoe veel de leverantie geduurende elke maand bedragen heeft, aanwijzende teevens de in de vorige maanden geleverde quantiteijten, om vervolgens aan den Negotie boekhouder te worden afgegeeven, dan wel zodanige andere schikkingen gemaakt, als meer convenabel zoude mogen oordeelen, om het restant van de koffij in de Administratien onder ultimo Februarij en ultimo Augustus tegens de Negotie Boeken te kunnen confronteeren — de Gecommitteerde diend meede een apart boek te houden om met het einde van het jaar voor elken Regent te formeeren een reekening courant, welke reekeningen bij de Regeering ingediend, en vervolgens wederom afgegeeven zouden moeten worden aan de Gecommitteerdens

tot de jaarlijksche afreekeningen met de Regenten, ten einde deese Dienaaren alzo in staat te stellen om die commissie op denzelven voet, als thans, te kunnen blijven volbrengen.

Behalven de vooruitverstrekkingen, waarvan ik alhier spreeke, en op de voorschreeve tabel breeder gespecificeerd, vald er jaarlijks nog eene uijtgave te doen van circa 15 à 20,000 Rds. aan ongelden voor het transport van de produkten, welke gelden ik meene dat de Gecommitteerde 't best zoude kunnen blijven voorschieten, ten einde bij de Jaarlijksche generale afreekening meede te worden geliquideerd; deese verschotten geschieden geduurende de zes laaste maanden van het Jaar bij kleine partijen, en de verstrekking daar van uit kas zoude mitsdien veel omslag, en al ligt verwarring baaren.

Thans zoude ik nog moeten spreeken van de vraag die ik nu en dan wel eens heb horen opperen: of de Compagnie niet nog zoude kunnen worden bevoordeeld door de verkoop van eene of andere stukken gronds tot dus verre onder de voorschreeven Regentschappen gehorende? ik voor mij gelove zulks niet, dan vermits ik deese zaak van hoger zoude moeten ophalen om de gronden van dit mijn gevoelen bekwamelijk voor te stellen, en mijne gewoone bezigheeden mij niet toelaten aan deese verhandeling, die reeds veel meer is uitgebreid dan ik mij had voorgesteld, meer tijds te besteeden, ben ik verpligt zulks tot eene nadere gelegenheid te moeten uitstellen, hetwelk ik ook meen des geruster te mogen doen, omdat, op wat wijse het voorschreeve onderwerp ook door anderen moge worden beschouwd, niemand zal kunnen tegenspreeken, dat het tegenswoordig tijdstip van geldeloosheid en een algemeen verval in deese Colonie, ten eenemaal voor diergelijke verkopingen of afstanden ongeschikt is.

De voordeelen dan, die ik meen dat de Compagnie nog trekken kan uit de Jaccatrasche en Preanger-Regentschap-

pen onder Batavia sorteerende, boven diegeene welke zij thans geniet, bepalen zig tot de volgende:

Eerstelijk op de verhoging van het gewigt van elk pikol koffij dat haar door de Regenten geleeverd word met 14 ponden bij eene leverantie van 90'000 pikols gelijk voor het vervolg word gecalculeerd . . . Rds. 56000. (1)

Ten tweeden op de leverantie van de zakken over eene gelijke Jaarlijksche leverantie in het tweede Jaar en vervolgens . . . . . » 12500.—

En *ten derden* op de vooruitverstrekking der contanten op het gewas en tot de afbetaling der koffij, tegens den Interest van 9 Pct. interest in 't Jaar . . . . . » 21000.—

Makende in alles een aanzienlijk bedragen van Rds. 89500.—

Ten besluite van deese consideratien verklare ik daarbij niets te hebben nedergesteld, hetwelk mij niet meest uit Authentieke stukken, en overigens uit sodanige valabele informatien en bewijsen, als in zaken van die natuur kunnen verlangd worden, is gebleeken met de ware toedragt der zaaken over een te komen, waarom ik ook gaarne aanbiede om betrekkelijk alle sodanige zaaken, waaromtrend bij de Heeren mijne meede Leeden in de Commissie twijffelingen zouden mogen overblijven, de vereischte ophelderingen te geeven.

(Wordt vervolgd).

---

(1) Dit sal door den tijd accresseeren tot Rds. 64800 gelijk hier voren is aangeweezen.

Aan

de Redactie van het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde.

Gaarne den toenmaligen redacteur van het Indisch Magazijn willende bijstaan in zijne nuttige pogingen tot bevordering der kennis van de Indische aangelegenheden, zoo heb ik in der tijd gewaagd een overzigt van de secte der Padaries op Sumatra te geven, welke bijdrage welwillend opgenomen is geworden in het Indisch Magazijn van 1844, deel I, bl. 21.

De onvolledigheid en gebrekkigheid van dit opstel kwamen mij echter later genoegzaam bewezen voor, toen ik nopens deze secte, die in de geschiedenis van Sumatra eene zoo gewigtige plaats bekleedt, verdere nasporingen mogt doen.

Bij mij kwam alzoo van lieverlede de lust op, om volledige en betere aanteekeningen te houden: eene opgewektheid, welke niet afnam, toen ik mij ruimschoots de gelegenheid zag verschaft, om, in verschillende streken, met oude priesters en met oude hoofden in aanraking te komen, die mij volledig in staat stelden de vereischte inlichtingen op te doen.

Nu in den laatsten tijd de bedrijven en bedoelingen van de Padaries uit een zoodanig verschillend oogpunt zijn opgegeven geworden, zoodat men in een doolhof van voorstellingen hieromtrent geraakt, vermeen ik niet langer mijne krachten te mogen onttrekken aan de vervulling van eene taak, die mij in het eerst dier genegenheid was ingegeven.

Alzoo ontvangt met deze de geëerde redactie van uw tijdschrift het eerste gedeelte van een overzigt der geschiedenis van de Padaries, welk gedeelte de ontkieming en wording dezer secte beschrijft. Aangenaam zal het mij zijn, indien de redactie voor deze bijdrage eene plaats in haar tijdschrift wilde inruimen. Het tweede gedeelte van dit stuk zal de voortgang dezer secte tot aan haren val nagaan, en het derde gedeelte zal algemeene bemerkingen omtrent den aard van de padariesche leer bevatten, zoo mede in hoe verre zij met de Wahabietiesche overeenkomt en waarin beiden zich van elkander verwijderen, achtende ik dit laatste beter afzonderlijk te behandelen dan den loop des verhaals elke keer te moeten afbreken door de inlassching van beschouwingen, die op zich zelven kunnen optreden.

Wanneer echter het mij gegund zal zijn de twee bedoelde vervolgen in te zenden, wil ik liefst niet bepalen, wijl ik vooral over de zamenstelling van het tweede gedeelte nog meerdere hulpbronnen wenschte te raadplegen dan die mij voor dit oogenblik gegeven zijn.

Ik heb de eer te zijn, enz.

H. A. Steijn Parvé.

Bandjarnegara, 4 Junij 1854.

DE SECTE

DER

PADARIES (PADRIES)

IN DE

BOVENLANDEN VAN SUMATRA.

DOOR

H. A. STEIJN PARVÉ.

C'est l'aveugle enfant du prophète!
De la Martine.

I.

Onder de verschillende secten, die zich hier en daar in den Oost-Indischen Archipel vertoond hebben, is er stellig niet eene, welke zoozeer onze aandacht en beschouwing verdient als die der Padaries op het eiland Sumatra.

De meesten dier secten toch, verre van eenige duurzaamheid te bezitten, verschenen naauwelijks op het wereldtooneel, of verdwenen weldra gelijk die verschietende sterren, welke voor een oogenblik aan den hemel flikkeren om zich voor immer aan onze oogen te onttrekken. Die der Padaries, verre van zoodanige kortstondigheid te bezitten, scheen veeleer tot die lichtverschijnselen te behooren, die hunnen loop

in eenen ruimen tijdkring volbrengen en zich alzoo lang aan het zoekend oog blijven voordoen. Die leer toch, in stede van als zoo vele anderen in zich zelve de kiemen van spoedige ontbinding te bezitten, beloofde eerder eenen hoogeren bloei te zullen erlangen en betere vruchten te zullen dragen, wanneer de tijd de te weelderige uitbottingen zoude hebben besnoeid en de dorre takken zoude hebben afgeworpen; doch het was haar niet vergund die belofte te vervullen; eer de boom in zijne volle kracht ontwikkeld was, eer dezelve die hoogte had bereikt waarop hij komen moest, werd hij door den stormwind ter neer geveld.

Een overzeesche vijand, die met zich de hulpmiddelen der beschaving en der oorlogskunst voerde, verscheen weldra in het gebergte, dat de zegevanen der Padaries zag wapperen, en op de puinhoopen van deze godsdienstsecte verrees eene Europesche heerschappij, die, hoewel nu en dan door binnenlandsche beroerten geschokt, nogtans met onwrikbare kracht hare wortelen in dezen bodem heeft geschoten.

In het begin van deze eeuw, vóór ons binnentreden in het Padangsche bovenland, genoten die schoone streken, door het Maleische volk bewoond, eene rust, die slechts nu en dan gestoord werd door de kampgevechten van de twee hoofdstammen Kota-pilian en Tjeniago, welke gevechten echter niet die hevigheid en verbittering aan den dag legden, die zoo dikwijls in burgeroorlogen worden aangetroffen. Bij een volk als de Maleijers, waar alles traditioneel is, waren ook deze oorlogen als de overlevering van vroegere tijden bewaard en beschouwde men dezelven als eene erfenis, hun door hunne voorzaten nagelaten. Eene tweespalt tusschen twee hunner vroegere vorsten, Kiai Toemoengoengan en Parapatie Nan se Batang geheeten, had een strijd in het leven geroepen, waarvan de herhaling zich in die spiegelgevechten of min bloedige kampen van de twee hoofdstammen deed kennen.

Velen hebben gemeend den inwendigen toestand van het volk in dien tijd als tot regeringloosheid en losbandigheid overslaande te moeten beschrijven, ten einde uit de wankelbaarheid der bestaande orde van zaken en de onzekerheid der gemoederen, aan een zoodanig tijdperk onafscheidelijk verbonden, de vatbaarheid van het volk voor het aannemen van nieuwe begrippen en leerstellingen te kunnen afleiden. Wel is waar had de vorst van Manangkabouw, die als de stedehouder Gods werd aangemerkt, geen anderen invloed op de gedragingen zijner onderdanen dan dien eene ten uiterst beperkte bemoeijenis hem verschafte; wel is waar hadden hunne natuurlijke hoofden, die weder als de stedehouders des profeets werden aangemerkt, niet meer dan eene patriarchale meerderheid op de massa der bevolking; doch aan dezen was genoegzaam gezag overgelaten om de orde en rust te handhaven, en de eerbied voor de aloude instellingen was nog te sterk in de gemoederen gevestigd, dan dat aan den eisch daarvan niet zoude voldaan worden.

Wat de godsdienst aanging, het Mohammedaansch geloof, zoo bij de oostersche volken geliefd, en welke door hare uiterlijke vormen de verhitte verbeeldingskracht dezer menschen voldoet, kon echter aan de eischen en wenschen van eenen regtzinnige dier leer minder beantwoorden. Werd de dienst van den profeet al niet verzaakt, en werd zijn naam met dezelfde vereering en aanbidding gehuldigd: de betrachting omtrent de plegtigheden van het geloof werd echter aan geestelijken overgelaten en niet dan onvolkomen door leeken ten uitvoer gelegd, terwijl die wetten en geboden, omtrent het burgerlijk of maatschappelijk bestaan in de koran gegeven, plaats moesten maken voor de aloude instellingen van het land en deze derhalve meer kracht behielden dan de verklaarde wil van hunnen profeet.

Beperkt tusschen de hellingen van den Merapi en van den Singalang en oostwaarts door de keten van bergen, die

het land hier doorloopt, breidt zich het hoogdal van Agam uit, zijne vlakte met dorpen en bebouwingen bekleedende. Hier, in een der kampongs, Kota-toea genaamd, bevond zich een priester, heinde en verre door zijne geleerdheid vermaard en die aan een aantal leerlingen in de godgeleerde geschriften onderrigt gaf. Geheel overgegeven aan zijne bespiegelingen, kon hij uren lang dezelfde onveranderlijke houding bewaren, zich verdiepende in dat godsdienstig onderwerp, waarmede zijn geest bezig was, en deze afgetrokkenheid scheen hem zoodanig aan het wereldsch gewoel te doen ontvallen, dat de faam van hem vertelde, dat alsdan zijne ziel ter bedevaart naar Mekka ging. Zijne verwonderlijke kennis in de heilige schriften werd ook meer als eene hoogere ingeving beschouwd dan wel aan de inspanning der studie toegeschreven. Het kon dus wel niet anders of van overal stroomden hem de leerlingen toe, die van zijne lippen de lessen der wijsheid en der hoogere ingeving wilden opvangen. Velen vormde hij dan ook tot geleerden en had hun in die schriften gewijd, waarvan de kennis als het hoogste toppunt van geleerdheid beschouwd werd. Bij zijne onderrigtingen omtrent de gewijde boeken ontvouwde hij hun tevens, hoe weinig de voorschriften in hunnen koran vervat, ingang hadden bij de meesten hunner geloofsgenooten en hoe weinig deze in hun maatschappelijk bestaan werden opgevolgd en nagekomen. Hij bewees hun de noodzakelijkheid eener verandering, wilde het Mohammedaansche geloof in vollen luister hier heerschen en zijnen volgelingen die zegeningen aanbrengen, welke de heilige boeken hun beloven.

Zoodanige taal, uit den mond van hem, die in zulke hooge vereering stond, kon niet anders dan in de ziel zijner jeugdige toehoorders een verlangen doen ontstaan naar het overwegend gezag van die begrippen, welke door hunnen geëerbiedigden leermeester als onafscheidelijk van den ver-

klaarden wil van hunnen profeet werden geacht. Onder al zijne leerlingen, die door hun vlug begrip en spoedige bevatting zich onderscheidden, was er echter een, op wien Toeankoe Kota-toea met het meeste welgevallen nederzag als een zijner meest belovende leerlingen. Deze, vervuld met warme godsdienstzucht en levendige opgewektheid, had de uitgestrooide woorden en onderrigtingen van zijnen geestelijken leeraar met onuitwischbare trekken in zijn hart opgeteekend. Naar zijne geboorteplaats Boekiet Kamang vertrokken, waar hij als priester zich aan de dienst van den profeet toewijdde, had hij zich weldra als een der ijverigsten en geleerdsten onder de priesterschaar doen kennen en daardoor grooten invloed op de bevolking en bij het priesterdom verkregen. Bij dezen priester was alzoo, door de ontvangene indrukken zijner jonkheid, de hoop levendig geworden van eenmaal de verwezenlijking van eene voorgenomene hervorming der godsdienst te zullen beleven; doch deze verwachting was nog onbepaald en onbestemd, toen, door eenen hoogeren wil werd bepaald, dat op dezen bereiden akker het zaad der ontkieming met milde hand zoude worden uitgestrooid.

Tusschen de twee mededingers in hoogte, den Merapi en den Singalang, breidt zich almede aan eene der zijden het landschap der Zes Kota uit, getooid in het schoonst gewaad en gekleurd met de heerlijkste verwen der natuur. Te midden van eene groene zee van sawahvelden, met een verrukkelijk vergezigt op den Singalang, wiens hellingen geheel met suikerriet-aanplantingen bedekt zijn, verheft zich de kampong Pandei-sike, haren naam ontleenende van de vroeger bestaan hebbende kennis der inwoners in het maken van eggen tot beploeging der velden, sikat of sike genaamd.

In deze kampong was sedert korten tijd uit het heilige land teruggekeerd een zekere priester, die misdeeld was

van alle wereldsche goederen en daardoor den naam van Hadji Miskien had gekregen. Deze, bij zijne bedevaart naar Mekka eene groote mate van dweepzucht opgedaan hebbende en met den toenmaligen stand der zaken niet tevreden, wilde ook in zijn land eene verandering en hervorming der bestaande instellingen invoeren. Geholpen door een der hoofden van Pandei-sike, sie Koentjier geheeten en wiens galar of familienaam Datoe Betoea was, zocht hij, onder anderen, het hanenvechten te verbieden. Op de passer bevond zich een groot raadhuis (balei) van twaalf afdeelingen (roeang), waarvan de houten staanders uit tjoebada (nangkahout) waren zamengesteld, terwijl het dak met idjoe (1) was gedekt en belegd met tin. Dit raadhuis, dat het sieraad der kampong was, werd bij de hoofden en bevolking zeer in waarde gehouden.

Op zekeren dag echter, dat de gerigte vermaningen omtrent het hanenvechten en andere ongeoorloofde bedrijven waren in den wind geslagen, besloot Hadji Miskien, uit wrevel hierover, dit zoo vereerde raadhuis in den brand te steken, het geen hem niet dan te wel gelukte. De hoofden, ten hoogste verbitterd, wilden hem de straf zijner euveldaad doen wedervaren, toen hij zich door de vlugt redde en bij zekeren priester Toeankoe Mensiangan te Kota-lawas vervoegde.

Door de bescherming van dezen vereerden priester werd hij aan de billijke straf der hoofden onttrokken. Ook dezen kerkvoogd overgehaald hebbende tot zijne plannen, verzamelden zij om zich heen eenen aanhang, die echter niet

---

(1) Het harige van den ananboom, op Java aren geheeten, wordt op Sumatra ter dekking der huizen gebruikt; ofschoon deze wijze van bekleeding der daken op Java ook bestaat, onder anderen in de Preanger-landen, zoo is zulks daar niet, zoo als op Sumatra, tot eene kunst verheven, zoodat dáár het zelfs aan weinigen gegeven is, dit werk naar den eisch te volvoeren. Het is dáár er ook verre van af, dat het dak een haarloos aanzien verkrijgt als dit hier wel eens plaats vindt.

genoegzaam was om de overwinning te verkrijgen in een gevecht, dat bij Balei-pandjang op de groote passer te Kotalawas werd geleverd.

Hadji Miskien, alstoen naar Boekit Kamang de wijk nemende, werd bij Toeankoe Nan Rentje ontvangen en onder zijne hoede genomen. In diens ziel eene vurige en rustelooze begeerte naar eene verandering der godsdienstige en burgerlijke instellingen ontmoetende, kon het hem niet veel moeite kosten, om bij Toeankoe Nan Rentje het reeds lang smeulende vuur op te rakelen en tot ligte laaije vlam te brengen.

Even als voorwerpen door eenen nevel van ons oog afgescheiden en die wij wel daar achter zien leven en bewegen, doch wier vorm en wezen niet duidelijk te onderscheiden zijn, zoo had ook het plan van Toeankoe Nan Rentje geene bepaalde schepping en strekking ontvangen, toen nu, door de aanwijzingen en raadgevingen van Hadji Miskien, de nevel der onduidelijkheid in zijn gemoed optrok en de verwezenlijking van zijn plan in zigtbare en duidelijke trekken voor zijn geest zich voordeed. Hij besloot derhalve de inzigten en bedoelingen van Hadji Miskien getrouw op te volgen en na te komen, doch in de uitvoering van zijn werk de meeste omzigtigheid en beleid te betrachten, ten einde van het welslagen daarvan zich zoo veel mogelijk te verzekeren. Ofschoon hij van de gezindheid der mindere priesters in zijn land verzekerd was, waren echter de moeijelijkheden, welke met zijne taak vergezeld gingen, hem te wel bekend dan dat hij zich niet van de meeste hulp zoude hebben voorzien. Hij zag derhalve de noodzakelijkheid er van in, om door meerdere voorname kerkvoogden van andere streken gerugsteund te zijn, die, door hunnen invloed op de bevolking en het mindere priesterdom, de bereiking van zijn oogmerk bevorderlijk zouden kunnen wezen. Door de vereischte zamenwerking onder hen te brengen, zoude stellig

de belangrijkste stap zijn gedaan, terwijl ook de bedoelingen van Toeankoe Nan Rentje zich verder uitstrekten dan om alleen in zijn landschap de hervorming ingevoerd te zien. Zijne vurige verbeelding stelde hem de mogelijkheid voor, om, niet alleen het geheele Maleische land, maar ook het geheele eiland Sumatra aan zijne groote ontwerpen dienstbaar te maken. Hij wendde zich derhalve tot meerdere Toeankoes van Agam om hen tot zijne plannen over te halen en te zien toetreden tot de medewerking aan de aan te vangen hervorming. Hem dit gelukt zijnde, zoo besloten zij onderling een verbond aan te gaan en te sluiten. Acht priesters, wier namen of titel voor ons zijn bewaard gebleven, maakten dit bondgenootschap uit. Zij waren:

Toeankoe Nan Rentje van Kamang.
Toeankoe Loeboek-awoer van Tjandong.
Toeankoe Berapi van Boekiet (Tjandong).
Toeankoe Ladang-lawe van Boenoeampo.
Toeankoe Padang-loear van Boenoeampo.
Toeankoe di Galong van Soengei poear.
Toeankoe Benesa.
Toeankoedi Kapan van Agam.

Deze acht personen, sommigen door onverdoofbare dweepzucht gedreven, anderen door meer zelfzuchtige drijfveren geleid, hebben zich zoodanig door hunne geweldenarijen en wreedheden onderscheiden, dat zij bij de bevolking nog bekend zijn onder den naam van harimau nan selapan (de acht tijgers), daar zij, even als deze dieren des wouds, overal waar zij verschenen, wee en verderf onder hun geleide medebragten.

Alvorens echter een begin werd gemaakt met de invoering van de nieuwe leer, waartoe besloten was geworden, meenden deze priesters zich bij den wijze van Kota-toea te vervoegen, ten einde dezen priester, wiens invloed op de massa der bevolking van eenen dusdanigen beslissenden en uitgebreiden aard

was, over te halen om in hunne hervormingsplannen te deelen. Eenige dezer priesters, zijne leerlingen zijnde geweest, was het niet dan verwonderlijk dat zij niet eerder tot den wijze van Kota-toea hunne toevlugt hadden genomen om zijne gevoelens nopens hunne plannen te vernemen en zijne deelneming daartoe te erlangen. Tusschen den meester en zijn leerling bestond toch meestentijds een zedelijke band van toegenegenheid en onderwerping, die niet verbroken werd met het ophouden van het leerlingschap. Die leermeesters noemden ook hunne leerlingen anak moeried's of anak saksiean, zich aldus eenigermate beschouwende als hunne kerkvaders. Welke reden noopte alzoo Toeankoe Nan Rentje en de andere leerlingen van Toeankoe Kota-toea, om hem, dien zij nog steeds in vereering hielden, het laatst te raadplegen? Waren zij bevreesd dat de koele adem des ouderdoms zijnen godsdienstzin zoude hebben doen verflaauwen, of wel moesten zij zich zelven de voorstelling niet doen, dat de middelen, die zij tot de volvoering van hun voornemen in het werk wilden stellen, zijne goedkeuring niet zouden inoogsten? Moest hun inzigt omtrent het karakter van Toeankoe Kota-toea hun niet voorspiegelen, dat hunne woeste en dweepzieke gevoelens hier op de verstandige gezindheden van dezen priester zouden schipbreuk lijden? Geheel anders ook dan het karakter van deze fanatieke priesters was dat van Toeankoe Kota-toea. Hoewel de grijsheid nog niet ingetreden zijnde, hadden de overdenkingen en napeinzingen, waarmede zijn geest zich bezig hield, hem eerlang die rustigheid en gelijkheid van gemoedsstemming, zoo mede die bedachtzaamheid van handeling bezorgd, welke de heftigheid en overijling verre van zich verwijderd houden. Slechts gedachtig aan het belang van de godsdienst, waarmede hij het geluk van zijne evenmenschen verbonden had, wilde hij geen gezag, dat hem dikwerf opgedrongen werd, tot zich nemen, indien dat niet aangewend konde worden voor het zuivere doel, dat hij zich

voor oogen had gesteld. Door ook in al zijne daden welwillenheid en gematigdheid aan den dag te leggen had hij zich reeds dien invloed op de bevolking weten te bezorgen, welke zijn grondslag op de genegenheid en welwillenheid vindt; een invloed, nog vermeerderd door zijne faam van geleerdheid en godsdienstigheid. Hij was het orakel, dat zoo dikwerf door priesters en leeken, door geleerden en ongeleerden werd geraadpleegd en dat steeds gereed was hen met raad en daad bij te staan. Vergezeld van zijne medepriesters begaf zich Toeankoe Nan Rentje alsnu naar Toeankoe Kota-toea in zijnen tempel, om hem aldaar te ontmoeten. Thans waren zij vergaderd ter zelfder plaatse, alwaar sommigen hunner de eerste begrippen hunner leerstellingen opgedaan en geleerd hadden, in priesterlijke taal of omkleeding, zich tot hunnen God en profeet te wenden; die plaats, vervuld met de herinneringen hunner jongelingschap doch ook van hunnen meer manuelijken leeftijd. Hier waren zij omgeven van dezelfde kommen en wateren, alwaar zij vroeger zoo menigmaal de dagelijksche afwasschingen bewerkstelligd en de vijf gebeden, op de gezette tijden (waktoes), opgezegd hadden; daar was de rozenkrans tusschen hunne vingers gegleden en waren zij in diepen ootmoed neêrgezonken voor de almagt der onzienbare wijsheid. Hunne blikken ontmoetten thans dezelfde huizen, van wier bewoners zij voorheen de liefdegiften als jeugdige pakiers hadden ingezameld en dezelfde boomen onder wier lommer zij, in hunnen bedeldoek gewikkeld, de blijde galmen der feestvreugde hadden aangehoord of onder wier schaduw zij zich met de dartele spelen der dorpsgenooten hadden vermengd. Doch wat is het terugzigt op den verweken tijd, wanneer de dweepzucht zich van onze harten heeft meester gemaakt en alle beelden van zoete heugenis in ons gemoed heeft verdrongen. Deze plaats van vroeger doorgebragte vreugde of smarte zoude thans getuige zijn van

den zedelijken strijd tusschen verkregen wijsheid en onbedwingbare geestdrijverij.

Na den vereerden priester met eerbied te hebben begroet, ontvouwde Toeankoe Nan Rentje zijnen gewezen leermeester hunne plannen van hervorming en de middelen die zij zouden aanwenden om daartoe te geraken. Alle gewoonten, hetzij met hunne oude gebruiken overeenstemmende of niet, wenschte hij afgeschaft te hebben, zoo die niet door den koran werden voorgeschreven, en de overtreders der geboden van hunnen profeet met dood en verderf gestraft te zien.

Toeankoe Kota-toea verklaarde hierop met hem de noodzakelijkheid van het invoeren van een meer gezuiverd Mohammedanisme in te zien, en in allen deele bereid te zijn, om, zoo als hij reeds vroeger voorgenomen had, hieraan zijne krachten te wijden; doch dat hij evenwel vermeende, van een geheel verschillend gevoelen te moeten zijn over de wijze, om daartoe te geraken. Hij raadde hun aan eenen meer gematigden weg te kiezen, zoowel om de zekerheid van te slagen voor zich te hebben, als omdat zij daardoor in alle opzigten een meer welgevallig werk zouden verrigten.

Maar gelijk de drift meestal boven de voorzigtigheid, de overdrijving boven de gematigdheid verkozen wordt, zoo was zulks hier ook het geval en, door godsdienstijver geheel opgewonden, laakten Toeankoe Nan Rentje en zijn aanhang de zachtmoedige gezindheid van dezen priester, en zij aan wie hij eenmaal de lessen der godsdienst had verkondigd en die hunne opleiding aan hem hadden te danken, meenden thans zijn beter inzigt en zijne door de ondervinding gerijpte kennis in twijfel te moeten trekken. Zij beweerden, dat hunne schriften geen ander middel gedoogden dan dat hetwelk zij voorgenomen hadden te bezigen, en dat zij, die zich tot doel gesteld hadden, om de strikte navolging van de wetten des profeets in acht te doen nemen, daarvan, voor zich zelven, niet het minste wenschten af te

wijken. Voorts ook, dat, indien het niet in de belangen van God en Zijnen profeet lag, dat de menschen voor het geloof zouden omkomen, het voor hunne pogingen niet weggelegd zoude zijn zoodanige lotsbestemming voor hen te bereiden (1).

(1) Dit gezegde van Toeankoe Nan Rentje, dat op het fatalisme der islamieten doelt, noopt ons omtrent hetzelve in eene nadere uitlegging te treden. Met heeft het ontstaan hiervan en het gevoel van algeheele onderwerping dat dien ten gevolge den Mohammedaan bezielt, zoodat het hem soms blindelings in het gevecht doet gaan, geweten aan de voorspiegeling door Mohammed aan zijne aanhangers gedaan van later het hemelsch paradijs deelachtig te zullen worden, doch, naar mijn inzien, is dit onjuist, want wordt ook den Christen niet voorgehouden hier namaals de vergelding te zullen erlangen, indien hij als een offer in den strijd voor het goede mogt zijn gevallen en heeft men immer gedacht hier eene noodlotsprediking in te zien?

Het eenige verschil ten deze zoude kunnen zijn, dat de Mohammedaansche hemel met zinnelijker kleuren is versierd en opgetooid en alzoo meer uitlokkend is voorgesteld geworden.

Ik voor mij vermeen het Mohammedaansch fatalisme in andere overleveringen en bepalingen dan het hierboven aangegevene te moeten zoeken en geloof dat de onderstaande mededeeling van den profeet niet weinig bijgedragen heeft, om den Mohammedaan zoo zeer tot het uitverkoren kind des noodlots te maken.

Volgens de verklaring van Mohammed toch zoude het lot der stervelingen hier op aarde afhankelijk zijn van den Sidrat-el- moentiha. Dit is een boom in den hemel, de grens die de Godheid afgezonderd houdt zelfs van de Engelen en die deze laatsten niet vermogen te overschrijden. Deze boom is van zoodanigen omvang, dat een ruiter in galop de schaduw daarvan niet in honderd jaren zoude kunnen doorloopen. Elk blad van dezen boom, ter breedte van een olifants oor, draagt den naam en de lotsbestemming van een sterveling hier op aarde, en elke keer dat een blad afvalt of op nieuw ontspruit is het leven of sterven van hem, wiens naam op het blad voorkomt, er mede gemoeid. Zooveel bladeren als zich nu aan dezen boom voordoen zoo groot ook is het aantal der wezens dat zich op dit wereldrond beweegt.

Wat kan, volgens deze bepaling, den Mohammedaan alzoo den strijd berokkenen? de kogels en vernielingswerktuigen zijner vijanden zullen hem niet deren, doch eene ligte schudding van den Sidrat-el-moentiha, en, met de afgevallen bladeren van dezen hemelboom, liggen ook de zonen des geloofs ter neder in het stof, terwijl, zoolang de boom zijne bladeren behoudt, geen sterveling zijnen aardschen loopbaan zal geëindigd hebben.

Hieruit zien wij duidelijk, dat de lotsbestemming van den Islamiet mid-

»Hij, die niet bidt en weigert de leer des korans stipt op te volgen, verbeurt daardoor leven en goederen, zegt het heilige boek Pekkihie," riep Toeankoe Nan Rentje ten laatste uit, »welnu, de toepassing daarvan zal geschieden en geene zwakheid zal mij hierin doen wankelen!"

Te vergeefs wendde de menschlievende Toeankoe Kota-toea zijne pogingen aan, om den overdreven ijver van dezen priester en zijnen aanhang te matigen en hen tot betere gevoelens te bewegen. Te vergeefs stelde hij hun den burgeroorlog als het noodwendig gevolg hunner maatregelen voor, en schetste hun, hoe het land hierdoor tot ellende en verwarring zou geraken. Hij haalde voorts uit de geschriften aan, dat, volgens het boek Terkat, zoodanige bedoeling als zij den profeet toekenden, nimmer aan hunnen wetgever mogt worden toegeschreven, en dat slechts hij des doods schuldig is, die zich geheel en al van Mohammed zijnen profeet heeft afgescheurd, doch elke overtreding van min belang zoodanige straf niet na zich kon slepen.

Hij wees hun ook op meerdere plaatsen in den koran, die van eenen vredelievenden en verzoenenden geest doch geenszins van eene dusdanige woeste en dweepzieke bedoeling getuigden, en zeide, dat Toeankoe Nan Rentje en anderen aan zijne vroegere onderrigtingen eene uitlegging gaven, die nimmer met zijn gezindheid had gestrookt en die hij niet dan als verderfelijk voor de goede zaak en voor de heilige inzigten van den profeet moest erkennen.

Geene welsprekenheid mogt echter de hardnekkigheid, geene overreding de verbijstering dezer ijverraars overwinnen, en Toeankoe Kota-toea, zijne vermaningen verworpen ziende,

---

delijk of onmiddelijk niet afhankelijk is van daden door zijn wil of toedoen bedreven, doch beheerscht wordt door omstandigheden, die geheel daar buiten liggen en het noodlot alzoo hierin de grootste rol speelt.

Het zich bewegen van dezen hemelboom verkondigt den Mohammedaan op Sumatra, dat groote gebeurtenissen ten opzigte der geloovigen opbanden zijn.

verklaarde zich van de dadelijke deelneming aan deze zaak te moeten onthouden, ten minste zoo zij die strengheid in toepassing wilden brengen, dat de minste afwijking van de voorschriften, met plundering ja zelfs met moord zou worden gestraft.

De medewerking van Toeankoe Kota-toea hun alsnu ontgaande, zoo besloot Toeankoe Nan Rentje zich met zijnen aanhang te verwijderen, dezen priester aan zijne stille overdenkingen en mijmeringen overlatende, die hem de toekomst als met donkere wolken omgeven deden aanschouwen. Toeankoe Kota-toea kon toch vooruit berekenen, dat, zoo de gewenschte hervorming op de voorgestelde wijze in stand werd gebragt, de loop daarvan met bloed afgeteekend en het geheele land aan vernieling en verderf ten prooi gegeven zoude worden.

Zijne zaak van die der hervormers afscheidende, vervolgde hij zijne lessen omtrent de godsdienst en gaf aan een groot aantal leerlingen onderrigt in het nieuwe geloof, terwijl hij de leer der Padaries in zijne kampong en elders invoerde, doch zonder dit van die wreedheden vergezeld te doen gaan, waaraan de woedende ijveraars zich schuldig maakten.

Door beweegredenen van menschenmin genoopt, zag hij zich dikwijls verpligt om in de verwoestende vaart der hervormers hindernissen te leggen en zijnen invloed aan te wenden tot het tegengaan van hunne uitzinnige bedrijven.

Voor velen zijner tot priesters en geleerden gevormde leerlingen bleef hij nog steeds eene vraagbaak, welke in hagchelijke omstandigheden werd geraadpleegd, en hoewel hij eenigen hunner niet tot meer gematigdheid en wijsheid had kunnen bewegen, was echter zijn invloed nog groot en de priester, die de ordening van hem had ontvangen, bezat ook in de oogen der geestelijkheid grootere waarde.

Eenmaal was door het toedoen van zijnen meer vurigen aanhang een gevecht bij Boekiet Betabeeh ontstaan met de Ma-

leijers, die nog aan hunne oude bedrijven gehecht waren, welk gevecht echter geheel afgescheiden moet worden beschouwd van den burgeroorlog door Toeankoe Nan Rentje en de zijnen begonnen. Het heeft dan ook vóór den aanvang der door hen ingestelde hervorming plaats gegrepen. Later wilden de woeste geweldenaars dezen priester zelven in Kota-toea aanranden, doch de moed der zijnen erlangde eene hoogere kracht door het bewustzijn der goede zaak en de vijand moest onverrigter zake afdeinzen. Het verraad hierbij gepleegd, deed hem een paar zijner zoons en verdere bloedverwanten verliezen, die voor zijne oogen opgeofferd werden, terwijl hij zich alleen door eene haastige vlugt kon redden. Toeankoe Kota-toea moest alzoo zelf de bittere ervaring opdoen van die rampen en onheilen, welke door hem zoo welsprekend waren afgeschilderd, als noodwendig uit den burgeroorlog te zullen voortvloeijen.

Reeds zijn zoo vele jaren verstreken, sedert deze priester voor den regterstoel der eeuwige wijsheid is opgeroepen, reeds zijn de gebeurtenissen, welke den loopbaan van dezen door de bevolking geëerden voorganger hebben gekenmerkt, meerendeels uit de geheugenis van den Maleijer geweken, doch nog bewaart de overlevering het aandenken aan zijne uitgebreide menschenliefde en zijnen verheven godsdienstzin. Nog snelt de bewoner der omliggende streek naar de laatste rustplaats van dezen beminden priester, zuivert, op gezette tijden in het jaar, zijn graf van gras en onkruid, en zendt daar, met ootmoed en aandacht, smeekgebeden naar het ruim der hemelen op (1).

(1) In sommige werken over Sumatra staat vermeld, dat het graf van Toeankoe Kota-toea voor heilig wordt gehouden.

Ofschoon dit eenigermate het geval moge zijn, moet men echter niet vooronderstellen dat zijn graf zoodanig vereerd wordt, als op Java, bij dergelijke gevallen, veelal plaats vindt. De vereering der graven, wanneer dezelve te ver ging, werd als afgoderij aangemerkt.

II.

Na de overtuiging erlangd te hebben dat Toeankoe Kotatoea niet in hunne plannen wilde deelen, besloten Toeankoe Nan Rentje en de zijnen zich tot eenen anderen invloedrijken Toeankoe (1) te wenden, ten einde zijn gezag en naam te stellen tegen over die van Toeankoe Kota-toea, die wel hunne inzigten van geweld zooveel mogelijk zoude tegen gaan, doch voornamelijk ook, om, door zijne bekrachtiging op hunne daden en bedrijven, het zegel der wettiging te verkrijgen in de oogen der kleine priesterschaar en der groote menigte, wijl hunne meer duistere namen als geestelijken zoodanige uitwerking zouden gemist hebben.

Door Hadji Miskien (2) omtrent de ware geneigdheid van Toeankoe van Pa-mensiangan (3) ingelicht, besloten Toeankoe Nan Rentje en de zijnen zich bij hem te vervoegen, ten einde de gewenschte hulp en medewerking te erlangen.

Volgens de overleveringen der Maleijers zou de Mohammedaansche godsdienst door eenen zekeren Bernahoedien, leerling van Sech Abdullah Arief van Atjin, het eerst te Oe-

(1) Door Toeankoe wordt verstaan een priester van hooge waardigheid die tevens schriftgeleerde is.

(2) Ten opzigte van Hadji Miskien vindt men bij den heer De Stuers, in zijn werk over Sumatra, alleen aangeteekend, dat hij een der instellers van de leer der Padries was, zonder meer, terwijl de meeste schrijvers over deze secte, in het geheel geen gewag van hem maken. Twee hoofden, Toeankoe Elok van Kota-lawas en Ankoe Bendara Pandjang van Batipoe di baroe (beneden Batipoe), hebben mij veel inlichtingen gegeven, zoo dat ik hun en een paar priesters veel dank verschuldigd ben. Het spreekt echter van zelve, dat zoodanige inlichtingen niet onvoorwaardelijk kunnen worden aangenomen, doch, met andere getoetst en vergeleken, brengen zij ons dikwerf spoedig tot de waarheid.

(3) In het laatste werk van den heer Lange over Sumatra wordt van Toeankoe van Mensiangan en van Toeankoe Pa Masaijang gewag gemaakt als van twee priesters van verschillenden naam; doch bedoelde priesters, vader en zoon, ontleenden beiden hunne namen van de plaats hunner herkomst en vestiging, Pa-mensiangan genaamd, zijnde een dorp tusschen Kota-lawas en Pandei-sike gelegen.

lakan, aan de zeekust gelegen, ingevoerd zijn. Van daar zoude zij zich achtereenvolgend overgeplant hebben naar Kape Kape (Panindjawan) en Mensiangan (Kota-lawas), van waar zij zich verder in Kota-toea (Agam) en Batoe-ladieng (Tanah-datar) heeft uitgebreid. Deze plaatsen hebben, als de bakermat der godsdienst, in het oog der regtgeloovigen, eene zekere waarde verkregen, weshalve door de betrokkene priesterschaar zoo veel mogelijk getracht werd dezen goeden dunk der bevolking te onderhouden, door geleerdheid en regtzinnigheid in derzelver boezems te kweeken.

Op die plaatsen ook worden niet alleen de meeste priesters gevonden, doch het onderwijs in de geschriften geschiedt daar met den meesten aandrang, terwijl priesterlijke waardigheid en geleerdheid dikwerf als een erfdeel van vader tot zoon overgaan.

Het was dus aan Toeankoe Nan Rentje niet onverschillig, tot zijn oogmerk eenen priester als de Toeankoe van Mensiangan te zien toetreden, die niet alleen wegens zijne ingewijdheid in de schriften geacht was, doch die, in het oog der menigte, ook de begoocheling der geboorte voor zich had, daar deze hem van een der vroegere verspreiders van de ware godsdienst deed afstammen, en bovendien zijn eigen vader als de geestelijke leeraar van Toeankoe Kota-toea bekend was.

In de gegevene omstandigheden was er ook stellig niemand beter voor het gekozen doel geschikt, zoowel door zijne persoonlijke hoedanigheden als door den uitgebreiden invloed, welken de Toeankoe van Mensiangan op de Zes Kota uitoefende.

Die invloed had zich doen kennen na het gevecht van Balei-pandjang te Kota-lawas, daar, instede van de gramschap der bevolking te ondervinden voor zijn overmoedig pogen tot het omverwerpen der bestaande orde van zaken, de hoofden des lands hem ongestoord weder hadden toegelaten zijne wijding als priester te Mensiangan te volgen,

en de straffeloosheid voor deze daad hem alzoo weggelegd was geworden.

De mondelinge mededeeling schildert ons dezen priester als van een eenigzins gezet uiterlijk, hetwelk met de jaren nog toenam, zoodat hij het voorbeeld van bijzondere dikte, anders bij de Maleijers weinig gekend, heeft gegeven. Zijn stem was zwaar doch helder, terwijl zijn donker en levendig oog vastberadenheid teekende, zonder dat daarin die geestdrijvende opgewektheid werd opgemerkt, bij Nan Rentje en anderen zigtbaar.

Ook zijn karakter was van een geheel anderen aard. Vertoont zich dat van Toeankoe Nan Rentje als een zielkundig verschijnsel dat zich slechts zeer zelden opdoet, dat van Toeankoe van Pa-mensiangan is, hoewel niet ontbloot van groote begaafdheden, echter meer van eenen alledaagschen stempel. De eerste, alle hoedanigheden bezittende, die den mensch tot grootheid en tot hooge zedelijke waarde kunnen voeren, daarbij veelal vrij van de smetten der zelfzucht, werd hij echter soms zoodanig door de ijlende koorts der dweepzucht aangegrepen, dat hij als dan zich door uitzinnigheden kenmerkte, die hem beneden het peil der menschelijkheid deden nederdalen. Toeankoe van Pa-mensiangan, zich meer die eerzucht eigen makende, die binnen naauwere grenzen is omvat, vertoont ons daarentegen weder die donkere schaduwzijden niet, welke het beeld van den anderen ons laat zien. Zelf gedachtig aan de welvaart van zijn land, hebben de Zes-Kota nimmer die sporen van verwoesting aangewezen, welke andere streken hebben gekenmerkt, en kan hierin aan Pa-mensiangan alleen het verwijt worden toegevoegd, dat hij die welvaart dikwerf gepoogd heeft ten koste van andere streken te verwerven, door vreemd grondgebied te winnen of als buit aan zich te trekken. Wat echter onverdroten ijver voor de zaak der godsdienst en de mate van veerkracht betreft, daarin is Toeankoe Pa-

mensiangan niet achter gebleven bij de anderen en heeft hij ruim aan de verwachting beantwoord, die van hem gekoesterd werd.

Toeankoe Nan Rentje en de zijnen zich nu bij Mensiangan vervoegd hebbende, ten einde zijne medewerking in te roepen, kregen van dezen priester weldra de belofte van de volle toetreding tot hunne maatregelen.

Daarop zich onderling ten duurste verbindende, door den eed van trouw en medewerking, op den koran gedaan, werd Toeankoe van Mensiangan als hun geestelijk opperhoofd verklaard, onder wiens leiding en sanctie de invoering der nieuwe leer zoude plaats vinden.

Ofschoon alzoo Toeankoe van Mensiangan als het hoofd dezer priesters erkend is geworden, zoo komt echter bij het werk der hervorming, de magtige gestalte van eenen Toeankoe Nan Rentje meer op den voorgrond en verkrijgt deze, op het gebied der zich ontwikkelende gebeurtenissen, daadwerkelijk den voorrang boven den Toeankoe van Pamensiangan, zooals dit eenigermate was afteleiden uit de beschrijving hunner beide karakters, hiervoren gegeven.

Toeankoe Nan Rentje was het ook, die op zich nam de eerste stap tot de voorgenomen hervorming te doen, en die voor zijne medebelijders de dageraad der nieuwe leer zoude doen aanlichten, in wiens schijnsel zij zich allen zouden verheugen.

Door de natuur als het ware aangewezen om aan het hoofd eener secte te staan, was er stellig niemand beter voor deze taak berekend dan hij, wiens hoedanigheden zoo zeer den goeden uitslag waarborgden. Met moedige geestkracht begaafd en geheel hartstogt voor de zaak, welke hij eenmaal omhelsd had, kon niets zijne geestdrift beteugelen, en was hij genegen elke opoffering te doen of te vorderen, welke in het belang derzelve noodig zoude zijn. De studie der heilige boeken, onder eenen man als zijn

leermeester, hem alle tot zijne godsdienst vereischte kennis verschaft hebbende, was hij genoegzaam in staat om als een der geleerdste uitleggers en welsprekendste redenaars op te treden en werd hij daarin door weinigen der priesters geëvenaard en slechts overtroffen door hem van wien hij zijne lessen had opgedaan. Doch ook wat hierin nog mogt ontbreken werd door het vuur zijner rede vergoed. Was de taal van Kota-toea gelijk eene breede en heldere rivier, die kalm en statig zijnen weg vervolgt, die van Toeankoe Nan Rentje was gelijk de stoute bergstroom, die alles in zijne driftige vaart medesleept. Was de taal van den eersten, naar het oordeel der Maleijers, zoetvloeijend en schoon, die van den laatsten was gevat, stout en beeldrijk, en wist met onweerstaanbaren invloed op de opgewekte verbeeldingskracht zijner toehoorders te werken en hen daardoor te treffen en mede te slepen.

Bij zijne terugkomst in Boekiet-kamang, alwaar hij woonde, noodigde Toeankoe Nan Rentje alle hoofden des lands en eene menigte volks tot eene groote bijeenkomst. Omringd van eenen grooten priesterstoet, in dezelfde kleeding als hij gedost, zat Toeankoe Nan Rentje te midden der vergaderde menigte. Mager, ja zelfs onaanzienlijk van gestalte zijnde, zoo zoude zijn voorkomen hem alle aanspraak op oplettenheid ontzegd hebben, hadden zijne oogen niet van een buitengewoon vuur geglinsterd en de mate van geestkracht aangetoond, waarmede hij begaafd was. De lange priesterlijke kleeding bedekte zijn ligchaam, terwijl zijn hoofd met een zwaren tulband was omwonden.

Zoo geheel in het wit gekleed, sprak hij, na het feestmaal, de dischgenooten met die welsprekendheid aan, waarvan de hevigheid de voornaamste kracht uitmaakt, doch dikwerf de innerlijke overtuiging doet kennen, uit welke zij haren oorsprong ontleent. Hij ontvouwde hun de voorschriften en bedoelingen van den profeet en hoe dezelve

verguisd werden door het meerendeel van de bevolking, niettegenstaande hij en zijne medepriesters reeds menigmalen hen tot betere gezindheid en naleving dier wetten hunner godsdienst hadden aangespoord. Hij had nu echter besloten, om de gestrenge toepassing daarvan te vorderen en niet de minste afwijking hierin te gedoogen. Hij gelastte hun, volgens de voorschriften, de vereischte gebeden te doen, verbood hun het gebruik van tabak, betel, opium en sterke dranken, zoomede alle dobbelspelen; ook het dragen van zijden kleederen en gouden sieraad zoude der vrouwen slechts gegund worden. (1). Hij verlangde voorts dat de mannen eenen baard dragen en geheel in het wit gekleed gaan zouden, aldus het teeken der nieuwe geloovigen aannemende, en dat de vrouwen het aangezigt zouden bedekken, om hetzelve niet aan de nieuwsgierigheid van elken voorbijganger prijs te geven. Ook meer andere verordeningen werden ingesteld, zoo als: dat geen van de beide geslachten immer naakt zou baden, daar hierdoor ergenis aan de publieke eerbaarheid gegeven werd, en dat de vrouwen niet te veel opwaarts of naar hare voeten zouden zien, maar eene gepaste houding moesten in acht nemen (2).

»En wie uwer", eindigde hij," zich aan overtreding van

(1) Bij de Wahabieten werd de koffij ook onder de geestrijke dranken begrepen; dit was het geval niet bij de Padaries, die den geheelen dag door hun geliefkoosde daoen kawa (koffij bladeren) gebruikten. Dat dit koffij drinken invloed heeft op het gestel is blijkbaar bij de Maleijers van Sumatra. Wat het gebruik van tabak, betel, enz. betreft, waren anders de Padaries strenger dan de Wahabieten.

(2) Dit gebod heeft de volgende verklaring: wanneer de vrouw opwaarts ziet blikt zij den hemel tegen, dien zij wel in eerbiedige berusting mag verbeiden, doch werwaarts hare wenschen zich niet stoutelijk mogen verheffen; wanneer de vrouw hare oogen te veel benedenwaarts wendt, doorloopen ze een deel harer bekoorlijkheden en wordt zij ligt tot ijdelheid gestemd. De meest passende houding der vrouw is dus die, waarbij zij hare blikken zoo veel mogelijk regt voor zich uit doet gaan.

eene dezer wetten schuldig maakt, onderga de straf des doods en zijne goederen en bezittingen worden verbeurd verklaard; want aldus is de wil des profeets!"

Verschillend was de indruk, welken deze taal op de vergadering maakte. Toegejuicht door de priesters, die zich nu een schoon vooruitzigt beloofden, om hunne eerzucht te voldoen, verwekte dit voorstel eene groote verwondering bij sommigen, die nimmer zoodanigen eisch hadden kunnen vermoeden en dus die stoute taal met eenen glimlach meenden te moeten beantwoorden, dewijl in hun oog de verwezenlijking daarvan nimmer konde plaats hebben. Bij degenen echter, die zich aan het roer der zaken bevonden en eenig inzigt bezaten, ontstond hierdoor inwendig een groot misnoegen, want het was hun uit de woorden van Toeankoe Nan Rentje duidelijk, dat op die wijze de rigting der zaken eenen loop zoude nemen, niet geschikt om het beleid der zaken in hunne handen te doen blijven, en dat de leiding daarvan noodwendig op de priesters zoude overgaan. Hun invloed, op de aloude instellingen gegrond, zoude met deze te gronde gaan en plaats maken voor de regering der priesters, die tegelijk een aanvang zoude nemen met de regering dier begrippen, waarvan zij zich de voorstanders hadden verklaard.

De hoofden verborgen echter deze gevoelens welke in hun hart omgingen, en behielden zich voor, om de maatregelen der nieuw opgetreden partij eene geheime tegenwerking te doen ondervinden. Zij meenden derhalve niet beter te kunnen doen dan de zaak op de lange baan schuiven. Zij bepaalden zich, om de inschikkelijkheid van Toeankoe Nan Rentje in te roepen, vermits de vordering door hem gedaan te zeer met hunne wijze van denken en leven streed, dan dat daaraan terstond kon worden gevolg gegeven.

„Wanneer eenmaal," zeiden de hoofden, „deze begrippen meerderen ingang hebben gevonden, zullen de voorschriften van zelve met meerdere naauwkeurigheid worden betracht,

zonder dat, zoo als nu, tot gewelddadige maatregelen de toevlugt dient te worden genomen."

Onder al de personen, hier aanwezig, waren er echter weinig, die den moed hadden om Toeankoe Nan Rentje op de aloude instellingen terug te wijzen en de verdere naleving daarvan te eischen, en zij, die zich op dit erfdeel van vroegere tijden beriepen, moesten zich de versmading en beschimping dezer ijveraars laten welgevallen.

Toeankoe Nan Rentje, bemerkende de genoodigde gasten niet te kunnen overreden en de zaak in eens willende beëindigen, betuigde geene menschelijke redenen boven den verklaarden wil van den profeet te willen stellen, en dus niet anders dan strikte gehoorzaamheid te verlangen. „Zij," antwoordde hij, „die u die aloude instellingen hebben geschonken, waren, even als gij, ongeloovigen (kafiers), doch hij, wiens woord ik verkondig, was de gezant Gods en zijne geboden zullen nagekomen worden, of de straf des doods zij het deel van hem, die willens daarentegen zondigt."

Vol verwachting zag nu de bevolking te gemoet, welke middelen Toeankoe Nan Rentje tot de bereiking van zijn oogmerk zoude bezigen.

De hoofden van zijne negorij hadden wel, voor zijn zedelijk overwigt bukkende, hem beloofd zelven tot het voorgestelde doel mede te werken, doch die hulp deed zich als niet afdoende vooruitzien, en het was zelfs te denken, dat deze hoofden hem eene stille tegenkanting zouden doen ondervinden, indien zij zich slechts niet aan het gevaar blootstelden van daarin gekend te zullen worden.

Een bloedig tooneel opende het belangwekkende drama, dat hier door het fanatisme zou worden opgevoerd.

Onder al de bloedverwanten van Toeankoe Nan Rentje, die met hem onder hetzelfde dak woonden, bevond zich eene der zusters zijner moeder (1).

(1) Daar ook de zusters van de moeder of tantes met den naam van

Hare jaren reeds geklommen zijnde en van hare vroege jeugd af aan het gebruik van sirih gewend, was het haar moeijelijk den last na te komen, welke haar van deze gewoonte zoude aftrekken, en op de banden vertrouwende die haar met den priester vereenigden, zoo dacht zij in stilte zich aan het geliefkoosd gebruik van den betel te kunnen overgeven. Doch op zekeren dag dat Toeankoe Nan Rentje haar weder op eene daad betrapte, waarvoor hij haar gewaarschuwd had, liet hij deze zijne bloedverwante, tot voorbeeld van anderen, ter dood brengen, en, zonder het lijk eene begrafenis te gunnen, beval hij het in de wildernis te werpen en aan het toeval en het weder over te laten, zeggende, dat degene, die gedurende zijn leven God niet, gekend en zijne geboden niet betracht had, gelijk aan een wild dier was en als zoodanig moest behandeld worden.

De faam van dit geval verbreidde zich al ras; vele priesters, van alle kanten zamengevloeid, voegden zich alsnu bij den Toeankoe, en weldra had hij een aanhang rondom zich geschaard, welke genoegzaam was om de bereiking van zijn oogmerk te verzekeren.

Geene daad ook was beter geschikt, om de noodige uitwerking op de gemoederen te weeg te brengen. Zijne aanhangers, hierdoor tot geestdrift en opgewondenheid ontstoken, waren gezind, om verder voor geene tegenwerking hoegenaamd terug te deinzen, en datgene te verrigten, wat van hen gevorderd zoude worden. Bij de stoutsten zijner tegenstanders had zulks vrees en wankelmoedigheid verwekt; niemand waagde het, om tegen de bevelen van dezen hervormer te handelen, en de indruk, welke dit op de verbeeldingskracht van velen uitoefende, was zoo groot, dat zij zich aan zijne leiding overgaven. Algemeen werd deze moord

---

mandeh (moeder) bestempeld worden, is het daaraan toeteschrijven, dat eenigen, zonder verder raadplegen, opgeteekend hebben, dat het zijne eigene moeder was, die Nan Rentje opgeofferd heeft.

aan zijne moeders-zuster gepleegd, als eene edele zelfopoffering aangemerkt. De banden des bloeds werden ook te veel geëerbiedigd en tusschen de leden eener familie was eene te innige verbinding door hun maatschappelijk bestaan, dan dat zoodanige daad niet onder die buitengewone zoude gerangschikt worden, welke alleen door de ingeving van eene hoogere magt kunnen geschieden.

Van dit tijdstip dagteekent de hervorming der Padaries in de bovenlanden, en Toeankoe Nan Rentje, zijne bevelen doende betrachten, verzekerde zich al meer en meer van de bevolking, zoodat hij thans de gelegenheid gunstig zag, om verdere uitvoering aan zijne voornemens te geven.

Reeds had hij zijne eigene kampong onder het priesterlijk gezag gebragt; doch nu ging hij er toe over, om al de negorijen, welke dat gezag niet wilden erkennen, met de wapenen in de hand tot onderwerping te noodzaken en tot zijne leer over te halen; terwijl de weerspannigen voor hunne ongehoorzaamheid met zware beboetingen werden gestraft of hun verzet met den dood of met slavernij moesten bekoopen. In elke veroverde negorij werden alsdan twee priesters door hem tot hoofden aangesteld, onder de benaming van Toeankoe-iman en Toeankoe-kalie, van welken de eerste zich met de verklaring der voorschriften en het behartigen der godsdienstplegtigheden bezig hield, en de andere tegen overtredingen waakte en dezelve naar hunne strenge regelen strafte. Aan den eenen was aldus als het ware de wetgevende, aan den anderen de uitvoerende magt overgelaten, ofschoon de eerste altijd als de opperleider der zaken werd aangemerkt (1).

De priesters in sommige negorijen bragten almede tot

(1) De heer Lange maakt hiervan Imam en Kalief. Het is echter de vraag of deze opvatting gegrond is. Komt Kalie niet eerder van Kadlie, hetgeen hetzelfde is als Kadie, zijnde een wereldlijke en geestelijke regter, welke functien de Kalie op Sumatra ook vervulde.

de uitbreiding van deze leer toe. Begeerig om zich van een gezag meester te maken, reeds door zoo velen hunner medepriesters bezeten, wisten zij door hunne kuiperijen de natuurlijke hoofden des volks, in de uitoefening van hun bestuur, belemmering in den weg te leggen en hen tot het verlaten van hun gezag te nopen. Alsdan trokken zij dit gezag aan zich en werd het padariesche bestuur, door tusschenkomst van de twee voornaamste kerkhoofden, in die negorij ingevoerd.

Aan deze onvermoeide pogingen van Toeankoe Nan Rentje en van Toeankoe Pa-mensiangan van Kota-lawas, die in het meer westelijk gedeelte dezer landen tot de bevordering van dat doel had bijgedragen, was het dan ook, bijgestaan door de magtige medewerking der andere priesters, te danken, dat bijna geheel Agam en de Zes- en Vier Kota tot de leer der Padaries waren overgegaan.

Niettegenstaande Toeankoe Kota-toea de pogingen der priesters en der bevolking van Panindjawan ondersteunde tot wering der woeste ijveraars, werd echter deze plaats waar de bakermat hunner godsdienst (Kape Kape) gelegen was, verwoest en sloeg alzoo ook Toeankoe Mensiangan eene schendige hand aan het verblijf zijner vroegere inwoning en geestelijke opleiding, dat hij bij den Toeankoe van Kape Kape had genoten.

Het landschap Batipoe alleen had in deze streken nog den strijd volgehouden en de bevolking, opgesloten in de versterkte plaatsen van Goenoeng-radja en Ladang-lawe, had den vijand duchtigen wederstand geboden.

In de nabijheid van Goenoeng-bangoe was een slag geleverd, even noodlottig voor beide partijen, daar het aantal der verslagenen, wier lijken zelfs niet der aarde konden worden toevertrouwd, bijzonder groot was. Doch ook dit land, hoewel niet overwonnen, was van den strijd afgemat, terwijl de maar der verdere overwinningen van de Padaries hun bijna elken dag werd overgebragt. In schuilhoeken

verborgen zag zich de bevolking door geheel vijandelijke streken omringd.

Ook andere landschappen deden pogingen om aan de veroveringen en uitbreidingen van deze priesters perk te stellen; doch te vergeefs. Geene eenheid tusschen de hoofden bestaande en daar waar dezelve mogt zijn, door geene volharding ondersteund, daarenboven nog door de inblazingen der priesters van binnen bestookt, waren weinige negorijen in staat, om aan den voorgang dezer secte zelfs eenige vertraging te weeg te brengen.

Aldus breidde de nieuwe leer der geloovigen door dwang en geweld zich uit, en elk dorp, tot hiertoe door vreedzame landbouwers en nijvere werklieden bewoond, werd in eene vesting herschapen, terwijl het geheele land als in een tooneel van oorlog en verwarring veranderd werd.

Schoone dorpen, versierd met groote huizen en door de opvolgende geslachten bewoond en verfraaid, werden aan de woede der vlammen prijs gegeven. Derzelver inwoners, groot in getal, werden de slagtoffers van den heerschenden godsdiensthaat of liepen uiteen en bezochten die streken, waar de rust en stilte nog niet door het geweld en den dwang van deze godsdienstijveraars werden gestoord.

En nu nog, na zoo vele jaren, dat het puin van die verbrande huizen is opgeruimd en de bewoners weder de zegeningen van den vrede hebben mogen genieten, nu nog kan men het verschil opmerken tusschen die streken, waar het zwaard en het vuur der Padaries hebben gewoed, en die waar men zich aan de geweldenarijen en verwoestingen van deze secte heeft kunnen onttrekken. Mogen al eenige negorijen die nadeelen en verliezen, door de vroegere oorlogen geleden, hersteld hebben, het is er toch verre van af, dat dezelve in alle opzigten met die negorijen kunnen wedijveren, welke voor de hand der vernieling zijn gespaard gebleven.

III.

Toeankoe Hadji Miskien, die wij in al deze bedrijven uit het oog hebben verloren, gezien hebbende, dat door Toeankoe Nan Rentje en Toeankoe Pa-mensiangan het werk der hervorming in Agam aangevangen was, besloot thans in andere streken het vruchtbare zaad der hervorming over te brengen. Mogt hij niet in de gelegenheid zijn om eene uitstekende rol op het tooneel der gebeurtenissen te vervullen, zoo besloot hij die pogingen aan te wenden, welke voor hem weggelegd waren.

In de maleische landen de hadjies meer beschouwd wordende als pelgrims die zich van eene voorgenomen gelofte gekweten hebben, doch uit die vervulling der door den koran opgelegde verpligting geene onverstoorbare heiligheid kunnen afleiden, zoo strekte de werkkring van Hadji Miskien zich meer uit, om door predikingen en redevoeringen de harten der regtgezinden tot den ingang van het nieuwe geloof voor te bereiden, dan dat zijne werkzaamheid zich zoude hebben kunnen uitstrekken tot de meer dadelijke invoering der hervorming zelve. Deze groote taak was alleen weggelegd voor kerkvoogden die, door hunnen verkregen naam en priesterlijken invloed, een grooteren eerbied en ontzag der massa wisten af te dwingen.

In de schoone en rijke vlakte der Lima-poeloh (ranah lima-poeloh), alwaar het rondgaand oog op schoone huizen en een in uitgebreidheid zelden geëvenaard bosch van klapperboomen valt, bevond zich in de kampong Aijer-tabiet een voor de zaak der godsdienst als vol ijver bekende priester Malam-poeteh geheeten. Daarheen wendde Hadji Miskien alsnu zijne schreden, om ook dezen priester op te wekken tot de verbreiding van het nieuwe geloof. Alhier gekomen zijnde, wist hij Malam-poeteh te bewegen om ook in deze afdeeling de handen aan het werk te slaan en de

leer der Padaries over te planten, hetgeen met den besten uitslag geschiedde. Het karakter der bevolking alhier toch eene zachtere tint bezittende, ging de arbeid der hervorming niet met die zwarigheden en tegenstand gepaard, die in Agam eene groote mate van verbittering en een tal van geweldenarijen hadden uitgelokt. Onder de priesters echter, die alhier bijzonder vermeld dienen te worden, wegens hunne ijverige deelname aan het nieuwe geloof, bekleedt Toeankoe di Loeah in Halaban eene voorname plaats. Gaf Malam-poeteh van Aijer-tabiet den eersten stoot, hij gaf aan de uitbreiding van de leer eene grootere en algemeene werking.

In de nabijheid van het verblijf van dezen priester werd te Tebing-tinggi welligt een der grootste tempels, welke in deze streken heeft bestaan, gebouwd, wiens tinne zich trotsch in de hoogte verhief als zinnebeeld der heerlijkheid van het nieuwe geloof. Was de godsdienst vroeger in middelmatige tempels gehuldigd en geëerd, de verhevenheid van het nieuwe gebouw moest ook de verkregene meerderheid der nieuwe leer aanduiden.

Twee priesters, die de van Toeankoe di Loeah uitgegane bevelen volvoerden en in het werk stelden, dienen almede vermeld te worden. De eene was de latere regent van Halaban, de andere de later zoo beruchte Toeankoe van Lintou, wiens faam die van Toeankoe di Loeah geheel heeft overstemd.

Na zijn verblijf te Aijer-tabiet, verliezen wij Hadji Miskien geheel uit het oog, wiens verschijning in den woeligen stroom der hervorming niet meer waargenomen wordt.

Gelijk de wind, die het zaad der planten medevoert en de voortbrengende kracht op vruchtbare aarde doet nederstorten, zoo ook hadden de vurige taal en woorden van Hadji Miskien in de harten der priesters en kerkvoogden de kiemen van dweepzucht overgebragt, die het geloofsvuur zouden doen ontvlammen.

Had hij niet altijd een werkdadig deel aan de invoering der hervorming kunnen nemen, zijne predikingen hadden echter die plannen in het leven geroepen.

Onwillekeurig rijst hier de vraag op, aan wien de palm der meerderheid moet worden toegekend. Zal die uitgereikt worden aan hem, die den weg aangewezen heeft, doch wiens weigerende schreden hem nimmer langs den betreden weg hadden gevoerd, of wel is die weggelegd voor hen, die met stoute stappen zijn voortgegaan, doch, zonder de verkregene aanwijzing, welligt het spoor nimmer hadden gevonden.

De onderzoekende geest, die zich deze vraag voorstelt, weet echter geene voldoende oplossing daaraan te geven, en een streven, hetwelk tot geene uitkomst leidt, verlatende, treedt onze gedachte den kring van bespiegeling weder uit, waarin zij voor een oogenblik hare stappen heeft gedrukt.

De overlevering, zich dikwijls ten regte maar ook dikwijls ten onregte van personen en gebeurtenissen meester makende, is nogtans minder huiverig in hare beslissing en heeft zich voor Toeankoe Nan Rentje en de andere priesters verklaard.

Hunne namen zijn steeds op de lippen der nakomelingen en worden luide verkondigd, terwijl die van Hadji Miskien een zwakke en wegstervende klank is, welken het naauwluisterend oor slechts zelden kan opvangen.

TWEEDE AANVULLING DER ANTWOORDEN

OP DE

VRAGEN OVER INDISCHE TIJDREKENKUNDE.

DOOR

J. HAGEMAN JCZ.

(Blz. 518, Deel II en bl. 185, Deel III).

Daar bij de antwoorden op de vragen over Indische tijdrekenkunde, hierboven bedoeld (deel II. 319), is voorbehouden, om nader op meer uitgebreide opgaven terug te komen, zoo volgt hieronder eene tabelle van vergelijking der *Hedjra* met de *Juliaansche* en *Gregoriaansche tijdrekening*, en de gewone (Christelijke) *jaartelling*. Deze tabel is eene uitbreiding en aanvulling van die van den Baron P. Melvill van Carnbee, Tijds. voor Ned. Indie, V Jaargang, II deel, blz. 664, en het groot belang daarvan, bij de beoefening der javaansche en der algemeene Mahomedaansche geschiedenis, is niet te ontkennen. In deze tabelle is de volgorde der cyclus-jaren volgens de Hedjra rekening, naar de boven bedoelde wijziging herleid en opgegeven, op het voorbeeld de Constantinopolische, Washingtonsche, Greenwichsche en andere Astronomische en Nautische almanakken.

Omtrent de tijdrekening valt op te merken:

1. Dat de Mahomedaansche *dag* (datum) begint des vooravonds met zonsondergang (Handleiding tot de Geschie-

denis enz. van Java, II 382); zoodat b.v. het jaar der Hedjra 1271 (Javaansch jaar 1783) begint 23 September 1854, des avonds ten 6 uren, op Java, zonsondergang (1).

2. Dat de javaansche *jaartelling* met de Mahomedaansche verschilt 512, zoodat A°. Javae 1783 is A°. Hedjra 1271.
3. Dat de javaansche *dag* (datum) begint des morgens met zonsopgang (zie Handleiding, enz. II 364. § 14), zoodat b.v. A. J. 1783, burgerlijke rekening, begint op 24 September 1854, des morgens ten 6 ure (1).

Eveneens wordt door deze tabelle afdoende bewezen, dat de berekening der herleiding van de javaansche tot de Christ: jaartallen, voorkomende op bl. 318, II deel, Indisch Archief, en bij alle dergelijke vergelijkingen in de vier deelen van dat Tijdschrift, en in de Handleiding tot de kennis der Geschiedenis van Java, de aannemelijkste is; en alle andere berekeningen van 72—78 jaren verschil van de Javaansche met de Chr. telling, zooals die door Raffles en Crawfurd en alle hunne naschrijvers zijn aan-en overgenomen, sinds den invoer des Islams op Java, en het aangenomen verschil van 512 jaren in rekening, nadere bewijzen behoeven. Alverder blijkt uit de tabel: Dat de verwoesting van Modjopait b.v., die door alle schrijvers is aangeduid als plaats te hebben gehad in A°. J. 1400, door hun wordt gesteld in 1478, terwijl toch het javaansche jaar 1400, (A°. Hedjra 888) een aanvang heeft genomen op 9 Februarij 1483 (2). De *verandering* der tijdrekening in A°. J. 1555 (A°. Hedjra 1043) begonnen 8 Julij 1633, is tot nog toe niet opgehelderd, *waarin* die bestond (3), zoodat geene reden voor het bewezen van het tegendeel bestaat, wanneer men A°. Java 1400 stelt op A°. D. 1483, instede van op 1478.

---

(1) Zie Handleiding, enz. II, 390 E.

(2) Zie Ind. Archief, II, 233, 302, 318, 370 Handleiding, enz. II. 318 en volgg.

(3) Zie Tijds. N. I. 1850, I. 315 en volgg.

Vergelijkende tafel tusschen de Hedjra en de Juliaansche en Gregoriaansche kalenders van Europa, aantoonende den eersten dag van elk jaar des Hedjra's kalender, te beginnen van voor het tijdstip der waarschijnlijke invoering van het Islamismus op Java. (1)

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
1	I	622	16 Julij.	6		
....	.....	...	.....	..		
271	X	884	29 Junij.	2		
....	.....	...	.....	..		
571	XX	1175	22 Julij.	5		
....	.....	...	.....	..		
871	XXX	1466	13 Aug.	4		
872	2	1467	2 »	1		
873	3	1468	22 Julij.	6		
874	4	1469	11 »	3		
875	5	1470	30 Junij.	7		
876	6	1471	20 »	5		
877	7	1472	8 »	2		
878	8	1473	29 Mei.	7		
879	9	1474	18 »	4		
880	10	1475	7 »	1		
881	11	1476	26 April.	6		
882	12	1477	15 »	3		
883	13	1478	4 »	7		
884	14	1479	25 Maart.	5		
885	15	1480	13 »	2		
886	16	1481	2 »	6		
887	17	1482	20 Febr.	4		
888	18	1483	9 »	1		

(1) In de 5de kolom staat 1 voor Zondag, 2 voor Maandag, 3 voor Dingsdag, enz.

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
889	19	1484	30 Jan.	6		
890	20	1485	18 »	3		
891	21	1486	7 »	7		
892	22	1486	28 Dec.	5		
893	23	1487	17 »	2		
894	24	1488	5 »	6		
895	25	1489	25 Nov.	4		
896	26	1490	14 »	1		
897	27	1491	4 »	6		
898	28	1492	23 Oct.	3		
899	29	1493	12 »	7		
900	30	1494	2 »	5		
901	XXXI	1495	21 Sept.	2		
902	2	1496	9 »	6		
903	3	1497	30 Aug.	4		
904	4	1498	19 »	1		
905	5	1499	8 »	5		
906	6	1500	28 Julij.	3		
907	7	1501	17 »	7		
908	8	1502	7 »	5		
909	9	1503	26 Junij.	2		
910	10	1504	14 »	6		
911	11	1505	4 »	4		
912	12	1506	24 Mei.	1		
913	13	1507	13 »	5		
914	14	1508	2 »	3		
915	15	1509	21 April.	7		
916	16	1510	10 »	4		
917	17	1511	31 Maart.	2		
918	18	1512	19 »	6		
919	19	1513	9 »	4		
920	20	1514	26 Febr.	1		

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
921	21	1515	15 Febr.	5		
922	22	1516	5 »	3		
923	23	1517	24 Jan.	7		
924	24	1518	13 »	4		
925	25	1519	3 »	2		
926	26	1519	23 Dec.	6		
927	27	1520	12 »	4		
928	28	1521	1 »	1		
929	29	1522	20 Nov.	5		
930	30	1523	10 »	3		
931	XXXII.	1524	29 Oct.	7		
932	2	1525	18 »	4		
933	3	1526	8 »	2		
934	4	1527	27 Sept.	6		
935	5	1528	15 »	3		
936	6	1529	5 »	1		
937	7	1530	25 Aug.	5		
938	8	1531	13 »	3		
939	9	1532	3 »	7		
940	10	1533	23 Julij.	4		
941	11	1534	13 »	2		
942	12	1535	2 »	6		
943	13	1536	20 Junij.	3		
944	14	1537	10 »	1		
945	15	1538	30 Mei.	5		
946	16	1539	19 »	2		
947	17	1540	8 »	7		
948	18	1541	27 April.	4		
949	19	1542	17 »	2		
950	20	1543	6 »	6		
951	21	1544	25 Maart.	3		
952	22	1545	13 »	1		

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
953	23	1546	4 Maart.	5		
954	24	1547	21 Febr.	2		
955	25	1548	11 »	7		
956	26	1549	30 Jan.	4		
957	27	1550	20 »	2		
958	28	1551	9 »	6		
959	29	1551	29 Dec.	5		
960	30	1552	18 »	1		
961	XXXIII.	1553	7 »	5		
962	2	1554	26 Nov.	2		
963	3	1555	16 »	7		
964	4	1556	4 »	4		
965	5	1557	24 Oct.	1		
966	6	1558	14 »	6		
967	7	1559	3 »	3		
968	8	1560	22 Sept.	1		
969	9	1561	11 »	5		
970	10	1562	31 Aug.	2		
971	11	1563	21 »	7		
972	12	1564	9 »	4		
973	13	1565	29 Julij.	1		
974	14	1566	19 »	6		
975	15	1567	8 »	3		
976	16	1568	26 Junij.	7		
977	17	1569	16 »	5		
978	18	1570	5 »	2		
979	19	1571	26 Mei.	7		
980	20	1572	14 »	4		
981	21	1573	3 »	1		
982	22	1574	23 April.	6		
983	23	1575	12 »	3		
984	24	1576	31 Maart.	7		

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
985	25	1577	21 Maart.	5		
986	26	1578	10 »	2		
987	27	1579	28 Febr.	7		
988	28	1580	17 »	4		
989	29	1581	5 »	1		
990	30	1582	26 Jan.	6		
991	XXXIV.	1583	15 »	3	1583	25 Jan.
992	2	1584	4 »	7	1584	14 »
993	3	1584	24 Dec.	5	1585	3 »
994	4	1585	13 »	2	1585	23 Dec.
995	5	1586	2 »	6	1586	12 »
996	6	1587	22 Nov.	4	1587	2 »
997	7	1588	10 »	1	1588	20 Nov.
998	8	1589	31 Oct.	6	1589	10 »
999	9	1590	20 »	3	1590	30 Oct.
1000	10	1591	9 »	7	1591	19 »
1001	11	1592	28 Sept.	5	1592	8 »
1002	12	1593	17 »	2	1593	27 Sept.
1003	13	1594	6 »	6	1594	16 »
1004	14	1595	27 Aug.	4	1595	6 »
1005	15	1596	15 »	1	1596	25 Aug.
1006	16	1597	4 »	5	1597	14 »
1007	17	1598	25 Julij.	3	1598	4 »
1008	18	1599	14 »	7	1599	24 Julij.
1009	19	1600	3 »	5	1600	13 »
1010	20	1601	22 Junij.	2	1601	2 »
1011	21	1602	11 »	6	1602	21 Junij.
1012	22	1603	1 »	4	1603	11 »
1013	23	1604	20 Mei.	1	1604	30 Mei.
1014	24	1605	9 »	5	1605	19 »
1015	25	1606	29 April.	3	1606	9 »
1016	26	1607	18 »	7	1607	28 April.

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
1017	27	1608	7 April.	5	1608	17 April.
1018	28	1609	27 Maart.	2	1609	6 »
1019	29	1610	16 »	6	1610	26 Maart.
1020	30	1611	6 »	4	1611	16 »
1021	XXXV.	1612	25 Febr.	1	1612	4 »
1022	2	1613	11 »	5	1613	21 Febr.
1023	3	1614	1 »	3	1614	11 »
1024	4	1615	21 Jan.	7	1615	31 Jan.
1025	5	1616	10 »	4	1616	20 »
1026	6	1616	30 Dec.	2	1617	9 »
1027	7	1617	19 »	6	1617	29 Dec.
1028	8	1618	9 »	4	1618	19 »
1029	9	1619	28 Nov.	1	1619	8 »
1030	10	1620	16 »	5	1620	26 Nov.
1031	11	1621	6 »	3	1621	16 »
1032	12	1622	26 Oct.	7	1622	5 »
1033	13	1623	15 »	4	1623	25 Oct.
1034	14	1624	4 »	2	1624	14 »
1035	15	1625	23 Sept.	6	1625	3 »
1036	16	1626	12 »	3	1626	22 Sept.
1037	17	1627	2 »	1	1627	12 »
1038	18	1628	21 Aug.	5	1628	31 Aug.
1039	19	1629	11 »	3	1629	21 »
1040	20	1630	31 Julij.	7	1630	10 »
1041	21	1631	20 »	4	1631	30 Julij.
1042	22	1632	9 »	2	1632	19 »
1043	23	1633	28 Junij.	6	1633	8 »
1044	24	1634	17 »	3	1634	27 Junij.
1045	25	1635	7 »	1	1635	17 »
1046	26	1636	26 Mei.	5	1636	5 »
1047	27	1637	16 »	3	1637	26 Mei.
1048	28	1638	5 »	7	1638	15 »

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
1049	29	1639	24 April.	4	1639	4 Mei.
1050	30	1640	13 "	2	1640	23 April.
1051	XXXVI.	1641	2 "	6	1641	12 »
1052	2	1642	22 Maart.	3	1642	1 »
1053	3	1643	12 "	1	1643	22 Maart.
1054	4	1644	29 Febr.	5	1644	10 »
1055	5	1645	17 "	2	1645	27 Febr.
1056	6	1646	7 "	7	1646	17 »
1057	7	1647	27 Jan.	4	1647	6 »
1058	8	1648	17 "	2	1648	27 Jan.
1059	9	1649	5 "	6	1649	15 »
1060	10	1649	25 Dec.	3	1650	4 »
1061	11	1650	15 "	1	1650	25 Dec.
1062	12	1651	4 "	5	1651	14 »
1063	13	1652	22 Nov.	2	1652	2 »
1064	14	1653	12 "	7	1653	22 Nov.
1065	15	1654	1 "	4	1654	11 »
1066	16	1655	21 Oct.	1	1655	31 Oct.
1067	17	1656	10 "	6	1656	20 »
1068	18	1657	29 Sept.	3	1657	9 »
1069	19	1658	19 "	1	1658	29 Sept.
1070	20	1659	8 "	5	1659	18 »
1071	21	1660	27 Aug.	2	1660	6 »
1072	22	1661	17 "	7	1661	27 Aug.
1073	23	1662	6 "	4	1662	16 »
1074	24	1663	26 Julij.	1	1663	5 »
1075	25	1664	15 "	6	1664	25 Julij.
1076	26	1665	4 "	3	1665	14 »
1077	27	1666	24 Junij.	1	1666	4 »
1078	28	1667	13 "	5	1667	23 Junij.
1079	29	1668	1 "	2	1668	11 »
1080	30	1669	22 Mei.	7	1669	1 »

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
1081	XXXVII.	1670	11 Mei.	4	1670	21 Mei.
1082	2	1671	30 April.	1	1671	10 "
1083	3	1672	19 "	6	1672	29 April.
1084	4	1673	8 "	3	1673	18 "
1085	5	1674	28 Maart.	7	1674	7 "
1086	6	1675	18 "	5	1675	28 Maart.
1087	7	1676	6 "	2	1676	16 "
1088	8	1677	24 Febr.	7	1677	6 "
1089	9	1678	13 "	4	1678	23 Febr.
1090	10	1679	2 "	1	1679	12 "
1091	11	1680	23 Jan.	6	1680	2 "
1092	12	1681	11 "	3	1681	21 Jan.
1093	13	1681	31 Dec.	7	1682	10 "
1094	14	1682	21 "	5	1682	31 Dec.
1095	15	1683	10 "	2	1683	20 "
1096	16	1684	28 Nov.	6	1684	8 "
1097	17	1685	18 "	4	1685	28 Nov.
1098	18	1686	7 "	1	1686	17 "
1099	19	1687	28 Oct.	6	1687	7 "
1100	20	1688	16 "	3	1688	26 Oct.
1101	21	1689	5 "	7	1689	15 "
1102	22	1690	25 Sept.	5	1690	5 "
1103	23	1691	14 "	2	1691	24 Sept.
1104	24	1692	2 "	6	1692	12 "
1105	25	1693	23 Aug.	4	1693	2 "
1106	26	1694	12 "	1	1694	22 Aug.
1107	27	1695	2 "	6	1695	12 "
1108	28	1696	21 Julij.	3	1696	31 Julij.
1109	29	1697	10 "	7	1697	20 "
1110	30	1698	30 Junij.	5	1698	10 "
1111	XXXVIII.	1699	19 "	2	1699	29 Junij.
1112	2	1700	7 "	6	1700	18 "

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.					
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.		
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.	
1113	3	1701	28 Mei.	4	1701	8 Junij.	
1114	4	1702	17 "	1	1702	28 Mei.	
1115	5	1703	6 "	5	1703	17 "	
1116	6	1704	25 April.	3	1704	6 "	
1117	7	1705	14 "	7	1705	25 April.	
1118	8	1706	4 "	5	1706	15 "	
1119	9	1707	24 Maart.	2	1707	4 "	
1120	10	1708	12 "	6	1708	23 Maart	
1121	11	1709	2 "	4	1709	13 "	
1122	12	1710	19 Febr.	1	1710	2 "	
1123	13	1711	8 "	5	1711	19 Febr.	
1124	14	1712	29 Jan.	3	1712	9 "	
1125	15	1713	17 "	7	1713	28 Jan.	
1126	16	1714	6 "	4	1714	17 "	
1127	17	1714	27 Dec.	2	1715	7 "	
1128	18	1715	16 "	6	1715	27 Dec.	
1129	19	1716	5 "	4	1716	16 "	
1130	20	1717	24 Nov.	1	1717	5 "	
1131	21	1718	13 "	5	1718	24 Nov.	
1132	22	1719	3 "	3	1719	14 "	
1133	23	1720	22 Oct.	7	1720	2 "	
1134	24	1721	11 "	4	1721	22 Oct.	
1135	25	1722	1 "	2	1722	12 "	
1136	26	1723	20 Sept.	6	1723	1 "	
1137	27	1724	9 "	4	1724	20 Sept.	
1138	28	1725	29 Aug.	1	1725	9 "	
1139	29	1726	18 "	5	1726	29 Aug.	
1140	30	1727	8 "	3	1727	19 "	
1141	XXXIX.	1728	27 Julij.	7	1728	7 "	
1142	2	1729	16 "	4	1729	27 Julij.	
1143	3	1730	6 "	2	1730	17 "	
1144	4	1731	25 Junij.	6	1731	6 "	

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.					
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.		
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.	
1145	5	1732	13	Junij.	3	1732	24 Junij.
1146	6	1733	3	»	1	1733	14 »
1147	7	1734	23	Mei.	5	1734	3 »
1148	8	1735	13	»	3	1735	24 Mei.
1149	9	1736	1	»	7	1736	12 »
1150	10	1737	20	April.	4	1737	1 »
1151	11	1738	10	»	2	1738	21 April.
1152	12	1739	30	Maart.	6	1739	10 »
1153	13	1740	18	»	3	1740	29 Maart.
1154	14	1741	8	»	1	1741	19 »
1155	15	1742	25	Febr.	5	1742	8 »
1156	16	1743	14	»	2	1743	25 Febr.
1157	17	1744	4	»	7	1744	15 »
1158	18	1745	23	Jan.	4	1745	3 »
1159	19	1746	13	»	2	1746	24 Jan.
1160	20	1747	2	»	6	1747	13 »
1161	21	1747	22	Decem.	3	1748	2 »
1162	22	1748	11	»	1	1748	22 Dec.
1163	23	1749	30	Novem.	5	1749	11 »
1164	24	1750	19	»	2	1750	30 Nov.
1165	25	1751	9	»	7	1751	20 »
1166	26	1752	28	Octob.	4	1752	8 »
1167	27	1753	18	»	2	1753	29 Oct.
1168	28	1754	7	»	6	1754	18 »
1169	29	1755	26	Sept.	3	1755	7 »
1170	30	1756	15	»	1	1756	26 Sept.
1171	XL.	1757	4	»	5	1757	15 »
1172	2	1758	24	Aug.	2	1758	4 »
1173	3	1759	14	»	7	1759	25 Aug.
1174	4	1760	2	»	4	1760	13 »
1175	5	1761	22	Julij.	1	1761	2 »
1176	6	1762	12	»	6	1762	23 Julij.

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
1177	7	1763	1 Julij.	5	1763	12 Julij.
1178	8	1764	20 Junij.	1	1764	1 »
1179	9	1765	9 "	5	1765	20 Junij.
1180	10	1766	29 Mei.	2	1766	9 »
1181	11	1767	19 "	7	1767	30 Mei.
1182	12	1768	7 "	4	1768	18 »
1183	13	1769	26 April.	1	1769	7 »
1184	14	1770	16 "	6	1770	27 April.
1185	15	1771	5 "	3	1771	16 »
1186	16	1772	24 Maart.	7	1772	4 »
1187	17	1773	14 "	5	1773	25 Maart.
1188	18	1774	3 "	2	1774	14 »
1189	19	1775	21 Febr.	7	1775	3 »
1190	20	1776	10 "	4	1776	21 Febr.
1191	21	1777	29 Januarij	1	1777	9 "
1192	22	1778	19 "	6	1778	30 Jan.
1193	23	1779	8 "	3	1779	19 "
1194	24	1779	28 Decem.	7	1780	8 "
1195	25	1780	17 "	5	1780	28 Decem.
1196	26	1781	6 "	2	1781	17 "
1197	27	1782	26 Novem.	7	1782	7 "
1198	28	1783	15 "	4	1783	26 Novem.
1199	29	1784	3 "	1	1784	14 "
1200	30	1785	24 October	6	1785	4 "
1201	XLI.	1786	13 "	3	1786	24 October
1202	2	1787	2 "	7	1787	13 "
1203	3	1788	21 Septem.	5	1788	2 "
1204	4	1789	10 "	2	1789	21 Sept.
1205	5	1790	30 Aug.	6	1790	10 »
1206	6	1791	20 "	4	1791	31 Aug.
1207	7	1792	8 "	1	1792	19 »
1208	8	1793	29 Julij.	6	1793	9 »

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
1209	9	1794	18 Julij.	5	1794	29 Julij.
1210	10	1795	7 "	7	1795	18 "
1211	11	1796	26 Junij.	5	1796	7 "
1212	12	1797	15 "	2	1797	26 Junij.
1213	13	1798	4 "	6	1798	15 "
1214	14	1799	25 Mei.	4	1799	5 "
1215	15	1800	15 "	1	1800	25 Mei.
1216	16	1801	2 "	5	1801	14 "
1217	17	1802	22 April.	5	1802	4 "
1218	18	1805	11 "	7	1805	25 April.
1219	19	1804	31 Maart.	5	1804	12 "
1220	20	1805	20 "	2	1805	1 "
1221	21	1806	9 "	6	1806	21 Maart.
1222	22	1807	27 Febr.	4	1807	11 "
1223	23	1808	16 "	1	1808	28 Febr.
1224	24	1809	4 "	5	1809	16 "
1225	25	1810	25 Jan.	3	1810	6 "
1226	26	1811	14 "	7	1811	26 Jan.
1227	27	1812	4 "	5	1812	16 "
1228	28	1812	23 Decem.	2	1813	4 "
1229	29	1813	12 "	6	1813	24 Decem.
1230	30	1814	2 "	4	1814	14 "
1231	XLII.	1815	21 Novem.	1	1815	3 "
1232	2	1816	9 "	5	1816	21 Novem.
1233	3	1817	30 October	3	1817	11 "
1234	4	1818	19 "	7	1818	31 Oct.
1235	5	1819	1 "	4	1819	20 "
1236	6	1820	27 Septem.	2	1820	9 "
1237	7	1821	16 "	6	1821	28 Sept.
1238	8	1822	6 "	4	1822	18 "
1239	9	1823	26 Aug.	1	1823	7 "
1240	10	1824	14 "	3	1824	26 Aug.

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
1241	11	1825	4 Aug.	3	1825	16 Aug.
1242	12	1826	24 Julij.	7	1826	5 "
1243	13	1827	13 "	4	1827	25 Julij.
1244	14	1828	2 "	2	1828	14 "
1245	15	1829	21 Junij.	6	1829	3 "
1246	16	1830	10 "	3	1830	22 Junij.
1247	17	1831	31 Mei.	1	1831	12 "
1248	18	1832	19 "	5	1832	31 Mei.
1249	19	1833	9 "	3	1833	21 "
1250	20	1834	28 April.	7	1834	10 "
1251	21	1835	17 "	4	1835	29 April.
1252	22	1836	6 "	2	1836	18 "
1253	23	1837	26 Maart.	6	1837	7 "
1254	24	1838	15 "	3	1838	27 Maart.
1255	25	1839	5 "	1	1839	17 "
1256	26	1840	22 Febr.	5	1840	5 "
1257	27	1841	11 "	3	1841	23 Febr.
1258	28	1842	31 Jan.	7	1842	12 "
1259	29	1843	20 "	4	1843	1 "
1260	30	1844	10 "	2	1844	22 Jan.
1261	XLIII.	1844	29 Dec.	6	1845	10 "
1262	2	1845	18 "	3	1845	30 Dec.
1263	3	1846	8 "	1	1846	20 "
1264	4	1847	27 Novem.	5	1847	9 "
1265	5	1848	15 "	2	1848	27 Nov.
1266	6	1849	5 "	7	1849	17 "
1267	7	1850	25 Octob.	4	1850	6 "
1268	8	1851	15 "	2	1851	27 Octob.
1269	9	1852	3 "	6	1852	15 "
1270	10	1853	22 Septem.	3	1853	4 "
1271	11	1854	12 "	1	1854	24 Sept.
1272	12	1855	1 "	5	1855	13 "

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
1273	13	1856	20 Aug.	2	1856	1 Septem.
1274	14	1857	10 »	7	1857	22 Aug.
1275	15	1858	30 Julij.	4	1858	11 »
1276	16	1859	19 »	1	1859	31 Julij.
1277	17	1860	8 »	6	1860	20 »
1278	18	1861	27 Junij.	3	1861	9 »
1279	19	1862	17 »	1	1862	29 Junij.
1280	20	1863	6 »	5	1863	18 »
1281	21	1864	25 Mei.	2	1864	6 »
1282	22	1865	15 »	7	1865	27 Mei.
1283	23	1866	4 »	4	1866	16 »
1284	24	1867	23 April.	1	1867	5 »
1285	25	1868	12 »	6	1868	24 April.
1286	26	1869	1 »	3	1869	13 »
1287	27	1870	22 Maart.	1	1870	3 »
1288	28	1871	11 »	5	1871	23 Maart.
1289	29	1872	27 Febr.	2	1872	11 »
1290	30	1873	18 »	7	1873	1 »
1291	XLIV.	1874	6 »	4	1874	18 Febr.
1292	2	1875	26 Jan.	1	1875	7 »
1293	3	1876	16 »	6	1876	28 Jan.
1294	4	1877	4 »	3	1877	16 »
1295	5	1877	24 Decem.	7	1878	5 »
1296	6	1878	14 »	5	1878	26 Decem.
1297	7	1879	3 »	2	1879	15 »
1298	8	1880	22 Nov.	7	1880	4 »
1299	9	1881	11 »	4	1881	23 Novem.
1300	10	1882	31 Octob.	1	1882	12 »
1301	11	1883	21 »	6	1883	2 »
1302	12	1884	9 »	3	1884	21 Octob.
1303	13	1885	28 Sept	7	1885	10 »
1304	14	1886	18 »	5	1886	30 Sept.

Mohamm. Tijdrekening.		Christelijke Tijdrekening.				
		Juliaansche stijl.			Gregor. stijl.	
Jaar.	Cirkel.	Jaar.	Maanden.	Dag.	Jaar.	Maanden.
1305	15	1887	7 Sept.	2	1887	19 Sept.
1306	16	1888	26 Aug.	6	1888	7 »
1307	17	1889	16 »	4	1889	28 Aug.
1308	18	1890	5 »	1	1890	17 »
1309	19	1891	26 Julij.	6	1891	7 »
1310	20	1892	14 »	3	1892	26 Julij.
1311	21	1893	3 »	7	1893	15 »
1312	22	1894	23 Junij.	5	1894	5 »
1313	23	1895	12 »	2	1895	24 Junij.
1314	24	1896	31 Mei.	6	1896	12 »
1315	25	1897	21 »	4	1897	2 »
1316	26	1898	10 »	1	1898	22 Mei.
1317	27	1899	30 April.	6	1899	12 »
1318	28	1900	18 »	3	1900	1 »

Toelichting.

1. Juliaansche tijdrekening. Deze werd ingevoerd door Julius Caesar, 46 jaren vóór het begin onzer jaartelling, naar de berekening van den Egyptischen wiskunstenaar Sosigenes. Zij bestond uit jaren van 365 dagen en 6 uren. Alle 4 jaren werden de overschietende 6 uren, tot eenen dag aangewassen, ingevoegd tusschen 23 en 24 Februarius. Drie jaren hadden dus 365 en het vierde jaar 366 dagen. Dit laatste werd geheten schrikkeljaar, (annus bissextilis.) Toen deze tijdrekening werd ingevoerd, was de vorige rekening reeds zooveel ten achteren, dat Julius Caesar gebood, de invulling van nog twee maanden, van 34 en 33 dagen, waardoor het eerste

jaar dezer berekening had 445 dagen, weshalve het werd geheten, annus confusionis, of het jaar der verwarring.

2. Gregoriaansche tijdrekening. De Juliaansche rekening was echter nog zoo gebrekkig, dat zij elke 129 jaren één dag ten achteren was. De lentenachtevening, die tot grondslag van alle bewegelijke feestdagen in de Christelijke kerk strekte, sinds het concilium van Nicea, was tijdens die vergadering in het jaar 325 A. D. gevallen op den 21 Maart. In 1580 was die reeds teruggeweken tot 10—11 Maart; tijdens Julius Caesar was die voorgevallen op 25 Maart. Een Grieksch monnik in de veertiende eeuw, Isaak Argyrus, vestigde daarop de aandacht reeds, doch eerst op het concilium van Trente werd aan Paus Gregorius XIII den last tot verbetering der kalenders opgedragen. Aloisius Lilius was de man wiens wetenschappelijke bekwaamheden eene verbeterde tijdrekening wrochtten. Deze berekening werd door deskundigen onderzocht en goedgekeurd. Alsnu beval Paus Gregorius voornoemd, bij bulle van 24 Februarij 1582:

a. Dat de geheele Christenheid deze nieuwe berekening zoude aannemen op 4 October 1582, en van dien datum aanstonds overslaan op 15 October.

b. Dat alle jaren, wier getal door 4 konde worden gedeeld, zouden zijn jaren van 366, en alle overigen van 365 dagen.

c. Dat alle vier eeuwen het laatste jaar een schrikkeljaar zou zijn, doch het laatste jaar van de overige eeuwen slechts 365 dagen zoude hebben, zoodat aan A°. 1700, 1800, 1900, 2100, 2200, 2300 slechts 365 dagen, en A°. 1600, 2000, 366 dagen werden toegekend. Hierdoor werden de nachtevening op den 21 Maart geplaatst, en de tijdrekening

zóó naauw vereffend, dat er slechts alle 4000 jaren een jaar van 366 zal moeten worden veranderd in 365, en eerst in het jaar 8000 eene andere rekening zal noodig zijn.

Deze tijdrekening werd destijds niet algemeen aangenomen, omdat die voortkwam van eene zijde, die alstoen bij velen reeds buiten geloof was geraakt. De aanneming geschiedde:

in 1582, in Italie, Spanje, Frankrijk, Portugal, Vlaanderen en Denemarken.

In 1584, in de Nederlanden, Zwitserland en Duitschland (de katholijken).

In 1586, in Polen (de katholijken).

In 1587, in Hongarije (de katholijken).

In 1697, bij de protestanten in Duitschland.

In 1701, bij die in Zwitserland.

In 1752, bij de Engelschen en Zweden;

Terwijl de Russen en Grieken tot heden toe bij de Juliaansche rekening zijn blijven volharden.

De aanneming in de Nederlanden geschiedde bij ordonnatie van den Landvoogd Frans, Hertog van Anjou, van 10 December 1582, ten gevolge waarvan de dagteekening van 15 op 25 December oversprong (Groot Plakkaatboek, I deel pag. 395).

3. Mohamedaansche tijdrekening. Deze bestaat uit 30 jarige tijdkringen van 19 gewone jaren van 354, en 11 jaren van 355 dagen, welke 355ste dag wordt gevoegd bij de laatste maand van het 2e, 5e, 7e, 10e, 13e, 16e, 18e, 21e, 24e, 26e en 29e jaar des cirkels. (Zie wijders Handleiding, enz. II 385). De telling dezer tijdrekening wordt die der Hedjra of Hegira (der vlugt van Mohammed) geheten. De Javaansche telling is 512 meer dan die der Hedjra. (zie opgenoemd deel en werk).

BIJLAGEN

VAN DE

CONSIDERATIEN

OVER DE

JACCATRASCHE EN PREANGERREGENTSCHAPPEN,

ONDER

BATAVIA SORTEERENDE EN OF DAARUIT MEERDER VOORDEELEN DAN THANS, VOOR DE COMPAGNIE TE BEHALEN ZIJN?

DOOR

S. N. NEDERBURGH.

Vervolg en slot van bladz. 246, Deel III Aflev. III.

I.

Provisioneele ordre tot narigt voor den Pangeran Aria Cheribon bij ons aangestelt, om onvermindert zijn eijgen wettige gesag als meede Prince in 't Rijk van wegens den Gouverneur Generaal en de Raden van Indië tot Batavia, ook te hebben opsigt en gebied over de Landen der Preangers onder de sorge en ordre van 's Comps. Gezaghebber op Cheribon en dat met adsistentie van den Luitenant Joan Casper Lippius, omme zig voor Eerst daar na te rigten ende deselve Preangers Landen en inwoonderen ten meesten nutte van de Nederlandsche Comp. na de Javaanse wijze te bestieren.

Uijt het berigt van den 22 der maand Februarij, door den Pangerang Aria Cheribon met den Sabandhaar Jacob Heijermans en Luijtenant Lippius ten principalen gebleeken zijnde den presenten toestant en ongeleegendheid der Preangers Landen, dewelke bij contract door de Heer ordinair Raad Herman de Wilde met den Sousouhoenang Pakoebowana den 5 October des voorleeden jaars 1705 tot Cartasoura Deningrat gemaakt, in vollen Eijgendom aan de Generale Nederlandse Comp. zijn overgegeven, zo sal voor het noodzakelijkste van Onze goede intentie, en het werk van de Pangerang Aria Cheribon, en den Luitenant Lippius moeten zijn, die ontroerde Landen ende de quade bedrijven van sommige derselver hoofden en Regenten hoe eer hoe liever, weder na behoren ten goeden te herstellen en daar toe wij dan na 't opstel bij geschrift door den Pangerang Aria Cheribon, aan ons gedaan, 't volgende zullen ordonneeren.

Sumadang. Den Pangerang van Sumadang of Ranga Gompol is de oudste der Preangers hoofden bij de Comp. bekend, en dewelke als ten tijde van den Sousouhoenang Rangal Wangij en de heer Generaal Maatzuijker (L. M.) met Batavia kennisse gehouden en brieven gewisseld heeft en zedert A° 1684 nevens de andere Preangers onder de Comp. gereekend is, daar sal volgens het voorstel van UE. en ook den Gezaghebber op Cheribon, insteede van den gem. overleeden Pangerang zijn oudste zoon van de ses die in 't Leeven zijn, genaamt Radeen Ranoemadja bij provisie in plaats worden aangesteld, om dat Landschap en Volkeren na haar oude Javaanse wetten te regeeren, en te zien hoedanig hij zig zal gedragen nevens alle de andere Preangers hoofden onder de sorge en 't bestier van den Pangerang Aria Cheribon die op Cheribon zal blijven woonen maar door zijn sourouans en boden met het goedvinden van den Gezaghebber op Cheribon, als wanneer het niet nodig mogte zijn,

ofte de zaken van dat gewigt niet zijn van persoonlijk de visite te doen, de nodige bevelen en toesigt over alle de Preangers hoofden en volkeren zal houden en haar doen gehoorsaamen alles dat tot nutte van de Comp. en die inwoonderen door den Gouverneur Generaal en de Raaden van India successive zal worden geordonneert.

Desen Radeen Ranoemadja in plaats van zijnen vader Ranga Gompol tot Sumadang en alle de Priangse hoofden en Regenten zullen dan moeten worden vermaant en gehouden tot haar pligt in de volgende voorname zaken.

Eerstelijk: Dat ijder zijn bepaalde Land, en daar in woonende volkeren na de beveelen van den jaare 1684 door den Commandeur Jacob Couper uit name van de Comp. aan haar gegeven, in ruste zal blijven bezitten, zonder malkanderen te verkosen of ijders volkeren af te neemen, of schade toe te brengen maar in onderlinge rust en eenigheid te Leeven.

Ten Tweeden: Zullen zij voor al ook al quade menschen en roovers of oproermakers als den paap Parwata en alle vijanden van de Comp. en 't Cheribonsche rijk uit haar Landen moeten weeren, en alle dezelve 't zij leevende of doot aan den Pangerang Aria Cheribon ofte de Comp. Gezaghebber op Cheribon overleeveren op poene van anders selver daar over te sullen worden gestraft, en uit haar gezag geset.

Ten Derden: Dat vooral ijder in zijn district de Padij plantagies, zoowel Sawas als Gagas tot beste van haar volk zal moeten doen voortsetten opdat er altoos overvloet van rijst in de Priangers Landen mag gevonden en de Comp. volkeren daar van ook meede voor contant gerieft worden.

Ten vierden: Zullen ook met alle ernst en vermogen alle de Priangers-hoofden en inwoonders doen planten en jaarlijks op Cheribon tot de daar toe gestelde prijsen, en voor contante betaling aan de Comp. leveren al het cat-

toene gaeren, peeper en Indigo, dat in de Priangers Landen komt te groeijen, en vooral dat het gaarn zoo fijn als doenlijk, en den Indigo in grooter quantiteit Jaarlijks geplant en geleevert wort, en dat voor eerst zo veel cattijs Indigo in 't jaar als het getal der mansperzoonen van ijders district nijtmaakt, en 't gaarn na advenant, en dat ook de gemeene Lieden, en haare Omboels ider waarlijk het geld voor haar arbeijt en te leeveren Goederen komen te genieten en 't zelve niet alleen bij de hoofden word opgestooken, en 't gemeene Volk niet daar van gegeven, op poene van sodanige straffe aan dezelve hoofden als men na de misdrijven sal nodig agten, en om waar in beeter voortgang te maken doorgaans eenige Hollanders, en ook dienaars van den Pangeran Aria Cheribon, en ronde en visite in de Prianger Landen zullen moeten doen, en ijver laten bezorgen dat hij leedig zijn koopmanschappen op Cheribon kome te brengen.

Ten vijfden: Om nu daarin na den luijen aart der Javanen niet te vertragen, werd den Pangeran Aria Cheribon met den Gezaghebber op Cheribon geordonneert, alle de Priangse volkeren uit name van de Comp. na de Javaanse wijse en wetten te regeeren, de goede te beschermen, en de quaaddoenders door haar hoofd Regenten te doen straffen, dog van de gem. hoofd Regenten alleen bij misdrijven daarvan na Batavia kennisse te geeven, en ordre van den Gouverneur Generaal en Raden van India op te verwagten.

Demang Tembanganting desen is eerst onlangs bij ons volgens de aan hem verleende acte van dato 19 December 1704 in zijn Vaders plaats over 't Landschap Bandong aangesteld, en altoos zoowel als zijn vader met dat Landvolk van de beste en Civielste en ook de ijverigste in Comp. dienst van alle de Priangers gehouden, sulx daaromtrent niet anders te seggen valt als de recommandatie onder het derde en vierde poinct, hier voor genoteert, van de ijverige voortsettinge van de rijstplantagie, Indigo als het Cattoene gaarns,

alzo den Peeper in dit district niet veel komt te groeijen, maar daarenteegen liggen hier de Swavelbergen genaamt Patoea, en Pappandajang onlangs in Januarij verleeden, bij den vaandrig Cretiaan en essaijeur van Houten nader gevisiteerd, (waar) van zij dan na de nader aanwijzinge door eenige van ons volk jaarlijks een quantiteit van 400 picols suvere en fijne Swavel voor contante betalinge zullen moeten leeveren, en volgens hun laatste verzoek naar Tanjong Poura afbrengen, gelijk zij voorgeeven 't gemakkelijkst voor haar te zijn. dat UE. door de tijd nader zullen konnen ondervinden en tot 't meeste genoegen deeser inwoonders konnen laten geschieden.

Soucapoera. 'T grootste en bevolkste van alle de priangse Landschappen onder den stok oudeu Tommongong Wiera de Daha, die hier in 't jaar 1683 en 1684 eenigen tijd in dit Casteel gearresteert, en door den Capitain Ruijs opgebragt was, dog in die tijd weer ontslagen, herstelt, en na zijn Land gekeert is, zal volgens 't voorstel van den Pangerang Aria Cheribon, de oudste van zijn 65 à 70 kinderen Radeen Casoema Nagara die onlangs door ons herwaards ontboden en nu weder met den Pangerang Aria Cheribon na huijs keerende is, op UE. ordre uit onse naame weder in zijn oude bezit en volk moeten herstellen, nevens ook desselfs oemboels, en bij des Tommongons overlijden zal zijn andere zoon Soeba Mangala bij hem tot zijn successeur geprojecteert, daar in niet mogen succedeeren als na ondervinding van sijn goed gedrag en trouwe, en dat den Pangerang Aria Cheribon zig daaromtrend voor de Comp. zal kunnen gerusten 't welk hem Wira de Daha en alle zijne zoonen en oemboels uit onzen name ten eersten zal moeten worden bekend gemaakt, neevens ook de bevorderinge hunner plantagies en dies vermindering zoo in den Indigo, 't gaarn als den Peper, zodra zij uit haar gebrek van Rijst zullen gereddet zijn.

En dewijl in dit district ook Swavelbergen leggen, bui-

ten de twee hier voor onder Bandong genoemt, dewelke wij verstaan dat beijde onder Demang Timbang Ganting zullen blijven, zo zal men moeten onderzoeken waar die andere Swavelbergen in 't Land van Soucapoera zijn, en den Tommogon Wiera de Daha gelasten 200 picols van de suiverste en fijnste swavel op Cheribon te leeveren.

Ook en sullen volgens 't voorstel bij 't berigt van den Pangerang Aria tot verbetering van de ongeregeltheid der Javaanse Hoofden omtrend haare oemboels niemant van haar na deezen eenigen hoofd oemboels mogen aanstellen nog afzetten, dan met voorkennisse en goedvinden van Pangerang Aria Cheribon, en approbatie van den Gezaghebber op Cheribon die altoos daarin met den Pangerang Aria Cheribon zal tragten te accordeeren en alles helpen uitvoeren, of indien hij reedenen ter contrarie hebben mogt, met hem nader over beraden en de beste altoos moeten verkiesen, en in zaken van belang zullen zij te samen daar op de ordre van den Gouverneur Generaal en de Raden van India moeten verzoeken, 't welk ook zoo verstaan word in 't administreeren, en doen van behoorlijk regt en Justitie in de onderlinge twisten en misdaden der Priangers volkeren, zoo wel in 't Civiel als Crimineel tot doodstraffen toe, te weeten na de oude Javaanse wetten, en het regt en gesag dat de Priangse Hoofden altoos over haare onderdanen hebben geoeffent, mits het ook de beledigde onderdanen der Priangers alsints vrij zal staan haare klagten als die na waarheid zijn, aan den Pangerang Aria en Comp. Gezaghebber op Cheribon te mogen voortbrengen, om sijn ordre en uitspraake daar op te erlangen en na te komen.

't Landschap Prakamoentjang onder den Regent Tanoebaija die door ons voor eenige jaren in zijn overledens vader plaats gesteld is, dog nu wat slegt van gedrag beschreeven wort, zal men egter als van een vreedsaam humeur in dat gesag laten, en alsints ten dienste van de Comp. aansetten,

in 't besorgen van den Indigo, Cattoenne gaarens, en Peeper, en wat er meer valt also wij vast stellen, schoon al eenig volk van hem mogt verloopen zijn, hij egter nog al meer als zijn Taxt van 1000 huijsgezinnen in dat groot district kan uijtmaken, zulx men hem gelijk ook alle de andere Preangers maar met voorsigtigheid tot beste van hun eijgen Land en Volk, en tot nut en voordeel van de Comp. meer en meer mogt tragten te leijden.

'T Landschap Imbanagara onder den Depattij Imbanagara leggende 't oostelijkste der Priangers, wanneer 't gebrek van Rijst en het daaruit gevolgde verloop van volk weeder zal hersteld zijn, als de andere Preangers worden gehouden tot een nader Leverantie van Indigo en Cattoene garens als 't verdere daar vervallende gelijk ook de sorge over het groote Lack of Meer, en de parelbanken, daar in geleegen omtrend Pamotan op dat de Comp. alleen na deezen de regte vrugten daaraf mag genieten, en om 't welke te beter te konnen bezorgen ook nader verstaan word, voortaan weder onder de opzigt en 't gesag van de Pattij Imbanagara te doen sorteeren de Hoofden en volkeren van Pamotan onder Singa Gattij van Passourouan te voren onder den verbannen Rossa bangsa en waartoe in plaats nu een ander getrouw en bequaam javaans hoofd door den Pangeran Aria Cheribon en 's Comp. Gezaghebber op Cheribon zal moeten worden uitgesogt, en aangesteld.

En van Boejang Malang onder Soeta Derpa, die nu eenigen tijd op haar selven gestaan dog van ouds en bij de Regeeringe van den Sousouhounang Tagal Wangij onder Imbanagara gehoort hebben.

'T Landschap Cawaseeng, daar Kiaij Soeta Nanga nog regent is, werd bij 't berigt van den Pangerang Aria Cheribon gesegt, door denselven niet naar behooren geregeert wordt, en daarom Sang Pattij Tjiamis in zijn plaats voorgesteld, als eene der oudste en beste oemboels van het Land 't welk eerst

nader door de Pangeran Aria Cheribon en den Gezaghebber van de Comp. zal moeten worden ondersogt, also onder die domme berg Javanen niet ligt tot verandering der Hoofden dient te treeden voor dat men versekert is van beeter te zullen vinden, en dat zij ook waarlijk iets onbehoorlijks gedaan of zig zelven haar gezag onwaardig gemaakt hebben.

'T District van Boejang Lopang in de Landen van Galo in A° 1684 door den E. Couper aan den Crauwangsen Tommongon Panata Joeda van Comp. wegen in 't bezit gegeeven, en alzo tot nog onder zijn oemboels verbleven tot het verleeden jaar 1705 dat wij op 't instantig verzoek van gem. Crawangsen Tommongon sijn zoon genaamt Ingabij Wira Nagara daar in hebben laten succedeeren met die precautie van niet met zijn vader of 't Crauwangse district te doen te hebben, als de opzigt daar over maar dat hij in dat gebiet nevens de andere Preangers de ordres van 's Comp. gezaghebber op Cheribon moest opvolgen, 't welk men nu nader moet ondersoeken hoe gemelte Wiera Nagara zig daarin komt te gedragen, en of hij ook zijn devoir doet, in 't voorsetten van den Indigo, Catoene gaarens en Peeper, en ook dat hij geen meer gesag van Land en Volk in 't district van Galoe komt aan te matigen, als bij de acte van d'E. Couper is uitgedrukt, hoewel de huijsgezinnen en menschen daar nu vrij grooter in getal als bij de ordre van 't jaar 1684 schijnen te weesen, buiten dat wij ook de negorij Oetama, die voor heenen onder dit district heeft gestaan, nu op 't voorstel van den Pangeran Aria Cheribon dienstig geagt hebben met haar Hoofd Soeta Patra en zijn volk weder onder Boedjang Lopang onderhoorig te stellen, en haar pligt aan de Regent van dat Landschap te doen volbrengen.

'T Landschap Limbanhang, bevoorens onder of aan Sumadang gehoort hebbende, dog om de gestadige questiën

met den Pangerang Ranga Gombol van hem af, en op hun zelfs door ons voor weinige jaaren gestelt zijnde onder Maas Marta Singa kan men nu nog soo laten blijven, met de dood van den ouden Pangerang Sumadang, en voorts hem Marta Singa in goede ordre houden, om zijn Indigo en Garen plantagie voort te setten, en te vermeerderen, want hij buijten twijfel vrij meer dan zijn opgegeeven getal van Huijsgezinnen bezit.

Nu zal van 't voornaamste en Eerste werk van den Pangerang Aria Cheribon, en Luitenant Lippius in de Preangers Landen ook moeten wezen dat zij hun geschillen, over iders hier en daar verloopen volkeren na waarheid onderzoeken, en dan voorts gelasten en besorgen, dat ijder zijn verlopene menschen weer komt te erlangen gelijk dat al zedert vele jaren doorgaans de ordres van den Gouverneur Generaal en de Raden van India aan alle de Preangers hoofden hebben geweest.

Bij de memorie en Rapport van d'E. Commander Couper des jaars 1684 staan de Preangers aangeteekent volgens de verleende schriftelijke actens in dato 15 November des gem. jaars (die alle in Copia tot UEd. narigt hier nevens gaan) ijder voor de volgende Manschap, en bij een memorie door den Luijtenant Benjamin van der Meer A° 1686 ter ordre van de heer Commissaris Francois Tak zal doen opstellen zijn die ook tellequelle ten ruwen begroot en nu meede in de Memorie op 't berigt door den Pangeran Aria Cheribon en Luijtenant Lippius aan ons overgegeeven, genoteert als volgt:

	Bij de E. Couper Ao 1634.	Bij de opgevinge van den Luitenant van der Meer, Ao 1686.	Bij 't berigt van den Pangeran Aria Cheribon en Luit. Lippius Ao 1706.
	Huijsgezinn.	Huijsgezinn.	Huijsgezinn.
Den Pangerang Ranga Gompol of Lants van Sumadang.	1015	953	1000
Demang Timban Ganting tot Bandong.	1125	1056	1000
Tommongon Wira de Daha tot Succapoera	1125	1144	5000
Tommongon Tanoebaija tot Praccamoentjang. . . .	1076	872	1000
Depattij Imbanagarra tot Imbanagara	708	—	700
Kiaij Soeta Nanga tot Cawasseen	605	398	700
't District van Boedjang Lopangh	20	—	300
't District van Gabang . .	—	581	—
» » » Indramaijo .	—	284	—
» » » Limbangan .	—	—	200

Welke getal van manschap of Huisgezinnen na 't berigt van den Sabandhaar Heijermans eu Luitenant Lippius nog wel de helft meer in effect kan uitmaken ten ware nu door den oproer van Prawata en slegte gewassen zedert twee jaaren herwaarts een gedeelte der inwoonders buiten ordinair was gestorven en verlopen 't welk nu met de te doene visite van den Pangerang Aria Cheribon, en den Luitenant Lippius nader ordentelijk zal moeten worden ondersogt en opgenomen, zo na sulx sal konnen geschieden en ook Jaarlijks vernieuwt en ons als dan de konterollen, dienthalven ter narigt overgesonden moeten worden.

En dewijls nu door den Sousouhounang Pakoebowana ook aan d'E. Comp. is afgestaan alle de Landen van de Westzijde

der Rivier Latarij (Losari) en Gabang etc zoo zullen alle die Landstreeken, tot aan 't Cheribonse gebiet gelijk ook de Javaanse Regenten Nitij Praija en Wiradinaka met haare onderhoorige volkeren, even als de bovenlandse Priangse Landen onder de opzigt en 't gezag van den Pangerang Aria en Comp. gezaghebber tot Cheribon voortaan haar gehoorsaamheid als Comp. onderdanen hebben te bewijsen, en derzelver beveelen uit onse naame in 't bezorgen van Rijst, Hout, Indigo, Cattoene gaarns als anders ook na behooren moeten volbrengen.

Maar de volkeren en Landen, gehoorende onder het gebiet van Indramaijo, sodanig die bij den ouden Regent Wira Loddra zijn beseten en in dato 30 November verleden bij acte van ons aan zijn zoon bij continuatie vergunt als meede de Landen en volkeren van Pamanoekan en Pagadeen, onder den jongen Wangsa Tanoe en in Tjiassam onder den jongen Ingabij Carti Juda, als de ooster Landen van Crauwang onder den Tommongon Panata Joeda zullen onder haar als door ons aangestelde Javaanse Regenten verblijven, en beseten en geregeert werden. En hier mede etc. (onderstond) UE. goede vrienden (was geteekend) Joan van Hoorn, Abraham van Riebeek, Christoffel van Swol, Herman de Wilde, Abraham Douglas, Pieter de Vos, Dirk Comans, Bd. Phoonsen, Am. van Rijn, H. Swaardecroon, H. Becker, C. Chastelijn, en Matthijs de Haan, terzeijde stond Batavia in 't Kasteel den 22 Maart A°. 1706.

Accoordeert met dies Copia.

II.

Cheribon.

Aan den Gecommitteerde en Gezaghebber Joan Coin en den Raad.

Pr. 't schip Schoondijk.

Erntfeste Voorsienige!

Bij ons briefje den 5 deezer pr. de Fluit Breedenhof den Luitenant Lippius, voor dewelke Een acte hier nevens legt, UE. vooraf toegezonden, is UE. genotificeert, Onze verkiesinge van den Pangerang Aria Cheribon, om te hebben het opzigt en gebiet over de Preangers Landen en Volken onder de sorge en ordre van den Gezaghebber Coin, denselven vertrekt dan ingevolge van die aanschrijven, per brenger deezes het schip Schoondijk het welke zonder dilaij na Samarang zullen dienen over te varen, met zodanige instructie ofte memorie, 't geene ter uwer narigt in de Javaanse taale overgeset, als ook uit het bijgaande Nederduitse origineel afschrift, sullen konnen beoogen, waar benevens ook nog tot opmerkinge gevoegt zijn, de Copia van twee nopens den tegenwoordigen toestand der Preangers, het eerste in het Javaans door den Pangerang Aria Cheribon alleen en het andere door hem en den Luijtenant Lippius, te samen onlangs aan ons overgegeeven, mitsgaders Een apart berigt van den 10 deezer door de Capt. Wesselburg en Jurgen Roode benevens den Vaandrig van Walcheren gedaan, ten deele van de parelbanken, en dies gesteltenisse sprekende.

En om nu, hoe eerder hoe liever, een begin te maken van 't geene UE. zal blijken ons oogwit te zijn, zal het nodig wesen dat UE. aanstonds na de komste van Pangerang Aria, alle de gezamentlijk preangse hoofden, sodanig

deselve ijder bijsonder in geďagte memorie staan gedenoteert, door twee à drie taalkundige Europeers doen aanseggen, hun op 't spoedigste naar Cheribon te begeven, om daar de bevelen van den Gouverneur Generaal en de Raden van India te ontvangen, behalven die door ouderdom ofte siekte zelfs niet konnen afkomen, den welken dan gelast zullen moeten worden, Een of twee van haar soons, ofte voornaamste ombols te senden, wanneer UE. haar gezamentlijk in t' openbaar sult doen voorleesen de acte die wij in dato 1 dezer op den Pangerang Aria ter zaeke bovengem. hebben gedecerneert, en in de duitse en javaanse tale ter handen gesteld, mitsgaders ook een afschrift van dien almede t' uwer narigt dezen laten versellen na 't welke gedagte Pangerang, zoo haast het kan geschieden, met den Luitenant Lippius en eenige taalkundige Europeers en Inlanders van 's Comp. en des Prince volk, zo veel daar nodig zal geoordeelt worden, naar de Preangers zal konnen opgaan, en in derselver volk aldaar hun de meergem. memorie tot een rigtsnoer laten dienen, om naderhand op de berigten van hunne bevindinge al sulx wijders te ordonneeren als ten dienste van de Comp. en ten nutte derselver Landen sal komen te vereijschen. In hope onze dispositie bij voorsz. memorie van sodanige goed begin en daar op te volgen goed effect, omtrend de herstellinge van de rust en welstant der Preangers zal bevonden werden, dat de Comp. eenmaal van de vrugten dier landen na behoren mag jouisseeren, daar toe UE. ook alle devoiren zullen dienen aan te wenden, om onse goede intentie te faciliteeren, en ten dien einde met den Pangerang Aria Cheribon te leven in goede harmonie, en in 't vervolg alle saeken der Preangers met onderlinge kennisse en goedkeuringe te overleggen, en te bezorgen, terwijle althans ook weeder tot UE. overkomt de oudste zoon van den Tommogon Wira de Daha, radeeng Cusoema Nagara om na ons genoteerde zijnenthal-

ven in dikgem. memorie omtrend zijn vader voorgedragen te worden.

Om den meergem. Pangerang Aria Cheribon met te meer fatzoen te huijs te geleijden, Wij laten mede gaan den vaandrager Christoffel Walling, denwelken UE. dan bij bequame occasie weder konnen laten herwaards komen, ten ware UE. mogte oordeelen dat hij, wanneer den Luitenant Lippius met deskundige, welke als Gecommitteerde omtrend de wattas of Limitscheidinge in de aanstaande maand van hier staan te volgen, staat op te gaan, omtrend de zaken der Preangers bij gem. Pangerang of wel bij UE. op Cheribon nog eenigen tijd zullen konnen te stade komen, ofte van noden zijn, wanneer UE. denselven vooreerst zullen mogen aanhouden, gelijk ook als hij konde te passe komen, omtrend de visite der Paerlbanken en tot opzigt over de Paerlduijkers, waar af bij den onsen van 20 Februarij jl. 't nodig is gezegt, en om waaromtrend te beeter toesigt te nemen, goed gedagt hebben tegenswoordig ook nog weder tot UE. te laten overgaan, den Luitenant der patrouillianten Matthijs Jansz. met een sergeant en ses zijner mardijkers soldaten, volgens bijgaande naamrolle also gem. Matthijs door zijn voorig en nog jongst omswerven en aanwezen tot Pamotan goede kennisse van de Bovenlanden en volkeren is hebbende, en alzo na onze hope UE. daarbij mede voor een dienst van d'E. Comp. van nuttigheid zal weesen, en omtrend de visite van de Paerlbanken in 't binnen meer Sagaranakan als ook daar buiten tot een nieuw ondersoek. met voorsigtigheid door UE. 't nodige sal moeten geobserveert en besorgd werden om dit aankomende Mousson daarvan een waare bevindinge te erlangen, te zien of men die duijkers dan verder zal nodig agten aan te houden, dan weder naar Ceijlon thuis te zenden gelijk ook het werk der zaijgravers, en dies te nemen bevindinge zoowel omtrend het graven van de wortelen als het roodverwen daar-

meede de goede toezigt van de E. Coin bevolen blijft, en om van alle de Zaij, daar die in de preangers groeit, ter preuve te bedienen en na dies ervaringe hier ook nader sulx besien, en uit de gevolgen te overleggen of men dat volk ook nog wat zal dienen aan te houden, dan wel mede na ~~htm~~ retour alhier weder naar Jaffanapatnam schikken, zullende al het geene te dier occassie aan de paerlduijkers als zaijgravers en verwers in hun aanwesen ginder wert verstrekt, en bekostigd bij UE. boeken op een aparte reekening moeten worden gebragt en afgeschreven als Extra ord^{r}. ongelden van dien onder een duidelijke specificatie.

En gelijk bij het hier voren geciteerde berigt van de Capiteins Wesselburgh en de Roode conform ook UE. voor heen genoteerde werd gezegt de presente pagger op Pamotan in een zeer onbequame plaatse, en die, bij hoog water, onderloopt, is begreepen, zo zullen UE. vooraf nader konnen overleggen, waar die best met het aanstaande goede mousson, zal dienen geplaatst, 't zij op 't Eijland Nossa Cambangan ofte wel soo 't ons 't naaste en nutte toeschijnt op Madura gelegen aan de groote passagie van Banjoemaes, en de Mataramse Landen 't welk dan na dat de Gecommitteerdens tot Limitscheidinge bij UE. komen nader daar in Loco kan overlegt en na hun bevindinge op 't spoedigste ons nader voorgedragen werden, omse dan ten eersten te verplaatsen alzo wij meenen dat die post daar voor eerst nog wat sal moeten blijven, dog met zoo weinig manschap als UE. zullen oordeelen het met fatsoen zal te stellen zijn, welke Wij schatten op $^{2}/_{3}$ van de presente 60 coppen, dog UE. consideratien met den tijd alvorens ook nader op zullen afwagten.

Nopens de Paerlbanken daar van hier voor is gesprooken zijn wij door de Pangerang Aria Cheribon en den sabandhaar Jacob Heijrmans verstendigt geworden even als dat in het hier voor aangeroerde berigt van de capiteins Wessel-

burgh en de Roode ook genoteerd werd gevonden, hoe de Javanen in het binnen Meijer Sagaranakan voornoemt het gantsche jaar door zonder onderscheid komen te vissen, 't welk na derselver oordeel, zo wel als het opsoeken van Bladjang door de zogenaamde Bladjang Kruijers groote schade aan de paerloesters komt te veroorsaken, die door de laatste in menigte worden vertreeden, en daarom zullen UE. dienthalven het nodig dienen te laten ondersoeken, gelijk mede hoe dat vissen behalven op eenigen tijd van 't Jaar dat zulx zal konnen en mogen geschieden, in dien tijd door de paerlduijkers best geweeten en te kennen konnen gegeeven worden, mistgaders het Bladjang cruijen best zal te weeren zijn, met op de eene of de andere plaats omtrend den oever van het meergem. Lack eenige Priangse Javaanen bij den Pangeran Aria Cheribon daar toe te stellen, te plaatsen, om toezigt te houden 't welk dan verders UE. devoiren bevoolen blijft, waarenboven ons ook nog te voren gekomen is, dat de Javanen de oesters, voor dat zij de paerlen daar uithaalen eerst opkoken, 't welk de oorzaak zouden zijn dat de paerlen als dan van een dove couleur bevonden werden, en van hun glans veel verliesen, waar na UE. omtrend de Ceijlonsche Paerlduijkers almede zullen dienen te vernemen, om door een nauwkeurig ondersoek van 't een en ander in ons goed oogmerk, omtrend dit stuk ten beste te reusseeren dog om UE. ten dien belange nog meerder verpligtinge te geeven, is hier nevens gevoegt zeker extract uit een brief gesch. door den Ed. Heer Commissaris Generaal Hendrik Adriaan van Rheede uit Tutucorijn op den 16 Januarij des jaars 1691 aan de Hoog Edele Heeren 17nen in 't Patria, vervattende een omstandig berigt der paerl visscherije, en het geene daar toe behoort, zo ten aanzien van de maniere in het duijken, opleggen der oesters, als den regel van der paerlen grootheid en waardije, gewigten en maten en wat verder daar omtrent aantemer-

ken valt, om tot UE. narigt en opmerkinge te dienen.

In het hier voren geciteerde geschrift van den Pangerang Aria Cheribon zullen UE. ontmoeten derzelver gedaan versoek om te mogen in besit neemen, de woninge van zijn overleeden' Moeder De Ratoe Sulthane, en voor zijn Broeder den Pangerang Adi pattij Anum, die van haar overleeden vader Sulthan Sopo het welke wij goedgevonden hebben te accordeeren, wordende die 't uwen narigt alhier aangeroert, gelijk ook dat ons den 15 dezer per de Fluit Bon wierd toegebragt UE. Letteren van 2 bevoren dog de welke geen antwoord komen te vereijsschen en ook op 18 deezer per de Pantjall. de Schelvis over Pamanoekan, en Tjassem die van den laatsten feber: zijnde ons gevallig UE. voorsorge tegens de gedoentens der Engelsen van het schip dat voor Indramaijo heeft gelegen, waar bij allenthalven moet gecontinueerd en die Natie in hunne sluikhandel door alle bedenkelijke middelen verhindert worden, en waaromtrend UE. ook telkens bij de verscheijninge van diergelijke gasten het nodige naar Tagal zullen dienen te notificeeren, zijnde gem. Engelsman 't zeedert weder hier verscheenen, en werd het verstrekte aan de Pantjall: de Schelvis gepasseert, zullende van Pamanoekan de Fluit Voorschooten, de houtwerken daar in voorraat afhalen, terwijl wij verwagten dat UE. het verschil tusschen de Pangerang de Pattij Cheribon en den Ingabij van Pamanoekan over eenige volkeren na billijkheid en onse order daaromtrend, bij missive van den 30 December 1704, gegeeven, zult hebben gedecideerd, ofte als nog sult decideeren.

Den Pangeran Aria Cheribon heeft ons op zijn afscheijt te kennen gegeven dat den Panambahan door indictie van derselver schraepsugtige vrouw mogelijk pretentie zal maken op een gedeelte van de inkomsten der Bazar, waar op wij goed gevonden hebben, wanneer hij zulx mogt, komen te doen UE. hem daar af in der minne zullen dienen te diverteeren, onder vertooninge dat men ten dien belan-

ge hij het oude gebruik zal moeten blijven, dog zoo hij dan daar niet meede te vreede mogte zijn, sullen UE. ons dat hebben bekent te maken, om 't nodige nader op te disponeeren.

En waar mede &a. (was getekend) Joan van Hoorn, Abraham van Riebeek, Christoffel van Swol, Hn. de Wilde, Am. Douglas, P. de Vos, D. Comans, Bd. Phoonsen, Am van Rijn, Hk. Swaardecroon, H. Becker, C. Castelijn en Ms. de Haan (in margine:) Batavia in 't Casteel den 24 Maart Ao 1706.

Accordeert met dies Copia.

III.

Extract Resolutien van Hun Hoog Edelheeden van den 21 December Ao 1708.

Ook is ten belange van de Lande, welke den sousouhounang bij 't vorige, en het laatste contract successivelijk aan d'E. Comp. gecedeerde heeft, zo wel Sumanap en Pamacassan, mitsgs. Samarang, als die van Gabang, Cheribon, Sumadang, Indramaijo, Pamanoekan, Tjiassam, Tanjong Poura, item de Lande van Priangan, verstaan de Princen, Gouverneurs, de Pattijs, Demangs, Tommongongs &: nevens haren Oemboels te laten behouden, de civile en Crimineele Judicature, over hare onderhorige Javanen, en andere vagabondeerende Inlanders, die in haar district komen te delinqueeren, zonder dat onzen bedienden haar daar mede verder zullen bemoeijen, dan met toetezien dat alles nabehoren volgens de Javaansche wetten ofte costume naar de aart dier menschen geschikt zijnde, komen te geschieden, des zullen de Javaansche Regenten tot Tjianjoer, Tjibilagon, Tjicolong, Tjilingsi, welke den sousou-

hoenang al bij 't contract des jaars 1677 aan d'E. Comp. gecedeert heeft, van het voorgevallene in hare districten kennis moeten geeven aan den Heer Gouverneur Generaal of die zijn Edelheid daartoe zal gelieven te committeeren, onvermindert het geen reeds nopens de poinct der Justitien, bij de contracten met de Cheribonsche Princen begreepen staat.

Accordeert.

IV.

Extract uit de Resolutie Hunner Hoog Edelheeden van den 8 April 1712.

Vervolgens door den Heer Gouverneur Generaal ingebragt, en geleezen zijnde, Een Translaat javaansche brief door den demang Timbangantang tot Bandong, aan den Landrost Hendrik van der Horst gesz., meldende onder anderen, dat Pangeran Aria Cassoema van daar met kennis van den Resident Jongbloed na Cheribon afgeroepen hadde, den geene, welke iemand die zig van Cheribon aldaar met er woon begeeven had, dood geslagen zoude hebben, onderstaande alzo jurisdictien te pleegen, over het geene hem niet toekomt, dewijl de hoofden der Priangers zedert den jare 1677, dat die Landen door den Sousouhounang, door onmagt genoegsaam geabandonneert en daarom door de Comp. tegen de Bantamsche Landrovers beschermt zijn geworden, altijd op haare zelve regt gepleegt hebben ende na des Sousouhounang overgave, A°. 1706 niet anders nogte verder onder het opperhoofd en de Pangerang Aria Cheribon gesteld zijn, als een politiek opzigt uit onse name en voor 's Comp. reekening over harends gedrag, en te leeveren staande Peper,

Indigo, Cattoene Garens, en Swavel te houden met de ordres, welke wij telkens stonden te geeven, sonder haar Lieden eenigsints in het effective bestier en regtspleeging, over haare Landen, en onderdaanen, te verkorten, maar in tegendeel hetselve als van ouds te laten behouden als blijkt bij de p^e. instructien, ofte ordres voor gem. Pangerang Aria Cheribon ged. 21 Maart 1706, en 't geen wij daar over nader bij Resolutien van den 21 Dec. 1708 beslooten hebben.

Soo is om de Priangsche Hoofden en specialijk deezen demang Timbanganting tot Bandong, bij haare oude Jurisdictien, soo in 't Crimineele als Civiel, als van ouds na de Javaansche wetten, onverhindert te laten continueeren, conform de gem. p^e. instructien, en geciteerde resolutien, verstaan aan die van Cheribon te gelasten, dat zij Lieden zullen moeten ordre stellen dat Pangerang Aria Cassoema, zijne afgezondene uit Bandong ilico terug roept, geevende daarvan met een kennis, aan Pangerang Aria Cheribon.

Ook is verstaan door voorn. Landdrost van der Horst, als 't opzigt hebbende over de affaires der Inlanders, aan gem. Demang Timbanganting tot Bandong, uit Onse naam te laten recribeeren, dat hij doodslagers niet na Cheribon zal senden, maar nevens zijn oemboels zelfs regt over deselve na de Javaansche wetten oeffenen eenelijk van zijne verrigtingen advijs geevende, aan den resident Jongbloed en den Pangerang Aria tot Cheribon.

Accordeert.

SAMENTREKKING, *van het gansche Capitaal dat aan de Regenten Javandeccat rasche en Preanger Landen voor het Coffij Product word afbetaald met aanwijzing voor hoeveel de betaling in Contant en in papiere geld, item hoedanig de vooruitverstrekking op het gewas geschied, bereekend met de Intressen, van de tijd dat de Capitalen op het gewas verschoten zijn, tot Ult. December wanneer de afreekening met voormelde Regenten gehouden word alles bereekend over een Inzaam van Negentigh duijzend picols Namentlijk:*

BENAMING VAN DE REGENTSCHAPPEN.	De hoeveelheid van de Leverantie aan de Compagnie.	Het generale bedragen van 't Capitaal de picol gereekend tegens 's Rijksthaalders.	De afbetaling volgens usantie met		Vooruijtverstrekking in papier aan de Regenten onder medio Januarij tot inkoop van benodigheden enz.	De wijze van vooruitverstrekking van de contanten op 't gewas aan de Regenten van de Ooster Landen voor de		De wijze van verstrekking aan de Posthouder van Buijtenzorg voor de coffij van Tjiandjour en Buijtenzorg. voor de				Bereekende Intrest van de capitalen aan d' Regenten van de Ooster Landen gereekend teegens 3/4 Prc. 'smaands. op het		Bereekende Intrest van de capitalen aan de Posthouder van Buijtenzorg afgegeven gereekend tegens ½ prc. 'smaands. op het				Bereekende Intrest op d' vooruitverstrekte papiergelden 11½ m: gereekend van medio Januarij tot Ult. December à ¾ percentos 'smaands.	Generale samentrekking van het bedragen der Intressen.	De ongelden op de coffij zo die in contant als papier afbetaald worden.	't Saldo tusschen het generale bedragen van de coffij alhier bekend gesteld, vooruitverschote capitalen en andere Lasten.
			Contant voor ¾	Papier voor ¼		1e. Termijn doorgaans den 15 Januarij.	2e. Termijn doorgaans Ultimo Apr.	1e. Termijn doorgaans Ult. Meij.	2e. Termijn doorgaans Ult. Julij.	3e. Termijn doorgaans Ult. Sept.	4e. Termijn doorgaans Ult. Octob.	1e. Termijn 11¼ maand van den 15 Januarij tot Ult. Dec.	2e. Termijn 8/m. of van Ult. April tot Ult. Dec.	1e. Termijn 7/m: of van Ult. Meij tot Ult. Dec.	2e. Termijn 5/m: of van Ult. Julij tot Ult. Dec.	3e. Termijn 3/m: of van Ult. Feb. tot Ult. Dec.	4e. Termijn 2/m: of van Ult. Feb. tot Ult. Dec.				
Tjeandjour, Buijtenzorg, Picols.	51300	307800	205200	102600	50000	—	—	40000	40000	50000	55400	—	—	2100	1500	1125	851	4512	9868	44888	17644
Bandong	11700	70200	46800	25400	8000	17550	20475	—	—	—	—	1588	1228	—	—	—	—	690	3506	15397	5072
Praccamoentjang	9000	54000	36000	18000	6000	13500	15750	—	—	—	—	1144	945	—	—	—	—	517	2606	10875	5269
Sumadang	7200	43200	28800	14400	4000	10800	12600	—	—	—	—	951	756	—	—	—	—	345	2052	8700	5068
Batoelajang	4500	27000	18000	9000	3000	6750	7875	—	—	—	—	582	472	—	—	—	—	259	1515	6000	2062
Grauwang	4050	24300	16200	8100	3000	6075	7088	—	—	—	—	524	425	—	—	—	—	259	1208	4875	2054
Tangerang en Grinding . .	1080	6480	4320	2160	—	1620	1890	—	—	—	—	140	115	—	—	—	—	—	255	810	1907
Pamanoekan en Pagadeeng .	540	3240	2160	1080	200	810	945	—	—	—	—	70	56	—	—	—	—	17	145	405	757
Tjassam	450	2700	1800	900	350	675	788	—	—	—	—	57	47	—	—	—	—	30	134	329	424
Adiarsa	180	1080	720	360	150	270	315	—	—	—	—	23	19	—	—	—	—	13	55	135	155
Telt. Picols.	90000	Rs.540000	Rs.360000	Rs.180000	Rs. 74700	Rs. 58050	Rs. 67726	Rs. 40000	Rs. 40000	Rs. 50000	Rs. 55400	Rs. 5059	Rs. 4061	Rs. 2100	Rs. 1500	Rs. 1125	Rs. 851	Rs. 6445	Rs. 21118	Rs. 92614	Rs. 40592

AANTONING *van de Bevolking der natemeldene Jaccatrase en Preanger Regentschappen, zo Boemies als Manoempangers, met aanwijzing van de Producten die uijt ider Regentschap gelevert worden, de staat van de coffij Culture, mitsgaders het getal draag Beesten, dat tot Transport van de coffij vrugten aldaar aanhanden is—te samengesteld na de opgaven, die daarvan volgens de zo accuraat mogelijk gedaane opneem in 't jaar 1795, door de Europeesche opzigters in de Respective Regentschappen zijn gedaan.*

NAAM DER REGENTSCHAPPEN.	Campongs.	Radiens.	Ingabeijs of oemboels.	Priaijs of Paulakos.	Opzienders in de Tjoetjaks.	Campongs Mandadoors.	Priesters of Santries.	BOEMIES. Mans.	Vrouwen.	Kinders. Jong.	Kinders. Meijd.	MANOEMPANGERS. Mans.	Vrouwen.	Kinders. Jong.	Kinders. Meijd.	Generale bevolking van de Javatrase en Preanger Regentschappen.	LEVERANTIE VAN. Coffij boonen picols.	Cattoene garens picols.	Indigo picols.	Cardamon picols.	Peeper picols.	Curcuma picols.	Coffij boomen.	Clappers boomen.	Cardamon hulsters.	Peeper boomen.	Transport Beesten ten dienste van de Producten. Buffels.	Ossen.	Merrij paard.	Buffels karren.
Tjiandjour verdeelt in 6 Distr.	1975	34	109	48	10	537	401	7610	7775	7281	6964	2994	3158	4379	4362	44721	34799	—	—	17 1 4 0 / 1 2 5	—	—	7402095	43199	—	—	4000	50	500	500
Buitenzorg » » 8 »	91	5	17	4	—	89	1	—	—	—	—	5397	4935	4615	4907	19854							1306800	10403	30000	—	2300	—	—	450
Grauwang » » 12 »	199	11	10	102	15	185	105	1654	1918	1969	1891	2070	2164	2342	2040	16048	1590½	4	—	—	—	—	1140500	4900	—	61501	719	—	—	—
Bandong » » 3 »	646	34	25	85	31	646	164	1268	1268	2405	3997	6154	6154	6297	6872	34415	10618	23	5	—	—	620	4462000	6014	—	25000	4240	250	—	—
Praccamoentjang » » 9 »	767	17	6	164	11	507	390	5291	6048	7459	9064	3350	3525	4180	4209	42926	8515½	34½	14 3 / 1 2 5	—	—	—	5350389	15278	24371	89409	6181	961	110	—
Sumadang » » 18 »	402	15	17	121	19	402	229	1984	2802	1568	2349	2330	2330	1544	2759	18066	5538	30	6 1 / 1 2 5	—	—	—	1243381	6248	41705	65607	6695	580	953	—
Batoelajang » » 3 »	318	6	28	18	12	168	64	720	679	1306	1509	1695	1956	1388	1484	10717	3700	2	1	—	—	—	1692000	1275	—	—	1600	360	262	—
Tjiassam	64	2	4	20	—	63	44	450	515	542	529	221	256	270	259	3040	252½	— 5 6 / 1 2 5	—	—	—	—	270784	600	—	2000	—	—	—	—
Pamanoekan en Pagadeeng . .	66	3	6	23	—	47	36	743	999	880	891	318	385	378	357	4951	466½	2	—	—	—	—	258645	857	—	3000	—	—	—	—
Adiarsa	54	2	—	8	—	54	17	328	328	78	68	204	204	39	31	1280	138	— ½	—	—	—	—	92500	600	—	—	25	—	—	—
Tangerang en Grinding . . .	152	1	—	—	—	145	—	—	—	—	—	2914	2451	2587	2724	10476	595	—	—	—	1	—	1006308	1858	15286	2500	—	—	—	—
Te Samen . . .	4754	130	222	595	96	2842	1451	20048	22328	23488	27262	27847	27498	28019	30004	206494	65815	96 5 6 / 1 2 5	27 6 9 / 1 2 5	17 1 4 0 / 1 2 5	1	620	24385602	91212	109362	251017	23460	2181	1826	950

N.B. De Hoofden in de Regentschappen konnen niet wel anders opgegeven worden als bij de 3e 4e 5e en 6e colom is aangeweezen.
Buitenzorg, schoon verdeelt is in agt districten, heeft geen afzonderlijk Tjoctaks Hoofden, de Aria van het regentschap met de tweede hebben de bestiering over elk afzonderlijk district; dit Regentschap of liever, dit Landschap en Tangerang en Grinding hebben geen Boemies.
De 9 Laast genoemde Regentschappen gebruiken geen Buffels karren tot transport van coffij weegens de moeijelijkheid van het gebergte, en de 4 alhier laaste gebruiken daartoe ook geen Buffels of Ossen; de inzaam van die plaatsen is niet groot, en alles word gedragen door de Leveranciers; Tangerang en Grinding hebben daar en boven het genot van de rivier Tjidanie.—

VERSLAG

VAN EEN ONDERZOEK DER

POGGI-EILANDEN,

in 1852, *op 's Gouvernements last bewerkstelligd door den Luitenant ter zee* 1e *klasse, Kommandant van Z. M. stoomschip Hekla,*

Wijlen P. A. M. HINLOPEN,

en den Kontroleur der 1e *klasse, destijds belast met het gezag te Manna (Benkoelen),*

P. SEVERIJN.

De Poggi-eilanden (1), gelegen in eene N. N. W. en Z. Z. Oostelijke rigting, strekken zich uit, als:

Noord Poggi van 2° 32' tot 2° 52' en Zuid Poggi van 2° 50' tot 3° 20' zuider breedte en gemiddeld 100° 8' 46" oosterlengte van Greenwich, en zijn alzoo respectievelijk ruim 5 en 9 mijlen lang en 3 en 2 mijlen breed.

Dezelve zijn bewoond door een volk, dat zich door eigendommelijkheid, aard, zeden en gewoonten van alle andere volken uit den Archipel onderscheidt, en hetwelk nog op den allerlaagsten trap van beschaving staat.

In gelaatsvorm en kleur hebben ze noch met de Java-

---

(1) De Poggi-eilanden maken een gedeelte uit van den Mantawei-groep, waarvan eene uitvoerige beschrijving is geplaatst in het Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde, deel I, bl. 399 en volgg.

nen noch met de Maleijers veel overeenkomst. Levendig en vol vuur in hunne bewegingen, sterk en gespierd, zijn ze echter zachtaardig en vreedzaam en niet ligt tot drift of toorn geneigd.

Hunne kleur is roodbruin en hunne trekken hebben iets joodachtigs en zijn vol uitdrukking. Het haar, dat eenigzins krullend is, dragen ze langer dan de Maleijers doch minder lang dan de Javanen en laten het los om het hoofd hangen. Sommigen, vooral jongelieden, versieren het hoofd met bloemen en bladeren.

Hunne kleeding bestaat bij de mannen uit een vijf nederlandsche duimen breed en drie ellen lang stuk boomschors (koeliet kajoe), waarmede ze zich, op eene zeer gebrekkige wijze, gedeeltelijk de schaamdeelen bedekken. Andere kleeding kennen de mannen niet; alleen wanneer zij ten strijde trekken, versieren zij zich met doeken, bloemkransen en al datgeene, wat slechts eenigzins geschikt is om aan het lijf gehangen te worden. De kleeding der vrouwen bestaat, binnen 's huis of in hare kampong, uit een kleedje van boomschors (koeliet kajoe) p. m. 1¾ el lang en ½ el breed, hetwelk zij om het midden slaan. Hunne kampong verlatende en zich ter vischvangst of elders begevende, bedekken zij de borst en schaamdeelen met eenige uitgerafelde pisangbladeren, hetwelk 's morgens, wanneer die bladeren versch geplukt zijn, eene zeer aardige vertooning maakt, doch op den middag, wanneer de zon er lang op geschenen heeft en de bladeren zwart worden en beginnen te rotten, eene walgelijke lucht van zich geeft en zeer vuil staat. Sommige vrouwen, voornamelijk de jongere, bedekken alleen de schaamdeelen en laten het bovenlijf geheel ontbloot.

Vrouwen en mannen zijn zeer verzot op koralen, voornamelijk ligt blaauwe en witte, zoomede op koperdraad. De koralen dragen zij om den hals, soms tot eene hoe-

veelheid van vijf en meer nederlandsche ponden. Dun koperdraad wikkelen zij zich niet zelden tot 5 à 6 rollen om den buik, terwijl het dikke tot banden om armen en beenen dient.

Hun plantaardig voedsel bestaat uitsluitend in sago, kladdie, pisang en klappers. Voorts eten zij veel varkensvleesch (welke dieren ze zorgvuldig behandelen en die zich in menigte voortteelen), herten, kaaimannen, slangen, leguanen, kikvorschen, inzonderheid apen en, in een woord, allerlei andere dieren, die zij maar op eene gemakkelijke wijze weten magtig te worden. Bovendien houden zij nog kippen, maar in zeer geringe hoeveelheden.

Zout, rijst en geld, zoomede schrift, zijn geheel onbekende dingen.

Verscheurende dieren, als tijgers, olifanten, rhinocerossen, enz. worden op de Poggi-eilanden niet aangetroffen; slangen echter, en daaronder groote soorten, zijn er in menigte.

Hunne kampongs liggen meestal diep landwaarts, in de onmiddelijke nabijheid van riviertjes en kreken. Wegen in het binnenland of aan de oevers zijn er volstrekt niet. Het gansche land is ondoordringbaar bosch, waarin men hier en daar eene opening gehakt en eene kampong gebouwd heeft.

Hoogst zonderling is het, dat mannen en vrouwen, voornamelijk de eersten, zich bijna over het gansche ligchaam tatouëren, hetwelk op de volgende wijze geschiedt. Wanneer de kinderen circa een jaar oud zijn, maakt men hiermede een' aanvang: eerst een ring om de beide enkels en daarna om de polsen. Drie jaren oud zijnde gaat men voort met onderscheidene strepen, soms tot tien toe, van de pols tot aan den elleboog te maken. Deze strepen zijn gewoonlijk eene halve duim breed.

Met het achtste jaar maakt men eene streep ter breed-

te van een duim van den navel tot aan de schaamdeelen, en tusschen 12 en 15 jaren neemt men een aanvang met den omtrek van een langwerpig driehoekig of vierkant schild, dat, voltooid zijnde, bijna de gansche borst bedekt. Vervolgens gaat men met kleine tusschenpozingen voort met het tatouëren van de handen tot aan de toppen der vingers en de ruggegraat, zijnde dit laatste eene regte streep van af den hals tot op de hoogte der heup, met kleine dwarsstrepen, respectivelijk $1\frac{1}{2}$ en $\frac{1}{2}$ duim breed. Daarna maakt men eene soortgelijke figuur aan de buitenzijde der beide beenen en te gelijker tijd eene streep op iedere wang van af de bovenlip tot aan den gorgel; eindelijk, wanneer dit alles verrigt is, gaat men voort met de borst te voltooijen, hetgeen meestal jaren lang duurt. De vrouwen zijn over het geheel minder getatouëerd dan de mannen. De handen zijn zulks in het geheel niet en de beenen slechts gedeeltelijk, ook hebben ze niet het langwerpig vierkant schild op de borst, hetwelk geen der mannen mist en waarop zij zeer veel prijs stellen. Dit tatouëren is zeer pijnlijk en gaat, voornamelijk bij kinderen, gewoonlijk van een jammerlijk geschreeuw vergezeld. Het geschiedt door middel van eene koperen naald, iets dikker dan eene gewone naald, bevestigd aan het uiteinde van een stokje een halve duim dik en nagenoeg eene palm lang. Met een ander stokje, aan het eene einde plat en minder dik dan het zoo even bedoelde, klopt men langzaam en bedaard de naald in het vleesch tot dat er bloed te voorschijn komt. Bij elke 50 wondjes houdt men even op, om de gekwetste deelen in te smeren met een mengsel van suikerrietsap, roet van dammer en zeewater. Genezen zijnde ziet het er blaauw uit en verdwijnt nimmer, doch zij die het heel mooi verlangen, herhalen de bewerking soms tot 3 en 4 malen, wanneer het meer en meer donkerblaauw of bijna zwart wordt. Personen die geheel getatoueerd zijn,

hebben gewoonlijk reeds den ouderdom van 45 à 50 jaren bereikt.

In elke kampong treft men eene gemeenschappelijke groote woning aan. Deze woningen zijn gewoonlijk van 150 tot 250 voeten lang doch meestal niet meer dan 30 à 36 voeten breed, stevig van planken en zware balken gebouwd en met atappen, die van de bladeren van den sago-boom vervaardigd worden, gedekt. In kampongs, die sterk bevolkt zijn, worden soms tot 3 en 4 dergelijke woningen aangetroffen. Buiten deze gemeenschappelijke woningen, die donker, somber en morsig zijn en waarin voortdurend, dag en nacht, een smeulend en rookend vuur wordt onderhouden, worden ook nog in elke kampong kleine huizen of hutten aangetroffen, die meestal door oude lieden en gehuwden bewoond worden. Over het geheel zijn hunne kampongs zeer vuil. Meestal kiezen zij laag terrein, hetgeen oorzaak is, dat, bijna het gansche jaar door, iedere kampong eenen modderpoel gelijkt.

Het onderling verkeer is gul, vriendschappelijk en zonder eenigen naijver; zelden hoort men van twist of vechtpartijen en nog zeldzamer van moorden of andere misdaden. Alleenlijk gebeurt het soms, dat er pogingen tot moord door middel van vergif, in de bereiding waarvan mannen en vrouwen beiden zeer sterk zijn, worden aangewend; doch de straf die zoodanigen misdadiger wacht, maakt dat dergelijke gevallen hoogst zeldzaam voorkomen. Stelen doen zij onder elkander nooit. Het gebeurt echter somwijlen, dat wanneer kleine praauwen ten handel komen, zij zich het een of ander op eene ongeoorloofde wijze trachten toe te eigenen, ja zelfs pogingen aanwenden, om de bemanning van zoodanige vaartuigen af te maken. Van daar dat de handelaren steeds zeer op hunne hoede zijn en nimmer veel volk te gelijk aan hun boord toelaten; doch aangezien zij eene zeer groote vrees voor vuurwapenen hebben, zoo is de

vertooning van eene pistool of een geweer meestal voldoende om hen in toom te houden.

Hunne wapenen bestaan uitsluitend in boog en pijl, waarmede ze zeer behendig weten om te gaan. De pijlen bestrijken zij met vergif, hetwelk uit den ipoeboom wordt verkregen. Versch bestreken zijnde, is de minste wond met een zoodanigen pijl aanstonds doodelijk, doch spoedig echter verliest dit vergif veel van deszelfs kracht en langzamerhand houdt het geheel op gevaarlijk te zijn. Buiten dit wapen, dat eigenlijk het inheemsche of nationale is, worden ook eene menigte pieken, kapmessen (parangs), dolkmessen en ook enkele krissen en andere inlandsche wapenen ingevoerd, zoodat bijna alle bewoners, buiten boog en pijl, ook nog met een ander wapen, meestal kapmessen, gewapend zijn. Ook de vrouwen en kinderen van beiderlei kunne verwijderen zich nooit ongewapend uit hunne woning of kampong.

Sieriekaauwen is bij de Poggi-bewoners geheel onbekend; van daar dat zij over het algemeen blinkend witte tanden hebben, die echter, om reden zij dezelven spits van onderen afvijlen, niet fraai kunnen genoemd worden. Bedwelmende dranken, als palmwijn enz. kennen ze niet.

Na deze algemeene beschrijving der zeden en gebruiken, zullen wij het meer wetenswaardige in afzonderlijke hoofdstukken hieronder doen volgen.

Bevolking. — De bevolking der Poggi-eilanden is uiterst gering en bestaat slechts uit 1650 zielen, die in de volgende kampongs verdeeld zijn, als:

Op Noord-Poggi.

Tekako, met 3 groote gemeenschappelijke en 60 kleine huizen							300	zielen
Sikaoeté	»	1	id.	id.	»	13	id.	50	id.
Batoe moenga	»	1	id.	id.	»	15	id.	50	id.
Silaboe	»	1	id.	id.	»	25	id.	100	id.
Simangienjan	»	1	id.	id.	»	21	id.	100	id.
Simatobé	»	1	id.	id.	»	9	id.	80	id.
Simangaja	»	1	id.	id.	»	20	id.	90	id.
					totaal			770	zielen.

Op Zuid-Poggi.

Boeka moenga	1	id.	id.	»	13	id.	70	zielen
Simakalo	2	id.	id.	»	40	id.	200	id.
Simapopo	2	id.	id.	»	36	id.	200	id.
Telopoeloi	1	id.	id.	»	14	id.	80	id.
Tabesoea	1	id.	id.	»	19	id.	100	id.
Laboean Java	1	id.	id.	»	21	id.	150	id.
Malokopa	1	id.	id.	»	10	id.	80	id.
						totaal	880	zielen.

Deze getallen zijn natuurlijk niet geheel juist, doch komen der waarheid zeer nabij.

Buiten deze twee bevolkte eilanden Noord- en Zuid-Poggi worden nog de volgende onbevolkte doch mede tot de Poggi's behoorende en in derzelver onmiddelijke nabijheid liggende eilanden aangetroffen, als:

Bakat Pegoe.
Noesa Beraba.
Siroessoe.
Tanggool.
Sibaroebaroe.

Si Moengoe.
Si Oemang.
Tanoessa.
Poeloe sanding.
Sabla.
Malitau en
Maraba.

Op sommige dezer eilandjes, die veel minder boschrijk dan de beide grooten zijn, groeijen eene menigte klappers en pisang, die door de bewoners van Noord- en Zuid-Poggi daarop geplant zijn en die ze van tijd tot tijd komen plukken en inzamelen.

Bestuur. — Bestuur bestaat er op de Poggi-eilanden volstrekt niet. Wel hebben zij zich in de laatste jaren op aanraden van eenige handelaren, in elke doessoen een soort van hoofd onder den titel van »Pangeran" gekozen, doch deze hoofden, dat altoos bejaarde, ten volle en fraai getatouëerde menschen zijn, hebben hoegenaamd geenen invloed en zijn, in de meest volle beteekenis van het woord, slechts hoofden in naam. Een ieder verschaft zich zelven regt, doch daar zij, gelijk hierboven reeds gezegd is, vreedzaam en vriendschappelijk onder elkander leven, zoo gebeurt het zeldzaam dat er oneenigheden plaats hebben.

Boeten of andere straffen van welken aard ook zijn ten eenemale onbekend; met uitzondering alleen wanneer er vergiftiging of poging tot vergiftiging heeft plaats gehad. In zoodanige, echter hoogst zelden voorkomende gevallen, wordt de schuldige aangegrepen, een touw van rottan om den hals gedaan, door het gezamelijke volk uit de kampong naar zee gesleept en zonder eenig mededoogen op eene barbaarsche wijze verdronken.

Wanneer er een moord geschiedt, hetgeen echter bijna nooit voorkomt, wordt de moordenaar genoodzaakt, de kampong te verlaten. Hij begeeft zich dan gewoonlijk naar

eene andere of soms ook naar een der onbewoonde eilanden, of dwaalt nu hier dan dáár rond.

Huwelijken. — Het sluiten van huwelijken, in den zin der Maleijers, Javanen en andere inlandsche volken, is bij de Poggijërs eene onbekende zaak. Zij leven in dat opzigt geheel naar welgevallen onder elkanderen. De gezamenlijke vrouwen zijn, als het ware, het eigendom der mannen, en de mannen wederkeerig dat der vrouwen. Een meisje zwanger zijnde, is het kind geheel en onverdeeld haar eigendom. De vader, die trouwens meestal onbekend is, heeft er nimmer eenig regt op.

Het gebeurt echter, dat wanneer de mannen geheel getatouëerd en derhalve tusschen de 40 en 50 jaren oud zijn, zij zich ééne afzonderlijke vrouw nemen; dit geschiedt volgender wijze. Zoodra partijen het omtrent het aan te gaan huwelijk eens zijn, geven zij er kennis van aan alle bewoners der kampong: vervolgens stappen zij beiden in een met bladeren en bloemen versierde sampang en begeven zich ter vischvangst. Na drie, vier, soms acht dagen terugkeerende, worden zij beschouwd gehuwd te zijn en de mannen hebben dan eerbied voor de vrouw even als de vrouwen voor den man. De kinderen, die de vrouw in de meeste gevallen mede ten huwelijk brengt, worden dan het eigendom van den man. Zoo ook indien deze kinderen (de meisjes) weder kinderen krijgen. Meestal gebeurt het, dat meisjes, die een of meer kinderen hebben, op zulk eene wijze worden ten huwelijk genomen en somwijlen ziet men ook, dat jongere mannen, wanneer zij wanen de vader van het een of ander kind te zijn, de moeder tot afzonderlijke en eenige vrouw nemen, doch in zoodanige gevallen zorgt hij zoo spoedig mogelijk volkomen getatouëerd te zijn, want, zoolang dit niet het geval is, mag hij niet trouwen of liever, zoude men geen eerbied voor zijne vrouw hebben.

De vrouwen, die zeer vroeg huwbaar zijn, zien er op

jeugdigen leeftijd van 12 tot 20 jaren, zeer lief, sommige zelfs bekoorlijk uit, doch zij worden vroeg oud en zijn gewoonlijk reeds in den mei des levens geheel verwelkt.

Jaloezij onder elkander bestaat er weinig of liever volstrekt niet; doch, ten aanzien van personen uit andere kampongs of van vreemdelingen, zijn zij met de vrouwen meer op hunne hoede. Daar dit echter een algemeene karaktertrek des volks is, zoo gebeurt het zelden dat personen, mannen of vrouwen uit de eene kampong, met personen uit eene andere kampong, in naauwe aanraking komen.

Sommige handelaren, die lang op de Poggi's gevaren hebben en goed met het volk weten om te gaan, krijgen meestal, gedurende den tijd van hun verblijf, indien zij zulks verzoeken, eene vrouw aan boord, doch nimmer eene die reeds kinderen gehad heeft.

Vermakelijkheden. — Het eenige waaraan de Poggijërs zich met hartstogtelijkheid overgeven is de dans of het tandakken, hetwelk bijna op de wijze der Maleijers en andere volkeren geschiedt. Dobbelspelen, van welken aard ook, zijn bij hen geheel onbekend.

Begraving der lijken. — Het ter laatste rustplaats brengen der dooden heeft op twee manieren plaats. In sommige kampongs begraaft men de lijken onder de aarde, doch niet dieper dan een of hoogstens een en een halve voet. In de meeste kampongs geschiedt dit volgender wijze: het lijk wordt onmiddelijk nadat de geest het ligchaam verlaten heeft, door eenige mannen, gewoonlijk nabestaanden van den overledene, opgenomen en naar het bosch gebragt, meestal niet verder dan 50 tot 100 schreden van de kampong. Aan de onderste takken van het geboomte wordt vervolgens eene stevige stellaadje van bamboe vastgehecht en hierop legt men het lijk neder, zonder er zich verder om te bekommeren. Deze laatste wijze van begraven is inheemsch. De eerste geschiedt in enkele kampongs, op

herhaaldelijk aanraden van sommige handelaren.

Het volk is over het geheel zeer bang voor lijken en komt zoo min mogelijk in de nabijheid van zoodanige begraafplaatsen.

Godsdienst. — Godsdienst hebben de Poggi-bewoners hoegenaamd niet. Zij gelooven echter aan eenige booze geesten, die zij in hunne taal Senetoe noemen. Deze geesten hebben overal hun verblijf; in bosschen en grotten, in de lucht, het water en onder den grond. Donder en bliksem, wind, regen, overstroomingen, aardbevingen, enz. worden door hen te weeg gebragt. Aanbidden of eerbied bewijzen doen zij dezelven echter volstrekt niet; ook hebben zij er geene beelden of figuren van. Zij zijn hoogst bijgeloovig en zullen nimmer het een of ander bijzonders ondernemen, zonder alvorens eene soort van orakel te hebben geraadpleegd; komt er bij voorbeeld een vaartuig ten handel, dan slagt het zoogenaamde hoofd of een der oudsten uit de kampong eene kip, waaruit de maag genomen wordt, die, na geopend en zorgvuldig gezuiverd te zijn, naar de zon gehouden en van alle kanten bekeken wordt. Uit de in die maag aanwezene strepen en lijnen, voorspellen zij geluk of ongeluk. Is de uitkomst gelukkig, dan begeven zij zich aanstonds aan boord, doch in het tegenovergestelde geval zijn zij door niets te bewegen hunne kampong te verlaten of eenigen handel te drijven en zijn de praauwen genoodzaakt, om naar eene andere kampong te gaan, alwaar weder hetzelfde plaats heeft.

Ofschoon, gelijk hierboven reeds gezegd is, de Poggijërs hoegenaamd geene Godsdienst hebben en niets aanbidden of vereeren, zoo hebben zij echter eene hoogst opmerkelijke en zonderlinge gewoonte, waaraan zij zeer sterk gehecht zijn en die zij in alle omstandigheden getrouwelijk opvolgen. Dezelve bestaat daarin, dat zij, bij sommige gelegenheden, verpligt zijn in hunne kampong te blijven en dezelve, om

geene reden hoe ook genaamd, mogen verlaten, dat zij niemand vreemds in hunne kampong en minder nog in hunne woningen mogen toelaten, niets mogen geven of aannemen, zich van sommige spijzen moeten onthouden en geen handel mogen drijven.

Bij het bouwen van een groot gemeenschappelijk huis, waar ze meestal 3,4,5 en soms meer jaren over bezig zijn, duurt die onthouding, voor allen die er deel aan genomen hebben (en dit is gewoonlijk de geheele kampong), niet minminder dan 20 maanden. — Bovendien zijn zij nog verpligt, om, alvorens het nieuw gebouwde huis te mogen betrekken, eerst een mensch te vermoorden. Tot dat einde begeeft zich, na afloop van de zoo even bedoelde 20 maanden, gewoonlijk het weerbaar mannelijk gedeelte der kampong, in hunne sampangs gezeten, naar een der nabij gelegene eilanden van Pora, alwaar zij zich in het bosch in de nabijheid van de eene of andere kampong verschuilen tot dat er iemand, onverschillig man, vrouw of kind, onder het bereik hunner pijlen komt, die dan in een oogenblik vermoord is. Het hoofd van den verslagene voeren zij vervolgens in zegepraal naar hunne kampong, alwaar het eenige dagen in de nieuwe woning wordt ten toon gehangen.

De bewoners van Pora doen op hunne beurt hetzelfde met die van de Poggi's.

Zonder dit vermoorden van een mensch en het ten toon hangen van het hoofd, gelooven zij vastelijk dat het huis door den invloed der geesten niet anders dan ongeluk, ziekte en dood, zoude aanbrengen en zoude ook niemand het durven wagen, om er binnen te treden en er zich in te vestigen.

Bij de geboorte van een kind, duurt de tijd van onthouding voor de moeder en, indien zij gehuwd is, ook voor den vader, 10 maanden. Bij sterfgevallen, voor de nabestaanden, 4 dagen.

Bij het schieten van een hert 7 dagen, en

Bij het schieten van eene ree 4 dagen.

Bij deze laatste gelegenheden worden evenwel geene moorden gedaan; zulks geschiedt alleen bij de bouwing van een groot huis.

Tijdrekening. — Van de verdeeling des jaars in maanden, weken en dagen, hebben de bewoners der Poggi-eilanden niet het minste begrip. Hunne rekening geschiedt bij 10 maan-maanden, die zij in twee gelijke deelen verdeelen en waarvan de eene 5 maanden Akau en de andere 5 Roerau genaamd worden en zulks naar eene soort van landkrabben, die van mei tot october in menigte door hen worden gevangen en akau heeten en naar de zuidweste winden, die van october tot maart gewoonlijk de heerschende zijn en die door hen met den naam van roerau worden bestempeld.

Voortbrengselen des lands. — De voortbrengselen van de Poggi-eilanden bestaan hoofdzakelijk in:

sago, die in groote menigte in de bosschen wordt gevonden en op de gewone inlandsche wijze bereid wordt;

klappers, die er ook in groote menigte aanwezig zijn;

planken;

boomschors (koelit kajoe) die ze zeer net en aardig weten te bereiden;

schildpad;

was, doch in geringe hoeveelheden, misschien 20 à 25 pikols 's jaars;

eene soort van vernis of olie, die uit een' zwaren boom, larat genaamd, getrokken wordt en van welke boomen er velen worden gevonden;

dammar en gom-élastiek.

Buitendien planten zij suikerriet, kladdie en ook eene soort van tabak die, evenwel zeer slecht is en die zij volstrekt niet weten te bereiden; doch deze laatste artikelen slechts in geringe hoeveelheden.

Onder de vruchten treft men pisang, ananas, citroenen, die zeer groot en fraai zijn, ramboetan, mangiestan, doerian, langsé, doekoe lembadjang, djamboe en nangka aan.

Houtbosschen. — Het geheele land is een ondoordringbaar bosch, buiten de weinige kampongs, zonder openingen en geheel zonder wegen. Zwaar geboomte wordt er in groote menigte aangetroffen en de hoedanigheid van het hout wordt door velen zeer geroemd. De voornaamste soorten zijn.

Palilo,
Riboe,
Beloekoesou,
Katoeka,
Mentauroe,
Siloebiet,
Lesit,
Larat, waaruit vernis of olie wordt verkregen,
Mentjemien,
Daroe,
Manau,
Soekieliet en
Matoe.

Ook heeft men den wilden nootmuskaatboom, waarvan echter de vruchten zonder eenigen geur of smaak zijn.

Gesteldheid van den grond. — De grond is in het binnenland over het geheel tamelijk hoog doch niet bergachtig; aan het strand echter laag en op vele plaatsen moerassig. Dezelve bestaat hoofdzakelijk uit zwarte aarde met klei gemengd en heeft de uiterlijke teekenen van zeer vruchtbaar te zijn.

Nijverheid. — De bezigheid der mannen bestaat in de jagt en vischvangst. Aan deze laatste nemen ook de vrouwen deel. Bij het jagen bedienen zij zich van boog en pijl en somtijds ook van de lans. Bij het visschen bezigen zij netten benevens eene soort van harpoenen waarmede zij zeer behendig

weten omtegaan. Voorts vervaardigen zij planken en verzamelen was, dammar, gom-élastiek, klappers en andere artikelen die door de handelaren gezocht zijn.

De vrouwen bearbeiden het veld dat is: planten suikerriet, tabak, kladdie en pisang, meest aan den kant der rivier en in de nabijheid van de kampong. Zij bereiden de spijzen, verzorgen de varkens en zijn den mannen in het maken van van kano's en alle verdere bezigheden behulpzaam.

Landbouwgereedschappen, zoo als ploegen, patjols, enz. zijn geheel onbekend, wordende de grond alleen met scherpe bamboezen en kapmessen (parangs) een weinig losgemaakt.

Handel. — De handel is zeer gering; 's jaarlijks komen er 3 à 4 praauwen van 5 tot 10 kojangs, uitsluitend van Padang en Benkoelen, en daarbij bepaalt het zich. Daar geld volstrekt onbekend is, zoo geschiedt alles door middel van ruiling. De artikelen die bij de Poggijers meest gezocht zijn en dan ook steeds door de praauwen worden aangebragt, zijn de volgenden, als: koralen, blaauwe en witte, koperdraad, dunne en dikke kapmessen (parangs), scharen, spiegeltjes, scheermessen, vijlen, ijzeren kookpannen, inlandsche wapenen en rood en wit katoen; dit laatste wordt gebruikt om zich 's nachts tegen de muskieten, die eene wezenlijke landplaag zijn, te beschermen.

Voor deze artikelen ruilen de handelaren hoofdzakelijk in de na te noemen voorwerpen, als: klappers, sago, planken, boomschors, was, schildpad, dammar, gom-élastiek, rottan en vernis of olie, die uit de houtsoort, larat genaamd, wordt verkregen. Klappers, sago en planken zijn echter de hoofdartikelen van uitvoer. Al het andere vindt men slechts in geringe hoeveelheden.

Deze handel is voor de handelaren tamelijk voordeelig en zulks in weerwil dat zij soms, ja meestal, uithoofde van het stelsel van onthouding en het raadplegen van het ora-

kel door de Poggijers, vier, vijf en meer maanden moeten vertoeven, alvorens hunne goederen aan den man te kunnen brengen en eene lading magtig te worden.

Onderlinge handel bestaat er volstrekt niet. Evenmin met de naburige Pora-eilanden.

Geschikte reeden en ankerplaatsen. — De meest geschikte ankerplaats is de straat van Sikokop (ten regte Sitekoko). Deze straat scheidt de beide bewoonde eilanden, Noord- en Zuid-Poggi in derzelver breedte van een en is uitmuntend geschikt, om een aantal schepen van het grootste charter te bergen. Men ligt hier zoo veilig mogelijk en beschut tegen alle winden. Bovendien is men in de onmiddelijke nabijheid van riviertjes, die naar onderscheidene der meest volkrijke kampongs leiden. Behalve deze straat, die in alle opzigten uitmuntend mag genoemd worden, heeft men nog eene ankerplaats aan den noordkant van Noord-Poggi, Doea-mata geheeten en eene aan den zuidkant van Zuid-Poggi, Katoeroi genaamd, doch deze beide laatsten zijn, hoezeer niet direct gevaarlijk, echter minder goed en meer geschikt voor praauwen en andere kleine vaartuigen dan voor grootere schepen (1).

Onderling verkeer. — Het onderling verkeer tusschen de Poggi-bewoners geschiedt uitsluitend door middel van sampans (kano's), die ze vrij hecht en net weten te vervaardigen. Bij groote togten tuigen zij deze vaartuigen op met masten en zeilen van boomschors of klapperbladeren. Wegen zijn geheel onbekend, doch daar zij de gewoonte hebben om hunne kampongs, hoezeer soms 3 en meer uren landwaarts in liggende, altijd in de onmiddelijke na bijheid van eene,

(1) De handelaren liggen gewoonlijk het langst in de straat van Sitekoko, doch gaan ook elders en wel zoo digt mogelijk in de nabijheid der kampongs ten anker, hetgeen zij met hunne kleine vaartuigen gevoeglijk doen kunnen.

met hunne sampans bevaarbare rivier te bouwen, zoo hebben zij aan dezelven ook minder behoefte (1).

Klimaat. — Het klimaat is bedompt en binnenlands warmer dan op Java en Sumatra, hetgeen veroorzaakt wordt door de boschrijkheid van het land, waardoor geene geregelde doorstraling van lucht kan plaats hebben.

Heerschende ziekten. — De eenige heerschende ziekte is tusschenpoozende koorts. Uitslag of huidziekten worden hoogst zeldzaam aangetroffen. Venerische ziekten, mazelen, pokken, cholera, lepra enz. zijn geheel onbekend. Tegen koorts hebben zij een geneesmiddel, dat meestal door het hoofd of een der oudsten uit de kampong bereid wordt en uit het vocht van onderscheidene bladeren, gemengd met suikerrietsap, bestaat. Dit middel moet volgens hunne verzekering zeer heilzaam zijn.

Taal. — De taal der Poggijërs is geheel verschillend van het Javaansch, Maleisch, Redjangsch, Lampongsch, Battaasch enz. Dezelve is echter niet onwelluidend, als hebbende de woorden een aantal klinkers (2).

Gezindheid jegens het Gouvernement. — Daar zij niet het geringste begrip van gouvernement of bestuur hebben, zoo is het moeijelijk dienaangaande iets met zekerheid te zeggen.

Het is ons echter bij onderscheidene gelegenheden gebleken, dat zij zich zeer begeerig toonden, om dingen, die zij bij anderen zagen en waarvan zij zich geen begrip konden vormen, te leeren kennen; zoo verzekerden zij meermalen, wanneer hun aan boord van de Hekla rijst werd te eten

---

(1) Groote rivieren worden nergens aangetroffen. Allen zijn alleen met kleine sampans of kano's bevaarbaar.

(2) De in het handschrift hiervolgende woordenlijst laten wij achterwege, als geheel gelijk aan die van den Heer Rosenberg (Zie dit Tijds. dl. I. bl. 428 vgg).

gegeven, dat deze lekkerder was dan sago en kladdie, en dat zij gaarne alles zouden willen doen indien iemand de goedheid wilde hebben hun te leeren hoedanig dezelve kon worden verkregen.

Bij de aankomst van de Hekla, waren zij aanvankelijk zeer bang, doch toen de tolken aan wal gegaan waren en hun hadden verzekerd dat wij niet waren gekomen om hun leed te doen, kwamen er nog dienzelfden dag drie personen aan boord; in den beginne wel zeer angstig, vooral toen zij zoo vele blanke menschen ontwaarden, doch door eenige geschenken en vriendelijke toespraak veranderde die angst spoedig in ongedwongene vrolijkheid, kinderachtige nieuwsgierigheid en luidruchtige bewondering omtrent allēs wat zij zagen. Den volgenden morgen kwamen er reeds meer dan vijftig aan boord, waaronder ook vrouwen en meisjes, en dit is gedurende den geheelen tijd van het verblijf der Hekla, elken dag het geval geweest. Sommigen zelfs bleven acht dagen achter elkander zonder het schip te verlaten.

Als reden van hunne vrees in den beginne, gaven zij op, dat hunne vaders en heel oude, nog levende menschen in hunne kampongs, hun meermalen hadden verzekerd, dat, lang geleden, eens een groot schip was gekomen waar niet anders dan blanken aan boord waren; dat die blanke menschen hun hadden mishandeld, een hunner met een geweer hadden gedood, hunne vrouwen en meisjes hadden geroofd en mede aan boord genomen, en, wat het ergste van alles was, bijna al hunne varkens hadden gestolen; er bijvoegende, dat zij echter nu niet meer bang waren, maar de blanken, die hun zoo veel moois gaven zonder er planken, klappers, sago, of andere dingen voor te willen hebben, als hunne vrienden beschouwden.

Oorsprong der bevolking volgens de overleveringen. — (Na een verhaal omtrent den oorsprong der bevolking, bijkans gelijkluidende aan dat, voorkomende in het stuk van den Heer

Rosenberg over de Mentawei-eilanden (Tijds. dl. I. bl. 438 199) geven de Heeren Hinlopen en Severijn nog het volgende):

In sommige kampongs verhaalt men aldus. In overoude tijden gebeurde het eens, dat twee personen, een man en eene vrouw, van Ketaun, door den Sultan van Moko-Moko (onder wien Ketaun behoorde, gelijk het nog tot heden tot die afdeeling behoort), wegens het plegen van ongeoorloofde gemeenschap zwaar beboet werden.

De boete niet kunnende betalen werden zij door den Sultan en zijne rijksgrooten veroordeeld, om beiden op een bamboezen vlot gezet en aan de golven prijs gegeven te worden. Dit gebeurde. Na zeven dagen, zonder eten of drinken, op zee rondgezworven te hebben, kwamen zij op de Poggi-eilanden en werden de stamouders der volgende geslachten.

Al hetgeen hier voor omtrent de Poggi-eilanden gezegd is, kan ook van toepassing worden beschouwd op de naburige eilanden Noord- en Zuid-Pora.

VERSLAG

VAN EEN IN 1854 BEWERKSTELLIGD ONDERZOEK OP HET EILAND

ENGANO,

door den Luitenant ter zee 1e klasse, kommandant van Z. M. Schoenerbrik Sylph,

J. VAN DER STRAATEN,

en den Kontroleur der 1e klasse bij het binnenlandsch bestuur ter westkust van Sumatra,

P. SEVERIJN.

Voorwoord.

In het tweede deel, bladz. 479 en volgg. van dit tijdschrift, is geplaatst een verslag omtrent het eiland Engano door den djoeragan Boewang.

Door de welwillenheid van het Gouvernement is de redactie in staat thans een meer uitvoerig verslag aangaande dit weinig bekende land, het publiek aan te bieden, dat zal worden gevolgd door eene beschrijving van datzelfde eiland, door den Heer H. von Rosenberg aan de redactie gezonden.

In de eerste helft van dit jaar werd aan den Luitenant ter zee 1e klasse J. van der Straaten en den Kontroleur der 1e klasse ter Westkust van Sumatra P. Severijn opgedragen, een onderzoek omtrent de gesteldheid van Engano in te stellen en des-

wege een rapport in te dienen. Aan deze opdragt is door de genoemde Heeren voldaan en het Gouvernement heeft welwillend hun verslag aan de redactie van dit Tijdschrift afgestaan. Wij laten het voorafgaan door het volgende uittreksel uit een rapport van Zijne Excellentie den Vice-admiraal Van der Plaat aan het Gouvernement, betreffende de reis naar en het verblijf te Engano van Z. M. schoenerbrik Sylph.

» Den 25en Mei 1854 vertrok Z. M. schoenerbrik Sylph van » Padang naar Benkoelen, ten einde aldaar den Kontroleur » Severijn aftehalen, een' tolk en loods voor Engano te zoeken, » en eenige artikelen aan te koopen, zoo als bladen blik, bos- » lemmer messen, vijlen, koralen, sitsen baatjes en parangs, » bestemd tot geschenken voor de bevolking van genoemd » eiland.

» Den 7en Junij met een en ander gereed gekomen, verliet » de Sylph de Poeloe-baai, en kwam op den 10en aan de » Noordwestzijde van het eiland Engano, op circa 3/10 mijl » van het omzoomende rif, beoosten eene opening, welke » de loods als den mond der ankerplaats Brahoe en als eene » goede ligplaats had aangewezen, ten anker. Op dien » zelfden dag reeds kwam men in aanraking met eenige » op zijde komende inboorlingen, en gelukte het, door het » geven van geschenken en door het toespreken van den » tolk, dien zij zeer goed kenden, hen alle wantrouwen te » ontnemen.

» Een onderzoek met sloepen bevestigde het vermoeden, » dat het naar binnenkomen eene met gevaar gepaard gaan- » de manoeuvre zou zijn, zijnde de ingang zeer naauw, met » zware branding aan weerskanten. Daar het echter te voor- » zien was, dat op de Z. O. zijde van het eiland, in dit jaar- » getijde, weinig zou zijn uittevoeren, besloot de bevelhebber » te trachten naar binnen te geraken, hetgeen op den 12en, » na eenen moeijelijken en zorgzamen arbeid, gelukte. In

» den avond van dien dag kwam de Sylph eerst op veiligen » ankergrond.

» De officieren werden met het opnemen der baai van » Brahoe belast en de kommissie vertrok landwaarts in, » overal door de bevolking wel ontvangen wordende.

» Op den 27en voelde men, ten half vier uren in den mor- » gen eene zeebeving, kort daarop 5 schokken vergezeld » van onderaardsch gedruisch, en later, tot 3 uren 's namid- » dags, nog 5 schokken. De rigting der schudding was van » het Z.W. naar het N. O. Dorre boomstammen vielen » om en het bosch was in beweging als of het door eenen » dwarlwind bewogen werd.

» Niet zonder gevaar kwam de Sylph op den 28en de baai » weder uit. Men koerste nu langs de zuidzijde van het eiland, » om te onderzoeken of ten westen van het op die kust » gelegene eilandje, zooals te Benkoelen door eenen fransch- » man Duclos verzekerd was, eene geschikte ankerplaats » gevonden werd.

» Op aanwijzing van eenige Enganezen zeilde de Sylph den » volgenden dag met omzigtigheid eenen trechtervormigen in- » gang binnen, en ankerde in denzelven in 7 vademen zand- » en koraalgrond. Door eene opname met sloepen over- » tuigd, dat deze ankerplaats, Biloa genaamd, meer naar » binnen slechts voor kleine vaartuigen dienstbaar kon zijn, » spoedde men zich om den van alle kanten, behalve de » Z. en Z.O. zijden, de heerschende windrigting tevens, ingeslo- » ten bodem in het ruime sop te krijgen, waarbij andermaal » de Sylph zeer nabij den rand van een wis verderf kwam.

» Den 1en Julij werd bestemd om de baai aan de Z.O. zijde » te bezoeken. De hooge zee en deining, de frissche, regt op » de kust waaijende koelte en de daar tegen staande ontzet- » tende deining, het gevaarlijke om eene sloep ter ver- » kenning af te zenden en weder aan boord te krijgen, » het afraden van den loods, waren echter meer dan vol-

» doende redenen, om den bevelhebber te doen besluiten het » vaartuig niet roekeloos te wagen.

» Na nog eenige plaatsbepalingen te hebben verrigt, en langs » de kusten zeilende, de ervaring te hebben opgedaan, dat » aan de Zuid- en Oostzijde, door het onduidelijk gezigt op de » hoeken veroorzaakt door het opstuivend water, waardoor die » als in eenen mist gehuld lagen, in den Z. O. mousson voor » de hydrographie weinig of niets was uit te voeren, keerde » de Sylph den 2en Julij in de Poeloe-baai terug om al- » daar den loods aftezetten."

Verhaal van eene reis met Z. M. schoenerbrik Sylph, van Padang naar het eiland Engano en terug.

Z. M. schoenerbrik Sylph vertrok op den 25en Mei 1854 van Padang en kwam den 1en Junij daaraanvolgende ter afhaling van den Heer Severijn, te Benkoelen aan.

Onverwijld werden pogingen aangewend, om eenen geschikten tolk optesporen en de noodige geschenken intekoopen.

Het eerste had veel moeite in; op geheel Benkoelen bevond zich slechts een persoon, die de taal der Enganezen sprak en eenigzins met een gedeelte van het eiland bekend was.

Deze persoon, een chineesche handelaar, Tje Beng genaamd, had echter weinig lust de commissie te vergezellen en niet dan na herhaalde vergeefsche pogingen te hebben aangewend, gelukte het eindelijk hem te bewegen tegen eene geldelijke belooning en eene vrije tafel aan boord mede te gaan.

Nadat eenige op Engano meest gewilde artikelen, bestaande in bijlen, parangs, blik, messen, koralen, enz. waren ingekocht werd den 8en Junij het anker geligt, en kwam men na alle mogelijke voorzorgen ter voorkoming van on-

gelukken genomen te hebben, in den morgen van den 12en Junij, aan de Noordwestzijde van Engano, in 2½ à 3 vademen water, gelukkig ten anker.

Reeds den vorigen dag waren eenige Enganesche kano's met zes tot acht personen, in de nabijheid van de Sylph gekomen, doch blijkbaar zeer angstig en zonder dat iemand het wagen durfde aan boord te gaan; spoedig echter gelukte het, hun door toespraak van den chinees en het vertoonen van koralen en andere voorwerpen, minder vrees aan den dag te doen leggen, en kwamen er dan ook tegen den avond eenigen over.

Toen eenmaal het voorbeeld gegeven was, groeide het getal gasten allengskens aan, en duurde het niet lang, of zij maakten het aan boord, door hunne luidruchtigheid en onophoudelijk vragen om alles wat hun maar onder de oogen kwam, zeer lastig.

Aanvankelijk verkeerden zij in het denkbeeld dat blanken, menscheneters waren, maar toen zij zich van het tegendeel overtuigd hadden en met de bemanning vertrouwelijk begonnen te worden, boden zij, door allerlei vuile en onkiesche gebaren, vrouwen en meisjes aan, en deden alle moeite om de matrozen te bewegen met hen aan wal te gaan.

Daags nadat wij veilig geankerd waren, begaven wij ons, slechts door den tolk vergezeld en ongewapend, aan wal en werden dadelijk door meer dan 200 personen, zoo mannen, vrouwen als kinderen omringd en met een oorverdoovend gejoel begroet. Van alle kanten werden wij betast en bevoeld en men noodzaakte ons, als het ware, stuk voor stuk onze kleederen uit te trekken, en ter bezigtiging aan hen overtegeven. Eenigen liepen er mede weg of trokken ze op eene allerkoddigste wijze aan; vooral hadden zij groote neiging om onze borst, enz. te betasten en konden zij niet gelooven, dat ons vel niet ook nog een kleedingstuk was. Zij maakten het ons ongeloofe-

lijk lastig en nu en dan moest de chinees, die eene ongeladene pistool had medegenomen, ons met de vertooning van dezelve te hulp komen. Tegen het vallen van den avond keerden wij half naakt en deerlijk geplukt en gehavend aan boord terug.

Toen onze aankomst eenmaal bekend was geworden, kwam er onophoudelijk eene menigte volks uit het binnenland opdagen, en werden de zoo even beschrevene tooneelen, zoo dikwijls wij ons aan wal begaven, herhaald. Daar dit onuitstaanbaar begon te worden, zoo besloten we eenige hutten aan het strand te laten opslaan, waaraan zij onmiddelijk, tegen belooning van eenige boslemmermessen, voldeden.

Wij bleven toen een paar dagen en nachten onder hen aan den wal, wonnen meer en meer hun vertrouwen, en maakten afspraak, om, vergezeld door eenige zoogenaamde radja's, het binnenland integaan.

In den vroegen morgen van den 17^{en} Junij gaven wij aan dat voornemen gevolg.

Aanvankelijk roeiden we met eene sloep van de Sylph, circa een uur Noordwaarts op en gingen toen in eene kano der Enganezen over; onze weinige goederen en de ons vergezellende radja's, hadden plaats in andere kano's gevonden. Naauwelijks een kwartier uurs afgelegd hebbende, brak de uitlegger van de kano, waarin wij gezeten waren, en deed eene aanrollende zee het brooze vaartuig omslaan. Gelukkig voor ons, was het daar ter plaatse niet diep, zoodat het water niet hooger dan tot aan den hals kwam. Wij hadden ons echter door pijnlijke aanraking met de scherpe koraalsteenen deerlijk bezeerd en moesten op bloote voeten (want bij het omslaan der kano hadden we ook onze schoenen verloren) eene hoogst smartelijke wandeling over den koraalgrond naar den wal doen. Nadat wij een weinig tot ons zelven gekomen waren en de kano weder in orde was gebragt, vervolgden wij onze

reis, en kwamen, een uur later ongeveer, aan de plaats die ons als geschikt werd aangewezen, om landwaarts in-tegaan. Door modderpoelen, bosch en struiken, kwamen wij, na twee uren marcherens, aan het eerste gehucht van de negorij Kara Koea.

De bewoners ontvingen ons met alle betoon van blijd-schap en noodigden ons om strijd uit, hunne woningen binnen te treden of, beter gezegd, met moeite binnen te kruipen en hunne wapenen en bezittingen te bewonderen. Alles wat wij zagen was verrassend, vreemd en eigen-dommelijk en getuigde op eene duidelijke wijze, van den nagenoeg geheel wilden staat des volks. S'avonds ten 6 uren namen wij vermoeid en pijnlijk aan al de leden, ons eerste nacht-verblijf in een der gehuchten van de negorij Kannaninie.

Den 17^{en} en 18^{en} Junij zetten wij onze landreis op dezelf-de wijze voort en ontmoetten overal erbarmelijke wegen, modder en kreupelhout, overal denzelfden toestand, en kwamen in den avond van laatstgenoemden dag aan boord van de Sylph terug.

Wij hadden de begeerlijkheid van het volk overal zoo groot bevonden, dat wij, in weerwil van de meest mogelijke zuinigheid, vreesden met onzen voorraad van geschenken niet te zullen toekomen en dierhalve een aantal voorwerpen, ons in eigendom toebehoorende, onder hen ronddeelden.

Gedurende ons bezoek in het binnenland spraken we, onder anderen, herhaaldelijk met de bevolking over hare onmenschlievende handelwijze bij aankomst van schipbreuke-lingen op het eiland, en hielden haar het slechte daarvan nadrukkelijk voor. Zij luisterden zeer aandachtig en verklaar-den, dat de meeste personen die op het eiland schipbreuk hadden geleden, gestorven waren doordien ze geen biera of kladdie maar steeds kippen hadden willen eten, die zij hen echter niet hadden willen geven, zoomede door ziekten; dat zij nimmer iemand vreemds uit eigene beweging leed

hadden gedaan, maar de vreemdelingen zelve steeds de aanleidende oorzaken geweest waren, en dat, indien zij enkelen nu en dan geslagen of met pieken geworpen hadden, dit alleen dan geschied was, wanneer men hen eerst kwaad had willen doen. Zij beloofden echter voortaan elken ongelukkige met al hun vermogen te zullen bijstaan.

Ook stelden we aan elk der hoofden van de verschillende negorijen een geschrift in de Hollandsche en Maleische taal en voorzien met het cachet van de Sylph ter hand, onder duidelijke voorhouding, dat zij met hetzelve bij aankomst van schepen, zonder eenige vrees, vrijelijk aan boord konden gaan en aan elken blanke, die het eiland mogt bezoeken, moesten vertoonen; zij beloofden zulks ten stelligste, en bewaarden het papier dadelijk zorgvuldig in een bamboezen koker.

Dit geschrift luidde als volgt:

» Dit dient tot bewijs, dat Z. M. schoenerbrik Sylph, in » de maand Junij 1854, het tot den Nederlandsch-Indischen » Archipel behoorend eiland Engano, op last der Hooge » Regering bezocht en aldaar geruimen tijd vertoefd heeft.

» Dat de heeren J. van der Straaten, kommandant van » genoemden bodem, en P. Severijn, kontroleur der eerste » klasse, eene reis door het binnenland hebben gemaakt » en door de bevolking overal wel en vriendelijk ontvangen » zijn.

» Uitgereikt aan den Radja van de negorij. . . . .

» Aan boord van Z. M. schoenerbrik Sylph, den 18^en^ Junij » 1854, liggende geankerd aan de Noordwestkant van het » eiland in 2½ à 3 vaam water."

(w.g.) J. van der Straaten.
(») P. Severijn.

De tolk Tjebeng was ons op deze reis van veel dienst en

toonde herhaaldelijk met het eiland en de bewoners goed bekend te zijn.

Den 20en Junij, omstreeks één ure des namiddags, had er een treurig ongeluk plaats, doordien van de zes matrozen en een kwartiermeester, die den vorigen dag met de barkas waren uitgezonden om water te halen, op de terugreis en in het gezigt van de Sylph, door het omslaan van de barkas, vijf matrozen verdronken. Door het toebrengen van onverwijlde hulp en de onversaagdheid van eenige matrozen, die, op ontvangen bevel, dadelijk in de sloep sprongen en in weerwil van de hevige branding en het gevaar, uit al hunne magt naar het tooneel des ongeluks roeiden, gelukte het den kwartiermeester en een der matrozen, die zich aan de kiel van het vaartuig hadden vastgeklemd, nog tijdig te redden.

Beide personen werden geheel buiten kennis en meer dood dan levend aan boord gebragt en het moet voor een groot gedeelte aan de kunde en den ijver van den officier van gezondheid Van Leent, worden toegeschreven, dat beiden zijn behouden gebleven.

Van den 21en tot den 24en Junij hielden wij ons onledig met het doen kappen en bijeen verzamelen van onderscheidene der meest belangrijke houtsoorten, die wij op onze reis hadden aangetroffen, zoomede met de verkrijging van eenige andere voorwerpen, die als inheemsch kunnen worden beschouwd.

Na drie dagen op gunstigen wind gewacht te hebben, gingen wij, in den morgen van den 28en onder zeil naar de zuidoostkant van het eiland, doch daar het weêr onstuimig was en er op dat gedeelte van het eiland in dit jaargetijde eene hevige deining loopt, zoo besloten wij, na eenige vergeefsche pogingen in het werk gesteld te hebben, om den wal te naderen, af te houden en ons verder te bepalen tot het rondzeilen van het eiland en het doen van

hydrographische opnemingen en wendden we, na zulks volbragt te hebben, in den namiddag van den 1en Julij den steven naar Benkoelen, alwaar wij den volgenden dag aankwamen.

Na den tolk Tjebeng aan wal gezet, water ingenomen en andere noodige scheepsaangelegenheden verrigt te hebben, vertrokken we den 13en van laatstgenoemde plaats en kwamen den 22en Julij op Padang terug.

Verslag van het onderzoek op het eiland Engano.

Aardrijkskundige ligging, grootte en uiterlijke gedaante des eilands. — Het eiland Engano is gelegen tusschen 5° 18′ en 5° 30½′ zuiderbreedte en 102° 7′ en 102° 22′ oosterlengte en dien ten gevolge nagenoeg 5 mijlen lang en 4½ mijlen breed. Hetzelve heeft eene onregelmatig veelhoekige gedaante en vertoont zich als laag land in het midden rijzende met eenige hellingen.

Het hoogste punt des eilands zal nog geene 500 voeten bedragen. Uit zee ontwaart men bijna langs het geheele strand eene ontelbare menigte klapperboomen, rijk aan vruchten.

Het geheele eiland is omringd door reven, waarop voortdurend hevige branding staat en waarvan sommigen, voornamelijk aan de Noordwest- en Zuidoostzijde, zich ongeveer eene halve mijl ver in zee uitstrekken, waardoor het hoogst gevaarlijk is, het eiland digt te naderen. De stranden zijn laag en glooijend en de grond bestaat uit koraal en schulpzand.

Het eiland vertoont zich uit zee, als een ondoordringbaar bosch, waarin men geene enkele opening kan ontwaren.

Algemeene beschouwingen en bijzonderheden. — De bewoners van Engano staan op den allerlaagsten trap van menschelijkheid en beschaving, die men zich denken kan. Zij loopen geheel naakt en zijn op het punt van zedelijkheid, ge-

heel dieren. Zoowel vrouwen als mannen zijn forsch gebouwd en hun gansch uiterlijk duidt kracht aan. De kleur der mannen is rood-donker bruin, doch die der vrouwen iets blanker. Het vel zoowel van mannen als vrouwen is zacht. De mannen dragen het haar, dat bij mannen en vrouwen gitzwart en glimmend is, kort afgesneden, terwijl de vrouwen het lang dragen. Sommigen der laatsten hebben uitstekend fraaije en rijke haren, doch maken er weinig of in het geheel geen werk van. Men treft enkele wezenlijk schoone vrouwen aan, en ook onder de mannen vindt men er eenigen, die fraai gebouwd kunnen genoemd worden. Over het geheel echter heeft het volk door deszelfs algeheele naaktheid en vooral ook doordien de meesten huiduitslag hebben, maar boven alles door de verregaande zedeloosheid, meer nog door gebaren dan woorden, iets afzigtelijks.

Op jeugdigen leeftijd, worden, zoowel bij mannen als vrouwen, gaten in de oorlellen gestoken en voortdurend door het aanhangen van zware voorwerpen uitgerekt. In die gaten worden allerlei ronde voorwerpen van hout, rottan, vischbeen, schildpad, enz. bevestigd, soms ter grootte van een' gulden en meer. Bij feestelijke gelegenheden steken ze bloemen en bladeren in de gaten. Bij sommigen is de oorlel, door de zwaarte der voorwerpen, van een gescheurd en zulks vermeerdert even als de gaten zelven hunne schoonheid in geenen deele.

Als een der heerschende karaktertrekken des volks kan worden beschouwd, dat ze uiterst zindelijk en arbeidzaam zijn. Hunne huizen, tuinen, kampongs, wapenen, in een woord, alles is even rein en helder; voortdurend ziet men hen poetsen en schoonmaken en zoowel vrouwen als mannen zijn bijna aanhoudend bezig.

Hun voedsel bestaat in kladdie, obies, biera en pisang; voorts eten ze veel visschen, nu en dan, indien ze dezelven

magtig kunnen worden, wilde varkens; zoomede kippen, doch deze laatsten, die slechts in gering aantal op het eiland aanwezig zijn, hoogst zeldzaam en alleen bij feestelijke gelegenheden. Kleine visschen nuttigen ze raauw, doch het overige voedsel wordt gewoonlijk een weinig in het vuur gelegd of gepoft, doch ook meer dan half raauw verslonden; van zout, dat op het eiland onbekend is, hebben ze een' afkeer, en alles wat slechts een' zoutachtigen smaak heeft, werpen zij van zich. Rijst echter nuttigen zij gaarne en bij herhaling verzekerden zij die lekkerder te vinden dan kladdie of biera. Hunne drank bestaat uitsluitend in klapperwater; niet dan bij hevigen dorst en wanneer ze toevallig geene klappers in hunne nabijheid hebben, hetgeen echter bijna nimmer het geval is, drinken zij gewoon water, doch steeds met tegenzin. Van sirie en tabak hebben ze eenen onoverwinnelijken afkeer, zoo ook van sterke en bedwelmende dranken. Van suikerriet, dat weinige jaren geleden door eenen handelaar van Benkoelen overgebragt en aldaar geplant is, en waarvan men hier en daar een enkel tuintje aantreft, houden zij echter veel.

Over het geheel bepaalt zich hunne gansche kennis tot hunne omgeving, en enkele dingen die ze van de handelaren geleerd en overgenomen hebben; al wat daar buiten ligt is hun ten eenemale vreemd en onverklaarbaar.

Overigens zijn zij zeer hebzuchtig; van alles wat zij zien willen zij zich aanstonds meester maken, en somwijlen is er eene zeer ernstige toespraak of zijn er nog meer krachtige middelen noodig om hun zulks te beletten.

Men kan gerust aannemen, dat, indien zij van nature niet zeer vreesachtig, voornamelijk voor onbekende voorwerpen en boven alles voor schietgeweer waren, zij zich geen oogenblik zouden bedenken, om moord en doodslag te plegen ten einde aan hunne zucht tot plunderen bot te vieren.

De handelaren weten dit en verzuimen dan ook nimmer zich goed van vuurwapenen te voorzien. Hunne vrees daarvoor is zoo groot, dat een los schot met geweer of pistool genoegzaam is om hen bij honderden uit elkander te doen stuiven, en het moet alleen daaraan worden toegeschreven, dat 8 of 10 menschen (want gewoonlijk hebben de handelspraauwen niet meer opvarenden) in staat zijn, om eenige honderden sterke, forsche kerels ontzag en eerbied inteboezemen.

Geld of edele metalen, zoo als goud en zilver, zoomede edele gesteenten zijn geheel onbekend. Ook van lezen en schrijven hebben zij niet het minste begrip.

De eenige verscheurende dieren die men op Engano aantreft zijn kaaimannen en slangen. Olifanten, rhinocerossen of tijgers vindt men er niet.

Huisdieren worden er niet aangetroffen. Alleen vindt men hier en daar eene enkele, door handelaren achtergelatene kat.

Aan vogelen is het land zeer arm, alleen treft men er beo's, groene papegaaijen, duiven en nog een paar soorten van kleine vogels aan.

Hunne woningen liggen meestal niet verder dan hoogstens één of één en een half uur van het strand.

De verschillende gehuchten, die eene negorij vormen, liggen zoo veel mogelijk nabij elkander en de tusschenruimte is meerendeels niet grooter dan noodig is, om tuinen aanteleggen en aardvruchten te kweeken. Elk gehucht is stevig ompaggerd en zulks voornamelijk om wilde varkens te weren en de rooverijen van het volk uit andere negorijen tegen te gaan.

Niet alleen aan de stranden en in de onmiddelijke nabijheid van elk gehucht, maar ook door het geheele land, treft men eene groote menigte klapperboomen aan, die gedeeltelijk door het volk geplant worden, doch hoofdzakelijk, vooral aan de stranden, door afvalling van zelven opschieten.

Behalve pisang levert het land geene andere vruchten dan djamboe, mangga en eene slechte soort van kleine citroentjes, en deze laatste drie soorten zijn nog door handelaren van Benkoelen en elders, weinige jaren geleden, overgebragt en geplant.

De verkeering onder hen is gul en vriendschappelijk en vooral personen van dezelfde negorij zijn jegens elkander zeer hulpvaardig en mededeelzaam. De negorijen onderling hebben echter niet zelden geschil en die geschillen, die somtijds wegens vrouwen, maar bijna altoos om nietige beuzelingen ontstaan, zijn dikwijls zeer bloedig. De gewoonte brengt mede, dat wanneer twee personen uit twee negorijen met elkander geschil hebben, de geheele bevolking dier beide negorijen zich de zaak aantrekt en vijandig jegens elkander gezind is. Dikwijls komen partijen in openbaren oorlog en worden die geschillen alleen daardoor geeindigd dat de verliezende aan de winnende partij, eene boete, bestaande in wapenen en ijzerwerk, aanbiedt.

Aan hunne wapenen zijn de Enganezen hartstogtelijk gehecht en om die te verkrijgen volbrengen zij met vreugde den zwaarsten arbeid. Die de meeste wapenen heeft, wordt voor den aanzienlijksten gehouden en daarin bestaat hunne eenige glorie en rijkdom. Bij sommige personen telden wij niet minder dan 80 pieken, 54 bijlen, 79 parangs, 400 boslemmermessen, 35 platen blik en voorts eene menigte klewangs, sabels, en andere wapenen, hetwelk alles aan een' en denzelfden persoon toebehoorde. Men kan hun geen grooter genoegen doen, dan hunne wapenen te bekijken en zijne verwondering over derzelver fraaiheid te betuigen.

Aanvankelijk was hun eenig wapen eene houten piek; waarvan de punt in het vuur gehard was; sedert hun verkeer echter met handelaren van Java, Sumatra, Celebes en elders, worden er allerlei soorten van snijdende voorwerpen in menigte ingevoerd en daaronder voornamelijk bijlen, bakmessen, klewangs, sabels en boslemmermessen.

Ofschoon de piek nog steeds als het eenige nationale wapen moet worden beschouwd, zoo vervaardigen ze de punt echter niet meer van hout, maar van ijzer en wel van boslemmermessen en parangs, en in weerwil dat zij bij die vervaardiging geen vuur gebruiken, maar alles door kloppen, slijpen en vijlen geschiedt, weten ze echter aan het ijzer allerlei vormen te geven en leggen daarbij een taai geduld aan den dag. De lans of piek is bij de Enganezen een werpwapen. Op 50 passen afstands missen ze zelden hun man en men moet hen dat wapen hebben zien hanteren om zich een juist denkbeeld te kunnen vormen van de bewonderenswaardige wijze, waarop sommigen er mede weten om te gaan. Reeds als kinderen van 5 en 6 jaren worden zij er gemeenzaam mede gemaakt. Wij zagen op onze reis door het binnenland in onderscheidene gehuchten kinderen bezig zich te oefenen met kleine lansjes van 2 à 3 voeten lengte, behoorlijk van scherpe ijzeren punten voorzien. Deze oefeningen geschiedden met zoo veel ernst, dat zé elkander niet zelden bloedige wonden toebragten.

Buiten de bovengenoemde wapenen hebben zij tot hunne verdediging nog eene soort van uit stevig hout vervaardigde schilden, van 5 à 6 voeten hoogte en 2 à 3 voeten breedte.

Indien er bij hen vrees voor overval van hun gehucht bestaat, gebruiken zij die schilden als borstweringen, waar achter zij zich verschuilen en van waar zij hunne vijanden, wanneer die het wagen hen te komen bestoken, met pieken werpen; eindelijk bezigen zij de lans nog bij de vischvangst, doch sedert zij door de handelaren het gebruik van netten hebben leeren kennen, is zulks niet meer algemeen het geval.

Verdeeling des eilands; bevolking; huizen. — Het eiland is verdeeld in negen negorijen, over elke van welke een of

meer hoofden zijn, onder de benaming van radja. Sommige dezer negorijen tellen tot 28 gehuchten, terwijl anderen slechts 3 gehuchten groot zijn.

Elk der gehuchten of kampongs telt van 3 tot 10 huizen en deze huizen, volkomen in de gedaante van Europesche bijenkorven gebouwd, zijn gewis het zonderlingste, wat men in den archipel aantreft; zij zijn geheel rond, spits toeloopende en staan op palen van 12 tot 20 voeten hoogte.

De opening die tot deur en venster tevens dient is eene ovaal rond uitgeholde schijf, juist groot genoeg om het ligchaam met moeite en in eene schuinsche rigting gewrongen, doortogt te verleenen. Dit gat, het eenige, moet de woning van lucht en licht voorzien. De omwanding bestaat uit rottanbladeren, ter dikte van ruim een halven voet, zeer net gevlochten en maakt vooral eene aardige vertooning. Op het bovenste gedeelte of den top van sommige woningen staat het beeld van een mensch of vogel, uit hout gesneden.

Het inwendige der huizen bestaat alleen uit eenen houten bak, die tot stookplaats dient. De vloer is van planken, en tot ladders, om deze woningen te naderen, bedient men zich van boomen waarin treden gehakt zijn.

Rondom en in de onmiddelijke nabijheid van ieder gehucht vindt men tuinen, beplant met pisang, biera en kladdie: zoo wel de kampongs, huizen als tuinen, worden met buitengewoon veel zorg onderhouden, en munten door zindelijkheid ten zeerste uit.

De namen der verschillende negorijen zijn:

1. Kara Koea, aan den Noordkant des eilands met 28 gehuchten, drie radja's en eene bevolking van p. m. . . . . 1120 zielen
2. Belo Manna Koenie, aan den Noord- oostkant des eilands, met 5 gehuchten, een radja en p. m. . . . . 150 »

Transportere 1270 zielen.

	Per transport	1270 zielen.
3. Kannanimie, aan den Noord-oostkant van het eiland, met 3 gehuchten, een radja en p. m.	90	»
4. Belo Talie Koko, aan den Oostkant van het eiland, met 9 gehuchten, een radja en p. m.	270	»
5. Brahoe, in het midden des eilands, met twee radja's, 24 gehuchten en p. m. . .	720	»
6. Beloa, aan den Zuidkant des eilands, met een radja en 21 gehuchten en p. m. . .	630	»
7. Laboho, aan den Zuidwestkant des eilands, met 17 gehuchten, een radja en p. m. .	510	»
8. Leha Leha, aan de westzijde des eilands, met 19 gehuchten, een radja en p. m. .	570	»
9. Poeloe doea, aan den Zuidoostkant van het eiland, met twee radja's, 27 gehuchten en p. m.	810	»
Totaal	4,870	zielen.

Elk gehucht wordt uitsluitend door bloedverwanten bewoond, terwijl de onderscheidene gehuchten, die eene negorij vormen, zich als een stam beschouwen.

Bestuur. — Hoezeer over elke der negorijen een of meer radja's zijn, bestaat er evenwel niet het minste bestuur of gezag. De grootste gehuchten of de familien die de meeste leden tellen, worden in hunne negorij het meest gevreesd en al wat eene zoodanige familie doen wil of voor heeft wordt gewoonlijk door al de familien van de negorij gevolgd. Dit hebben de Inlandsche handelaren begrepen en daarmede hun voordeel gedaan. Daar het eene onmogelijkheid is, om, wanneer er slechts 10 Enganezen bij elkander zijn, een verstaanbaar woord te uiten of een verstaanbaar antwoord op te vangen, door het onophoudelijk en oorverdoovend geweld dat zij maken en meer nog doordien zij de gewoonte hebben, om steeds allen te gelijk te praten of liever te blaffen, zoo gingen de

speculatien der handelaren zeer langzaam voort en hadden die personen met zeer vele moeijelijkheden te kampen; van daar dat zij op het denkbeeld kwamen om te trachten slechts met één persoon te doen te hebben en door hem hunne verlangen en begeerten aan het volk bekend te maken en de hunnen te vernemen. Dit gelukte; men kwam overeen, dat de handelaren bij hunne komst, aan dien tusschenpersoon, aan wien zij den naam van radja gaven, een geschenk zouden doen van 2 bijlen, 2 parangs, 5 platen blik, 12 boslemmer messen, 1 kattie koralen en voorts een exemplaar van elk der voorwerpen, die zij nieuw mogten invoeren, zooals spiegeltjes, kammen, vijlen, scharen en soortgelijke dingen, waarin ze, na het sluiten van bovenstaande overeenkomst, de bevolking smaak hebben weten te doen krijgen.

Toen dit eenmaal goed begrepen werd, gingen de handelszaken veel gemakkelijker. Indien er eene praauw kwam, ging alleen de zoogenaamde radja, slechts door een paar personen vergezeld, aan boord, terwijl de bevolking aan het strand bleef wachten, tot de radja, na met den handelaar gesproken te hebben, hun zijn voornemen en verlangen kwam mededeelen. Kwam de handelaar om olie te kooken en was de prijs der klappers en het loon der koelies tusschen hem en den radja geregeld, dan ging ieder dadelijk aan het werk; de handelaar nam zooveel koelies als hij tot het opslaan der loodsen, het op strand halen zijner praauw, het kappen van brandhout, het raspen der klappers enz. dacht noodig te hebben en zond de overigen naar hunne respectieve gehuchten om de aanwezige klappers aftehalen. Zoo ging het ook indien hij kwam om tripang, touwwerk of iets anders op te doen. De betalingen, die steeds om de 5 dagen plaats hadden, uithoofde de telkunde der Enganezen zich niet verder dan tot 5 uitstrekt, geschiedde steeds aan het hoofd en deze zorgde, dat ieder kreeg wat

hem toekwam. Deze wijze van doen, die echter, volgens ontvangene mededeelingen, naauwelijks 25 jaren oud is, wordt nog steeds gevolgd en zelden verneemt men dat zulks aanleiding tot twist geeft of dat belanghebbenden vermeenen te kort gedaan te zijn.

Dit is echter het eenige gezag wat de zoogenaamde radja's uitoefenen. Afgescheiden daarvan heerscht er eene volkomene gelijkheid en is het land, in de volle beteekenis des woords, regeringloos.

Voortbrengselen des lands; gesteldheid van den bodem. — Buiten kladdie, biera, obies en pisang, die het voedsel der bevolking uitmaken, levert Engano, voor den handel of uitvoer, niet anders op dan klappers, touwwerk en een weinig rottan, zoomede eene soort van tripang, die echter van minder goede hoedanigheid en weinig gezocht is. Klappers zijn er in groote menigte en het eiland is mede rijk aan boomen van welker bast het touw, dat als vrij deugdzaam kan worden beschouwd, vervaardigd wordt.

Ook groeijen er onderscheidene fraaije en deugdzame houtsoorten, waarvan de navolgende de voornaamste zijn:

klokko,
koija; van de schors wordt het touwwerk gemaakt.
kiekaoko,
afoenie,
jakahoho,
kiedeh,
koea pidjoe,
namoea,
aijoba,
keokowa,
paleha,
amoehoe,
kieo,
kohaauw,

ainloe,
airofa,
kihaijoe,
kafia (ijzerhout),
hoedoe hoedoe,
hijhoboe,
kowa,
aijona en
jafoena.

Daar er echter, over het algemeen genomen, weinig zwaar geboomte op het eiland wordt aangetroffen, zoo vindt men deze soorten slechts in betrekkelijk geringe hoeveelheden.

Bovendien wordt er veel nibong, doch bamboe slechts in geringe hoeveelheid, gevonden.

De grond heeft bijna overal het aanzien van niet vruchtbaar te zijn. Het geheele eiland bestaat uit koraal- en klipsteen en op vele plaatsen treft men geene twee voeten aarde aan, of voor een groot gedeelte nog gemengd met zand. Op onderscheidene punten, waar het terrein maar eenigzins hellend is en de regen den grond kan wegspoelen, ligt het koraal bloot, en, ofschoon boomen en planten er welig tieren en het geheele land één bosch is, zoude echter, bij ontginning van den bodem en het daardoor ontstane gemis van afvallende bladeren, rottende stammen en andere meststoffen, de groeikracht spoedig zijn uitgeput. Voor de teelt van producten voor de europesche markt op eene eenigzins ruime schaal, kan dus het eiland beschouwd worden geheel ongeschikt te zijn.

Handel. — Gemiddeld komen er jaarlijks 8 à 10 praauwen van 5 tot 40 koijangs grootte op Engano ten handel. Deze vaartuigen komen van Sumatra (Benkoelen, Padang en de Lampongs), Java (Bawean, Djoewana) en Celebes en brengen hoofdzakelijk de volgende artikelen, waarin zij van lieverlede den Enganezen smaak hebben weten te doen krijgen,

als: bijlen, parangs, vijlen, boslemmermessen, blik, wiedmessen, spiegeltjes, scharen, kammen, koralen, en voorts allerlei soort van Inlandsche wapenen, met uitzondering van schietgeweer. Daarvoor ruilen zij klappers, touwwerk, rottan, tripang en planken.

De meeste, ja al de handelaren, komen op Engano om olie te kooken, slaan er tot dat einde hutten en loodsen op, en blijven er gewoonlijk zoo lang tot dat zij eene volle lading hebben, waartoe meestal, voornamelijk voor groote praauwen, onderscheidene maanden noodig zijn. Deze ruilhandel is, voor de handelaren, over het algemeen genomen, zeer voordeelig. Voor eene bijl b. v. ontvangen zij 800 klappers, voor een parang 320, voor een kattie koralen 1250, voor een boslemmermes 40 klappers, en hebben deze voorwerpen respectievelijk toch geene hoogere waarde dan *f* 1, *f* 0,50, *f* 3 en *f* 0,08. Op die leest is de gansche ruilhandel geschoeid. Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat 1000 klappers gemiddeld twee pikols olie opleveren en dat 100 Enganesche koelies (die om de 5 dagen ieder een boslemmermes en eene halve plaat blik, gezamenlijk eene waarde van p. m. *f* 0,20 hebbende, als loon ontvangen) 2000 klappers daags tot olie verwerken, dat een pikol touw (te Batavia *f* 35 à *f* 40 waard) voor 5 parangs verkrijgbaar is, dan zal men kunnen nagaan, hoe groot de winsten zijn, die door de handelaren op Engano worden verkregen, zoo ook waaraan het moet worden toegeschreven, dat de personen, die op dat eiland handel drijven, meestal allerlei zonderlinge en gevaarvolle geruchten omtrent de bevolking uitstrooijen en niet dan schoorvoetende overgaan tot het geven van inlichtingen omtrent den staat van zaken aldaar, hetgeen inderdaad het geval is. Intusschen mag, met het oog op den geringen omvang van het eiland, niet onopgemerkt worden gelaten, dat de handel zich slechts bepalen kan tot eenige praauwen en dat de markt spoedig zoude worden bedorven en de speculatien

ophouden voordeelig te zijn, indien de mededinging te groot werd.

De jaarlijksche uitvoer van Engano zal gemiddeld bedragen: 1500 a 2000 pikols olie, 50 pikols touwwerk, 100 pikols tripang, 500 planken en 200 bossen rottan.

Nijverheid. — De Enganezen zijn van aard zeer arbeidzaam; slechts zeldzaam ziet men hen ledig en wanneer aan hunnen ijver en werkzaamheid eene nuttige rigting gegeven werd, zoude er veel partij van hun te trekken zijn. Thans echter verbeuzelen ze hunnen tijd voor het grootste gedeelte met het maken van pieken, het poetsen hunner wapenen, enz.

Wegen. — De wegen zijn erbarmelijk en men moet Enganees zijn, om zich door dien chaos van struiken, boomen en modder, doortogt te kunnen verschaffen. Op plaatsen waar de grond laag is en het regenwater is blijven staan, leggen zij boomen aan elkander, soms ter lengte van een half uur gaans.

Wij marcheerden bij ons bezoek in het binnenland, onderscheidene malen over zulke bruggen en hadden steeds 3 uren noodig om een kwartier afteleggen, onverminderd het aanhoudend gevaar van armen of beenen te breken.

Die ellendige staat van zaken is te meer in het oogvallend, daar de onderlinge communicatie uitsluitend over land plaats heeft.

Klimaat. — Het klimaat is even als op Batavia, Padang, Benkoelen en andere lage strandplaatsen in Indië. De afwisselende land- en zeewinden, die er steeds periodiek waaijen, maken echter, dat men, zelfs in het binnenland, weinig last van de warmte heeft.

Heerschende ziekten. — De kwalen der menschen op Engano bestaan in koorts, doch voornamelijk in huiduitslag en zweren. Men ziet bijna niemand met een zuiver vel, vooral is zulks bij de mannen het geval, en moet welligt worden

toegeschreven aan het bijna uitsluitend gebruik van meestal raauw plantaardig voedsel en het veelvuldig drinken van klapperwater. Kennis van heel- of geneeskunde, van verzachtende planten of sappen, hebben ze niet de geringste. Hunne eenige medicijn bestaat in gloeijende asch en heetgemaakte bladeren, onverschillig van welken boom of struik, als een middel om wonden of zweren te genezen.

Epidemische ziekten heerschen er niet. Ook ziet men er geene gebrekkigen. Van venerische ziekten is het eiland echter niet vrij en deze zijn vermoedelijk door de handelaren aangebragt.

Godsdienst. — Van Godsdienst hebben de Enganezen niet het minste begrip; al onze pogingen om hun begrijpelijk te maken, dat er boven iemand woonde, die zon en maan deed schijnen en door wien regen, wind, donder en bliksem werden te weeg gebragt, die boomen en planten deed groeijen enz. waren vergeefs.

Wel wisten zij, was hun antwoord, dat het regende en donderde, dat zon en maan schenen, maar waardoor of door wien zulks ontstond was hun een raadsel.

Op onze verdere mededeelingen omtrent het Opperwezen gaven ze ten antwoord, dat indien God bij hen kwam, zij Hem pisang, klappers, touw en al wat het eiland oplevere de in menigte zouden geven, maar dat wij Hem moesten verzoeken, om veel geschenken, vooral roode koralen, bijlen en klewangs mede te brengen. Evenmin hebben zij kennis van of vrees voor booze geesten, gelijk zulks bijna bij alle onbeschaafde volkeren het geval is. Geloof en bijgeloof is op het eiland even vreemd.

Tijdrekening. — Even als met de Godsdienst is het ook met de tijdrekening gesteld, en zijn zij in dit opzigt mede geheel onkundig. Hunne kennis der getallen bepaalt zich tot 5, wanneer ze het getal 10 willen uitdrukken, slaan ze de beide handen in elkander, bij 15 nemen ze een der

voeten in beide handen en bij 20 beide voeten in beide handen, en verder gaan ze niet. Aan den Noordwestkant van het eiland zijn echter eenige gehuchten waar de bewoners tot 10 kunnen tellen, hetgeen onlangs aan eenen handelaar van Bawean gelukt is, hen te leeren.

Huwelijken. — Wanneer een man zin in een meisje heeft en zij niet tegen hem is, neemt hij haar eenvoudig tot zich. Eenige dagen nadat zulks heeft plaats gehad, komt de vader of, bij gemis van dezen, een harer bloedverwanten bij den man, toont zich ontevreden en dreigt met zijne pieken hem te zullen vermoorden. De man vraagt vergiffenis, stilt den vader met geschenken, bestaande in 5 pieken, 1 bijl, 1 parang, 2 platen blik en 5 snoeren koralen, en daarmede is de zaak afgedaan. Onmiddelijk na de verzoening worden de vrouw twee tanden, links en regts van de snijtanden, uitgebroken door den vader en zulks opdat een ieder zien kunne dat zij niet meer vrij, maar het eigendom van een ander.

De mannen verstooten of verlaten hunne vrouwen zeldzaam, doch wanneer zulks nu en dan plaats heeft, en er kinderen zijn, blijven deze het eigendom der moeder.

Begraving der lijken en daarbij plaats hebbende gebruiken. Wanneer iemand, hetzij man, vrouw of kind, den laatsten adem heeft uitgeblazen, heffen al de bewoners van zijn gehucht een schrikbarend gehuil en gejammer aan, hetwelk een geheelen dag aanhoudt. Vervolgens wordt het lijk eerst in boomschors en daarna in een vischnet gewikkeld en in de onmiddelijke nabijheid der woning van den overledene, in eenen vooraf gedolven kuil, ter diepte van 6, ter lengte van 7 en ter breedte van 4 voeten, begraven. Met het lijk begraaft men tevens al wat den overledene heeft toebehoord, niets uitgezonderd, terwijl onmiddelijk na zijn overlijden al zijne aanplantingen van klappers, pisang, biera, kladdie, enz. worden omgehouwen en verwoest. Eenigen tijd na de be-

grafenis verzoeken de nabestaanden van den overledene, al de bewoners uit de gansche negorij en geven een feestmaal, bij welke gelegenheid, doch ook alleen dan, eenige kippen geslagt worden. Elk der bezoekers is verpligt voor de familie van den overledene een geschenk, bestaande meestal in eene piek, eene plaat blik, of een weinig koralen, mede te brengen. Deze feesten duren echter nooit langer dan eenen dag; met zonsondergang gaan de genoodigden huiswaarts. Andere periodieke vermakelijkheden zijn op Engano onbekend.

Taal. — De taal der Enganezen of beter, de wijze waarop zij die spreken, is hoogst onaangenaam en onwelluidend, en kan, vooral wanneer onderscheidene personen te gelijk praten, hetgeen steeds hunne gewoonte is, niet beter worden vergeleken, dan bij het geblaf van honden. Dezelve is tevens zeer arm en men moet steeds, zelfs onder elkander, allerlei gebaren te hulp nemen, om zich verstaanbaar te maken. De ondervolgende lijst bevat bijna al de woorden die op het eiland bekend zijn, en waarvan sommigen nog van de inlandsche handelaren zijn overgenomen.

Haar	Oedoe.
Voorhoofd	Koe-oe.
Oogen	Baka.
Mond	Ko-a.
Tand	Nienie.
Neus	Pano.
Tong	Dio.
Hals	Tioeano.
Borst	Berakidoija.
Buik	Toeka.
Arm	Poeafa.
Voet	Edjaauw.
Teen	Akinoijai.
Lans	Poké poké.

Sabel	Paroetaka.
Mes	Tieko tieko.
Geweer	Boe.
Oorlog	Poefoeroe.
Bijl	Beheeuw.
Parang	Padjie.
Vijl	Kokoliaauw.
Hout	Moko doeboe.
Kano	Tahawa.
Schip	Tjoeba, Bidie bidie.
Roeispaan	Oedjie oedjie.
Huis	Praauw.
Kampong	Djoeba.
Dak	Kokoea.
Spiegel	Koroebaka.
Tuin	Kwee kwee.
Ochtend	Nieko nieko.
Begraafplaats	Hano.
Spaansche peper	Kilie kilie.
Bamboe	Abepa.
Rottan	Omé omé.
Muskiet	Kiea.
Duizendpoot	Oko.
Mier	Akie akie.
Kreeft	Oefa.
Visch	Kaaiwaauw.
Slang	Beo beo.
Schildpad	Kolia.
Kaaiman	Koeaauw kakoeka.
Vogel	Elaaiho.
Kip	Koko.
Duif	Hoehoe.
Beo	Beo beo.
Papegaai	Kakka.

Varken	Abie abie.
Kat	Beo, beo.
Mensch	Tako.
Man	Amamma.
Vrouw	Amiemie.
Kind	Adoedoe.
Zuster	Kaijo Kanimie.
Broeder	Djoha Adoedie.
Vriend	Padjo haika.
Hoofd	Oeloe.
Dag	Tio.
Nacht	Kolilopo.
Zon	Kahao.
Maan	Mona.
Sterren	Apeloea.
Regen	Eiwo.
Wind	Kioe.
Donder	Lahoe.
Bliksem	Kalikoko.
Aarde	Lopo.
Water	Lebo lebo.
Vuur	Abie abie.
Rivier	Beloa.
Berg	Kakko.
Eiland	Kefo.
Steen	Pakoe pakoe.
Zeestrand	Peroba.
Zand	Lafo beroba.
Zee	Kiema.
IJzer	E-aauw.
Koper	Kelelia.
Boom	Koe pidjoe.
Klapper	Eufo.
Nibong	Eifa.

Pisang	Nako nako.
Suikerriet	Teboea.
Kladdie	Pokiea.
Obie	Ewa.
Hoek	Koedoe.
Naarstig	Moeka Mahaina.
Lui	Kalamaina.
Genoeg	Abaai.
Niet genoeg	Kafiaai.
Binnen	Dipoko.
Buiten	Kaitofo.
Vermoeid	Kapieaka.
Stil	Kabehoka.
Ziek	Kokafieka.
Ja	O.
Neen	Keba.
Ik	Oewa.
Gij	Niomo.
Hij	Dé.
Hier	Djehe.
Daar	Aai é.
Zwart	Keloeloe.
Wit	Koehoedaauw.
Rood	Kakkie akie.
Groen	Kako.
Geel	Kakafoelo.
Blaauw	Kokoho.
Klaar	Nieka nieka.
Donker	Kefofo.
Klein	Noekie noekie.
Regt	Kenio.
Krom	Ké-ainjo.
Lang	Komai.
Kort	Kakoeda.

Zwaar	Noca.
Ligt	Karahaai.
Breed	Aijienjoe.
Smal	Noekie noekie.
Hoog	Dewé.
Laag	Noekie.
Diep	Noeoe.
Fijn	Kané kané.
Grof	Ajakraha.
Schoon	Taauw Awa.
Leelijk	Kioha.
Ver	Mé-i-mé.
Nabij	Panonema.
Huiswaarts	Kana.
Dik	Kapa-apa.
Dun	Kanenenene.
Zoet	Moné moné.
Zuur Bitter	Djoha.
Hard	Aauw liediea.
Zacht	Kiendjouw omka.
Heet	Kahaauw.
Koud	Aihoha.
Groot	Kakoeka.
Dood	Ka-a.
Levend	Kodo.
Kunnen	Nape Wakemaina.
Zijn	Kekia.
Wachten	Nahapai.
Brengen	Kemanajai.
Vragen	Behoho Pakenaauw.
Vergeten	Kapieho.
Visschen	Penono Kiro.
Duiken	Kieno.

Zingen	Hora.
Dansen	Kalale.
Schieten	Poeroebo.
Zwemmen	Pakiea.
Groeten	Jeo.
Trouwen	Kapanano.
Binden	Pamilie.
Ruiken	Hanna.
Denken	Napie apie.
Werken	Paporie.
Liegen	Paro paro.
Stelen	Pabeha.
Vechten	Papoeroe.
Vreezen	Niekie niekie.
Klimmen	Belé.
Wenschen	Kapie apienjo.
Beminnen	Kofieafie.
Ruilen	Pekelie.
Droomen	Hoearie.
Slapen	Panoeko.
Branden	Behoba abie obie.
Dooden	Natihale Kedoedijahé.
Durven	Moeka Maina.
Snijden	Poeroe.
Drinken	Iedjo.
Eten	Kakinana.
Huilen	Belo belo.
Lagchen	Oeihoho.
Spreken	Pakoena.
Zoeken	Penoenaai.
Maken	Pafrioe.
Zien	Pipinai.
Willen	Kopie apienja.
Koopen	Keboelie.

Verkoopen	Bolie.
Schenken	Pekelie.
Openen	Boekai.
Blijven	Bado Jamokikia.
Komen	Kedja-a.
Zitten	Meheko.
Loopen	Kapoepoea.
Staan	Heheloe.
Gaan	Heddi Heddi.
Een	Egaij.
Twee	Adoea.
Drie	Koloe.
Vier	Afa.
Vijf	Lieba.
Zes	Akeno.
Zeven	Lieba doea.
Acht	Afa-afa.
Negen	Lieba afa.
Tien	Tapoeloe.

Rivieren. — Aan de Noordzijde van het eiland vindt men eene rivier met stroomend water, die ongeveer 30 voeten breed en op sommige plaatsen 10 à 12 voeten diep is, zoo ook aan den Zuid- en Zuidoostkant; deze beide laatsten zijn echter minder breed en diep, doch leveren even als de eerstgenoemde uitmuntend drinkwater. Buiten deze drie rivieren, die echter geen van allen diep landwaarts in bevaarbaar zijn, treft men in het binnenland eenige kleine kreken en spruitjes aan, die grootendeels in genoemde rivieren uitwateren. Over het geheel is het eiland arm aan water.

Reeden en Ankerplaatsen. — Zoo als reeds in den aanhef dezes is gezegd, is het eiland Engano bijna aan alle kanten omringd door reven en niet dan met gevaar en de meeste omzigtigheid te naderen. Tusschen die reven vindt men op onderscheidene plaatsen openingen, geschikt om praau-

wen en kleine vaartuigen van weinig diepgang binnen te laten. Alleen aan de Noordwestzijde des eilands, in de nabijheid der negorij Brahoe, vindt men eene opening, die ruim 100 ellen breed is en waar wij het waagden binnen te gaan. Eenmaal binnen zijnde ligt men, met goede ankers, veilig en beschut tegen alle winden, in 7 tot 2 vademen water, niet ver uit den wal. De branding die op de reven staat, welke deze ankerplaats vormen, is allerhevigst en men moet zulks gezien hebben om er zich een juist denkbeeld van te kunnen maken. Sommigen verzekeren, dat aan den Zuid- en Zuidoostkant mede veilige ankerplaatsen voor diepgaande schepen gevonden worden, doch in de oostmoesson is een naauwkeurig onderzoek dienaangaande, vooral met een zeilvaartuig, hoogst gevaarlijk ja roekeloos, en is in dat jaargetijde zelfs elke ankering aan dien kant onraadzaam.

BESCHRIJVING

VAN

ENGANO

EN VAN DESZELFS BEWONERS

DOOR

H. VON ROSENBERG.

Voorwoord.

De hierondervolgende beschrijving van Engano en deszelfs bewoners is zamengesteld uit berigten, door den schrijver ingewonnen van Inlanders, die daarop handel drijven. Door hunne opgaven onderling met elkander te vergelijken hebben die berigten eene zorgvuldige toetsing ondergaan; men heeft hierdoor de overtuiging verkregen, dat de navolgende feiten overeenkomstig de waarheid zijn. Over een en ander is de schrijver zelf in de gelegenheid geweest opmerkingen te kunnen maken, tijdens zijn kortstondig verblijf aan de Zuidoostkust van dit belangrijke eiland, in de maand September 1852, aan boord van Z. M. stoomschip Hekla, Luitenant ter zee 1e kl. Hinloopen.

Ligging en grootte. — Het eiland Engano (Poeloe telandjang der Maleijers en Kepoe-taïgoeka der Enganezen) ligt tusschen 5° 12' en 5° 35' Z. B. en 102° 1' en 102° 25' O.

L. v. G. op circa 13 duitsche mijlen afstand van den vasten wal van Sumatra, omtrent 40 duitsche mijlen van de zuidpunt van Zuid-Poggij, en nagenoeg 32 duitsche mijlen van den ingang van straat Sunda verwijderd. Het is de zuidelijkste punt dier onderzeesche heuvelreeks, wier boven de watervlakte van den oceaan uitstekende en met Sumatra's westkust evenwijdig loopende toppen de hoogere gedeelten vormen van Hogeiland, Nias, de Banjak-, Batoe- en de Mentaweij-eilanden. De vlakke inhoud kan geschat worden op $7\frac{1}{2}$ □ D. m. de grootste lengte op $4\frac{3}{4}$ en de grootste breedte op circa even zooveel Duitsche mijlen.

Gesteldheid van den grond. — Uit zee gezien vertoont zich Engano nog al vrij hoog. Heuvelreeksen met zachte glooijing doortrekken het eiland in verschillende rigtingen en laten, waar zij niet onmiddelijk in zee afstorten, eene zeer smalle vlakte over tusschen haren voet en het zeestrand.

De meest verhevene toppen gaan eene hoogte van 600 à 700 voeten niet te boven. Het geheele eiland is met tamelijk zwaar houtgewas begroeid; nergens ontwaart het oog een plekje gras of glagaveld of eenig spoor van bebouwing. Woest en als het ware verlaten, vertoont Engano zich aan den langs hetzelve varenden reiziger, dewijl ook hier, gelijk op de naburige Mentaweij-eilanden, kampongs, tuinen en ladangs van zee uit niet zigtbaar zijn.

De onbeduidende strandvlakten zijn gedeeltelijk van alluvialen, gedeeltelijk van korallinischen oorsprong en met eene laag humus en zand van verschillende dikte overdekt; de hoogere streken zijn zeker van vulkanische formatie en dragen alle kenteekenen van opgehevenen grond. De drie kleine tot Engano behoorende eilanden zijn voortbrengselen der ook in deze wateren menigvuldig voorkomende zoophyten.

Baaijen, ankerplaatsen, enz. — De eenige baai van belang en tevens ook de eenige ankerplaats voor groote

schepen bevindt zich aan de Zuidoostkust; door twee voor dezelve liggende kleine eilanden beschermd, heeft zij echter wegens menigvuldige reven en banken, op sommige plaatsen onzuiveren ankergrond; ook vereischt het binnenkomen eenige voorzigtigheid. De kleine inham van Brahoe aan de westzijde, is alleen geschikt voor praauwen van beneden de veertig koijangs. Vaartuigen van 10 à 12 koijangs, loopen de kleine rivieren in, waarbij zij het tijdstip van hoog water in acht nemen, ten einde met gemak over de voor de monding liggende bank te kunnen komen.

Engano is als het ware omzoomd door eenen gordel van koraalbanken en reven, waartegen de golven van den oceaan met een ontzettend geweld breken; vooral is dit het geval aan het noorder- en westerstrand. Hierdoor wordt dan ook het strand op vele plaatsen ongenaakbaar.

Rivieren. — De wateren, welke van het hooge land zeewaarts afstroomen, zijn naauwelijks noemenswaardig; allen hebben eenen zeer korten, sterk kronkelenden en in de nabijheid der uitwatering zeer tragen loop, bij welke laatste zij zich tot een' vijver vormen en vervolgens met eene smalle monding in zee storten. Derzelver water is doorgaans troebel, brak en heeft eenen onaangenamen reuk, veroorzaakt door de veelvuldig daarin groeijende rhizophoren.

Temperatuur en weêrsgesteldheid. — Over het algemeen gelijk aan die der vaste kust; eerstgemelde echter iets meer gematigd en de laatstgemelde meer vochtig dan daar.

Natuurlijke voortbrengselen. — Van mineralogische voorwerpen heeft de schrijver slechts stukken gekregen van trachiet, porphier, kwarts grof gekorrelden zandsteen en zandsteen- en kwarts-conglomeraten; een naauwkeurig geologisch onderzoek zal ons buiten twijfel nog andere steensoorten leeren kennen, welke op het eiland voorkomen.

Tot de meest in het oogvallende verschijnselen uit het plantenrijk behooren, behalve verschillende soorten boo-

men, van welke velen een deugdzaam timmerhout opleveren, de klappa, pinang, niboeng, langkoe, pandan, niepa, rottan, bamboe, pisang, djamboe en mangka. De rijst, de sagopalm, de doerian en de aroe (casuarina littorea) ontbrekene geheel; een zeer merkwaardig verschijnsel wat de drie laatstgenoemden aangaat, aangezien zij menigvuldig op Poggij's voorkomen; echter vooral interessant is het, dat genoemde casuarina aldaar niet gevonden wordt, welke anders overal aan het strand der tegenoverliggende vaste kust voorkomende, zich op deze eilandenreeks niet verder schijnt uittebreiden, dan tot 2° Noorder- en 2° Zuiderbreedte, aangezien zij op de Banjakeilanden eveneens niet voorkomt, met uitzondering van een tiental derwaarts overgebragte exemplaren.

De tot nog toe onbekende fauna schijnt vrij arm te zijn, zoo als men dit ook niet anders kan verwachten, vooral wat de hooge dierklassen aangaat.

Van zoogdieren vindt men honden, katten, drie á vier vleermuissoorten, eekhorentjes, en muizen.

De op al de noordwaarts liggende eilanden in groot getal voorkomende karo is hier onbekend; dit is insgelijks het geval met de cervus-russa en de cervus-muntjac. Van vogels zijn vooral menigvuldig watervogels (sterna, ardea en tringa), duiven columba littorea en perspicillata), en roofvogels crocodilus biporcatus, de leguaan, schildpadden en kleine slangen, zijn de voornaamste vertegenwoordigers uit de klasse der reptilien.

Zoo arm het land is ten opzigte der genoemde diersoorten, zoo is de zee om Engano des te rijker; zij wemelt letterlijk van eene groote verscheidenheid van visschen, schaaldieren, mollusken enz. die een nader wetenschappelijk onderzoek vereischen.

Verdeeling en statistiek. — Engano is in elf kleine landschappen verdeeld; hier van liggen aan de Zuidkust 5, aan de Westkust 3, aan de Noordkust 1 en aan de Oostkust 2. Zij

voeren de navolgende namen, aan de Oostkust beginnende en Zuidwaarts het eiland rondgaande:

Dipolan.
Kepoe-doewa.
Manakoenie.
Koeloekoea.
Barahau.
Karagoea.
Kepoe-keij.
Beloafoerokedoekoe.
Boa-Boa.
Laboho en
Beloa-mawiedo.

De kampongs bestaan gemiddeld uit twintig à dertig huizen, welke langs het strand of aan den oever der eene of andere kreek liggen; het cijfer der bevolking laat zich, uithoofde van onze onbekendheid met dezelve, moeijelijk opgeven. Dezelve zal echter niet minder dan 4000 zielen bedragen.

Voetpaden. — Verschillende voetpaden voeren van het eene distrikt naar het andere en dwars over het eiland heen van het Ooster- naar het Westerstrand, welke afstand door de inboorlingen in eenen dag wordt afgelegd.

Ethnographie. — De Enganees of, gelijk hij zich in zijne taal noemt, de Keeikjèé is, door ligchaamsbouw, zeden en gewoonten, scherp afgescheiden van de bewoners der naburige landen en behoort ontwijfelbaar tot een Negritenras, hetwelk men kan beschouwen als in deze streken oorspronkelijk te huis te behooren. Hij is van gemiddelde grootte, stevig van ligchaamsbouw en vrij donkerbruin van kleur; zijn haar is zwart en ligt gekroesd en wordt door de mannen tot aan den hals en door de vrouwen over den rug hangende gedragen; neus, mond en oogen dragen de karakteristieke kenmerken van het Maleische ras; de tanden

zijn glinsterend wit en lijf en leden aan elkander evenredig. Het op lijf en leden groeijende haar wordt zorgvuldig uitgetrokken; hiervan zijn echter de schaamdeelen uitgezonderd.

Meestal gaat de Enganees naakt, zonder het minste deksel; eene hoofddekking van boomschors maakt de eenigste kleeding uit die hij draagt. Tijdens de aanwezigheid der Hekla werd die bodem door een bezoek vereerd van twee zoodanig gekleede inboorlingen, over wier uiterlijk Jan-maat niet genoeg zijne verwondering kon betoonen. Ter jagt gaande werpt hij over de schouders een stuk bereide boomschors, dikwijls in den vorm van een mouwvest gemaakt. Ook de vrouwen gaan, te huis zijnde, nagenoeg naakt; want een stukje boomschors, ter grootte van de palm der hand, kan toch naauwelijks den naam van kleedingstuk dragen; hetzelve wordt aan een touwtje hangende om de middel vastgebonden en is dikwijls van een zakje voorzien, hetwelk tot het bergen van kleinigheden gebezigd wordt. Bij den veldarbeid en de vischvangst dragen zij, zoo als de vrouwen op Poggij, fijn gerafelde pisangbladen, echter zoo dun, dat het onderlijf naauwelijks daardoor bedekt wordt. Alleen bij bijzonderheden, vooral bij feesten, hebben de vrouwen om het middellijf een stuk grof blaauw, wit of rood katoen en over de schouders een vest van boomschors even als de mannen. Ofschoon mannen en vrouwen, in tegenoverstelling van de Mentaweijs, het ligchaam niet op de eene op andere wijze beprikken, zoo zijn zij des niet te min, gelijk alle in den natuurstaat levende volkstammen, zeer op versierselen en opschik gesteld, waarvan echter slechts bij feesten gebruik wordt gemaakt. De mannen verschijnen opgetooid met hoofdsiersels van breede stukken boomschors, waarop witte koralen zijn vastgehecht, somwijlen enkel maar met roode verw beschilderd; wijders met arm- en halsbanden, waaraan stukjes

paarlemoer zijn bevestigd, en met buikbanden insgelijks met witte koralen versierd. De opschik der vrouwen bestaat bij zulke gelegenheden in een hoogst zonderling hoofdsieraad, zijnde een uitgehold stuk hout, waarop vrij kunstig een menschenhoofd, of wel eene geheele menschelijke figuur of een vogel à jour is uitgesneden; hierin wordt het hoofdhaar zoodanig opgestoken, dat het sieraad tegen het achterhoofd komt te liggen. In de bovenzijde zijn gaten geboord om in dezelven bloe-men en boomtakjes te kunnen steken. Wijders dragen ook de vrouwen hals-en armbanden en een zeer élegant buiksieraad, in eenen drie a vier duimen breed en zwarten band bestaande, op welken witte koralen zijn genaaid en waarvan 12 à 15 duimen lange franjes afhangen, welke eveneens van witte koralen gemaakt zijn. Het eenige dagelijksche, door beide seksen gedragen wordende versiersel is een rond stukje wit hout, hetwelk in eene insnijding aan den rand van het oor wordt gestoken.

De wapens bestaan in werpspiesen en messen, welke laatsten tevens ook tot huisselijk gebruik dienen; de lansen hebben meestal eene lengte van twee ellen, zijn van een dun en breed, dikwijls uitgetand lemmet voorzien, waaronder eene verhevenheid is van verschillende duimen lengte, welke een bekleedsel van ijzerblik heeft en waaruit drie à vier weêrhaken steken. De steel is zeer glad bewerkt, van eene sterke en veerkrachtige houtsoort gemaakt en loopt in eene fijne punt uit. Het lemmet der messen is eenige duimen lang en het handvatsel meer of min met snijwerk versierd; mannen en vrouwen dragen ze om den hals hangende. Eindelijk gebruikt men ook nog kapmessen voor huishoudelijk gebruik. De lemmetten der lansen en messen, worden in ruw bewerkten staat van Sumatra ingevoerd. De lansen weten zij zeer goed te hanteren.

Vechtpartijen hebben zeer dikwerf onder de verschillende stammen plaats. Om eenen twist te beslechten kiezen bei-

de partijen, twee of drie dagen vooruit, de eene of andere plaats om op een bepaald uur aldaar te verschijnen; aangekomen zijnde stellen zij zich op honderd of meer ellen afstand tegenover elkander en werpen dan zoo lang met hunne lansen tot dat er een valt; de partij, waartoe de gevallene heeft behoord, gaat nu vlugten en de oorlog is daarmede geeindigd. Van het daarstellen eener versterking hebben de Enganezen hoegenaamd geen begrip en zij zijn, gelijk alle wilde natien, voor schietgeweer uitermate bevreesd.

Bijzondere liefhebbers van vleesch- en vischspijzen zijnde zoo leggen zij zich op de jagt en vischvangst toe. Zij jagen op alle groote dieren, welke op het eiland te huis behooren, vooral varkens, waarvoor men eene bijzondere soort van lansen bezigt, welke eene in het vuur geharde bamboezen punt hebben. Men vangt de varkens echter ook met strikken. Voor de vischvangst, waaraan mannen en vrouwen deel nemen, gebruikt men vischlansen, netten en hengelroeden.

De kano's zijn uit een' uitgeholden boom gekapt, van vijf tot twintig ellen lang en voor twee tot achttien personen geschikt; ze zijn zeer zuiver bewerkt, vrij smal en aan den voorsteven met een houten dieren- of menschenhoofd versierd, waarvan de oogen en het gebit veelal met paarlemoer zijn ingelegd. De roeijer zit op een bewerkt hout, dwars op den bovenkant der wangstukken rustende, en bedient zich van eenen korten met een langwerpig rond blad voorzienen riem. Met die smalle en scherpe vaartuigen doorklieft de inboorling pijlsnel de watervlakte, en ofschoon onbekend met het gebruik van zeilen, roeit hij in betrekkelijk korten tijd het geheele eiland rond. De kano's niet gebruikt wordende, zoo haalt men ze uit het water en bergt ze onder een afzonderlijk daarvoor gebouwd afdak.

Varkens, honden, katten en hoenders zijn de huisdieren

welke de Enganees er op na houdt. In de ladangs, die door de vrouwen bewerkt worden, plant hij klappa, pisang, waaronder eene soort, welker vrucht eene lengte van twee voeten bereikt, kladdie, obie en suikerriet. Huisdieren en tuinplanten leveren nu, met de opbrengst van jagt en visscherij, de bestanddeelen op der spijzen die de inlander nuttigt; de dieren worden daartoe volstrekt niet gezuiverd, men brandt alleen maar de haren of veêren af, snijdt het ligchaaam vervolgens open en braadt hetzelve op koolvuur. Visch eet men dikwijls raauw, obie en kladdie stopt men fijn gesneden in stukken versche bamboe en kookt ze daarin, zonder er zout of lombok bij te doen. Zout is den Enganees geheel onbekend, en lombok groeit wel op het eiland doch wordt niet genuttigd. Daarentegen weet hij zeer wel van de kokos toeak te maken, om dezelve gegist en ongegist te drinken, zonder daar echter suiker van te stoken of van de noot olie te maken. Mannen, vrouwen en kinderen eten zamen, voor zoo ver zij tot een en het zelfde huisgezin behooren.

Sirie en tabak worden door den Enganees nimmer gebruikt.

Wat het bestuur aangaat, wanneer men die benaming op den maatschappelijken staat der Enganezen wil toepassen, zoo staan zij onder eene menigte dorpshoofden, welke den titel van Ama-Ama (vader) voeren; deze hebben echter niet veel gezag noch aanzien en voeren hoegenaamd geen uiterlijk herkenningsteeken; hun eenig prerogatief bestaat daarin, dat zij twee vrouwen mogen nemen, terwijl de gemeene man zich met eene moet vergenoegen. De waardigheid van hoofd is in de familie erfelijk, waarbij echter de broeders van het hoofd den voorrang hebben boven deszelfs kinderen.

Gelijk zoo even is aangemerkt, leeft de Enganees in mo-

nogamie. Een jongman van voornemen zijnde een huwelijk aan te gaan, begeeft zich, na daartoe vooraf met de ouders afspraak gemaakt te hebben, in het door deze laatsten bewoond wordende huis, neemt, daar gekomen zijnde, het meisje op, zet haar op zijnen rug en moet zich nu, in dien toestand, eenige oogenblikken tegen de aanvallen van de mannelijke leden der familie verdedigen; wordt hij bij die vechtpartij gewond, zoo gaat het huweiijk niet door; heeft dit daarentegen geen plaats, zoo neemt hij zijne bruid mede, betaalt eenen geringen koopprijs aan de ouders en is getrouwd. Onmiddelijk na het huwelijk slaat men, tot een uiterlijk kenteeken, eenen tand van de vrouw ter regter en eenen ter linkerzijde uit de bovenkaak. Eindelijk bestaat nog de eigenaardige instelling, dat een weduwenaar alleen maar met eene weduwe mag hertrouwen.

De meest voorkomende ziekten zijn koortsen en gezwellen, vooral aan de beenen, welke ziekten door wigchelaars genezen worden. Een dergelijk geneesheer bij eenen zieken geroepen wordende, begeeft zich, na hem te hebben onderzocht, naar het bosch om eenige boomtakjes te gaan plukken; bij den zieke teruggekomen, slaat hij daarmede eenige keeren kruiselings tegen een' der stijlen van het huis en geneest daarmede den lijder (probatum est). Komt iemand te overlijden, zoo wordt het lijk, onmiddelijk na het afsterven, in eenen vijf voeten diepen kuil begraven na het met eenige stukken oude boomschors omwonden te hebben. De kuil wordt gewoonlijk voor het sterfhuis gedolven en na de begrafenis met twee stukken hout gekenmerkt, een aan het voeten- en een aan het hoofdeinde. Sterft het hoofd van een huisgezin, zoo snijden al de mannelijke leden hun hoofdhaar kort af; sterft eene gehuwde vrouw, dan voegt de man achter zijnen naam het woord »Koelija". Bij overlijden van ouders gaat de nalatenschap op hunne kinderen over.

Het geloof der Enganezen beteekent weinig of niets; zij veronderstellen het bestaan van booze geesten, die zij Koe-é noemen en welke, volgens hun zeggen, dikwerf kunnen gezien worden. Men bewijst aan die booze geesten hoegenaamd geene eeredienst en heeft ook voor hen geene bijzondere vrees.

De instellingen zijn weinig in getal en eenvoudig; geschillen in eene familie plaats grijpende, beslist het hoofd van het gezin; zwaardere misdrijven worden naar oud gebruik bestraft, diefstal en moord met den dood des schuldigen, en echtbreuk, wat den man aangaat, met boete, terwijl de vrouw uit de negorij wordt gebannen.

Het verkeer tusschen beide seksen is tamelijk vrij, zelfs vreemdelingen hieronder begrepen. Komt eene handelsprauw ten anker, zoo brengen, gelijk weleer de bewoners van Taïti op de schepen van kapitein Cook, de mannen zelven hunne vrouwen en huwbare dochters aan boord, om ze den schepelingen voor een weinig koralen aantebieden.

De Enganezen zijn, gelijk hunne buren de Poggij-eilanders, hartstogtelijke beminnaars van feesten waarbij gedanst en gesmuld wordt en welke bij verschillende gelegenheden plaats hebben, b. v. bij sterfgevallen, bij huwelijken, na herstel van eene zware ziekte, enz. De tafel is daarbij ruim voorzien van eetwaren en toeak; na den afloop wordt al wat overgeschoten is door de gasten medegenomen.

Het grootste feest heeft plaats drie maanden na de ter aarde bestelling van een hoofd; iedereen die daaraan wil deelnemen, is verpligt eene lans of een mes mede te brengen, die hij, bij zijne intrede in het huis des overledenen, tegen eenige vruchten verruilt, welke hem door een der leden van het huisgezin worden aangeboden.

De dansen, die bij zulke gelegenheden plaats hebben, worden alleen maar door vrouwen uitgevoerd, gedurende den

dag, voor het eene of andere huis. Deze maken, door zich onderling bij de hand te vatten, eenen kring, draaijen vervolgens in het rond en bewegen daarbij al schuddende het bovenlijf, op de maat van een ruwen zang en het gepiep van eene bamboezen fluit, het eenig muzijkinstrument te Engano in zwang.

De huizen zijn tien à twaalf voeten hoog, de vloer vijf à zes voeten van den grond af. Tot deur strekt een rond gat, even groot genoeg om aan één persoon doorgang te verleenen; men klimt daartoe op, door middel van eenen boomstam, waarin treden zijn gekapt. De vorm der huizen is die van eenen bijenkorf; het bovengedeelte is met bladeren van rottan gedekt en de omwanding bestaat uit hout of bamboe. De binnenruimte maakt een vertrek uit, waarin het huisgezin woont. Tot slaapstede strekt een van pandan gevlochten matje, met eenen bos drooge bladeren tot hoofdpeluw. Tot versiering hangt men rondom aan de omwanding de koppen van alle groote dieren, welke aan het gezin tot voedsel hebben gediend.

De taal der Enganezen is hoogst arm en luidt in den mond des inboorlings uitermate ruw; zij spreken de klinkers veelal kort en scherp uit en geven aan de letter *f* den zelfden keelklank dien de Niasser er aan geeft. Ook gebruiken ze die letter dikwerf instede van de *p* die zij echter even goed articuleren.

De hiervolgende woordenlijst, die naauwkeurig is nagezien en vergeleken, moge strekken om een denkbeeld te geven van de taal, even eigenaardig en zonderling als het volk zelf (1).

Artikelen van handel. — De handel op Engano gedreven wordende is van luttel beteekenis; ingezetenen van Ben-

(1) Het groote verschil tusschen deze lijst en die van de heeren Van der Straaten en Severijn, maakt het moeijelijk aan eene der beide eenige waarde toe te kennen.

koelen en weinige Boeginesche handelaars, jaarlijks daartoe van Java komende, zijn de voornaamste deelhebbers. Artikelen van invoer zijn grove lijnwaden, ruwe meslemmetten, ijzerblik, koperdraad, koralen en snuisterijen, waartegen men inruilt klappernoten, tripang, schildpad, was en weinige vogelnestjes. Munt, hetzij goud of zilver, in onbewerkten of bewerkten staat, is aan den Enganees ten eenen male onbekend.

Woordenlijst.

Staan	Jaramatrego.
Gaan	Edie-édie.
Loopen	Jarapoerpoera.
Zitten	Matrego.
Komen	Tawaweij.
Blijven	Panoekoe.
Geven	Pahè.
Schenken	Pemanabo.
Koopen	Pàgehlie.
Willen	Popo-ej.
Zien	Pepinej.
Maken	Peparè-e-tjé.
Spreken	Paganan.
Eten	Faginono.
Drinken	Faginono léwo lèwo.
Koken	Poeroe howi-howi.
Snijden	Poeroe.
Dooden	Patoedje-è.
Slapen	Fanakoe.
Ruilen	Kewo-bobohej.
Vreezen	Taniki-niki.
Durven	Mokomehema.
Liegen	Foro-foro.
Roeijen	Oetjie.
Vechten	Paoea-oea.

Binden	Pami-i.
Huilen	Gewello wello.
Zwemmen	Poeroe lèwo lèwo.
Dansen	Kakaleha.
Visschen	Vatjekwau.
Wachten	Nahafeh.
Kunnen	Habaha-pipimei.
Volgen	Gaheita.
Nemen	Dodoje-é.
Wit	Kibara.
Rood	Kaki-aki.
Blaauw	Kimona.
Zwart	Kanoea.
Geel	Kimèké.
Groen	Kaleleja.
Liefhebben	Mahabe-habe.
Klimmen	Kahij-tjewe.
Schoon	Tawauwa.
Blij	Kabaufau.
Grof	Kääàgoeka.
Fijn	Kúnikàni.
Groot	Täágoeka.
Klein	Noeki noeki.
Regt	Tauowa.
Krom	Kawahké.
Lang	Nokobagoedana.
Kort	Noeki noeki bagoedana.
Zwaar	Pagawa.
Ligt	Peéa.
Verre	Mimi.
Nabij	Panenema.
Heet	Foeroemoena.
Stil	Eirapakanare.
Ziek	Tapika pika.

Beschaamd	Kapi-api.
Dom	Poeroemoe.
Goed	Koelemak.
Donker	Kalamehennailopo.
Wind	Kijoe.
Bliksem	Akanoe.
Donder	Foeroemoena.
Dag	Ilopo.
Nacht	Tikodo ilopo.
Zon	Kahaä.
Maan	Moena.
Aarde	Tehopo.
Water	Léwo léwo.
Vuur	Howi howi.
Meer	Parowa.
Eiland	Kepoe.
Steen	Bakoe bakoe.
Zand	Hawo hawo.
Landschap	Kimakima.
Dorp	Okioki.
Huis	Joewa.
Dak	Oba oba.
Schietgeweer	Aboe.
Sabel	Foeroetakka.
Lans	Poké poké.
Ik	O, oeá.
Gij	Barèé.
Hij	Bohej.
Morgen	Mamaniho.
Hemel	Talakoko ilopo.
Regen	Lèwo lewo djewé.
Touw	Kakdijoe.
Hout	Koea..
Pinang	Aopa.

Kalâpa	Avo.
Pisang	Nako nako.
Bamboe	Abiha.
Kladie	Toekija.
Suikerriet	Meijoe.
Obie	Obie.
Rottan	Home home.
Mier	Oemau.
Bij	Gerfifi.
Visch	Kwau.
Schildpad	Kijoho.
Slang	Saoeda.
Kikvorsch	Oho.
Mes	Piko piko.
Kapmes	Ferdji.
Koralen	Lolé lolé.
IJzerblik	Ou-ou.
Katoen	Talikoko ilopo.
Boomschors	Oela koea.
Meisje	Hamimi.
Gezusters	Padjehoi.
Hoofd (ligchaam)	Oeloe.
Haar	Boeloe oeloe.
Oogen	Bakka.
Oor	Kaleha.
Neus	Fanoe.
Mond	Hawie.
Tand	Kaá.
Hand	Afa.
Vinger	Gaheho.
Buik	Koedei.
Voet	Afo.
Vogel	Wéo wéo.
Parkit	Kaka.

Hoen	Koko.
Varken	Hawi hawi.
Hond	Tawejo wejo.
Mensch	Taka.
Vader	Ama ama.
Moeder	Kabijoe.
Kind	Gadoedoe.
Jongman	Adoedoe.
Een	Dahei.
Twee	Adoea.
Drie	Agoloe.
Vier	Aopa.
Vijf	Alima.
Zes	Akia-kia.
Zeven	Alimei adoea.
Acht	Alimei agoloe.
Negen	Alimei äopa.
Tien	Tahapoeloe.
Vijftien	Tahapoeloe alima.
Twintig	Kaheitaka.
Dertig	Kaheitaka tapapoeloe.
Veertig	Adoeei taka.
Vijftig	Adoeei taka tahapoeloe.
Zestig	Akoloe taka.
Zeventig	Akoeloe taka tahapoeloe.
Tachtig	Aopeia taka.
Honderd	Alimei taka.

Mannen-namen.

Adoedoe.

Fakoro.

Naiko.

Vrouwen-namen.

Nafafé.

Pakoedeja.

Nomeija.

VERSLAG

VAN EEN REISJE NAAR HET LANDSCHAP

PALO EN NAAR TANDJONG DATOE.

DOOR

Dr. J. H. CROOCKEWIT Hz.

Den 6den Augustus 1854 vertrok ik, in het gevolg van den Algemeenen Sekretaris, Gouvernements Kommissaris voor de Wester-afdeeling van Borneo, met Z. M. Stoomschip Celebes van Sambas.

Wij stoomden in den middag Fort Sorg voorbij, waar een loods van eene der kruisbooten opgenomen werd, en kwamen dien avond ten anker in het gezigt van den hoek van Palo, door de inlanders Tandjong Blimbing genoemd. Den volgenden dag, terwijl de Celebes de kust nog meer trachtte te naderen, dat niet gemakkelijk is, daar eene aanzienlijke zandbank voor de monding der Soengie-Palo ligt, ging ik aan wal en doorwandelde een groot gedeelte van den tandjong, hetgeen ik, in het gevolg van den Kommissaris, den 8sten Augustus herhaalde. In den middag ging ik op den Gouvernements kotter No. 28 over, die bij Palo gestationeerd was en bij later schrijven van den Luit. ter zee,

stations-kommandant ter Westkust van Borneo dd. 13 Augustus 1854 ter mijner dispositie werd gesteld: de Celebes ging dien middag weder onder stoom. Tegen 1 uur kwam er een zwaar onweder opzetten, dat mij belette dien dag iets verder uitterigten, daar het tot den avondstond regende: de Radin Si Kotie, een verre aanverwandte van den Sultan van Sambas, vergezelde mij.

Den 10den ging ik met de sloep van den kotter, die drinkwater moest gaan halen, naar de Soengie Likoe, wier monding op de vaste kust, ten Z. O. ongeveer van T. Blimbing ligt, doch kon haren oorsprong niet bereiken, daar ze door omgevallen boomen enz. versperd was: de oevers bestonden aan den ingang uit moddergrond, werden hooger op echter ook iets hooger, en zijn dan met alang-alang en houtgewas begroeid. Men verhaalde mij, dat, in vroegere jaren, eenige Chinezen aan den oorsprong gewoond hadden, die zich met de vischvangst geneerden, en, volgens sommigen, ook ijzer uit aldaar gevonden erts wisten te smelten en bewerken; door zeeroovers van daar verjaagd, zoo is er thans geen spoor van eenigen bewoner meer te vinden. In den namiddag keerde ik naar den kotter terug.

In den vroegen morgen van den volgenden dag roeide ik naar de kampong Plaij, meer zuidelijk aan de vaste kust gelegen, welke vijf huizen telt, en thans 16 inwoners, allen mannen, bevat; deze leven van de vischvangst en bereiden voornamelijk veel trasie. Ik hoopte hier eenige nadere inlichtingen omtrent het voorkomen van metalen in deze streken, waarover, op vrij losse gronden (men kon mij niet een eenig bepaald bewijs aanvoeren), te Sambas wel eens gesproken wordt, te kunnen bekomen, maar was zeer in mijne verwachting teleurgesteld, toen die lieden mij eenparig verzekerden, dat zij in andere kampongs te huis behoorende, slechts hier tijdelijk komen om met visschen eenige winst te behalen, (een man kan daags

de waarde van ¼ pikol rijst gemiddeld verdienen), terwijl anderen naar hier hunne toevlugt genomen hadden, om niet weder tot koelie-diensten voor den oorlog geprest te kunnen worden. Vroeger hadden hier eenige Chinezen hun vast verblijf, maar ook voor overvallen van zeeroovers was deze kampong niet beveiligd. Nog den 8sten der vorige maand werden alle huizen hier totaal door hen uitgeplunderd, terwijl de bevolking in het bosch vlugtte; redenen waarom hier een civiel oorlogsvaartuig in station lag. Ik wandelde langs het strand N. Oostwaarts een eind weg op, welk strand uit eene smalle zandstrook bestaat, waar binnen alles moddergrond is, en roeide langs Poeloe-toewa naar boord terug.

Den 11den Augustus ging ik de Palo-rivier, of liever den zeearm door het land Palo en de vaste kust gevormd, N. O. en verder O. t. N. op, wanneer ik weldra aan eene baai naderde, welke in het land Palo indringt. Thans eindigen de tjamara-boomen (casuarina muricata), welke alleen op zandgrond kunnen groeijen, en maken plaats voor nibong-boomen, nipa-planten (nipa fructicosa) enz. Na 2 uren geroeid te hebben kwam ik aan een riviertje dat Palo instroomde en dat ik inging; de hoofdrigting was W. N. W. Aan beide zijden had ik moddergrond; soms was de bodem der rivier zandgrond, waarschijnlijk is het dus, dat de zee hier eerst het zand heeft aangespoeld, dat naderhand door modder, van den vasten wal aangevoerd, bedekt is; in dit zand vond ik eene zeeschelp die in groot aantal ook op het strand aangespoeld wordt. Het water blijft hier steeds zout, maar het gelukte mij niet het riviertje tot aan den oorsprong te vervolgen, daar het aldra uiterst smal, ± 15 voeten breed, en door omgevallen boomstammen onbevaarbaar werd, zoodat ik moest terugkeeren. In den zeearm gekomen, roeide ik nog ½ uur verder op, toen ik eene veel breedere rivier naderde, welke men mij zeide

dat tot in zee leidde, en door onze onderdanen Soengie Troessan, door de Sarawakkers S. Moetoes geheeten wordt: deze rivier loopt voornamelijk N. t. W. en is veel breeder dan de straks genoemde, zoodat eene driekojangs praauw haar gemakkelijk kan bevaren; hare boorden bestaan uit moddergrond, waardoor eene menigte zijtakken zich heen kronkelen. Nabij zee gekomen ontmoet men een' vrij breeden arm die N. loopt, en twee kleinere die zich ten Z. Z. W. begeven, met een dezer armen vereenigt zich de straks ingevaren rivier, waardoor zich nu laat verklaren dat het water dáár zout is, dewijl die rivier anders geene communicatie met de zee heeft. Aan de monding der rivier is schoon zeestrand, en peilde ik T. Blimbing Z. 30° W. en T. Mongo Ressak N. 20° W. De S. Troessan weder terugroeijende, kwam ik tegen 9 uren in den avond op den kotter terug, die inmiddels, op mijnen last, den zeearm ingeloopen was met wassend water.

Door dit togtje is door mij uitgemaakt, hetgeen nog steeds een punt in quaestie was, dat het land Palo een eiland is: deszelfs bodem bestaat uit zeezand, en, is even als de ten Z. liggende kleine eilandjes Poeloe-toewa en Poeloe-passir door de zee aangespoeld, terwijl, zooals ik boven reeds aanhaalde, de in het N. O. gedeelte van dit eiland bovenliggende modder, van de vaste kust, die overal uit moddergrond bestaat, aangevoerd is. Tandjong Blimbing strekt zich verder Z. Z. W. naar N. N. O. uit; de vlakke, zandige bodem loopt hier evenwijdig-golvend aan het zeestrand, eene opmerking die als bewijs voor mijne onderstelling kan strekken. Dit terrein zoude, genoegzaam zonder eenige moeite, tot eenen klappertuin ingerigt zijnde, daartoe uiterst geschikt zijn, en beslaat volgens benaderende meting, eene oppervlakte van ± 1,000,000 □ N. ellen, is aan den zeekant voor de zeewinden door tjamara-boomen beschermd, en kan, wanneer men het bosch ten N. O. wil afkappen

en afbranden, ligt vergroot worden. Zoo als het thans is zoude men daar, op voldoenden afstand (7 N. ellen ruim) plantende, voor 20,000 klapperboomen plaats in overvloed vinden. Volgens beweren van den Radin, slagen in deze streeken de klapperboomen uitmuntend, en zoude in 5, hoogstens 6 jaren, de boom volwassen en geregeld vruchtdragend zijn.

In den vroegen morgen van den volgenden dag voer ik, bij wassend water, met den kotter den zeearm verder in, en kwam ten 7½ uren weder aan eene rivier, die veel breeder is dan de kleine Sambas rivier, en in den aanvang met de S. Troessan evenwijdig scheen te loopen. Die rivier ging ik om 7½ uren met de sloep in, maar hoevele tandjongs ik ook omroeide, ik kon niet bemerken dat ik, wegens de ontelbare kronkelingen, iets vorderde; dan eens had ik de Goenong Palo in het O. dan eens in het N. t. W., dan weder in eene andere streek. Na 4½ uren roeijens begon ik vertrouwen te stellen in hetgeen de roeijers mij verzekerd hadden, dat deze stroom niet in zee uitliep, maar, na duizende kronkelingen, zich weder in den zeearm ontlast: het water bleef dan ook zeer zout, terwijl ik geene verandering in tij waarnam, hetgeen mij duidelijk in de S. Troessan gebleken was, waar een deel van het water in zee en een ander gedeelte in den zeearm uitloopt. De oevers dezer rivier zijn, sommige plaatsen die iets hooger en zandig zijn uitgezonderd, uit moddergrond zamengesteld: een enkele rottanstruik zag ik hier voor het eerst. Om 2½ uren kwam ik weder op den kotter terug, waarmede ik tot tegen het vallen aan den avond den zeearm verder opvoer, toen het vaarwater zoo smal en ondiep werd, (tot nu toe hadden wij bijna 3 vademem water gehad), dat de djoeragan niet verder durfde te gaan, en het anker liet vallen. Hier scheen de G. Palo, die juist in het O. lag, zeer nabij te zijn.

Den 13den Augustus trachtte ik met de sloep verder

te gaan, zoo mogelijk in de rigting van den berg: na ¼ uur O. opgeroeid te hebben kwam ik aan een ondergeloopen bosch, waar van 3 tot 5 voeten water stond: het water blijft steeds zout, en ook hier geregeld aan eb en vloed onderworpen. Toen trachtte ik, eerst regts daarna links van der zeearm, 12 verschillende kleine riviertjes in te loopen, maar moest al spoedig bij allen mijn plan opgeven, daar zij, niet ver van den ingang af, onbevaarbaar werden, en zich in het ondergeloopen bosch als verdeelden. Ik kon hier dus niets verder uitrigten en bekwam de overtuiging, dat dit lage land, of liever dit moeras, door het zeewater, dat door de S. Troessan en langs T. Blimbing loopt, overstroomd is. Ik wilde echter bepaald weten, of er geene andere gemeenschap met de zee bestaat, dan door de Troessan, en besloot dus met het vaartuig den zeearm weder af te zakken en verder te voet het strand, van af de Troessan noordwaarts op, te volgen.

Den 14den Augustus in den voormiddag kwam ik met den kotter op T. Blimbing; er moest weder zoet water gehaald worden, zoodat eerst tegen 2½ uren in zee kon gestoken worden, hebbende ik dien tijd op den tandjong doorgebragt: de wind was sterk tegen, zoodat wij nog al moesten sukkelen eer wij de bank, waar nog geen ½ vadem water op staat, voor bij waren.

Om 8 uren ankerden wij bij doodstil weder, maar gingen om 4½ uren in den nacht weder onder zeil, wanneer wij om 6½ uren voor de monding van de Troessan ankerden.

Om 7 uren wandelde ik het strand langs tot aan tandjong Mongo Ressak, waar ik om 9 uren omstreeks aankwam, zonder eene eenige rivier overgestoken te zijn. Hier liggen enorme rotsblokken op het strand en ook verder in zee verspreid; maar landwaarts ingaande, dat niet gemakkelijk is, daar op het weinig verhevene zeestrand eene strook moeras volgt, dat ik doortrok en toen weder op wat hooge-

ren grond aankwam, kon ik nergens van die steenen meer ontdekken: ik dwaalde hier in het ondoordringbaar bosch een paar uren rond, terwijl ook mijne geleiders het spoor naar den Mongo Ressak (Mongo beteekent in de hier gevolgde spraakwijze verhevenheid) bijster waren.

In die streken, vond ik eenige veel ijzeroxyde houdende steenen, die volstrekt niet magnetisch waren, terwijl ook een paar zeer kleine stroompjes van zoet water, ijzeroxyde afzetten. Nergens vindt men hier eenig spoor van menschen, uitgezonderd eenige teekens in de boomen gekapt, zooals de inlanders ter herkenning van den afgelegden weg gewoon zijn te doen, volgens beweren van mijne koelies, door Sarawakkers gemaakt, die hier gewoon zijn dammarhars en, dieper het bosch in, ook getah te verzamelen.

Of wel immer uit dit ijzerhoudend gesteente door inlanders ijzer gesmolten is, zoude ik bijna betwijfelen, daar dit stellig geene ligte zaak is, (het gesteente bevat nog al wat in zuren onoplosbare stoffen, als kwartskorrels enz.), en de overlevering daarvan, door niet een, hoe gering ook bewijs, gestaafd wordt.,

De aan zee gevondene enorme massa's steenen noem ik dioriet: de stof is uiterst hard, geeft vuur met staal, (misschien noemen de inlanders dezen tandjong daarom ook T. batoe apie) en heeft een groenachtig zwart voorkomen, waar overvloedig feldspaath-kristallen ingesloten zijn.

Ik ging dus tegen 12 uren onder een stortregen naar boord terug, (de kotter was mij gevolgd en lag voor den tandjong ten anker), ook om mij te oriënteren waar Mongo Ressak toch eigenlijk lag, en zag toen eene onbeduidende hoogte, waar het geboomte iets boven het andere bosch uitstak, waar ik om 1½ uur weder heen roeide. Nogmaals moest ik de strook moeras doorwaden, wanneer ik aan iets hooger land kwam, misschien 25 à 30 voeten bo-

ven de zeeoppervlakte verheven, dat met zwaar geboomte begroeid was; hier groef ik tot op 3½ voeten diepte, (wegens de vele wortels kon ik met den patjol niet dieper komen), maar vond niets dan zand met een weinig gele leemaarde vermengd.

In een klein zeer smal riviertje, dat langs den heuvel loopt, vond ik op den bodem dezelfde gesteenten bloot liggen, die ik op den tandjong aangetroffen had, terwijl er ook volstrekt geen stroom te bespeuren was: zoover mogelijk naar den oorsprong gegaan zijnde, vond ik dáár den bodem even zoo te zamengesteld als op den heuvel, misschien iets meer leemaarde bevattende, terwijl ik daar geene steenen meer aantrof; tegen den avond begaf ik mij weder naar boord.

In den vroegen morgen van den 16den ging ik met den kotter voor Tandjong Datoe onder zeil, die Mongo Ressak ten N. 70° O. lag. Tegen 1 uur hadden wij een groot gedeelte van den tandjong omgezeild en ging ik aan wal. Deze tandjong is eene uitgebreide ver in zee uitstekende kaap, welke op hare beurt naar schatting door wel 30 à 40 kleinere kapen gevormd wordt, die bijna allen zandstrand tusschen zich in hebben en zelven door groote verhevene rotsmassa's, meerendeels zoo van de zee- als landzijde ongenaakbaar, gevormd zijn. Het land tusschen deze kapen in gelegen, is eene aaneenschakeling van bergtoppen, misschien wel 100 of meer in getal, waarvan de gemiddelde hoogte tusschen de 300 en 600 voeten zal bedragen. Nergens vond ik spoor van een eenigen bewoner, nergens iets dat op een voetpad in het ondoordringbaar bosch geleek: ik ging evenwel, door eenige koelies voorafgegaan, het bosch in, en beklom eenen berg die, naar berekening, 350 voeten hoog zal geweest zijn: op den top gekomen belette echter het digte houtgewas mij iets te onderscheiden: de helling, die zeer steil is, en de top van dezen berg

bestaan uit eene zeer vette, thonige, gele leemaarde, tot zoo diep ik graven konde. Twee riviertjes ging ik, doorwadende, zoo ver mogelijk naar den oorsprong toe op, waar ik weder gedeeltelijk dezelfde gesteenten aantrof als op Mongo Ressak: ook heb ik hier een aan het kiezelschiefer grenzend gesteente gevonden; in den bodem dezer riviertjes liet ik op verschillende plaatsen graven, maar kon niets vinden dat op eenigen erts geleek, terwijl een enkele inlander wel eens heeft beweerd, zonder eenig bewijs, dat hier koper, zilver en tin zouden zijn.

Aangehaald mag hier worden, dat op Sambas menig inwoner, met den Sultan aan het hoofd, mij verzekerde, dat er tinerts in de nabijheid van Mongo Ressak in overvloed te vinden was; ik bestreed dit gevoelen, als latende dezelve zich dáár niet verwachten, toen zeker oud man zich aanbood tinerts van daar te halen. Hij kwam dan ook, na eenige dagen, met een weinig zwartachtig zand terug, dat de tinerts zoude moeten zijn. Ik herkende dit dadelijk voor het op zoovele stranden gevonden wordende chroomijzerzand, dat op vele plaatsen op Banka en Billiton ook voorkomt, en koppongerts genoemd wordt.

Het zandstrand in eene der baaijen onderzoekende, vond ik dat het zand bijzonder vele blinkende gele en witte plaatjes, die ik voor mica herkende, bevatte. Zoude het niet waarschijnlijk zijn, dat de overlevering van koper en zilver op Tandjong datoe hiervan haren oorsprong neemt, terwijl deze plaats zoo uiterst zeldzaam bezocht wordt. Alleen komen hier soms eenige inwoners van Sarawak om dammar, getah enz. in te zamelen, en zoude er, naar men bij overlevering mij verzekerde, op het Oostelijk gedeelte van dit promontorium, dus aan de landzijde, eenen vogelnestjesberg gevonden worden, die ook door onderdanen van den Radja Brooke geëxploiteerd wordt.

Ik ben vervolgens, bijna met levensgevaar, de steile rot-

sen van eenen tandjong overgeklauterd. Zij bestaan allen, zooveel ik er gezien heb, uit thonschiefer, die meestal blaauwachtig zwart zijnde soms door ijzeroxijde meer bruinachtig gekleurd is: de rigting van den schiefer is genoegzaam horizontaal, en overal waar ik denzelven gezien heb Z. 40° O. Op eene zeer enkele plaats vond ik ook dioriet gesteente; men kon toen niet bepalen of het juist door den schiefer was heengedrongen, hetgeen ik voor die plaats niet mag veronderstellen, daar de schiefer zich overal in alle opzigten van gelijken aard vertoont.

Ten 6 uren dien avond naar boord teruggekeerd, zoo zeilden wij den tandjong nog een paar uren verder om, en ging ik den volgenden dag, aan eenen meer N. gelegen tandjong aan den wal; ik liep hier geruimen tijd langs het strand, ging weder een goed eind weg het bosch in, onderzocht nog een naar zee loopend riviertje, maar maakte niet eene opmerking, die niet met de den vorigen dag ter neder gestelde overeenkwam: helling en rigting van den schiefer waren zelfs ook volkomen dezelfde; alleen hield het zeezand hier geen of veel minder mica in.

In den middag begaf ik mij weder naar den kotter, en daar ik verwachtte dat een paar dagen langer verblijf in dit woeste en ongenaakbare oord mij niets meer zouden leeren, zoo ging ik, in den namiddag, onder zeil, en kwam in den avond van den 19den Augustus te Sambas aan.

GEOGRAFISCHE EN ETHNOGRAFISCHE

BESCHRIJVING

VAN HET DISTRIKT

SINGKEL,

DE LANDEN LIGGENDE LANGS DE SIMPANG KANAN EN DE BANJAK-EILANDEN,

BENEVENS EENE KORTE AANTEEKENING NOPENS DE

SIMPANG KIRI,

DOOR

H. VON ROSENBERG.

I. Het distrikt Singkel.

Dit distrikt, uit twee afgezonderde gedeelten bestaande, te weten Singkel met ommelanden en de Banjak-eilanden, kwam het den schrijver dezes doelmatig voor, om beide gedeelten ook afzonderlijk te beschrijven, beginnende met Singkel en ommelanden.

Ligging, grenzen en uitgebreidheid. — Het distrikt Singkel is begrepen tusschen de 2° 5′ en 2° 22′ N. B. en 97° 32′ en 98° 10′ O. L. v. Gr.; het grenst ten noorden aan het Atjineesche landschap Boelalama, ten oosten aan de onafhankelijke landschappen Simpang kiri, Simpang kanan, en het door Bataks bewoonde land van Daieri; ten zuiden aan het distrikt Baros, terwijl de In-

dische oceaan het langs de geheele westzijde bespoelt. De vlakke inhoud kan moeijelijk worden bepaald, aangezien het aan eene vaste grensscheiding ontbreekt, met de oostelijk liggende landen; volgens de op de kaart getrokkene lijn beslaat die inhoud plus minus 480 □ palen, terwijl de lengte van het strand, van af Oedj. Petikalla tot aan Oedj. Simanok-manok, eene hoeveelheid van 52 Sumatra palen of 96, 750 ned. ellen bedraagt.

Gesteldheid van den grond. — Het geheele distrikt vormt eene groote alluviale vlakte, van enkele diluviale lagen doorsneden, welke vlakte, gedeeltelijk beneden het niveau der zee liggende, door een ondoordringbaar moerassig bosch wordt overdekt. Alleen langs den oever der groote rivier, bij de kampong Tandjong baroe, en iets verder opwaarts, tegenover de kampong Paja boembong, zoomede op sommige plaatsen langs het strand, gelijk bij Gossong telaga, Sragian, Silaboean, Oedjong mangkir enz. vertoont zich de grond hooger en droger, maar met eene zeer kleine uitgebreidheid, wordende hij weder spoedig door het hem omringende onmetelijke moeras verzwolgen. Verhevenheden of heuvels zijn er heinde en verre niet te bespeuren. Het strand vertoont op de meeste plaatsen eene 10 à 15 el breede zandvlakte, met eene zachte glooijing tegen het bosch oprijzende, tusschen Telok beramej en Oedjong bawang; tusschen Oedj. Limpan gadang en ketjiel, en tusschen Oedj. Poeloe Pandjang, en Oedjong Simanok-manok, is het met omvergeworpene en neergevallene boomstammen en takken overdekt. Wijders vindt men nog enkele zandplaten op de door de Singkelsche rivier gevormde delta, en eenen drie voet hoogen klip, de eenige aan het geheele strand, eenige honderd ellen benoorden de monding Gossong telaga, terwijl al het overige uit eenen vetten, zwarten humus bestaat, de weelderigste vegetatie voortbrengende.

Vaarwater, klippen, enz. enz. — Het vaarwater langs dit

gedeelte van Sumatra's westkust is vrij open, wordende het maar weinig belemmerd door de ondervolgende klippen, riffen en banken:

Egmondklip, circa 4000 el ten westen van Oedj. Singkel.
Daphnerif, circa 5500 el ten zuiden der reede.
Panterklip, circa 2700 el ten zuidwesten van Oedjong Radja.
Zandbank tusschen Poeloe Toewankoe en den vasten wal.
Dibbetzrif, 1500 el bezuiden Oedjong Koewalla toea.
Rif circa 2000 el ten zuiden van Dibbetzrif.
Zandbank tusschen Poeloe Sikandang en de vaste wal.
Pyladesrif, circa 3400 el ten zuiden van Poeloe Sikandang.
Daphnerif, 1600 el ten zuidoosten van dit rif.
Koraalbank 2200 el idem. idem.
Rif circa 600 el zuidwest van die koraalbank.

Langs het geheele strand der afdeeling breidt zich eene zandplaat uit, het breedste bij Oedj. Singkel, bij de oude reede, bij Oedj. Bawang, Oedj. Radja en bij Sragian; overal staat er eene hevige branding. Eenige honderde ellen afstands heeft men, van af Oedj. Singkel tot aan de uitwatering der groote rivier, eene gemiddelde diepte van 6 à 7 vadem en, op enkele plaatsen, 10 vd.; op de reede 8, 10 en 11 vd.; op de oude reede, welke dagelijks meer en meer aan het verzanden is, 5 tot 7 vd.; bij Gossong Telaga 3, 4 en 5 vd. en bij Silaboean 6, 7 en 8 vadem.

Bezuiden Koewalla toea en nabij de Soea mati besaar, verheft een zware boom zijne kruin verre boven het hem omringende bosch, en, reeds op eenen tamelijken afstand en van alle zijden in zee zigtbaar zijnde, strekt hij hierdoor tot verkenningspunt voor aankomende schepen.

Alleen bij Oedj. Limpan kitjiel vindt men eene koraalbank, terwijl daarentegen al de eilanden tot deze afdeeling behoorende door koraalriffen zijn omsloten.

Ook hier zijn, gelijk langs de geheele westkust, noorden en noordwesten winden het menigvuldigst; daarentegen

zuiden en zuidoosten winden schraal, en hebben de hevigste stormen meestal gedurende ekwinoktiën en solstitiën plaats.

Ankerplaatsen. — De voornaamste ankerplaatsen zijn: de baai van Singkel, bij de oude westpost, open voor noordwesten en westen winden; de oude en nieuwe reeden, open voor zuidwesten, zuiden, en zuidoostenwinden; bij Poeloe Toewankoe en bij Poeloe Babirahan.

Weersgesteldheid. — De moessons zijn hier iets meer geregeld dan op eenig ander gedeelte van Sumatra's westkust; van Mei tot Oktober heeft men de noordwest moesson, gedurende welke de noorden, noordwesten, en westenwinden de heerschende zijn, die dikwijls vrij hevig en van zware regenbuijen, maar daarentegen zelden van donder en bliksem vergezeld zijn. Desniettemin beschouwt men algemeen dit gedeelte van het jaar als het meest gezonde. Gedurende de oostmoesson, het drooge saizoen, van November tot Maart, zijn de winden zeer variabel, veelal uit het oosten naar het zuiden en het zuidwesten loopende; de beide laatste zijn meer of min gevaarlijk, aangezien zij over het uitgebreide vlak van den oceaan waaijende, eene kilheid verkrijgen, die een' nadeeligen invloed uitoefent op het door overmatige warmte ontspannen menschelijk ligchaam.

Wijders laten zich geregeld land- en zeewinden gevoelen; de eerste van middernacht tot negen uur 's morgens, terwijl de zeewind van af des middags tot zonsondergang staat.

De thermometer rijst gedurende het drooge saizoen van 80° tot 94° Fahrenh. en gedurende het natte van 75° tot 92°.

Vulkanische verschijnselen. — Aardbevingen hebben nog al dikwerf plaats, en zijn soms vrij hevig, gelijk die, welke zich in 1842 liet gevoelen; de grond werd toen op eene kleine uitgestrektheid bij Telok ambon, zoodanig verhit, dat alle daarop staande vegetatie verkoolde, waarvan de blijken nog

heden zigtbaar zijn. Tijdens mijne aanwezigheid te Singkel, in 1853, hadden op de navolgende datums aardschuddingen plaats:

16 Mei 's morgens ten 4 uur.
18 Id. id. ten 3 uur.
5 September 's avonds ten 11 uur.
7 Id. 's voormiddags ten 10 uur.
8 Id. 's nachts ten 1½ uur.
9 Id. 's morgens ten 3 uur.

Minerale of heete bronnen zijn er hoogst waarschijnlijk niet aanwezig.

Natuurlijke geschiedenis. — Steen- en metaalsoorten zijn er hoegenaamd niet voorhanden, niet eens rolsteenen op de bedding der rivieren; de grond bestaat overal uit een wit en zwartachtig zand, aan het strand bij Oedj. Mangkir met vele kwartsdeelen vermengd, en de hoogere rivieroevers uit klei.

Van de aangekweekte planten zijn er de volgende: de kalapa, de pinang, diverse pisangsoorten, de papaija, het suikerriet, de obie, de kaladie, de limou, en de djamboe. Het onmetelijke, de geheele afdeeling overtrekkende bosch, bestaat meestal aan den rivierkant uit rhizoforen, langs het zeestrand veelal uit aroeboomen, niboeng en nipah, terwijl het binnenste der bosschen begroeid is met eene ineengedrongene massa van boomgewas, van eene weeke, poreuse hoedanigheid, en uit dien hoofde weinig geschikt om bewerkt te worden.

Daar waar het bosch den rivieroever niet bereikt ontwaart men eene rietsoort, die meer dan een manshoogte bereikt, en op de voormelde zandplaten en droogere plaatsen, alang alang en glaga. In de tuinen en velden verbouwt de bevolking djagong, padi, bajam, en katjang, bamboe verschijnt maar hoogst zelden.

Tot het dierenrijk overgaande vindt men, onder de zoogdieren, verschillende soorten, waaronder de orang oetan,

waarschijnlijk dezelfde soort als de Borneosche, bij den inlander alhier maijas genaamd en zeer moeijelijk te vangen; verder den toelong, tschinkoé en de kara; wijders behooren de poekang, verschillende vleermuizen, eekhorentjes en de otter niet tot de zeldzaamheden.

Den koningstijger vindt men overal, hebbende ik zelf hem in de nabijheid der oude westpost kunnen gadeslaan; geheele zwermen van wilde varkens doorzwerven de bosschen en rietvelden, terwijl men aan het strand wild geworden karbouwen aantreft, die den eenzamen reiziger dikwijls gevaarlijk zijn.

Den olifant ontwaart men alleen in de omstreken van Silaboean, alwaar een enkele somwijlen tot aan de zee afdwaalt. Het hert, de kantjiel, de rhinoceros, de kleine boschkat en de beer behooren daarentegen niet tot de dagelijks voorkomende. De hier gevondene huisdieren zijn weinige paarden en honden, katten, koeijen, geiten, varkens, karbouwen; in de huizen ontbreekt het geenzins aan ratten en muizen.

Onder de vogels komen vooral vele roof- en watervogels voor; van de eerstgenoemden is het menigvuldigst de wit koppige garoeda, in de bosschen vindt men de tiejong, verschillende spechtsoorten. Op de zandvlakten en glagavelden eenige vinken, zoomede de kleine kwartel. De uitgebreide moerassen worden bewoond door eene menigte van snippen, strandloopers, reigers, waaronder menigvuldig eene sneeuwwitte, waterhoenders, wilde eenden, en duikers, terwijl het strand en de eilanden, op zekere tijden, door zwermen van duiven is bevolkt.

In de klasse der reptilien spelen de kaaiman en de leguaan de voornaamste rol; wat de eerstgemelde aangaat, zoo heeft aan de rivier van Singkel eene vermaardheid gegeven. Hij komt echter tegenwoordig, vooral in volwassenen staat, minder menigvuldig voor dan vroeger, dat is toe te

schrijven aan de meerdere bebouwing der rivieroevers, en de premie van *f* 10, van gouvernementswege op het vangen en aanbrengen van een diergelijk monster gesteld; men ziet hem overigens in alle koewallas en riviertjes dezer afdeeling. Ook aan slangen ontbreekt het geenzins; men heeft daaronder van 15 tot 20 voet lengte, en enkelen waarvan de beet vergiftig is. Visschen zijn in zee en in de rivieren in overvloed voorhanden, echter niet altijd verkrijgbaar uithoofde van de hevige branding in zee en den sterken stroom in de rivier. Het zijn in 't algemeen de gewone aan deze kust voorkomende soorten en daaronder vooral in menigte de haai en van tijd tot tijd een zaagvisch.

Uit de lagere klassen der dieren zijn vele vlieg- en miersoorten aanwezig, hoofdzakelijk echter eene onnoemelijke hoeveelheid van muskieten, welke op windstille en regenachtige avonden, aan mensch en dier eene onbeschrijfelijke kwelling veroorzaken, en enkele plaatsen door hun overgroot getal volstrekt onbewoonbaar maken.

Rivieren — Het district Singkel wordt maar van een groote rivier doorstroomt, de zoogenaamde rivier van Singkel, bij den inlander kortaf de groote rivier, Batang ajer besaar, genaamd, zijnde al de andere wateren, met uitzondering van een zestal, zeer onbeduidende beekjes; in hunne volgorde van het noorden naar het zuiden, volgen zij dus op elkander:

Koewalla oedjong Petikalla,
Soea merah,
Koewalla toea,
Soea mati besaar,
Soea mati ketjiel,
Batang ajer besaar,
Koewalla oedjong bawang,
Koewalla gossong telaga,
Koewalla sragian,
Koewalla silaboean gadang,

Koewalla silaboeang ketjiel,
Koewalla tenga,
Koewalla mangkir.

Alvorens tot de gedetailleerde beschouwing dezer wateren over te gaan, zal het niet ongepast zijn, vooraf eenige algemeene opmerkingen neder te stellen. Een groot gedeelte dier riviertjes, die allen een meer of min westelijken loop hebben, neemt veelal in de nabijheid der uitwatering eene met het zeestrand evenwijdige strekking, stort zich vervolgens met eene meer of min scherpe bogt in zee, en vormt aldus met haar eene soms verscheidene honderd ellen lange, zeer smalle landtong, gelijk dit het geval is bij Silaboean, Sragian en de Koewalla toea; voor iedere rivier ligt verder eene zandbank, waarop eene hevige branding staat, en waardoor het inloopen van maar eenigzins groote vaartuigen, met uitzondering nogtans der groote Singkelsche rivier, zeer moeijelijk wordt; allen hebben, met de genoemde uitzondering echter, tot verre bovenwaarts brak water, en hare stroom is gewoonlijk zoo flaauw, dat, bij vloedtijd, de overwegende kracht der golven hem terugdringende, daaraan tot aan het oogenblik van invallende ebbe, eene tegenovergestelde rigting geeft.

Beginnende met de beschrijving van iedere rivier afzonderlijk, en wel in de boven opgegevene volgorde, zoo is er nopens de Koewalla oedjong Petikalla en de Soea merah niets aan te teekenen, als zijnde van hoegenaamd geene beteekenis.

De aan hare uitwatering circa 25 el breede Koewalla toea, in vroegere jaren eene uitwatering der groote rivier, is, bij lagen waterstand, aan hare monding doorwaadbaar; zij vormt, op 600 el van de monding, een eiland, en verliest zich spoedig in het moerassige bosch. Bij vloedtijd kunnen kleine kollek's haar opvaren, tot aan het op den linkeroever liggende kleine visschersdorpje Poekat.

De Soea mati besaar en Soea mati ketjiel hier opvolgende zijn geheel onbelangrijk.

De groote rivier, bij ons rivier van Singkel genaamd, treedt de afdeeling in onmiddelijk na de vereeniging der Simpang kiri en kanan (simpang beteekent zijtak), waardoor zij dan ook ontstaat. De drie uithoeken door de zamenvloeijing gevormd wordende, voeren bij den Inlander de namen van Oedjong Pamoeka (de hoek tusschen de groote rivier en de Simpang kiri), Oedjong Poeloe (de hoek tusschen de beide simpang) en Oedjoeng Badja (de hoek tusschen de Simpang kanan en groote rivier). Van daar af doorstroomt de rivier, met een vrij breed watervlak en maar weinige kronkelingen, eenen zuidwestelijken loop nemende, de vlakte en stort zich vervolgens met eene scherpe zuidoostelijke bogt in zee uit. Hij heeft hoegenaamd geene zijtakken, maar wel verschillende kleine kanalen, die echter van jaar tot jaar veranderen, en veelal digt groeijen; aan diergelijke veranderingen is ook de uitwatering onderhevig, naarmate er eene meerdere of mindere aanslibbing of wegspoeling van grond in een zeker tijdbestek plaats heeft. Aan dergelijke aanslibbingen is dan ook de Singkelsche delta (Singkel beteekent uithoek in de inl. taal), die ontegenzeggelijk van nieuwe formatie is, haar bestaan verschuldigd; zij wordt tegenwoordig doorsneden van twee hoofdarmen, de Koewalla Atjeh benoorden en de Koewalla baroe of baharoe bezuiden het etablissement; beiden zijn onderling verbonden door de zoogenaamde coupure, een circa 20 el breed kanaal, door Radja Amaris kort voor de verovering gegraven; genoemde armen hebben weder eene menigte zijtakken en kanalen, waardoor kleine eilanden en met hoog riet overdekte moerassen ontstaan, nog jaarlijks in grootte toenemende, tot dat door de eene of andere oorzaak, bijvoorbeeld door hevige of lang aanhoudende zuiden of zuidoosten winden, de monding van strekking zal veranderen, het smalle strand doorbrekende dat de Koe-

wálla baharoe of Koewalla Atjeh van de zee scheidt, gelijk reeds in vroegere tijden heeft plaats gehad; eene diergelijke kleine doorbraak bestond tijdens de opname aan den zuidhoek der Koewalla baharoe, maar was, uithoofde van ondiepte en zware daar voor staande branding, voor vaartuigen niet te passeren; alle die kanalen en zijtakken zijn zeer ondiep, met uitzondering nogtans van het oostelijk gedeelte der Koewalla Atjeh en het kanaal achter langs den passar heenloopende, alwaar alle schepen, welke de monding kunnen binnenloopen, ten anker komen.

Bij gemiddelden waterstand heeft den rivier vóór de bifurcätie eene breedte van 400 en bij de monding van 500 Ned. el, bedragende de diepte 3 à 4 vadem; bij hoog water overschrijdt zij verre de opgegevene getallen. De stroomsnelheid is, bij gemiddelden stand, 100 Ned. el in eene minuut, en de gemiddelde temperatuur is, bij de uitwatering 80° en, bij de eerste bifurcatie, 78° Fahrenh.

In zee laat zich, bij lagen waterstand, de strooming gevoelen tot voorbij de hoogte van Oedjong Radja en, bij hoog water, tot nabij Silaboean; voor de monding ligt eene groote bank, waarop altijd eene branding staat, die, bij sterken wind, dikwijls zoo hevig wordt, dat dan het in en uitloopen van vaartuigen hoogst moeijelijk en gevaarlijk is; het uitloopen heeft altijd bij vloed plaats, ten einde niet droog te vallen.

De nu volgende Koewala oedjong bawang, in het moerassige strandbosch haren oorsprong nemende, verbreedt zich nabij de uitwatering tot op 100 el, stort zich, met eene kleine breedte maar vrij sterke strooming, in zee bezuiden Oedjong bawang, en is alleen maar bij lagen stand doorwaadbaar.

De rivier van Gossong telaga is niets anders dan de uitwatering van het kleine binnenmeer Anak laut; zij heeft doorgaans eene diepte van 1 à $1^1/_2$ vadem; aan de mon-

ding eene breedte van 15 el; verschillende kleine eilanden vormen de zijtakken, waarvan de eene, Simpang Gossong telaga genaamd, in eene oostelijke strekking met het strand loopt, en door maar weinige ellen gronds van de Simpang Sragian is gescheiden.

Het binnenmeer Anak laut, waarschijnlijk vroeger een gedeelte der zee uitgemaakt hebbende en nu door aanslibbing van grond van haar gescheiden, heeft alleen aan het westelijke uiteinde, eene diepte van 3 à 4 vademen; het is rondom van somber bosch omsloten, heeft eene lengte van circa 2200 en eene breedte van omtrent 1300 el, en, gelijk de geheele uitwatering, brak water.

De hierop volgende Simpang Sragian is niets dan een arm der zee evenwijdig met het strand loopende, en heeft eene breedte van 15 en eene diepte van 3 ellen.

De groote rivier van Silaboean, bij de kampong Silaboean eene breedte van 30 ellen en eene diepte van 1½ vadem hebbende, kan twee uren opwaarts met sampans worden bevaren tot aan zeker huis Si Para para genaamd, alwaar eenige handel met Daira plaats heeft; ook deze rivier loopt, van af de monding tot eenige duizend passen voorbij het gehucht, in eene nagenoeg regte lijn, evenwijdig met het strand; wegens hare diepte is zij aan de uitwatering niet te passeren.

De kleine rivier van Silaboean, bij hare uitwatering (in tegenstelling van de voorgaande, die aldaar den naam van Koewalla Silaboean gadang voert) Koewala Silaboean ketjiel genaamd, heeft eene breedte van circa 10 el, eene gemiddelde diepte van eene vadem, is, een halfuur opwaarts, met sampans te bevaren, en aan hare uitwatering te doorwaden.

De rivier waarvan de monding den naam van Koewalla Tenga voert, is aldaar circa 30 el breed, heeft eene gemiddelde diepte van 1½ vadem, is twee uur opwaarts te bevaren, en kan maar alleen bij de uitwatering bij ebbe worden doorwaad.

De Moeara Mangkir is niets dan een komvormige zeearm van 1½ vadem diepte en altijd doorwaadbaar.

Uithoeken. — De uithoeken in hunne volgorde van het noorden naar het zuiden zijn:

Oedj. Petikalla, het noordel. punt van de grens der afdeeling.
„ Tampoen, benoorden de Koewalla toea.
„ Singkel.
„ Baharoe, de uithoeken van de delta.
„ Bawang, benoorden idem.
„ Radja, bezuiden de Koewalla Oedj. bawang.
„ Tampoen, tegenover Poel. Toewankoe.
„ Koewalla toea benoorden en
„ Sragian bezuiden de Koewalla Sragian.
„ Silaboean, bezuiden de Koew. Silab. gadang.
„ Mankir, bezuiden de Koew. Mangkir.
„ Limpan gadang.
„ Limpan ketjiel.
„ Poeloe Pandjang.
„ Simanok manok, het zuidelijkste punt der afdeeling.

Eilanden. — De tot deze afdeeling behoorende eilanden zijn in de gelijke volgorde:

Poeloe Toewankoe, tegenover Gossong telaga, onbewoond.
„ Sikandang, tegenover Sragian, onbewoond.
„ Pabiharam „ Silaboean, bewoond.
„ Mangkir gadang en Poeloe Mangkir ketjiel, beiden tegenover Oedj. Mangkir en onbewoond.
„ Limpan gadang en
„ Limpan ketjiel, beiden tegenover Oedj. Limpan liggende en bewoond.

Wegen en voetpaden. — In een landschap gelijk dit, meestal uit moerassen bestaande, overdekt met zware bosschen en rietvelden, doorsneden van eene menigte groote en kleine wateren, en gebrek hebbende aan eene bevolking, die zich vooral langs de groote rivier heeft geconcentreerd,

welke rivier, door hare uitmuntende bevaarbaarheid, een snel en gemakkelijk middel van communicatie oplevert, kan men met regt maar weinig van voetpaden en hoegenaamd niets van eigenlijke wegen verwachten. Zij zijn dan ook allerellendigst en voor een Europeesch reiziger naauwelijks begaanbaar; men vindt men er de navolgende:

1. Weg van Baros naar Singkel, waartoe het zeestrand dient, en die aan sommige plaatsen zeer moeijelijk bij vloed is te passeren; zoo als tusschen Oedj. Simanok manok, Oedj. Poeloe pandjang, Oedj. Limpan ketjiel, Oedj. bawang en Telok beramej, uithoofde der aldaar liggende omgevallen boomstammen, waarover men veelal genoodzaakt is dan eens heen te klauteren, dan weer onder door te kruipen. De meeste der voorkomende koewalla's kunnen, gelijk reeds te voren bij de rivieren is aangemerkt, bij laag water doorgewaad worden, staande er dan in dit geval op de voor ieder liggende bank dikwijls maar eene voet water. Bij hoog water is dit soms echter met gevaar verbonden, uithoofde der zware branding en hevige stroomen. Bij de koewalla's Silaboean gadang en Sragian, die, wegens hare diepte alleen maar zwemmende zijn te passeren, bestaat een veer tot het overvoeren van reizigers. Overigens wordt van deze weg, die eenige jaren geleden gedurende een korten tijd de postroute was, maar weinig gebruik gemaakt.

2. Weg van Singkel naar Boelo Sama en Taroemon. Ook deze is niets anders dan het vlakke 20 tot 30 ellen breede zeestrand, voor den reiziger tot aan Oedj. Petikalla hoegenaamd geene beletselen opleverende.

3. Voetpad van de Koewala toea naar Telok ambon. Door het boschmoeras voerende, waarin men bij iedere onvoorzichtige voetstap, tot over het middel inzakt, en digt begroeid zijnde met nipa en andere doornstruiken, is dit pad voor een Europeaan alleen begaanbaar door van boomwortel tot boomwortel te springen.

4. Het padje van Soeamatie ketjiel tot Holloe goerah is iets minder moeijelijk, uithoofde van het minder met boomen bewassen terrein.

5. Weg van de kampong Teijling naar het strand der baai Telok berawej; de beste weg in het geheele district, hard, droog en berijdbaar.

6. Voetpad naar de ladang Tandjong baharoe.

7. Voetpad van Paija boemboeng naar de Koewalla Oedjoeng bawang, en de ladang Gossong Telaga. Dit pad, gedurig door het moerassige bosch heenslingerende, is zeker het moeijelijkste en meest gevaarlijke in het geheele district, voornamelijk voor een Europeaan, aangezien men gedurende een geheelen dag aan de pernicieuse moeras exhalatien is blootgesteld, met een door gedurige inspanning vermoeid ligchaam, en door overmatig zweeten steeds geopend blijvende porien. Men mag zich daarom ook gelukkig schatten, dit pad te hebben gepasseerd, zonder eene gevaarlijke koorts er bij op te doen, een geluk hetwelk aan schrijver dezes niet mogt ten deel vallen. Het wordt dan ook maar weinig gebruikt.

8. Voetpad van Sragian naar Si Parra parra. Van eene soortgelijke gesteldheid als het voorgaande.

9. Voetpad van Si Parra parra naar Daieri.

10. Voetpad van Si Parra parra naar Saliboean en

11. Voetpad van Saliboean naar Daieri.

Ook over deze kan men hetzelfde zeggen, met uitzondering nogtans, dat zij iets minder moerassig zijn, aangezien het bosch hier meer drooge plaatsen heeft. De meest nabij zijnde kampong van Daieri is van Silaboean, volgens zeggen van inlanders, een en een halve dag reizens verwijderd.

Bewoners. — De bewoners van dit gedeelte van het gouvernement Sumatra's westkust, zijn een mengelmoes van Atjineesche, Maleische, Battasche, en Niasser elementen, waarbij het eerstgemelde echter bovendrijft.

Allen belijden het Islamisme, zelfs de aldaar gevestigde Niassers; de kleeding is meestal Atjineesch, zoomede de bouwtrant hunner huizen; terwijl zeden en gewoonten, op enkele uitzonderingen na, gelijk zijn aan die der bovenlandsche Maleijers.

De bevolking woont in kleine kampongs en ladangs langs den oever der rivieren en aan het strand, in meestal ellendige huizen, die 10 à 12 voeten van den grond op palen staan, eene ruime gewoonlijk ter linkerzijde verre buiten het huis uitspringende voorgallerij hebben, en van binnen in een algemeen vertrek en eene vrouwenkamer zijn verdeeld. Dit geldt echter alleen maar de grootere van planken gebouwde huizen, dewijl de kleinere, uit bamboe en ineengevlochten klappa bladen zamengesteld, niet eens den naam van hutten verdienen.

Het tot de daarstelling der huizen gebezigd wordende timmerhout, komt uit de landen hooger op aan de beide Simpangs liggende, aangezien de omliggende bosschen hoegenaamd geen bruikbaar hout er voor opleveren.

De verschillende dorpen staan onder hoofden, den titel voerende van datoe (Atjineesch kadjie); zij hebben maar weinig magt en aanzien, kunnende van hunne anak boeah hoegenaamd geene heerendiensten vergen, en beslissen alleenlijk maar kleine geschillen, om welke beslissing echter de gemeene man weinig geeft, aangezien hij zich zeer gemakkelijk daaraan kan onttrekken, door naar elders te verhuizen. Hun voornaamst inkomen bestaat in het geld voortspruitende uit de heffing eener belasting op aangebragt wordende goederen; ook zijn zij meestal zelve handelaars. Vele dier hoofden bezoldigen een zeker getal doebelangs, die in vredestijd een gering tractement genieten, daarentegen in tijd van oorlog maar op een zeker gedeelte van den buit kunnen aanspraak maken.

De weinige hier aanwezige priesters of malims (Atjineesch

katib), zijn gewoonlijk de jongere broeders der hoofden, en vervullen te gelijker tijd bij hen de betrekking van schrijver; zij genieten een veel grooter aanzien bij het volk dan deze, ontvangen jaarlijks een zeker gedeelte van den padi oogst, en oefenen veelal nog het een of ander ambacht uit; aangaande hun geloof zijn zij veel fanatieker dan de priesters in de Padangsche bovenlanden, en zij houden er veel van proselieten te maken, waarbij zij alleen maar op uiterlijke vormen zien, zonder zich te bekreunen of de nieuw bekeerde in den geest van hunne nieuwe leer is doorgedrongen.

De bidhuizen zijn tegenwoordig in eenen hoogst bouwvalligen staat.

De bestaande adats zijn van Atjineschen, Maleischen en Bataschen oorsprong, en verschillen in sommige opzigten van die, welke in de Padangsche bovenlanden in zwang zijn. Het staat aan den man vrij, zoovele bijwijven te nemen, als hij maar in staat is te onderhouden, dewijl daarentegen het getal der echte vrouwen dat van vier niet mag overschrijden. Die vrouwen zijn meest allen Batak vrouwen

Een jongman willende huwen koopt het voorwerp zijner keuze voor eene som van 20 tot 200 spaansche matten, welke koopprijs hetzij in geld, hetzij in goederen kan worden voldaan.

Deze prijs wordt echter maar zeldzaam dadelijk voldaan, blijvende de jongman dien gewoonlijk schuldig; bij geval van scheiding echter moet het achterstallige gedeelte onmiddelijk aangezuiverd worden. De man kan ieder oogenblik van zijne vrouw scheiden, in welk geval de kinderen hem volgen, hij kan met de gescheidene vrouw op nieuw huwen, en van haar weer scheiden.

Heeft de scheiding nu voor de derde keer plaats gehad, zoo kan hij met de gescheidene niet weer op nieuw huwen, dan wanneer zij alvorens met een ander persoon eene echtverbindtenis, gewoonlijk dan maar pro forma, heeft aangegaan.

Over het algemeen worden getrouwde vrouwen in minder strenge afzondering gehouden dan jonge dochters; die van de hoogere klasse houden zich binnenshuis veelal bezig met vrouwelijke handenarbeid, vooral met borduurwerk.

Bij het overlijden van ouders valt, volgens de hadat hoekom kitab, de nalatenschap aan de kinderen; eene bepaling geheel en al strijdig met die, welke in de Padangsche Bovenlanden bestaat, alwaar de erfenis aan den neef of de nicht (kamanaken) ten deel valt.

De begrafenis heeft alhier nagenoeg op dezelfde wijze plaats als in de Padangsche Bovenlanden; het lijk legt men ongekist in den grond, zonder echter daarbij in acht te nemen dat het hoofd juist naar het oosten gekeerd is; aan het hoofd en voeteneinde plant men vervolgens eenen dikwijls gebeeldhouwden steen en geeft op den 7n., 30n. en 100n. dag een feestmaal, hetwelk ook onmiddelijk voor de begrafenis geschiedt. Een dergelijk feest heeft ook plaats bij huwelijken, de geboorte van een kind, en de besnijdenis.

Zaken van weinig aanbelang worden gewoonlijk, zooals reeds boven is vermeld, bij raadpleging van het hoofd met de oudsten uitgewezen; zaken van meer gewigt worden voor de te Singkel plaats hebbende Rappat gebragt, van welke de Civiele gezaghebber aldaar voorzitter is, en die volgens de bestaande hadat's beslist. Alle misdrijven kunnen met geld worden vergoed, zelfs moord; zoo echter de dader verklaart insolvent te zijn, dan vervalt hij tot slavernij, en wordt, in het geval van moord, door den naasten bloedverwant des vermoorden voor de Rappat met den dood gestraft. Bij diefstal moet de steler de dubbele waarde van het gestolen voorwerp vergoeden.

Pandelingen en slaven worden zeer zacht behandeld; laatstgenoemden zijn Bataks of Niassers, en de eigenaar heeft over hen regt van leven of dood; men beschouwt hen gewoonlijk als tot de familie te behooren, en de slaaf de

som bespaard hebbende, die zijn meester voor hem heeft betaald, kan zich vrijkoopen, waartoe deze hem de toestemming niet mag weigeren.

De wapens bij de bevolking in gebruik, zijn allen van atjineesch maaksel en bestaan in sabels, klewangs en messen; de in gebruik zijnde schietgeweren zijn veelal oude Engelsche Tower geweren; de atjinesche gewoonte om met den klewang gewapend overal te verschijnen, heeft sedert onze vestiging niet meer plaats.

Hunne muzijkinstrumenten zijn de driesnarige viool (katab genaamd) uit Arabië afkomstig, verschillende soorten van pauken, de tamboerijn, fluit, en gong.

Over het algemeen is de bevolking arm, lui van aard en hoogst onwetend, kunnende maar weinigen vloeijend schrijven en den Koran lezen. Velen zijn handelaars in benzoein, kamfer, timmerhout, rottan; het grootste gedeelte legt zich echter toe op landbouw en voornamelijk op visscherij, waarin men zeer bedreven is. De in de tuinen en ladangs aangeplant wordende veldvruchten hebben wij reeds vroeger opgegeven, alleen hebben wij nog aanteteekenen, dat de rijst, niettegenstaande de velden langs de rivier liggen, en bij hoogen stand onder water staan, toch meestal op drooge wijze wordt verbouwd. Peperkultuur bestaat er sedert eenige jaren in dit distrikt hoegenaamd niet meer.

Van de ambachten wordt dat van timmerman het meest uitgeoefend; vooral vindt men vele scheepstimmerlieden, die vrij wel bedreven zijn. Ook ziet men enkelen zich bezig houden met het draaijen van houten gereedschappen, zijnde de tot dit doeleinde gebezigd wordende draaibank zeer eenvoudig, uit ruwe boomtakken zamengesteld. Men bereidt al verder nog bruine suiker, waarbij men zich tot het uitpersen van het sap van verschillende machines bedient, die in de Singkelsche taal oeweng tabboe genaamd worden.

Tot het ontbolsteren der padie strekt eene machine (Lesong-enoe), die door treden in werking wordt gebragt.

De taal in het distrikt Singkel gesproken is, buiten de atjinesche, bataksche, maleische en niassche, de zich van lieverlede aldaar gevormd hebbende singkelsche taal, waarvan aan het slot dezer beschrijving eene vergelijkende tabel wordt gegeven. Zij bestaat, gelijk uit deze tabel blijkt, uit een mengelmoes van uit gemelde talen overgenomene woorden, waaronder echter maar weinig oorspronkelijke. Alle inlanders, eenigen tijd alhier vertoefd hebbende, nemen de atjinesche gewoonte aan, onder het spreken de letter r braauwende te artikuleren.

Moeijelijk is voor den vreemdeling het uitspreken der syllabe oe, die nagenoeg als oe-ei, en der syllabe ao, welke gelijk eene lange o luidt, waarbij even de a hoorbaar is. In de singkelsche taal is de klinker e, aan het einde van een woord staande, naauwelijks hoorbaar.

In- en uitvoer. — De voornaamste artikelen van invoer zijn opium, lijnwaden, rijst, spaansche matten, tabak, zout, schietgeweren en buskruid, met uitzondering der rijst meestal bestemd voor de Simpangsche bovenlanden. Kamfer, benzoein, en gutta pertja (deze echter in kleine hoeveelheid) uit die landen komende zijn de eenige produkten van uitvoer. Buiten de hoofdplaats Singkel, alwaar een vijftal Chinesche handelaars gevestigd zijn, bestaat er alleen nog maar te Silaboean communicatie met het binnenland, wordende echter aldaar naauwelijks 3 kattie's kamfer en 5 pikols benzoein uit Daierie aangebragt.

Statistiek.— De zetel van het bestuur van dit district en tevens de eenige gouvernements post is te Singkel; het établissement ligt op het oostelijke gedeelte van het door de Koewalla baharoe en atjeh gevormde eiland, en bestaat tegenwoordig uit eene aarden redoute, met een defensief wachthuis, beiden een garnizoen van vier officieren, en

honderd onderofficieren en manschappen hebbende, wijders uit de benoodigde officiers- en ambtenaarswoningen en uit eene bazar. De bezetting er onder begrepen huisvesten aldaar 670 zielen; de ondervolgende bevolking woont in de volgende kampongs en ladangs.

Kampong Poekat, met 12 zielen, op den regter rivieroever digt bij de uitwatering.

Kamp. Tejling, met 292 z. aan den linkeroever tegenover het fort, bewoond door Niassers.

Hoeloe gorab met 5 zielen.
Kajoe menang » 150 »
Telok ambon » 150 »
Kota Simboeling » 160 »
Rantau gadang » 102 »
Tandjong Baharoe » 330 »
Paija boemboeng » 180 »
Ladang Kota pinang » 120 »

Allen langs den oever der groote rivier liggende.

Ladang Telok beramej met 10 zielen.
» Gossong telaga » 45 »
» Sragian » 6 »
» Silaboean » 10 »

Alle aan het zeestrand bezuiden, en

Ladang Koewalla-toea met 15 zielen,

benoorden het etablissement en eveneens aan strand liggende.

Die getallen optellende, krijgen wij een cijfer van 2117 zielen voor de geheele bevolking der afdeeling.

Korte geschiedkundige schets. — De tegenwoordige delta van Singkel was waarschijnlijk gedurende eene reeks van jaren alleen maar bewoond door eene geringe bevolking, wier voornaamste bezigheid de vischvangst was, en die onder het gezag van eigene en onafhankelijke vorstjes stond. In de 16e eeuw maakte dit rijk een onderdeel uit van het

groote rijk van Baros, dat zich toen van Singkel tot Tabaijong uitstrekte, tot dat Singkel, in het begin van deze eeuw, bij de ontbinding van dit rijk onder atjineesche opperheerschappij kwam. Circa vijftig jaren geleden kwam zich aldaar vestigen een zekere hadjie Lebe Tafna, afstammeling van het atjineesch vorstengeslacht te Soesoe, met een groot getal volgelingen, en wist zich tot een dusdanig aanzien te verheffen, dat de toen te Singkel regerende radja hem zijne dochter tot vrouw gaf.

De hadjie wist spoedig zoo vele rijkdommen te vergaderen, dat hij, eenige jaren later, in verband met den radja van Taroemon, magtig genoeg was, om de toen reeds krachteloos gewordene onderdrukking van den atjineschen opperheerscher te kunnen afschudden. Een naauw verband of beter gezegd eene geheele ineensmelting met Taroemon was het gevolg dier vrijwording, en beide landen vormden van nu af aan een rijk onder eene eigene vlag (eene witte kris op een blaauw veld; die van groot Atjeh heeft eene kris op een rood veld.)

Bij het overlijden van hadjie Lebe, verkreeg zijn oudste zoon Radja Boedjang de heerschappij te Taroemon, en zijn tweede, Mohamad Arip, die te Singkel, welke laatste plaats, na den dood van Arip, weder ten deel veel aan den toen nog minderjarigen zoon van Radja Boedjang of Si-Boejong, den thans regerenden Radja moeda van Taroemon. In zijnen naam werd nu het geheele rijk, tot aan de verovering van Singkel door ons in 1840, geregeerd door zijnen oom Radja Amaris, thans nog in leven en te Baloesama wonende, welke de voordeelige ligging van Singkel voor den handel inziende, aldaar ging wonen, en zijnen invloed zoo ver mogelijk binnen 's lands zocht uittebreiden. Ten einde den handel gemakkelijker te maken, liet hij bij Oedjong Pamoeko eene bazar en stapelplaats aanleggen (naar dien uithoek Bazar Pamoeko genaamd), waardoor dan ook

de ter zake van handel komende pentjalangs, kolleks en verdere vaartuigen genoodzaakt waren om de rivier tot zoo ver optevaren. Van die plaats is op het oogenblik ook geen spoor meer voorhanden.

Na onze verovering is de rust te Singkel ongestoord gebleven, met uitzondering van eene mislukte poging eener troep atjinesche avonturiers, om de redoute te overvallen.

Besluit; verklaring der inlandsche namen. — Schrijver dezes zelf ondervonden hebbende, hoe dikwijls de inlandsche namen geheel verkeerd worden ter neder gesteld, in verslagen en kaarten door Europeanen opgemaakt, zoo heeft hij getracht, dit zooveel mogelijk te vermijden, door de voorkomende eigennamen telkens te analyseren; zie hier hunne verklaring.

Singkel — Uithoek.
Simpang — Zijtak.
Soea — Beekje.
Petikalla, de naam eener plant.
Koewalla toea, oude uitwatering.
„ baharoe, nieuwe id.
Telok beramej, baai der verzameling.
Gossong telaga, meerklip.
Sragian, plaats des ongeluks.
Oedjong tamboen, breede hoek.
Sikandang, stal.
Gabirahan-bira, plantennaam.
Silaboean, ankerplaats.
Poekat, plaats om visch te droogen.
Hoeloe gorab, hoeloe, voorsteven, gorab, praauw, aldus genaamd naar eenen aldaar op den oever gevonden voorsteven van een vaartuig.
Kajoe menang, zekere houtsoort.
Telok ambon, koele ankerplaats.

Kota Simboeling, genaamd naar eene zekere houtsoort.
Rantau gadang, breed strand.
Tandjong baharoe, nieuwe hoek.
Paja boemboeng, diep moeras.
Kota pinang, pinang dorp.

De Banjak-eilanden.

Ligging en uitgebreidheid. — De bewesten van den uithoek van Singkel liggende Banjak-eilanden, zijn begrepen tusschen 1° 30' en 2° 25' N. B. en tusschen 96° 40' 97° 30' O.L. G. en verwijderd van den wal van Sumatra circa 9, van Hogeiland of beter Poeloe Simaloe 48, en van het meest nabij zijnde punt van Nias 9 minuten; hare vlakke uitgebreidheid zal nagenoeg gelijk zijn aan 105 □ palen.

Eilanden dezen archipel uitmakende. — De Banjak-eilanden kan men gevoegelijk in de navolgende onder afdeelingen splitsen.

I. Eilanden door de eigenlijke Banjak-eilanders bewoond.

II. Eilanden door atjinezen bewoond.

III. Onbewoonde eilanden.

Tot I behooren P°. Toewankoe, op de kaarten gewoonlijk figurerende onder den naam van Groot-Banjak, P°. Siemoh, P°. Lamoen, P°. Tailana Laraga, P°. Aroengan, Matta harie, hier in de wandeling Matta Arree genaamd, P°. Bahlong, P°. Sikandang, P°. Meijla, P°. Laoerat, en P°. Boesoek.

De eilanden onder II behoorende zijn P°. Oedjong batoe, veelal onder den naam van Klein-Banjak voorkomende, P°. Balleh, P°. Bagoe, P°. Pandjang, P°. Rangitgadang, P°. Rangit ketjil en P°. Balambak gadang ook Middel-eiland genaamd.

Onder III sorteerden tijdens de opname P°. Bangkaroe, bekend onder den naam van Zuid-Banjak, P°. Salambou of Sarambau (op vele kaarten verkeerdelijk voorkomende onder den naam van P°. Babi), P°. Mariaba, P°. Sironggan-

tong, P°. Sorong aloe, P°. Pinang, P°. Samoet, P°. Panghoeloe, P°. Balambak ketjil, Gossong Samiedin, Goss. Sijanjei, Goss. Kataping, Goss. Soewang Soewang, P°. Teboe-teboe, P°. Melela, P°. Bijawak, P°. Kassik, P°. Assap, P°. Lawodoe, P°. Babisie, P°. Lania, P°. Tabala, P°. Pandjang, P°. Sagoe Sagoeb, Gossong Passir, P°. Oela oela, P°. Raga-raga, P°. Timbarat, Gossong Sitongka, P°. Jawie Jawie, P°. Mandan kattie, P°. Pabala, en een dertigtal klippen en eilanden bij den inlander geenen naam voerende en voor het grootste gedeelte digt onder den wal van Poeloe Toewankoe liggende, weshalve dan ook in de navolgende lijst, waarin alle eilanden volgens hunne grootte gerangschikt voorkomen, de vlakke inhoud dier naamlooze eilandjes, onder dien van het groote eiland is begrepen.

Dus met het grootste eiland der geheele groep beginnende, is de vlakke inhoud van

Poeloe	Toewankoe	57½	vierk. Sum. palen
„	Bangkaroe	24	„
„	Oedjong batoe	2¾	„
„	Aroengan	2⅕	„
„	Balambak gadang	2	„
„	Pandjang	1½	„
„	Bagoe	1½	„
„	Sikandang	1⅓	„
„	Teboe-teboe	1⅓	„
„	Timbarat	1⅓	„
„	Mata-harie	1	„
„	Salambau	1	„
„	Lamoen	1	„
„	Panghoeloe	⅔	„
„	Balambak ketjil	½	„
„	Siemoh	½	„
„	Bahlong	½	„
„	Rangit gadang	⅓	„

Poeloe Balleh	1/4	vierk. Sum. palen
„ Laraga	1/5	„
„ Assap	1/3	„
„ Samoet	1/5	„
„ Sorong aloe	1/6	„
„ Laoerat	1/7	„
„ Pinang	1/7	„
„ Sirong gantong	1/7	„
„ Lania	1/7	„
„ Babisie	1/8	„
„ Tailana	1/8	„
„ Tabalaoe	1/9	„
„ Tabala	1/9	„
„ Rangit ketjil	1/9	„
„ Sagoe Sagoeb	1/9	„
„ Lawodoe	1/15	„
„ Boesoek	1/15	„
„ Bijawak	1/18	„
„ Kassik	1/20	„
Gossong Soewang Soe- [wang	1/20	„
„ Samiedin	1/20	„
Poeloe Mandan kattie	1/20	„
Gossong Sijanjei	1/20	„
Poeloe Mariaba	1/20	„
„ Tabala	1/20	„
„ Raga-raga	1/20	„
„ Meijla	1/25	„
„ Pandjang	1/25	„
Goss. Passir	1/40	„
„ Kataping	1/40	„
Poeloe Batoe	1/40	„
„ Oela oela	1/40	„
Gossong Sitongka	1/50	„

Poeloe Melela $^1/_{50}$ vierk. Sum. palen.

Uitmakende het boven opgegevene getal van 105 □ Sum. palen.

Gesteldheid van den grond. — De eilanden Toewankoe, Bangharoe, Assap en de eilanden-groep ten oosten van Poeloe Toewankoe, beginnende met Oedjong batoe, en eindigende met Balambak, kan men, wat hunne hoogere punten aangaat, beschouwen als de voortzetsels dier onderzeesche heuvelreeks, welke van af Poeloe Simaloe tot aan P°. Engano, hare toppen in eene evenwijdige strekking met Sumatra's westkust boven het watervlak van den Indischen oceaan verheffen.

Het lagere gedeelte der genoemde eilanden is opgeheven terrein, terwijl veelal het strand en alle kleine eilanden van koraalachtigen oorsprong zijn.

Op de zoo even genoemde eilanden bestaat de grond uit eene zeer vette en hoogst vruchtbare aarde, met weelderigen plantengroei overdekt; hij is veel minder produktief op de koraaleilanden, die alleen maar de gewone koraal vegetatie voortbrengen. Ook in dezen archipel vertoonen deze laatsten dien lagunenvorm niet, welke aan de koraaleilanden en banken der Zuidzee eigen is; een punt waarin zij met die der Mentawei- en Batoe-eilanden en Engano overeenkomen. Toch is het binnenste doorgaans een met rhizophoren begroeid moeras, voor iedere bebouwing ten eenenmale ongeschikt.

Bergen. — De geheele groep doet zich, uit zee gezien, nog al vrij hoog voor, hoofdzakelijk Poeloe Toewankoe en Bangkaroe, welk laatste eiland men nagenoeg geheel en al als bergland kan beschouwen. P°. Toewankoe wordt van verschillende lage heuvelreeksen doortrokken, die meestal met eene zachte glooijing in het meer vlakke land en naar het strand uitloopen, zich maar op weinige punten, zoo als bezuiden Oedj. Narre, te Oedj. Limoh, Oedj. Tambehgo, en Oedj. Batoe lanting steil in zee afstortende. Zij bereiken in hun

meest verheven punt den Goenong Troesa (ook Goen. Toewankoe genaamd) eene hoogte van circa 400 voeten. Die berg reeds op de hoogte van Poeloe Toewankoe nabij Gossong Telaga onder den wal van Sumatra in den vorm van eenen kleinen ligtblaauwen en stompen kegel zigtbaar, ligt op het noordelijke gedeelte van het eiland beoosten de Toewankoebaai en op nagenoeg 500 ellen afstand van haar strand verwijderd; voor zoo ver men hem heeft kunnen onderzoeken bestaat hij voornamelijk uit zand en kalkgesteenten, is van den voet tot aan de kruin met hoog opgeschoten boomen begroeid, en verheft zich trotsch boven het omringende gebregt. Zijne top is nog nimmer beklommen; de inlander vreest hem te bestijgen, wegens eene bestaande overlevering, welke verhaalt, dat zich daarop het graf van een' boozen geest bevindt, die een ieder gewis zoude dooden, die het wagen durft hem te beklimmen.

De tweede op den Goenong Troesa in hoogte volgende bergtop is de Goenong Batoe lanting, eene hoogte bereikende van circa 250 voeten; hij rijst op het noord-westelijke gedeelte van het eiland uit het lage boschland, geheel geisoleerd van de overige heuvelreeksen, steil omhoog, vertoont nagenoeg overal hetzelfde profiel en stort aan de noordzijde à pic in zee. Hij bestaat uit gelijke steensoorten als die van de Goenong Troesa, welke steensoorten zich hier veel duidelijker laten waarnemen, aangezien de naakte rots aan de loodregt afvallende wanden bloot komt. De batoe lanting is eveneens van zijnen voet tot aan den kruin met somber woud bedekt, door inlanders beklommen, en heeft zijnen naam gekregen van Batoe (steen) en lanting (werpen), als hebbende, volgens overlevering, alhier een zeegevecht plaats gehad tusschen atjinesche praauwen en praauwen van Banjak, waarbij de bemanning der laatsten zich van slingers bedienden, waarmede zij met goed gevolg steenen naar den vijand wierpen.

De derde en laatste eenigzins belangrijke berg, of beter gezegd heuveltop, is de Goenong Tambehgo, aan het noordereinde der Panghoeloe baai liggende; hij is een uitlooper der heuvelketting welke de Goenong Troesa oostwaarts uitzendt, heeft uit het noorden en van zee gezien den vorm van eenen koepel, en uit het zuidoosten dien van een suikerbrood, is insgelijks tot aan het watervlak met zwaar boomgewas begroeid, bestaat uit de opgegevene steensoorten, en valt met eene overal vrij steile helling in zee, zijne hoogte zal nagenoeg gelijk zijn aan die van 120 voeten.

Het eiland Bangkaroe is geheel en al bergachtig, heeft maar op enkele punten aan het strand kleine vlakten, en zal in zijne hoogste, geenen naam voerende punt, eene hoogte van circa 500 voeten bereiken. Het gebergte valt aan vele plaatsen steil in zee, en maakt het strand ongenaakbaar. De Banjak-eilander bezoekt dit eiland maar zelden en koestert eene bijgeloovige vrees er voor, bewerende dat het door booze geesten bewoond wordt, welke de zielen der afgestorvenen er naar toe voeren.

Ook Poeloe Oedjong-batoe wordt van eene heuvelreeks doortrokken, waarvan de hoogste punten eene hoogte van 60 à 70 voeten bereiken, terwijl ook wijders Poeloe Bagoe en Balleh eenen heuvel hebben. Eindelijk vindt men nog op het noordoostelijke gedeelte van Poeloe Balambak gadang eene trachietrots van omtrent 25 voeten hoogte.

Uithoeken. — De inboorlingen geven alleen maar benamingen aan de voorgebergten van Poeloe Toewankoe; zij zijn de volgenden, van den noordwesthoek beginnende.

Oedjong Selinga, de westhoek van het eiland.
„ Telo Limoh,
„ Telo Narre,
„ Laboean-loeloe, de zuidhoek,
„ Laboean Sohrie,
„ Tambehgo,

Oedjong Sioleh, de oosthoek,
„ Karang Eijroe,
„ Bala-bala en
„ Batoe lanting, de noordelijkste hoek.
Wijders nog „ Siemoh, de noordwesthoek van Siemoh en
„ Batoe, de noordhoek van Poeloe Oedj. Batoe.

Vulkanische verschijnselen. — Niet waargenomen; aardbevingen hebben, tijdens mijne aanwezigheid, niet voelbaar plaats gehad.

Vaarwater. — Het vaarwater tusschen deze eilanden is hoogst gevaarlijk voor zelfs maar weinig groote vaartuigen, wegens de menigvuldige koraalreven, zandbanken en hevige stroomingen; vooral vindt men ze in overgroot getal tusschen Poeloe Toewankoe en de kleinere eilanden van af P°. Mandan kattie tot P°. Assap en van P°. Assap tot P°. Balambak; de zeebodem bestaat aldaar uit streepsgewijze liggende zand- en koraalbanken, welke dikwijls zoo nabij aan het oppervlak der zee zijn, dat men zelfs in eene sampan zittende, genoodzaakt is uittestappen ten einde dezelve er over heen te kunnen trekken. Hierdoor verkrijgt men dan ook het vreemdsoortige schouwspel van menschen in volle zee te zien staan en loopen op eenen afstand van 1000 en meer ellen van het naastbijzijnde land.

Nergens vindt men de koraalformatiën menigvuldiger en luisterrijker dan hier; gij ziet ze aan het strand en in volle zee, aan het watervlak en in eene diepte welke het menschelijk oog maar bereiken kan; nog dagelijks nemen zij en grootte toe, zoodat zij, in verband met de rhizophoren, die zich insgelijks van jaar tot jaar meer uitbreiden, binnen eenige eeuwen het geheele bassin tusschen de eilanden zullen opgevuld, en een groot land gevormd hebben. Toch heeft ook in dezen archipel, gelijk in de Zuidzee, de vorming van eilanden door koraalbanken vrij naauwe grenzen; niet eene van die banken begint in eene groote

diepte, en ik heb ook hier het verschijnsel kunnen waarnemen, dat een groot gedeelte der koraaleilanden dezer groep hunnen oorsprong verschuldigd is, niet aan den eigenen groei der koraalbanken, maar wel aan eene waarschijnlijk schoksgewijze plaats gehad hebbende opheffing van den bodem der zee.

Op al die banken staat eene hevige branding, voornamelijk sterk langs de geheele zuidwest- en zuidkust van Poeloe Toewankoe, waardoor zij ten eenemale ongenaakbaar zijn. Gelijke hevige branding staat rondom P°. Sarambau, en P°. Bangkaroe, alsmede aan de noordpunt van Oedjong Batoe. Het sterkst echter en met eene onbeschrijfelijke woede, breken zich de golven tegen den steilen afval der Batoelanting; met hevigheid tegen de loodregte, door de kracht der branding veelvuldig gescheurde rotswanden aangezweept, bereiken zij dikwijls eene hoogte van vijftig voeten, en vervullen den geheelen omtrek met hun donderend geluid.

Schepen het groote eiland willende aandoen, zijn, wegens de aangevoerde beletselen, gedwongen buiten om te zeilen, terwijl kleinere vaartuigen, kruispraauwen, tambangans, kolleks enz. van maar geringen diepgang, een duizend ellen bezuiden P°. Rangit ketjil, tusschen de eilanden in kunnen zeilen, de op de kaart aangegevene koerslijn volgende.

Zeestroomingen. — De voornaamste waargenomene zeestroomingen zijn de volgende.

Eene strooming beoosten en bewesten de eilandenreeks, beginnende met Poeloe Oedjong Batoe, en eindigende met de Rangit-eilanden, vrij sterk en van het zuidoosten naar het noordwesten haren loop nemende;

eene strooming bezuiden Poeloe Toewankoe, van het oosten naar het westen loopende, en,

eene strooming zuidoostelijk van Poeloe Bangkaroe, rigting hebbende van het zuiden naar het noorden.

Baaijen en ankerplaatsen. — De voornaamste inhammen zijn:

Laboean Toewankoe,
„ Assaloean en
„ Sau aan den noordkant;
Telo Limoh,
„ Narre en
Laboean Loeloe, aan den zuidkant;
Laboean Sohrie,
„ Samoet,
„ Panghoeloe en
„ Tambehgo, aan de oostzijde van Poeloe Toewankoe, wijders
Telo Niboeng, aan den noordwesthoek van Poeloe Oedjong Batoe.

Hiervan zijn maar alleen voor grootere vaartuigen geschikt de Laboean Toewankoe, Lab. Sau, en Telo Niboeng.

Buiten de genoemde hebben nog de navolgende eilanden plaatsen, alwaar kleinere vaartuigen ten anker kunnen komen:

P°. Bangkaroe aan de noordzijde,
„ Assap aan de westzijde,
„ Balambak gadang aan de oostzijde,
„ Balleh aan de oostzijde,

en eene ankerplaats tusschen P°. Ragit gadang en Rangit ketjil inliggende, de veiligste van allen.

De drie baaijen, welke wij hierboven hebben opgegeven als geschikt voor grootere vaartuigen, staan, bij noordweste en weste winden, bloot aan hevigen golfslag.

Rivieren vindt men alleen maar op de beide groote eilanden Toewankoe en Bangkaroe, en daar nog verdienen zij naauwelijks den naam van riviertjes, wegens de geringe uitgebreidheid van het land, en de onbeduidende hoogte der heuvels, waarop zij haren oorsprong nemen. Eene enkele uitgezonderd zijn zij maar 3 à 4 ellen breed, hebben aan de uitwatering, bij gemiddelden waterstand, eene diepte van tusschen ½ à 2 voeten, en verder opwaarts tot 4 à 5 voet;

zij hebben een zeer korten loop, en beschrijven eene menigte kronkelingen.

De volgende zijn de voornaamsten:

Aijer Loeanwano,

„ Sesagoe,

„ Tatalo, het grootste riviertje, aan de monding gemiddeld 3 voeten en iets verder opwaarts, 1 vadem diep, is circa 10 ellen breed en na aanhoudende regen moeijelijk te passeren;

Aijer Sirohie,

„ Sentola

allen in de Toewankoe-baai zich uitstortende; wijders nog twee naamlooze riviertjes, waarvan het eene zijne uitwatering in de Panghoeloe-, en het andere in de Sohrie-baai heeft.

De beekjes op Bangkaroe hebben geene benaming en zijn ook wezenlijk zoo onbeduidend, dat zij geene beschrijving verdienen.

Weersgesteldheid. — Is nagenoeg dezelfde als op de tegenoverliggende vaste kust, met uitzondering dat, gedurende de noordwest-moesson, de stormen heviger zijn en maar zelden van donder en bliksem vergezeld gaan.

De ochtenden zijn dan ook gewoonlijk in dit jaargetijde helder, en niets voorspelt eene verandering van 't weer. De tot nog toe in het luchtruim zwevende wolken beginnen echter tegen het middaguur rondon den kruin der Goenong Troesa zamen te pakken, dalen, zich meer en meer uitbreidende, langzamerhand neder, tot dat zij het geheele zwerk overdekt hebben, en ontladen zich eindelijk in eene zware regenbui, die meestal van eenen sterken noordwester storm wordt vergezeld.

Het klimaat is hier iets gematigder dan op den vasten wal, hetwelk toeteschrijven is aan de geringe breedte der eilanden, en aan meer zee- en landwinden.

Voetpaden. — De geheele bevolking van Banjak aan of in

de nabijheid van het strand wonende, en alle communicatie per sampan plaats hebbende, zoo zoude het aanleggen van wegen en het maken van voetpaden, voor haar eene onnutte bezigheid zijn; men vindt dan ook op deze eilanden hoegenaamd geene wegen, met uitzondering nogtans van eenige voetpaden, welke ter onderlinge communicatie dienen tusschen de kampongs Roetan, Sirohie en Talalo; een vroeger bestaan hebbend pad van de ladang Panghoeloe naar de kampong Toewankoe (eene dagreis) is, sedert eenige jaren niet meer gebruikt wordende, thans onbegaanbaar.

Natuurlijke geschiedenis. — Wegens de krachtige vegetatie, die alles overdekt, is het hoogst moeijelijk de geologische gesteldheid van den grond te onderzoeken; gevende ook een onderzoek der rivieren, bij gebrek aan rolsteenen, maar weinig resultaten. De waargenomene steensoorten zijn kalk- en zandsteen, porfier, kwarts, veldspaath, lei en trachiet, terwijl er nopens het aanwezig zijn van metalen nog niets is bekend geworden.

Hebben de Banjak-eilanden nu gebrek aan mineralogische voorwerpen, zoo zijn zij des te rijker in hunne vegetatie; geheel en al met een helder groen kleed bedekt, leveren zij een hoogst schilderachtig gezigt op; vooral is dit het geval met de kleine koraaleilanden, gekroond met kokospalmen, welke hunne statige kruinen gelijk vederbossen boven het lagere houtgewas in het helderblaauwe zwerk verheffen, en waarvan het levendige groen aangenaam afsteekt met het verblindend witte strand, waarop zij schijnen te rusten.

De voornaamste hier voorkomende planten zijn de kokospalm (in menigte), de sago even menigvuldig, de pinang, nibong, nipah, rotan, pisang, doerian (in overvloed), de nangka, bamboe, verschillende soorten van timmerhout, rhizophoren, rijst, obie, kaladie en glaga; merkwaardig is het, dat de op den tegenoverliggenden wal van Sumatra en de zuidwaarts van Banjak liggende eilanden, in over-

groot getal voorkomende strand-casuarinia (casuarinia littorea), op deze eilanden ontbreekt, kunnende een tiental dier boomen aan het uiteinde der Laboean Solrie staande, en die mogelijk door menschenhanden aldaar zijn geplant, niet in aanmerking komen.

Onder de dieren vindt men, uit de lagere klassen vooral, schoone en veelsoortige conchylien, en eene menigte kleinere insecten, waaronder zeer lastige vliegjes; ook visschen zijn in overvloed aanwezig en maken een voornaam voedingsmiddel der bevolking uit.

Van de reptilien heeft men vele slangen, waaronder vrij groote, de leguaan en enkele krokodillen.

Wegens de ligging van Banjak zijn er van de vogels, watervogels predominerende, voornamelijk een kleine witte en een aschkleurige reiger, de zwartnekkige zeezwaluw, een groote numenius en verschillende punga's. Wijders zijn nog in groot getal voorhanden duivensoorten, perspicilata, vinken, majanoides, enz., roofvogels, enz. Hoenders zijn vooral op de kleinere eilanden menigvuldig.

Van de zoogdieren vindt men, onder de huisdieren, honden, katten en geiten, alsmede ratten en muizen; wilde dieren zijn alleen maar op Po. Toewankoe en op Bangkaroe. Het zijn zwarte en bruine apen, vleermuizen, eekhorentjes en wilde varkens; deze laatsten in zulk eene menigte, dat men genoodzaakt is tuinen en ladangvelden stevig te omheinen, ten einde de veldvruchten voor hunne gulzigheid te kunnen bewaren. Eindelijk zijn aldaar nog een tiental wild gewordene karbouwen.

Bewoners. — Gelijk reeds bij de verdeeling des geheelen archipels is aangevoerd geworden, weet men, dat de bevolking van Banjak bestaat uit Atjinezen en eigenlijke Banjakeilanders. Eerstgemelden zijn meestal afkomstig van Tampat-toean en Taroemon, en blijven ook hier getrouw aan hunne zeden en gewoonten; zij erkennen volstrekt niet het gezag

van den toewankoe van Groot-Banjak, houden zich bezig met handel en landbouw (peper- en rijstkultuur) en voeren uit klappers, peper, timmerhout, tripang en gevogelte.

De beide Rangit-eilanden zijn de geliefkoosde verzamelplaatsen van alle, wegens handel, van Baros, Singkel, Taroemon, Analaboe, groot Atjee en Poeloe Simaloe herwaarts overkomende vaartuigen, en het is niet zeldzaam dat men alhier een tiental praauwen ten anker liggende vindt.

Het andere gedeelte der bewoners, voornamelijk op Poeloe Toewankoe gevestigd, is, gelijk de Singkelsche bevolking, uitermate gemengd. Het bovendrijvend bestanddeel er van heeft Nias opgeleverd, terwijl de andere deelen uit overwalsche vreemdelingen bestaan, die, door onderlinge vermenging, zich thans tot een geheel hebben gevormd. Over het algemeen is dit volk hoogst indolent en onwetend; de kleeding is die der maleische bevolking op Sumatra, en de wapens zijn meest van Atjineesch en Niasch maaksel.

De bewoners zijn wijders belijders van den Islam en hebben alzoo ook gelijke zeden en gewoonten als die van Singkel, met dat onderscheid echter, dat zij met vele Niasser gebruiken zijn vermengd; zij staan onder het gezag van datoes, waarvan dikwijls 5 à 6 in eene en dezelfde kampong wonen, en die datoes wederom onder het gezag van den toewankoe van Groot-Banjak, die resideert in de kampong Toewankoe. Er is maar een priester in dezen archipel, die te Assaloean op Poeloe Toewankoe gevestigd is.

In de ladangs plant men rijst, kaladie en obie, en hiervan nog, alleen uit luiheid, eene zoo kleine hoeveelheid, dat deze niet eens voor eigen gebruik toereikende is, waardoor het dan dikwijls gebeurt, dat geheele huisgezinnen aan gebrek en ellende zijn blootgesteld, wanneer lang aanhoudende slechte weersgesteldheid de vischvangst onmogelijk maakt. Dewijl deze een groot gedeelte van hun bestaan oplevert, leggen er zich de Banjakkers zeer op toe, en zij zijn daarin

uitermate bedreven, vooral in het werpen met eenen ligten 10 à 12 voet langen harpoen.

Het voedsel bestaat uit sago, obie, kaladie, rijst, visch, wild gedierte, mossels en, bij gebreke aan beter, uit inalaut, eenen grooten een à twee voet langen en zes à tien duim dikken wortel, met eene van doornen voorziene schil, in ruwen staat een geelachtig vleesch hebbende; men schilt hem en roostert hem vervolgens op een groot vuur; hij smaakt bitter en lijmig.

De sago wordt op de navolgende wijze bereid; men vierendeelt den stam, kapt ieder deel in stukken van omtrent drie voeten lengte, en neemt er nu de buitenste schors van af. De stukken eenige dagen in de schaduw gelegen hebbende ten einde te kunnen uitwasemen, worden in huis gebragt, en aldaar door het geheele gezin tot een grof meel geraspt, waartoe men zich van anderhalf voet lange, met tanden van nibong voorziene raspen bedient. Dit vezelige meel legt men vervolgens op een over eenen houten bak gespannen stuk linnen, giet er water over heen en kneedt de hierdoor ontstane papachtige massa; hierdoor verkrijgt het water eene witachtige kleur, door de sagodeelen welke het in zich opneemt; zijpelt, daarmede bezwangerd, door den doek heen in den daaronder zijnden bak, en laat de houtdeelen er boven op blijven; eenigen tijd gestaan hebbende, ploft de tot nog toe in het water opgelost zijnde sago neer, en het water verkrijgt zijne helderheid terug; men giet het voorzigtig af, en droogt vervolgens de hierdoor verkregene sago.

Buiten de bereiding der sago zijn de eenige takken van industrie het kooken van zout, het kalkbranden (van schulpen en koralen), het maken van bruine suiker en het vlechten van touwwerk uit boomschors.

Wat de taal betreft, zoo is het zonderling, dat bij eene zoo betrekkelijk kleine bevolking, zich een eigenaardig idioma

heeft kunnen vormen, gevende hiervan de reeds voor vermelde tabel een algemeen overzigt. Buiten dit dialect, spreekt het grootste gedeelte dier inwoners ook niasch, velen maleisch, en, op de oostwaarts gelegene eilanden, atjineesch; daarentegen waren tijdens mijn aanwezen, in den geheelen archipel, slechts twee personen die in staat waren te lezen en te schrijven.

De huizen der Banjakkers zijn ellendig en leveren, in hunnen bouwvalligen staat, de sterkste bewijzen voor de luiheid der bewoners op; alleen in de kampongs Toewankoe, Talaloe en Sirohie, ziet men enkele in den gewonen maleischen trant gebouwde planken huizen, die allen deerlijk vervallen en naauwelijks nog bewoonbaar zijn. Alle overige huisjes zijn van dunne bamboesjes, kalapabladen en bladstelen zamengesteld, en zijn voor wind en weer open en bloot. Enkele van die huisjes zijn op eene zandbank midden in zee gebouwd, op duizend en meer ellen van het nabij zijnde eiland, wegens het onnoemelijk groote getal van muskieten aldaar voorkomende; naast de huizen heeft men de gewoonte, de rijpe kalapa's in kolommen van 6 à 8 voeten hoogte op te stapelen.

In- en uitvoer. — De naar deze eilanden gedreven wordende handel is zoo uitermate gering, dat het niet de moeite waard is er van te reppen. De voornaamste hier ingevoerd wordende artikelen zijn rijst (zijnde de ingeoogst wordende padie in lange na niet toereikende voor de bevolking), tabak, lijnwaden en ijzerwerk, terwijl de artikelen van uitvoer bestaan uit kalapa, gedroogde visch, schulpkalk, een weinig schildpad, tripang, vogelnestjes, timmerhout en koraalsteenen.

Statistiek. — De bevolking van Banjak is, volgens de uitgestrektheid van grond die het eiland beslaat, uitermate gering; het grootste getal heeft zich aan de Toewankoe- baai neergezet, terwijl op sommige der kleinere eilanden maar

enkele personen zich gevestigd hebben. Buiten het zoo even genoemde gedeelte van Groot-Banjak en eenige ladangs oost- en westwaarts van daar liggende, is dit groote en schoone eiland geheel woest en onbewoond; dit is ook het geval met vele der kleinere eilanden, welke nu en dan, ter zake van vischvangst, bezocht worden. De op Poeloe Toewankoe liggende kampongs en ladangs zijn:

Kamp. Toewankoe	met	5	huizen en	23	zielen.
„ Talaloe	„	15	„	86	„
„ Sirohie	„	9	„	67	„
„ Raoetan	„	4	„	19	„
Ladang Toewankoe	„	7	„	19	„
„ Panghoeloe	„	6	„	17	„
„ Assaloean	„	6	„	20	„

Voor dit eiland een getal opleverende van 52 huizen en 251 zielen.

De overige bewoonde eilanden zijn:

Po. Siemoh	met	1	huis en	4	zielen.
„ Lamoen	„	3	„	6	„
„ Tailana	„	1	„	2	„
„ Laraga	„	1	„	2	„
„ Aroengan	„	1	„	2	„
„ Mattaharie	„	1	„	4	„
„ Bahlong	„	2	„	2	„
„ Sikandang	„	3	„	7	„
„ Meijla	„	1	„	3	„
„ Laoerat	„	2	„	6	„
„ Balambak gadang	„	4	„	9	„
„ Rangit gadang	„	5	„	12	„
„ Rangit ketjil	„	3	„	5	„
„ Pandjang	„	2	„	3	„
„ Bahgoe	„	2	„	4	„
„ Balee	„	9	„	26	„
„ Oedjoeng batoe	„	2	„	6	„

hetgeen opgeteld een getal uitmaakt van 95 huizen en 354 zielen, en, op eene uitgestrektheid van 105 vierkante palen, 3 koppen op den vierkanten paal geeft.

Korte geschiedenis. — Men kan aannemen, dat zij het eerst door Niassche landverhuizers zijn bevolkt geworden, die zich mogelijk bij de vestiging der Atjinezen op de ooster eilandenreeks naauwer onderling vereenigden, ten einde aan die indringers weerstand te kunnen bieden. Dat er later ook botsingen tusschen beide volkstammen hebben plaats gehad, bewijst de overlevering aangaande de Batoe-lanting, en de vrees voor eenen aanval van de zijde der Atjinezen, welke de Banjakker nog heden koestert.

De tegenwoordige toewankoe is een reeds hoog bejaard man en beroemt zich een afstammeling te zijn van de vroegere vorstenfamilie van Manang-kabau, zijnde zijn grootvader van Pagger-roejoeng herwaarts overgekomen en met eene Niasser vrouw gehuwd; met de verovering van Singkel zijn ook deze eilanden in het bezit van het Gouvernement gekomen.

Verklaring der voorkomende namen.

P°. Lamoen; lamoen, naam eener grassoort.
„ Tailana; tai, uitwerpsel, lana, geraspte kalapa, waaruit de oliedeelen geperst zijn.
„ Pabissie; bissie, kuit.
„ Sorong-aloe, sterke stroom.
„ Raga-raga, stellaadje om visch te droogen.
„ Bahlong, naam van den witten reiger.
„ Melela, ijzer, genaamd naar een aldaar gevonden stuk staal.
„ Bahgoe, naam eener vrucht.
„ Teboe-teboe, suikerriet-eiland.
„ Laoerat, naam eener plant.

Po. Meijla, beschaamd.
„ Soeiwang; soeiwang, naam eens booms.
„ Kataping, naam van eenen boom.
„ Tabalo, naam eener vrucht.
„ Sikandang, stal.
„ Bijawah, naam van den leguaan.
„ Tabala, beteekent kist.
„ Oedjoeng batoe, steenige uithoek.
„ Pandan, plantnaam.
Gossong pasir, zandbank.
Poeloe Asap, kookend eiland.
„ Timbarat, westelijk eiland.
„ Rangit, muskieten eiland.
„ Aroengan, naam van eenen visch.

Besluit. — Bij vorenstaande beschrijving heeft men het op de kaart der Banjak-eilanden voorkomende koraaleiland Jawie Jawie weggelaten, aangezien hetzelve niet onder Gouvernements bezitting behoort. Dewijl het echter, volgens ligging en formatie, wel degelijk tot deze groep behoort, zoo zal eene korte beschrijving daarvan niet ondienstig zijn.

Het ligt meest noordelijk op, omtrent 6 minuten uit den wal, bewesten het onder Taroemonsche heerschappij staande district Boela Sama, waartoe het behoort; het beslaat eene uitgestrektheid van $^1/_{20}$ paal, en is met kokos en rhizophoren begroeid; ook dit eiland is onbewoond en wordt alleen van tijd tot tijd wegens de vischvangst bezocht.

Onafhankelijke landen, liggende langs de Simpang-kanan.

Het door den schrijver opgenomen gedeelte van de Simpang-kanan doorstroomt de navolgende landschappen:

Simpang-kanan.
„ sinoendang.
„ soelambie, en
Pak-pak.

De drie eerstgemelde landschappen hebben eene islamitische bevolking, en zullen derhalve ook in de navolgende beschrijving gezamenlijk worden beschouwd, het kleine gedeelte van Pak-pak, hetwelk schrijver dezes doorreisd heeft, wordt door Batta-stammen bewoond, en zal aan het slot der voormelde beschrijving worden afgehandeld.

Genoemde landen staan onder onafhankelijke hoofden, die echter, sedert eenige jaren, een verbond van vriendschap met het Gouvernement hebben gesloten.

A. De landschappen Simpang-kanan, Simpang-sinoendang en Simpang-soelambie.

Ligging, grenzen en uitgebreidheid. — Gemelde districten liggen tusschen 2° 22′ en 2° 37′ N. B. en 97° 45′ en 98° 10′ O. L. v. G. Zij grenzen ten noorden aan het landschap Simpang-kiri, ten oosten aan het Batta-land Pak-pak, ten zuiden aan het Batta-land Daieri, en ten westen aan de afdeeling Singkel; ook bij deze landen kan, zoo als bij Singkel, de vlakke inhoud moeijelijk bepaald worden, dewijl er geene vaste grensscheiding tusschen de naburige landschappen bestaat; oppervlakkig kan men echter aannemen, voor het landsch. Simpang-kanan 100 □ Sum. palen.

„ Simpang-sinoendang 23 „

„ Simpang-soelambie 20 „

een getal van 143 vierkante palen voor het geheel opleverende.

Gesteldheid van den grond. — Ook hier is de grond nog altijd een groot alluviaal moeras, met maar weinige drooge plekken, tot in de nabijheid der kampong Gala-gala, alwaar men voor het eerst eenige rijzing kan waarnemen.

De oevers der rivier hebben veelal eene hoogte van 8 à 12 en bij Tandjong Mas van 16 voeten, bestaan uit lagen van

zand, mergel en klei, en vormen langs de rivier kleine vlakten, die zich lager spoedig in het daarachter liggende bosch verliezen; daar waar zij laag afloopen zijn zij met zwaar riet bewassen, en aan de hoogere plaatsen ziet men veel kreupelbosch en enkele grasvlakten. Het binnenland is geheel en al bosch. Die vlakten worden, hoe hooger men de rivier opkomt, breeder en breeder, zoodat in de tusschen de tweede bifurcatie liggende landstreek eene omgekeerde verhouding tusschen moeras en droogen grond plaats heeft.

Bergen. — Reeds bij Kota-pinang doortrekken lage heuvelreeksen het moerassige bosch; buiten verband met het hooge land van Daierie verheffen zij zich geisoleerd uit de vlakte en bereiken, aan enkele plaatsen, onmiddelijk den oever der rivier.

De eerste verhevenheid, welke de reiziger, de rivier opvarende, ontwaart, is een kleine met bosch begroeide en naauwelijks merkbare heuvel op den regteroever, tegen over de ladang Pinanga liggende; de Simpang-kanan een uur verder opgevaren hebbende, bereikt men bij Kota-pinang eenen zich meervormig verbreed hebbenden zijtak, die, aan zijne noord- en oostzijde, van eene lage, omtrent 120 voeten hooge heuvelreeks is omsloten. Eene derde verhevenheid van nog niet 70 voeten hoogte ziet men aan den linkeroever bezijden de ladang Bozaja nabij Poeloe Lanzat; ook zij is met zwaar bosch bewassen. Eene vierde iets hoogere heuvelreeks is bij de ladang Serej, tegenover het evengenoemde eiland.

Al verder opvarende en Gala-gala gepasseerd hebbende, van waar af aan, gelijk boven gezegd is, de harde grond reeds meer en meer veld begint te winnen, bespeurt men, aan den linker rivieroever, een' berg, bij den inlander Goenong Radja Lello genaamd, waarvan de top het meest verheven punt in de geheele landstreek is. Hij rijst dadelijk uit de

rivier omhoog, op zijnen voet de kleine kampong Panjeihitan dragende, heeft eene lange van het zuiden naar het noorden loopende platte kruin, en sluit zich aan eene lagere meer noordwaarts loopende heuvelreeks aan. Hij bereikt eene hoogte van omtrent 300 voeten.

De landschappen Simp. sinoendang en soelambie worden eveneens van heuvelreeksen doorkruist, welke, aan vele plaatsen, uitloopers tot aan den rivierkant zenden. De voornaamste der heuvels zijn,

aan de Simpang-sinoendang:

goenoeng Batoe-oedjong, tegenover de kampong Simari;

een naamlooze heuvel, tegenover de ladang Leij Bakoe;

goenoeng Mambang, nabij de kampong Lobang Toenkoeng, circa 160 voeten hoog;

een naamlooze berg, bij de ladang Leij Menoembang, en

een heuvel bij Tandjong Birah.

Hiervan liggen de goenong Batoe-oedjong en de goenoeng Mambang op den regter-en de anderen op den linkeroever der rivier en allen, met eene meer of mindere steile helling, dadelijk van den oever omhoog rijzende;

aan de Simpang-soelambie:

een lage naamlooze heuvel bij Kalang Batan, en goenong Tandjong Katwin tegenover de ladang Tandjong Pinggang, beiden aan den regteroever der Simpang-soelambie liggende en waarvan de laatstgemelde vrij steil bij de rivier afvalt.

Rivieren. — Ook deze landstreek wordt, gelijk de Singkelsche, van eene groote rivier doorstroomd, de Simpang-kanan of den regter zijtak der groote Singkelsche rivier en, gelijk deze, eveneens uit de vereeniging van twee kleinere zijtakken ontstaande. Die beide takken, waarvan de noordelijke Simpang-kirie-soelambie en de zuidelijke Simpang-kanan-sinoendang heet, doorstroomen het landschap waaraan zij den naam geven, de eerste in eene noordwestelijke en de laatste in eene westelijke rigting, meestal van steile tusschen 15 en 20 voeten

hooge oevers besloten; hunne stroom is uitermate hevig aan de Simp.-sinoendang, vooral bij de ladangs Leij Oentjim, Sigarong en Leij-ikan, hun water klaar en helder, en hunne bedding geheel met rolsteenen gevuld. Bij het punt waar beide rivieren de landstreek binnentreden, hebben zij eene gemiddelde breedte van 45 ellen en eene diepte van 3 à 4 voeten; zij vereenigen zich bij de ladangs Barampoe en Pinda, de Simpang-soelambie aldaar eene breedte hebbende van 80, en de Simp.-sinoendang van 90 ellen, bij eene diepte van één vadem; de door de zamenvloeijing gevormd wordende uithoeken zijn:

Oedjoeng-berampoe, tusschen de Simpang-kanan en Simpang-soelambie;

Oedjoeng-limoes, tusschen de beide zijtakken en

Oedjoeng-pinda, tusschen de Simpang-sinoendang en de Simpang-kanan liggende.

Beide rivieren vereenigd, doorspoelen nu, onder den naam van Simpang-kanan, het land tot aan Poeloe Lanzat, over het algemeen eene zuidelijke rigting nemende en, van daar, tot aan de vereeniging met de Simpang-kiri, eene westelijke. Zij heeft hier eene breedte van 200, bij Gala-gala van 140, en, voor de vereeniging der kleine Simpangs beneden de kampong Tjinkam, eene breedte van 120 ellen bij eene diepte van 3 à 4 vademen; terwijl zij bovenwaarts die kampong smaller wordt, vooral bij Gala-gala, alwaar de opvarende praauwen met lange stokken moeten voortgestuwd worden, waaraan dan ook die kampong haren naam te danken heeft.

De zich in deze rivier uitwaterende riviertjes zijn zoo onbeduidend, dat zij naauwelijks noemenswaardig zijn; de volgende zijn de voornaamste:

Soeak ramba, aan den voet van den goenong Radja Lello;

Paja Sikambing, nabij Kota-pinang en

Leij Soping, bij de kampong Soping.

Beneden de kampong Tjinkam, heeft de rivier, bij de la-

dang Lembetjik, den lagen linkeroever overstroomd en eenen zich in het moerassige bosch, tot op eenige honderde ellen verbreed hebbenden zijtak gevormd, bij den inlander onder den naam van Soeak Lembetjik bekend; ook de Soeak Proeson, nog meer westelijk bij de kampong Kota-pinang liggende, is door eene dergelijke doorbraak ontstaan, zij vormt met hare lengte-as van het oosten naar het westen twee door een smal kanaal verbondene meertjes, die eene gemiddelde breedte van 600 ellen hebben, bij eene lengte van 1800 ellen voor het grootste en 1300 ellen voor het kleinste; de diepte bedraagt 1 à $1^1/_2$ vadem, en het de communicatie met de rivier daarstellende kanaal heeft eene breedte van 25 ellen.

Een weinig beneden de ladang Lembetjik vormt de Simpang achtereenvolgend aan zijnen regteroever twee kleine eilanden, Poeloe Aijer-matie en Poeloe Lanzat, door middel van twee kleine zich afzonderende zijtakken Soeak Aijer-matie en Soeak Lanzat genaamd. Een derde eilandje heeft men eindelijk nog tegenover de kampong Soping aan den linker rivieroever, Poeloe Mangadé genaamd, waarvan echter de het omsluitende zijarm thans nagenoeg verzand is. Het moeras Paja Oetan nabij de groote bifurcatie aan den regteroever liggende, staat alleen maar bij hoog water met de rivier in verband.

Tot voorbij de kampong Gala-gala is de bedding nog opgevuld met steenen; van hier af aan tot aan de groote bifurcatie bestaat zij daarentegen uit eenen zwarten modder en deelt aan het water eene vuil gele kleur mede.

De gemiddelde stroomsnelheid is gelijk aan omtrent 180 ellen in eene minuut.

Bij hoogen waterstand, veroorzaakt door zware aanhoudende regens in het gebergte, overschrijdt de Simpang verre hare hoogste oevers, waarbij hare watermassa, de grootste boomen medeslepende, met eene huivering wekkende vaart voort-

gestuwd wordt; alle communicatie houdt dan op, en de bewoners zijn verpligt hun vee boven in de huizen, die daarom dan ook allen hoog op stijlen zijn gebouwd, te stallen; zulk eene overstrooming heeft gewoonlijk eens in het jaar plaats, komt plotseling aanzetten en loopt even spoedig weder af.

Bij laag water vertoonen zich vele zandbanken en geheele in den modder vastzittende boomen, die dan somwijlen de vaart belemmeren.

Men kan de rivier met kolleks tot Tandjong Mas opvaren, waartoe gemiddeld vier dagen benoodigd zijn, terwijl stroom af niet meer dan een dag er toe benoodigd is. Temperatuur der rivier bij de vereeniging der kleine Simpangs 75°; voor de vereeniging met de Simpang-kiri 77½ Fahrenheit.

Weersgesteldheid. — Is gelijk aan die der Singkelsche benedenlanden, uitgezonderd dat de warmte iets minder drukkend is.

Vulkanische verschijnselen. — Volgens zeggen van inboorlingen, zou aan de noordwestelijke helling der Goenoeng Tandjoeng Ratjoen eene heete bron zijn, van wier bestaan echter schrijver dezes, tijdens zijn aanwezen, zich niet kon overtuigen.

Wegen en voetpaden. — Met uitzondering van het voetpad van de kampong Selatan naar de benedenlanden, zijn de paden, uithoofde van den meer droogen en vasten grond, vrij wel begaanbaar; men vindt ze alleen maar in de meer bevolkte landschappen Simpang-soelambie en sinoendang als communicatie tusschen de beide rivieren, terwijl benedenwaarts de Simpang-kanan het eenige middel tot onderling verkeer oplevert.

De belangrijkste dier paden zijn:

van de ladang Pandoe-pahat over de kampong Medoenbang naar Oedjong Tandjong, eene ladang aan de Simpang-soelambie, 2 uren gaans;

van de kampong Simarie aan de Simpang-sinoendang naar dezelfde ladang Oedjoeng batoe, afstand 3 uren gaans;

van de ladang Simboek-boekan naar de kampong Tandjong Mas Simpang-kanan, afstand $^1/_4$ uur gaans;

van de kampong Tjinkam naar de kampong Gala-gala (Simpang-kanan) afstand $^1/_4$ uur gaans;

van de kampong Selatan Simpang-sinoendang een pad naar Sragian en Silaboean. Dit pad is voor een Europeesch reiziger nagenoeg onbegaanbaar, wegens de verderfelijke uitwaseming der bosschen, waar het onophoudelijk doorheen slingert, en het gevaar van door olifanten, die hier bij groote troepen rondzwerven, aangevallen te worden; men heeft zes à zeven dagen noodig om het strand te bereiken, en is genoodzaakt om onder den blooten hemel bij groote vuren te bivouackeren; het wordt dan ook maar hoogst zeldzaam gebezigd.

Overigens zijn de langs de Simpang liggende ladangs en kampongs meestal door kleine paadjes onderling verbonden.

Natuurlijke geschiedenis. Mineralien vindt men alleen hooger op in de districten Soelambie en Sinoendang, zij bestaan vooral in kwarts, ijzerdeelen bevattende lei, roodachtigen zandsteen, porfier, trachiet, en sienit (deze laatste alleen in het bed der rivier voorkomende en in het bovenland aangespoeld).

Het plantenrijk levert, buiten de reeds bij de beschrijving der afdeeling Singkel opgenoemde vegetabilien, nog op, verscheidene soorten van zeer bruikbaar timmerhout, waaronder menigvuldig de sapé boom, kennelijk aan zijne slanke, lijnregt opschietende witte stammen.

In de achter de kampong Kota-pinang liggende bosschen verschijnt hier voor het eerst de kamferboom, terwijl de benzoinboom hier nog niet te huis behoort, maar eerst in de bosschen van Pak-pak gevonden wordt.

Wild gedierte is alhier in overgroote menigte voorhanden; voornamelijk vindt men al de groote zoogdieren van Sumatra, den olifant, rhinoceros, tapir, tijger, verwilderden buffel, het hert, het wilde varken, de kidang, kantjil, boschkat, het stekelvarken, den Sumatraanschen beer, en talrijke troepen van verschillende apensoorten. Wegens de hooge waarde welke de inlander aan kruid en lood hecht, wordt er op die dieren maar zelden jagt gemaakt en moet men tuinen en ladangvelden stevig ompaggeren, om die ververwoestende gasten er van af te houden.

Den krokodil vindt men verre bovenwaarts tot bij Tandjong Mas; men ziet hem dikwijls 's middags aan den oever liggende zich in de zon koesteren; men houdt hem echter niet voor zeer gevaarlijk, en stellig minder lastig voor den reiziger dan eene zekere soort van groote vliegen, die aan den benedenloop der rivier door haren beet onophoudelijk plagen; hooger op verdwijnen die kwelgeesten, maar worden door zeer kleine vliegjes vervangen, die aldaar aan de opvarenden dezelfde liefdedienst bewijzen; muskieten zijn van af Tandjong Mas slechts in klein getal.

Bewoners — De bevolking der Simpang-kanan in alle opzigten gelijk zijnde aan die van de benedenlanden, zoo verwijzen wij derwaarts, met bijvoeging van het navolgende.

Zij is over het algemeen arm en leeft van handel, landbouw en vischvangst; de in de ladangs gebouwd wordende rijst is voor de consumptie niet toereikende, weshalve men genoodzaakt is eene groote hoeveelheid daarvan van de Simpang-kiri te halen; ook hier is men in de vischvangst zeer bedreven, en heeft veelvuldige gereedschappen daartoe.

De huizen in Singkelschen trant gebouwd, zijn allen voorzien van eene verre buiten het huis zelve uitstekende zijgalerij en staan, wegens de nu en dan plaats hebbende overstroomingen, allen hoog op palen.

In de landschappen Simpang-sinoendang en Simpang-soe-

lambie zijn de meeste kampongs versterkt uit vrees voor eenen aanval der Batta's. Eene dergelijke versterking bestaat uit eene sterke 10 à 12 voeten hooge omheining, waarvan het bovenste gedeelte naar buiten overhelt en van scherpe punten voorzien is; voor den ingang is eene aan die omheining zich aansluitende en overdekte gang, waarop de takken van den doren bamboe (bamboe doeri) zijn bevestigd. Even zulke takken liggen rondom langs den voet van den pagar, ten einde de onmiddelijke aannadering te beletten: de deur is van groote stukken bamboe gemaakt en wordt s'avonds met zware daar achter geplaatste boomstammen bevestigd.

De bevolking van dit gedeelte der Singkelsche bovenlanden langer onder den atjineschen invloed gestaan hebbende dan die der benedenlanden (welke invloed nog tegenwoordig is te bespeuren), zoo is ook hier, gelijk in de atjinesche landen, die afschuwelijke en tegennatuurlijke lust, de pederastie, nog sterk in zwang, en de inlander, hoegenaamd niets onteerend er in ziende, komt er rond vooruit.

Van karakter is hij over het algemeen wantrouwend, en met eenen fanatieken haat tegen Europeanen, die hij met den naam van kafir bestempelt, bezield. Hiervan heb ik gedurende de opname der landstreek menigvuldige blijken gehad, vooral in de kampong Gala-gala, alwaar het hoofd, panghoeloe Si Djoeang, mij bij mijne komst niet alleen iedere hulp ter voortzetting mijner reize, maar zelfs nachtkwartier weigerde; om nu alle botsing voor te komen, die bij mijne geisoleerde positie, gevaarlijke gevolgen had kunnen na zich slepen, begaf ik mij dan ook nog dienzelfden dag weder op reis. De opname zelve moest met de grootste voorzigtigheid gepaard gaan, ten einde niet hunne achterdocht en hun bijgeloof, bij het zien mijner instrumenten, voedsel te geven. Overigens werd, niettegenstaande de moeite om hun vertrouwen in te boezemen, mijne komst beschouwd

als een voorlooper van eene in bezit neming van hun land door het Gouvernement.

De geheele bevolking der hier beschrevene drie landschappen staat onder vier radja's, waarvan twee te Tandjong-Mas en twee te Soerau, en onder 4 panghoeloe's te Tanah merah, Selattan, Simsim en Oedjong limoes. Het voornaamste dier hoofden is radja Inda Moelieja van Tandjong-Mas, een goedhartig maar zwak mensch, die geheel en al onder den invloed van zijnen jongeren broeder staat, die blind fanatiek is, en eenen gloeijenden haat tegen Europesche natiën koestert.

In- en uitvoer. — Deze bestaat uit dezelfde artikelen als bij Singkel zijn opgegeven; buiten deze worden naar Atjeh nog enkele slaven, meest Batta's, uitgevoerd.

Statistiek. — Aan de Simpang-kanan zijn tot aan de beide kleine Simpangs, eveneens als zulks in het benedenland plaats vindt, slechts de smalle rivieroevers bewoond, terwijl wegens den droogeren grond, in de landschappen Sinoendang en Soelambie, ook dit met het binnenland het geval is. De rivier bevarende is men zeer ligt genegen, uithoofde der menigte kleinere kampongs en ladangs die men aantreft, het getal zelve hooger optegeven, dan overeenkomstig is met de werkelijkheid. Dit is echter slechts in schijn zoo, dewijl alle ladangs aan menschen uit de verschillende kampongs toebehooren, die de in de velden staande huisjes alleen over dag bewonen, en s'avonds huiswaarts keeren.

Navolgende kampongs en ladangs heeft men in deze landstreek:

I. landschap Simpang-kanan:

Kampong	Sopin	r.o.
„	Tanah merah . .	„
„	Kota pinang . .	l.o.
„	Proeson . . .	„

kampong	Tjinkam . . .	r.o.
„	Gala-gala . . .	„
„	Panjeihilan . . .	„
„	Tandjong-mas . .	l.o.
„	Soerau . . .	r.o.
„	Koeboe . . .	l.o.
ladang	Paja-oetan . . .	„
„	Boengoes . . .	r.o.
„	Taniejor . . .	„
„	Kajoe aroh . . .	r.o.
„	Toenaija . . .	„
„	Melgan . . .	l.o.
„	Bartambakan . .	„
„	Tanah merah . .	„
„	Sibatang . . .	„
„	Hawan . . .	„
„	Prangaesen . .	„
„	Pinaga . . .	r.o.
„	Kiepin . . .	l.o.
„	Goenong . . .	„
„	Oedjoeng . . .	„
„	Sepang . . .	„
„	Baroe . . .	r.o.
„	Kota lang-lang . .	l.o.
„	Sialang . . .	„
„	Simalello . . .	„
„	Boraja . . .	r.o.
„	Serej . . .	l.o.
„	Hoekom badak . .	„
„	Lembetjik . . .	„
„	Boeloe-doeri . .	r.o.
„	Laboean-kra . .	l.o.
„	Tjinkam . . .	r.o.
„	Gala-gala . . .	„

ladang Panjeihitan . . . r.o.
„ Tandjong-betik . . l.o.
„ Selintahan . . „
„ Bohata . . . r.o.
„ Sibing garong . . l.o.
„ Togan . . . r.o.
„ Mangaestan . . . „
„ Simboek boekan . l.o.
„ Pollot . . . „
„ Serahsa . . . r.o.
„ Siberatta . . . „
„ Auer doerie . . l.o.
„ Tagal pasir . . . r.o.
„ Tandjong balam . „
„ Tandjong-intam . . „
„ Pinda en . . . l.o.
„ Kataping . . . „

II. landschap Simpang-soelambie:

kampong Medoenbang . . r.o.
ladang Berampoe . . . „
„ Aijer arraes . . l.o.
„ Nangka jamboe . . „
„ Ober . . . . l.o.
„ Pretjamboe . . . „
„ Serentjieb . . . „
„ Tjintjeboe . . . r.o.
„ Oedjoeng tandjong . l.o.
„ Tjotjo . . . r.o.
„ Leij lidjoe . . . „
„ Oedjoeng tanah . . l.o.
„ Sapat . . . . r.o.
„ Panoemgalan . . l.o.

ladang	Kabang batan . .	r.o.
„	Auer intjie . .	l.o.
„	Leij arkies . .	r.o.
„	Pasir poetie en . .	l.o.
„	Tandjong pinggang .	„

III. landschap Simpang-sinoendang:

kampong	Simari . . .	r.o.
„	Selatan en . . .	l.o.
„	Lobang toengkoeng .	„
ladang	Boemoes . . .	„
„	Oedjoeng limoes .	r.o.
„	Kaboe Kaboe . .	l.o.
„	Pinaga	r.o.
„	Lipat kadjang . .	l.o.
„	Goeranjie . . .	r.o.
„	Rambong . . .	„
„	Sipanjang . . .	„
„	Kata rimbaroe . .	l.o.
„	Batoe oedjoeng . .	„
„	Jang barat . .	„
„	Billik	r.o.
„	Sitoetoe . . .	„
„	Leij bakoe . . .	l.o.
„	Simaglang . . .	„
„	Pangan doengan .	r.o.
„	Leij riman . .	„
„	Rawang . . .	l.o.
„	Pandoepahat . .	r.o.
„	Leij menoembang .	„
„	Aroes	l.o.
„	Sikoram . . .	r.o.
„	Leij oentjim . .	„

ladang Brieng en . . . r.o.
„ Tandjong birah . . l.o.

Het getal der bewoners in de drie landschappen kan moeijelijk worden opgegeven, dewijl de hoofden niet verkozen mij inlichting dienaangaande te geven, zeggende dat zij dit zelf niet eens wisten. Het getal huizen echter tot grondslag aangenomen hebbende, vermeen ik het numeriek te kunnen bepalen voor:

Simpang-kanan op 800 zielen
„ sinoendang „ 400 „
„ soelambie „ 300 „

hetwelk voor de geheele landstreek een totaal van 1500 zielen zou opleveren.

Korte geschiedenis. — Aangaande de geschiedenis dier landen is mij niets anders ter ooren gekomen, dan dat zij reeds zeer vroeg door atjinesche landverhuizers zijn bevolkt geworden, en beschouwd werden een gedeelte uit te maken van het Atjinesche en later Taroemonsche rijk, met welk laatste rijk de bevolking nog steeds symphatiseert.

Verklaring der voorkomende namen.

Soping, oor.
Boengoes, tuin.
Nangadé, vrouwennaam.
Poenaija, eene boomsoort.
Bartambakkan, beteekent boschrijk.
Prang oesen, suikerriet uitzuigen.
Troesoen, doorgraving.
Sepang, naar eene houtsoort genaamd.
Kota lang-lang, dorp in het midden liggende.
Sialang, naam eener houtsoort.
Serej, naam eener zeer welriekende plant.
Lembetjik, werktuig tot het vangen van dieren.

Tjinkam, naam eener houtsoort.
Panjeihitan, naaiwerk.
Gala, voortstooten.
Tandjong betik; betik naam der papaja vrucht.
Silintahan, van linta, bloedzuiger.
Togan, tabak-of sirihzak.
Simboekboekan, naam der ramboetan.
Serahsa, naam eener houtsoort.
Pollot, vogellijm.
Soerau, bidhuis.
Auer doerie, dorenbamboe.
Koeboe, versterking.
Tagal pasir, zandige vlakte.
Berampoe, moeras.
Limoes, naam eener houtsoort.
Lipat katjang, dubbele rotang.
Kaboe kaboe, naam van een insect.
Goerangie, naam eener houtsoort.
Kombang „ „ „ .
Bielik, kamer in een huis.
Sitoetoe, tortelduif.
Pangan doengan, plaats waar kamfer gezuiverd wordt.
Sinaglang, genaamd naar eenen aldaar in de rivier gevallen en zoek geraakten armband.
Leij Riman; leij beteekent water, riman de naam van eenen boom.
Mambang, naam van keukengereedschap.
Aras, water of beter strooming.
Lobang toengkoeng, het betooverde gat.
Leij oentjim, oentjim, wilde pisang.
Brieng, punt eener bijl.
Obor, naam eener houtsoort.
Pretjamboe „ „ .
Panoenggalan, toevlugtsoord.

Sapat, naam eener houtsoort.
Kalang batan, een houten stut.
Sapat, naam eener houtsoort.
Leij hidjoe, groen water.
Oedjong tanah, landpunt.
Tandjong pinggang, bordpunt.
Pasir poetie, wit zand.
Auer intjie, eene houtsoort met dorens.
Soelambie, landschap.
Simari, de naam van een hoofd.

B. Het Batta-landschap Pak-pak.

Ligging der grenzen. — Van dit landschap, hetwelk een onderdeel uitmaakt van het groote door Batta's bewoonde land van Daieri, waarvan schrijver een slechts zeer klein gedeelte heeft kunnen zien, is vooreerst niets aan te teekenen, dan dat het ten westen aan de zoo even beschrevene drie landschappen grenst, en zich oostwaarts nog eenige dagreizen ver uitstrekt.

Grondgesteldheid. — De grond is over het algemeen droog en steenachtig, met bosch begroeid; er zijn maar weinige moerassen.

Bergen. — Het land is heuvelachtig, meer en meer rijzend, en sluit zich onmerkbaar aan het hoogland van Daieri.

De voornaamste heuveltoppen zijn:

Goenong Pegambarau aan den linkeroever der Simpang-soelambie; hij bereikt eene hoogte van omtrent 730 voeten, is met bosch begroeid en doet zich van de rivier gezien vrij schilderachtig voor, waarvan hij ook bij den inboorling zijn naam heeft gekregen;

Goenong Tandjong hadjie en

Goenong Tandjong kawin

beiden zeer kleine heuvels aan den regteroever der Simpang-soelambie.

Weersgesteldheid — Is gelijk aan die der landschappen Sinoendang en Soelambie.

Vulkanische verschijnselen. — Zijn door mij niet waargenomen.

Rivieren. — De twee bij de voormelde landschappen genoemde rivieren de Simpang-kanan-sinoendang en Simpang-kirie-soelambie doorstroomen ook dit gedeelte van Pak-pak; zij hebben beiden hooge en steile oevers, zeer hevigen stroom, eene gemiddelde breedte van 15 ellen en eene diepte van 2 tot 5 voeten; wegens ondiepte en de uitermate sterke stroming, moeten de in eene kano opvarende personen dikwijls in het water springen om het vaartuig verder te trekken, zoo bij voorbeeld bij Aras loeboeka puig aan de Simpang-soelambie, hetwelk „de kleeding opschorten" beteekent. De geheele bedding is met steenen bedekt en de oever overal hoog en steil; een half uur beoosten Pangkalan boekeh komt de Simpang-sinoendang uit het hoogland van Pak-pak, na eenen omtrent 120 voet hoogen kalkberg te hebben doorgebroken; volgens zeggen van inlanders, zou die doorbraak nog circa 10 dagreizen van hare bron verwijderd zijn, welke bron aan de oostgrens van Naiepospos zou moeten zijn. De oorsprong der Simpang-soelambie moet daarentegen meer noordelijk worden gezocht. Dat geen dier zijtakken der Simpang-kanan eene uitwatering is van het zoogenaamde meer van Toba (Eik Silalahé) of verkeerdelijk Eik-dahoe van Junghühn, dewijl eik rivier en dahoe meer beteekent, gelijk door sommige schrijvers wordt beweerd, kan men voor zeker aannemen.

Bij Pangkalan pasir-poendjoeng, Pangkalan-roembioe, Pangkalan-gambier en bezuiden Leij-ikan vormt de Simpang-sinoendang, en bij Leij-arkies de Simpang-soelambie kleine eilandjes.

De Simpang-sinoendang en Simpang-soelambie kan men alleen nog maar met kano's opvaren, eerstgemelde tot aan Pangkalan-soelambie en laatstgenoemde tot aan Pangkalan-

boekeh. Verder opwaarts zijn beiden niet meer bevaarbaar, uithoofde der hevige strooming en wegens de groote in de rivier liggende rotsstukken.

Wegen. — Van Pangkalan-boekeh langs den regteroever der Simpang-sinoendang naar de kampongs Pangkalan-gambir en batoe, afstand 1 uur.

Van Pangkalan-gambir naar Pangkalan-soelambie, afstand 4½ uren.

Van Pangkalan-soelambie naar Simari, afstand 7 uren van Pangkalan-soelambie naar de Batang-koembie, een der groote zijtakken van de Simpang-kirie, afstand omtrent 6 uren.

Van Pangkalan-roembioe door Daieri naar Baros, tot welken marsch 15 dagen zullen vereischt worden.

Voortbrengsels.- Dezelfde als die der landschappen Simpang-sinoendang en Simpang-soelambie, voor zooverre het beschrevene gedeelte van Pak-pak aangaat, maar bovendien vooral nog de benzoin, die hier voor het eerst verschijnt.

Bewoners. — De bewoners van Pak-pak behooren tot den grooten Batta-stam, welke het land van Daieri bevolkt, ofschoon eene en dezelfde natie uitmakende, ver-schilt die stam in vele opzigten van de Tobasche Batta's. De Batta van Toba draagt het hoofdhaar kort gesneden, de Batta der Singkelsche-bovenlanden heeft het lang; laatstgemelde is verder besneden, schuift sterk amfioen, heeft weinig sieraden en gereedschappen van gegoten koper, kleedt zich, vooral de man, in ingevoerd wordende lijnwaden, en spreekt een van het Toba-batta'sch wijd verschillend dialect. Hij is doorgaans minder bruin dan de Tobaër en fijner gebouwd.

De mannen dragen een' meestal donkerblaauwen hoofddoek, welke van de regterzijde van het hoofd af, als eene wrong uitsteekt, of in twee slippen er bij neerhangt; sommigen dragen ook atjinesche of maleische hoofddoeken of wel van rotan gevlochtene ropia. Het bovenlijf blijft meestal bloot

alleen de hoofden dragen, bij bijzondere gelegenheden, een katoenen buis. Over de schouders hangende draagt men een kleed van inlandsch maaksel, ligt of donkerblaauw van kleur, met witte in de lengte loopende strepen, en van onderen dikwijls van kleine stukjes lood voorzien. De beenen zijn bedekt met eene lange broek van meest donkerkleurig grof katoen, dragende de hoofden dikwijls in stede daarvan eene atjinesche broek, om de middel vastgehouden door eenen buikgordel van rood of blaauw linnen. De arme man draagt gewoonlijk niets dan de hoofddoek, en eene vuile broek van grof amerikaansch lijnwaad.

De vrouwen kleeden zich meestal in zelf gefabriceerde stoffen van eene meest donkere, en enkele ook met katoen van roode en witte kleur.

Mannen en vrouwen schikken zich op, de rijken met gouden, en de armen met koperen oorversierselen, halsbanden en armringen. De armringen van ivoor en kimoe, welke men zoo menigvuldig door de mannen in het Tobasche ziet dragen, zijn hier meer zeldzaam.

De wapens bestaan uit groote en kleine messen, sabels, lansen en schietgeweren, de laatsten meestal van engelsch maaksel.

Gelijk overal in de Batta-landen, zijn ook in Pak-pak alle kampongs versterkt door eene daar om heen loopende gracht en borstwering van aarde, waarachter zich gewoonlijk nog eene pallisadering of bamboezen pagar bevindt.

De huizen daarin, altijd in eene straat vereenigd staande, zijn meestal stevig van planken gebouwd; zij staan 6 à 8 voeten van den grond, zijn met snij- en schilderwerk versierd, en hebben een kolossaal dak, waarvan de voor- en achtergevel verre buiten het gebouw uitspringen. De voorgevel draagt gewoonlijk den kop van eenen karbouw op zijnen top als sieraad; de ingang bevindt zich onder het huis, bij de woonhuizen, en aan de voorzijde bij de sopo's of bitjara-huizen,

die ook de verblijfplaats der vreemdelingen zijn, en waarvan zich een of twee in iedere kampong bevinden.

Het bovenste, onmiddelijk onder het dak zich bevindende gedeelte van het huis dient tot bergplaats der padie, en ten einde aan het schadelijk gedierte het opklimmen te beletten langs de pilaren welke de zoldering steunen, voorziet men ze aan den top of het bovenste gedeelte van groote ronde schijven van hout.

Het onderste gedeelte van het huis dient tot stalling voor varkens en ander huisvee.

De muzijkinstrumenten zijn pauken, de fluit, klarinet, tweesnarige viool en de gong; de dansen, welke door mannen en vrouwen uitgevoerd worden, zijn ligte bewegingen met hoofd, handen en knieën, en missen alle aantrekkelijkheid.

Het voornaamste voedsel is rijst, sago, obie, djagong en vleesch van alle mogelijke dieren.

Huisdieren zijn paarden, karbouwen, rundvee, varkens, geiten, honden, katten, hoenders en eenden.

De in de ladangs geplant wordende veldvruchten zijn rijst, obie, kaladie, djagong, komkommers, suikerriet en pisang.

Men begraaft de dooden 's middags wanneer de zon haar hoogste standpunt bereikt heeft; bij het graf aangekomen, wordt de meestal van snijwerk versierde kist nog eens geopend, om aan den overledene voor het laatst de zon te laten zien; het graf gesloten zijnde, plaatst men daarop, wanneer de gestorvene tot de voornamere klasse heeft behoord, zijn beeld in hout, dikwijls levensgroot, gesneden, en veelal op een paard met een olifant-snuit rijdende voorgesteld.

De verfoeijelijke gewoonte van menschen eten is ook in dit gedeelte der Batta-landen nog erg in zwang; krijgsgevangenen, echtbrekers (doch alleen maar mannen, eene vrouw wordt nimmer opgegeten) en moordenaars zijn er aan blootgesteld; ofschoon verre weg het grootste getal Batta's zich

niet schaamt voor het eten van menschen rond uit te komen, zoo vindt men toch onder hen personen die er eenen bepaalden tegenzin in hebben.

De wetten en gewettigde gebruiken zijn Tobaasch en worden nog al vrij streng gehandhaafd. De kleinste misdrijven worden met zware geldboeten gestraft, en, onvermogend om te betalen, met slavernij; vooral streng zijn de straffen op diefstal, waarom dan ook in de kampongs weinig gestolen wordt. Daarentegen ontziet zich de Batta van Daierie of Pak-pak volstrekt niet om goederen van vreemdelingen buiten zijne kampong te stelen, ofschoon Junghuhn in zijne Battaländer van hem zegt„ Der echte Batta stiehlt nie".

De hier minder dikwijls dan in Toba voorkomende, eveneens op boomschors geschrevene boeken, handelen alleen over wigchelarij, tooverij, over de ziekten en de middelen daartegen; men schrijft er nog dagelijks; nieuwe de karakters verschillen meer of min van die van het Toba-schrift.

Het rooken van tabak is hier minder algemeen, des te menigvuldiger daarentegen het schuiven van amfioen; door middel der maleische amfioenpijp. Hierdoor is deze stam buitengewoon gedemoraliseerd, zoodat hij alles ten beste geeft om aan dien hartstogt te kunnen voldoen; daarbij is hij laf en hoogst bijgeloovig; zoo gelooven zij zich onkwetsbaar te kunnen maken, iemand te kunnen betooveren en meer dergelijken. Tooverstokken (toengal panaloean, verkeerdelijk door Junghhuhn „Kriegspaniere" genaamd) ziet men hier maar zelden.

Ook in dit gedeelte der Batta-landen zijn de oorlogen zeer niet bloedig; zij bestaan uit hinderlagen en naghtelijke overvallen, en valt bij die gelegenheid ook maar een persoon, zoo beschouwt de partij waartoe de gesneuvelde heeft behoord, den dag als ongelukkig en trekt terug. Iederen oorlog wordt door eene krijgsverklaring en het werpen van panghoeloe-balangs (houten voorvechters) in de vijandelijke kam-

pong voor af gegaan. Den panghoeloe-balang verkrijgt men op navolgende wijze. De wigchelaars maken zich meester van den een' of anderen rondloopenden jongen, begraven hem tot aan den hals in de aarde en geven hem nu tot voedsel niets anders dan gember, spaansche peper en zout; binnen weinige uren geraakt het arme schepsel, welke men iederen dronk weigert, door het gebruik der prikkelende spijzen, in eenen staat van razernij, in welken staat men de belofte van hem uitlokt, om, na zijnen dood, de kampong als voorvechter te zullen dienen. De belofte naauwelijks gegeven zijnde, vermoorden zij het kind, door gesmolten lood hem in de keel te gieten, slaan het hoofd af, en leggen het in een' grooten aarden pot te rotten, welke pot vervolgens nabij de kampong onder eenen grooten boom wordt begraven. Bij eenen ontstaanden oorlog, wordt de pot nu weder opgegraven, geopend, en iets van het smeersel, hetwelk zich door verrotting der vleeschdeelen heeft gevormd, rondom den navel eener kleine uit hout gesnedene figuur gesmeerd, welke figuur nu den naam draagt van panghoeloe-balang.

Het bestuur is republikeinsch, en iedereen mag bij de raadvergaderingen met zijn gevoelen voor den dag komen; het geheele volk is verdeeld in familien of marga's, welke dikwijls zeer talrijk zijn en waarvan ieder hare hoofden (radja's) heeft; de voornaamste dier hoofden, die bij de raadsvergaderingen voorzit, wordt uit de marga gekozen, welke het langst in het landschap gevestigd is. De radja's of hoofden genieten veel aanzien en onderscheiden zich door rijkere kleeding van den gemeenen man (ofschoon die kleeding doorgaans even vuil en smerig is), maar kunnen geene aanspraak maken op heerendiensten.

De Batta van dit district leeft, gelijk zijne overige stamverwanten, in polygamie; hij neemt zoo vele vrouwen als hij maar koopen kan; voor het huwelijk is de onderlinge gemeenschap tusschen beide sexen zeer beperkt. Bij overlij-

den der ouders valt de nalatenschap aan de kinderen, die ook bij echtscheiding den vader volgen.

De religie is heidensch; het daarin bovendrijvend beginsel is de voorstelling van de aarde en van den hemel, en het onveranderd voortbestaan der individualiteit. — De wereld wordt verdeeld in de boven-, midden- en onderwereld. In de bovenwereld, den hemel, die wederom drie onderdeelen heeft, wonen de drie hoofdgoden Batara goera dolie, god der regtvaardigheid, Soripada, god der genade, en Mengala boelan, god des kwaads, welke drie goden men met den Indischen Brahma, Visnou en Siwa zou kunnen vergelijken.

De middenwereld, de aarde, is bevolkt door beschermgoden in boomen in bergen huisvestende, en verdeeld in drie klassen, sembahen, begoe en temoegan (geesten der voorouders). In de onderwereld zetelt Radja Patoka, die de aarde draagt en aardbevingen veroorzaakt.

Er zijn priesters noch godshuizen; de bezweringen en offeranden geschieden door wigchelaars, die tegelijk ook het ambt van geneesheer uitoefenen. Ook vindt men personen, die gelooven of voorgeven geinspireerd te zijn; men noemt hen sibassos, en het gemeen slaat een blind geloof aan hunne gezegden. De wigchelaars zijn wijders nog zeer bedreven in het bereiden van veelvuldige en meer of min gevaarlijk werkende soorten van vergif; zij weten ze op eene zeer behendige wijze toetedienen, en zijn omtrent de zamenstelling en bereiding zeer geheimzinnig.

De zoogenaamde heilige koning der Batta's Singa Radja, residerende te Bangkara, aan het meer van Toba, is ook in het Pak-paksche bekend, en geniet, bij zijne echter maar hoogst zelden plaats hebbende komst, alle hem toekomende eerbewijzingen.

Wat de taal aangaat zoo is de hier gesprokene dezelfde taal als in Daieri, en verschilt, gelijk reeds voor staat

aangeteekend, zeer veel van het Toba-dialect; zij overtreft het vooral in zachtvloeijendheid (zie de hier achtervolgende vergelijkende tabel).

De voornaamste takken van nijverheid zijn het inzamelen van kamfer, benzoin en getah pertjah, het en weven van kleedingstukken, doch dit laatste hier minder dan in Toba.

In- en uitvoer. — De in- en uitvoer bevat al de bij de beschrijving der landschappen Simpang-kanan, Simpang-sinoendang, en Simpang soelambie opgegevene artikelen.

Statistiek. — Het was voor den schrijver onmogelijk, gedurende zijn zoo kort verblijf in dit gedeelte van Pak-pak, statistieke berigten intewinnen, voornamelijk wegens het wantrouwen, dat hier tusschen de in elkanders nabijheid wonende Battasche en Islamsche natien heerscht; eerstgemelden zijn somwijlen door de laatstgenoemden geheel omsloten, gelijk het geval is met de bewoners der ladang Goenoeng aan de Soeak-troesoen (Simpang-kanan) en met die der kampong Medoenbang of Simpang-soelambie.

De kampongs en ladangs, welke men langs beide rivieren vindt, zijn:

kampong Leij Nippé . . r.o.
„ Batoe . . . „
„ Pangkalan-gambir . „
„ Sigassor . . . „
„ Pangkalan-roembioe l.o.
„ „ pasir (wendjoeng) r.o.
„ „ Boekeli . . „
ladang Sigarong . . . l.o.
„ Aras Toelian . . „
„ Si Djantan . . r.o.
„ Aras manok op een eiland in de rivier.
„ Aras Bringan op een eiland in de rivier.
„ Leij ikan . . . r.o.
„ Ramboeng . . . l.o.

ladang Poeloe op een eiland in de rivier en
„ Labahan Karba . . r.o.

Aan de Simpang-soelambie.

kampong Rantau pandjang . l.o.
„ Batoe soembang . r.o.
„ Simatjar . . . l.o.
„ Kota soembang . r.o.
„ Namosondal . . l.o.
„ Aras loeboekaping . „
„ Sidoebang . . r.o.
„ Rasa en . . . „
„ Pangkalan soelambie l.o.
ladang Tangkap oedan . . r.o.
„ Simpang giran . . l.o.
„ Boeloe poba . . „
„ Loeak-oetan . . „
„ Silam bawie . . r.o.
„ Dorian . . . . l.o.
„ Padanir . . . r.o.
„ Si Djaib . . . „
„ Arras marellok . . „
„ Sibedik mata en . „
„ Blogan . . . „

Gelijk de benaming reeds aanduidt, is een groot gedeelte dier ladangs en kampongs door eene mahomedaansche bevolking bewoond.

Korte geschiedenis. — Is bij volslagen gemis van geschiedkundige verhalen geheel duister; de legenden bij de bevolking omgaande spreken wel is waar van vroeger geleefd hebbende helden, die echter zulke verbazende dingen hebben uitgevoerd, dat men aan die overleveringen, welke

buitendien nog hoogst onbestemd zijn, hoegenaamd geene historische waarde mag hechten.

Verklaring der voorkomende namen.

Leij nippé, beteekent slangwater.
„ ikan, vischwater.
Rambang, naam eener houtsoort.
Pangkalan, beteekent gemakkelijke aanlegplaats.
Pangkalan gambir, plaats waar men gambir aan wal brengt.
Pangkalan roembioe, aanlegplaats bij sagoboomen.
„ pasir poendjang, aanlegplaats bij het scherpe zand.
„ soelambie, aanlegplaats van het landschap.
Lanbanan karbo, karbouwkraal.
Tangkap hoedang karang, kreeften vangen.
Simpang girang, het verzamelde water.
Boeloe poba, naam der mondharmonica.
Simatjar, een vischnet.
Batoe soembang, bloedschande steen.
Rantau pandjang, lang strand.
Namo sondol, diepte van het water waarin men draait.
Sibedik matta, uitpuilende oogen.

Blogan,
Djantan,
Si Djail,
} namen van personen.

Algemeene opgave — der dagreizen bij hoogen en lagen waterstand, op de groote rivier Simpang-kanan, Simpang-sinoendang en Simpang-soelambie.

I. Nachtkwartier bij hoog water.

a. Opwaarts.

1 Rantau gadang.
2 Paija boembong.
3 Soping.
4 Tanah merah.
5 Kota pinang.
6 Gala-gala.
7 Tandjong mas.
8 Lobang toenghoeng (Simp. sinoendang).
9 Pangkalan roembioe.
10 Pasir poetie (Simpang-soelambie).
11 Pangkalan soelambie.

b. Afwaarts.

1 Kota pinang.
2 Singkel.

II. Nachtkwartier bij laag water.

a. Opwaarts.

1 Paija boemboeng.
2 Tanah merah.
3 Tjinkam.
4 Tandjong mas.
5 Lobang toengkoeng (Simp. sinoendang).
6 Pangkalan roembioe.
7 Pasir poetie (Simp. soelambie).
8 Pangkalan soelambie.

b. Afwaarts.

1 Tjinkam.
2 Soping.
3 Singkel.

Korte aanteekening nopens een gedeelte van den benedenloop der Simpang-kirie.

De schrijver dezer memorie was tevens gelast den tweeden en grooten zijtak der Singkelsche rivier in zijne opname te begrijpen. Deze opname heeft echter niet kunnen geschieden, door het wantrouwen en de vijandige houding van het hoofd van Binanga, den invloedrijksten en meest vijandig gezinden radja van dit gedeelte der rivier; maar om toch iets te doen, heb ik eenige berigten over die rivier, tijdens mijn aanwezen te Singkel, verzameld, welke op het volgende neerkomen.

De gesteldheid van den grond is gelijk aan dien van het Singkelsche benedenland; eerst bij Pantjie begint hij iets te rijzen; ook ziet men nog bij Pantjie van uit de rivier eenen kleinen heuvel, in het west-noord-west, Boekit Toemakal genaamd.

De rivier zou in het gebergte van Allas haren oorsprong hebben; heeft eenen over het algemeen zuidelijken loop, en neemt de Baleh-gan-koembie en Sama-doewa in zich op; zij kan, volgens zeggen, 15 dagen opwaarts bevaren worden.

Bij de bevolking, die ook hier aan den rivieroever woont, drijft het atjineesch element verre boven; meer opwaarts heeft men Batta's.

De voortbrengselen en artikelen van in-en uitvoer zijn die bij Singkel en den Simpang-kanan opgegeven.

De afstanden der plaatsen zijn:

van	de bifurcatie	tot	Oedjong radja	1 uur.
„	daar	„	Sikarbauw	1 „
„	„	„	Mocara sama doewa	¼ „
„	„	„	Simboembo	1½ „
„	Boeteeh	„	Labahan boewaja	¼ „
„	daar	„	Kota baharoe	3 „
„	„	„	Lendang	2½ „
„	Lendang	„	Sepang	3 „
„	Langkip	„	Pinang belaijan	½ „
„	daar	„	Pantjie	1 „
„	„	„	Genossing	¼ „
„	„	„	Kalangkar	½ „
„	„	„	Kota baringin	¼ „
„	Obok	„	Seboen	¼ „
„	Kanding	„	Gambier	¼ „
„	Dak	„	Pasir neghos	½ „
„	daar	„	Mandillam	8 „
„	„	„	Doealang	¼ „
„	„	„	Poelo blen	10 „
„	Poeloe keteb	„	Sergen	1 „

„ Sergen tot Allas wordt op 6 dagen oproeijens gerekend.

Vergelijkende tabel der in het Singkelsche, in Pak-pak, Toba, en op de Banjak-eilanden gesprokeu wordende talen en dialecten.

Nederduitsch.	Atjeh.	Singkel.	Pak-pak	Toba.	Banjak.
Mensch	Orang	Djelma	Delma	Djolma	Atha
Man	Orang-agap	Daholie	Halakkie	Bada	Silahé
Vrouw	Jenong	Dibarroe	D'berroe	Boroea	Silawé
Kind	Anoë	Anak	Pa	Dakdanak	Anah
Vader	Koe	Haka	Hakoko	Ama	Ocau
Moeder	Manoij	Inangna	Ambong	Jena	Nenné
Broeder	Daliem	Senina dakolie	Pohon	Haha	Agie silaleh
Zuster	Tjoedah	Senina dibarroe	Nampohong	Jebota	Agie silawé
Priester	Malim	Malim	—	—	Imam
Hoofd	Doëlih	Dado	Radja	Radja	Dado
Krijgsman	Hoeloe baloeng	Hoeloe balang	Sibiesa	Oeloe balang	Toeloe balang
Menschelijk lig-	Badan	Daijingnja	Daging	Pamoetang	Bangké
Hoofd [chaam	Oeloej	Takal	Dagal	Oeloe	Oeloe
Haar	Ook	Book	Boé	Oboek	Bo
Oog	Mata	Mata	Mata	Mata	Mata
Neus	Idong	Igoeng	Ehgoe	Igoeng	Igong
Mond	Bawa	Bawa	Baba	Baba	Bahba
Tand	Gigoi	Eppen	Eppé	Mgiengie	Jëng
Oor	Oeloejoeng	Tschopping	Penggen	Prengol	Telinga
Hals	Takoeé	Gaharong	Rau	Koekoeng	Lingan
Borst	Dakda	Tandan	Tanden	Andora	Arop
Buik	*Proé*	*Proetek*	*Proetek*	*Boltok*	*Besil*
Been	*Kakie*	*Nehé*	*Paha*	*Haeé-haeé*	—

Borst	Dakda	Tandan	Tanden	Andora	Arop
Buik	*Proé*	*Proetek*	*Proetek*	*Boltok*	*Besil*
Been	Kakie	Nehé	Paha	Haeé-haeé	—
Voet	Oedjoeng kakie	Tappa néhé	Palan palan	Pat	—
Huid	Koeliet	Koling	Goling	Koeling	—
Bloed	Darra	Darro	Daroh	Moedar	—
Vleesch	Assoé	Daging	Sawit	Djoehoet	—
Beenderen	Toeliong	Toelang	Toelan	Aolie holie	—
Landschap	Nangoé	Nagarrie	Ladah	Ladang	—
Dorp	Kampong	Koeta	Koeta	Hoeta	Wanoh
Ladang	Ladang	Djoemah	Daoemah	Hdoemah	Tinahwa
Tuin	Oempoé	Oempoco	Daoemah	Porlak	Tebo
Huis	Oemoé	Sapoh	Bragas	Baga	Loema
Kerk	Djoeroe	Mendrasa	—	—	Mendasa
Begraafplaats	Djerat	Koeboer	Bendawanan	Tanoman	Koeboer
Lans	Lembing	Tomba	Koedoer	Hoedjoer	Toemba
Sabel	Poediong	Pedang	Gollok	Padang	—
Schietgeweer	Tenambang	Snappang	Bediel	Bodiel	—
Buskruid	Opatbedie	Obat	Obat	Kabak	—
Kogel	Ana bedie	Peloeroe	Pa-bedil	Anak bodiel	—
Mes	Oentjoeng	Biso	Medengan	Raoet	—
Bijl	Bliong	Baliseng	Baleonij	Takkee	Iweh
Harpoen	—	—	—	—	Bijarrie
Plank	Papaen	Papan	Papan	Papan	—
Balk	Balok	Binangan	Poga	Paga	—
Dak	Boebong	Säoeng	Daroin	Taroep	—
Vloer	Aloei	Lande	Bagas	Pattar	—
Deur	Pintoe	Pintoe	Petoe	Pietoe	—
Venster	Tingkap	Tingkap	—	Hosanie baijas	—
Put	Mon	Telaga	—	—	—

Nederduitsch.	Atjeh.	Singkel.	Pak-pak.	Toba.	Banjak.
Emmer	Tima	Timbah	Tiembo	Tiemba	Bijarrie
Dier	Pinatang	Pinatang	Digarong	Pinatang	—
Vogel	Tjitjim	Manoe manoe	Pido	Pidoeng	Mano
Visch	Ikaït	Ikan	Ikan	Dekeé	Ennas
Hond	Assioe	Biejang	Pangeia	Biejang	Assoe
Varken	Boeie	Babie	Babie	Babie	—
Koebeest	Lemau	Lemboe	Lembong	Lomboe	Djawie
Paard	Oeda	Koeda	Koeda	Hoda	—
Kat	Mnjau	Kotjing	Bapoeng	Bapoeng	Misoe
Muis	Tikoe	Minsi	Mensi	Motsi	Tijo
Vleermuis	Kaloeng	Bengkek	Lempeng	Loppong	Menket
Aap (kleine)	Karoi	Rra	Wohdet	Bodat	Mehloe
Siamang	Angka angka	Imboe	Hoeleap	Hoelielap	—
Orang oetan	Mawas	Mawas	—	—	—
Oengka	Oenkoei	Oengkoeng	Lemboe	Lembo	Oenkoen
Beer	Dajijoli	Ngapoel	Gepol	Goppoel	—
Stekelvarken	Landa	Adorin	Dorin	Andoerian	—
Eekhoren	Toepeij	Bintoetak	Bintoedan	Pietoedar	—
Moesang	Tjebet	Tjebet	Mosang	Miesang	—
Tijger	Rimoei	Bijahat	Djaha	Babieat	—
Olifant	Gadja	Gadja	Gadja	Gadja	—
Hert	Koesa	Balké	Balki	Oersa	—
Kidang	Kidjang	Kidjang	—	Hidjee	—
Kantjil	Kantjil	Blandoé	Plandoe	Landoep	—
Duif (wilde)	*Loéá*	*Toekoeleho*	*Genikki*	*Andoekoer*	—
Roofvogel	*Kloiong*	*Roeleki*	*Koengkisa*	—	*Langang*

Kidang	Kidjang	Kidjang	—	Hidjee	—
Kantjil	Kantjil	Blandoé	Plandoe	Landoep	—
Duif (wilde)	*Loéá*	*Toekoelebo*	*Genikki*	*Andoekoer*	—
Roofvogel	*Kloiong*	*Roeleki*	*Koengkisa*	—	*Langang*
Rhinoceros vogel	Ngau	Blankas	Enggang	Ongang	—
Kraai	Gaija	Kak	—	Siekak	—
Tijong	Tijoé	Kijoeng	Tijong	Itiejong	—
Rijstvogeltje	Toulau	Prik	Preé	Opporiek	—
Parkiet	Keke	Keke	—	—	—
Slang	Oeloe	Nipeé	Nipeé	Oelok	Sawa
Krokodil	Boeja	Boedja	Boeaija	Boenja	—
Hagedis	—	—	Baraspatie	Boraspatie	—
Schildpad	—	—	Penoe	Ponoe	—
Leguaan	—	—	Robar	Robar	—
Kikvorsch	Gadan	Boedja	Pang Pang	Tohoek	
Vlinder	Djorat	Koeboe	Tekou	Lappoe Lappoe	Alilabong
Mier	Tidam	Pakier	Perkeés	Porkeés	Lalatoe
Bij	Oenau	Wanie	Loba	Laba	—
Schulp	Kimau	Kiema	—	Lakietang	—
Kreeft	Oedoeong	Oedang	—	Siegoerappang	—
Worm	Oelocatjoet	Gelang	—	Goelok, Goelok	—
Koraal	Oengoeng karan	Boenga karang	Batoe karra	Harang	Boenga karang
Steen	Batoe	Batoe	Batoe	Batoe	Batoe
IJzer	Bessöe	Bessie	Bessie	Bosie	Bessie
Koper	Bakan	Tomboka	Tombaka	Tombaga	Lojoeng
Goud	Moé	Mas	Mas	Omas	Oelawan
Zilver	Pera	Perak	Perak	Pierak	Bira
Lood	Tima	Tima	Timara	Siembora Tano	Tibola
Zand	Annoé	Grosieb	Grassie	Horsiek	—
Aarde	Tano	Tano	Tano	Tano	Leppoel
Lucht	Asso	Assap	—	—	—

Nederduitsch.	Atjeh.	Singkel.	Pak-pak.	Toba.	Banjak.
Water	Jejer	Leij	Leij	Aeék	Oëé
Vuur	Apoei	Apie	Apie	Apie	Ahée
Wind	Ange	Angin	Angin	Alogo	Angin
Regen	Oedjon	Oedjan	Oedan	Oedan	Ohol
Storm	Kodoë	Badie	Hampon	Haba-haba	—
Donder	Goeroe	Borgas	Rangoe	Konggoer	Goeroe
Bliksem	Kilet	Kilat	Kilat	Porhas	Kilet
Hemel	Langët	Langit	Langit	Langiet	Langkol
Zon	Matoroi	Mato arie	Mata harie	Mata-ni-arie	Mata bolal
Maan	Boeloean	Boelan	Boelang	Boelan	Bawa
Ster	Bintang	Bintang	Bintang	Battang	Bintau
Wolk	Asso	Assap	—	Oemboen	Tiwel
Noord	Oetara	Oetara	Bastiema	Mangotara	Oetara
Zuid	Latan	Selatan	Menabija	Dakoiena	Selatan
Oost	Timoeng	Timo	Beroea	Poerba	Timor
West	Beralan	Berlaut	Ajohnie	Pastiema	Berlaut
Zee	Lawoet	Laut	Laut	Laoet	—
Meer	Danau	Daoe	Taoe	Toeo	—
Land	Tano	Tano	Portibie	Pertibie	—
Rivier	Iné hijer	Batang Leij	Batang leij	Aiek	Loean
Beek	Roea	Soea	Soea	—	—
Berg	Goenaung	Dollang	Deleng	Dollok	Dellok
Eiland	Poelau	Poelau	Poeloe	Poeloe	Oela
Moeras	Paja	Paja	Paja	Paja	—
Pinang	*Pinoe*	*Pinang*	—	—	*Bongie*
Pisang	*Pisang*	*Galloe*	*Galo*	*Gool*	*Gaul*

Eiland	Poelau	Poelau	Poeloe	Poeloe	—
Moeras	Paja	Paja	Paja	Paja	—
Pinang	*Pinoe*	*Pinang*	—	—	*Bongie*
Pisang	*Pisang*	*Galloe*	*Galo*	*Gool*	*Gaul*
Kokos	Oe	Neoh	Krambier	Harambier	Wohnoe
Nipah	Nipa	Nipa	—	—	Toengkol
Nibong	Nipoeng	Liboeng	Niboeng	Liboeng	Aliewoe
Aroe	Aroen	Haroe	Eroe	Oroe	Penaroe
Areng	Padjoe	Bola	Pola	Bagot	Alaha
Waroe	Siron	Baroe	—	—	—
Suikerriet	Tebeo	Tebo	Tebau	Toboe	Teboe
Obie	Obie	Gadong	Gadong	Gadong	Gobie
Kaladie	Boketilla	Soegat	Soekat	Soehat	Tala
Rotan	Doewée	Retang	Retang	Hotang	—
Kamferboom	Bakapo	Kajoe hadjie	Keberoen	Kaborocan	—
Benzoinboom	Bakomajan	Komajan	Komendjed	Kamiendjon	—
Rijst	Paddie	Pagée	Pagée	Eemeé	Jamong
Djagon	Djagon	Ijagon	Djagon	Djagoeng	—
Alang alang	Lalloeong	Rie	Rie	Rie	Goelie
Riet	Barabo	Baroeboe	Doekoe Doekoe	—	—
Doerijan	Dorian	Taroetong	Drotong	Taroetoeng	Dorian
Manggis	Bamangosta	Mangosta	—	—	Mangis
Citroen	Ba-koejoen	Limau	Timoen	Oetteé	Aliemo
Djamboe	Ba-djame	Jamboe	Daliman	—	Jamboe
Ananas	Anoes	Ganas	Henas	Honas	—
Watermeloen	Laboe	Taboe	Marapollong	Hamandiehel	—
Waringin	—	—	Waringi	Baringi	—
Papaja	—	—	Ralempaja	Botiek	—
Spaansche Peper	—	—	—	—	Sapolie
Koenir	—	—	—	—	—
Bamboe	Boeloe	Boeloe	Boeloh	Boeloe	Odie

Nederduitsch.	Atjeh.	Singkel.	Pak-pak	Toba.	Banjak.
Zout	Tira	Sira	Sira	Sira	—
Ivoor	Gading	Gading	Gading	Gading	—
Schildpad (als stof)	Loengkeé	Rara	—	—	—
Ik	Oeloen	Akoe	Kam	Aho	Rehoe
Gij	Dekoe	Rona	René	Ho	Rió
Hij	Djie	Ija	—	Jebana	dio
Wij	Oeloen oeloen	Rita	Kamoe	Hamie	Memainam boene
Zij	Djie Djie	Adina	—	Nasieda	—
Mijn	Oeloen pao	Akoedassa	Kami poenja	Itoe	—
Uw	Dekoe pao	Rona dassa	René poenja	Moe	—
Zijn	Djie pao	Ija dassa	—	Na	—
Ja	Geet	Oeé	Ako	Olo	Enga
Neen	Hanna	Malle	Malat	Indaong	Baon
Hier	Dissinoé	Sendo	Dessenda	Dison	—
Daar	Desidi	Sedina	Sinde	Diesie	—
Dag	Sinjo	Maho harie	Mahau	Arie	Walal wano
Nacht	Oeroei, malam	Bahino harie	Gelap	Bongien	Boengie wano
Donker	Sepoet	Klap	Mahar	Tioer	Melawa
Helder	Hanna sepoet	Tarong	Gelap	Ibolam	Madem
Schip	Kapal	Kapal	Praauw	Kopol	Landong
Schuitje	Djaloe	Boengkee	Boengkie	Paras	Wongie
Anker	Sau	Sau	—	Sao	—
Zeil	Leijar	Leijar	Leijar	Seear	—
Touw	Taloe	Talie	Talie	Talie	—
Kompas	Panoeman	Padoman	—	—	—
Groen	*Idjoe*	*Idjae*	*Benre*	*Bara*	*Idjou*
Rood	*Mera*	*Barra*	*Rara*	*Bara*	*Awahla*
Wit					

Touw	Taloe	Talie	Talie	Talie	—
Kompas	Panoeman	Padoman	—	—	—
Groen	*Tajoe*	*Tejae*	*Benre*	*Bata*	*Tajou*
Rood	*Mera*	*Barra*	*Rara*	*Bara*	*Awahla*
Wit	Poetie	Benda	Bendar	Bottar	Maodin
Zwart	Itam	Berang	Bering	Bierong	Medem
Geel	Koening	Gressing	Gressing	Gorssing	Koening
Schoon	Geet	Mende	Boengke	Deing-gan	—
Leelijk	Keem	Madjik	Matjee	Dae	—
Warm	Doedong	Hangat	Moekoeb	Las	—
Koud	Dijoe	Borrgog	Brijo	Ngalie	—
Ziek	Sakiet	Sakiet	Sieon	Hatsietan	Maun
Gezond	Hanna sakiet	Dgoea	Doea	Hiepas	Baon-maun
Zigtbaar	Loenkaloen	Treda	Midalen	Tarieda	—
Onzigtbaar	Na loenkaloen	Mallo-treda	Tramidalen	Jenda tarieda	—
Stout	Brani	Brani	Norrok	Toenggang	—
Laf	Takoet	Bijar	Bijar	Moewoeng dolok	—
Hoog	Manjang	Datas	Datar	Tiembo	—
Laag	Majoe	Tjerop	Tjerep	Bodop	Baon-maun
Groot	Kajik	Birga	Brga	Balka	Obo
Klein	Tjoet	Keteb	Ketee	Eetech	Ada-ada
Lang	Pandjang	Pandjang	Gedang	Gandjang.	Atarre
Kort	Panoe	Troh	Doppa	Djoppoh	Wida
Ver	Djioe	Patir	Djau	Dao	Aro
Nabij	Djoe	Denno	Gessing	Donok	Dekkan
Rijk	Kaja	Bejak	Beja	Gabee	Kaja
Arm	Miski	N'dahat	Pag's	Pogos	Messiaia
Sterk	Kwat	Mrgoga	Bisa	Gogo	Madie
Zwak	Lemmo	Molot Mrgoga	Tabisa	Galie-galie	Momadie
Levend	Oedip	Ngeloe	Gelto	Mangoloe	—
Dood	Mattie	Mattie	Mattie	Mattee	—
Boven	Diatoes	Datas	Datas	Diatas	Koeon

Nederduitsch.	Atjeh.	Singkel.	Pak-pak.	Toba.	Banjak.
Beneden	Dibaroe	Ditarra	Tero	Di-teroe	Loebawa
Binnen	Didalam	Di-bagas	Beijasan	Di-baijasan	—
Buiten	Di-loear	Di-loear	Di-loea	Di-bahan	—
Vlijtig	Oedoe-itan	Bisa	Kabisa	Parriengas	—
Lui	Mala	Berhangkee	—	Pallosok	—
Dik	Temoen	Tampoen	Gomo	Mok-mok	Gambo
Dun	Tipis	Nipis	Nipies	Nipies	Manna
Veel	Loetan	Boe-ee	Loe-ee	Lan	—
Weinig	Koesangan	Kidoek	Djietoe	Odiek	—
Duur	Mahal	Mahal	Mahal	Arga	—
Goedkoop	Moera	Moera	Moera	Goboer	—
Welriekend	Geetbee	Boengoes	Gos	Hoetsoes	—
Stinkend	Keeheb	Massiek	Natje	Baoe	—
Gevuld	Pena	Dong	Dau	Mariesie	—
Leeg	Hanna-peno	Manressie	Loemar	Roemar	—
Gewonnen	Oetong	Malawa	Laba	Laba	—
Verloren	Roegoi	Roegie	Talok	Hataloean	—
Dubbel	Lippat	—	Loppe	Loppiet	—
Enkel	Sa	—	—	Salapies	—
Hanengevecht	Poeloet manoe	Mengaboeng	—	—	—
Dobbelspel	Parre	Parre	Parre	Djoedjie	—
Gaan	Datja	Midallan	Mrdallan	Lao	Loemalao
Loopen	Dabloeong	Sdoen	Brlodja	Mariekat	Awoela
Staan	Dadoe	Tgendag	Goendoel	Tjondjong	Omiedoe
Grijpen	Dadrop	Gellem	Tjekip	Tiejan	—
Spreken	*Bitjarrio*	*Kata*	*Mrkatab*	*Makataie*	—
Eten	*Tabatjoe*	*Mangan*	*Menangka*	*Mangan*	*Mangan*

Staan	Dadoe	Tgendag	Goendoel	Tjondjong	Omiedoe
Grijpen	Dadrop	Gellem	Tjekip	Tiejap	—
Spreken	*Bitjarrio*	*Kata*	*Mrkatab*	*Makataie*	—
Eten	*Tabatjoe*	*Mangan*	*Menangka*	*Mangan*	*Mangan*
Drinken	Datjik	Minom	Minom	Minoem	Oe
Wasschen	Dasa	Banting	Moerehie	Mamoene	—
Vechten	Tawa	Marobat	Merobat	Mrbada	Messinan
Jagen	Boeroei	Boeroe	Merboeroe	Mrboeroe	—
Oorlogen	Prang	Prang	Messebediela	Massie porangan	—
Koopen	Bloe	Tokor	Menoko	Manoehor	Blie
Verkoopen	Taboebloe	Deaken	Mrdjah	Mrgadies	Angawan
Zwemmen	Tamanoi	Langi	Mrkenang	Mallangie	Malangé
Klimmen	Dajoeaties	Menangki	Mnokke	Takkok	Mamanneé
Dalen	Toeroen	Soessa	Modor	Miedjoer	Toeren
Lagchen	Gala	Tatawa	Martawa	Mrtata	Oemegoen
Huilen	Mooi	Tangieo	Menangies	Manangies	Oemengkeé
Schreeuwen	Klie	Prak-prak	Mrsowa	Manggangohie	—
Spreken	Tjakap	Tjakap	—	Makoeling	—
Groeten	Slamat	Slamat	—	Marsattabie	—
Willen	Man	Lakoe	Bagha	Naieng	—
Huwen	Kawin	Kawin	Koenjoe	Tarpongier	—
Echtbreken	Moemoeko	Mekendangan	—	Marpeedan peedan	—
Stelen	Mentjillo	Menanko	Menangko	Manokko	—
Moorden	Dapoh	Boenoe	Boenoe	Mamoenoe	Boenoe
Slaan	Paloei	Poeloe	—	Mangaliepat	Hantam
Vliegen	—	—	—	—	Oemabang
Slapen	—	—	—	—	Morla
Roepen	—	—	—	—	Dongan
Springen	—	—	—	—	Maloebak
Schuilen	Dahsom	Siboeni	Boenegeé	Martaboeni	Boenau
Maken	Boekat	Bajing	Wakie	Mambaon	Gira-gira.
Straffen	Hoekom	Hoekom	Mrkatta	Mandangdang	—

Nederduitsch.	Atjeh.	Singkel.	Pak-pak.	Toba.	Banjak.
Snijden	Potong	Bong	Pangkal	Manggotab	—
Lezen	—	—	Tawa	Mamosa	—
Schrijven	Soerat	Soerat	Menoerat	Manoerat	—
Leugen	Hanna padie	Djoesta	Miomis	Gap-gap	—
Bedriegen	Tiboi	Kitjoe	Netjoe	Paotootohon	—
Handeldrijven	Moekat	Minjaga	Minjaga	Martiega tiega	—
Binden	Ikat	Ragoet	Eket	Mangara hoetie	—
Helpen	Toelong	Toelong	Driopie	Mangoeropie	—
Openen	Boeka	Boeka	Boegei	Marsierang	—
Sluiten	Hoentjie	Koentjie	Tendoe	Margalakopie	—
Een	Sa	Sada	Sara	Sada	Assa
Twee	Doewa	Doewa	Doea	Doea	Doea
Drie	Leeo	Teloe	Teloe	Toloe	Teloe
Vier	Poeet	Ampet	Ompat	Opat	Ampe
Vijf	Limau	Limau	Liema	Liema	Lima
Zes	Nam	Anam	Enam	Anam	Anam
Zeven	Toedjoe	Pitoe	Pitoe	Pitoe	Fitoe
Acht	Lappan	Waloe	Oealok	Oealoe	Waloe
Negen	Sekoerong	Siwa	Siewa	Siea	Siwa
Tien	Poeloe	Sapoeloe	Sapoeloe	Sappoeloe	Foeloe
Twintig	Doewa poeloe	Doewa poeloe	Doeapoeloe	Doeapoeloe	Doeafoeloe
Vijftig	Lima poeloe	Limapoeloe	Liemapoeloe	Liema poeloe	Limafoeloe
Honderd	Saratoes	Saratoes	Seratoes	Saratoes	Saratoos
Duizend	Sarieboe	Sariboe	Sarieboe	Sarieboe	Serifoe.
303	289	Totaal der verzamelde woorden		280	162

OVER

HET

GRONDBEZIT

EN DE

ONDERSCHEIDING DER GRONDEN

IN DE

XIII KOTA'S (SUMATRA'S WESTKUST).

VERZAMELD EN UIT HET MALEISCH OVERGEBRAGT DOOR

J. A. W. VAN OPHUIJSEN.

Assistent-resident aldaar.

Artikel 1.

Over de eerste occupatie.

Nademaal ten tijde dat (deze streken nog onbewoond zijnde)onze voorvaderen van Periangan Padang nan pandjang herwaarts overgekomen waren, om zich met al de bosschen en rivieren in deze vallei (uitwijzens de geschiedenis van het rijk van Menangkarbouw) bekend te maken, vormden zij te gelijker tijd het voornemen, zich hier te vestigen, en hun geslacht te vermenigvuldigen. Dit voornemen gestand doende, begon de vestiging hier en elders, en ieder arbeidde naar vermogen, ontginde bosschen, bouwde huizen en bebouwde zoo veel grond als de krachten gedoogden; en al hetgeen men ontgonnen en bebouwd had, werd door

niemand, zelfs niet door den vorst, betwist het particuliere eigendom te zijn.

Later overgekomenen namen òf eene zekere woeste strook lands ter bebouwing in bezit, òf kochten dan wel verkregen zulks ten geschenke van de eerste bewoners, tot eindelijk de bevolking reeds zóó menigvuldig was geworden, dat er eene verdeeling van stammen noodzakelijk werd geacht, en, deze tot stand gekomen zijnde, panghoeloes en oudsten, gekozen uit de bekwaamste lieden van dien tijd, werden aangesteld, die het bestuur zouden voeren over elken afzonderlijken stam en diens onderdeelen, en het regt handhaven volgens de instellingen en gebruiken, zoo als die voorkomen in de Oendang-oendang adat lembaga, wijl reeds de grond was gelegd tot het formeren van wijken, dorpen en steden, gelijk men die thans in wezen ziet.

Art. 2.

Over het in bezit raken.

De gebruiken, die ons, ten opzigte van het in bezit raken van grond, tot wegwijzer dienen, zijn de volgende vier:

a. door erfenis van vader, oom en grootoom,

b. door aankoop,

c. door geschenk en

d. door eerste occupatie van bosschen, die nog geene sporen droegen van onder de bijlslagen van anderen te hebben geleden.

Erfenis kan men van geene anderen deelachtig worden dan:

1°. Zoo als hiervoren gezegd is, van vader, oom en grootoom; ook van moeder of tante, of van andere natuurlijke stamgenooten.

2°. Slaaf geweest zijnde, van den meester, die hem heeft vrijgegeven, om, bij gebrek aan natuurlijke erfgenamen of alleenlijk met een wezenlijk liefdadig oog-

merk, hem een bestaan te doen vinden, zoo lang hij zich daar blijft vestigen, in de bebouwing van den grond.

3e. Ontbodene of overgekomene verre bloedverwanten van elders, bij gebrek aan natuurlijke erfgenamen.

Art. 5.

Over de onderscheiding.

De grond wordt onderscheiden in:

a. afgelegene zware bosschen of volstrekte wildernissen;

b. nabij gelegene en opengekapte bosschen, dienende tot het vergaderen van materialen, waar men stronken van vroeger gevelde boomen aantreft;

c. vlakten en alang-alangvelden;

d. boschaadjes en gehuchten met veekralen;

e. omheinde plantaadjes;

f. sawahvelden;

g. goudmijnen;

h. erven, wijken en steden;

i. buiten verblijven;

j. meren en rivieren, vischvijvers en bedijkingen;

k. de vuurberg Talang, eigenlijk Soelassie genaamd;

l. ziltachtige plassen (sasoppan;

m. warme bronnen en

n. waterleidingen.

De eigendom onderscheidt zich aldus:

1e. Van de afgelegene zware bosschen en volstrekte wildernissen.

Deze zijn, tot zoo ver zich de jurisdictie uitstrekt, een algemeen eigendom, en kunnen door een ieder worden geoccupeerd, hetzij tot inzameling van natuurlijke voortbrengselen, ontginning en bebouwing, dan wel tot de jagt, mits er aan de panghoeloes, op wier gebied zij gelegen zijn, kennis van gegeven wordt.

2e. Van de nabij gelegene en opengekapte bosschen, dienende tot het vergaderen van bouwmaterialen.

Deze zijn de eigendom van de verschillende soekoes; ieder die verlangen mogt zich daar te vestigen of hout te kappen dan wel te jagen, moet verlof vragen en verkregen hebben van den panghoeloe; al hetgeen men op zoodanige plekken plant, is de eigendom van den planter; hij mag alles wat op den grond staat verkoopen, doch den grond zelven niet.

3e. van de vlakten en alang-alangvelden.

Deze zijn de eigendom van de verschillende soekoes, en dienen, in tijd van vrede, tot weiland voor het vee, en, in oorlogstijd, tot slagveld; indien er lieden zijn die eene zekere strook tot bebouwing wenschen te occuperen, moeten zij zich, ter erlanging van verlof, tot den panghoeloe soekoe wenden.

De bebouwer mag als zoodanig de boomen of alles wat hij plant verkoopen, doch den grond zelven niet.

4e. Van de boschaadjes en gehuchten met veekralen.

Deze zijn een individueel eigendom, verkregen op de wijze zoo als voorkomt onder art. 2 en erfelijk in het geslacht; de eigenaar kan dezelve verkoopen met voorkennis van den panghoeloe soekoe.

Elk ander persoon, die zich in derzelver nabijheid wenscht te vestigen, hetzij om zijn vee te kralen, of den grond te bebouwen, vraagt daartoe verlof aan den grondbezitter, en is buitendien verpligt den panghoeloe van de respectieve soekoe een geschenk te brengen in geld (het minimum is 5 wangs, en het maximum 5 realen, naar omstandigheden).

De herkenningsteekens van elk individueel eigendom zijn omheiningen van pandan, en opgeworpen wallen van riviersteen.

5e. Van de plantaadjes.

Deze zijn almede een individueel eigendom en erfelijk in

het geslacht. Ingeval zij door een ander worden geoccupeerd, met verlof van den grondeigenaar en met medeweten van den panghoeloe soekoe, dan krijgt de eigenaar, voor zoo veel de vruchtboomen betreft, de helft, en de bewerker de wederhelft van al de vruchten die zij opleveren; van alle aanplantingen van versnaperingen, groenten en aardvruchten behoudt de bewerker alles voor zich alleen.

6e. Van de sawahvelden.

Deze zijn een individueel eigendom, en erfelijk in het geslacht. Het verkoopen of verpanden van dezelve mag niet anders geschieden, dan met toestemming van den panghoeloe en van al de stamgenooten.

Wanneer zij, na verkregen verlof van den eigenaar, door iemand anders worden bebouwd, dan bekomt de eigenaar jaarlijks de helft (of zoo veel minder als onderling wordt overeengekomen) van het te verkrijgen product, ook de dzakat aan het priesterschap van de opbrengst boven de 1000.

7e. Van de goudmijnen.

Deze zijn een individueel eigendom, en erfelijk in het geslacht.

De eigenaar kan dezelve door anderen laten bewerken, tegen retributie in natura of een zeker salaris; hij is in geen geval aan belasting noch schatting aan zijnen panghoeloe soekoe onderworpen.

8e. Van de erven, wijken en steden.

De plaats, waarop de stad staat, behoort in haar geheel onder het toezigt van de gezamenlijke panghoeloes soekoe, en de wijken onder dat der mantries, maliems en doebalangs.

Elke wijk is de bijzondere eigendom van één geslacht, zoo als dit individueel met een erf het geval is, waarop de huizen, schuren en vruchtboomen staan. Aankoop, verkoop, leengebruik, in ruiling geven of nemen is veroorloofd, mits

de panghoeloe soekoe en de gezamenlijke stamgenooten er verlof toe verleenen. De panghoeloe erlangt in die gevallen een geschenk, zoo als bij § 4 is aangeduid. Wanneer een vreemdeling zich op eens ander mans grond met der woon wenscht ter neder te zetten, dan dient hij verlof gevraagd en bekomen te hebben van den eigenaar; wordt hij, tot plaatsing van eene woning, genoopt eenige vrnchtboomen te vellen, dan betaalt hij de bepaalde of getaxeerde waarde daarvoor.

De plaats waarop de spreekzaal of kerk staat, of waarop de wekelijksche markt gehouden wordt, dan wel de binnen- en communicatiewegen zijn, even als de badplaatsen, een algemeen eigendom; mogt met de drie eerstgenoemden evenwel het geval zijn, dat die plekken grond de eigendom van bijzondere personen waren, dan erlangen die eigenaren, van het, ter gelegenheid van de jaarlijks te vieren volksfeesten, te slagten vee, een à twee soekats vleesch of den kop.

Ingeval die plaatsen door andere worden vervangen, keert de grond weder tot den wettigen eigenaar terug.

Eveneens is dit laatste het geval met aangelegde wegen, welke particuliere eigendommen hebben doorsneden.

De tempels waarin school gehouden wordt, zijn een individueel eigendom, en de moskeeën en bidplaatsen in de verschillende wijken worden door elk geslacht gezamenlijk bezeten.

9e. Van de buitenverblijven.

Deze zijn een individueel eigendom, en erfelijk in het geslacht.

Zij kunnen verkocht, verpand of in leengebruik gegeven, doch nimmer verhuurd worden, wijl dit laatste bij de adat niet bekend is.

Iemand die eens ander mans plantaadje in leengebruik wil nemen, is verpligt er den respectieven panghoeloe soekoe, nadat hij met den eigenaar accoord heeft getroffen, kennis

van te geven; van al de aftewerpen vruchten staat hij de helft af aan den eigenaar en beschikt over de wederhelft ten zijnen behoeve naar goedvinden.

10e. Van de meren, rivieren, vischvijvers en bedijkingen.

De meren en rivieren zijn op elk gebied een algemeen eigendom; een ieder kan zich daar naar verkiezing met de vischvangst met hengels of netten generen, doch nimmer dammen leggen, zonder daartoe speciaal verlof gevraagd en bekomen te hebben.

Vreemdelingen kunnen ook worden toegelaten, wanneer zij in acht nemen het verzoek om inwilliging van den panghoeloe soekoe en panghoeloe kampong; in dat geval bieden zij deze een klein geschenk in natura of in geld aan.

Vischvijvers en indijkingen zijn een individueel eigendom, en als zoodanig erfelijk in het geslacht; van laatstgenoemde heeft men er ook die een algemeen eigendom uitmaken, en met een tweeledig doel daargesteld zijn, namelijk voor het opkweeken van visch, en voor het opvangen van water om, in tijd van aanhoudende droogte, losgelaten te worden, ten einde de rijstvelden te besproeijen.

Het vangen van visch met hengels door de opgezetenen is in dit geval veroorloofd, doch niet het ontlasten van water, dat, even als het openen, schoonmaken en versterken van de waterleidingen (kapala bandar), gemeenschappelijk geschieden moet, en het slagten van een karbouw ten gevolge heeft.

11e. De vuurberg Talang eigenlijk genaamd Soelassie.

Deze is de eigendom van de gezamenlijke opgezetenen van de aangrenzende bevolking van Kota-anouw en Talang, die er vrijelijk zwavel uit kunnen graven.

Vreemdelingen worden ook toegelaten, mits zij in acht nemen het voorkomende onder § 10.

12e. Ziltachtige plassen.

Deze vindt men te Solok, Selajoe, Tjoepa, Mocara-panas,

Talang en Kota-anouw; zij zijn een algemeen eigendom, en dienen tot drinkplaatsen van het gezamenlijk vee; zelfs van afgelegene distrikten worden de karbouwen derwaarts gedreven.

13e. Warme bronnen.

Deze vindt men het meest te Solok, Selajoe, Tjoepa, Kota-anouw en in het Soengei-pagoesche; zij zijn de eigendom van het algemeen en als zoodanig tot het nemen van baden voor een ieder toegankelijk.

14e. De waterleidingen.

Deze zijn op elk gebied ter vrije beschikking van de geheele bevolking; die naar willekeur optestoppen en eenen anderen loop te geven, is echter niet geoorloofd.

Art. 4.

Over de herkenningsteekens van het bezit van nabij gelegene bosschen, en toelating aan vreemdelingen.

Deze zijn, zoo als reeds vroeger gezegd is, de hier en daar zigtbare boomstronken, die van geslacht tot geslacht kunnen worden aangetoond de plaats te zijn, van waar de voorvaderen hun benoodigd timmerhout haalden, en waar zij langzamerhand plantaadjes aanlegden.

Vreemdelingen mogen daar ook gaan kappen, als zij verlof gevraagd en verkregen hebben van de wettige eigenaars, met medeweten van den panghoeloe soekoe, dien zij immer verpligt zijn een klein geschenk in geld aantebieden.

Art. 5.

Over de grenslijnen.

Deze zijn:

a. van de sawahvelden, de dijken;

b. van de vlakten, op de vier uithoeken een geplante steen;

c. van de erven, eene omheining of opgeworpen wal van riviersteen; en

d. van de plantaadjes, eene omheining van pandan, of eene gegravene gracht.

Art. 6.

Over het in bezit geraken van grond, door verdrijving van de bewoners.

Voor zoo ver bekend, is dit alleen het geval geweest, met de sawahvelden langs de Soengei Lassie, die aan Siloengkang hebben behoord, en die, ten gevolge van aanhoudende oorlogen, in vroegere tijden, met de IX Kota's in het bezit zijn gekomen van de bevolking van laatstgenoemd landschap.

Art. 7.

Over de schadevergoeding voor vruchtboomen en geplant timmerhout.

Als schadevergoeding wordt betaald:

voor een	soerianboom	van	*f* 1		tot	*f*	12.
„	djoewar	„	90	duiten	„	„	3.
„	anouw	„	30	„	„	„	1.
„	sampir	„	40	„	„	„	2.
„	kalapa	„	*f* 1		„	„	8.
„	pinang	„	10	duiten	„	60	dt.
„	manggistan	„	60	„	„	*f*	6.
„	mangga	„	30	„	„	„	4.
„	langsat	„	20	„	„	„	3.
„	sinaasappel	„	50	„	„	„	4.
„	citroen	„	20	„	„	„	2.
„	nangka	„	20	„	„	„	2.
„	djamboe	„	10	„	„	„	1.
„	djaring	„	10	„	„	„	1.
„	petej	„	30	„	„	„	3.

Van een doerianboom van 40 duiten tot *f* 4.
„ bamboestruik „ *f* 8 „ „ „ 40.

De waarde van andere dan de hier opgenoemde planten, tanaman moeda genaamd, wordt getaxeerd.

Art. 8.

Over de voorziening ingeval van grondgebrek, door toename van de bevolking.

Indien dit in de steden het geval wordt en er geene mogelijkheid bestaat tot uitbreiding of aankoop, dan emigreert men, volgens aloud gebruik, naar de gehuchten; van daar dan ook, dat zich gemakkelijk laat verklaren de oorsprong van de namen der verschillende soekoes, daar toch de oorspronkelijke slechts de Piliang en Tjeniago zijn.

IETS

OVER DEN DOOD VAN

GEORGE MULLER.

DOOR

J. HAGEMAN Jcz.

Er is veel geschreven over het uiteinde van den reiziger G. Muller, in het binnenland van Borneo, op het einde van 1825 of in het begin van 1826.

Er bestaat evenwel een groot verschil, omtrent den tijd, de plaats, de redenen, oorzaken en omstandigheden, zijne reliquiën (om het zoo te noemen), en omtrent het uiteinde zijner javaansche reisgenooten. Wij hebben hier voor ons liggen:

1). Blume, de Indische Bij, I. 1843. Nasporingen van G. Muller op Borneo.
Levensberigt van G. Muller, door E. Muller.
Brief van John Dalton, 30 Augustus 1828,

2). Von Kessel, in het Indisch Archief, II. 1850. bl. 200. Iets over het vermoorden van G. Muller.

3). Schwaner, in het Tijds. voor N. I. 1849, I. bl. 139. De dood van George Muller.

Voorts nog:

4). Aanteekeningen van J. Duiters, weleer Assistent-resident van Pontianak en Mampauwa (Zie Indische Bij, I. 167, 8 Junij 1826).

5). Aanteekeningen van H. von Dewall over Koetei, 1848, 1849.

6). Von Dewall, Reizen in Koetei, Indisch Archief, I. 86. 92. (1847).

In al deze stukken vindt men weinig overeenstemming, die eveneens niet moet bestaan in de verhooren van den javaan Pa-Rasima, voor den Ass. res. Duiters, 8 Junij 1826, (zie voren), en die geleverd door de heeren C. L. Hartmann, G. J. van den Dungen Gronovius, van Hogendorp, John Dalton en andere niet genoemden. Hoofdzakelijk doet men het voorkomen, als of de Sultan van Koetei wij meenen destijds, 1825, Mohammad Motslehh Oedien (Ind. Arch. I. 148), aan den moord deel genomen heeft, door er bevel toe te hebben gegeven, en ten dien einde een Pangeran met een paar honderd man te hebben achterna gezonden, toen Muller, in Augustus 1825, de Mohakkam opvoer naar de bovenlanden (Ritter, in het Tijds. voor Ned. Ind. II. I. 108. — Schwaner, Tijds. N. I. 1849. I. 147. — Blume, Indische Bij. I. 169. — John Dalton, ibidem, bl. 189. — von Kessel Indisch Archief, II. 200). Voor en aleer wij al deze gegevens vergelijken, willen wij eenige ooggetuigen en reisgenooten van Muller zelven doen spreken, uit de aanteekeningen, hiervoren onder No. 5 en 6 aangeduid.

„1). Koetei; Bemban aan de Mohakkam, 17 April 1847.

Alhier woont zekere Marta, een Koetinees, die, op last van den Sultan, in 1825 den heer G. Muller, (majoor militair, zaakgelastigde ambtenaar), op zijne geprojecteerde reis naar Pontianak, dwars door Borneo, vergezeld heeft, en bij zijne vermoording was. Marta is thans ongeveer 60 jaren. Ik liet hem roepen en ondervroeg hem, maar ongelukkig werd hem iets in het oor gefluisterd, door een met hem gekomen persoon, waarop Marta zeide, reeds door hoogen ouderdom zijn geheugen verloren te hebben en zich niets meer te kunnen herinneren. Hier was dus vrees of weigering in het spel.

Ik verzocht vervolgens aan den Ferdana-mantrie (rijksbestuurder, lid der voogdijschap over den jongen Sultan (1847) en reisgenoot), hetgeen hij zich herinnerde mij op te geven; maar ook deze, thans ongeveer 50 jaren oud, antwoordde, zich eveneens niets te kunnen herinneren, van hetgeen 22 jaren geleden was. Deze achterhoudenheid doet verdenking ontstaan.

2.) Koetei; Marantjalong, 4 September 1848. Ik vernam van Sjerif Mâs (een Arabier, volgeling van den Pangerang Adipatie, lid der voogdijschap als voren), het volgende omtrent den dood van G. Muller, op diens reize van Koetei naar Pontianak; (denkelijk is hij dezelfde persoon als door John Dalton wordt bedoeld, maar die bij dezen heet „de Bandjarees Saib Abdalla", en elders „een der zonen van eenen Pangeran"). De Sultan van Koetei had Sjerif Mâs bevolen, Muller op die reis te vergezellen. Het oorspronkelijk plan van Muller was, uit de Mohakkam de rivier Pahoe (een' zuidwestelijken tak) op te varen, zich uit deze westwaarts naar de Barito (hoofdrivier van Bandjarmasin) en vervolgens westwaarts te begeven. (Deze reis is in 1847 door Dr. Schwaner volbragt). Te Moeara Pahoe, waar zich de Pahoe in de Mohakkam stort, gelastte Muller aan Sjerif Mâs, met zijne Koetinezen achter te blijven, en op hem te wachten, daar hij een bezoek wilde brengen aan den stam der Dajakh-Toendjoeng (zie Ind. Archief, I. bl. 131—138), bewonende de westwaarts van daar stroomende spruiten. Derwaarts gingen met hem mede, 30 man van Java medegebragt, en de Koetinees Marta hiervoren bedoeld. Nadat Sjerif Mâs een' geruimen tijd zonder tijding van Muller was gebleven, zond hij iemand naar de Toendjoeng om naar hem te vernemen. Die zendeling kwam met de tijding terug, dat Muller, na een kortstondig verblijf bij de Toendjoeng, de Mohakkam verder opgevaren was. Sjerif Mâs achtte het nu noodzakelijk, Muller zelf te

volgen, en hoorde eindelijk te Penghèn (bij Schwaner. Tijds. N. I. 1849, I. 145, Penheng), de laatste aan de Mohakkam gelegene kampong, bewoond door Dajakh-Modang (noordwaarts op, eenige dagreizen van Moeara Pahoe), dat Muller zich niet heeft willen laten terughouden verder te reizen; dat men te Penghèn hem alstoen nog eene begeleiding van 10 Modangs heeft medegegeven, waarmede hij nog 2 à 3 dagen de Mohakkam is opgevaren, van waar hij zich, over land, naar eene linkerspruit der Kapoeas van Pontianak heeft begeven; dat Muller aldaar eenigen tijd heeft moeten vertoeven, om zich praauwen te doen vervaardigen; dat hij daarmede nog bezig, door den wilden stam der Poenan Apoet (zie Ind. Archief I. 150) aangevallen, en met zijn geheel gevolg afgemaakt is behalve Marta (hiervoren meergemeld), één javaan genaamd Djoeroemoedi, en 2 Modangs, van welke laatsten een, aan zijne ontvangene wonden, te Penghèn is overleden. Sjerif Mâs heeft het spoor van Muller, tot aan de plaats waar hij gesneuveld is, willen vervolgen, doch het hoofd der Penghèn heeft het niet willen toestaan, daar, zeide men te Penghèn, het onmogelijk was, aan de vergiftige pijltjes der met hunne blaaspijpen in de bosschen verscholene Poenan Apoet te ontkomen. Later is Sjerif Mâs nogmaals door den Sultan van Koetei gezonden, om nasporingen naar Muller te doen, en om te trachten vriendschappelijke betrekkingen met de Poenan aanteknoopen, en welligt iets van Mullers goederen terug te bekomen. Hij heeft niets anders gevonden dan een' porceleinen schotel en een vierkant stuk blik, waarvan zich Muller als van een zitmatje bediend heeft, welke voorwerpen zich in handen bevonden van het hoofd der kampong Long-Melassie, liggende beneden Penghèn. Sjerif Mâs heeft, gedurende drie maanden, zich met honderd man in de bosschen opgehouden om een der Poenan-Apoet te ontmoeten. Er moet een weg van Penghèn westwaarts direct naar

de rivier van Pontianak leiden, minder gevaarlijk dan die welke Muller heeft gekozen, daar men de Poenan Apoet regts (benoorden) laat liggen. De Pangerans Adipatie en Pandji als mede Sjerif Mâs rieden mij evenwel de reis, of om de west naar de Kapoeas, of om de noord naar Berou (hoofd rivieren Kajan en Kelai), ten sterkste af.

3.) 6 December 1846. Men wil dat G. Muller niet in het Koeteische, maar op het gebied van Broenai, door den volksstam Bâloewie, is vermoord geworden.

4.) 25 October 1848. Te Long-Blehh, aan de rivier Sendekkan, oostwaarts van de Mohakkam (bovenrivier), en westwaarts van Marantjalong (zie 2). Het verhaal van Sjerif Mâs wordt bij de Dajakh Long-Blehh tegengesproken. Een Long-Blehh namelijk, heeft, op last van den Sultan van Koetei, Muller op zijne reis vergezeld, en is bij zijnen dood tegenwoordig geweest. Bij zijne terugkomst te Long-Blehh heeft hij verhaald, dat de moord waarschijnlijk is gepleegd geworden, op last van Baaow-Djang (Bohh-Djing, Indisch Archief, I, 149), moeders broeder van Sie Boelan (die de vrouw werd van Sultan Mohammad Motslehh Oedien), en wel door volk van Penghèn, (zie voren), maar geenzins door Poenan-Apoet. (Bohh- Djing, opperhoofd der Bahau, een Dajakh-stam aan de boven Mohakkam, was in 1847 reeds overleden. Sie Boelan vorenbedoeld, is in 1845 naar haren stam teruggekeerd)."

Tot dus verre de nog onuitgegeven aanteekeningen voor zoo verre voorhanden.

Wij moeten dit verhaal vergelijken met hetgeen de Javaan Pa-Rasima, John Dalton, Schwaner en von Kessel ons hebben geleverd. De eerste was een ooggetuige, en gaf zijne verklaring op den 6 Junij 1826 te Pontianak. De tweede was in 1828 in midden-Borneo; het is niet zeker te zeggen òf aan de Kapoeas van Pontianak òf in Koetei, en schreef den 30 Augustus 1828. Dr. Schwaner reisde met H. von Dewall, langs de Mohakkam, van 22 Mei tot 22 Junij 1847

(zie Indisch Archief, I. bl. 133 en en 158, vergeleken met bl. 144, I. 1849. Tijd. N. I). Von Kessel doorreisde het Kapoeasgebied in 1847-49, en von Dewall doorreisde Koetei, in 1847, 1848, 1849, 1850. — Schwaner vernam zijne berigten van den Oerai hoofdman Bajo Badjan of Bojo Bodjon (bij von Dewall, Hoerei en Baaow-Djang, Bohh Djing, hoofd van Long Merah, Long Merahh of Long Melehh), en von Kessel van Sinkalan, hoofd van Taman. Hunne verklaringen komen bij vergelijking hier op neder.

	Pa-Rasima. (Duiters).	Dalton.	Bohh-Djing. (Schwaner).	Sinkalan. (Von Kessel).	Sjerif Mas. (Von Dewall).
Laatste plaats aan de Mohakkam.	Kajong-ledjoe.	?	Long Merah.	—	Penghèn.
Begeleiders.	200 Kajongs. 36 Javanen.	?	100 Penhengs. ? Javanen.	Dajakh's.	10 Modangs. 30 Javanen.
Lengte der reis van de Mohakk. tot de Kapoeas.	Eene maand. Onbewoonde bergstreek.	?	8 dagen. Wildernis. Zwermen Poenan.	—	Eenigen tijd.
Belooning der geleiders.	5 sampans.	?	Geld.	—	—
Uur van den moord.	's Morgens.	's Nachts.	's Morgens.	?	
Plaats.	In de Kapoeas, op eene bank.	?	Aan wal, bij de afreize; in de Kapoeas.	Kamp. G'neen, Riv. Boenga.	Op het gebied van Broenai.
Gelegenheid.	In de prauw.	?	Ter afreize gereed en etende	Gereed maken der prauwen.	Gereed maken der prauwen.
Bezigheid.	Prauwsleepen.	?	Penhèngs.	G'neen Dajakhs.	Poenan, Baloewi of Penghèn.
Doorwelk volk.	Kajong's.	Dajakh's.			
Op wiens last.	Onbekend.	Sultan van Koetei.	Onbekend.	Sultan van Koetei.	Bohh-Djing.
Hoe vermoord.	?	?	Doorboord.	Dood geslagen.	?
Overgeblevenen	Een Javaan.	Eenige Jav. soldaten.	3 Javanen.	Eenige Javanen.	1 Jav. 2 Mod. 1 Koetinees.
Waar gebleven.	1826 naar Pontianak.	In 1828 te Koetei.	2 naar Koetei als slaven. 1 naar Pontian.	Ontvlugt of gehuwd.	Onbekend. 1 te Bemban.
1850 overig.	Dood.	—	Dood.	1 te Salimbouw	1 te Bemban.
Tijd van den moord.	Nov. 1825.	Jan. 1826.	Nov. 1825.	?	?
Door wien vermoord.	Dajakh's.	Zoon van eenen pangeran.	Slaaf van een Penheng.	Dajakh Koetei.	Poenan of Penghèn.

Wanneer men nu al deze berigten raadpleegt en naar de eigenlijke oorzaken onderzoek doet, dan wordt men gewezen op een verraderlijk gedrag van den Sultan van Koetei, en wel omdat deze berouw zoude hebben gehad over het sluiten met Muller, als Gouvernements zaakgelastigde, van een kontrakt of traktaat, waarbij Koetei onder de souvereiniteit van van het Ned. Ind.Gouvernement werd gesteld.

De Sultan zou Muller tot buiten zijn gebied hebben laten vertrekken, en hem daarna, door middel en behulp van Dajakh's, hetzij Poenan, Penghèn of anderen, doen vermoorden, terwijl twee der ontvlugte Javanen steeds te Koetei (Tenggaroeng) zouden zijn gevangen gehouden, en de Sultan zich in het bezit van alle eigendommen zoude hebben gesteld, ja zich zelfs vijandig jegens het Gouvernement hebben gedragen. Men vermeent zelfs te weten, dat een der twee te Tenggaroeng opgehoudene Javanen, gedurende vele jaren, en tot aan zijnen dood, de betrekking vervulde van moedin of tromslager voor de uren des gebeds.

Wij kunnen evenwel al dit vermeende of vermoedde niet beamen. De Sultan Mohammed Tsalehh Oedien, die, na eene lange regering, in 1845 overleed, wordt geacht te zijn geweest een welgezind vorst jegens het Gouvernement, waaronder men hem rekende te behooren, doch dat, van 1826 tot 1844, geen enkel openbaar ambtenaar noch eenige naauwe betrekking in Koetei had. Ten anderen waren de Bahau, Penghèn en Poenanstammen, waardoor Muller trok, te onafhankelijk van den Sultan, dan dat diens bevelen onder hen tot zoo verre kracht zouden hebben gehad. Meer moet men hier denken aan hebzucht van den kant der landzaten, twist van de zijde der medgezellen, en opgewondenheid van Mullers zijde, want wij hebben dezen hem beheerschenden hartstogt niet alleen verstaan uit den mond

zijner kennissen, oog- en oorgetuigen, maar zelfs wordt die erkend op bl. 163. Indische Bij, door zijn' vriend Blume.

Volgens Schwaner kan men de plaats van den moord bepalen op 0°30' N.B. en 113°.50' O.L. van Gr. — Volgens von Kessel bevindt zich de schedel van Muller nog in de kampong G'neen, aan den oorsprong der groote Kapoeas.

VERSLAG

EENER REIS IN DE

LAMPONGSCHE DISTRIKTEN,

DOOR

J. C. KÖHLER,

Civiel en militair gezaghebber aldaar.

De groote kommunikatieweg loopt in eene noordelijke rigting van Telok Betong tot Manggala aan de rivier Toelang Bawang.

Tusschen deze twee plaatsen, een afstand van 83 palen, loopt een vrij goede weg, die echter nog voor veel verbetering vatbaar is, doch waartoe echter de middelen ontbreken. De voornaamste hinderpalen daartegen zijn:

1°. de betrekkelijk weinige aan den weg gelegen kampongs, waarvan de meesten slecht bevolkt zijn;

2°. de groote afstanden der kampongs waaruit het werkvolk tot het schoonmaken en onderhouden moet worden opgeroepen, dat daardoor slechts eenmaal in het jaar kan geschieden;

3°. de weinige middelen om een vereischt toezigt te houden.

Deze weg is de eenige groote weg der Lampongs, welke men, na verbetering, met voertuig zou kunnen gebruiken; overal elders treft men slechts breede voet- of boschpaden aan.

Gedurende 12 palen klimt en daalt de weg tot Natar, het terrein wordt van daar af meer vlak, tot Manggala.

De kampongs Penningahan (paal 4), Kedaton (paal 5), Radja Bassa (paal 7½), en Natar (paal 12), zijn niet zeer aanzienlijk; de beide eersten zijn tamelijk bevolkt; de gegoedheid der bewoners is zeer gering. Bij de kampong Penningahan zijn de verlaten rijstvelden weder bewaterd, terwijl men bezig is eenen klappertuin aan te leggen; hier en daar langs den weg tot Natar treft men regelmatig aangelegde pepertuinen aan.

De kampong Natar, gelegen aan het in een tamelijk diep bed stroomend riviertje Napal, in eenigzins heuvelachtig terrein, is als etappeplaats aangenaam gelegen; de geringe bevolking houdt zich onledig met het planten van rijst in ladangs, boomwol en een weinig peper, voor het aanleggen van sawahvelden is het terrein niet geschikt, uit gebrek aan water.

Op eene halve paal afstand, noordelijk van Natar, treft men, oostelijk van den weg, warme bronnen aan, welke op verscheidene plaatsen uit eenen kleiachtigen bodem opwellen.

Van af deze bronnen is het terrein, waardoor de groote weg loopt, gedurende één paal afstand, zeer laag en in de westmoesson gedeeltelijk onder water; het onderhoud van den weg kost hier veel moeite. Achter deze lage streek wordt de grond zandiger en vormt eene uitgestrekte vlakte naar de zijde der Sekampong rivier, nu en dan afgebroken door diepe beddingen van kleine bergstroomen, begroeid met ondoordringbaar bosch, afgewisseld door alang-alang-velden en laag terrein, dat in de westmoesson onder water loopt, zonder evenwel bepaalde moerassen daar te stellen.

Tusschen Natar en Tiganennang Selatan (paal 21), een afstand van negen palen, treft men geene kampong aan.

De rivier Sekampong scheidt de kampongs Tiganennang Selatan en Oetaran van elkander en doorsnijdt den weg; de verbinding tusschen de beide kampongs geschiedt door

middel van een op twee sampans rustend vlot, dat als eene pont aan een' op beide oevers bevestigden langen rotan wordt overgetrokken; deze pont wordt door de bevolking der beide kampongs onderhouden; voor de overvaart wordt niets betaald; zulks wordt beschouwd als heerendienst.

De Sekampong ontstaat op de oostelijke afhelling van de Keizerspiek uit zes kleine bergstroomen, welke zich verder benedenwaarts tot twee vereenigen. Even vóór de kampong Negara Boemie valt de rivier Ridoe in haar en ontstaat er bij die kampong, bij grooten toevloed van water uit het gebergte, eene uitzetting der rivier. Na de Ridoe te hebben opgenomen loopt de Sekampong, met vele kronkelingen, van het Zuidwesten naar het Noordoosten en vloeit, voorbij de Laboean Blanga, in de Java zee; zij wordt in haren loop versterkt door de Emah en Watas en nog eenige kleinere riviertjes, is tamelijk breed en, voor handelspraauwen, tot de kampong Assahan bevaarbaar.

Alle bewoners, welke aan de Sekampong en de in haar uitstroomende wateren wonen, behooren tot het distrikt van dien naam, hetwelk door den grooten weg in twee deelen wordt gesplitst; wordende het regts van den weg gelegen Sekampong- Ilier en het links gelegen gedeelte Sekampong-Oedik genoemd.

Van den oorsprong der rivier tot aan Tiganennang of het westelijk van den grooten weg gelegen terrein, is de grond geschikt voor de peperkultuur; in het lagere terrein of beneden gedeelte, treft men alleen pepertuinen aan op den noordelijk zacht afhellenden bergrug van den Radja Bassa, welke zich tot aan de rivier Sekampong uitstrekt, en in het landschap Maringai.

Voor den rijstbouw biedt de Sekampong rivier geen voordeel aan, en ik vermeen te kunnen zeggen, dat het aanleggen van sawahvelden onmogelijk is, op grond:

1e. dat de rivier eene te diepe bedding en zeer hooge en

steile oevers heeft, waardoor het aanleggen van waterleidingen onmogelijk wordt;

2e. dat, wanneer die mogelijkheid bestond, er voor zoodanigen reuzenarbeid handen zouden ontbreken, daar men eerst het terrein van boomen en wildernis moet zuiveren vóór men tot het graven der waterleiding kan overgaan;

3e. dat de takken, waardoor de Sekampong in haren loop versterkt wordt, mede niet dienstbaar zijn te maken, daar dezelven in de oostmoesson bijna droog zijn;

4e. dat, in de westmoesson, de rivier en hare takken zoodanig zwellen, dat zij het omliggende terrein voor een gedeelte onder water zetten, zoodat de grond voor geene beplanting meer geschikt is.

Het geheele distrikt Sekampong is rijk aan gom-elastiek, hier onder den naam van kakaret of kolelet bekend, zoo mede verscheidene goede houtsoorten, hars en rotansoorten.

Een groot gedeelte jongelieden houden zich onledig met het verzamelen van gom-elastiek; terwijl de overige bevolking ladangs maakt, waarin rijst, boomwol, djagong, obies, tabak, enz. geplant wordt.

De rijstproduktie is echter niet altijd voldoende voor de bevolking en moet er van Java veelal rijst worden aangevoerd, om in de behoefte te voorzien; de hoofdoorzaken daarvan kunnen toegeschreven worden:

1e. aan het aantal jongelieden, die zich met het inzamelen van boschprodukten bezig houden, waardoor zij zich aan den veldarbeid onttrekken. De goede prijs, welke voor de gom-elastiek betaald wordt, zoude hun echter schadeloos kunnen stellen, wanneer zij niet aan het spel verslaafd waren, zoodat zij, in plaats van met geld naar hunne woonplaatsen terug te keeren, zich op nieuw naar de bosschen begeven, om middelen te verzamelen om hunne lusten te bevredigen; dit onophoudelijk zwervende leven geeft hun dan

ook een bleek en ziekelijk aanzien, dat zeer afsteekt bij dat van hen die zich met den veldarbeid onledig houden;

2e. aan het niet genoegzaam planten van rijst. De Lamponger rekent zelden op eenen slechten oogst; niettegenstaande veelmaals ondervonden misgewassen, maakt hij zijne ladang het eene jaar zelden grooter dan het andere.

De kampongs Tiganennang Selatan en Oetaran kan men als de hoofdplaats van het distrikt aannemen; zij zijn beiden tamelijk goed bevolkt en tellen vele houten huizen, waarvan de daken met kleine bamboe sirappen zijn gedekt.

Het distrikt Sekampong heeft geen distriktshoofd of anderen Gouvernements ambtenaar, maar staat onder den Regent van Telok Betong, wiens middelen ontoereikend zijn, om een naauwkeurig toezigt te houden; het weinige gezag, waaraan dit distrikt onderworpen is geweest, heeft een' zigtbaren invloed daarop uitgeoefend.

Van Tiganennang Selatan en Oetaran loopt de weg over zandigen grond, door digt bosch, langs de Oemboel Halem (paal 26½) en de kampong Kabagoes-an (paal 29½) aan het riviertje van dien naam; het is een klein plaatsje van zes huizen in onvruchtbaar terrein gelegen en heeft alleen als etappeplaats eenige waarde; achter de kampong treft men eene tamelijk uitgestrekte vlakte aan, welke echter, volgens de verklaring van het hoofd, voor bebouwing weinig geschiktheid heeft. De weinige bewoners houden zich onledig met het maken van ladangs.

Goenong Sogi (paal 39) is eene groote welvarende kampong aan de rivier Sepoeti, welke hier den grooten weg doorsnijdt. Deze ontspringt aan den voet van den berg Doempoe bij de kampong Tankiet Soedoe-soedoe. Zij wordt in haren loop versterkt door de rivieren Probian, Wahaija, Pangaboeang, Troesan, en Pagadoengan, welke laatste ontstaat uit de zamenvloeijing van de Soekadana en

de Batang-hari, loopt voorbij Koripan, Kommering-Goe nong Sogi, Lean, Seringkibo en vijftien kleinere kampongs, en valt, kort nadat zij de Pagadoengan in haren loop heeft opgenomen, in de Java zee. Zij is tot Seringkibo, en hare zijtak de Pagadoengan, tot de kampong Rantojojo voor groote praauwen bevaarbaar; verder op geschiedt het vervoer van produkten of handelsartikelen door kleine praauwen of kano's. Ook deze rivier biedt, om dezelfde redenen als bij de Sekampong rivier zijn vermeld, geene voordeelen aan tot het aanleggen van sawahvelden en, buiten de aan hare oevers gelegen kampongs, vindt men niets dan wildernis, welke alleen door eene ladang of oemboel wordt afgebroken. De omstreken van Goenong Sogi zijn zandig, terwijl de rivier aldaar in de westmoesson verre buiten hare oevers treedt.

Na met een vlot over de rivier te zijn gezet komt men aan Tapoes (paal 40), eene kleine kampong mede aan de Sepoeti; de weg loopt door bosch en alang-alangvelden, wordt door verschillende kleine beekjes doorsneden, waarover houten of bamboe bruggen zijn gelegd, tot Tarabangi (paal 46). Tarabangi is de hoofdplaats van het distrikt Sepoeti en was vroeger de zetel van het bestuur. Gelegen aan den linker oever der rivier Pangaboeang, door open terrein omringd, heeft deze plaats, na het verlaten der wildernis welke den grooten weg begrenst, iets aangenaams voor het oog, hetwelk nog vermeerderd wordt door eenige met pannen gedekte huizen, welke hunne roode kleur reeds op eenen afstand vertoonen en zeer afsteken bij de teringachtige atap of sirap daken der omliggende woningen.

De rivier Pangaboeang, welke men met een vlot wordt overgezet, ontspringt aan den Noordoostelijken voet van de Soedoe Soedoe, loopt nagenoeg in evenwijdige rigting met de Sepoeti, wordt in haren loop versterkt door de Kapoean en de Lampoijang, stroomt voorbij de kampongs Blim-

bangan, Pagger en Tarabangi, en valt, beneden de kampong Mataram, in de Sepoeti.

Hoewel het terrein, over het algemeen, eene groote vlakte vertoont, en de vruchtbaarheid van den grond in de nabijheid der rivieren niets te wenschen overlaat door de jaarlijksche overstroomingen, zoo verdient het echter opmerking, dat de vele rivieren en beken, waardoor het land doorsneden wordt, in de oostmoesson, door haar diep bed en hooge en steile oevers, niet voor kultures zijn dienstbaar te maken, terwijl zulks in de westmoesson door overstroomingen belet wordt. Sawahvelden treft men in het distrikt Sepoeti niet meer aan; de vroegere door de alhier geplaatste mantries der kultures aangelegd, hebben geene vruchten gedragen; op den tijd dat de sawah's bebouwd moesten worden had men geen water, en wanneer de regen beken en rivieren deed zwellen, te veel, zoodat het terrein onder water werd gezet. Daar de gronden geschikt tot het aanleggen van natte rijstvelden bovendien zeer gering waren, kon de geheele bevolking van iedere kampong daaraan geen deel nemen; het gevolg daarvan was, dat zij, die hunne rijst in ladangs hadden gebouwd den oogst reeds in de schuren hadden, terwijl die der sawahvelden mislukt was of weinig produkt had opgeleverd, waardoor de laatsten verpligt waren om rijst bij de eersten te koopen. Na pogingen en beproevingen van 2 en 3 jaren in de hoop op beter en meer produkt, te leur gesteld, zonder onderrigt en overtuigd van het niet slagen van hunnen arbeid aan hun zelven overgelaten, had men de weinige sawahvelden laten liggen en was men weder tot den rijstbouw in de ladangs overgegaan.

Het is den hoofden en bevolking zeer goed bewust dat de rijst der sawahvelden beter is en zij zijn zeer daartoe genegen, maar verklaren het terrein ongeschikt. De Pangerang distriktshoofd van Tarabangi heeft, gedurende zeven jaren dat

bij sawahvelden bebouwt, slechts twee malen oogst gehad; vijfmalen is dezelve mislukt uit gebrek aan water. De door mij bezigtigde waterleidingen bewijzen, dat er te Tarabangi door het hoofd geen arbeid gespaard is, om tot een gewenscht resultaat te komen; men heeft zelfs groote dammen gelegd, om eenige beken eenen anderen loop te geven, doch de hoeveelheid water is te gering. In den tegenwoordigen tijd staat er geen drie duimen water in de leiding en is de toevoer uit de beek onnoembaar. Op mijn verzoek zal het distriktshoofd nogmaals beproeven om eene goede uitkomst te erlangen, doch ik vermeen te mogen aannemen, dat het door mij bezochte terrein (naar mijne geringe kultuurkennis) niet geschikt is voor het aanleggen van sawahvelden.

Pepertuinen treft men alleen aan de rivier Batanghari in het beneden gedeelte van het distrikt. In het bovengedeelte is de grond voor die kultuur niet dienstbaar.

Voor de koffijkultuur schijnt de grond almede geene geschiktheid te hebben, en alle door de mantries der kultures aangeplante boomen zijn gestorven; alleen in de nabijheid der kampongs treft men hier en daar eenige boomen aan.

De hoofden verklaren, dat, op één voet onder den grond, men veelal eene soort van rooden steen aantreft welke zij krekib noemen, en, wanneer de wortel van den koffijboom daarop stoot, de boom begint te kwijnen, nog eenigen tijd blijft leven zonder vruchten te dragen, en eindelijk uitsterft. Bij een onderzoek van den grond op verschillende plaatsen is mij dan ook gebleken, dat men de hier bovengenoemde roode steensoort dikwijls aantreft.

In het bovengedeelte van het distrikt in het meer bergachtige terrein, schijnt de grond meer geschiktheid te hebben en vindt men, bij de kampong Gedong Horta, een regelmatig aangelegden koffijtuin.

Boomwol wordt alleen in enkele streken geplant, daar ook de grond voor die kultuur te schraal schijnt te zijn.

De rijst, welke in het distrikt uit de ladangs verkregen wordt, is meestal voldoende voor de behoefte, zelfs wordt er nu en dan nog eene geringe hoeveelheid uitgevoerd. Deze rijst kan in den bolster tot twee jaren lang bewaard worden; eens daarvan ontdaan gaat zij spoedig tot bederf over.

Tabak, suikerriet en indigo worden, tot eigen gebruik, door de bevolking aangeplant.

De vrouwen houden zich onledig met het weven van sarongs en tapis, het verwen van katoen en de zijdeteelt; alles hoogst eenvoudig en ten behoeve van het huisgezin.

Van Tarabangi rigtte ik mij oostwaarts, de rivier afzakkende, naar Seringkibo.

De praauwen, welke men als vervoermiddel bezigt, zijn lang en smal, het ligchaam bestaat uit eenen uitgeholden boom, waarop een dak van kadjangmatten is gemaakt; deze vaartuigen gaan zeer ondiep en zijn goed bemand, doch, niettegenstaande dat, heeft men, in den tegenwoordigen tijd, vier dagen noodig om te Seringkibo te komen, waarvan men twee nachten aan den oever in het bosch moet verblijven.

De kampongs, zoowel aan de rivier Sepoeti als Pangaboeang, zijn weinig in getal, niet zeer groot en onaanzienlijk, en het daar tusschen gelegen terrein is niets dan bosch, waarin men de schoonste houtsoorten aantreft.

Meer van den oever verwijderd vindt men nu en dan eene ladang of oemboel.

Seringkibo, nagenoeg 12 uren oostelijk van Tarabangi, op den heuvelachtigen linker oever der rivier Sepoeti, is de eerste handelsplaats van het distrikt. De voornaamste uitvoer bestaat in hars, rotan, en mangarawa planken; de invoer in zout, kains, sitsen, gambier, aardewerk, pannen, parangs, enz. Als houtstapelplaats is Seringkibo uitmuntend gelegen,

daar het vervoer der balken uit de bosschen met gemak langs de rivier Sepoeti zoowel als de Pangaboeang en andere takken kan plaats hebben.

De hier meest voorkomende houtsoorten zijn de medang, ringas en boengor voor scheepsbouw, balken en stijlen; de mangarawa voor planken, sirappen en latwerk; overigens treft men nog vele andere goede houtsoorten aan.

Rantojojo, eene kampong aan de rivier Pangadoeang, is de tweede handelsplaats van het distrikt. De uitvoer bestaat in peper, boomwol, gom-elastiek, dammar en rotan; de praauwen, welke hier lading innemen, moeten te Seringkibo bij het Gouvernements hoofd uitklaren.

Van Seringkibo keerde ik langs de rivier Pangaboeang terug tot Tarabangi-ilier, en van daar over land langs Tarabangi-agong en Lampoijang naar Tarabangi.

Het terrein tusschen deze plaatsen is weinig bebouwd; bosch en verlaten ladangs wisselen elkander af in de nabijheid van Tarabangi. Hier treft men eene lange smalle moerassige streek gronds, waar men vroeger beproefd had sawahvelden aan te leggen, doch het hoofd verklaarde mij, dat de bevolking er nimmer vruchten van getrokken had.

Peper, koffij of boomwol worden hier niet geplant, in de ladangs bouwt men rijst, djagong, obies en suikerriet, uit welk laatste men suiker bereidt voor huishoudelijk gebruik.

Om het binnenland van meer nabij te leeren kennen zette ik mijne reis westelijk voort, het land dwars doortrekkende naar Boemi-agong.

Het voetpad loopt door digt bosch voorbij de kampongs Tandjong Ratoe Ilier aan de Pangaboeang, langs Kapoean aan de rivier van dien naam, Pagger tot Blimbangan, nagenoeg 15 palen van Tarabangi; al deze kampongs zijn klein en blinken niet uit door schoonheid of regelmatigen bouw.

Van Blimbangan naar Poengok, ongeveer 22 palen, passeert men de rivier Troesan en komt men in het distrikt

Toelang Bawang. Tusschen deze twee plaatsen treft men verscheiden oemboels aan, welke met vruchtbare pagger koffij omringd zijn; de bevolking hield zich onledig met het aanleggen van nieuwe ladangs.

Buiten rijst, djagong, obies, suikerriet en tabak tot eigen gebruik, vindt men hier geene kultuur.

Poengok Toea en Moeda zijn twee aan de rivier Rarem gelegen kampongs, waarvan de eerstgenoemde op den regter en de laatste op den linker oever der rivier is gelegen; beiden zijn niet zeer groot. De rivier Rarem, welke zich verder benedenwaarts bij de kampong Negri Oedjong Karang met de Soengkei vereenigt en alsdan den naam van Waij-kiri aanneemt, valt, bij de kampong Pagger Dewa, in de Waij-kanan, welke alsdan vereenigd den naam van Toelang Bawang aannemen.

Bij Poengok wordt men met een vlot over de Rarem gezet welke daar reeds zeer breed is en eenen snellen stroom heeft

Bij Poengok Moeda had men vroeger beproefd sawahvelden aan te leggen afhankelijk van regen, doch had men er geene resultaten van kunnen erlangen. Van Poengok naar kampong Toelang Bawang aan de rivier Soengkei, een afstand van omstreeks 15 palen, treft men niets dan digt bosch aan en vindt men, in de nabijheid van het boschpad geen enkel bebouwd plekje grond de menigvuldige beken welke men passeert, zijn op dit tijdstip van het jaar bijna droog, en niettegenstaande het terrein zich langzaam verheft, kenmerken zij zich door haar zandig bed, dat, bij sterken toevloed van water, al dieper en dieper uitschuurt, en de hooge oevers doet ontstaan welke de Lampongsche rivieren kenmerken.

De rivier Soengkei ontstaat uit verschillende kleine beekjes in het hoogere terrein, gevormd door den noordelijken afval der Keizerspiek en de daarmede in verband staande bergruggen, stroomt voorbij de kampongs Negri Ratoe, Kota

Negara, Toelang Bawang en nog zeven kleinere kampongs, en vereenigt zich, bij de kampong Negri Oedjong Karang, met de rivier Rarem.

De kampong Negri Toelang Bawang, de grootste der aan deze rivier gelegen kampongs, is tamelijk bevolkt, heeft eenige goede houten huizen, doch is ook, even als alle Lampongsche kampongs, zeer onregelmatig gebouwd en onzindelijk. Het terrein langs de oevers der Soengkei en de daarin vloeijende beken is tamelijk vruchtbaar, en die vruchtbaarheid neemt toe, naar mate men meer westelijk het hoogere terrein nadert. De bevolking plant voldoende rijst en andere artikelen voor hare behoefte, terwijl de weinige produkten voor den handel eenen uitweg vinden naar Manggala.

Van Negri Toelang Bawang loopt het voetpad, gedurende ruim 26 palen, onophoudelijk door bosch, waarvan de eentoonigheid nu en dan wordt afgebroken door rivieren en beken en verlatene, met hooge alang-alang begroeide ladangs. Het verdient opmerking, dat op vele plaatsen van vroegere ladangs niets dan alang-alang groeit en de wording van bosch belet, terwijl de zandige grond zich door dorheid kenschetst, en de tijdelijke vruchtbaarheid alleen te zoeken is in de afgevallen bladeren van het vroeger dien grond bedekt hebbend bosch; dusdanig terrein wordt dan ook nimmer meer voor het aanleggen van ladangs gebruikt.

Naar mate men de rivier Bezaij nadert, wordt het terrein meer open; het voetpad slingert in eene zuidelijke rigting langs de rivier tot kampong Kota Boemi. De grond is langs de rivier Bezaij op vele plaatsen geschikt voor de peperkultuur en men vindt hier en daar pepertuinen; die, welke ik bij de kampong Gedong Menang bezigtigde, was, hoewel niet groot, goed onderhouden; overigens plant men rijst, boomwol, djagong, obies, suikerriet en tabak voor eigen gebruik.

Bij Kota Boemi wordt men met een vlot over de rivier gezet en loopt het voetpad in eene noordwestelijke rigting, gedurende 10 palen, door bosch, tot aan de kampong Karang-an aan de rivier Oempoe, neemt vervolgens eene noordelijke rigting, den regter oever der rivier volgende, voorbij de kampongs Boemi-agong Oedik, Kedaton en Boemi-agong Ilier tot Gebang; van daar loopt het voetpad nog eenigen tijd langs de rivier tot aan de kampong Missier Moeda, van waar de verbinding verder langs de rivier geschiedt.

De rivier Oempoe ontspringt aan den voet van den berg Pasagie, welke ten westen met het Barissan gebergte zamenhangt; zij wordt in haren loop versterkt door verschillende kleine rivieren, welke haren oorsprong vinden in het gebergte, dat de water- en grensscheiding tusschen Palembang en de Lampongs uitmaakt, loopt voorbij de kampongs Boemi Ratoe, Blimbangan, Karang-an, Boemi-agong, Missier Moeda, Karang-agong, vereenigt zich, even voor de kampong Pakoean, met de Bezaij en neemt alsdan den naam aan van Waij-kanan. In het bovengedeelte der rivier Oempoe is het zand van het rivierbed met goud bezwangerd, doch, sedert het zoeken naar gom-elastiek meer winst oplevert dan het zoeken naar goud, vindt men geene liefhebbers meer. De kultures, welke men langs de oevers der rivier Oempoe aantreft, bestaan in rijst, djagong, obies en suikerriet; hooger op de talangs, boomwol en peper. De hoofden van de kampongs Karang-agong en Goenong Waras waren bezig met het aanleggen van nieuwe pepertuinen; overigens is deze kultuur niet zeer uitgebreid en de koffijboom treft men hier en daar alleen als paggerplant aan.

In eenige kampongs vindt men ijzersmeden, die parangs en andere kleine gereedschappen, zoomede krissen en lansen vervaardigen. De in de kampong Missier Moeda door de meisjes vervaardigde sarongs en tapis voor eigen gebruik,

naderen meer de volmaaktheid, terwijl de zijdeworm hier, even als in het distrikt Sepoeti, door haar wordt aangekweekt.

In eene te Gebang gehouden vergadering, alwaar een groot gedeelte der hoofden uit de omstreken tegenwoordig was, ook over de verschillende kultures, handelende en hun aanmanende om zich meer op de uitbreiding van den rijstbouw en op nuttige winstgevende kultures als koffij, peper en boomwol toe te leggen, en vooral hunne bevolking het verderfelijke van de weinige uitbreiding der kultures onder het oog te brengen, antwoordde het oude hoofd van de kampong Toelang Bawang, dat zij daar weinig aan konden doen, dat het volk uit den aard lui was en niet meer plantte dan het noodig heeft, en dat, wanneer de oogst in de ladangs was afgeloopen, de jongelieden in de bosschen rondzwierven om boschprodukten te zoeken.

De kampongshoofden hebben over het algemeen zeer weinig ontzag onder hunne bevolking. Door de soekoehoofden en pangawas of hoofden van huisgezinnen gekozen, beoogen zij niets dan hunne ingebeelde verheffing, en houden ieder tot vriend, die hen kan doen vallen; de onmagt over hunne bevolking gaat dikwijls zoo ver, dat geheele huisgezinnen zich, zonder hunne voorkennis, uit de kampong verwijderen, in oemboels of ladangs gaan wonen en zich aan het gezag onttrekken; alleen dan klagen zij, wanneer de Gezaghebber zich toevallig op hunnen weg bevindt, en komen zij met zaken voor den dag, waarin hunne magt te kort is geschoten, van vier en vijf jaren geleden, die als dan moeijelijk meer te herstellen zijn.

Enkele hoofden maken daarop eene gunstige uitzondering; het zijn vooral die, welke de ingewikkelde geschillen en oneenigheden der bevolking, door hunne slimheid, naar genoegen der partijen weten te ontwarren, of liever waarin zij zoodanig beslissen, dat de ijdelheid van beide partijen gestreeld wordt.

Het door mij gevolgde voetpad van Tarabangi over Blim-

bangan, Poengok, Toelang Bawang en Kota Boemi is de kortste en beste verbindingsweg tusschen de Lampongs en Palembang, doch alleen in het drooge jaargetij te gebruiken; dit voetpad is breed genoeg om te paard te worden gebezigd, en loopt over Karang-an naar Koeroeng-an djawa aan de rivier Kommering. De verbinding langs de rivier Toelang Bawang vereischt meer tijd.

Het gedeelte van de rivier Oempoe van Karang-an tot Negara Batin is zeer bevolkt, in vergelijk van het overige gedeelte der Lampongs. Op eenen afstand van ruim 10 uren roeijens, treft men 16 kampongs en verscheidene oemboels of ladangs aan; het is dan ook ontegenzeggelijk het bevolkste gedeelte dezer distrikten. Van Gebang per praauw de rivier Toelang Bawang afzakkende, komt men langs tamelijk wel bebouwde oevers; doch op den tijd van beplanting moet naauwkeurig gelet worden, daar, zoodra de regen invalt, op vele plaatsen de bebouwing door overstrooming belet wordt.

Langs de geheele rivier treft men geen enkel sawahveld aan; het terrein is daarvoor ongeschikt, omdat men het water niet op het veld kan brengen wanneer men het noodig heeft; de ladangs leveren rijst, djagong, suikerriet, en een weinig tabak; boomwol wordt op hoogeren grond geplant.

De rivier Toelang Bawang, waaraan het distrikt zijnen naam ontleent, wordt uit verschillende takken gevormd; haar hoofdtak is de Oempoe, welke de rivieren Tahami, Giham en Pisang opneemt, vervolgens versterkt wordt door de rivier Bezaij en alsdan vereenigd, onder den naam van Waij-kanan, of het regterwater, doorloopt tot de kampong Pagger-Dewa, aldaar de Waij-kiri of het linkerwater ontvangt, en nu, onder den naam van Toelang Bawang, voorbij Oedjong Goenong, Tiganennang, Kebang en Manggala, naar zee loopt. Alle wateren waardoor de Toelang Bawang gevormd wordt, zijn reeds groote rivieren en tot ver binnenlands met praauwen toop en djaloer bevaarbaar. De

oevers der rivier, welke, even als de meeste Lampongsche rivieren, uit een fijn, korrelig, ligt gekleurd zand, vermengd met leem bestaan, hebben echter nog een ander bestanddeel, zijnde eene soort van witten zandsteen, welken men vooral in het bovengedeelte der Oempoe aantreft. Overigens zijn zij steil en hoog; langzamerhand verliezen zij zich, doch dit is met den linker oever eerder het geval dan met den regter, tot zij bij kampong Moerassa, 24 uren roeijens beneden Manggala, gelijkelijk afnemen en, na de rivier Pidada te hebben opgenomen, zich geheel in het lage terrein verliezen. Bij de monding is deze rivier zeer breed, zij is landwaards in tot Manggala voor groote praauwen en schoeners bevaarbaar. In den tegenwoordigen tijd heeft men ruim 48 uren roeijens noodig om van Gebang tot Manggala te komen, terwijl men omgekeerd ruim 60 tot 70 uren zou noodig hebben. Geladen praauwen hebben veel moeite de rivier op te komen; het opvaren duurt in de wesmoesson, van de monding tot Manggala, somtijds 15 dagen; in de oostmoesson van 6 tot 8, naar gelang van den stroom. Manggala de hoofdplaats van het distrikt en het verblijf van het distriktshoofd, is tot dusverre, na Telok Betong, de voornaamste handelsplaats van dit gewest, en wordt eigenlijk zamengesteld uit de vier op den regter oever der rivier gelegen kampongs Oedjong Goenong, Kebang, Tiganennang en Manggala, welke gezamenlijk eene lange straat formeren van nagenoeg twee Engelsche mijlen gaans. De handel is er op verre na niet zoo levendig als te Telok Betong, ook vindt men er geene gevestigde winkels of warongs; de handelaar loopt met zijne goederen van kampong tot kampong; voor den verkoop van produkten is er geen bazaar. De uitvoer handel bestaat in gom- elastiek, boomwol, hars, peper, koffij (weinig), hand-en bindrotan en rijst, welk laatste artikel met geringe hoeveelheid naar Lingga wordt uitgevoerd, hetgeen gedurende dit jaar, 300 pikols heeft be-

dragen. De invoer bestaat in lijnwaden, sarongs, kains, zout, gambier, aardewerken en verschillende andere artikelen.

De oevers der Toelang Bawang zijn, even als die der Sepoeti en Pangaboeang, rijk aan hout en Manggala is ook als houtstapelplaats goed gelegen; uitvoer van planken, zoo als te Seringkibo, vindt er nog geen plaats.

Te Kebang, de tweede kampong na Manggala, heeft men eene mesdjid, de eenige in het distrikt. Boeginezen, Maleijers, Javanen en Chinezen zijn te Manggala meestal gevestigd om handel te drijven, terwijl een der weinige alhier gevestigde Chinezen tevens gemagtigde is van den amfioenpachter.

Op $3^1/_2$ palen zuidelijk van Manggala, bij de oemboel Bodjong Tenoh, vindt men de rawah Bakoeng, waardoor de groote weg loopt; hierdoor is een dam gelegd, welke door twee bruggen met de oevers is verbonden. Goenong Batin, (paal $65^1/_2$) zuidelijk van Manggala aan de rivier Troesan, is eene onaanzienlijke kampong door bosch en wildernis omringd; vroeger was hier een koffijtuin aangelegd, doch, òf de grond niet goed was, dan òf men voor de jonge aanplanting geene zorg genoeg had gedragen, is mij niet duidelijk gebleken; zeker is het, dat de moeite der bevolking niet beloond is geworden.

Lampoijang (paal $54^1/_2$) is eene zeer kleine armoedige kampong, waar men vroeger natte rijstvelden heeft aangelegd, zonder er resultaat van te erlangen. De weg van Manggala tot Tarabangi is, even als het overige gedeelte, door digt bosch begrensd, terwijl men hier en daar slechts eene ladang aantreft.

Zoo ver mijne onderzoekingen hebben geleid blijkt het, dat de landbouw in de distrikten Sekampong, Sepoeti en Toelang Bawang het eerste middel van bestaan der bevolking is, en de rijstbouw in ladangs of drooge rijstvelden

het produkt waaraan zij zich hoofdzakelijk toewijden; dusdanige rijstvelden worden maar eens of tweemalen beplant; eerst na verloop van 4 à 5 jaren, en in sommige streken eerst na 20 jaren en langer, keeren zij tot de bebouwing der vroegere ladangs terug. De pangeran van Tarabangi, Semporna Djaja Poeti, heeft mij verklaard, dat de grond, waarop zijne grootmoeder ladangs had gemaakt, tot heden nog niet geschikt was om daarop te planten; dit is, volgens mijne bescheidene meening, wel een bewijs voor de onvruchtbaarheid van den grond in sommige streken van dit gewest.

Na afloop van den padieoogst wordt, in de daarvoor geschikte streken, boomwol geplant; ook teelt men er tabak, indigo, suikerriet, djagong en obies.

Pepertuinen treft men in het distrikt Sepoeti weinig aan; alleen aan de rivier Batang-hari en in het landschap Pennat vindt men geschikten grond voor die kultuur; in het distrikt Toelang Bawang, in het bovendeel tamelijk, in het benedendeel is de grond voor de peperplant ongeschikt. Het distrikt Sekampong heeft veel geschikten grond voor de peperkultuur.

Koffij vindt men alleen als paggerplant; de Lamponger is gewoon rond de pepertuinen en in de nabijheid der kampongs koffij te planten; alleen, zoo als ik boven reeds zeide, vindt men eenen regelmatig aangelegden koffijtuin bij de kampong Gedong-Horta in het hoogere terrein van Sepoeti.

Volgens mijne geringe kennis is het terrein voor sawahvelden op groote schaal ongeschikt. Dit gewest is voor een gedeelte van dezelfde terreinformatie, waardoor de geheele oostkust van Sumatra zich kenmerkt, en, wanneer ik wel onderrigt ben, is het maken van ladangs of drooge rijstvelden langs de oostkust van dit eiland zeer algemeen.

Voor het aanleggen van koffijtuinen had men geschikten grond moeten zoeken in het hoogere terrein, en niet bijna door iedere kampong koffijtuinen laten aanleggen, waarover

met de voorhanden middelen geen toezigt kon gehouden worden.

De uitvoer van peper uit Sepoeti en Toelang Bawang bedraagt gemiddeld van 300 tot 500, boomwol van 2000 tot 3000, koffij van 50 tot 80 pikols per jaar.

Uit het bovenstaande blijkt, dat, afgescheiden van de boschprodukten en de goede houtsoorten, het produktief vermogen der door mij bezochte distrikten zeer gering is; dat, volgens mijne bescheiden meening, kan worden toegeschreven aan de weinige en niet zeer ijverige bevolking, en den niet overal even vruchtbaren grond.

De zijdeworm wordt door de vrouwen en jonge meisjes aangekweekt, en de daarvan aangewonnen zijde gebruikt bij het weven van hare tapis of kains. De behandeling geschiedt met tamelijk veel zorg en zeer eenvoudig op de volgende wijze. Na negen dagen wordt uit de eijertjes de zijdeworm geboren, waarna men den worm voedt met de fijn gesneden bladeren van den wilden moerbeziënboom, hier bekend onder den naam pohon kitoe di dalam; vier dagen daarna ondergaat de rups eene verandering, bekend als sakit salin koelit dalam, en blijft, gedurende twee dagen, in dien toestand, waarna men de fijn gesneden bladeren vernieuwt; nu gaat het wormpje nog drie malen, telkens met tusschenpoozingen van twee dagen, in eenen kwijnenden staat over; na ieder dezer perioden worden de fijn gesneden bladeren vernieuwd, welke bladeren men grooter snijdt naar mate het wormpje groeit. Wanneer deze wisselingen zijn doorloopen begint het diertje, na verloop van vijf dagen, op te houden met eten, waarna men het dekt met drooge bladeren of met eenen fijn gevlochten rooster van bamboe, waarover men eenen doek legt; aan dezen rooster of aan de bladeren begint zich de cocon te formeren, hetwelk na twee dagen voltooid is, en die alsdan van de bladeren of rooster wordt afgenomen, waarop de rups in den staat van pop overgaat. Die welke nu tot voortteling bewaard

worden, plaatst men in een luchtig fijn gevlochten mandje van bamboe. De pop wordt na negen dagen kapel, legt eijeren en sterft. De tonnetjes of popjes, welke men tot het maken van zijde gebruikt, worden in heet water gelegd, en, wanneer zij goed vochtig zijn en als het ware min of meer opgelost, begint men langzaam de wol van de cocon af te trekken, waarna men met een zeer eenvoudig werktuig, tot het spinnen der zijde overgaat. Na de spinning wordt dezelve gewasschen en is alsdan voor de weving gereed.

Met de veeteelt houdt men zich niet bezig; de buffels loopen in het wild rond en worden eens per jaar of bij feestelijke gelegenheden verzameld. Voor den landbouw worden zij niet en als lastdier zeer zelden gebruikt.

Overigens treft men in enkele kampongs geiten aan, welke van elders worden ingevoerd.

De vaccine is in de door mij bezochte distrikten uitgestorven; ik heb uit Sepoeti jongelingen medegenomen naar Telok Betong, om hen te laten vaccineren en daardoor deze kunstbewerking weder in te voeren.

De bevolking der distrikten Sekampong, Sepoeti en Toelang Bawang verrigt de volgende heerendiensten:

1e. het voor haar gedeelte onderhouden en schoonmaken van den grooten weg;

2e. de antaran diensten langs wegen en rivieren, waarvoor zij betaling krijgen; dit komt zelden voor en alleen bij reizen van ambtenaren en officieren;

3e. het begeleiden van oppassers en het overbrengen van brieven;

4e. het overzetten over de rivieren Sekampong, Sepoeti, en Pangaboeang.

Tot het schoonmaken van den grooten weg is de mannelijke bevolking in drie deelen gesplitst, waarvan een gedeelte jaarlijks opkomt, zoodat zij om de twee jaren eens aan den weg werken. Deze dienst is volstrekt niet

drukkend, en de eenige moeijelijkheid die er bestaat is, dat een gedeelte der bevolking van 4 tot 6 dagreizen ver moet komen, en gedurende eene maand van hare woonplaatsen verwijderd is om daaraan deel te nemen. Dit euvel kan moeijelijk uit den weg worden geruimd; wil men die dienst niet op bevolking doen drukken, welke in de nabijheid van den weg woont en waaraan de andere hier bovengenoemde heereediensten uitsluitend zijn opgedragen; deze moeijelijkheid kan dan eerst worden gewijzigd, wanneer meer wegen het land doorsnijden, want de voet- en boschpaden maken daarop eene uitzondering.

October, 1854.

EERSTE PROEVE EENER

KRONIJK

VAN

MAMPAWA EN PONTIANAK,

DOOR

J. T. WILLER,

Voormalig resident der Westerafdeeling van Borneo.

Hero Hero, eeste vorst der Dajaks van Mampawa, zwerft met zijnen stam in de wildernis.

Panembahan Sengou, 12e descendent van Hero Hero, verlegt zijnen zetel van Si Boeboet naar Sengou. Hij heeft geen zoons; — zijne dochter Indrowatie huwt met Dzain'aladin (ook genaamd Dzain'oedin) sultan van Soekadana, die daardoor wordt 13e vorst van Mampawa.

Indrowatie geeft de kroon van Mampawa over aan hare dochter Ratoe Kesoemba, vrouw van den Boegineschen zeeroover Daing Menambon, die daardoor wordt 14e vorst van Mampawa. Zijn zetel is te Si Boekit.

Panembahan Adi Djaja volgt zijnen vader Daing Menambon in de regering op. Hij en zijne rijksgrooten zijn Mahomedanen; de bevolking der binnenlanden blijft nog heiden, doch aan de kusten zetten zich vele Boeginezen en andere Indische vreemden neder. Deze vormen eene Mahomedaansche gemeente. Het rijk bestond dus uit Dajaksche landzaten, die door aloude aartsvaderlijke banden, aan het nageslacht van Hero Hero bleven gehecht en dus met liefde tot diens on-

derhoud bijdroegen, en wijders uit Mahomedaansche immigranten, die, volgens Maleische adat, aan geen belastingstelsel waren te onderwerpen. De jaren, waarin deze gebeurtenissen zouden zijn voorgevallen, zijn niet optegeven (1).

A°. Heg. 1147. (A. D. 1734). Sjarif Hoesin bin Achmad Al-kadri (afstammeling van Fatima, dochter van den profeet Mohamad en geboren te Trim in Arabie in $\frac{1}{1}\frac{1}{7}\frac{2}{0}\frac{0}{3}$) komt in 1731 te Matan als *godgeleerde.* — Een ander aldaar gevestigd Arabier had eenige ijzeren beelden, welke levende wezens voorstelden, uit geloofsijver vernield of geschonden. Het Matansche hof gevoelde zich daardoor vernederd. Toen verrigtte Sjarif Hoesin een wonderwerk: hij lijmde het ijzeren beeldhouwwerk met zijn speeksel. Uithoofde van dat wonderwerk werd hij met eerbewijzen overladen en kreeg hij tot vrouw Njai Toea, eene gewezen slavin, doch die de eigene moeder was van den regerenden Sultan van Matan (2).

A. H. 1155. (A. D. 1742). Uit dat huwelijk wordt, den 15n Rabi'oelawal 1155, geboren Sjarif Abd'oel Rachman bin Hoesin Al-kadri (3).

A. H. 1156. (A. D. 1743). Sjarif Hoesin Al-kadri wordt door den Sultan van Matan aangesteld tot opperregter in alle zaken van Godsdienst (4).

A. H. 1163. (A. D. 1749). Een verraderlijke moord, op last van den Sultan van Matan, gepleegd aan zekeren Anakoda Moeda Achmad, die voor Sjarif Hoesin had teregt gestaan en door hem was vrijgesproken, doet Sjarif Hoesin besluiten Matan te verlaten en zich te gaan vestigen in Mampawa, welks vorst hem daartoe sedert lang had uitgenoodigd (5).

---

(1) Stamboom van Mampawa (Bijl. A).

(2) Levensgeschiedenis der Al-kadris en Stamboom van dat geslacht (Bijl. B).

(3) Ibid.

(4) Ibid.

(5) Ibid.

A. H. 1164. (A. D. 1750). Sjarif Hoesin verhuist met zijn gezin naar Mampawa. Daar regeerde Panembahan Adi Djaja, zoon van Daing Menambon. De zetel des rijks was te Si Boekit, 6 uren roeijens van het strand. Ten gerieve van Sjarif Hoesin werd de zetel des rijks verlegd naar Troesan, een eilandje in de Mampawasche rivier, nabij de monding en nabij het aan zee gelegen fortje Taroedokan. De kampong op het eiland Troesan gesticht, krijgt den naam van Gela Heran, doch als hoofdplaats des rijks wordt dezelve door de vreemden ook veelal genoemd Negri Mampawa. Deze naamwisseling heeft later heillooze gevolgen gehad.

Door hare ligging nabij de zee en gemakken voor den binnenlandschen handel, door het verblijf van den vorst en den vermaarden Arabischen theologant, krijgt deze plaats een' grooten toeloop van Boeginezen, Maleijers en andere Indische vreemden. — De handel en welvaart nemen snel en aanmerkelijk toe (6).

A. H. 1166. (A. D. 1752). Sjarif Hoesin voert als Arabier den titel van Toehan en, uithoofde zijner vermaardheid, dien van Besar; daarbij gevoegd den naam van zijne woonplaats maakt Toean Besar Mampawa. Deze naam heeft bij vreemden en voornamelijk bij Europeanen de dwaling doen ontstaan, dat die theologant, zoo al geen wettig opperheer van Mampawa, toch was een vorstelijk persoon, die regten had op dat rijk. — Het is evenwel volkomen zeker, dat Sjarif Hoesin te Mampawa nooit een hooger standpunt heeft bereikt dan dat van Opperregter in zaken van godsdienst, even als hij reeds geweest was te Matan.

De Sultan van Palembang zendt een gezantschap om Sjarif Hoesin te bewegen zich ten zijnent te komen vestigen als Opperpriester. De rijksgrooten van Mampawa

(6) Levensgeschiedenis enz. en Stamboom enz.

moedigen hem aan het voorstel aan te nemen, doch Sjarif Hoesin voelt zich te veel aan Mampawa gehecht en blijft (7).

A. H. 1168. (A. D. 1754). De Arabier Said Idroes bin Abd'oel Rachman Idroes had te Palembang getrouwd eene zuster van den Sultan, en bij haar verwekt eene dochter met name Saripa Mendjina. Deze werd geschaakt door zekeren Pangeran Oesoep; haar vader Said Idroes ging met hen; de drie vlugtelingen namen eene schuilplaats te Mampawa, waar de Arabieren in groot aanzien waren. Behalve de princes, hadden Said-Idroes en Pangeran Oesoep ook groote schatten van den Sultan medegenomen (8).

A. H. 1169. (A. D. 1755). De Sultan van Palembang zond een gezantschap naar Mampawa om zijne schatten, zijne dochter en hare schakers op te eischen. — De vorst van Mampawa en zijne rijksgrooten vermeenden dat hunne eer verbood de reeds opgenomen vlugtelingen uit te leveren. Terwijl men nog aan het onderhandelen was geraakte het Palembangsche gezantschap slaags met het gevolg van Said Idroes. Daarover verbitterd, weigerde de Panembahan de uitlevering (9).

A. H. 1170. (A. D. 1756). Dien ten gevolge verklaarde de Sultan van Palembang den oorlog aan den Panembahan van Mampawa. De vorst van Siak voegde zich bij dien van Palembang. — Groote vloten kwamen herhaalde malen op de Borneosche kust, en vele gevechten werden geleverd met afwisselende kansen. Vele Palembangsche vaartuigen werden vernield, doch ook vele sterkten werden genomen en verwoest door den vijand. Deze oorlog duurde een aantal jaren voort (10).

A. H. 1183. (A. D. 1769). Eindelijk gelukte het den

---

(7) Levensgeschiedenis enz en Stamboom enz.

(8) Ibid. en Jaarboeken van Mampawa.

(9) Jaarboeken van Mampawa.

(10) Levensgeschiedenis enz.

vromen Sjarif Hoesin partijen tot den vrede te stemmen en zulks te eerder, omdat de Palembangsche vloot aanmerkelijk was verzwakt. Doch twee dagen nadat die vrede was beëedigd, kwam er van Palembang eene versterking van 20 zeilen onder Radja Ismaël. Toen begonnen de vijandelijkheden op nieuw. Die van Mampawa werden geheel verslagen, zoowel te land als ter zee. De vorstelijke familie en vele ingezetenen vlugtten naar de binnenlanden. Toen werd de princes Mendjina door Sjarif Hoesin, bij wien zij inwoonde, aan de Palembangers overgeleverd en de vloot verzeilde naar Sumatra. De Panembahan kwam zich weder vestigen te Troesan en de Arabier Said Idroes trok, eenigen tijd later, naar de baai Padang Tikar, waar hij eene kampong stichtte, die de hoofdplaats is geworden van het rijkje Koeboe (11).

A. H. 1184. (A. D. 1770). Sjarif Hoesin bin Achmad Al-kadri overleed te Troesan den 3ª der maand Dzoelkhaedah 1184, nalatende 6 zonen en 5 dochters. — Hem werd een praalgraf gesticht, dat tot heden als een heiligdom wordt vereerd (12).

A. H. 1173. (A. D. 1759). Sjarif Abd'oel Rachman, zoon van Sjarif Hoesin, deelde, even als zijn vader, in de gunst der vorsten van Mampawa. In 1759 kreeg hij ten huwelijk Oetin Tjindra Midi, de eigene zuster van den regerenden Panembahan Adi Djaja (13).

A. H. 1178. (A. D. 1764.) In $\frac{1178}{1764}$ begon Sjarif Abd'oel Rachman zijne togten als *zeeschuimer*, welk bedrijf in de Borneosche staten in eere stond. Hij toog naar Tambelan, Siantan, Riouw, Palembang enz. doch kwam dikwijls te Mampawa terug, om zijnen buit te bergen.

---

(11) Levensgeschiedenis enz.

(12) Ibid.

(13) Ibid.

Vervolgens toog hij naar Bandjermasin, waar hij als vermaard zeeschuimer en als zoon van den vermaarden theologant glansrijk werd ontvangen. De daar regerende Sultan Sepoh gaf hem tot vrouw Ratoe Sahari Banon, zuster van Panembahan Banon. Uithoofde van dit huwelijk verhief de Sultan hem tevens tot den rang van Prins. Voortaan werd hij dus genoemd Pangeran Abd'oel Rachman Al-kadri (14).

A. H. 1174. (A. D. 1770). Den zeeroof staakte hij echter niet. Met zijnen kotter de Tiang Sambang (bloedmast) was hij de schrik der wateren. Tegen de Christenen achtte hij bovendien bekruiping en sluipmoord geoorloofd. Zoo maakte hij kennis met den kapitein van een fransch schip, dat met eene rijke lading lag te Pasir op de Zuidoostkust van Borneo. Hij won diens vriendschap door hem te waarschuwen tegen de booze oogmerken der inwoners van Pasir; ook bezorgde hij hem eene schoone slavin. Terwijl nu de kapitein in de kajuit deze slavin liefkoosde werden de fransche stuurlieden en onderofficieren op het dek besprongen en vermoord door het gevolg van Abd'oel Rachman, de kapitein onderging hetzelfde lot; de bengaalsche equipage (Mahomedanen) onderwierpen zich aan den Arabischen prins. Abd'oel Rachman verzeilde naar Mampawa met dit fransche schip, dat feestelijk was omhangen met vlaggen en zijden stoffen (15).

A. H. 1184. (A. D. 1770). Toen hij te Mampawa kwam was zijn vader sedert 40 dagen overleden (19).

A. H. 1185. (A. D. 1771). Hij ging andermaal naar Bandjermasin, om zijne vrouw en kinderen te bezoeken. Doch te Poeloe Kaget, in de monding der groote rivier van Bandjermasin, een engelsch schip ten anker vindende leggen, kon hij de verzoeking niet weerstaan zich daarvan meester

---

(14) Levensgeschiedenis enz.
(15) Tijds. N. I. 1839 No 6.
(16) Levensgeschiedenis enz.

te maken op dezelfde wijze als van het fransche schip te Pasir; het schip werd door hem besprongen, uitgemoord en als buit weggevoerd. De Sultan, beducht voor de wraak der engelschen, joeg Abd'oel Rachman het land uit en met hem werd aan al de Arabieren het verblijf te Bandjermasin ontzegd. Abd'oel Rachman verliet dus Bandjermasin voor immer den 11n Rabi'oel -achir $\frac{1185}{1771}$. Vrouw en kinderen werden hem door de Oost Indische Compagnie na gezonden in 1787 (17).

A. H. 1185. (A. D. 1771). Ten einde zich van hem en zijne vermaardheid te ontslaan, geeft zijn zwager Panembahan Adi Djaja hem den raad te verhuizen naar de zamenvloeijing der Landaksche en Kapoeassche rivieren en daar eenen Mahomedaanschen staat te stichten (18).

A. H. 1185. (A. D. 1771). Abd'oel Rachman en zijne broeders volgen den raad van den Panembahan. Behalve aan den Al-kadrischen stam, werd nog aan vele Boeginezen en Maleijers vergund van Manpawa te verhuizen. De geheele emigratie bestond uit 200 man op 14 gewapende praauwen en de twee geroofde Europesche schepen.

Deze vloot zeilt den noorder arm der Kapoeas binnen en ankert bij het eilandje Pontianak, Donderdag den 14n der maand Radjab 1185. Dewijl dit eilandje bekend stond voor het verblijf van spoken en voornamelijk van de pontianak of booze geest des kraambeds, liet Abd'oel Rachman het een paar uren met zijn scheepskanon beschieten. Toen sprong hij zelf het eerst aan wal, en begon de wildernis om te hakken. Zijne volgelingen deden hetzelfde en daarmede was de tooverkracht der booze geesten overwonnen. Dienzelfden avond werden daar hutten opgeslagen en weldra verrees de Mahomedansche tempel op de plek waar die thans nog staat. Voor Abd'oel Rachman werd als hoofd der ge-

---

(17) Informatien enz. (Bijl C).

(18) Levensgeschiedenis enz. en Jaarboeken van Mampawa.

meente een houten huis gebouwd, dat hij den 4n Ramelan 1185 betrok (19).

A. H. 1185. (A. D. 1771). Abd'oel Rachman werd door zijne togtgenooten wel erkend als aanvoerder, als pangeran en als vertegenwoordiger van den te stichten staat tegen over andere staten, maar niet als oppermatig vorst. Daar werd eene constitutie vastgesteld op echt Maleische beginselen. De wezenlijke souvereiniteit bleef berusten bij de gezamenlijke stichters en eerste bewoners van de stad Pontianak en hunne nakomelingen. De grond werd verklaard onvervreemdbaar eigendom van den staat; elk burger kreeg in bezit zooveel grond als hij noodig had, doch kon dien noch verkoopen, noch verhuren, en er zelfs bij erfstelling niet over beschikken; alleen het bestuur was bevoegd het ledig gevallen perceel aan eenen nieuwen bezitter toe te wijzen. Voor het bezit werd niets betaald. Die buiten de stad woonden hadden geen burgerregt. Het hoofd van den staat mogt van de burgers vorderen noch belasting, noch persoonlijke diensten; hij mogt hen ook niet pressen tot het dragen der wapenen, anders dan tot verdediging van de stad. Wijders werd bepaald, dat, bij overlijden van Abd'oel Rachman, zijn opvolger door de burgers zou worden verkozen uit die leden van zijn geslacht, die hunne genegenheid het best bezaten. Deze constitutie had dus niets gemeens met monarchie en had integendeel overeenkomst met de voormalige republiek van Venetie (20).

A. H. $\frac{1185}{1189}$. *(A. D.* $\frac{1771}{1775}$*).* Pontianak werd spoedig eene stapelplaats voor al de bovenlandsche produkten en al de buitenlandsche handelswaren der vreemden. Door dezen bestendigen ruilhandel werd Pontianak zoo rijk en magtig, dat de bovenlandsche vorsten, uit nijd en vrees voor de toekomst,

---

(19) Levensgeschiedenis enz.

(20) Off. stukken.

besloten den jeugdigen staat te vernielen. Doch Panembahan Adi Djaja, gedenkende dat het eene Mampawasche kolonie en dat Abd'oel Rachman zijn schoonbroeder was, schreef dringende brieven aan al de bovenlandsche vorsten, om hun dat voornemen te doen opgeven. Zijne eigene magt, gevoegd bij die van zijnen bloedverwant den Sultan van Soekadana, was zeer aanzienlijk; de Kapoeassche vorsten lieten Abd'oel Rachman en Pontianak ongemoeid (21).

In de Mampawasche bovenlanden droomde eene oude Dajaksche vrouw goud te vinden in eene grot. Zij zocht en vond eenen schat. Zij bragt 10 thail (¾ ℔) bij haren Panembahan. Deze deed verder onderzoek en vond de rijkste goudaderen. Toen ontbood hij twee chinesche goudgravers van Palembang, gaf hun eene flesch vol stofgoud en zond hen naar Kanton om mijnwerkers te werven, want noch zijne Maleische, noch zijne Dajaksche onderdanen waren tot dien arbeid te bewegen. Kort daarna kwamen er 1000 chinezen van Kanton te Mampawa. De Panembahan bragt hen zelf naar de bovenlanden en zette hen aan den arbeid in de distrikten Sinamau, Koenjit en Bawang. Daarmede was de eerste chinesche mijnwerkers kolonie op Borneo's Weskust gesticht (22).

A. H. 1184. (A. D. 1770). Spoedig deed zich daar de behoefte gevoelen aan bestuur, en dewijl de Chinezen door geene Maleijers waren te regeren, benoemde de Panembahan den chinees Laij-Thin-Siong (alias Baba Goé) tot distriktshoofd van Sinamau, Koenjit en Bawang. Om in zijn onderhoud te voorzien, gaf de Panembahan hem tevens het monopolie van den arak tegen eene matige retributie (23).

A. H. 1186. (A. D. 1772). In dit jaar gaf de Panembahan

---

(21) Jaarboeken enz.

(22) Ibid.

(23) Bijl. D.

het chineesche distrikts hoofd Laij-Thin-Siong in handen de justitie over alle Chinezen, Dajaks en Maleijers in zijn distrikt, met regt zelfs van leven en dood (24).

De goudmijnen gaven bovenmatige winsten. De chinesche wankangs kwamen jaarlijks bij tientallen, om nieuwe mijnwerkers aan te voeren en degenen, die reeds fortuin hadden gemaakt, weder mede te nemen. Ook van Java, Bali en Makassar kwamen er vaartuigen in menigte. Door die plotselinge uitbreiding van handel en scheepvaart steeg Mampawa in magt en rijkdom (25).

De Sambassche pangeran Soema di Laga bragt een bezoek te Mampawa en verkreeg van den Panembahan, dat deze hem 300 chinezen afstond. Daarmede liet Soema di Laga te Montrado, welk landschap hij in apanage bezat, eenige goudmijnen openen. Deze werden nog rijker bevonden dan die van Mampawa, zoodat vele chinezen naar Montrado verhuisden (26).

A. H. $\frac{1186}{1202}$. (*A. D.* $\frac{1772}{1787}$). Desniettemin bleven de gouddelvingen en de handel van Mampawa zoo bloeijend, dat een aantal jaren later door den kapitein ter zee Silvester aan de Oost-Indische Compagnie werd gerapporteerd, dat er te Mampawa jaarlijks circa 500 zeilen ten handel kwamen; waaronder jonken en wankangs uit China, padoeakans uit de Boeginesche staten en raschepen van de Europesche natien.

Die bloei van Mampawa vervulde den stichter van Pontianak met afgunst. Hij was praalzuchtig en verkwistend van aard; doch in zijn gebied waren noch goudmijnen, noch belasting schuldige landzaten (Dajaks) (27).

Abd'oel Rachman moest zijnen rang ophouden door winsten van zijnen eigen handel en nijverheid. Intusschen vermenig-

(24) Bijl. E.

(25) Jaarboeken enz.

(26) Jaarboeken enz.

(27) Off stukken.

vuldigde zijn huisgezin en dat zijner broeders, van jaar tot jaar, op eene schrikbarende wijze. Gebrek aan ruime geldmiddelen, zonder welke geen vorst over Maleijers zijn gezag kan behouden, dwong hem dus zijnen steun te zoeken in staatkundige ontwerpen. Hij sloot zich aan bij de grootmagtige Oost Indische-Compagnie (28).

De Oost-Indische Compagnie van hare zijde aandachtig geworden op de plotselinge verrijzing van een nieuw rijk, geregeerd door eenen Arabier, die den titel van Pangeran voerde, een rijk, dat den vorst van Landak en diens souverein den koning van Bantam wantrouwen en bekommering baarde, nam het aanzoek van Abd'oel Rachman aan, en plaatste in 1776 te Pontianak een fort met eene brik (te zamen 100 man) en eenen resident (29).

A. H. 1191. (*A. D. 1777*). De bovenlandsche staten aan de Kapoeas, schatpligtig aan den Sultan van Soekadana, hadden geweigerd den verschuldigden eerbied en stofgoud te brengen. Die Sultan, met name Dzain' oedin, droeg aan zijnen kleinzoon Adi Djaja, Panembahan van Mampawa, de taak op, de weerspannigen te straffen. De Panembahan verzamelde eene vloot en gaf het bevel aan zijnen zoon Goesti Mas, onder de leiding van Radja Hadji, onderkoning van Riouw, die hem juist was komen bezoeken. Te Pontianak werd deze vloot plegtstatig ingehaald; Abd'oel Rachman voegde er nog eenige magt bij en nam persoonlijk deel aan den togt. Te Tajang ondervond men geenen tegenstand hoegenaamd; de vorsten des land onderwierpen zich en gaven zelfs benden om Sanggou aan te tasten. Te Sanggou, dat goed versterkt was, werden de vorsten eerst gesommeerd. Vóór dat er nog gevochten werd, ontstond er brand in de hoofdkampong. Vermeenende dat de vijand de verwoesting begon, sloegen de vorsten en inwoners

(28) Stamboom der Al-kadris.

(29) Off stukken.

van Sangou op de vlugt. De hoofdplaats was dus in de magt der vloot. De Panembahan liet de gevlugte vorsten terugroepen en nam, namens den Sultan van Soekadana, hunne onderwerping aan. Hij stelde hen echter onder de onmiddelijke gehoorzaamheid van Abd'oel Rachman en diens zoon Kassim, bij de Mampawasche princes Oetin Tjendra mede gewonnen (30).

A. H. 1191. (*A. D. 1777*). In datzelfde jaar ondernam Abd'oel Rachman met 40 kleine praauwtjes eenen krijgstogt naar Sekadou; te Sangou weigerden de vorsten hem met zijne vloot te laten passeren; er werd gevochten; Abd'oel Rachman werd geslagen en zakte weder af naar Pontianak, waar hij onverwijld begon betere praauwen te bouwen voor eene 2e expeditie (31).

A. H. 1192. (*A. D. 1778*). Bij den aanvang dezes jaars had hij gereed 28 groote praauwen (pendjadjabs), een brik en zijne twee (vroeger geroofde) schepen, waarmede hij de Kapoeas opvoer. Reeds te Taijan werd hij afgewacht door eene voorhoede van de Sangousche strijdmagt, welke, na een gevecht van 2 dagen, de vlugt nam. De Pontianaksche vloot vervolgde hen tot Kajoe Toenoe, waar de geheele magt van Sangou stond verschanst. Den 26n Moharam begon Abd'oel Rachman het beleg, en leverde vele gevechten tot den 11n Safar (16 dagen later), toen hij eene beslissende overwinning behaalde. Dientengevolge kwam hij zegevierend te Sangou, gezamenlijk met den Riouwschen onderkoning Radja Hadji, die hem op dezen togt vergezelde. Na twaalf dagen verblijf te Sangou, zakte de vloot weder af tot Poelou Djamboe, een eiland gevormd door de Kapoeas, van waar men de vaart naar de zuider mondingen dier rivier kan bedwingen. Daar werd door Abd'oel

(30) Jaarboeken enz.

(31) Levensgeschiedenis enz.

Rachman een fort aangelegd en bewapend met zes stukken geschut. Vervolgens keerde hij met Radja Hadji naar Pontianak (32).

A. H. 1192. (A. D. 1778). Uithoofde van den geslaagden togt werden de Maleische hoofden vergaderd, en maakte Radja Hadji gebruik van zijn Maleisch vorstenregt om titels te schenken. Abd'oel Rachman werd van Pangeran verheven tot Sultan; desniettemin kwam er geene verandering in zijne verhouding tot de inwoners van Pontianak: het was dus maar een bloote titel, voor zoo ver betrof zijn eigen volk; doch het gaf hem eene hoogere plaats onder de Borneosche vorsten (33).

A. H. 1192. (A. D. 1778). Terzelfder tijd werd er ontworpen een togt van Pontianak en Mampawa naar Palembang, om wraak te nemen over den verraderlijken aanval in het jaar 1769. Doch Goesti Amas, kroonprins van Mampawa, kwam onverwacht te sterven; daardoor sprong de voorgenomene expeditie af en Radja Hadji keerde naar zijne Riouwsche staten terug (34).

A. H. 1192. (A. D. 1778). Sedert het jaar 1770 had de koning van Bantam souvereine regten op het rijk van Landak, dat hij in eenen strijd tegen Soekadana had bijgestaan. Hoe ver die regten gingen en of zij zich uitstrekten over Sangou en andere Kapoeasche staten is moeijelijk te bepalen; dat het grondgebied van Pontianak er onder begrepen was, schijnt duidelijker, omdat de stad ligt aan de monding der Landaksche rivier. Hoe ze waren, de koning van Bantam droeg al zijne regten op de Borneosche staten over aan de Oost Indische Compagnie, bij solemnele acte dd. 26 Maart 1778 (35).

---

(32) Ibid.

(33) Ibid.

(34) Jaarboeken enz.

(35) Off. stukken.

A. H. 1192. (A. D. 1778). Bij brief dd. 5 October 1778 verzocht Abd'oel Rachman aan de Oost Indische Compagnie door haar erkend te mogen worden als Sultan van Sangou en Pontianak (36).

A. H. 1193. (A. D. 1779). In het midden dezes jaars verscheen te Pontianak W. A. Palm, resident van Palembang, en een afgezant van den koning van Bantam. Die afgezant maakte den volke bekend, dat al de regten der Bantamsche kroon op de Borneosche staten waren overgedragen aan de Oost Indische Compagnie. Abd'oel Rachman en zijne rijksgrooten erkenden de Oost Indische Compagnie in die regten. Dientengevolge werd Abd'oel Rachman door W. A. Palm, namens de Oost Indische Compagnie, erkend als Sultan van Pontianak en Sangou, welke rijken hem door de Oost Indische Compagnie als vrij en onerfelijk leen werden overgegeven bij acte van investituur dd. 5 Julij 1779, in welk document tevens de voorwaarden der infeodatie naauwkeurig werden omschreven. Dit nam niet weg, dat de oude vorstenstam onafhankelijk bleef regeren te Sangou, en dat evenmin de verhouding veranderde tusschen den door ons erkenden Sultan en de vrije burgers van Pontianak, die hem, om het even onder welken titel, alleen erkenden als hunnen aanvoerder en vertegenwoordiger (37).

A. H. 1198. (A. D. 1783). In die dagen was Riouw, door den grooten toevloed van Boeginesche handelaren, die er zich hadden gevestigd of die er bestendig op voeren, eene rijke stapelplaats geworden, welker bloei en magt de Oost Indische Compagnie zoodanig in de oogen stak, dat zij besloot dezelve te veroveren. Ten dien einde zond zij een eskader van vier schepen met eenige troepen en eenen Kommissaris Generaal. Riouw werd destijds als leen van

(36) Off. stukken.
(37) Ibid.

den Sultan van Lingga geregeerd door den onderkoning Radja Hadji hierboven reeds genoemd. Deze Radja Hadji sloeg den aanval van het eskader af. Het schip van den Kommissaris Generaal (Lemker) vloog in de lucht; het eskader vertrok. Toen ging Radja Hadji met den vorst van Salangor, Malakka belegeren. Deze stad werd ontzet door den Schout bij nacht Van Braam, en Radja Hadji sneuvelde in het gevecht. Als onderkoning van Riouw werd hij opgevolgd door zijnen broeder Radja Ali. Ook deze werd dadelijk door de Oost Indische Compagnie beoorloogd; hij onderwierp zich den 31 Maart (38).

Doch deze overwinning op Riouw en de handelsjaloezij, die er aanleiding toe had gegeven, kwamen duur te staan. Radja Ali vertrok weldra naar Soekadana met het meerendeel der te Riouw gevestigde Boeginezen. Hij vond ook magtige bondgenooten bij de Ilanons of Solosche zeeroovers, en bij alle Boeginesche zwervers, die onder zijne leiding de Hollandsche vlag overal afbreuk deden zooveel zij konden. De Panembahan van Mampawa kon, als een zoon van een Boegineesch en als persoonlijk vriend van Radja Hadji en Radja Ali, dien zwervenden Boegineschen aanhang niet genoegzaam weren uit zijn rijk. Dit berokkende, zoo als later blijken zal, den ondergang van Mampawa.

A. H. $\frac{1198}{1199}$. (*A. D.* $\frac{1783}{1784}$). Pangeran Soema di Laga, die het distrikt Montrado van de Sambassche kroon in apanage bezat, trok van de daar geopende goudmijnen eene schatting van 4 realen goud (± *f* 200) per tjangkol of groep van 5 of 6 man; groote kongsien schijnen toen nog niet te hebben bestaan. Deze schatting over een duizendtal Chinezen gaf den Pangeran een aanzienlijk inkomen. Daarom was de Sultan van Sambas er op uit om het bedoeld apanage aan Soema di Laga te ontnemen. Deze ging naar Palembang

(38) Nat. Tijds. 1853.

N. B. Deze Riouwsche oorlog is uitvoerig beschreven in dit Tijdschrift, deel II, bl. 195 en vlg. *Red.*

om hulp in te roepen tegen den Sultan van Sambas. Doch hij deed eerst Mampawa aan en maakte den Panembahan zijn gemagtigde, om de schatting van de Chinezen te innen. Te Palembang verdobbelde hij al wat hij bezat, en in zijne armoede was hij onmagtig om zijne plannen door te zetten. Intusschen was Raden Porak Saleh, namens den Panembahan, de schatting gaan innen te Montrado.

Die schatting met de Chinezen verdobbeld hebbende, trachtte Raden Porak Saleh door gewelddadige knevelarij in de Dajaksche dessaas het verlorene terug te krijgen. Ook werd door hem of zijnen aanhang geplunderd een Sambasch vaartuig, dat te Selakou was komen binnen loopen. Daarover te regt vertoornd, verscheen de Sultan van Sambas onverhoeds met 40 goed gewapende praauwen voor Mampawa, blokkeerde de riviermonding en eischte *f* 20/m. als boete. Te vergeefs lag Panembahan Adi Djaja de ware toedragt der zaak bloot, en bood aan de door Raden Porak Saleh aangerigte schade te vergoeden: de Sultan van Sambas volharde bij zijnen eisch van *f* 20/m. De Panembahan kon niet toegeven, minder om de hoegrootheid der som, dan wel om de schande van te zwichten voor eenen eisch.

Nu trad Abd'oel Rachman als middelaar tusschen beiden; hij overreedde den Sultan om met hem naar Pontianak te gaan, beloofde dat hij den Panembahan zou doen betalen en gaf twee zijner geroofde kanonnen tot onderpand. De Sultan verzeilde met zijne vloot weder naar Sambas, onder afspraak dat, bijaldien de Panembahan, in weerwil Abd'oel Rachman's middelaarschap, de boete niet betaalde, Mampawa zou worden aangetast door de magt van Sambas en Pontianak gezamenlijk. Abd'oel Rachman ging dadelijk naar Mampawa en overreedde den Panembahan, dat het geen eisch, maar een billijk verzoek om schadeloosstelling was, en dat er geen schande in lag die te betalen. Hij deed hem ook het middel aan de hand om, zonder persoonlijke

opoffering, de gevraagde som bijeen te krijgen: namelijk door eenen tol gedurende zes maanden te Si Boekit te heffen op al de naar de bovenlanden varende praauwen, naar evenredigheid harer grootte. De Panembahan nam het voorstel aan en Sjarif Kassim (zoon van Abd'oel Rachman) werd tot tolgaarder benoemd, met bepaling dat de geïnde penningen aan Abd'oel Rachman zouden worden overgemaakt tot dat de som kompleet was.

Reeds na drie maanden drukte die tol den handel bovenmate en toen de zes maanden om waren en men berekende dat de som er nagenoeg moest zijn, liet de Panembahan den tol opheffen, in weerwil van Abd'oel Rachmans verzoek, die denzelven nogmaals drie maanden wilde verlengd hebben. Intusschen kwam de Sultan van Sambas te Pontianak, om de geïnde gelden van Sultan Abd'oel Rachman te vorderen. Deze wendde voor, dat hij nagenoeg niets had geïnd, omdat hij geene medewerking had ondervonden; ook stelde hij voor Mampawa gezamenlijk te gaan beoorlogen, totdat de *f*20/m werden betaald. De Sultan van Sambas had evenwel reeds onderzoek te Mampawa laten doen en zich overtuigd, dat de tol meer dan *f*20/m had opgebragt. Ziende dat hij door Abd'oel Rachman was bedrogen, vertrok hij en wierp, bij het uitzeilen, eenen kogel in de Pontianaksche rivier, ten teeken van oorlog, als wraak over het door Abd'oel Rachman gepleegde bedrog; ook ging hij zich verzoenen met den Panembahan van Mampawa.

A. H. 1199. (A. D. 1784). Zich aldus zijnen zwager den Panembahan van Mampawa en zijnen voormaligen vriend den Sultan van Sambas tot onverzoenbare vijanden gemaakt hebbende, zonder vrienden of bondgenooten in de bovenlanden en zonder genoegzamen steun bij zijn eigen volk, dat hij noch mogt belasten, noch tegen zijnen wil kon pressen ten oorlog, begreep Abd'oel Rachman te regt, dat hij zich alleen kon staande houden onder de bescherming der

Hollandsche vlag, en beter dan eenig ander Borneoosch vorst, kon hij zich dringen in het vertrouwen der Oost Indische Compagnie, dewijl zij een resident en een fort te Pontianak had geplaatst (39).

A. H. 1199. (*A. D. 1784*). Omstreeks dezen tijd wendde de chinees Si Apong zich tot den Panembahan van Mampawa, met verzoek nieuwe goudmijnen in zijn rijk te mogen openen. De Panembahan gaf hem een geldelijk voorschot en wees hem het distrikt Mandor aan. Dit was de oorsprong der chinesche nederzetting, waaruit later de kongsie Lamfong werd geboren, en welke thans uitmaakt eene geconstitueerde republiek onder het bestuur van een driemanschap (40).

A. H. 1200. (*A. D. 1785*). Intusschen was er een ernstige oorlog uitgebroken tusschen de Oost Indische Compagnie en Soekadana, waar Radja Ali van Riouw zich had genesteld en versterkt, en welks vorst hij zijnen haat aan de Oost Indische Compagnie had medegedeeld. Eenige Hollandsche oorlogsvaartuigen en een aantal Pontianaksche vaartuigen, onder bevel van Sultan Abd'oel Rachman, overvielen Soekadana; de stad, die eeuwen lang de eerste handelshaven van Borneo's westkust was, werd in de asch gelegd; het land werd geplunderd en verwoest, doch niet bezet; de vorstelijke familie van het oude Javaansche stamhuis trok terug naar Matan, waar zij gevolgd werd door Radja Ali. Uit Matan bestookte Radja Ali de Hollandsche vaart met zijne Ilanons en zwervende Boeginezen nog feller dan uit Soekadana (41).

A. H. 1200. (*A. D. 1785*) Nu zond Sultan Abd'oel Rachman zijnen zoon Kassim naar Batavia, om de Oost Indische Compagnie over te halen tot eene geduchte maritime expeditie ter verovering van het rijk van Mampawa, hetwelk, zoo als

(39) Jaarboeken, enz.
(40) Ibid.
(41) Ibid.

hij voorgaf, heulde met Radja Ali, hem levensmiddelen verkocht en wemelde van zijnen zwervenden Boegineschen aanhang.

Panembahan Adi Djaja had van zijne zijde reeds vroeger eenen brief geschreven aan den resident van Cheribon, om zijne voorspraak te vragen bij de Oost Indische Compagnie; thans zond hij zijnen zoon Maas Djoerit (alias pangeran moeda) naar Batavia, om de beschuldigingen van zijnen verraderlijken zwager Abd'oel Rachman te wederleggen en de vriendschap der Oost Indische Compagnie te verzoeken. Daar viel wel niet te ontkennen, dat eene menigte Boeginezen te Mampawa waren, doch de Panembahan zelf had zijne goede verstandhouding met Radja Ali afgebroken, zoodra hij de openlijke vijand der Oost Indische Compagnie was geworden, en hem dus nooit ondersteuning in levensmiddelen gezonden. Wat de Boeginezen betrof, deze waren sterker dan de Panembahan zelf; met zijne Dajaks kon hij hen niet verdrijven en zijne Mahomedaansche strandbewoners waren daartoe te gering in getal.

De Oost Indische Compagnie luisterde naar den zendeling van den gewezen Arabischen roover, en niet naar den zendeling van een stamhuis welks 14e souverein hare vriend- en bondgenoootschap inriep: zij besloot tot den oorlog met Mampawa, hetwelk dadelijk door Pontianak moest worden bestookt, terwijl te Batavia een eskader werd uitgerust (42).

A. H. $\frac{1}{1}\frac{2}{2}\frac{0}{0}\frac{1}{2}$. (*A. D. 1786*). Dit eskader bestond uit één Hollandsch schip, twee Hollandsche fregatten en een fregatscheepje van de Oost Indische Compagnie; zij voerden gezamenlijk 144 stukken geschut en 834 man. Het opperbevel was opgedragen aan den kapitein ter zee W. Silvester, wiens instructie inhield het rijk van Mampawa te veroveren,

(42) Jaarboeken, enz.

de Riouwsche Boeginezen te verdrijven, den Panembahan te onttroonen, en in zijne plaats tot Panembahan te verheffen Sjarif Kassim, zoon van Sultan Abd'oel Rachman. Zij zeilden van Batavia den 21ⁿ Maart en ankerden ter reede van Mampawa eerst den 28ⁿ April met 150 zieken, terwijl er nog 22 man op die lange reis waren overleden.

In de wateren van Mampawa vond de kommandant nog ter zijner beschikking eenen kotter, bemand met 60 koppen en vijf kleine gewapende vaartuigen van de Oost Indische Compagnie, welke sedert eenigen tijd de monding der rivier reeds blokkeerden. De geheele magt moet dus bedragen hebben ongeveer 1000 man. Eene kaart van dat gedeelte der westkust bestond niet en al de narigten, welke men den kommandant te Batavia had gegeven omtrent de plekken waar hij kon landen, bleken fout te zijn: zijn scheepsgeschut kon den wal niet bereiken; op de bank stond maar 2 voeten water; daar achter verhief zich een bosch in diepen moddergrond en met een aantal batterijen versterkt. Van de door Abd'oel Rachman beloofde hulpbenden en platbodem vaartuigen was nog niets komen opdagen. En geen wonder: toen Abd'oel Rachman de vrije burgers van Pontianak tot eenen togt naar Mampawa wilde bewegen hadden zij geantwoord: „*dat zij hem wilden volgen om tegen „Mampawa te vechten op vaartuigen, maar dat zij er de „brui van gaven te vechten op land, wijl zij niet waren zijne „loontrekkende dienaren.*"

Den 29ⁿ April gaven de verkenningen de zekerheid, dat het eskader bij de monding der rivier hoegenaamd niets kon uitrigten; men besloot, dat eene kommissie zou opnemen of er aan de noordzijde van de landtong, boven het fort Taroedokan mogelijkheid bestond om te debarkeren.

Eerst den 29ⁿ Mei kwam Sultan Abd'oel Rachman den kommandant bezoeken; instede van het beloofde aantal plat-

bodem landingsbooten, bragt hij mede vier sampans (sloepen), die hij van de chinesche wankangs had geleend; instede van de beloofde 52 gewapende praauwen met 900 man, zeide hij maar te kunnen beschikken over 38 praauwen met 600 man; doch ook deze waren nog voor de helft niet kompleet. Wijders kwam Abd'oel Rachman nu onbeschaamd er voor uit, dat het hem onverschillig was of zijn zoon dan wel een ander de eerste persoon werd in het rijk van Mampawa, mits hij Sultan er weder ongehinderd mogt komen zoo dikwijls hij wilde, en gelijk op mogt deelen in al de inkomsten van het rijk. Ook achtte hij den weg van onderhandeling beter dan dien van wapenen, waarmede toch niet veel te doen was (43).

Abd'oel Rachman, die te Mampawa was opgevoed, wist evenwel zeer goed dat Troessan in regte lijn geen ½ uur van Taroedokan was verwijderd; dat Taroedokan door het geschut onzer kleine vaartuigen was te beschieten; dat er benoorden Taroedokan kon worden geland; dat men, meester van Taroedokan ook zoo goed als meester was van Troessan, Mampawa's hoofdplaats. Wat hem dreef dit alles te verzwijgen is moeijelijk te onraadselen, doch blijkbaar maakte hij zich schuldig aan kwade trouw jegens de Oost Indische Compagnie, door haren vlootvoogd in den blinde te laten rondtasten.

Vermoedende dat de Oost Indische Compagnie door Abd, oel Rachman om den tuin werd geleid, belegde Silvester eenen raad van scheepsbevelhebbers. Daarin werd geconstateerd: dat er op de hulp van den Sultan niet was te rekenen; dat Mampawa goed was versterkt; dat de magt van het eskader, hoe aanzienlijk ook op zich zelve, te ongeschikt was zamengesteld voor eenen aanval als den hier bedoelden, waartoe vereischt werden 300 man landingstroepen en goede topografische inlichtingen, zonder welke

(43) Off. stukken.

men gevaar liep den togt mislukt en de vlag gecompromitteerd te zien; dat men derhalve zou voortgaan op den weg der onderhandeligen.

Die onderhandelingen had Panembahan Adi Djaja reeds geopend den 30ª April, met eene aanzienlijke hoeveelheid geschenken en eenen brief, houdende betuigingen van eerbied voor de Oost Indische Compagnie en de vraag: wat het eskader eigenlijk kwam uitrigten. Daarop antwoordde Silvester, dat hij Mampawa kwam nemen, weshalve het beter was het rijk maar in der minne over te geven. Aan den Resident Stuart en den kapitein Wierts, die den 3ª Mei in staatsie te Troessan als onderhandelaren waren ontvangen, had de Panembahan geantwoord, dat hij bereid was zijn land aan de Oost Indische Compagnie af te staan voor de helft en de inkomsten met haar te deelen voor de helft, mits de verzekering ontvangende, dat hij en zijn nageslacht dáár zouden blijven regeren. Gebonden aan den stelligen last om den Panembahan te onttroonen en Sjarif Kassim in zijne plaats te stellen, doch intusschen met het eskader niets kunnende uitrigten, zag de kommandant Silvester zich genoodzaakt de onderhandelingen te rekken en zelfs „*een kluwentje op te werpen*:" dat er misschien mogelijkheid bestond des Panembahans zoon te doen regeren gezamenlijk met Sjarif Kassim, zoon van Sultan Abd'oel Rachman; wijders eischte hij, dat de Panembahan beginnen zoude zijne onderwerping te doen blijken door de Riouwsche Boeginezen het land te doen verlaten, tot welk einde het eskader hun den aftogt vrij zou laten. Dit laatste viel den Panembahan onmogelijk; de Boeginezen waren hem te sterk om hen tot den aftogt te dwingen, en na hun vertrek had hij geene verdediging meer tegen de baldadigheden, welke hij vreesde van het volk van Pontianak. Er werden dus over en weder vele brieven en boodschappen gewisseld zonder tot eene afdoening te geraken.

Intusschen verscheen den 11n Mei voor Taroedokan eene Sambassche vloot van 24 zeilen, hetzij om Mampawa te helpen verdedigen, hetzij om den Panembahan te helpen ontvlugten. Deze vloot werd den 13n en 14n aangegrepen door de Hoorn, de Patriot en een tiental Pontianaksche hulppraauwen. Eenige Sambassche vaartuigen werden vernield; de overigen namen de vlugt. Ook met het fort Taroedokan werden eenige kanonschoten gewisseld, doch de vijandelijke kogels bereikten ons niet en de onzen deden weinig effect. Dit onbeduidend gevecht gaf aanleiding dat de onzen post vatteden te Pembongan, een eilandje liggende vlak tegen den wal benoorden Taroedokan. Van daar vond men gelegenheid op den vasten wal te landen met 70 man; het debarkement werd wel door een honderdtal Mampawers betwist, doch een pelotonsvuur dreef hen spoedig op de vlugt; aan onze zijde waren slechts 2 gekwetsten. Men ontdekte ook wel een pad, dat in de rigting van Taroedokan liep, doch het bosch was te digt en te moerassig om, zonder goede gidsen, eenen voorbereiden vijand te gemoet te gaan.

Na deze twee schermutselingen meldde de Panembahan aan zijnen broeder en den kommandant Silvester, bij brief dd. 16 Mei, dat hij de negorij van Mampawa geheel en al afstond aan de OostIndische Compagnie en zich in alle opzigten zou onderwerpen aan hare bevelen; voorts dat hij aan Daing Lamadi, het hoofd der Boeginezen, eenen pas had gegeven en aangezegd dat zij moesten vertrekken, doch dat hij hen er niet toe kon dwingen.

Die uitdrukking, de negorij van Mampawa, werd door Silvester verstaan als beteekenende het rijk van Mampawa; terwijl het, zoo als de aard der zaak en het taalgebruik mede bragten, niets meer beteekende dan de hoofdplaats of zetel van het bestuur: namelijk Troessan en omliggende Mahomedaansche verblijfplaatsen aan de kust, en geenzins de Dajaksche distrikten, die het wezenlijke rijk uitmaakten.

Niet op Sultan Abd'oel Rachman kunnende vertrouwen, het steeds klimmend aantal zieken op het eskader in aanmerking nemende en daartegen vergelijkende de door de kunst en door de natuur versterkte positie van Mampawa, zoo achtte de kommandant het onraadzaam van de hoofdplaats bezit te gaan nemen, vóór dat ze door de Boeginezen was verlaten. Hij antwoordde dus: dat hij de vijandelijkheden deed staken; dat hij ruimte voor de riviermonding liet maken, opdat de Riouwers en Boeginezen ongehinderd konden uitzeilen, doch dat dit zonder uitstel moest plaats vinden; dat de strandbatterijen en palissades moesten worden geslecht; en dat, zoodra dit alles geschied was, de plaats voor de Oost Indische Compagnie in bezit zou worden genomen en er mondeling schikkingen zouden worden beraamd, opdat alles tusschen de Oost Indische Compagnie, den Panembahan en zijnen broeder den Sultan van Pontianak weder in de vorige gesteldheid van vrede werd gebragt.

Er had geen afzonderlijke uittogt van Riouwers en Boeginezen plaats, doch eene menigte Javaansche en andere Indische vaartuigen, die vóór de instelling der blokkade te Mampawa ten anker waren gekomen, liepen ongehinderd naar zee. Den 21ⁿ werd op het reeds verlaten fort Taroedokan de Hollandsche vlag geplant. De briefwisseling tusschen den kommandant Silvester en den Panembahan werd voortgezet en liep voornamelijk over het verlangen van den Panembahan om den kommandant persoonlijk op Taroedokan te mogen ontmoeten, en dat van de hoofdplaats bezit zou worden genomen door Nederlandsche kommissarissen en niet door de baldadige benden van Sultan Abd'oel Rachman. Onstuimig weder op zee en andere toevallen veroorzaakten, dat de kommandant deze verzoeken te laat kreeg te verstaan. Den 23ⁿ Mei voer Sultan Abd'oel Rachman met de Pontianaksche praauwen de rivier op. Gelijktijdig nam de Panembahan met zijne familie de vlugt naar

de bovenlanden; ook de andere inwoners vertrokken, zoodat Abd'oel Rachman bij zijne komst te Troessan de plaats ten eenemale vond ontvolkt.

Hij liet de vlugtelingen nazetten door zijnen zoon Kassim (die eindelijk van Java was teruggekomen); de vorsten werden niet achterhaald en trokken met de hun trouw gebleevenen dieper landwaarts in, doch een gedeelte der Mahomedaansche inwoners, gerustgesteld door eene publikatie, welke Abd'oel Rachman den 25n Mei uitvaardigde, keerde naar Troessan terug en zwoer hem trouw bij het heilige graf van zijnen vader Sjarif Hoesin.

Er verliepen nog drie weken vóór dat Abd'oel Rachman de zaken genoegzaam op stel had gebragt, om den kommandant en zijnen staf op Troessan te kunnen ontvangen, en in dien tusschentijd woedden de roode loop en scheurbuik op het eskader, want noch vruchten, noch groenten, noch versch water zelfs was door bemiddeling van Sultan Abd'oel Rachman te verkrijgen.

Den 18n Junij begaf de kommandant Silvester zich naar den wal en den 20n werden de schrifturen geteekend; den 21n werd Sjarif Kassim in den dalam te Troessan gehuldigd als Panembahan van Mampawa en de gevlugte Panembahan Adi Djaja vervallen verklaard van den troon.

Bij de acte van investituur werd het rijk (alhoewel het, met uitzondering van Troessan en het strand, nog geheel in de magt van Adi Djaja was) door de Oost Indische Compagnie als onerfelijk leen gegeven aan Sjarif Kassim en zijne rijksgrooten, doch zelfs in den zin van leenman werd zijne onafhankelijkheid ten naauwste beperkt: hij mogt noch forten aanleggen, noch betrekkingen onderhouden met vreemde vorsten, noch hoofden aanstellen of afzetten, zonder voorkennis van den resident te Pontianak. Een inkomend en uitgaand regt van 6%, dat aan chinezen moest worden verpacht en waarvan de eene helft door den Panembahan en de andere

helft door de Oost Indische Compagnie zou worden genoten, werd ingesteld. Ook werd hem opgelegd eene leverancie van stofgoud tegen ℳ 8½ zilver voor het gewigt van ℳ 1 goud. Nog vele andere bepalingen in het voordeel der Oost Indische Compagnie eindigden met de bedreiging dat, indien hij Sjarif Kassim of zijne rijksgrooten de hun opgelegde voorwaarden niet heiliglijk nakwamen, het rijk met diens ap- en dependentien weder verviel aan den leenheer, zegge de Oost Indische Compagnie (44).

Noch Sjarif Kassim, noch Sultan Abd'oel Rachman opperden bedenkingen tegen de knellende voorwaarden der infeodatie: zij wisten dat zij er later van zouden maken wat zij wilden.

Den 27n Junij verzeilde het eskader naar Pontianak; op de reede van Mampawa achterlatende 48 dooden, terwijl nog 260 man lijdende waren aan rooden loop, scheurbuik en andere ziekten. Men hoopte te Pontianak de onmisbare ververschingen te vinden en de ergste zieken te kunnen verplegen, want de equipage had te veel geleden om er mede naar zee te gaan.

Doch Sultan Abd'oel Rachman had er belang bij, het eskader zoo lang mogelijk aan te houden; het gaf hem aanzien bij en zekerheid tegen de overige Borneosche vorsten. Onze schepen moesten dus door de chinezen van verversching worden voorzien, en het drinkwater moest door onze eigene kleine vaartuigen worden aangebragt. De Sultan berigtte den kommandant wel, dat Riouw door Ilanons was afgeloopen, doch bleef volharden dat Radja Ali Borneo nog niet had verlaten en zich te Matan of op een der eilandjes aldaar ophield.

Toen eindelijk den 10n Augustus het eskader naar Java

---

(44). Jaarboeken enz. en Off. stukken.

zou verzeilen, ontving de kommandant eenen brief van de Oost Indische Compagnie, houdende dat Riouw in den nacht van de $^{14}/_{15}$ Mei door Radja Ali met behulp van eene Solosche rooversvloot was aangevallen en genomen; dat hij daarna met zijne vloot was gezeild naar Malakka, welke plaats in gevaar verkeerde; weshalve het eskader van den kommandant Silvester in last kreeg Malakka te hulp te snellen. Hoewel dat eskader nog maar in staat van convalescentie was en de andere kapiteins oordeelden dat het niet bekwaam was eene nieuwe expeditie te ondernemen, zeilde de kommandant evenwel naar Malakka en liet daar het anker vallen den 2n September.

Slecht gesticht over de verschijning der Sambassche vloot te Taroedokan, had de kommandant Silvester geschreven aan den Sultan, om explicatien te vragen en hem te doen vermoeden dat het Hollandsche eskader hem welligt rekenschap zou komen vragen. Sultan Oemar Akamoedin had daarop geantwoord met eenen zeer hooghartigen brief, eindigende met de woorden: „als iemand kwaad wil, of „Sambas aanvallen, wie het ook is, zal ik, zoo God „mij hulp bewijst, denzelven wederstand bieden naar mijn „vermogen." (45.)

Desniettemin had de resident Stuart, na het vertrek des eskaders, op last der Oost Indische Compagnie, getracht den Sultan van Sambas over te halen tot een kontrakt met dezelve. Ditmaal antwoordde Oemar Akamoedin wel weigerend, doch op minder hooghartigen toon. De Oost Indische Compagnie nam er genoegen mede, doch bleef Sambas steeds mistrouwen (46).

Na het vertrek des eskaders bleef er te Mampawa achter een posthouder en eene bezetting van 15 soldaten; terwijl

---

(45). Off. stukken.

(46). Ibid.

al verder de kotter de Patriot en een paár kleine vaartuigen in de wateren van Mampawa werden gestationeerd: want het bleek dadelijk dat Panembahan Kassim geen magt of invloed genoeg had om, zonder de hulp der Oost Indische Compagnie, zijn leengoed tegen eenen buitenlandschen aanval te verdedigen (47).

Panembahan Adi Djaja daarentegen bleef onafhankelijk in de Dajaksche distrikten en sloot zijne rivieren af: zoodat de Maleische handel geen débouché in de bovenlanden meer had.

De eerzame vrome Walter Marcus Stuart, provisioneel onderkoopman en 1e Resident van Pontianak wordt overgeplaatst naar Sumanap en vervangen door den eerzamen vromen Jacob Klaagman, zijnen voormaligen secunde.

Deze was, even als zijn voorganger, de speelbal van Sultan Abd'oel Rachman's list en grootspraak, zoomede even vijandig jegens de vorsten van het verdrevene stamhuis. Deze hielden zich op in Silou, en vertoonden zich dan te Si Kantjor, dan te Mentidong, dan te Karangan (48).

A. H 1203. (A. D. 1788). De Oost Indische Compagnie bespeurende, dat de gevlugte vorst niet alleen tot geene onderwerping was te dwingen, maar dat de geheele bovenlandsche handel was gestremd, waardoor hare inkomsten verminderden, gelastte den Resident Klaagman met den gevlugten Panembahan in vriendelijke onderhandeling te treden; hem en zijne familie te bewegen tot onderwerping aan de Oost Indische Compagnie; hem het verblijf in de Mampawasche benedenlanden te vergunnen, onder toevoeging van een matig bestaan: „wijl de Oost Indische „Compagnie, bij eene onverhoopte verontrusting, toch steeds „de lasten zou moeten dragen" (49).

(47) Off. stukken.
(48) Ibid.
(49) Ibid.

Wat de Resident aanvankelijk beproefde, schijnt te zijn mislukt; hij berigtte althans, dat er met den Panembahan in 't vriendelijke niets was aan te vangen.

A. H. 1203. (A. D. 1788). De Chinezen van Mandor waren destijds verdeeld in een aantal kongsien, waarvan de voornaamste was kongsie Tiko Djengoet. Sultan Abd'oel Rachman, immer ijverzuchtig op zijnen zwager en immer begeerig naar belastbare onderdanen, kuipte zoolang totdat die kongsie in opstand kwam tegen den Panembahan; ook ondersteunde hij haar met amunitie en met vlaggen. Andere kongsien met name Tiko Siong, Tiko Kampa en Tiko Koenjoet bleven den Panembahan getrouw, en de Mampawasche strijdmagt, aangevoerd door Raden Perak Saleh, bragt de kongsie Tiko Djengoet tot onderwerping. Doch Sultan Abd'oel Rachman sleepte Tiko Djengoet weder in opstand, en ditmaal werd die opstand begunstigd door verraad. Twee chinezen, die zich in des Panumbahans vertrouwen hadden gedrongen, ontsloten de poorten der voornaamste koeboe's (forten), zoodat de vijand er binnen drong en de verdedigers afmaakte. Ook Raden Perak Saleh werd gewond en geslagen; hij moest terugtrekken naar Karangan, waar twee forten werden opgeworpen. De kongsie Djengoet den oorlog moede, kwam aan den Panembahan den vrede vragen met aanbieding van 12 thail gouds. De Panembahan was verpligt zulks aan te nemen. Intusschen werd daarmede geen genoegen genomen door de drie andere kongsien, die voor de suprematie van Tiko Djengoet vreesden; zij verhuisden dus naar Karangan.

De kongsie Tiko Djengoet, die later den naam van Lamfong aannam, bleef dus alleen in Mandor, en gevoelde zich dus reeds sterk genoeg, om ook hare onafhankelijkheid tegen Sultan Abd'oel Rachman te bewaren. Wat meer is, zij begon zich reeds uit te breiden in het rijk van Landak.

Panembahan Kassim had in de beneden landen zeer veel van de invallen der Chinezen te lijden, en hield zich niet zonder moeite staande, weshalve de Oost Indische Compagnie al meer en meer tot de overtuiging kwam, dat het conquest meer gevaar en nadeel dan voordeelen opleverde (50).

A. H. 1204 (A. D. 1789.). De Resident Klaagman volhardde in zijne pogingen, om met Panembahan Adi Djaja te onderhandelen.

Den 15n Mei 1789 expedieerde hij eenen brief aan den Panembahan te Silou en eenen aan diens broeder Pangeran Mangkoe te Benoean. Eerst den 13n Junij kwamen zijne zendelingen terug. De Panembahan Adi Djaja had zijnen brief in het geheel niet beantwoord; Pangeran Mangkoe had een antwoord gegeven, houdende betuiging van genegenheid en voorstel elkander in de bovenlanden te ontmoeten. De Resident Klaagman ging naar de bovenlanden en ontmoette Pangeran Mangkoe te Mentidong den 6n Julij.

De Panembahan had noch des Residents brief van 15 Mei willen beantwoorden, noch Pangeran Mangkoe volmagt willen geven, om met den Resident te onderhandelen: hij duchtte, dat onder die aangebodene onderhandelingen een strik lag, om hem te vangen en naar Ceilon, de Kaap, of elders te bannen. Pangeran Mangkoe overreedde den Resident Klaagman eenen tweeden brief aan den Panembahan te schrijven. Dit deed de Resident Klaagman en intusschen ging hij te Pontianak den uitslag afwachten.

Gedurende Julij en Augustus kwam er geen antwoord.

Eerst den 10n September kreeg de Resident eene uitnoodiging van Panembahan Adi Djaja, om te Mentidong met zijnen zoon Pangeran Anom te komen onderhandelen over vrede en vriendschap (51).

---

(50) Jaarboeken enz.

(51) Off. stukken.

Resident Klaagman consulteerde met Sultan Abd'oel Rachman. Deze refereerde zich aan de droomen van zijnen zoon Kassim, die weldra aan de consultatie deel kwam nemen.

Op grond van zijne droomen, gaf Kassim aan Resident Klaagman den raad een concept contract te maken, zooals de acte van investiture, waarbij hij Panembahan was geworden, en alzoo de bovenlanden, welke de Oost Indische Compagnie toch niet bezat, aan Adi Djaja als fief af te staan; ziende hij Kassim geene andere mogelijkheid om de bovenlandsche vaart en handel open te krijgen, en nog veel minder, om te voorzien in de behoefte aan handenarbeid voor wegen en andere openbare werken in de benedenlanden; na zoodanigen afstand waren er welligt Dajaks te bekomen tegen kost voor arbeid, zoo neen, dan waren er toch nimmer Maleijers of andere Mohamedanen te bekomen tegen kost en zelfs loon daarenboven (52).

(In deze bekentenis van Panembahan Kassim A° 1789 blinkt, mijns erachtens, eene waarheid door, die de grondslag had moeten zijn der Nederlandsche staatkunde in de 19e eeuw).

Resident Klaagman antwoordde, dat hij reeds had bedacht de bovenlanden, die men toch niet bezat, door de Oost Indische Compagnie in leen te doen geven aan Panembahan Adi Djaija, doch dat hij zulks kwalijk overeen kon brengen met de regten aan Panembahan Kassim in 1787 op het geheele Mampawasche rijk bij acte van investituur verzekerd. Sultan Abd'oel Rachman en Panembahan Kassim echter op heusche wijze blijvende aandringen en hoop voedende, dat hij Adi Djaja wel aan het lijntje zoude krijgen, besloot de Resident de onderhandeling met Adi Djaja op de bedoelde wijze aan te vangen. Hij schreef hem weder eenen brief, dat hij den 25n October zich te Mampawa zou laten vinden.

---

(52) Off. stukken.

Intusschen begon Resident Klaagman de redactie van eene concept acte, waarbij de Mampawasche bovenlanden aan Panembahan Adi Djaja als leen der Oost Indische Compagnie zouden worden afgestaan en daarvan moest hij zelf (bij gebrek aan kopiïsten) maken drie exemplaren.

Den 24n October vertrok hij met zijne drie exemplaren naar Mampawa. De Panembahan Kassim keurde het concept goed en voorzag het provisioneel met zijne handteekening en zegel. Doch de contractant ter andere, namelijk Adi Djaja, liet tot den 29n naar tijding wachten en meldde toen, dat hij den Resident zou ontvangen niet op Mentidong, maar op Si Kantjor.

Hij werd met eerbewijzen ontvangen. De oude Panembahan Adi Djaja viel hem om den hals (53).

(Nog heden ten dage moeten de Resident en de Sultan van Ternate elkander in het openbaar omarmen).

Na afloop der komplimenten, beriep de Resident zich op de gewisselde brieven en toonde den laatsten met des Panembahans zegel. Adi Djaja deed vele dankbetuigingen en verzocht den Resident zijn leidsman te willen zijn, om met de Oost Indische Compagnie in vriendschap te geraken. Toen gaf Klaagman een exemplaar van die in voorraad opgemaakte acte van investituur. De Panembahan zag die in, doch deed alsof hij ze moeijelijk kon lezen en begon eene legende te verhalen. De Resident brak de legende af, en liet een ander exemplaar der acte voorlezen door eenen klerk. De Panembahan volgde die voorlezing op het exemplaar, dat hij in handen had. De aanhef van het stuk luidde aldus:

„De Oost Indische Compagnie, door medelijden bewogen en „uit zucht om de Mampawasche bovenlanden voor ruïne te be-

(53) Off. stukken.

„hoeden, heeft den Resident gelast de zaak (met Panembahan „Adi Djaja) door vriendelijke onderhandeling in der minne zoo- „veel mogelijkte schikken; weshalve de Resident, namens het „souverein gezag der Oost Indische Compagnie, aan den heer „Panembahan Adi Djaja een gerust verblijf verleent in ge- „noemde bovenlanden, om daar naar eigen goeddunken te „habiteren en vreedzaam onder zijn eigen toezit te houden „al hetgeen zich tusschen Si Kantjor en Selou is bevin- „dende."

Wijders wordt bij art: 1 de Oost Indische Compagnie erkend als souverein, en de Panembahan en zijne rijksgrooten als leenman der Mampawasche bovenlanden. Bij art: 2 wordt Sjarif Kassim erkend als Panembahan der Mampawasche benedenlanden. Bij art: 3 wordt hunne wederzijdsche verhouding gesteld als leenmannen van denzelfden leenheer. De overige artikelen zijn in den geest van de acte van investituur van 1787; doch er wordt aan Adi Djaja bovendien hoop gegeven, dat zijn oudste zoon hem, bij overlijden, zal opvolgen (54).

Toen de lectuur uit was, zeide de Panembahan, dat de exemplaren eensluidend waren. Toen de Resident vroeg wat hij er van dacht, zeide hij: „Ik wil er meer over den ken." De Resident verborg ter naauwernood zijne gramschap en vertrok op staanden voet, met de bedreiging dat men hem welligt spoedig terug zou zien komen.

Die acte van investituur dd. Mentidong, November 1789, is dus nooit door den Panembahan onderteekend; daar is dus nooit kwestie geweest van ratificatie der Oost Indische Compagnie.

Alzoo bleven de zaken gelijk ze waren: de bovenlandsche vaart gesloten; de Al-kadries barstende van wrevel en ijverzucht; de oud Mampawasche stam wantrouwend en in staat

(54) Off. stukken.

van verdediging; Resident Klaagman uiterst verbolgen over het mislukken van zijn ontwerp en bedacht op middelen van geweld (55).

A. H. 1205 (A. D. 1790.). Alhoewel Klaagman in zijnen brief van 18 November 1789 er geen gewag van maakt, blijkt het toch dat hij den Panembahan, overeenkomstig den last der Oost Indische Compagnie, had aangeboden de vergunning, om weder te Mampawa (Troessan) te komen wonen en daar eene jaarwedde van de Oost Indische Compagnie te ontvangen. Adi Djaja schreef daarover direct aan de Oost Indische Compagnie dd. 15 Januarij: dat hij alsnog genegen was zich te stellen onder haar gezag, doch nooit onder dat van andere radja's (doelende op de Al-kadries); dat hij wel wilde terugkeeren naar de negorij (hoofdstad) van Mampawa (zegge Troessan); doch dat hij noch daar, noch in eenig ander deel des rijks bevelen wilde aannemen van iemand anders dan de Oost Indische Compagnie, en dat hare orders zonder tusschenkomst van derden direct aan hem worden beteekend: „zoodat de bejegening van „goed of kwaad tusschen mij en de compagnie alleen zij;" met andere woorden: dat hem het gezag over de Mampawasche benedenlanden werde teruggegeven (56).

Bij brief van 8 Maart 1790 keurde de Oost Indische Compagnie ten hoogste af de gedragslijn, welke Resident Klaagman had gevolgd; wel ver van den Panembahan in het net te willen krijgen, of geweld tegen hem te bezigen, persisteerde zij bij haar verlangen, om door minnelijke schikking de zaken te vereffenen. Des Panembahans eisch om de benedenlanden, die reeds aan Kassim waren in leen gegeven, kon zij niet inwilligen, doch zij erkende dat de bovenlanden niet waren begrepen in het conquest van 1787. Zij gelastte den Resident aan Panem-

(56) Off. stukken.
(55) Ibid.

bahan Adi Djaja voor te stellen: dat de Oost Indische Compagnie zou renonceren aan alle regt of pretentie op de bovenlanden; dat hij Panembahan Adi Djaja zou renonceren aan alle regt of pretentie op de benedenlanden; dat hij de bovenlandsche vaart wederen zou openstellen; dat hem een matig bestaan uit de pachten van Mampawa zou worden toegewezen. Of de Oost Indische Compagnie willens was hem te erkennen als onafhankelijk vorst, dan wel alleen als haren leenman, is onduidelijk; want alhoewel zij hem wilde overlaten het souverein bestuur over de bovenlanden, wilde zij dat, zooals bij de concept acte van Klaagman was omschreven, namelijk als een leen der Oost-Indische Compagnie (57).

A. H. $\frac{1204}{1205}$ (*A. D.* $\frac{1789}{1790}$) Doch middelerwijl hadden de Al-kadries den Resident reeds gesleept in eene expeditie in de maand December 1789, waarvan hij eerst rapport maakte in October 1790, en waarvan het oogmerk was Adi Djaja te noodzaken, om de vaart op de Mampawasche rivieren te openen.

Sultan Abd'oel Rachman en zijn zoon Panembahan Kassim hadden bijeengebragt 300 Maleijers en Boeginezen, 100 Chinezen, waarbij van Taijan nog gevoegd werden 100 Dajaks. Met deze 500 man ging de Resident den 29n December scheep op 20 gewapende roeibooten (de sultan en zijn zoon bleven te huis). Daar werd gevochten te Si Kantjor, te Singou en Moria; de bovenlanders werden met 4 of 5 dooden en eenige geblesseerden op de vlugt gedreven; de benedenlanders hadden maar een doode en drie geblesseerden. Den 10n dag na den uittogt was de expeditie verpligt terug te keeren, uithoofde van den lagen stand der rivieren. Klaagman zag nu duidelijk, dat de invasie dér bovenlanden zelfs voor de troepen der Oost Indische Compagnie eene moeijelijke taak zou zijn.

(57) Off. stukken.

De vaart op die rivieren bleef, zooals van zelve spreekt, nog strenger gesloten dan ooit; de handel van Pontianak eed zeer veel en die van Mampawa stond stil (58).

A. H. 1205. (A. D. 1790). Intusschen moest Klaagman gevolg geven aan de orders der O. I. C. om met Adi Djaja te onderhandelen. Hij expedieerde den 10n Julij den brief der O. I. C. en eenen van hem zelven over Landak, doch toen die brieven den 30n Julij te Karangan kwamen, lag Panembahan Adi Djaja reeds op zijn sterfbed, en na zijnen dood heeft geen zijner nabestaanden de voorgestelde onderhandeling opgevat, of de brieven beantwoord, omdat, zeiden zij, die niet aan hen waren gerigt. Eerst in September was Pangeran Anom te bewegen om een antwoord te geven; hij zeide er echter niets anders in dan dat zijn vader niet meer in staat was geweest van de zaak kennis te nemen (59).

Te regt werd dit onverschillig antwoord van den Pangeran door de O. I. C. beschouwd als het natuurlijk gevolg van de onberadene expeditie van December 1789, en voorzag zij dat nu alle hoop verijdeld was, om tot eene eindschikking te geraken op den door haar in Maart 1790 voorgestelden voet (60).

A. H. 1205 (A. D. 1790.). Den 1n Augustus 1790 overlijdt Panembahan Adi Djaja Kesoema te Karangan in den ouderdom van 75 jaren (61).

Hij had kinderen verwekt bij vier echte vrouwen.

Twee harer waren van adellijk bloed, en droegen den titel van Ratoe, namelijk Daing Moeda en Daing Lela, en deze beide waren dochters van Daing Keloeloe, verwekt bij twee vrouwen van gelijke geboorte: Daing Moeda en Daing

(58) Off. stukken.
(59) Ibid.
(60) Ibid.
(61) Jaarboeken, enz.

Lela stonden alzoo volkomen gelijk in rang en dien ten gevolge ook beider kinderen.

Bij Daing Moeda had de Panembahan in 1748 verwekt één zoon, die gedragen heeft de volgende namen:

als kind, dien van Goesti Djati,

als prins en als Regent, dien van Pangeran Anom;

als Panembahan, dien van Soeria Nata Kesoema;

als Sultan, dien van Mohammad Zain'al Abidin.

Bij Daing Lela had hij verwekt twee zoons, de oudste genaamd als kind Goesti Djohan en als prins Pangeran Praboe Anom; de jongste, geboren in 1782, als kind genaamd Goesti Amir, als prins Pangeran Adi Nata, en als Panembahan Adi Nata Krama Oemar Kamal'oedin, welke nu pas (1853) is overleden.

Zijne twee vrouwen zonder geboorte waren Intje Siwan en Maas Ajoe.

De eerste baarde hem ééne dochter en eenen zoon, die als jongeling genaamd werd Maas Djoerit en als prins Pangeran Moeda.

De tweede baarde hem slechts eene dochter.

Bij troonsopvolging in het Mampawasche stamhuis, is steeds de regel in acht genomen, dat het gezag erfelijk is in het geslacht, doch verkiesbaar onder de leden van dat geslacht, mits dat er even streng gelet worde op rang en afkomst des vaders. Intusschen had Panembahan Adi Djaja op zijn doodbed aan Goesti Amir in apanage toegewezen het Dajaksch distrikt Katja en aan Goesti Djohan het distrikt Kebouw. Wijders had hij aanbevolen dat, in afwachting der beslissing van de O. I. C. te Batavia, werwaarts zijn zoon Maas Djoerit werd afgevaardigd, het bestuur gevoerd zou worden namens zijne wednwe Daing Lela, door zijnen zoon Pangeran Anom en zijnen broeder Pangeran Mangkoe Negara.

De keus der rijksgrooten en des volks viel uit overeen-

komstig het verlangen van wijlen den Panembahan. Het rijk der Mampawasche bovenlanden werd dus van af 1790 geregeerd namens Daing Lela door Pangeran Anom en Pangeran Mangkoe Negara. Tot verdere opheldering diene, dat, zooals de stamboom aanwijst, de Mampawasche kroon meermalen op het hoofd eener vrouw werd geplaatst; en dat het de nationale begrippen zou geschokt hebben, indien Daing Lela, de adellijke en meest geliefde echtgenoot, na den dood van haren gemaal, een minderen rang in het rijk ware toegewezen, dan haren stiefzoon en haren zwager (62).

A. H. 1205. (*A. D. 1790*). Radja Ali, om wiens wil Mampawa door ons was beoorloogd, en die in 1787 Riouw had overrompeld, werd door de O. I. C. weder in genade aangenomen (63).

A. H. 1206. (*A. D. 1791*). De O. I. C. op Borneo's westkust niet anders ondervindende dan tegenspoed van staatkundigen aard en geldelijke schade, komt tot het besluit hare etablissementen te Pontianak en Mampawa in te trekken (64).

A. H. 1206. (*A. D. 1791*). Sulthan Abd'oel Rachman onderneemt gezamenlijk met Jang di pertoean Said Ali bin Osman van Siak eenen krijgstogt tegen Sambas: daar werd gestreden gedurende acht dagen (65).

A. H. 1207 (*A. D. 1792*). Hetzij uithoofde van de intrekking der posten van de O. I. C., hetzij op grond van vriendschap in hunne kinderjaren, deed Panembahan Kassim eenen eersten stap van toenadering en schreef eenen langen en minzamen brief aan Pangeran Anom, met betuigingen van vredes- en vergevingsgezindheid, en met verzoek om Panglima Laurie aan te merken als zijnen afgezant (66).

---

(62) Stamboom van Mampawa.

(63) Off. stukken.

(64) Ibid.

65) Levensgeschiedenis, enz.

(66) Off. stukken.

Van toen begon er goede verstandhouding te heerschen tusschen die twee neven, zoomede tusschen de boven- en benedenlanden, doch nooit meer tusschen het oude stamhuis en Sultan Abd'oel Rachman.

A. H. 1208. (*A. D. 1793*). Goesti Amir en Goesti Djohan, zoons van Panembahan Adi Djaja bij Daing Lela, werden dit jaar besneden. Buitengewone groote plegtigheden getuigden van den hoogen rang en invloed, welke die weduwe in het Mampawasche rijk genoot.

Doch gelijktijdig werd zij ziek en overleed kort daarna (67).

A. H. 1210. (*A. D. 1795*). In dit jaar overleed Pangeran Mangkoe Negara, zoodat Pangeran Anom als eenig Regent en naaste erfgenaam van den troon overbleef. Dewijl men evenwel bij het overlijden van Adi Djaja diens zoon Maas Djoerit naar Batavia had gezonden, om nadrukkelijk te verzoeken, dat het oude stamhuis in de vriendschap der O. I. C. werde opgenomen zonder onder het gezag der Al-kadrie's te worden gesteld, en er op dat aanzoek nog geen bepaald antwoord van de O. I. C. was ontvangen, zoo achtte men het raadzaam dat antwoord nog af te wachten, en intusschen Pangeran Anom nog niet als Panembahan uit te roepen (68).

Na eenige maanden gaf men de hoop op, dat de O. I. C. zou antwoorden, en Pangeran Anom werd uitgeroepen als Panembahan der Mampawasche bovenlanden onder den naam van Soeria Nata Kesoema. In weerwil van het apanage stelsel, bij welk ieder der prinsen en rijksgrooten inkomsten worden toegewezen uit een der Dajaksche distrikten, was een der eerste maatregelen van den nieuwen Panembahan, dat de Dajaks gebragt werden onder zijne directe bevelen.

---

(67) Jaarboeken, enz.

(68) Ibid.

Kort daarop ontving hij eene uitnoodiging van het Sambassche hof om zijnen zetel van Karangan over te brengen naar het zeestrand en wel aan de monding der Soengei Doeri, die de grensscheiding was tusschen de rijken van Sambas en Mampawa. Panembahan Kassim werkte dit aanzoek niet tegen, maar in de hand; hij had er, tot elken prijs, belang bij, dat het oude stamhuis de bovenlanden verliet en met hem in vriendschap wilde leven.

Alvorens daartoe over te gaan, schreef Soeria Nata Kesoema nogmaals aan de O. I. C. (21 Augustus 1795), om haar kennis te geven van zijne troonsbeklimming, van zijne zucht naar de vriendschap der O. I. C. en van het hem gedane aanzoek ten opzigte van Soengei Doeri (69).

A. H. 1210. (A. D. 1795). Bij haar antwoord van 28 December 1795 bezigde de O. I. C. slechts zijnen ouden titel van Pangeran Anom; zij trad in eene wijdloopige beschouwing over de zaken van 1787, de goede bedoelingen en aanbiedingen van den kommandant Silvester, de heillooze gevolgen van Adi Djajas vlugt naar de bovenlanden enz. enz. Ten aanzien van Soengei Doeri, was haar antwoord ontwijkend: zij drong aan op de toestemming van Sultan Abd'oel Rachman. Wijders vermaande zij hem tot geduld onder de verzekering, dat de zaken zich eenmaal ten goede zouden schikken. Gelijktijdig ontving hij eenen brief van Panembahan Kassim, houdende, dat deze hem gaarne de Mampawasche benedenlanden zou teruggeven, doch dat hij dit niet kon doen zoolang Sultan Abd'oel Rachman leefde (70).

A. H. 1211. (A. D. 1796). Panembahan Soeria Nata Kesoema verhuisde van Karangan naar Soengei Doeri, zonder zich om Abd'oel Rachman te bekommeren; hij bleef regeren over zijne Dajaks en leefde niettemin op vriendschap-

---

(69) Jaarboeken, enz.

(70) Off. stukken.

pelijken voet met zijnen neef Kassim, den zoon van den aartsvijand van zijn geslacht (71).

Een der gevolgen van het verlaten der kust door de O. I. C. was, dat de zeeroof weder aanwakkerde. Zekere Pangeran Anom van Sambas kwam Panembahan Soeria Nata Kesoema te Soengei Doeri een bezoek brengen en liet intusschen rooven wat in die wateren te rooven was: toen bood hij Panembahan Soeria Nata Kesoema aan den buit met hem te deelen. Deze weigerde. En, inziende dat het Sambassche hof hem alleen naar Soengei Doeri had gelokt, om hem in ondernemingen van zeeroof te slepen, besloot hij die plaats weder te verlaten, zoodra de gelegenheid gunstig zoude zijn (72).

A. H. 1213. (A D. 1798). In dit jaar kreeg de Panembahan Soeria Nata Kesoema weder een bezoek van den Sambasschen prins Pangeran Anom, die hem nu, namens zijn hof, kwam voorstellen beider wapenen te vereenigen, daarmede Panembahan Kassim uit de Mampawasche benedenlanden te verdrijven, en ze dan te wenden tegen Pontianak, en alzoo een eind te maken aan de magt, welke de Al-kadries, als Arabische fortuinzoekers, van Borneo's wettige vorsten hadden afgewonnen. Soeria Nata Kesoema wees dit voorstel van de hand, omdat Kassim was en bleef de zoon van Oetin Tjindra Midi, zijns vaders zuster.

Daarop bragt een gezantschap van Kassim hem de uitnoodiging, om van Soengei Doeri te verhuizen naar Mampawa's hoofdplaats (Troessan). Soeria Nata Kesoema nam dit voorstel aan en verhuisde. Hij vestigde zich wel niet te Troessan zelf, doch te Sedjoegi, dat maar één mijl van Troessan lag. Door een huwelijk werden eenige jaren later de banden der verzoening naauwer toegehaald: Kassim's zoon, met name Sjarif Aboebakar Al-kadrie, trouwde Oetin

(71) Jaarboeken, enz.

(72) Jaarboeken, enz.

Pinang, dochter van Soeria Nata Kesoema. En de bovenen benedenlanden werden op dezelfde plaats door de beide Panembahans in gemeen overleg geregeerd, onder dien verstande, dat de directe bevelen voor de bovenlanden uitgingen van Soeria Nata Kesoema, en voor de benedenlanden van Kassim (73).

A. H. 1222. (A. D. 1807). Sulthan Abd'oel Rachman werd gevaarlijk ziek en ontbood zijnen zoon Kassim naar Pontianak. Bij zijn vertrek stelde Kassim de benedenlanden provisioneel onder de directe bevelen van Soeria Nata Kesoema (74).

A. H. 1223. (A. D. 1808). Het Sambassche hof had de verzoening der beide Panembahans steeds met leede oogen aangezien. Onverhoeds werd het Mampawasche rijk aangegrepen, van de zeezijde, door eene Sambassche vloot van 30 groote praauwen en van de landzijde, door eenige duizende Chinezen van Montrado. Aan de zeezijde stiet de vijand den kop op het fort Taroedokan, en liet vele dooden voor hetzelve liggen. Aan de landzijde stonden de Dajaks pal en versloegen de Chinezen geheel. Zij maakten eenen rijken buit aan koppen en wierpen de rompen in de rivier. Maar dien ten gevolge ook, was Mampawa zes maanden lang van riviervisch verstoken, want herhaaldelijk vond men menschelijke overblijfselen in den visch (75).

Een mijl stroomafwaarts van Pontianak, verheft zich uit den alluvialen grond een groot rotsgevaarte, door de inlanders Batoe Lajang (vliegende steen) genoemd. Het terrein is daar vaster en hooger dan in den geheelen omtrek; en midden in de rivier liggen kleinere rotsen, die een paar eilandjes hebben gevormd. Dit punt was door Abd'oel Rachman gekozen als militaire positie. De zware

(73) Jaarboeken, enz.
(74) Ibid.
(75) Ibid.

batterijen aan den regter, eene ligtere batterij aan den linkeroever, en de almede met geschut beplante eilandjes, maakten het zoo goed als onmogelijk, dat een vijand er door kwam.

Op die plek stichtte Abd'oel Rachman zich een praalgraf, waaraan hij jaren heeft gewerkt.

A. H. 1223. (A. D. 1808). Sultan Sjarif Abd'oel Rachman bin Hoesin Al-kadri, verwisselde het tijdelijke met het eeuwige op zaturdag den 1ª der maand Moharram van het jaar 1223, en werd in zijn praalgraf bijgezet (76).

Hij had bereikt den ouderdom van 66 jaren. Bij 24 vrouwen had hij verwekt 66 kinderen (behalve de doodgeborenen en jonggestorvenen). Van die 66 zonen en dochters waren bij zijn overlijden nog een vijftigtal in het leven (77).

Meermalen had hij zijn verlangen te kennen gegeven, dat Kassim zou blijven regeren te Mampawa, en dat zijn zoon Sjarif Osman hem zoo opvolgen te Pontianak. Sjarif Osman was wel geacht en bemind om zijne vroomheid, doch hij stond niet bekend als krijgs- of staatsman. De vrije Pontianaksche burgers begrepen, dat zij in tijd van gevaar beter zouden worden bestuurd door Kassim; dezen verhieven zij dus tot Sultan van Pontianak en onder gehoudenis van ook daar zijnen zetel te vestigen.

Te Mampawa werd eene vergadering belegd van alle rijksgrooten der boven- en der benedenlanden. In die vergadering deed Sultan Kassim, getrouw aan zijne belofte van het jaar 1795, afstand van zijn gezag over de Mampawasche benedenlanden, en droeg dat plegtiglijk over aan Panembahan Soeria Nata Kesoema.

Adi Djaja's zoon zag zich dus hersteld in het bezit van al het erfgoed zijner voorvaderen.

Als zijn zaakwaarnemer, liet Sultan Kassim te Mampa-

(76) Levensgeschiedenis enz.

(77) Stamboom der Al-kadris.

wa achter zijnen broeder Sjarif Hoessin alias Pangeran Mangkoe; omstreeks 1811 moest deze naar Pontianak terugkeeren uithoofde van ziekte. Hij stierf daar in 1813 aan vergif.

A. H. 1223. (A. D. 1808). Hoewel de O. I. C. sedert 17 jaren hare factorijen had verlaten, werden de betrekkingen met Batavia door de Borneosche vorsten niet geheel afgebroken. Kassim gaf van zijne verheffing tot Sulthan van Pontianak kennis aan de Hooge Indische Regering en vroeg zelfs hare bekrachtiging daarop (78).

Ditzelfde jaar ontstond er een oorlog tusschen de kongsien van Montrado; Thaijkong, Hangmoi en Samtiankio ter eenre, de kongsie Simpat-pon ter andere zijde. Deze laatste werd bijgestaan door de vorsten van Pontianak en Landak; toen echter de Mohamedanen, uithoofde van den vasten, terugtrokken, werd Simpat-pon op nieuw door Thaijkong cum suis aangegrepen en verdelgd (79).

A. H. 1228. (A. D. 1811). Het Britsch tusschenbestuur bemoeide zich aanvankelijk niet met de zaken der westkust, doch werd er weldra toe genoodzaakt ter beteugeling van den zeeroof.

Nadat de Engelsche kapitein Sadler van het schip Transfer, om eene schuldvordering van Sp. m. 3000, door zijne debiteuren was vermoord, nadat ook een gezagvoerder van een chinesche jonk, om eene schuldvordering van Sp. m. 8000 was vergiftigd, werd er omstreeks 1812 (80) een engelsche bodem, die op de Karimatas schipbreuk leed, geplunderd op last van den Sulthan van Pontianak en dien van Sambas, die den buit te zamen deelden. Doch Sulthan Kassim wist daarvan behendiglijk de schuld te werpen op Sambas alleen, en bood den Engelschen aan hen in hunne wraakoe-

(78) Temminck II. bl. 161.

(79) Jaarboeken enz.

(80) Temminck II. Horsburgh's Directory.

fening te ondersteunen. Verscheidene Engelsche oorlogsvaartuigen verschenen onverhoeds voor Sambas; doch werden afgeslagen (81).

A. H. 1228. (A. D. 1813). De Engelschen kwamen in dit jaar terug, vermeesterden de hoofdplaats van het Sambassche rijk, en vestigden zich daar tijdelijk. Zij vestigden zich niet te Pontianak, alhoewel eenige Engelsche agenten daar hun verblijf hielden gedurende de expeditie (82).

A. H. 1228. (A. D. 1813). Aan beide die Engelsche expeditien tegen Sambas werden hulptroepen geleverd door Pontianak en Mampawa gezamenlijk. Kapitein Morris, de aanvoerder der eerste dier expeditien, was over haren ongelukkigen afloop zoo mismoedig, dat hij door vergif een einde maakte aan zijn leven (83).

A. H. 1226 (A. D. 1813). Dit jaar werd aan Goesti Amir door Sulthan Kassim den titel gegeven van Adi Nata Krama (84).

A. H. 1232. (A. D. 1816). Na het vertrek der Engelschen, gaven de beide Sulthans weder vrijen loop aan hunne eerzuchtige ontwerpen; doch ziende, dat hunne magt meer en meer begon te wankelen, besloten zij hunne geschillen te onderwerpen aan het Nederlandsch Indisch Gouvernement, en zich onder deszelfs oppergezag te stellen (85).

A. H. 1234 (A. D. 1818). J. Van Boekholtz werd als kommissaris naar Borneo's westkust gezonden, om de oude betrekkingen met Pontianak en Sambas te hervatten (86).

Hij werd nog dat zelfde jaar als kommissaris vervangen door den Majoor Nahuijs. Te Pontianak vond deze op den

---

(81) Temminck.
(82) Ibid.
(83) Jaarboeken enz.
(84) Ibid.
(85) Temminck.
(86) Off. stukken; Gouvernements besluit 9 Junij.

troon Sulthan Sjarif Kassim, en te Mampawa Panembahan Soeria Nata Kesoema, steeds levende in de beste verstandhouding, doch de laatste geheel onafhankelijk van den eersten (87).

A. H. 1235. (A. D. 1819). De kommissaris Nahuijs sloot, namens het Nederlandsch Indisch Gouvernement, een tractaat met Sjarif Kassim, Sulthan van Pontianak; en op denzelfden dag een ander tractaat met Soeria Nata Kesoema, als Panembahan van Mampawa.

Deze tractaten werden door het Gouvernement niet geratificeerd, uithoofde de maleische tekst niet zuiver overeen kwam met den hollandschen.

De kommissaris Nahuijs werd nog datzelfde jaar vervangen door den kommissaris Roesler, die van beide tractaten verbeterde exemplaren medebragt (88).

Intusschen was Sulthan Kassim overleden en opgevolgd door zijnen broeder Sjarif Osman, die reeds sedert een aantal jaren den rang van rijksbestierder had bekleed.

Het verbeterd exemplaar des tractaats werd door kommissaris Roesler en Sulthan Osman geteekend den 16 Augustus (de ratificatie is gedateerd 21 Maart 1820). Volgens dat tractaat en de wijzigingen daarin later gebragt, wordt het rijk van Pontianak door 's Gouvernements vertegenwoordiger en den Sulthan, 's Gouvernements bondgenoot, gezamenlijk geregeerd. Alle inkomsten des rijks worden geïnd door Nederlandsche beambten en gedeeld tusschen het Gouvernement en den Sulthan. De helft dier inkomsten is verder afgekocht voor eene som van *f* 45/m, en maakt nu, met subsidien aan andere leden van het Al-kadriesch geslacht de jaarlijksche som van *f* 51060.

Het tractaat met Mampawa werd door kommissaris Roesler en Panembahan Soeria Nata Kesoema onderteekend den

---

(87) Off. stukken; Gouvts. besluit 10 November.
(88) Ibid.

6n September 1819 en door het Gouvernement geratificeerd 21 Maart 1820.

Daarbij werd de Panembahan erkend als bondgenoot des Gouvernements; hij stond zijn rijk af aan het Gouvernement, hetwelk hem datzelfde rijk weder in leen overgaf. Van de inkomsten des rijks bekwam hij de zuivere helft, of, des verkiezende, eene vaste som van ƒ8000 's jaars; de Panembahan verkoos dit laatste (89).

Bij de herstelling van het Nederlandsche gezag was dus geen spoor meer te vinden van de zamensmelting der Pontianaksche en Mampawasche rijken, welke in 1787 te vergeefs was beproefd en sedert 1808 daadzakelijk en geheel had opgehouden te bestaan.

EINDE VAN HET EERSTE GEDEELTE.

(89) Off. stukken.

Aanteekening der redactie. De in deze kronijk aangehaalde bronnen, voor zoo ver die niet zijn officiele bescheiden of gedrukte stukken, volgen hier als bijlagen. Daarvan zijn echter uitgezonderd de Levensgeschiedenis der Al-kadris en de Jaarboeken van Mampawa. De tijd heeft ontbroken om deze volumineuse maleische handschriften te vertalen.

Het is de redactie niet bekend, of het vervolg van deze kronijk reeds bewerkt is.

La. C.

Informatien van Bandjermasin.

1. In welk jaar is Sjarif Abd'-oel Rachman Alkadrie het eerst te Bandjermasin gekomen?	Niet bekend.
2. In welke kwaliteit? . . .	Als handelaar.
3. Hoe heette de Sulthan die toen regeerde?	Panembahan Sepoh.
4. Met wiens dochter is Abd' oel Rachman daar gehuwd?	Met de dochter van den Panembahan.
5. Heeft de Sulthan hem den titel van Pangeran werkelijk geschonken? zoo ja, waarom?	Ja! omdat hij getrouwd was met de dochter van den Panembahan, en zulks volgens de bestaande lands gebruiken.
6. In welk jaar werd hij van Bandjermasin gebannen? .	Circa 56 jaren geleden (1), toen de Panembahan Batoe, zoon van den regerenden Panembahan, den troon beklom.

(1) Dus in 1796. Dat is onmogelijk. Het Engelsche schip is veel vroeger afgeloopen en Sulthan Abd'oel Rachman is veel vroeger van Bandjermasin verdreven, want reeds bij contract van 1779 beloofde de O. I. C. aan Abd'oel Rachman hare voorspraak bij het hof van Bandjar, om zijne vrouw en kinderen naar Pontianak te zenden. T. J. W.

*

7. Om welke redenen? . .	Omdat hij een engelsch schip aan de monding der andjar-B sche rivier, nabij Poelo Kaget, had afgeloopen en de bemanning vermoord.
8. Is het waar dat toen tevens aan alle arabieren het vast verblijf in Bandjermasin werd ontzegd?	Ja! doch later, in den tijd van Sulthan Soleiman, zoon van den Panembahan Batoe.
9. Zijn die vrouw en kinderen, welke hij achter moest laten, hem naderhand op voorspraak der O. I. C. toegezonden?	Dit laatste is niet bekend, doch, volgens informatie, zijn zij van zelven naar Pontianak gegaan.

Tjeritanja Pangeran Achmid, soedara dari pada toean Sulthan Adam di Bandjarmasin, darie khalnja Said Abd'oel Rahhman Alkadri.

Waktoe Panembahan Sepoh Sulthan die Bandjarmasin, heidjeratnja tiada ingat, maka ada berpoetra sa'orang laki-laki dan sa'orang perampoean; jang laki laki kamoediannja menjalin karadjaän, namanja Panembahan Batoe, dan jang perampoean di seboet orang Ratoe Sjerip, ada namanja lain tapi tiada ingat; maka pada waktoe itoe die kahwinken dengan Said Abd'oel Rahhman Alkadrie, orang arab, tiada ingat dari mana datang nja dan tahoen mana; habis kahwinja itoe maka di bri nama Pangeran padanja oleh toean Sulthan atawa

Panembahan Batoe itoe, sebab adat toeroen menoeroen di negri Bandjar, djikaloe soedara atawa anak perampoean deri pada Radja besaar seperti Sulthan die kahwinken, maka lakinja itoe di kasi nama Pangeran.

Maka di dalam brapa lamanja dia berlaki berbini itoe, dapat anak satoe perampoean, di kasih nama Saripah Poetri, dan jang kadoea laki-laki di kasi nama Pangeran Sjarif Mohhamad.

Maka pada waktoe itoe datang kapal Inggris masoek ka-Bandjar, heidjratnja tiada ingat, tetapi waktoe itoe Pangeran Achmid 9 tahoen oemoernja dan sekarang oemoer 65, djadi sampai sekarang kira kira lamanja soedah 56 tahoen. Chabar-chabarnja itoe kapal die amoek oleh Said Abd'oel-Rachman Alkadri di poeloe Kaget die moeara Bandjar, habis mati orangnja dan barang-barangnja samoea di rampas oleh Said Abd'oel-Rahhman Alkadri itoe; chabarnja terlaloe banjak barang eindah-eindah di dapatnja.

Maka satelah di dengar oleh Panembahan Batoe akan perboeatannja Said Abd'oel-Rahhman Alkadri jang damikian itoe, lantas tiada di brikannja tinggal die Bandjarmasin lagi, oleh sebab takoet mendjadi bantah dengan kompani inggris, tambahan poela sopaja negrinja djangan di kasih orang nama boesoek; maka larinja Said Abd'oel-Rahhman Alkadri itoe, ka Poentianak, berboet negri di sana; maka tiada lama habis itoe, datang soeroehan kompani inggris bertanja kapada toean Sulthan (Panembahan Batoe) hhal kapal dan orang-orang jang di amoek dan barang-barang jang kena rampas itoe; maka sahoetnja Panembahan Batoe, chabarnja ada kapal Inggris kena amoek die Poeloe Kaget di moeara Bandjar, tetapi boekan orang Bandjar jang bapakerdjaän itoe, ja-itoe orang arab; kamoedian maka kompani Inggris tiada bertanja lagi.

Kamoedian maka anak-anak dan bininja Said Abd'oel-Rahhman Alkadri itoe menjoesoel ka-Poentianak.

Adapoen kamoedian pada waktoe Sulthan Soleiman, samoeanja orang arab di larikennja dari Bandjarmasin, sebab dari kabisaän moeloetnja; koeat koeat toean Sulthan pakai orang arab menjampaiken pessan atawa perkara perkara kapada toean kommissaris, tetapi kamoedian dapat banjak doestanja; apa jang di soeroh lain dia biljara kapada toen Sulthan, dan apa jang toean Sulthan soeroh, lain djoega di sampaikan kapada toean kommissaris, hingga hendak memboeat perbantahan sadja antara Goebernement dengan toean Sulthan; maka namanja orang jang di larikan itoe:

Said Aloewi Al-aidroes.

Said Mohhamad.

Sjarif Hassan.

Sjarif Achmad, dan

Sjarif Akil.

Lain dari ini Pangeran Achmid tiada boleh kasi katrangan lagi, sebab tiada ingat.

La. D.

مالك العاديل الرحمن
الخليفة فنمباهن ادجاي
في بلدسكو دان دارالسلام

هجرة النبي صلي الله عليه وسلم سريبو سراتس دلافن فولە
امفت دوا ايت دولي فنمباهن سرة ڴوستي امس مندیریکن
کفیتن بافاڴوئي سرة چف کیت مميڴڠ تانه سنامن سفرة
ارق دان جودي دان حصيل فاریة سفرة باویڠ دان سوڠي
اڠساله دان سفاهت دان سوڠي تڠکس دان سندو لاڠن ملینکن
کفیتن بافاڴوئي اکن ممرنته سرة دڠن یڠذین کیت جکلو
چینا برحکم جکلو تیاد ستاهو کفیتن بافاڴوئي مک دحکومن
اولیه کفیتن تیاد ساله سبب تیاد دڠن تاهون کفیتین شهدان
لاکي کیت اونداڠکن کفد اورڠ سنامن دان اورڠ کویة
ملینکن ایکوة دالم سورت کیت این جکلو تیاد ماالو مڠیکوة
کیت رمفس ملاوان کیت بونه دان لاکي سفرت ماسق ارق
کیت کاسیه دڠن بافاڴوئي دالم تانه سنامن کرن اوتڠ بافاڴ
ڴوئي ترلالو باڤق کفد کیت جیکلو هندق کفیتن تیلي مماسق
ارق ملینکن ممبلي دڠن کفیتن بافاڴوئي تیاد بولیه تیدق
شهدان لاکي کیت جادیکن کفیتن توا بافاڴوئي دالم تانه
سنامن بارڠ سوات بچرا دڠن مفاکة کفیتن جوا بایک کویة
دڠن مفاکة جوا* تمت جمادالاول ٢٩ هاري تاهن ١١٨٤*

Nederduitsche vertaling.

Arabische inscriptie
van het zegelmerk
van Panembahan
Adi Djaja.

In het jaar 1184 van den profeet, over wien vrede zij, stel-

len Z. H. de Panembahan en Goestie Maas aan, den kapitan Baba Goeé met ons zegelmerk, om het land Senaman te besturen. De belasting op de arak en op de dobbelspelen en op de goudmijnen te Bawing, Soengej Angsalah, Spahat, Soengej Tangkas en Sendoelangan, zullen uitsluitend door kapitan Bapa Goeé worden bestuurd. En het is onze vergunning, dat de chinezen, indien zij iemand tot straf veroordeelen, zonder medeweten van kapitan Bapa Goeé, door dien kapitan zullen worden gestraft, zonder dat de kapitan daardoor schuldig is, omdat het buiten zijn medeweten geschiedde.

Wijders geven wij bevel aan de menschen van Senaman en Koenjit, dat zij dezen lastbrief moeten nakomen. Indien zij dien niet nakomen zullen wij geweld gebruiken. Indien zij tegenstand bieden, zullen wij hen dooden.

Voorts gelijk het stoken van arak, wij geven het Bapa Goeé in het land Senaman, omdat de schuld van den kapitan Tilie aan ons te groot is. Ingeval kapitan Tilie arak stoken wil, moet hij het koopen van kapitan Baba Goeé; anders kan het niet.

Verder stellen wij vast, dat kapitan Toewa Bapa Goeé in het land Senaman over elke overwegende zaak met Bawing en Koenjit zal beraadslagen. Dit is het slot.

29 Djoemadil awal 1184.

Voor de overzetting in het Nederduitsch van het Maleisch,

De kommies,

(w. g.) P. C. van Eck.

Voor Kopie conform,

De Secretaris der Residentie Wester-afdeeling van Borneo,

(w. g.) Hardenberg.

١١٨٦

مالك لعاديل الرحمن
الخليفه فنمباهن ادجاي
في بلدسكو دان دارالسلام

بهو كفد بولن جمادالاول كفد هاري خمس دوس ايت دولي فنمباهن منجڠكن تيته دان فرنته كفد كفيتن بافع ڬوع اكن حال نڬري سنمن ايت ملينكن فولڠله بچران كفد كفيتن بافع بارڠسواتو بچرا دان فرنته ملينكن كفيتن بافع ڬوع ايله يڠ ممبچراكن دي تياد لغن بايك ن اتو جهتن ملينكن ترسرهله كفد كفيتن بافع ڬوع مك بارڠ سياف تياد مڠيكوة بچرا دان فرنته بافع ڬوع ملينكن درهكه‌له كباوه دولي فنمباهن ملينكن جيكلو فاتوة دبونه ملينكن دبونه جكلو فاتوة دحكم ملينكن دحكمله بايك بوڬيس اتو مليو اتو دياء سكلينن اتو چينا دمكينله ادن* تمت الكلام بالخيري والسلام ترسورت دالم نڬري ڬاله ارڠ*

1186.

Arabische inscriptie van het zegelmerk van Panembahan Adi Djaja.

In de maand Djoemadil awal, op een Donderdag; op dat tijdstip geeft Z. H. de Panembahan alle gezag en bevelen ten aanzien van het land Senaman over aan kapitan Bapa Goeé. De gansche regtspleging wordt aan kapitan Bapa

Goeé opgedragen. Slechts kapitan Bapa Goeé zal alle zaken uitwijzen, hetzij goed of kwaad; het wordt alleen aan Baba Goeé overgeleverd.

En een iegelijk, die niet de uitspraak en bevelen van Bapa Goeé nakomt, is schuldig ten aanzien van Z. H. den Panembahan. Indien iemand behoort gedood te worden, moet hij worden gedood; indien hij tot straf veroordeeld behoort te worden, moet men hem tot straf veroordeelen; onverschillig Boeginezen of Maleijers of Daijaks of Chinezen.

Dit is het slot van dit bevel, geschreven te Galah Erang.

Voor de overzetting in het Nederduitsch van het Maleisch,

De kommies,

(w. g.) P. C. van Eck.

Voor Kopie conform,

De Secretaris der Residentie Wester-afdeeling van Borneo,

(w. g.) Hardenberg.

STAMBOOM

der vorsten van Mampawa, naar de opgaven van Panembahan Adi Nata Krama, opgemaakt door T. J. Willer.

Renvooi.

Romeinsch. Man.
Cursijf. Vrouw.
lijn van afstamming } de oudste regts en zoo vervolgens naar eerstgeboorte.
Aanduiding dat er eene lijn bestaat die niet is uitgewerkt.
Aanduiding dat er geene, althans geene bekende afstamming meer bestaat.
() Huwelijk.
Huwelijk.

NB. Zoo als men bij de laatste generation ziet, draagt dezelfde persoon verscheidene namen en titels.
Als kind en jongeling voeren zij den titel van Goesti; als prins dien van Pangeran; dien van Panembahan of Sulthan.

Lijn van den Vorsten stam van Soekadana.

Oewa Sulthan Mohammad Safi'oedin.

Sulthan Dzai-n'oedin, Vorst van Soekadana en Mampawa. ~~~ 13. *Maas Indrawatie.*

Radja Boegis: Oewa Oepoe Daing Menambon, bijgenaamd Pang^{n}. Toea; regeert namens zijne vrouw. ~~~ 14. *Ratoe Kesemba*, overleden in 1780.

1. Hero Hero. — 1e. Hoofd der Mampawasche Dajaks en stamvader van het regerend geslacht; heidensch geloof; nomadisch leven.
2. Gantong Talie. — 2e. Hoofd; is heiden en zwerft gelijk zijn vader.
3. Awang Awang. — 3e. Hoofd; is heiden en zwerft gelijk zijn vader en grootvader.
4. Pati Goemantar. — 4e. Hoofd; omhelst het Islamismus en vestigt zich te Boekit.
5. Pati Njabong. — 5e. Hoofd; Mohamedaan en gevestigd te Boekit, gelijk zijn vader.
6. Pangeran Gelaherang. — 6e. Hoofd; verlegt zijn zetel van Boekit naar Troessan, dat is het eilandje gevormd door de Mampawasche rivier nabij hare monding.
7. Pang^{n} Genong Kandang. — 7e. Hoofd. Deze, te Troessan, door de Maleische zeeroovers ontrust, verlegt zijn zetel weder naar Boekit.
8. Pang^{n}. di Padang Mihak. — 8e. Hoofd. Deze verlegt den zetel naar Sanking.
9. Pang^{n}. Tambalong Laoet. — 9e. Hoofd; regeert en sterft te Sanking.
10. Pangeran Tenga. — 10e. Hoofd. Deze verlegt den zetel naar Rian-Si-Boeboet.
11. Pang^{n}. Tambang di Batoe. — 11e. Hoofd; regeert en sterft te Rian-Si-Boeboet.
12. Panembahan Sengouw. — 12e. Hoofd. Met uitzondering van het regerend geslacht, is nog de geheele bevolking Heiden: des niet te min is zij in magt en welvaart toegenomen, en voert de vorst thans den titel van Panembahan. Hij verlegt den zetel van zijn rijk naar Sengouw. Hij sterft zonder zoons na te laten.

Bij gebrek aan mannelijk oir brengt deze vrouw, door haar huwelijk met den Sulthan van Soekadana, het gezag over in dat geslacht, en wordt de Sulthan Dzai-n'oedin het 13e hoofd van Mampawa. Hij resideert te Soekadana en laat Mampawa regeren door een stedehouder, gekozen uit het kroost van Hero Hero.

Deze vrouw wordt uitgehuwd aan een Boegineeschen zeeroover van groote vermaardheid, met name Daing Menambon; zijn schoonvader Dzai-n'oedin verheft hem tot vorst van Mampawa, dat alzoo weder wordt afgescheiden van Soekadana.

15. Goesti Djemiril, geboren in 1715. Panembahan Adi Djaja Kesoema; wordt in 1787 beoorloogd door de O. I. C. en vlugt naar de bovenlanden, welke hij onafhankelijk bleef regeren; sterft te Karangan in 1790.
   - () *Daing Moeda Ratoe Ajoe, zuster van Daing Lela.*
   - () *Intje Sirian, van Matan; zonder geboorte.*
   - () *Daing Lela Ratoe Panembahan, zuster van Daing Moeda; overleden in* 1798.
   - () *Maas Ajoe; zonder geboorte.*

Goesti Adi, Pangeran Mangkoe Negara; overleden in 1795.
****
Pangeran Dipati; Rijksbestierder der bovenlanden in 1796.

Oetin Tjindra Midie.
()
Sarif Abd'oel Rachman Alkadri, Sulthan en stichter van Pontianak.

Pangeran Tjakra Negara (Goesti Djemadil).

Pangeran Djaja Poetra (Goesti Bandar); wordt door den Sulthan van Matam, met name Indra Laja, verheven tot vorst van Soekadana.

Goesti Panglima.

Oetin Dawamim, vrouw van Ratoe Bagoes Landak.

Ratoe Soeria Kesoema.

Oetin Tjindra Sri.

Oetin Tawang.

Goesti Amas. — *Oetin Ratnadi.* —

16. Goesti Djati, geboren in 1748, alias Pangeran Anom; volgt zijn vader op als Panembahan der Mampawa bovenlanden, in 1795, onder den naam Anom Kesoema Negara; verlegt zijn zetel naar Soengei Doeri in 1796 en in 1798 naar Sedjegi bij Troesan. In 1808 geeft Kassim hem de benedenlanden terug. Hij regeert onder den titel Panembahan Soeria Nata Kesoema de boven- en benedenlanden. In 1822 Sulthan Mohammad Zein'al abidin; overleden 7 April 1826.
   - () *Oetin Ratnoe ilis.* — *Oetin Pinang, vrouw van Sjarif Aboebakar Al-kadri.*
   - () *Intjé ***; zonder geboorte.* — *Oetin Renon, vrouw van Sjarif Osman, Sulthan van Pontianak.*
   - () *Intje Koean; zonder geboorte.* — *Maas Biba.*
   - () *Si Bakal; slavin.* — *Amaas Doerahman Pangeran Preboe.*
   - () *** Slavin. — *Maas Kamier.*

Maas Djoerit, Pangeran Moeda; sticht Soengei Doeri. — Maas Boedjang, hoofd van Soengei Doeri; erkent geen gezag boven het zijne; in 1850 bondgenoot van Taikong.

Maas Djoeara.

Goesti Djohan, Pangeran Preboe Anom. —

17. Goesti Amir; geboren in 1782; verheven tot Pangeran onder den naam van Adi Nata in 1811 en tot Panembahan in 1828 onder den naam van Adi Nata Krama Oemar Kamaroedin; verhuist in 1837 naar de bovenlanden tot 1851; sterft te Mampawa in 1853.
   - () *Daing Boentil.*
   - () *Intje Tiamin; zonder geboorte.*
   - () *Si Taman; slavin.*

Oetin Oekah. —

16. Sjarif Kassim Al-kadri; wordt in 1787 panembahan der Mampawasche benedenlanden en in 1808 Sulthan van Pontianak.
   - () *Intje Baida.*

Goesti Abd'oel Moemin, geboren in 1800; bij Gouv. besluit 27 Augustus 1845 erkend als troonsopvolger, onder den titel van Pangeran Daing. (*)

Goesti Mohammad, Pangeran Soeta.

Goesti Hasan, Pangeran Anom.

Oetin Wanggi.

Maas Ali, Pangeran Soema.

Maas Sadia.

Sjarif Aboe Bakar Al-kadri, gepasseerd Kroonprins van Pontianak; geniet *f* 6000. pensioen.

() *Maas Biba, dochter van Sulthan Mas Zein-al- Abidin.*

() *Daing Wakang.*

() *Si Pipit; slavin.* —

Oetin Irang; geboren 1837.

Goesti Osman; geboren 1822.

Goesti Ahmat.

Goesti Ismaël.

Oetin Tjindra Midi; geboren 1851.

(*) Hij is in 1854 zijnen vader opgevolgd, onder den titel en naam van Panembahan Moemin Nata Djaja Kesoema. Red.

Bewijs dat Goesti Djatie en Goesti Amir, zoons van Panembahan Adi Djaja, ook van moeders zijde, zijn van gelijke geboorte.

Daing Keloeloe een Boeginees van geboorte, in dienst van den Gouverneur Generaal Imhoff.

() *** *dochter van een vorst van Makassar.* — *Daing Moeda.* — Goesti Djati.

() *** *dochter van een vorst van Mandar.* — *Daing Lela.* — Goesti Amir.

NB. De aanmerking dat Sjarif Kassim op dezelfde wijze tot het kroost van Hero Hero behoort als Adi Nata Kesoema is niet te ontgaan. Beiden, en in dezelfde graden, stammen af van Panembahan Sengouw in de *vrouwelijke lijn*. Doch de aanmerking is te beantwoorden.

In regering—zoowel als in familie-aangelegenheden, is het niet het bloed *alleen*, dat de filiatie tusschen vóór- en nazaat daarstelt: maar ook de erkenning van dat bloed door den tijdgenoot, en de wijze waarop de nakomeling der voorvaderen voetspoor drukt, of ontwijkt, trouw blijft aan de traditien door welke aan dat bloed geschied- en staatkundige beteekenis wordt bijgezet.

Toen, na den dood van den 12e Vorst, het gezag, bij huwelijk, overging in het huis van Soekadana, werd Dzai-n'oedin, zonder ruggespraak, als wettige opvolger van Panembahan Sengouw erkend: het mannelijk oir ontbrak: de echtgenoot van Maas Indra Wati was de geregte persoon.

Toen, van hem, het gezag overging op Daing Menambon, geschiedde zulks in geheel dezelfde omstandigheden.

Bovendien: noch Dzai-n'oedin noch Daing Menambon kwamen aan het gezag door geweld, maar door de toestemming des volks, gegrond op de wetten des lands.

Geheel anders was het gelegen met Sjarif Kassim; het mannelijk oir bestond, regeerde, maar werd door *vreemde* overmagt verdrongen. Sjarif Kassim's gezag was een uitwerksel van geweld, sluwheid en snoode onkunde. Nimmer kon die man of zijn kroost regeren met de opregte bewilliging en genegenheid des volks.

Ligchamelijk was hij dus de nazaat van Hero Hero, zoo goed als Adi Djaja; doch, staatkundig beschouwd, was hij niets anders dan eene verderfelijke loot, vijandig van natuur aan den ganschen staan.

L^a. B.

S T A M B O O M

der vorsten van Pontianak en der voornaamste neventakken, geextraheerd uit het Maleisch origineel van Pangeran Achmat Bin Sulthan Abd'oel Rachman Al-kadri, in 1853; door T. J. Willer.

Tableau No. 1.

Adam en Eva in 't Paradijs.

De Al-kadrische stamboom werkt hier uit 17 geslachten; de namen, voor zoo ver de medeklinkers betreft, conform aan *Genesis*; de klinkers verschillen.

Abraham.

Madian. | Ismael. | Isa-ak, stamvader der Joden.

Op den Al-kadrischen stamboom staan hier uitgewerkt 26 geslachten. De namen, voor zoo ver de medeklinkers betreft conform aan den stamboom te vinden in het werk van André du Rijer: L'alcoran de Mahomet, éditie Amsterdam, 1770.

Mohamad de Propheet.

Fatima B. Nabi Mohamad.

De Al-kadrische stamboom werkt hier uit eene opvolging van 28 geslachten. Waar ze zijn te verifieren is moeijelijk te zeggen. Misschien evenwel te Hadramaut, van waar de familie beweert afkomstig te zijn, doch werwaarts niemand harer is teruggekeerd, evenmin als naar *Mekka*.

Said Hoesin Bin Achmad Al-kadrie. — Uitgewerkt op tableau N°. 2.

1. †
Sjarif Abd'oel Rachman Bin Hoesin Al-kadrie sticht Pontianak in het jaar 1771. Wordt door de O. I. C. tot Sulthan en leenman erkend in 1779. Sterft in 1808. — Uitgewerkt op Tableau N°. 3.

2. †
Sjarif Kassim Bin Abd'oel Rachman Al-kadrie.
Wordt in 1787 door de O. I. C. verheven tot vorst van Mampawa. Volgt in 1808 zijn vader te Pontianak op als Sulthan. Sterft in 1819.
Uitgewerkt op Tableau N°. 4.

3. †
Sjarif Osman Bin Abd'oel Rachman Al-kadrie. Volgt in 1819 zijn broeder Kassim op als Sulthan en sluit dat zelfde jaar kontrakt met het Gouvernement. — Uitgewerkt op Tableau N°. 5.

Sjarif Aboe Bakar Bin Kassim Al-kadrie, alias Pang^n. moeda; gepasseerd Kroonprins.
Uitgewerkt op Tableau N°. 6.

Sjarif Abd'oel Rachman Bin Aboe Bakar Al-kadrie; burger.

Sjarif Hamid Bin Osman Al-kadrie; Kroonprins. (1)

(1) In Januarij 1855 heeft Sulthan Osman op zijn verzoek de regering nedergelegd en is hij opgevolgd door Sjarif Hamid, die dus de vierde Sulthan is. Red.

Teekens.

⌐ ¦ ¬	Lijn van afstamming.
≀	Aanduiding dat er eene staak bestaat die niet is uitgewerkt.
Romeinsch. Man *Cursijf.* Vrouw	() Huwelijk.
†	Regerend Vorst en de hoeveelste.
S	Vóór den naam van een man, beduidt Sjarif (titel).
S	Vóór den naam eener vrouw, beduidt Saripa (titel).
B	Achter den naam van een man, beduidt Bin d. i. zoon van . . .
B	Achter den naam eener vrouw beduidt Binti d. i. dochter van . . .
*	Nog in leven in 1853.

Tableau N°. 2

Sjarif Hoesin B. Achmad Al-kadrie, geboren A°. 1707 te Hadramaut in Arabie. Vestigt zich te Matan in 1730; verrigt daar mirakelen; verhuist in 1750 naar Mampawa als theologant en staatsman; sterft daar in 1770. Zijn graf wordt tot heden als van een heilige vereerd.

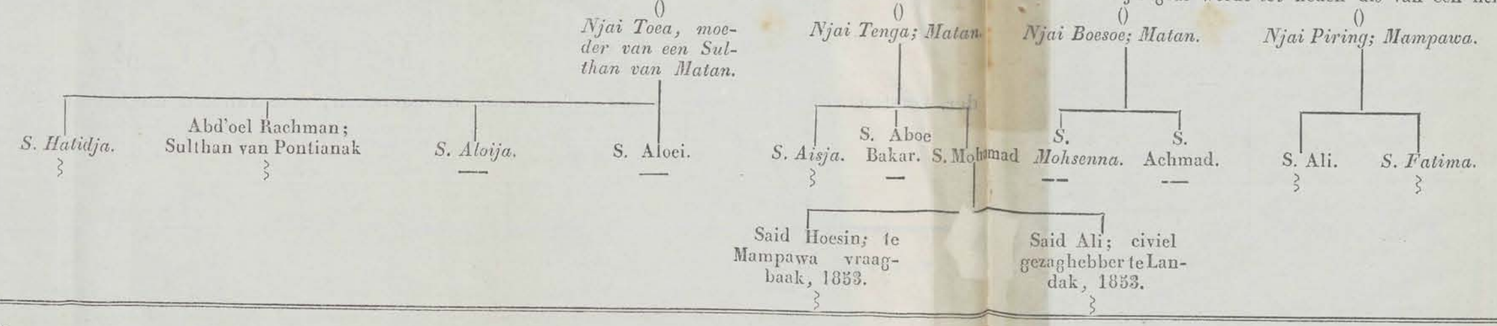

Tableau N°. 3.

Sjarif Abd'oel-Rachman B. Hoessin Al-kadrie geboren te Matan in 1742. Door den invloed van zijn vader trouwt hij in 1759 met Oetin Tjindra Midi, zuster van den vorst van Mampawa. Dit noodlottig huwelijk heeft voor meer dan eene eeuw het lot van Borneo's Westkust aan heillooze banden gelegd, want hij was een man van uitgelezene bekwaamheden, doch gewetenloos. Hij sticht Pontianak in 1771; hij wordt door de O. I. C. erkend in 1779 als haar vassal; hij verwoest Soekadana in 1780; verplettert Mampawa in 1787; sterft in 1808.

Oetin Tjindra Midi, Ratoe Mampawa. N°. 1	Sjahrbanu, Ratoe Bandjar. N°. 2	Njai Kesoema Sari, Ratoe Sepoh. N°. 3	Njai Mo'lé, Ratoe Anom. N°. 4	Njai Njonja. N°. 5	Njai Tidja. N°. 6	Njai Maas. N°. 7	Njai Siri Kandi. N°. 8	Njai Ratna. N°. 9	Njai Benoeati. N°. 10	Njai Mengampe. N°. 11	Njai Preboe. N°. 12	Njai Djamalia. N°. 13	Njai Akit. N°. 14	Njai Eima. N°. 15	Njai Djalia. N°. 16	Njai Nirom. N°. 17	Njai Saida. N°. 18	Njai Sia. N°. 19	Nai Lidja. N°. 20	Njai Sara. N°. 21	Njai Reboe. N°. 22
S. Osman, Sr. Pontianak.	S. Hoesin, Pangn. Mangkoe.	S. Djamal'oelil.	S. Mohamad Moenir.	S. Achmat, Pn. Bandahara.	S. Achmad.	S. Mohsenna.	S. Achmad.	S. Mohamad Dzin.	S. Oemar.	S. Abd'oel Rachman.	S. Dzahara.	S. Dzaina.	S. Ali.	S. Fatima.							

Bij deze twee-en-twintig vrouwen heeft Sulthan Abd'oel-Rachman verwekt zeven-en-zestig [illegible]n. Om alle onduidelijkheid op dit Tableau N°. 3 voor te komen, zijn de lijntjes vervangen door nummers: elke vrouw heeft haar nummer, en al de kinderen uit die vrouw voortgekomen voeren hetz[illegible]mmer. Overigens blijven de teekens dezelfde als in Tableau N° 1 en 2.

1	1	1	1	1	1	1	2	2	3	3	3	3	4	4	4	5	6	6	6	6	6	6	7	7	7	8	8	9	9	10	11	11	11	11	12	13	13	13	14	14	14	14	14	14	15	15	15	15	16	16	16	16	17	18	19	19	20	20	21	22	22
S. Abd'oellah.	S. Sapia.	S. Kassim, Sr. Pont.	S. Fatima.	S. Aisja.	S. Hoesin.	S. Hoesin.	S. Aloei.	S. Salina.	S. Aloija.	S. Telaha	S. Osman, Sr. Pontianak.	S. Dzahara.	Hoesin, Pangn. Mangkoe.	S. Sapia.	S. Norma.	S. Oemar.	S. Djamal'oelil.	S. Dzaina.	S. Makao.	S. Ibrahim.	S. Badria.	S. Moessa.	S. Hamid.	S. Saleh.	S. Ismael.	S. Maimona.	S. Mohsena.	S. Saina	S. Mariam.	S. Sida.	S. Pangn. Mohammad.	S. Mohammad.	S. Aloei, djaksa.	S. Amina.	S. Hassan.	S. Saleka.	S. Abd'oellah.	S. Achmat.	S. Seha.	S. Nor.	S. Kadidja.	S. Pelaha.	S. Kadria.	S. Sech.	S. Achmat, Pn. Bandahara.	S. Fatima.	S. Pjaha.	S Sadia.	S. Selor.	S. Aboe-bakar.	S. Rogaija.	S. Maimona.	S. Aloija.	S. Talia.	S. Dzubida.	S. Mani.	S. Salin (agent).	S. Sech.	S. Oemar.	S. Hassan.	S. Sipa.	S. Hassan.	S. Ali, Pn. Lakamana.	S. Galib.
—	—	~	—	—	—	~	—	—	—	—	~	—	*	—	—	~	—	—	~	—	*	~	*	~	~	*	*	—	—	*	~	~	~	—	~	—	—	—	*	~	~	~	—	*	*	—	—	*	*	~	—	—	~	—	*	~	—	~	~	—	~	~

Tableau N°. 4.

Sjarif Kassim B. Sn. Abd'oel Rachman Al-kadrie, geboren te Mampawa in 1766; verheven tot Panembahan van Mampawa in 1787; verheven tot Sulthan van Pontianak in 1808; sluit kontrakt met majoor Nahuijs qq G. G. in 1819; sterft in 1819.

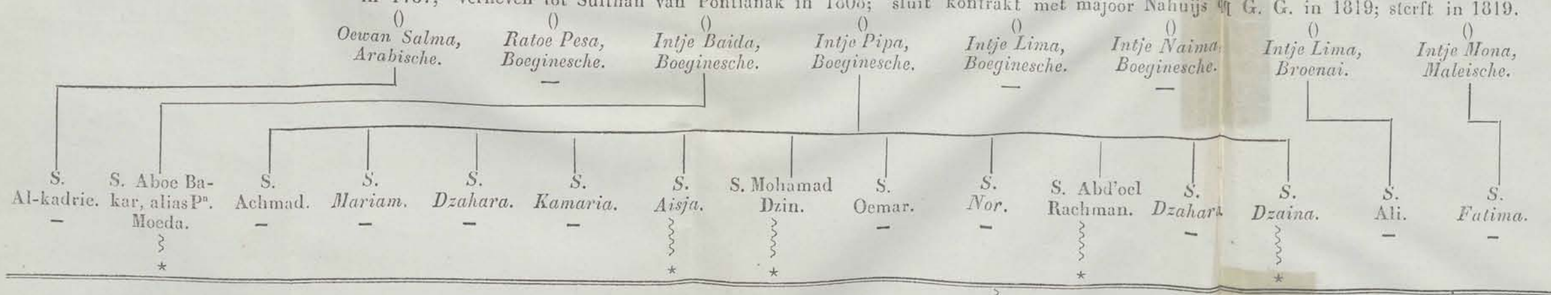

NB.

Deze Kassim was even sluw en eerzuchtig als zijn vader. Doch toen hij in 1787 op den troon van zijn oom werd geplaatst, bleef hij steeds openlijk de vriend van den Mampawaschen stam, waaruit zijne moeder was gesproten.

Reeds in 1792 opende hij vriendschappelijke onderhandelingen met Pangeran Anom, opvolger van Adi Djaja. In 1796 wist hij hem te bewegen te Soengie Doeri en later om digt bij Mampawa te komen wonen. Zij regeerden dus te zamen: Pangeran Anom de bovenlanden en Kassim de benedenlanden.

In 1808, toen Kassim als Sulthan naar Pontianak vertrok, gaf hij ook het beheer over de benedenlanden aan Pangeran Anom terug, die toen den naam aannam van Panembahan Soeria Nata Kesoema. Kassim liet als mantri en zijn zaakbezorger te Mampawa achter zijn broeder Pn. Mangkoe, doch riep hem in 1811 terug, zonder vervanger.

Tableau N°. 5.

Sjarif Osman B. Sulthan Abd'oel Rachman Al-kadri; geboren te Pontianak in 1777; verheven tot Sulthan van Pontianak in 1819; sluit kontrakt met Kommissaris Resler qq G. G. in 1819.

NB. Schadeloosstellingen en subsidien welke het Gouvt. betaalt aan het Pontianaksche hof.

a. Aan den Sulthan, volgens resolutie 4 November 1833 N°. 1.	*f* 39000–
b. Aan Pangeran Sjarif Aboebakar Bin Kassim, krachtens dezelfde resolutie.	» 6000–
	f 45000–
Overeenkomstig tractaat 1822.	
c. Aan de nabestaanden van wijlen Sulthan Kassim krachtens besluit 29 Julij 1847 N°. 1. . .	*f* 300–
d. Aan de kinderen van Pangeran Laksamana, besluit 9 Dec. 1849 N°. 4.	» 360–
e. Aan Sjarif Achmad, Pangeran Bandahara, krachtens resolutie 22 December 1822 N°. 10 en 4 November N°. 33.	» 5400–
	f 51060–

NB.

Deze Sjarif Osman was de lieveling zijns vaders. Ook had de Sulthan bij uitersten wil uitdrukkelijk verklaard, dat S. Osman hem moest opvolgen te Pontianak. De stemgeregtigde burgers hadden er reeds in toegestemd. Doch Sjarif Achmad B. Hoesin wist het publiek te overreden, dat, indien Kassim niet opvolgde, Pontianak in lange oorlogen met Mampawa zou komen en zijn handel en welvaart zou verliezen. Toen werd Kassim uitgeroepen als Sulthan van Pontianak.

Tableau N°. 6.

* Sjarif Aboe-bakar B. Sulthan Kassim Al-kadrie, genaamd Pangeran moeda; gepasseerd Kroonprins van Pontianak.

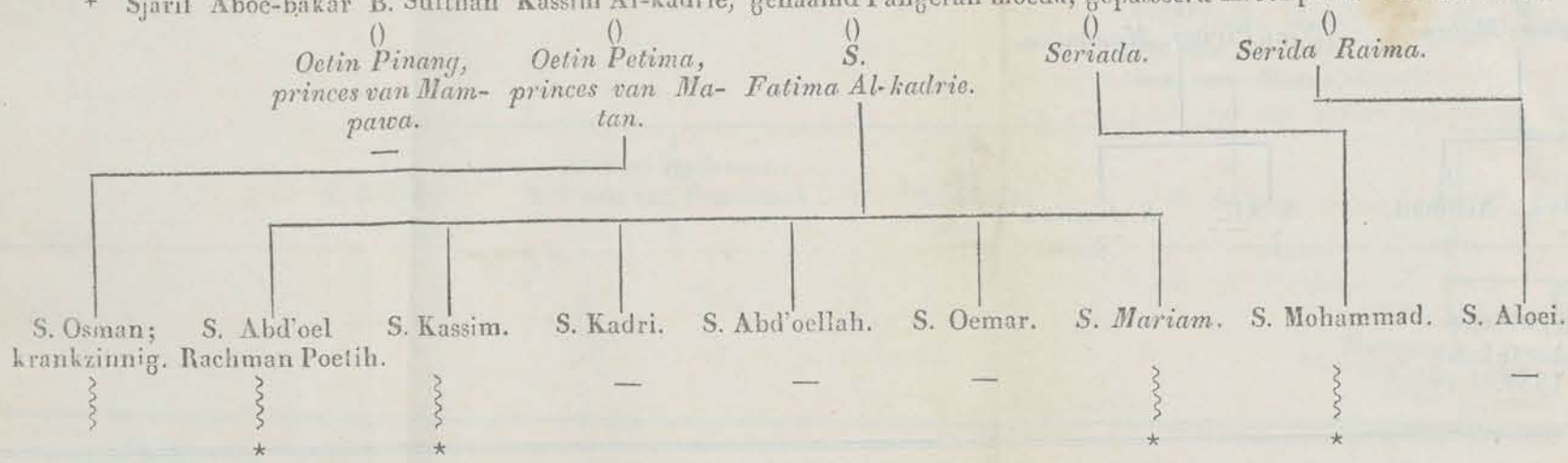

Tableau N°. 7.

* Sjarif Achmad B. Sulthan Abd'oel Rachman Al-kadrie; Pangeran Bandahara (Rijksbestierder) van Pontianak.

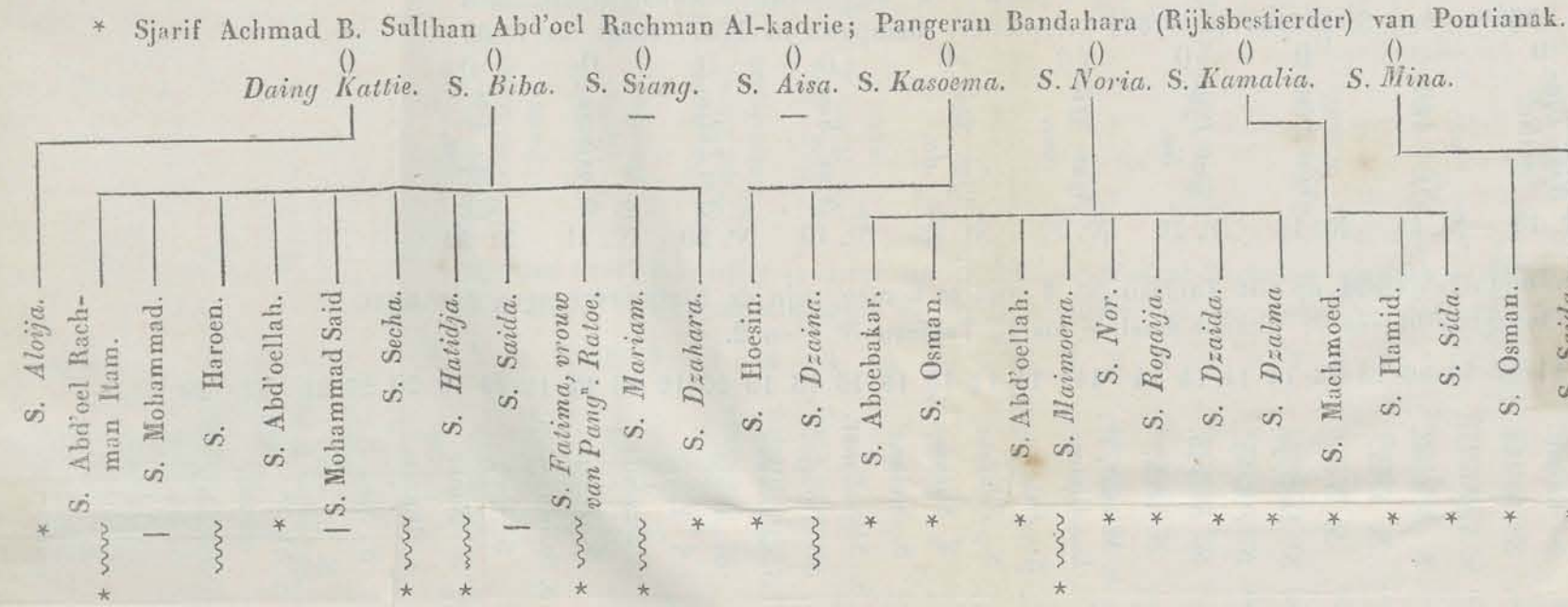

Tableau N°. 8.

Sjarif Aloei B. Sulthan Abd'oel Rachman, djaksa van Pontianak.

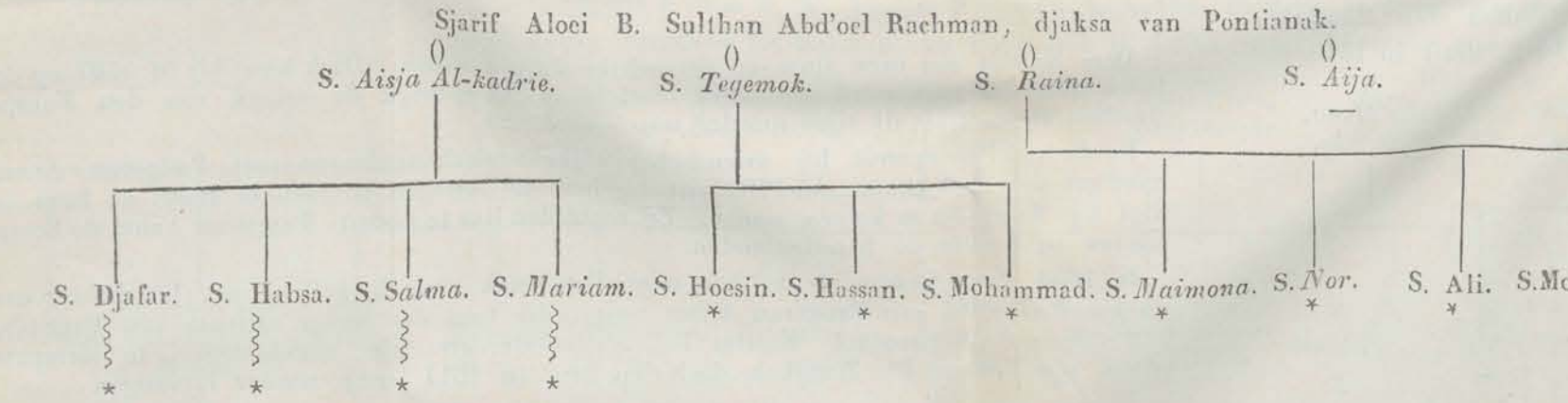

Uit dezen Stamboom blijkt:

Dat de Arabier Sjarief Hoesin bin Achmad Al-kadrie, die zich in 1730 op Borneo's Westkust als priester kwam nederzetten, heeft verwekt 11 kinderen waarvan thans nog leven en voorttelen. . . . . 7 staken.

Dat zijn zoon Abd'oel Rachman, Sulthan van Pontianak, heeft verwekt 67 kinderen, waarvan thans leven en voorttelen 33 »

Dat zijn kleinzoon Sjarif Kassim, eerst Panembahan van Mampawa en later Sulthan van Pontianak, heeft verwekt 15 kinderen, waarvan thans leven en voorttelen . . . . . 5 »

Dat zijn kleinzoon, Sjarif Osman, thans (1853) regerend Sulthan van Pontianak, heeft verwekt 15 kinderen, waarvan thans leven en voorttelen. . . . . 12 »

Dat zijn kleinzoon Sjarif Achmad (thans rijksbestierder van Pontianak) heeft verwekt 27 kinderen, waarvan thans leven en voorttelen. . . . . 8 »

Dat zijn kleinzoon Sjarif Aloei (thans djaksa) heeft verwekt 11 kinderen, allen in leven en waarvan reeds vier staken uitgaan. . . . . 4 »

Te zamen 69 staken.

Daarvan zijn verscheidene staken even vruchtbaar als die van Pangeran Achmad bin Sulthan Abd'oel Rachman, weshalve het kroost van Sjarif Hoesin Al-kadri minstens op 800 zielen kan worden berekend.

BERIGTEN.

Verspreiding der werken van het Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen. — Wij meenen onze lezers eene dienst te doen met eene opgave van die wetenschappelijke instellingen, aan welke dit tijdschrift met de overige werken van het Bataviaasch genootschap wordt gezonden.

Nederlandsch Indië.

Natuurkundige vereeniging in Nederlandsch Indië.	Batavia.
Volksleesbibliotheek der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië.*	Ibid.

Nederland.

Athenaeum illustre.	Amsterdam.
Koninklijke akademie der Wetenschappen.	Ibid.
Koninklijk Zoölogisch genootschap: *Natura artis magistra.*	Ibid.
Teijler's genootschap.	Haarlem.
Hollandsche maatschappij van Wetenschappen.	Ibid.
Maatschappij ter bevordering van Nijverheid.	Ibid.
Hoogeschool.	Leiden.
Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde.	Ibid.
Koninklijke bibliotheek.	's Hage.
Koninklijk instituut van Ingenieurs.	Ibid.
Haagsch genootschap tot verdediging van de Christelijke godsdienst.	Ibid.
Koninklijke akademie.	Delft.
Koninklijk instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië.	Ibid.
Bataafsch genootschap van Proefondervindelijke wijsbegeerte.	Rotterdam.
Zeeuwsch genootschap van Wetenschappen.	Middelburg.

Koninklijke Militaire akademie.	Breda.
Noord-Brabandsche maatschappij van Wetenschappen.	s' Hertogenbosch.
Hoogeschool.	Utrecht.
Historisch gezelschap.	Ibid.
Provinciaal Utrechtsch genootschap van Kunsten en Wetenschappen.	Ibid.
Overijsselsche vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale welvaart.	Zwolle.
Hoogeschool.	Groningen.
Genootschap: *Pro excolendo jure patrio.*	Ibid.
Natuurkundig genootschap.	Ibid.
Friesch genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.	Leeuwarden.

Engeland.

East India House.	Londen.
British museum.	Ibid.
King's college.	Ibid.
Linnean society.	Ibid.
Royal society of sciences.	Ibid.
Zoological society.	Ibid.
Royal Asiatic society of Great Britain and Ireland.	Ibid.
Society of Antiquaries.	Ibid.
Ethnological society.	Ibid.
Archaeological institute of Great Britain and Ireland.	Ibid.
Philosophical society.	Cambridge.
Wernerian society of Natural history.	Edinburg.

België.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts.	Brussel.

Frankrijk.

Société orientale, Algérienne et coloniale de France.	Parijs.
Muséum d'Histoire naturelle.	Ibid.
l'Institut de France.	Ibid.
Société Asiatique.	Ibid.
Société Géologique de France.	Ibid.
Société Ethnologique.	Ibid.
Société Industrielle de Muhlhouse.	Muhlhouse.
Académie des Sciences naturelles.	Straasburg.
Société des Sciences naturelles.	Cherburg.

Duitschland.

Königliche Akademie der Wissenschaften.	Berlijn.
K. K. Akademie der Orientalischen Sprachen.	Weenen.
Wiener Museum der Naturgeschichte.	Ibid.
Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.	Ibid.
Königliche Akademie der Wissenschaften.	Munchen.
Kaiserliche Akademie der Naturforscher.	Breslau.
Deutsche morgenländische Gesellschaft.	Bonn.
Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft	Frankfort a/M.
Königliche Gesellschaft der Wissenschaften.	Goettingen.
Königliche Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften.	Praag.

Zwitserland.

Société de physique et d'histoire naturelle.	Génève.
Naturforschende Gesellschaft.	Bazel.
Antiquarische Gesellschaft.	Ibid.

Italië.

Académie royale des Sciences et des Belles Lettres.	Napels.

Académie royale des Sciences.	Turijn.
Académie Romaine d'Archaeologie.	Rome.

Spanje en Portugal.

Académie royale des Sciences.	Madrid.
Académie royale des Sciences.	Lissabon.

Noordsche Staten.

Académie impériale des Sciences de Russie.	St. Petersburg.
Bibliothéque impériale publique.	Ibid.
Société d'archaeologie.	Ibid.
Société impériale des naturalistes.	Moskou.
Académie des Sciences.	Koppenhagen.
Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.	Ibid.
Université royale de Norvège.	Christiania.
Académie royale des Sciences.	Stokholm.

Amerika.

Smithsonian institution.	Washington.
National institution for the promoting of science.	Ibid.
Academy of sciences.	Ibid.
American philosophical society.	Philadelphia.
Academy of natural sciences.	Ibid.
Lyceum of natural history.	New York.
American academy of arts and sciences.	Boston.
Société impériale d'Histoire du Brésil.	Rio Janeiro.

Britsch Indië en China.

Asiatic society of Bengal.	Calcutta.
Bombay branch of the Asiatic society.	Bombay.
Ceylon branch of the Asiatic society.	Colombo.
Literary society.	Madras.

Asiatic society of China. HongKong.

Société royale d'Économie des Iles Philippines. Manilla.

Wijders aan de volgende redactiën:

De Gids.	Amsterdam.
Algemeene Konst- en Letterbode.	Haarlem.
Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.	Zalt-Bommel.
Revue Britannique.	Parijs.
Revue des deux mondes.	Ibid.
Bibliothèque universelle de Génève.	Génève.
Annales des sciences naturelles.	Parijs.
Edinburgh review.	Edinburg.
Annals of natural history.	Londen.
Zeitschrift für Erdkunde.	Maagdeburg.
Archiv für die Naturgeschichte.	Bonn.
Journal of the American oriental society.	Philadelphia.

Alzoo worden 's genootschaps werken gezonden aan 25 Nederlandsche en 62 vreemde instellingen; wijders aan 12 redactiën.

Van vele dezer instellingen mag 's genootschaps bibliotheek wederkeerig de door haar uitgegevene werken ontvangen. Evenwel is eene circulaire van aanbeveling daartoe onlangs niet overbodig geacht, opdat de tot hiertoe bestaande groote leemten in de bibliotheek meer en meer aangevuld en tevens het wetenschappelijk verkeer met deze gewesten verlevendigd worde.

M.

Oudheden uit de residentie Bagelen.

De heer Van der Poel, resident van Pekalongan, heeft aan het museum van het Bataviaasch genootschap van Kunsten

en Wetenschappen ten geschenke gegeven eene koperen lamp en een metalen bel, opgegraven in de residentie Bagelen, en die, volgens hun voorkomen, zeer oud zijn.

De lamp is een meesterstuk van teekening, en, den tijd der vervaardiging in aanmerking nemende, ook van uitvoering. Zij bestaat uit eenen vierkanten bak van geslagen koper, die gehecht is aan een rijk versierd, boogswijze uitloopend hangsel, dat ruim een voet hoog is. Men ziet er zeven menschelijke figuren aan, waarvan twee een dier berijden, dat misschien een paard moet voorstellen, maar niet goed is te onderscheiden. Men zou geneigd zijn het voor een buffel of stier te houden, maar daartegen pleit dat het geene horens, maar twee lange ooren heeft. Het geheel hangt aan eene goed bewerkte, gegoten koperen keten van ongeveer $1^1/_2$ voeten lengte, waaraan een stevige koperen haak bevestigd is.

De klok is mede een meesterstuk van bewerking. Zij is gegoten van een gemengd metaal (koper en ijzer?), eenvoudig en netjes versierd. Het oor, dat aan de klok gesoldeerd was, maar nu heeft losgelaten, is van hetzelfde metaal gegoten. In het midden daarvan bevindt zich een opgetooide stier. Aan het oor is een ijzeren ketting van 10 duimen lang, die afgebroken schijnt.

E. N.

Oudheden opgedolven in Bantam. De Regent van Lebak, in de Residentie Bantam, bezit eenig goudwerk, dat in die afdeeling, nabij de dessa Goenong Anten, in den grond was bedolven en met het beploegen van een bouwland aan den dag kwam.

De voorwerpen bestaan uit het volgende:

Een armband, zonder het minste versiersel noch slot; de dikte is ongelijk, doch over het algemeen niet meer dan 1½ streep Rijnlandsch.

Twee oorversiersels. Deze bestaan uit zes kleine gouden bolletjes, van 1 streep middellijn, die, aan elkander gehecht, eenen cirkel vormen. Door de ruimte in dien cirkel loopt een lomp bewerkt rond gouden staafje van de lengte van 12 strepen, dat omgebogen is, zoodat de einden elkander kruisen en eene soort van sluiting uitmaken, om te beletten dat het uit het oor zou vallen.

Twee gouden ringen. Ook deze zijn zeer ruw en smakeloos bewerkt, zonder opschrift of eenig bijzonder teeken.

Omtrent het tijdperk waaruit zij afkomstig zijn, is, bij gebrek aan eenig kennelijk teeken, niets te bepalen. Wij meenen het er echter voor te mogen houden, dat deze, zoowel als verreweg de meeste overige goudwerken, die op Java in den grond berusten, daar aan toevertrouwd zijn, tijdens de invoering van de Mohammedaansche godsdienst. In Bantam had dit plaats in het begin der 15de eeuw.

Al deze voorwerpen staan ver ten achteren bij die, welke zoo menigvuldig in midden- en oostelijk Java worden aangetroffen. Hunne eenige waarde bestaat in het gehalte van het goud; het is zeer ligt matgeel van kleur, maar is bevonden fijner te zijn dan dat van eenen gouden sp. mat. Tot nog toe zijn deze de eenige voorwerpen van dien aard, die in Bantam bekend zijn. Zou dit zijn toe te schrijven aan minder gevorderde beschaving of aan armoede der bevolking vóór vier eeuwen?

Wij meenen het laatste te kunnen aannemen als de oorzaak van het eerste. Hoezeer de Bantamsche vorsten onder de aanzienlijkste van Indië konden gerekend worden, schijnt de ontstentenis van voorwerpen van waarde uit den voortijd te bewijzen, dat het goud en de edelgesteenten, die de Bantamsche wingewesten opbragten, slechts voor een zeer gering gedeelte in de handen van het volk kwamen.

E. N.

Oude kris uit de Residentie Palembang. — De Kolonel C. A. de Brauw, Resident van Palembang, schreef, onder dagteekening van 12 Julij 1854, aan de redaktie van het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, het volgende:

»Bij onze excursiën in de Ampat- lawang, ter vervol-»ging van Radja Tiang Alam, is in eene zijner verblijf-»plaatsen, in onze handen gekomen eene kris zonder »schede, van groote oudheid. Die kris heeft geen heft »van hout of ivoor, zoo als gebruikelijk is, maar van ijzer. »Het heft en het lemmet zijn te zamen verbonden. Het »heft stelt voor een beeldje van Hindoeschen oorsprong. »In het eerst dachten wij, dat het de zoogenaamde hei-»lige kris uit de Pasoemah-lebar was, Tata Redjoeno of »Tata Ardjoeno geheten, doch later bleek zulks niet het »geval te wezen. Niemand kon ons den oorsprong of »eigenaar van den kris aanwijzen, want, hoezeer die kris »in eene der verblijfplaatsen van Radja Tiang Alam gevon-»den is, scheen hij er ook den eigenaar niet van te »zijn."

De Kolonel de Brauw eindigde met het aanbod, die kris aan de redactie toetezenden, hetgeen dankbaar werd aangenomen en waaraan ZHEDG. spoedig voldeed.

De greep van dit wapen is 2 dm. 7 lijnen en het lemmet 11 dm. Rijnl. maat lang. Het is fraai gedamasceerd; in de scherpte zijn vele scharen, door roest ontstaan. De vorm is die, welke op Java bekend is onder den naam van djalak-tilam-sari. De greep, die met het lemmet uit een stuk bestaat, stelt een ruw bewerkt manspersoon voor, die op de hurken zit met de handen op de knieën; het aangezigt is voorzien van lange knevels; het hoofdhaar hangt los op den rug tot aan de lenden en is gedekt met een kapje; langs het voorhoofd loopt een versierde band; om den hals en over de borst schijnt een snoer te hangen, waaraan twee

ronde versierseis met punten op de plaats der borsten.

In de uitdrukking van het gelaat vindt men iets terug van de aangezigten der menschenbeeldjes op de tooverstokken der Battaks. Het eenige wat op Hindoeïsme heenwijst is het lotusbed, waarop het beeldje, in eene eenigzins voorover en naar de regterzijde gebogene houding, zit. Van kleeding of goden-attributen is geen spoor te ontdekken; trouwens de ruwe bewerking liet niet toe de fijnere details te doen uitkomen.

Het zonderlingste van dit oude wapen is, dat het uit één stuk gesmeed is. Voor zoo ver wij weten is deze de eenige bekende kris, die deze bijzonderheid heeft. Zij zal eene plaats vinden in het Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

In den aangehaalden brief van den Kolonel de Brauw heeft ons zeer getroffen de naam van eene kris Tata Redjoeno of Ardjoeno, dat een soort van palladium der Pasoemahlebar schijnt te zijn. Een onderzoek naar den oorsprong van dien naam en van dat wapen, zou hoogst waarschijnlijk eene belangrijke bijdrage tot de kennis van de verbreiding van den Hindoe-invloed in het hart van Sumatra kunnen leveren.

E. N.

Oude munten uit den Ned. Indischen Archipel.—De hoogleeraar H. C. Millies te Amsterdam, reeds zoo verdienstelijk ten aanzien der numismatiek van Indië door zijn werkje: De munten der Engelschen voor den Oost-Indischen Archipel, is ijverig bezig zijne studiën op dat terrein voort te zetten.

Dat hem daartoe medewerking uit Indië niet alleen wenschelijk maar zelfs noodig is, behoeft geen betoog. Daarom noodigt de redactie een iegelijk uit, die in het bezit is van

oude munten, hetzij van Indischen of van Chineschen oorprongs, welke vroeger in Nederlandsch Indië gangbaar waren, die wel aan haar te willen toezenden, hetzij de munten zelve of duidelijke afteekeningen daarvan, met opgave van al zulke bijzonderheden als kunnen dienstig zijn om haren tijd en herkomst te bepalen.

In het bijzonder worden verlangd zulke oude Hindoemuntjes, als vermeld zijn in dit Tijdschrift, deel II, bl. V. der Berigten, en de zoogenaamde pitjes uit lateren tijd. Van deze laatsten worden er zoowel van koper als van tin aangetroffen, en sommigen zijn voorzien van Chinesche en Maleische opschriften. Het is waarschijnlijk dat daarvan in Bantam nog velen gevonden worden.

Ook de geringste bijdrage van dezen aard zal met dankbaarheid en belangstelling worden aangenomen.

E. N.

De titel Anom of Moeda van Indische vorsten. — In eene noot onder bl. 215 van zijn werk, getiteld Borneo's Westerafdeeling, enz. Zalt-Bommel, 1854, zegt Prof. P. J. Veth, „na den dood van Ratoe Sapodak „noemt de maleische tekst (van de kronijk van Sambas, van den ondergeteekende, geplaatst in dit Tijdschrift, deel I) „zijnen schoonzoon en opvolger alleen Ratoe, niet Ratoe „Anom; en de heer Netscher heeft in de vertaling dit „laatste woord ten onregte in parenthesi aan den naam „Ratoe toegevoegd, niet bedenkende dat de titel Ratoe „Anom, d. i. de jonge vorst, slechts te pas komt, zoo „lang ook nog een oudere deelt in het bestuur."

Daargelaten dat ik het den Heer Veth niet dadelijk kan toegeven, dat ik *ten onregte* het woord Anom ter verduidelijking achter Ratoe heb gevoegd, moet ik ZHGel. nog doen opmerken, dat die titel Anom, hetzelfde als Moeda,

op geheel Borneo, door een aantal vorsten wordt gevoerd, zonder dat een oudere in het bestuur deelt.

Ik noem daarvan:

Sulthan Anom Mohammad Kamar'oedin, van Sekadouw.

Pangeran Anom Soeria Negara, vorst van Silat.

Tongkoe Besar Anom, panembahan van Soekadana.

Pangeran Moeda, vorst van Tjengal, Bangkalaän en Menoenggoel.

Mohammad Anom, sulthan van Pasir.

Al deze vorsten zijn geheel zelfstandig en niemand kan zich met hun bestuur inlaten.

E. N.

Javaansch bijgeloof. — Toen, weinige maanden geleden, zich eenige gevallen van cholera in de residentie Bagelen voordeden, bedachten de inlanders een zonderling middel om deze ziekte, die zoo vele treurige herinneringen terugriep, te verdrijven. Aan het zuiderzeestrand, van welk oord men de ziekte afkomstig waande, werd eene fakkel ontstoken, die, steeds brandende, van dessa tot dessa overgebragt en, opgebrand zijnde, dadelijk vernieuwd werd. Men trachtte op die wijze de gevreesde ziekte als het ware voor te lichten werwaarts zij zich te begeven had en wilde haar, zoo doende, naar Samarang brengen en dáár, door de laatste fakkel in zee te werpen, verdrinken.

Of dit middel eenig goed resultaat zou kunnen hebben, heeft men niet kunnen nagaan, want te Magelang is het dragen van de fakkel gestuit.

Opmerkelijk is het, dat men de fakkels niet eenvoudig heeft overgebragt naar de eene of nadere rivier of een meer in eene naburige residentie. Oppervlakkig zou men daaraan dezelfde uitwerking kunnen toeschrijven. De reden is welligt, dat de rivieren in die streken allen in de Zuidzee uitloopen, waarom men misschien bevreesd was, dat de gebiedster dier zee, de magtige Njai Roro-kidoel, de ziekte niet in haar gebied ontvangen maar terugzenden zou.

Het is niet onbelangrijk te weten, of er meer zoodanige voorbeelden van het verdrinken eener ziekte bestaan.

N.

Oude munt uit Palembang. — In het bezit van den heer R. H. Th. Friederich is een rood koperen muntstuk, afkomstig van Palembang.

Het heeft de grootte van een gewonen Nederlandsch-Indischen duit; de diameter is 20 millimeters en, in het midden is een rond gat van 7 millimeters middellijn. Het is voorzien van eenen gladden rand van 1 à 2 millimeters breed.

te. Tusschen dien rand en het gat in het midden loopt het opschrift in het Arabisch, luidende هذا فلوس في بلد فلمبغ سنت ١١٩٨ dat beteekent, volgens den heer Friederich: deze obolus is (geslagen) in het rijk (de stad) Palembang; jaar 1198 (1783 der christelijke jaartelling) (1).

De keerzijde van de munt is geheel glad en het is duidelijk, dat daarop nimmer eenig teeken te zien is geweest. De letters en relief komen flink uit en zijn zeer goed gevormd; zelfs de kleine punten van de letters zijn nog zeer duidelijk te onderscheiden.

Zij is geslagen onder de regering van den Sultan Achmad Badar' oedin.

Belangrijk zou het zijn te weten, of zulke munten nog in groot getal en ook van andere jaren voorhanden zijn, en of de inlandsche bevolking er nog eenige geldswaarde aanh echt.

Het onderwerpelijke stuk is het eenige exemplaar, dat ons tot nu toe onder de oogen is gekomen; zijn wij echter goed onderrigt, dan zijn er nog in het bezit van dezen en genen ook gouden munten van Palembang afkomstig. Wij zouden er veel prijs op stellen die ter bezigtiging te kunnen krijgen.

N.

Inscriptien, enz. uit midden-Java. – De heer A. W. Kinder, adsistent-resident te Sumadang, van wiens hand eene belangrijke beschrijving van de tempelgrotten van Koeto-ardjo in het 1e deel van dit Tijdschrift is geplaatst, zond der redactie weder eenige belangrijke bouwstoffen voor de beoefening der oudheidkunde van Java.

Deze zaken bestaan in:

1o. Eene afteekening in duplo van een opschrift op eene koperen plaat, gevonden in het Diëng-gebergte.

2o. Eene afteekening van eene inscriptie op eenen steen,

(1) De heer Friederich meent te lezen 1188.

afkomstig uit het grensgebergte tusschen Bagelen en Djokdjokarta, thans bewaard wordende in den dalam van den regent van Poerworedjo.

De heer Friederich heeft op zich genomen te trachten deze afteekeningen te verklaren, en wij hopen spoedig hiervan het resultaat te kunnen mededeelen.

Nog waren hierbij gevoegd eene teekening van een Siwabeeld, gevonden in de kali-Glaga, regentschap Koeto-ardjo, residentie Bagelen, en een manuscript op lontar, afkomstig van Djenggala, onder Soekapoera.

De teekening van het beeld is eene kopij van die, waarnaar de lithographie is vervaardigd, die behoort bij de bovenaangehaalde beschrijving der tempelgrotten in Koetoardjo. Zij bevestigt geheel en al de juistheid dier plaat.

Het handschrift op lontar is een godsdienstig stuk in hedendaagsch javaansch, oogenschijnlijk omstreeks de helft der voorgaande eeuw geschreven en dus voor de oudheidkunde van minder belang.

N.

Oudheden ter Westkust van Sumatra. — Den 23 Julij 1818 werden door den toenmaligen luitenant-gouverneur van Benkoelen Sir Thomas Stamford Raffles, te Soeroeasso, een der hoofdzetels van de vorsten van het voormalige rijk Menangkabau, twee steenen met inscriptien, en den volgenden dag, te Pagerroejong, mede een dier hoofdzetels, een Hindoe-beeld ontdekt.

Sedert zijn die inscriptien herhaaldelijk bezocht en afgeteekend, maar immer zonder het minste resultaat waaruit men den inhoud zou kunnen gissen.

Den heer R. H. Th. Friederich komt de eer toe het eerste licht over die oudheden te verspreiden.

Door de welwillende tusschenkomst van den militairen kommandant der Padangsche bovenlanden, den luitenant-ko-

lonel J. A. Waleson, is door den Heer B. Vitzthum von Eckstaedt, onderofficier bij het 10e bataillon infanterie, eene afteekening gemaakt van eene der inscriptien die thans te Pagerroejong gevonden worden.

Deze afteekening is zoo meesterlijk vervaardigd, dat de heer Friederich zeer weinig moeite met de ontcijfering heeft gehad, en, indien wij nog in het bezit mogten kunnen worden gesteld van even goede afteekeningen der overige te Pagerroejong en Soeroeasso aanwezige inscriptien, dan twijfelen wij er niet aan, of ZEd. zou daarmede even weinig moeite hebben.

Bijkans nog belangrijker was de toezending door den overste Waleson van eene mede door den heer von Eckstaedt vervaardigde afteekening van eene, tot nog toe nergens vermelde en onbekende inscriptie te Batoe-beragoong. Deze is in hetzelfde schrift, als die van Pagerroejong en Soeroeasso, en beiden zijn in het sanskrit gesteld. Over den inhoud zullen wij niet uitwijden, maar afwachten de uitvoerige verklaring door den heer Friederich, die, met de lithographien der ons geworden afteekeningen, in het eerstvolgende nummer van dit Tijdschrift zullen worden opgenomen.

Een enkel woord voegen wij echter hier bij over het uiterlijk voorkomen en de localiteit der ons bekende oudheiden ter Westkust van Sumatra.

Te Pagerroejong vindt men de voornaamste. Op een klein plein, voor de voormalige vorstenwoning, een gewoon maar hecht en netjes gebouwd Sumatraasch huis, op circa 10 voet hooge palen en met idjoek gedekt, staan, onder eene reusachtigen ketapangboom, twee van inscriptien voorziene steenen regtop. Het zijn gewone trachietblokken, ruw, langwerpig vierkant gebeiteld en van eene wel ingesnedene inscriptie voorzien. Daarvoor liggen nog eenige veel kleinere steenen, die mede sporen van schrift vertoonen, maar te veel vergaan zijn om er eenigen zamenhang in te vinden.

De voorhof van het huis is omgeven door eenen twee voet hoogen wal van opeen gestapelde steenen, waaronder zich ook nog een paar bevinden, waarop eenige schriftteekens zigtbaar zijn.

Eindelijk staan aan weerszijden van den trap, waarmede men in het huis stijgt, twee vrij hooge, smalle steenen, voorzien van eene duidelijke in één lijn doorloopende inscriptie. Op geringen afstand van de woning vindt men nog eenen ongeveer zeven voet langen en twee en een halven voet breeden, plat liggenden steen, onderschraagd door kleinere steenen, en waarop vier dubbele rijen ronde uithollingen loopen, volmaakt gelijk aan die van de houten troggen, waarin het bekende tjongkaspel gespeeld wordt; zij vertoonen zich aldus:

o o o o o o
o o
o o o o o o

Men zegt dat die steenen vroeger stonden te Boekit Gamba, waar de vorsten van Menangkabau toen woonden, en, met hunne verhuizing naar Pagerroejoeng, derwaarts zijn overgebragt.

Te Soeroeasso bevindt zich een vierkante steen, waarvan twee vlakken eene vrij wel bewaarde inscriptie vertoonen.

De overblijfselen van het door Raffles gevonden beeld, staan thans in den tuin van de adsistent-residentswoning te Fort van der Capellen, werwaarts zij, op last van den voormaligen adsistent-resident van Tanah-datar, thans resident van Tapanoelie, F. H. J. Netscher, zijn overgebragt. Volgens berigt van dien heer heeft het beeld, toen het in zijn geheel was, gestaan op een heuveltje achter de vorstenwoning te Pagerroejong. Bij eenen inval der padries uit Lintouw, denkelijk in 1818, moeten zij het verbrijzeld en de stukken verspreid hebben. Langzamerhand zijn eenige stukken, die aan elkander pasten, teruggevonden en opeen gestapeld.

Het beeld, dat een mannelijk persoon heeft voorgesteld, staat op een lotusbed van ongeveer twee voet diameter en zes duim dikte; het onderlijf, tot op de hoogte van den navel, is vrij wel bewaard, en, van de zool van den voet gerekend, ongeveer twee voet hoog. Dat gedeelte stelt de beenen voor gekleed in eene soort van rok of sarong, met eenen versierden band, die, op de hoogte van den navel, door een juweel wordt gesloten. Het gedeelte daarboven tot aan de borsten ontbreekt, en het daarop passende bestaat alleen uit de borsten tot aan de keel; het hoofd en de armen zijn afgebroken en niet teruggevonden. Dit gedeelte vertoont sporen van schouder- en armsieraden en van een band of snoer, dat over edn linkerschouder en onder denregterarm doorliep. Het geheel moet weinig minder dan levensgroot zijn geweest.

Het was niet bekend dat te Batoe-beragoong oudheden waren. Deze plaats ligt aan het gebergte rond de noordelijke punt van het groote meer van Singkara. Zij ontleent haren naam aan eenen grooten steen, die uiterlijk niets bijzonders heeft, maar, wanneer daar met een hard voorwerp op geslagen wordt, een hol geluid geeft en daarom de bekken-steen of batoe-bergoong heet, dat, volgens het Sumatraasch dialect, wordt uitgesproken batoe-beragoong. In de omstreken van die plaats vindt men de inscriptie hiervoren vermeld.

Dit is alles wat ons, tot nog toe, van oudheden op Sumatra's westkust bekend is; het is weinig maar belangrijk. Wij twijfelen er echter niet aan, of ijverige nasporingen zullen meer thans nog onbekende overblijfselen van vroegere eeuwen doen vinden.

Wij roepen daartoe de medewerking in van zoo velen die daartoe in staat zijn. Zij zullen zich, niet minder dan de heeren Walesoń en von Eckstaedt, aanspraken verwerven op de dankbaarheid van allen, die in de kennis van deze schoone gewesten belang stellen.

N.

Zeldzame muntstukken van Nederlandsch-Indie. — De volgende muntstukken worden thans nog maar zeldzaam aangetroffen en zijn daarom wel waard kortelijk beschreven te worden.

1°. Een koperen stuiverstuk van het jaar 1800; middellijn 2,5 tot 2,7 duimen; dikte 0,25 duim Ned.; gewigt 15 wigtjes. Aan de eene zijde ziet men, in goed gesneden letters, het woord JAVA, en daaronder 1800; daarboven is eene ster en onder het jaartal eene krul, alles omgeven van eenen parelrand.

Aan de keerzijde staat: I: St.; boven eene ster, onder eene krul, en rondom een parelrand als aan de andere zijde.

Op de snede is een kabelrand.

2°. Een koperen tweestuiverstuk van het jaar 1818. Dit is eenvoudig een afgekapt en afgebroken stuk van eene lomp bewerkte staaf koper. De grootste lengte is 2.5, de grootste breedte 2, de dikte 1 duim; alles krom en bogtig, de zwaarte is 3 lood.

De snede van het instrument waarmede het werd afgekapt, is niet tot de halve diepte doorgedrongen; het stuk is verder afgebroken.

Op het grootste vlak staat: 2 St, in eene vierkante lijst met dubbelen regtlijnigen rand; aan de keerzijde staat 1818, mede in een vierkant.

Dit stuk doet denken aan de zoogenaamde *bonken*, die, in de vorige eeuw, op Java in omloop werden gebragt, doch bij de bevolking zeer slecht gewild waren, zoo als men leest in het rapport aangaande de rijstkultuur op Java van 1804, geplaatst in de Bijdragen van het koninklijk instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Neêrlandsch Indie, 2 deel, No. 1.

E. N.

Inscriptie op eene koperen plaat uit Soerabaja. — Dezer dagen ontvingen wij van den heer J. Hageman Jcz. een belangrijk overblijfsel van den voortijd, bestemd voor het museum van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. Het is eene rood koperen plaat, lang 12, breed 3 duimen Rhl. en dik eene streep, aan beide zijden gegraveerd met vier evenwijdige regels schrift, zeer keurig ingesneden en bijzonder goed bewaard. De letters zijn van dezelfde soort kwadraatschrift, als die der steeninscriptien van Simpang, waarvan thans ijzeren afgietsels bij het Bataviaasch Genootschap zijn (zie dit Tijdschrift, dl. II bl. IX der Berigten). Bij deze plaat behooren twee andere geheel gladde koperen platen, van dezelfde afmetingen, die waarschijnlijk tot bescherming van het schrift gediend hebben.

Omtrent de plaats der herkomst meldt de heer Hageman het volgende.

„ Zij werd gevonden in de maand November 1854, door zekeren javaan, die in de dessa Boengkil (distrikt Djenggolo I, regentschap Soerabaja), op zijn erf een gat of kuil groef, op ongeveer 6 voeten diep in de aarde. De inscriptie-plaat was verborgen in eene doos van rood bladkoper, die bereids sterk geoxydeerd, en zonder inscriptie of eenig merkteeken was. Een en ander is zeer wel bewaard. Omtrent de in de Djenggolo districten voorkomende overblijfselen der oudheid wordt het volgende gemeld: in die dessa Boengkil treft men dikwerf, bij het graven, fondamenten aan van roode gebakken steen en vele waterputten van eene oude dagteekening. De naam dier dessa, Boengkil, zoude zijn afgeleid van zekeren pisangstronk, dien men hier ter plaatse aantrof, tijdens het land nog met bosch bedekt was en dit ontginд werd. Nabij en op $2^1/_2$ palen beoosten Boengkil ligt de dessa Damarsie, alwaar men nog de overblijfselen aantreft van eene gehoorzaal van gebakken steen, welk gebouw zoude zijn opgerigt door Ario Dhamar, den zoon van Browidjojo, laatsten vorst van Modjopait".

De heer Friederich, van wien wij hopen eene geheele vertaling van deze inscriptie te ontvangen, zegt, dat zij handelt over eene gift van land; er wordt geen jaartal in vermeld en er hebben een of meer platen bij behoord, hetgeen daaruit blijkt, dat de zin aan het einde niet is gesloten.

Dergelijke platen zijn niet zeer zeldzaam en, vooral in Soerabaja, zijn zij nog al menigvuldig gevonden.

In den atlas behoorende bij de History of Java van Sir Th. Stamford Raffles vindt men een „specimen of the Kawi character, from an inscription on one of the copperplates, deposited in the museum of the arts and sciences at Batavia; supposed date about the Javan year 700".

De heer Friederich leest echter 1216 of 1213; het laatste karakter is niet zeker te bepalen, maar aan de overigen valt niet te twijfelen. Het schrift is hetzelfde als van de overige Soerabajasche platen, maar de kopij is zeer slecht, zoodat die alleen door vergelijking met andere kan worden gelezen.

In het achtste deel der verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap zijn „copies of two of the ancient inscriptions on copperplates, dug up in the vicinity of Surabaya, and now deposited in the Museum of the society at Batavia, rendered from the ancient Kawi character into the Roman and communicated bij the President (Raffles)". Deze kopijen zijn genummerd 5 en 6, zoodat er minstens zes platen in aantal moeten geweest zijn. Volgens de zeer korte verklaring van Raffles hebben zij betrekking op eenen oorlog tusschen zekeren Grama (Krama) Widjaja van Madjapahit en zekeren Djajakatseng van Gegelang. — Waar die platen thans zijn weet men niet. Er blijkt wel uit het opschrift, dat zij zich, tijdens Raffles, in het Museum van het Bataviaasch Genootschap bevonden, en uit zijne redevoering, den 11 September 1815 als president van het genootschap ge-

houden (zie deel VIII der Verhandelingen), moet men opmaken dat zij zich reeds lang dáár bevonden, maar thans zoekt men er vergeefs naar. Welligt zijn zij in der tijd naar Engeland overgebragt.

In het Indisch Magazijn, 1845, 2e twaalftal, vindt men twee uittreksels uit de Bataviasche couranten van 11 Julij 1818 en Februarij 1819 (No. 7), voorafgegaan door het opschrift „deze twee stukken zijn aan de courant gezonden door den heer A. M. T. de Salis, resident van Soerabaija". Daarna leest men: „het volgende is eene vertaling van een javaansch schrift op twee koperen platen gesneden, welke in den grond zijn gevonden, in den jare 1815, bij de dessa Bettro, in het district van Jangolo, residentie Soerabaija, bij gelegenheid dat men aldaar aan eene waterleiding arbeidde. Elke plaat is één voet en vier á vijf duimen lang, en ruim drie en een halve duim breed; de gravure ongeschonden en nog zeer zigtbaar. Het schrift bevindt zich op de beide zijden der platen."

Hierop volgt de vertaling der beide inscriptien, van eenen zedekundigen inhoud, maar waaraan al zeer luttel waarde kan worden gehecht, al ware het slechts omdat niet blijkt wie de vertaler is. Alleen schijnt de juistheid van het jaargetal, 861, waarin het stuk zou zijn geschreven, niet zeer twijfelachtig. Wat van deze platen geworden is, is niet bekend.

Bij het Bataviaasch Genootschap bevinden zich nog een aantal dergelijke koperen platen, in 1842 gevonden in het regentschap Grissee; zij schijnen twee verschillende schriftuuren uittemaken.

Het eene beslaat zes platen, lang 13½ duimen, breed ongeveer 4 duim, dikte 1 streep Rhijnl. Vijf daarvan zijn aan beide zijden en één slechts aan eene zijde beschreven met zeven regels goed bewaard, diep ingesneden schrift, van dezelfde soort als dat van de onlangs ontvangen

in den hoofde dezes beschreven plaat. Eene bijzonderheid van dit stel platen is, dat er eene papierdunne koperen plaat bij behoort, die op eene der dikkere, gemerkt met het cijferteeken 1, gelegd en in de voren van het schrift gedreven is, zoodat de letters en relief zijn uitgekomen en met de meest mogelijke juistheid in de ingesneden letters der inscriptie passen.

Omtrent den inhoud kan voorloopig alleen gezegd worden dat het jaargetal 823 (901 na Chr.) daarop vermeld is. Deze omstandigheid doet ons de juistheid van het aangegeven jaartal op de plaat, vermeld in het Indisch Magazijn, niet betwijfelen.

Het andere stel bestaat uit drie platen, waarvan twee zijn lang $19^1/_2$ en breed ruim 4 duimen, terwijl de derde eene lengte van $17^1/_2$ duimen en eene breedte gelijk aan die der overigen heeft. De korte en eene der langere platen zijn voorzien van eene inscriptie van vier regels aan elke zijde; de derde heeft maar een halven regel op eene der zijden. Het schrift is van dezelfde soort als dat der overige platen, maar heeft iets meer door oxydatie geleden, hoezeer het overal zeer leesbaar is gebleven. Ook bij deze stellen behooren twee geheel gladde koperen platen, waar tusschen de beschrevene schijnen gevat geweest te zijn.

Eindelijk weten wij nog van het bestaan eener beschrevene koperen plaat gevonden in het Diëng- gebergte, waarvan wij reeds op bladzijde XIV der Berigten van dit deel medegedeeld hebben, dat de heer A. W. Kinder ons eene kopij in duplo heeft gezonden. Het is echter te betreuren, dat aan die kopij niet genoeg vertrouwen kan worden geschonken, om de verklaring te beproeven; het schrift komt overeen met dat der Soerabajasche platen, maar is van lateren tijd. Volgens de kopij is die plaat uit het Diënggebergte nagenoeg 1 voet en 5 duimen lang en 1 voet breed, terwijl alle die wij uit Soerabaja kennen, lang en smal zijn.

E. N.

Munten der Chinezen in Sambas. — Door de toevallige aanwezigheid te Batavia van den heer dr. A. P. Happer, Amerikaansch presbyteriaansch zendeling in China, die de Chinesche taal grondigt kent, zijn wij in staat gesteld eene verklaring mede te deelen der opschriften van eenige muntstukken, bij de Chinezen in Sambas in gebruik, en door den heer Friederich welwillend ter beschrijving afgestaan.

Deze muntstukken zijn vijf in getal: twee er van zijn van tin, drie nederlandsche duimen in middellijn en op de gewone Chinesche wijs door eenen vrij breeden gladden rand omgeven en in het midden van een vierkant gat voorzien. Zij wegen 13 en 15 wigtjes. Tusschen den rand en het gat zijn de opschriften.

Dr. Happer geeft van de opschriften de volgende verklaring, die wij liefst wedergeven zoo als wij die van ZEw. is het Engelsch ontvingen.

Het blijkt hieruit, dat de Chinezen in Sambas zich zoo onafhankelijk waanden van het Gouvernement op welks gebied zij gevestigd waren, dat zij zich zelfs het muntregt voor hunne kongsies aanmatigden. Door het onderzoeken van meer hunner tinnen munten moet blijken of ook andere kongsies dan Tai-kong en Sjap-'ng fong munt sloegen.

De drie andere muntstukken zijn van geel koper, kleiner en veel dunner dan de voorgaanden, en in China gemunt onder de tegenwoordig regerende Mantschoe dynastie. De heer Happer verklaart de Chinesche opschriften als volgt.

I. On the face. In the court language of the empire of China „Ta kiang kung'sz"; but in the dialect of the provincial city of Canton „Tai kong kung'sz"(or kongsis, according to a local spelling), which means „the public company of the great river." The phrase Kung 'sz has long been in use at Canton to designate the British East India Company. And judging from the pronunciation of these characters, as reported to me, the settlers who issue these coins would appear to be from the province of Canton.

On the reverse it reads in the court language „Ho' shun" but in the Canton dialect „wo' shun" „harmony and obedience" or „harmonious obedience".

II. On the face, in the court language „Shih-wú-fan kung 'sz" but in the Canton dialect „Shap-'ng kung-'sz" or kongsis," „the public company of fifteen shares, divisions or parts;" on the reverse, in both languages the same „Li-yung" profitable use" or „profit in using".

1. „Kang-hi Tung paou." Kang-hi is the name of the emperor during whose reign the coin was issued. Kang-hi was the second emperor of the present dynasty. He succeeded to the throne A. D. 1661 and reigned 61 years. „Tung-paou" is „circulating value" and means that the coin is current throughout the empire. On the reverse are Manchu characters.

2. „Keen-lung Tung paou". Keen-lung is the name of the fourth emperor of the Manchu dynasty. He succeeded to the throne A. D. 1735 and reigned 60 years. Tung paou: „circulating value."

3. „Kea-king Tung paou." Kea-king was fifth emperor of the Manchu dynasty. He succeeded to the throne A. D. 1795 and reigned 25 years. Tung paou: „circulating value."

E. N.